

UDK 719 = 863

YU ISSN 0350-9494

VARSTVO SPOMENIKOV

UDK 719—863

YU ISSN 0350-9494

VARSTVO SPOMENIKOV

REVIJA ZA TEORIJO IN PRAKSO SPOMENIŠKEGA VARSTVA

A PERIODICAL FOR RESEARCH AND PRACTICE
OF MONUMENT CONSERVATION

LJUBLJANA
1989

Izdaja Issued by: Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine
YU 61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2 p. p. 176

Glavna in odgovorna urednica/Editor in Chief: dr. Iva Curk

Souredniki/Co-editors: Davorin Vuga (arheologija), Ljudmila Bokal (lektorstvo član-kov in razprav), Jana Kranjec-Menaše (prevodi), Romana Tomše (UDK)

Uredniški odbor Editorial Board: prof. dr. Nace Šumi, prof. dr. Sergej Vrišer, prof. dr. Peter Fister, Ivan Bogovčič, dr. Ivan Sedej, mag. Jelka Pirkovič, Zvezdana Koželj

Naslov uredništva in uprave/Address of the Editorial Office and Administration: Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine YU 61000 Ljubljana, Plečnikov
trg 2 p. p. 176

Naslovna stran: Vrhtrebnje — prerez obzidja gradišča (foto Borut Križ)

Cover: Vrhtrebnje — section of the walls of the hillfort (photo by Borut Križ)

VARSTVO SPOMENIKOV izhaja enkrat na leto. Sofinancirali: Kulturna skupnost Slovenije, Raziskovalna skupnost Slovenije in Restavratorski center Slovenije — Tisk: Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana — Naklada 850 izvodov — Za strokovne po-datke in mnenja odgovarjajo avtorji

VARSTVO SPOMENIKOV (MONUMENT CONSERVATION) appears once a year — The issue is subsidized by Cultural Community of Slovenia, Research Community of Slovenia and Restavratorski center (Centre for Restoration) Slovenije — Printed by Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana — Printed in 850 copies

Po mnenju Republiškega komiteja za kulturo je publikacija oproščena plačila temelj-nega davka od prometa proizvodov

VSEBINA

CONTENTS

O FASADAH

ABOUT FAÇADES

F. Vardjan: Fasada, nalog za konser-	5	Façade as Task for Conservator
vatorja		
I. Maroević: Identitet fasade	13	Identity of the Façade
P. Fister: Ponavljajoče se dileme	19	Recurring Dilemmas
I. Bogovčič: Ohranjevanje slikarskih del	27	Preservation of Façade Paintings
M. Vuković: Kamen in barva	33	Stone and Paint
L. Zidar: Fasadna ornamentika v Ljub-	39	Dilapidation of Façade Stuccoes
ljani		
I. Nemeč: Laboratorijske preiskave	45	Laboratory Research
B. Benko-Mächtig: Malte	53	Mortars
J. Korošec: Barva v arhitekturi	57	Colour in Architecture
J. Mikuž: Kaj početi z originalom	63	What to do with the Original
A. Lomberger: Jedkano steklo	71	Etched Glass
J. Ušaj: Umjetna rasvjeta	75	Artificial Illumination

ČLANKI

ARTICLES

A. Sovinc: Stari del bolnišnic v Ljub-	81	Old Part of the Ljubljana Hospitals
ljani		
V. Golob: Barvanje votka za tapiserije	89	Colouring of Weft of Tapestries from
v Ptuju		Ptuj
F. Curk: Pranje poslikanih tkanin	95	Washing of Painted Woven Historical
		Tissues
Z. Stančič: Fotogrametrična dokumen-	101	Photogrammetric Documentation of Ar-
tacija arheol. izkopavanj		chaeol. Excavations
Z. Koželj: Gozd... in etnološka dedi-	109	Forest... and Ethnological Patrimony
ščina		
J. Pirkovič: Vpliv avstrijske teorije na	113	Influence of Austrian Theory on F.
F. Steleta		Steleta
M. Lah-Sušnik, B. Klemenčič: Tolmin	125	Tolmin (Urban Planning)
T. Kurent, J. Kušar: Mathesis v Plečni-	137	Magical Mathematics in the Court at
kovem Peklenskem dvorišču		Križanke, Ljubljana (Plečnik)
S. Ribnikar: Obnova zvonika v Kopru	147	Renewal of the Belfry in Koper (Ca-
		podistria)

A. Železnik: Prenova na Lončarski st.	155	Renewal along Lončarska st. Ljubljana v Ljubljani
M. Ravnik, E. Benčič-Mohar: Obnova	165	Renewal of the Prkičs House in Podpeč Prkičeve hiše v Podpeči
T. Brate: Kunstlerjeva kovačija v	173	Kunstler's Smithy in Ljubljana Ljubljani
T. Brate: Obnova lokomobile	185	Renewal of the Locomobile
M. Slabe: Kamen v kulturi...	189	Stone in Culture... (Lecture)
Jubilej — S. Ribnikar	199	Jubilee

P O R O Č I L A

Arheološka dediščina	201	Archaeological Heritage
Etnološka dediščina, ljudska arhitektura	263	Ethnological Heritage, Vernacular Architecture
Umetnostna, urbanistična in arhitektur- na dediščina	300	Art, Urban and Architectural Heritage
Zgodovinska in tehnična dediščina	343	Historical and Technical Heritage
Restavratorski center Slovenije	353	Centre of Restoration
Razno	363	Miscellaneous

R A Z G L A S I T V E

Ljubljana, Zagorje, Črnomelj	365
Kočevje, Idrija, Ljubljana, Maribor	366
Vrhnika, Metlika, Brežice	367
Ljubljana, Litija, Metlika	368

D E C L A R A T I O N S

M E T O D E

Naravna in kulturna dediščina v gozdu	369	Heritage in the Forests
»Kolizej« v Ljubljani	370	Ljubljana "Kolizej"
Metoda... na kmetijskih območjih	371	
	373	Patrimony in Rural Areas
Zgodovinska dediščina v občini Tolmin	374	Tolmin, 1st World War Heritage
ICOMOS, sklepi iz Washingtona	377	ICOMOS, Washington Conclusions

M E T H O D S

POSVET O FASADAH

FASADA KOT LIKOVNA ARHITEKTONSKA IN GRADBENO-STATIČNA PRVINA IN NALOGA ZA KONSERVATORJA

Franc Vardjan

FAÇADE AS VISUAL, ARCHITECTURAL, CONSTRUCTIVE AND STATIC ELEMENT AND TASK FOR CONSERVATOR

POVZETEK

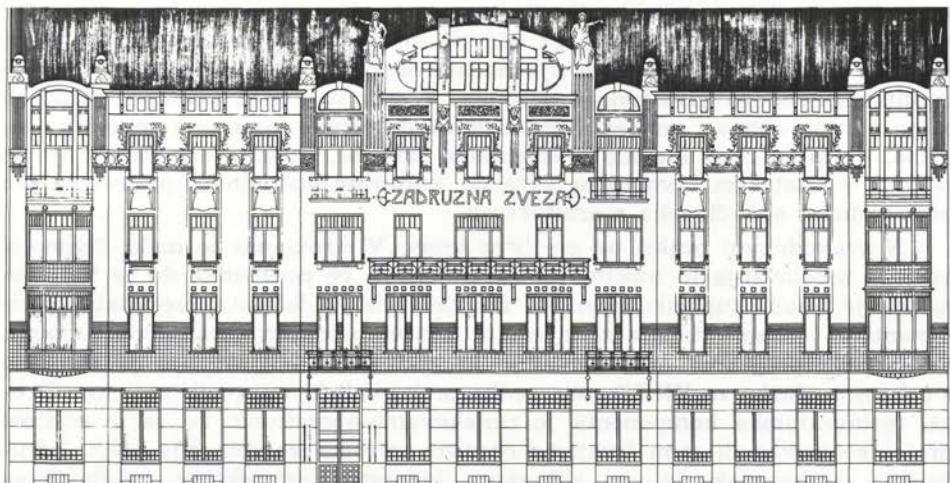
Sestavek povzema vrsto izkušenj in stvari pred napakami: Mnogokrat prijavi imetnik le manjša adaptacijska dela, pa vendar spremeni bistvene sestavine, zato je treba dopolniti ustrezne predpise. Pri posegih še vse prevečkrat odločajo kriteriji kot je denar ali čas, zato rezultati ne morejo biti trajni. Pa vendar bi morali upoštevati, da je kvalititno fasadersko delo mogoče le v letnem času, ko ni ne preveč mraz ne prevroč. Velike so tudi vrzeli v dokumentirjanju posega kot obvezni zapuščini zanamcem in povsem bi morali opustiti verbalna navodila obnavljanja fasad. Na osnovi izkušenj z Zmajskega mostu v Ljubljani, »Kresije« in stolnice, tudi v Ljubljani, pa avtor predstavlja možnost za hkratno uporabo klasičnih in sodobnih tehnoloških rešitev; slednje nam narekujejo sodobne, včasih neznane poškodbe. Laboratorijske analize in vnaprejšnja ocena vedenja posameznega materiala tu pomagajo, statični dodatki so lahko skriti, dekorativne elemente je mogoče obesiti na fasado na nov način, skratka na voljo nam je mnogo primernih metod.

The article summarizes a number of experiences and warns against mistakes. Owners often register only minor adaptation works, but nevertheless change essential components. For this reason the corresponding regulations ought to be complemented. Too often such criteria as money and time still play the decisive part with conservator's interventions. Therefore lasting results cannot be obtained. The fact that quality façade work is only possible in the right time of the year when it is neither too cold nor too hot should nevertheless be taken into account. There are also large gaps in the documentation of interventions which is our obligatory legacy to the posterity. Literal instructions for façade restoration should be omitted altogether. On the basis of experiences from Zmajski most (Dragons' bridge), "Kresija", and cathedral of Ljubljana, the author presents the possibilities for simultaneous use of classical and contemporary technological solutions. The latter are required owing to contemporary, new, once unknown damages. Laboratory analyses and estimations of behaviour of individual materials given in advance can be of great help. Static additions can be hidden, decorative elements can be "hung" on the façade in a new manner, there are, in short, many new methods available.

Strokovno posvetovanje na temo fasade, ki je v dojemaju in vrednotenju tako rekoč prvo vizualno srečanje z arhitekturo kulturnega spomenika, nima namen poudarjati, odkrivati ali posredovati gradivo, ki ni obdelano. Tolikokrat izrečena teoretična in praktična navodila, dileme in drugo objavljeno

v literaturi ali na podobnih simpozijih so več ali manj znane teme strokovnjakov. Tokrat gre predvsem za to, da analiziramo izkušnje vsakodnevne prakse in proučimo, ali smo se približali celovitemu pristopu konservatorjev in restavratorjev, kako poznamo predpise in zakonodajo, kaj bi morali izboljšati in drugo. Ne nazadnje je posvet programski dolg Restavratorskega centra. V okviru njegove redne dejavnosti moramo in želimo občasno preveriti spoznanja v dialogu z vsemi strokovnjaki predvsem tam, kjer v pristopu in načinu obnove nismo enotni. K temu nas sili tudi podedovana obremenitev, da je fasado skoraj nemogoče ali zelo težko obdržati v avtentičnem stanju, ker se kot zunanja lupina arhitekture skozi čas največkrat obnavlja, današnje agresivno ozračje in drugi vplivi pa pogostost sanacij samo stopnjujejo.

Vsako obnavljanje fasad naj bi imelo svoj začetek v legalizaciji strokovnih osnov in del pri za urejanje prostora pristojnem občinskem upravnem organu. Bilo bi prav, da uporabljamo izsledke Zakona o urejanju naselij in drugih posegov v prostor (Ur. l. SRS 37/85) in Zakon o varstvu naravne in kulturne dediščine. Žal temu običajno ni tako. Ohlapnost zakonov in želja, da obnavljanje dediščine ne komplikiramo, nas nemalokrat pripelje v neroden položaj zlasti tam, kjer dediščina ni razglašena kot kulturni spomenik ali kjer ne obstaja specializirani odlok prenove, zazidalni načrt oziroma izvedbeni akt višjega reda. Razkorak pri pogojevanju obnove s strani strokovnih služb v obliki soglasja ali mnenja nudi sam 36. člen Zakona o varstvu naravne in kulturne dediščine, ki določa, da sme imetnik opravljati posege na spomeniku ali znamenitosti le v sporazumu s strokovno organizacijo, v skladu z njenimi navodili, s katerimi se ta organizacija strinja. Dikcija »sporazum« je v praksi slaba ali nična pravna kategorija, nikogar ne obvezuje niti ni mogoče na podlagi sporazumevanja izvajati strokovni nadzor. Vendar tudi Zakon o urejanju naselij in drugih posegov v prostor pravi v 51. členu, da lokacijsko dovoljenje (v katerem bi bili pogoji spomeniške službe) ni potrebno za tekoča vzdrževalna dela na obstoječih objektih in napravah..., torej za adaptacije, s katerimi se bistveno ne spreminja zunanost, zmogljivost ali namen obstoječih objektov, kot so vzdrževalna dela, horizontalni in vertikalni gabarit objekta njegov videz itd. Če mislimo, da je stvar rešljiva s priglasitvijo, se tudi motimo — ni potrebna, kolikor so zadovoljene citirane postavke iz lokacijskega dovoljenja, vendar je obvezna, ko gre za varstvo pri delu (odri), prometno varnost ali drugo ogrožanje življenja, kar urejajo tudi drugi predpisi. Nekdanji občinski odlok o urbanističnem planiranju Ljubljane je zahteval pri vsakem posegu v dediščino obvezno soglasje LRZVNKD — v novejši zakonodaji ne velja več, zato je trenutno edini izhod v razglasitvah ali preciznejših zazidalnih načrtih. Citiral bi dva primera iz Idrije in Celja. V prvem gre za Odlok o razglasitvi kulturnih spomenikov ter naravnih znamenitosti na območju občine Idrija (Ur. l. SRS št. 16-18/86), ki v 12. členu določa, da mora skupščina občine preprečiti posege, s katerimi bi se utegnila spremeniti v tem odloku opredeljena lastnost spomenika ter je zato obvezno mnenje Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica. Primer v Celju je preciznejši: Odlok o sprejetju zazidalnega načrta starega mestnega jedra Celja (Ur. l. SRS, št. 42/86) v 7. členu našteva, da se ima za poseg v prostor poleg novogradnje, adaptacije, rekonstrukcije, nadzidave in podobno tudi kakršenkoli drug poseg

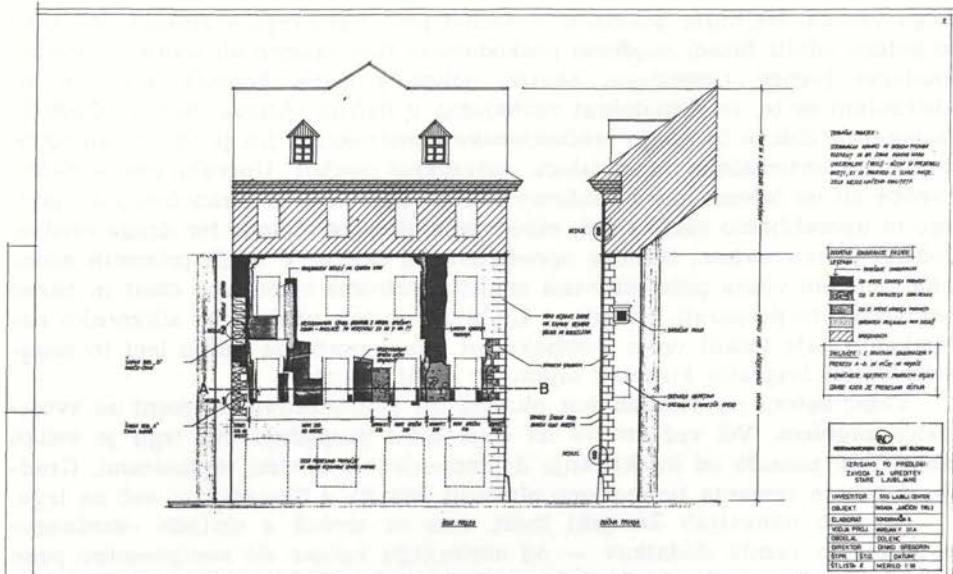
Sl. 1. Ljubljana, Miklošičeva 4, kompozicija fasade (risba F. Vardjan)
Fig. 1 — Ljubljana, Miklošičeva 4, façade composition (drawing by F. Vardjan)

v posamezni objekt kot na primer obnova fasad, zamenjava oken itd. Na ta način se imetnikom in izvajalcem neposredno določajo pogoji obnove z obveznimi strokovnimi osnovami. Takih primerov je v Sloveniji več, zlasti v mestih, kjer so izdelani načrti revitalizacije. Še vedno so dobre rešitve redke. Nobenega dvoma ni, da se v času krize s skromnim sinonimom napredka, ki ga bremenijo rentabilnostni fetiš, v varstvena načela še bolj vsiljuje potrošniška kategorija. Stroka je nemalokrat odrinjena vendar tudi nepripravljena z vnaprej obdelano projektno dokumentacijo kot orožjem za uveljavljanje načela zakonitosti. Tako in nikakor drugače, takrat in ne prej ali kasneje boste obnavljali, je jezik, ki ga ne slišimo pogosto. Največkrat se srečujemo s tako imenovanim sprotnim projektiranjem, ki je časovno omejeno pod grožnjo zime ali vročega poletja, v najbolj neugodnem času obnavljanja fasad, da o slabih izbiri kvalitetnega gradiva, primernega za starejše tehnologije, ne govorimo. Primerno izdelane metodologije restitucije tudi nimamo. Verjetno se bomo kmalu dokopali do popolnejših strokovnih stališč, saj so kriteriji varstva in obnove strokovno dobro obdelani, tudi teorija varstva dobiva nove sodobnejše dimenzije v prid restavriranja. In ko že govorimo o projektni dokumentaciji (barvni študiji, tehnologiji intervencije) izven dokumentov, kot so razglasitve ali specializirani odloki, bi morali nuditi imetnikom dediščine vsaj minimum pokazateljev, ki določajo obnovitveni postopek. Seveda po kolikor se da enotni metodi. O metodi pristopov govorji na današnjem posvetu več avtorjev, poudaril bi samo osnovna načela, ki jih uporabljamo tudi v Restavratorskem centru. Osnova je opredelitev konservatorsko-restavratorskih stališč, ki so vedno bolj usmerjena v individualno obravnavanje posamezne arhitektуре, in tako se praviloma vedno sučemo kar v istem krogu. Najprej dokazovanje stilne pravnosti in arhitektonski celovitosti, razčlenjevanje faznosti gradnje (obnove fasad), kolikor ni arhitektura iz enega liva, sledi obdelava in opredelitev stanja

materiala, analiza vzrokov poškodb in nato predlog obnove s konservatorsko verifikacijo. Od tu dalje postopek vključi imetnika in izvajalca obnove in se konča z dokumentirano odločitvijo načina obnove v obliki projekta. Izbor je rezultat sodobnega kreativnega pristopa. Včasih tudi med popolno, delno ali samo bavno obnovo, vendar s poudarkom, da ostane fasadna kompozicija logična, običajno med metodo z originalno izvedbo, metodo rekonstrukcije in metodo v estetskem ravnotežju, skratka, kulturno-zgodovinsko pričevalna kot prvi vizualni stik človeka z arhitekturo.

V vsakodnevni praksi ne gre brez težav. V stroki nas je malo, želimo si večjega sodelovanja in mislim, da ne bo odveč, če ponovimo, da je tudi obnavljanje fasad skupinsko delo. Pri nas tak pristop določata dve vitalni komponenti — konservatorska z obveznim konservatorskim programom obnove, verifikacije projektne dokumentacije in nadzorom — povezava je direktna s pristojno službo za VNKD, zelo redka preko določil upravnih organov. Druga, restavratorska komponenta je raziskovalno-operativna, ko samo nudimo projekte obnove ali sami izvajamo obnovo, oziroma kombinacija obeh. Združujemo strokovnjake iz vrst slikarstva, kiparstva, arhitekture, gradbeništva (zlasti statika), tehnologije, kemije, barvne kompozicije, pritegujemo zunanje specialiste za vлагo, les, kamen, steklo, fotogrametrijo, skratka sodelujemo z inštituti, raziskovalci materialov in konstrukcij, proizvajalci in drugimi, vključno z zidarsko fasaderskimi mojstri. In če se vrnemo na praktični del obdelave fasad, ko z raziskavo stavbe pridemo do prvih spoznanj in programske zasnove, se skoro vedno srečujemo s strahom, da bodo gradbena dela začeli prej, preden so zaključene raziskave. Razen v primerih, ko akcijo vodi spomeniška služba v lastnem aranžmaju, se redko zgodi, da bi pred začetkom del v izvedbenem planu obnove predvideli raziskavam poseben terminski prostor. Vnema projektantskih organizacij pri kreativnem pristopu, izvajalska požrešnost in prisila ujeti inflacijo s profitom nemalokrat ne upoštevajo strokovnih služb, ker so »ovira« prenowe. Vendar tudi znotraj nas samih je precej nejasnosti. Nočemo upoštevati gradbenih normativov ali celo ne poznamo predpisov. Gradbišče je redkokdaj pravilno urejeno. Velikokrat pristanemo na slabe in nepravilne odre zaradi prihranka ali malomarnosti, čeprav obstaja natančen pravilnik. Odgovorni ljudje v stroki, ki se ukvarjajo z operativnim delom, nimajo opravljenega izpita o varstvu pri delu (v RC-ju je obvezen). Vsakič ne odpreno gradbenega dnevnika, oziroma kot nadzorni organ ali kot odgovorni projektant redno ne vpisujemo strokovnih stališč in sprememb sanacije, da o finančnem in izvedbenem poslovanju preko mesečnih situacij ne govorimo. Že davno bi morali predpisati, kdaj se fasade smejo obnavljati in kateri letni čas je najprimernejši. Po moje so največje vrzeli v dokumentiranju posega kot obvezni zapuščini zanamcem in povsem bi morali opustiti verbalna navodila obnavljanja fasad.

Varovanje stavbne dediščine, ki se uveljavlja kot posebna kategorija aktivnega varstva, ne razmejuje pristopa med strogo »klasičnimi in sodobnimi«. Restavriranje z novejšo obliko obravnave fasad sicer temelji na ohranitvi starega, vendar je možna uporaba moderne tehnike v obsegu nevidnega, nedojemljivega in nepotvorjenega videza. V to nas sili česta nemoč pred agresivnim ozračjem, dotrajanim gradivom, potresnimi predpisi in drugimi pojavi.

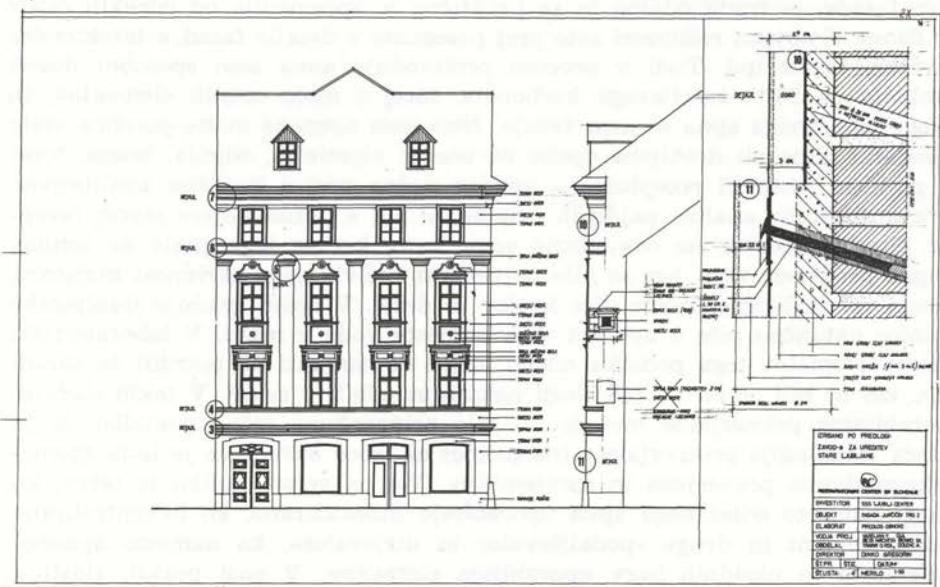
Sl. 2. Ljubljana, Jurčičev trg, načrt sondiranja
Fig. 2 — Ljubljana, Jurčičev trg, sounding plan

Tudi na ta način smo sposobni obnoviti staro, vendar vsakič odvisno od konservatorske presoje in soglasja. Še vedno je malta najpogosteje osnovno građivo fasade, je tradicionalna in se praktično ni spremenila od rimskih časov do danes. Z novimi rešitvami zato prej posegamo v detajle fasad, arhitektonski okraske, vence ipd. Tudi v procesu proizvodnje apna smo sposobni doseči kvaliteto do 93 % kalcijevega karbonata, torej z malo ostalih elementov, in zaloge odležanega apna se nam večajo. Niso nam neznane malte posebne vrste z dodatki gline ali drobljene opeke na osnovi aluminija, silicija, železa, torej ni problem sestaviti recepture — vendar vedno prej s kemično kvalitativno in kvantitativno analizo najdenih originalov kot s poznavanjem starih receptur. Starih receptur ne obvladamo samo zato, ker se tega posla ne lotimo, ampak predvsem zato, ker so bile največkrat individualna skrivnost mojstrov, vezana na različne naravne vire krajev in dežel. V opisu gradnje ljubljanske stolnice natančno piše o uporabi vina namesto vode v mali. V laboratorijski raziskavi ometov tega podatka nismo mogli ne zanikati ne potrditi že zaradi tega, ker so bili ometi v preteklosti nekajkrat odbiti v celoti. V takih slučajih uporabljamo primerjalne metode ali celo priporočamo tržno ponudbo, ki jo določa tehnologija proizvajalcev (na primer za izbor barve), če je le-ta spomeniškovarstveno preverjena in sprejemljiva. Vsi pa vemo, koliko je težav, ko mnogi namesto odležanega apna uporabljajo hidratizirano, ko nekontrolirano dodajo cement in druge »podaljševalce in utrjevalce«, ko namesto apnenomineralnih in oksidnih barv uporabljajo sintetične. V naši praksi, zlasti v mestih, je najbolj pogost pojav odbijanja starejšega ometa do nosilne konstrukcije zaradi izrazitih poškodb, ki so fizikalnega, kemičnega ali celo biolo-

škega vzroka. Najhujše posledice še vedno povzroča žveplov dioksid. Pri tako do golega odbiti fasadi najdemo poškodovane tudi opečne ali kamnite nosilne poudarke (vence, timpanone, okvire, police, pilastre, konzole, itd.), in ko odstranimo še te, se nemalokrat razhajamo v načinu obnove (ker ti poudarki nastanejo z zidavo in rastjo arhitektonske konstrukcije, jih je skoro nemogoče obnoviti z avtentičnim materialom, največkrat opeko). Uporabljamo sodobne izvedbe ali na železna sidra obešamo odlitke, naredimo armiranobetonsko podlago in uporabljamo perfo sidra, rabiciranje, prepact metode ter druge rešitve. Dodano je samonesno, statično opredeljeno in skrito. V takih primerih doda-jamo ometom vezna premostitvena sredstva oziroma ojačujemo omet in barvo s silikonskimi preparati. Kresija v Ljubljani je tak primer, ko silikonsko na-tapakanje daje fasadi večjo kompaktnost, manj prahu se nanjo lepi in nega-tivni učinki žveplaste kisline s sajami so manj izraziti.

Vidni betoni na fasadah kot okrasni ali konstruktivni element so svoje-vrsten problem. Vsi več kot 70 let stari hitro propadajo. Na trgu je veliko sanacijskih ponudb od injektiranja do zamenjave z novimi mešanicami. Grad-nje iz roman cementa ne moremo obnoviti, ker ga v Sloveniji ni več na trgu.

Ko smo obnavljali Zmajski most, smo se srečali z obiljem »modneg« materiala in raznih dodatkov — od aeriranega betona do nepigmentne pено malte podaljšane malte, poliestrske malte — s sredstvi proti zmrzali, za hitro vezanje, za elastičnost, za oprijemljivost, plastičnost in podobnim. Uporaba silikonskega kita, silikonske raztopine z barvnimi pigmenti ter hidrofilne anti-koroziskske in biocidne zaščite, paleto novosti samo podaljšuje. Včasih se res ne moremo izogniti novejšim dosežkom, vendar tržnemu potencialu ne velja

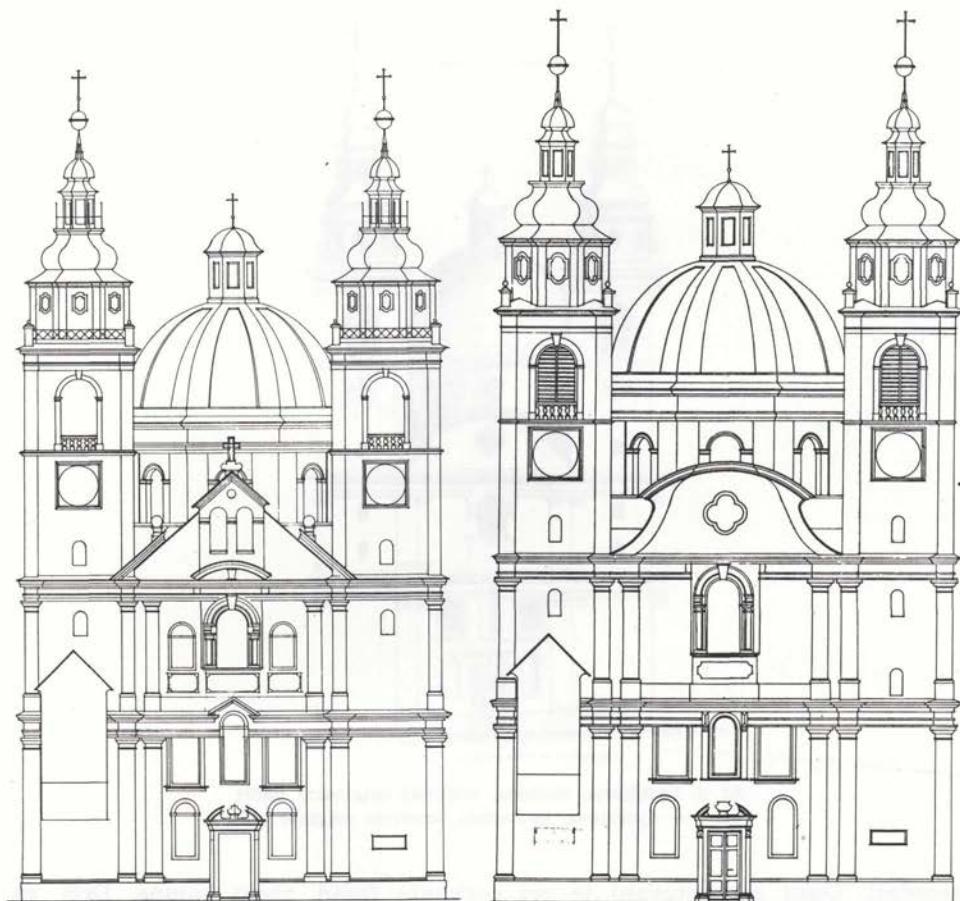
Sl. 3. Ljubljana, Jurčičev trg, načrt obnove fasade
Fig. 3 — Ljubljana, Jurčičev trg, plan of façade restoration

Sl. 4. Ljubljana, stolnica, arhivski originalni načrt
Fig. 4 — Ljubljana, cathedral, archival original plan

nasedati. Dosti nasprotovanj je pri peskanju fasad, zlasti kamna. Drži, da z odstranjevanjem umazanih površin, ki so neke vrste zaščitna patina, na novo poškodujemo kamen, vendar ko ga takoj zaščitimo, so rezultati ugodni. Pri Zavarovanci Triglav (velja tudi za opečni del fasade), na Plečnikovih zapornicah smo uporabili silikonske preparate in zaenkrat ne kaže, da bi morali premaze ponoviti v kratko garantiranem roku. Trenutno ponujajo hidropnevmatična čiščenja s posebno vodno raztopino. Stara metoda ima tehnične novosti, kar bomo v kratkem proučili in morda priporočili.

Pri gradbeno-statični sanaciji stavb nemalokrat posegamo v fasado. Iz preteklosti so znane največkrat vidne horizontalne železne vezi, ki se na zunanjščini zaključujejo s ključi ali ploščami. Isto metodo uporabljamo še danes, le lesene stropne konstrukcije zamenjamo z armirano-betonskimi. Problem vidnih ključev ali tabel je v slabih antikoroziskih zaščiti (stolp ljubljanskega gradu!) in estetskem videzu. Še slabše se stavbi godi, kolikor statična sanacija predvideva horizontalne in vertikalne armirano-betonske grede v obliki skeleta. Tak sistem odklanjamamo, ker se pri starih stavbah z opisano rešitvijo srečujemo z dvema statičnima sistemoma: elastičnim in togim, ki se ob potresu po

Sl. 5. a, b: Ljubljana, stolnica, fasada pred in po obnovi v letu 1988 (risba F. Vardjan)
 Fig. 5 — a, b: Ljubljana, cathedral, façade before and after restoration in 1988 (drawing by F. Vardjan)

naših izkušnjah slabo obnašata. Kolikor betonski venec pri obnavljanju fasad ni umaknjen v notranjost ali zaščiten, se zaradi neugodnega topotnega mostu betonska konstrukcija kaj hitro očrta na zunanjščini stavbe. Da bi ojačali stavbo, izkoriščamo fasado za armirano-betonsko preobleko debeline ca. 3 cm, pri čemer se armaturna stena — lahko torkirana — sidra v nosilno konstrukcijo in AB ploše. Sistem je statično učinkovit, vendar zahteva posebno obdelavo. Vračanje ometov in okrasja fasado debeli, betonska osnova je slaba premostitev za dihanje in topotno prevajanje, zato je način take sanacije redek. Pogostejsa so obešanja fasadnih elementov, plastik, tabel v nosilno konstrukcijo, včasih celotnih vencov iz različnih materialov, odlitih v delavnicah. Največkrat so to v betonu napravljeni deli fasad, v poliestru, redkeje v poliuretanu ojačani s stekleno volno. Tudi tu je nujno z dokumentacijo opredeliti način obešanja in sidranja.

IDENTITET FASADE POVIJESNE GRAĐEVINE

Ivo Maroević

IDENTITY OF THE FAÇADE OF A HISTORICAL BUILDING

POVZETEK

Ko pregledamo posamezne lastnosti stavbnega pročelja vidimo, da je oblikovanje tega dela stavbe individualna človeška in kolektivna družbena potreba. Zaradi tega so oblikovanje fasad v zgodovini zelo spremenjali. Naš čas so dočakale ohranjenje do raznih stopenj, v raznih razvojnih fazah svoje celostne pojavnosti. Mnogokrat tako fasada ni tisto, kar je v svojem bistvu bila. Poškodbe in popravila vseh vrst, združevanje in deljenje gradbenih parcel, vse to je povzročilo nastanek novih vrednosti. Končna valorizacija pa mora vse to upoštevati, če naj urejena fasada stavbo predstavlja, kot je treba. To je želo zapleten posel. Vsekakor pa so naše intervencije običajno redno vzdrževanje ali pa kreativna interpretacija našega vedenja o fasadi in stavbi. Eno ne izključuje drugo. Vsak poseg mora pa ustvariti ponovno zgodovinsko ravnotežje med materialom, oblikovanjem in pomenom stavbe, ki jo obravnavamo.

After inspecting individual characteristics of a façade we see that the formation of this part of a building represents an individual human need as well as a collective, social one. Because of this fact the forming of façades was greatly changed throughout history. They survived up to our times in various degrees of preservation, in various phases of development of their entire image. Such a façade is often not what it essentially used to be. Damages and repairs of all kinds, bringing together and dividing of building lots, all of these caused the rise of new values. The final evaluation must take all of it into account if the restored façade is to present the building as it should. This is a very complicated job. At any rate, our interventions generally represent regular upkeep or creative interpretations of our knowledge upon the façade and the building. One does not exclude the other. Each intervention, however, must create a resumed historic balance among material, formation, and significance of the building in question.

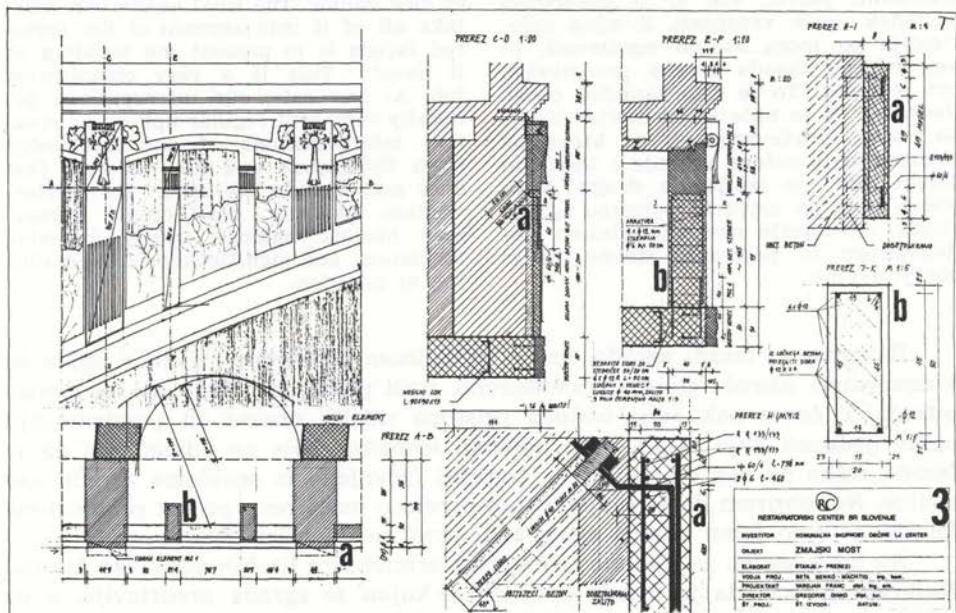
Rasprava o fasadi zgrade, kao o aktualnom problemu zaštite s kojim se konzervatori susreću gotovo svakodnevno, traži prethodne odgovore na mnoga pitanja, o čemu pak ovisi metoda pristupa zaštiti, obnovi ili prezentiranju onih vrijednosti koje fasadi daju poseban identitet. Nije na odmet reći da je fasadu teško pa čak i neispravno, tretirati izdvojeno iz problema zgrade kao cjeline. No, obzirom da je savjetovanje precizno usmjereno prema problemima fasade, svjesno ćemo morati zanemariti ovaj metodološki nedostatak.

Ne bih posezao za djelima teoretičara arhitekture da bih definirao fasadu. Najkraće je reći da je fasada onaj dio s kojim se zgrada predstavlja, a uz volumen stvara i prvi dojam kad joj se približavamo. Fasada je lice zgrade. Po fasadi se gotovo uvijek može zaključiti tko u zgradi stanuje, čemu pojedina zgrada služi, a dobri će poznavaoci moći reći kada je zgrada sagrađena. Zane-

marimo za trenutak slobodno stoeće zgrade, koje imaju više lica i fasada, jer problem ostaje isti s koje god strane promatrali zgradu. U zgradu se uvijek ulazi kroz ulaz na fasadi. Kuća s više fasada uvijek ima onu, koja je glavna. Ona to svojim izgledom uvijek daje do znanja.

Ako se time složimo, tada moramo učiniti i korak dalje i reći da fasadni zid kao i svaki drugi vanjski zid, odvaja vanjski od unutrašnjeg prostora, a istovremeno ih maksimalno povezuje sustavom otvora, orientacijom i sadržajem prostora koje su okrenute fasadi, uvlačenjem vizura vanjskih prostora u proces stvaranja senzacija u unutrašnjosti. Nije svejedno u što se gleda kroz prozor i odakle se ulazi u kuću. Ne treba posebno naglašavati da fasada pokazuje ili svjesno sakriva temeljnju konstrukciju neke zgrade. Stoga su odrazi unutrašnjosti na izgledu fasade također njezin bitan i neodvojiv fenomen.

Napokon, fasada je dio ulice, trga ili gradske slike kao cjeline, ovisno o mjestu gdje se zgrada smjestila. Ona je dio unutrašnjosti grada, izložak u krajoliku. Ona time kreira gradski potez, čini ga prepoznatljivim, daje mu pečat. Prazni prostor čini punim. Upravo to kreiranje praznine vanjskog prostora postaje zadaćom fasada. I stoga su fasade mjesta na kojima se izražava čovjekova sklonost za lijepim, želja da se stanuje u kući s lijepom fasadom, ili da palače raznih vrsta svojim umjetnički oblikovanim fasadama određuju pojedine gradske predjele ili kultivirane krajolike, ili da crkve, gradske vijećnice ili drugi arhitektonski sadržaji na fasade iznose dio svojih poruka i značenja, upravo su potvrda ovih razmišljanja.

Sl. 6. Ljubljana, zmajski most, načrt sanacije detaljov (risba F. Vardjan)

Fig. 6 — Ljubljana, Zmajski most (Dragons' Bridge), plan of sanation of details (drawing by F. Vardjan)

Rezimiramo li, vidjet ćemo da je oblikovanje fasade i ljudska individualna i društvena kolektivna potreba. To oblikovanje nosi u sebi jaki estetski motiv i umjetnički poriv. Stoga nije čudo da je oblikovanje fasada bilo podložno brojnim promjenama u svojem povjesnom trajanju. Promjene su se zbivale uslijed trošnosti i gubljenja društvenog značenja, različitog stupnja i načina održavanja i prirodnog slabljenja materijala, uslijed naglih katastrofičnih uništavanja bilo požarom i potresom, bilo ratom i pobunom, i napokon uslijed promjena tehnologije, ukusa, potreba, namjene i vlasnika.

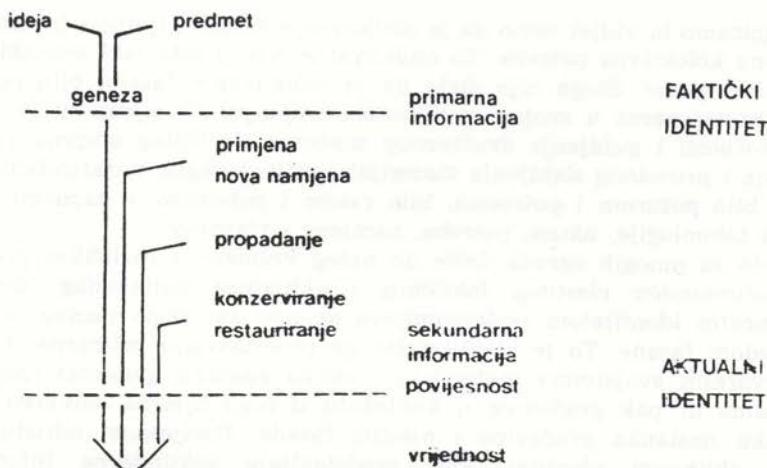
Fasade su mnogih zgrada došle do našeg vremena s različitim intenziteta i očuvanošću vlastitog faktičkog i aktualnog oblikovnog identiteta. Pod faktičkim identitetom podrazumijeva se ono što često nazivamo izvornim izgledom fasade. To je identitet što ga predstavljaju primarne informacije o izvornim svojstvima materijala i oblika nastalih genezom ideje građevine same ili pak građevine u kontekstu u času njezina ostvarenja t. j. u trenutku nastanka građevine i njezine fasade. Povijesnost određuje pak aktualna oblikovni identitet, koji predstavljaju sekundarne informacije o onim svojstvima koje je fasada stekla tijekom vlostite životne povijesti. Fasada kakvu mi danas vidimo, vrednujemo i želimo zaštititi, u pravilu nije identična sa svojim faktičkim identitetom. Upotreba, promjena namjene, oštećenja svih vrsta, popravci, obnove i rekonstrukcije, spajanje i dijeljenje građevnih parcela a s time i fasada zgrada na tim parcelama, uzrokovali su nastajanje nekih novih vrijednosti, pa konačna valorizacija mora uzeti u obzir oba od spomenutih identiteta, koji u konačnici određuju slojevitost pojedine građevine (slika 7.).

Dodamo li k tome da na fasadama naročito dolaze do izražaja sve finese koje razlikujemo u analitici pojma oblikovanje, tada je složenost odnosa današnjega vremena prema fasadama povjesnih građevina, a posebice onih u povijesnim gradskim ili seoskim cjelinama, više nego očigledna.

Oblikovanje je davanje oblika i izgleda materijalu, kako bi ovaj mogao služiti svrsi i kroz to preuzeti određeno značenje. Sprega materijala, oblikovanja i značenja teško je raskidava. Međutim oblikovanje u sebi uključuje ne samo davanje plastičkog oblika materijalu ili kombinaciji materijala, već i razne vrste površinske obrade pomoću kojih se oplemenjuje i doraduje plastički oblik. Dodamo li tome estetske motive i umjetnički poriv, koji su na fasadama očiti, tada je logično zaključiti da je struktura fasade vrlo složena i da je možemo ocjenjivati s vrlo specijalističkih aspekata, od kojih svaki u dvije razine identiteta koje smo netom spomenuli. To su aspekti okoline, ambijenta, konstrukcije zgrade, same fasade, preko plastičkog, slikarskog ili nekog drugog aspekta oblikovanja pojedinih dijelova fasade u koji ulaze i aplicirani dijelovi koji sudjeluju u izgledu fasade, a to su različiti elementi građevne limarije, kapci, prozorski i vratni okviri i krila, ograde, rešetke i sl.

Posebnu grupu pitanja otvara tehnološka komponenta, bilo izvorna, naknadna ili zaštitna, koja problemu valorizacije i potrebne zaštite i prezentacije zatećenih vrijednosti daje još jednu nezaobilaznu dimenziju.

Pozabavimo li se sada svrhom moguće intervencije na fasadi povjesne građevine, tada ćemo vidjeti, da ova traži jasno opredjeljenje i to u oba pravca moguće intervencije: u pravcu redovitog održavanja koje podrazumijeva po-

Sl. 7. Skica strukture pojmovne identitete (po P. van Menschu)
 Fig. 7 — Sketch of the structure of identity of notions? (after P. van Mensch)

vremenu rekonstrukciju slojeva i dijelova koji dotrajavaju i u pravcu stanovaite kreativne interpretacije našega poznavanja dotične fasade i slijeda utjecaja koji dolaze kao impulsi iz okoline ili ambijenta. Jedan pristup ne isključuje drugi.

Redovito održavanje nužna je prepostavka svake djelotvorne zaštite graditeljske baštine, pa time i one koja ima spomenička svojstva. Ono se mora temeljiti na sto manjoj, a što djelotvornijoj intervenciji. Uopće, princip s tezom intervenirati što manje, trebao bi dominirati, jer je on u funkciji apsolutne brige za očuvanje faktičkog i većeg dijela aktualnog oblikovnog identiteta kao nosilaca spomeničkog značenja. Tu bi trebala biti presudna tendencija održavanja tehnološke i oblikovne cjelebitosti fasade, kako ne bi zbog sukoba tehnologija ili oblika dolazilo do dezintegracije i propasti njezinog materijalnog i oblikovnog supstrata.

Kreativna interpretacija podrazumijeva istraživanje i poznavanje povijesne, strukturalne i oblikovne slojevitosti građevine i njezine povijesne okoline i valorizaciju ne samo novih spoznaja, već i cjelokupnog značenja građevine u svjetlu odnosa našeg vremena i spoznatih novih činjenica o njoj. Bez obzira da li će biti usmjerena prema nekoj od mogućih teoretskih mogućnosti interpretacije, u rasponu od prezentiranja najvrijednijeg sloja, preko posljednjeg živućeg sloja ili zatećenog stanja, do prezentiranja slojevitosti metodama vertikalne arheologije, ili upućena prema kreativnom tumačenju naših današnjih oblikovnih senzibiliteta, interpretacija fasade u njezinom konačnom izvedenom obliku mora biti domišljeni stav. U formuliranju toga stava ravnopravno će sudjelovati povijesni materijal i njegovo oblikovanje, tehnologija intervencije i njezini utjecaji na autentičnost strukture i oblika, svijest da je fasada sastavni dio okoline i da u njoj sudjeluje i kao aktivni činilac i kao pasivni primalac utjecaja i napokon nova suvremena ideja koja mora ostvariti povijesnu ravno-

težu između materijala, oblikovanja i značenja u punini spomeničke vrijednosti zgrade o kojoj je riječ i o čijoj se fasadi radi.

Tek takva interpretacija može zadovoljiti stroge kriterije odnosa slojevite povijesnosti i sadašnjosti, gdje sadašnjost daje svoj doprinos budućnosti, u kojoj će fasade u svojim cjelinama živjeti na do tada neostvareni način. Time će i naše vrijeme dodati jedan dio vrijednosti aktualnom oblikovnom identitetu fasade.

LITERATURA

1. Maroević, Ivo: »Sadašnjost baštine«, Društvo povjesničara umjetnosti SRH, Društvo konzervatora Hrvatske, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1986.
2. Marasović, Tomislav: »Aktivni pristup graditeljskom nasleđu«, Sveučilište u Splitu, Sveučilište u Zagrebu, Društvo konzervatora Hrvatske, Split, 1985.
3. Fister, Peter: »Obnova in varstvo arhitekturne dediščine«, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1979.
4. Van Mensch, Peter: »Museology and Its Use for Museums«, rukopis, predan za objavljivanje u časopis Informatologia Yugoslavica.
5. Feilden, M. Bernard: »Conservation of Historic Buildings«, Butterworth Scientific, 1982.

PONAVLJAJOČE SE DILEME PRI OBNAVLJANJU FASAD

Peter Fister

RECURRING DILEMMAS IN FAÇADE RESTORATION

POVZETEK

Danes je močna želja po obnavljanju zgrajenih stavb, ker je žal bolj rezultat nuje kot pa kulturne ozaveščenosti, pa je prav povzeti nekaj izkušenj, ki jih je fakulteta za arhitekturo zbrašla pri neposrednem in teoretskem delu: zahtevna naloga je obnova fasad celih mestnih jedr. Pravilno obnovljena fasada je, ne le zbir slučajnih in za posamezno stroko zanimivih najdb, ampak je odgovorna za vrednost ohranjene arhitekture in temeljna sestavina prostora. Pri obravnavi posameznih objektov je bilo manj problemov med objektivnostjo in osebnimi pogledi, pač pa velika nemoč pred tehnološkimi problemi. Še vedno nam primanjkuje kvalitetnih izvajalcev. Opravljen je obsežen študij celotne stavbne dediščine. Pri tem so bile zabeležene tudi stranpoti starih posegov.

Nowadays the desire to renew buildings is very present which is unfortunately more the result of necessity than of cultural consciousness. It therefore seems right to summarize a few experiences which the architectural faculty collected with its direct as well as theoretic work. Renewal of façades of entire town nucleuses is a demanding task. A correctly renewed façade is not only a collection of casual finds interesting for individual professions, it is responsible for the value of preserved architecture and represents the basic component of urban space. In the dealing with individual objects, few problems occurred owing to differences between objective and personal views, but there was great helplessness where technological problems were concerned. There is still a shortage of quality executants. A comprehensive study of the entire architectural patrimony has been carried out. In the course of it, the wrong paths of old interventions were also registered.

Kot vse kaže, se nekatera vprašanja v konservatorski praksi periodično ponavljajo vsakih nekaj let. Danes je med drugim to tudi vprašanje o obnavljanju fasad, za katerega velja grobo pravilo, da se pri nas pojavi na vsakih dvajset let.¹ Morda je zanimiva ugotovitev, da smo ob podrobnem in obširnem raziskovanju nekaterih večjih kompleksov (Radovljica, Kranj, Tržič, Škofja Loka itd.) dobili podobno časovno lestvico vse tja do nekako 18. stoletja — v nasprotju z zavrnjeno ugotovitvijo, da naj bi to bilo vsakih 50 let.² Eden od odgovorov za tako časovno shemo je seveda tudi čas trajanja fasade, ki je vendarle predvsem vezan na tehnološko zaščito gradbene konstrukcije in mnogo manj na stilne ali estetske vzroke, ki naj bi pogojevali ritem prenov. Danes je to hkrati vezano tudi na pospešen propad obnovljenih fasad in v zvezi s tem na neustrezno tehnologijo, neustrezna gradiva, nespretnost izvajalcev in ne nazadnje tudi na neizobraženost projektantov ali konservatorjev.

Ker se sam intenzivno ukvarjam s tem problemov že celi dve desetletji in sem tako priča že drugemu »obratu«,³ je mogoče reči preprosto le, da se zgodovina na neki način le ponavlja. Povsem enake probleme, kot jih postavljajo zahteve teorije in prakse danes, so bile postavljene že v začetku 70-tih let,⁴ a se je od tedaj le malo spremenilo. Hkrati pa kaže, da nove generacije projektantov in konservatorjev ne poznajo tedenjih ugotovitev, ampak največkrat celo ponovno delajo iste napake, kot smo jih skušali že tedaj preseči. Če bi sledili vsaj tuji strokovni literaturi (če že ne domači...), bi vedeli, da se je teoretični in tehnoški problem obnove fasad sredi sedemdesetih let že toliko razvil, da tokratni simpozij ne bi bil niti potreben, če bi le kratko povzeli vse, komaj deset let »stare« ugotovitve, teorije in napotke za delo. Obenem je potrebno izreči še eno kritično misel, ki ne velja le za obnove fasad, ampak za vse delo v okviru ohranjevanja stavbne dediščine: delo in z njim tudi principi so se na Slovenskem toliko zaprli v ozke regionalne okvire, da je kljub občasnim poročilom v Varstvu spomenikov postalo nemogoče usklajevati jih ali iz njih graditi nove možnosti.⁵ Tu gre predvsem za probleme, ki so neposredno vezani na prakso, zato ni mogoče zahtevati od proizvajalcev, da bi izdelali potrebne materiale, od izvajalcev del, da bi se ustrezno usposobili, od projektantov in konservatorjev pa, da bi se obnašali po enotnih, v svetu uveljavljenih merilih.

Gornje kritične ugotovitve, ki bi jih seveda lahko dopolnili še z mnogimi konkretnimi primeri,⁶ so neposreden vzrok za sestavo tematskih vprašanj, kot so postavljena na posvetovanju. Ker je bilo skoraj o vseh že kar nekaj rečenega in napisanega in ker tudi pri nas ne manjka izkušenj, le povprašati je potrebno po njih, bi bilo odveč ponavljati jih,⁷ saj bi bilo posvetovanje prej šolska ura kot pa prispevek novega k obravnavani tematiki. Vendar pa je danes, ko je spet prišel čas obnove fasad in ko se hkrati pojavi močna težnja po obnavljanju že zgrajenih stavb — kar naj bi bilo splošno razumljeno prej kot pomanjkanje denarja za gradnjo vedno novih stavb in dosti manj kot potreba po kulturno obveščenem obnavljanju arhitekturne dediščine — morda le dobro spoznati se z vsaj nekaterimi izkušnjami, čeprav ne povedo dosti novega. Tako želim v kratki predstavitvi podati neke vrste poročilo o delu na obnovi fasad, kot ga je opravila neposredno ali konsultantsko fakulteta za arhitekturo v zadnjih 20 letih, ter dodati nekatera razmišljanja o sedanji problematiki, ki je neposredno nastala iz teh nalog.

Največje naloge so obravnavale širši pojem obnove fasad celih mestnih jeder posameznih ulic ali arhitekturnih kompleksov, občasno pa tudi s pomemom strukture oblikovanja zunanjosti kot temeljne sestavine manjših ali večjih delov kulturnih krajin. Med prvo skupino nalog so bile izdelane barvne študije obnove fasad za stara jedra Tržiča, Kranja, Radovljice in še posebej poglobljeno za Škofjo Loko, dalje za dele Ljubljane, Novega mesta, Kopra, Pirana, Kobarida, Črnomlja itd., če naj navedem le nekatere. V večini primerov so bili raziskave in načrti izdelani v sodelovanju ali na osnovi vzporednih oziroma predhodnih študij posameznih zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine,⁸ nekaj je bilo tudi manj uspešnih poskusov izdelave kozmetičnih olepšav, morda tudi na račun neizdelanih vzporednih kriterijev spomeniškega varstva.⁹

Iz tega prvega sklopa, ki je bil deloma tudi publiciran, predstavljen pa je bil tudi v mednarodnem merilu,¹⁰ je izšlo nekaj temeljnih izkušenj, grajenih na priporočilih ali teoretičnih izhodiščih stroke v najširšem merilu.¹¹ To so ugotovitve, da je pravilno obnovljena fasada ne le zbir slučajnih in za posamezno stroko zanimivih najdb, ampak da je hkrati odgovorna za vrednost ohranjene arhitekture in, še bolj, da je tudi temeljna sestavina prostora kot posebne kvalitete kulturne dediščine. Zato smo skušali uvesti različne principe prostorskih in variantnih prikazov ter analiz obnov fasad, in to vedno v odnosu do prostora, do sosednjih stavb in do identitet celovite dediščine.¹² Pomanjkanje takih analiz je obenem glavna napaka, zaradi katere je pri nas še vedno tako priljubljeno gledanje na obnovo posamezne fasade kot na izključno domeno ali raziskovalca te stavbe ali oblikovalca nove podobe — obe skrajnosti pa sta seveda škodljivi stavbni dediščini. Problemi, ki so se kazali v zvezi s takimi študijami, so tako praktične kot teoretične narave. Med praktičnimi je predvsem pomanjkanje strokovnjakov in sredstev za zadostno sondiranje, saj je bilo na primer v Škofji Loki kljub že opravljenemu (!) sondiranju zaradi neustrezne obdelave in hranjenja teh sond potrebno vse še

Sl. 8. Ljubljana, Miklošičeva 4, obnovljena fasada (f. V. Benedik)
Fig. 8 — Ljubljana, Miklošičeva 4, renewed façade (photo V. Benedik)

enkrat opraviti znova. Pokazalo se je tudi, da je povsem nemogoče pravilno interpretirati sonde če niso hkrati obravnavane z zgodovinskega in tehnološkega stališča: skupaj umetnostni zgodovinar, arhitekt in restavrator. Nedenod od »strokovnjakov« namreč ni v celoti usposobljen za tako delo, čeprav je pri nas v navadi, da si vsak posameznik lasti celotno interpretacijo. S teoretičnega stališča pa so in bodo še dolgo ostajale dileme, ki izvirajo najbrž le iz osebnega gledanja: izbor najustreznejše faze je odvisen od osebne ocene o estetski vrednosti, zgodovinskem pomenu ali prostorskem vplivu posamičnih možnih rekonstrukcij fasad. Žal kaže, da smo premalo strokovno objektivni in nismo pripravljeni sprejeti ponujenega načina interdisciplinarnih odločitev, s katerim bi edino lahko preprečili škodo, ki jo lahko konservator napravi večjo kot kdorkoli drug.¹³

V skupini, v kateri je bilo potrebno predlagati ustrezzo prenovo posameznih stavb ali manjših arhitekturnih kompleksov, je šlo navadno ali za pomembne arhitekturne spomenike ali pa za bolj ali manj iz celote izločene stavbe. Ne da bi poimensko našteval posamezne rešitve,¹⁴ moram ugotoviti, da je bilo v tem primeru sodelovanje med konservatorji in projektanti boljše kot pri načrtovanju večjih celot. Dileme, ki so se tu porajale, so bile podobne vrste, kot je že navedeno pri ločevanju med »objektivnostjo« in »osebnimi pogledi«, večje pa so bile v odnosu do tehnoloških problemov. Skoraj brez izjeme smo morali priznati, da pri nas ni ne izvajalcev ne materialov, ki bi omogočali strokovno pravilno in tehnološko kvalitetno izvedbo prenov. Tu ne moremo izpustiti tudi restavratorskih vrst, saj praktično ni primera, ko bi restavrirani in rekonstruirani »šivani robovi« ne puščali barv, ko bi »plombe« ne bile lisaste ali celo odstopale, da ne bi bili zaščitni premazi s silikoni neenakomerni ali prepričeni propadu po nekaj letih itd. Podatek, da smo nudili vsem možnim izvajalcem v Sloveniji, naj v Škofji Loki obnove eno fasado tako, da bodo zanje poleg ustrezne oblikovne izvedbe dali tudi garancijo za 10 let (najmanj kar je na primer zahtevano v Švici...), in da nismo dobili niti enega, je dovolj zgovoren.¹⁵

Med tretjo vrsto naloga smo vključili predvsem široko zasnovano topografsko raziskavo, ki naj bi poleg stavb, za katere navadno skrbijo zavodi za varstvo naravne in kulturne dediščine, dokumentirali tudi celovito stavbno dediščino glede na arhitekturni kot tudi na naselbinski ali pokrajinski vidik. Iz tega bi šele lahko dobili objektivne podobe našega prostora in kulturno-zgodovinskih značilnosti — te so se doslej, kot smo zelo hitro lahko ugotovili, postavljale le z osebnim občutkom in brez dejanske dokumentacije. Na tak način je bila v nekaj več kot 10 letih že obdelana večina slovenskega prostora, izkristaliziral se je pomen nekako 70—80 krajinskih celot ne glede na politične meje ali meje regionalnih zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine, dokumentiranih je bilo podrobno preko 7000 stavb in okrog 500—600 naselij.¹⁶ Vse to se bo predvidoma v prihodnjem letu dni preneslo v računalniško obdelan sistem, ki naj bi nam dal tudi odgovor na vedno znova postavljeno vprašanje: kakšne in katere so tiste značilnosti na fasadah v določenih okoljih, ki so najznačilnejše, najkvalitetnejše ali najpogostejše — pa tudi najbolj moteče in ki sestavljajo prostorske vrednote stavbne dediščine. S takim načinom objektivizacije želimo doseči, da bi tako v prostorsko-planerskih

vrstah kot med konservatorji imeli možnost dovolj širokega in dokumentiranega odločanja o »varovanju« celovitega pojma »naravne in kulturne dediščine«.¹⁷ Poudarki, ki jih iščemo, so v posebnostih stavbnih oblik, arhitekturnih členih, strukturi materialov in barv ter strehah.

Kot poseben del poročila je potrebno predstaviti še raziskovalno nalogu, ki je bila v letih 1982 in 1983 izdelana s posebnim namenom, da preverimo probleme in možnosti obnove fasad z razpoložljivimi metodami in sredstvi. Naloga je bila delana vzporedno z načrtovanjem prenove fasad v Škofji Loki, primerjalno pa smo se poglobili predvsem v tehnologijo ometov in barv.¹⁸ Podrobni rezultati so bili tako neohrabrujoči, da smo iz njih izdvojili le modelno študijo za Škofjo Loko, medtem ko ostalega dela, razen negativnega poročila Raziskovalni skupnosti, sploh nismo hoteli objaviti. Od 7 anketiranih proizvajalcev teh materialov iz vse Jugoslavije jih je 5 odgovorilo na pobudo, od teh pa le 2 z nekaj več zanimanja. Pogoje, ki smo jih postavili, smo povzeli po osnovnih zahtevah konservatorskega dela, hkrati pa razširili na obseg, ki bi naj bil zanimiv tudi za nekoliko večjo proizvodnjo za starejše fasade primernih gradiv. Kljub poskusom, da bi zainteresirali proizvajalce za posebne nove (ali bolje rečeno — na stare tehnologije navezane) proizvode, potrebine za tehnološko-ekonomsko in konservatorsko primerne materiale, ni bilo niti enega pozitivnega odziva. Vedno znova smo se srečali s poskusom, da bi pod krinko »starim apnenim beležem podobna« struktura novih premazov skrili že znane in le deloma prilagojene akrilne in podobne tehnologije, ki so jih celo reklamirali kot posebej primerne za obnovo arhitekturnih spomenikov, pa so vse po vrsti pokazale iste slabe lastnosti. Hkrati je potrebno priznati tudi to, da so proizvajalci fasadnih barv navadno zahtevali tudi ustrezno kvaliteto ometov, česar nihče ni mogel zagotoviti. Mislimo, da bi ta dva problema morala nastopati skupaj in da zato atesti, ki jih ponuja Zavod za raziskavo materialov in ki so bili izdelani na neustreznih podlagah¹⁹ ter niso prestali preizkusa v specifičnih pogojih na fasadah starejših stavb, ne morejo zagotoviti nobene garancije. Vzporedno s problemom tehnologije in kemične sestavine ponujanih gradiv je bila vselej zahtevana tudi izboljšava pigmentov, ki pa v nobenem primeru niso bili taki, da bi zagotovili podobnost ali isto obstojnost kot pri starih (zemeljnih...) — vendar je bilo o tem že dovolj povedanega, da problema ni potrebno razširjati, čeprav ostane eden od temeljnih.

V zvezi s temi tehnološkimi problemi smo naleteli tudi na nekritično uporabo nekaterih postopkov, s katerimi se odkrivajo starejše konstrukcije, predvsem kamen. Čeprav je bilo to že mnogokrat dorečeno, kaže, da zaradi neinformiranosti o podobnih rešitvah drugje po svetu tako projektanti kot konservatorji vedno bolj ponavljajo napako izpred pol stoletja, ko so skušali vse količaj zanimive kamnite dele konstrukcij na fasadah izluščiti in jih — nezaščitene — prezentirati. Današnja vedno pogostejša uporaba odstranitve zgornje »umazane« (v resnici kalcinirane in utrijene...) površine s peskanjem pa v današnjem agresivnem ozračju povzroči lahko le pospešen propad, ne pa prezentacije za prihodnost. To je bilo vedno znova poudarjeno na vseh mednarodnih specializiranih posvetih o kamnu, a kaže, da tega noče nihče prenesti k nam kot problema.

Problematika obnove fasad, ki se ponovno pojavlja prav zaradi opuščanja že doseženega znanja, zahteva tudi pretres doseženih rezultatov v zadnjih 20 letih. Zato bi morali predlagati nekaj rešitev, ki naj bi prispevale k boljšemu razvoju tega specialnega dela varovanja stavbne dediščine. Kot prvo bomo skušali na fakulteti za arhitekturo v nadaljnjem obdobju izdelati podrobni pregled rešitev in jim dodati spremljajoče ocene o njihovi usklajenosti s konservatorsko teorijo, uspešnosti v tehnološkem pogledu in naprednosti ali zaostalosti v rešitvah. Če bi to izdelali (samokritično...) vsi, ki so se doslej ukvarjali s problemi obnove fasad, bi bilo to odlično izhodišče za boljše delo v prihodnje. Kot drugo bo potrebno zahtevati dodatno izobrazbo za vse stroke, ki nastopajo kot osnova za konservatorsko delo na arhitekturi, in to predvsem z vsaj enciklopedičnim znanjem o (sodobnih!) tehnoloških in metodoloških načelih. To bi bilo še najbolje izvesti v okviru doslej še neuveljavljenih strokovnih izpitov za konservatorje, vnesti pa jo bo treba tudi v programe posameznih strok predvsem na dodiplomskem, še bolj na poddiplomskem študiju, pa tudi na srednjih šolah, ki izobražujejo izvajalce, je potrebno doseči minimalno spoznavanje z obravnavano problematiko. Tretja možnost je v skupno izraženih zahtevah, da mora naša proizvodnja prisluhniti tudi tem posebnim zahtevam in dodati svojemu preskromnemu izboru tudi kvalitetne materiale od ustreznih pigmentov do resnično uporabnih sestavin za obnovo fasad, in to ne samo barv, ampak tudi podlag zanje, zaščitnih sredstev za materiale, ki so značilni za našo arhitekturo, in ustreznih veziv od starega preizkušenega apna do novih sintetičnih za stare tehnologije gradnje prilagojenih sredstev. To akcijo bi morda lahko izvedel RC, obvezno pa v tesni povezavi z vsemi, ki delajo na tem problemu. Končno bi bilo dobro, ko bi se dogovorili, da bi — izhajajoč iz izkušenj — priporočili ali odklonili izvajalce, če so ti resnično pokazali svojo usposobljenost ali pa če so zagrešili kljub strokovnemu vodstvu take napake, da so zaradi njih bili poškodovani deli stavbne dediščine.

OPOMBE

1. V zadnjih dveh obdobjih: Prvič v petdesetih letih obnova (ljubljanskih ...) fasad z močno poudarjenimi barvami in nato teoretična razprava M. Železnika, VS IX, 1962/64, str. 82—91. Drugič v začetku sedemdesetih let s pospešeno obnovno kolorito na fasadah in prenosom tuje konservatorske teorije k nam: P. Fister, VS XIII-IV, 1968-70, str. 93—106 in P. Fister, VS XV, 1970, str. 103—120. Tretjič ponovno odpiranje že znanih problemov v 80 letih: D. Prelovšek, VS XXII, 1979, str. 179—187. V. Lubej, VS XXVIII, 1986, str. 35—44 itd.

2. Primerjaj: D. Prelovšek, str. 180.

3. V času poddiplomskega študija na ICCROM v Rimu sem 1970 zaradi tedenje aktualnosti temo zagovarjal kot magistrsko nalogu.

4. Glej opombo 1!

5. Ta ugotovitev je bila že večkrat analizirana: Naravna in kulturna dediščina ter njeno varovanje — ANALIZA 1986, str. 32; P. Fister, VS 28, 1986, str. 16 itd.

6. Podrobna analiza je v pripravi v okviru magistrske naloge na VTOZD arhitektura (Maja Črepinšek, d. i. a.).

7. Za vire bi morali zbrati izkusnje vseh ZVNKD, RC VTOZD arhitektura posameznih izvajalcev itd., največ podatkov pa je bilc objavljenih v VS, nekoliko manj v člankih in več v poročilih.

8. Predvsem za Škofjo Loko, Kranj, Tržič in Radovljico.

9. Obnova novomeških fasad.

10. Glej opombo 3!

11. Tuja strokovna literatura je v 70 letih posvečala mnogo prostora teoretičnim izhodiščem in praktičnim izkušnjam v zvezi s prenovo fasad po vsem svetu — žal je bilo pri nas prevodov ali vzporednih tem tem dogajanjem premalo.

12. Za Kranj, Tržič in Radovljico so bili izdelani primerjalni nizi fasad, za Skofjo Loko maketna študija, ki je doslej najkompletejša oblika.

13. Primer: nedorečena diskusija ob obnovi Stične itd.

14. Seznam del je vsako leto sproti objavljen v Kroniki VTOZD arhitektura kot sestavni del Zbornika šole za arhitekturo.

15. V ponudbi, razposlani vsem izvajalcem po Sloveniji in združenju obrtnikov Slovenije, je bilo vprašanje cene izvedbe prepuščeno izvajalcu — ponudba je bila posredovana preko podjetja Obrtnik Škofja Loka v letu 1985.

16. Podatki so objavljeni v Zbornikih šole za arhitekturo 1986 in 1988.

17. Poleg uporabe v okvirih »ureditvenih pogojev« in moči konservatorjem za delo na terenu naj bi izluščili tudi količinske ocene o problemih v zvezi z obnovo (potreba po določenih gradivih, izvajalcih ...).

18. Raziskovalno nalogo sta sofinancirali občinska in republiška RS, nosilec P. Fister, sodelavec I. Kraševac d. i. a., sodelovanje je bilo poglobljeno predvsem z ZVNKD Ljubljana (M. Erbežnik).

19. Primer: atest za Acrylcolor (št. 3/29-81), ki je bil kar prevečkrat že uporabljen (kot priporočan...) tudi na spomeniško pomembnih delih stavbne dediščine.

PROBLEMATIKA OHRANJEVANJA SLIKARSKIH DEL NA FASADAH

Ivan Bogovčič

POVZETEK

Stenske slike ali širše stenska poslikava fasad je v Sloveniji glede na čas in prostor dokaj pogost pojav, najsi gre za profane ali sakralne stavbe, za urbano ali ruralno območje.

Fasada se po pravilu obnavlja, njene slikarske likovne sestavnine, v tem primeru slike, se pa konservirajo ali restavrirajo. Seveda so zaradi izjemne občutljivosti na vplivе okolja permanentno ogrožene. Opisano je nekaj najpogostejših postopkov, s katerimi izboljšujemo stanje in podaljšujemo trajnost slik na fasadah.

Ob tem je opisana vrsta poškodb in vzrokov propadanja, specifičnih ne samo za stenske slike, pač pa širše za celotne fasade z vsemi sestavinami, vendar s poudarkom na slikarskih elementih.

PROBLEMS OF PRESERVATION OF FAÇADE PAINTINGS

Wall painting or fresco-covered façades are rather frequent in Slovenia with regard to definite time or space. They can be found on profane or sacral buildings, in urban or rural areas. As a rule, façades get renewed, while their artistic, painting components, i.e. frescoes, are conserved or restored. Because of their exceptional sensibility to environmental influences they are permanently threatened. The article describes some of the most usual processes with which we improve the situation and prolong the duration of façade frescoes.

The article also describes a number of damages and causes of decay which are typical not only of wall paintings but of entire façades with all their components, but with a stress on painting elements.

V naravi človeka je, da si želi oblepšati svoje bivalno okolje. V ta namen je krasil tudi zunanjščino prebivališča, gospodarskih in kulturnih objektov. Često so ta okrasja prestižnega in kulturnega značaja. Nastajala so v vseh časih in prostorih.

V naših krajih imamo mnogo tovrstnega gradiva, pa naj si bo to na meščanskih hišah, cerkvah, znamenjih, gradovih ali na kmečkih hišah in poslopjih. Resda ne poznamo takih izjemnih ansamblov, kot so to denimo poslikane zunanjščine romunskih samostanov v Moldaviji, a zato nimamo s tovrstno dediščino pri vzdrževanju in ohranjanju nič manjših težav.

Okras na fasadi pomeni že drobna arhitekturna členitev, ki ni pogojena zgolj s funkcionalnostjo, lahko je to tudi občuteno obdelan funkcionalni detajl. To so tudi kiparski okraski od štukaturnih detajlov do fasadnih reliefov in plastik. To so tudi najenostavnnejše barvne členitve in seveda zahtevnejše stenske slikarske dekoracije, kot so enostavne kompozicije dekorativnega značaja pa vse tja do bolj ali manj zahtevnih figuralnih kompozicij.

Po tehničnih značilnostih uvrščamo vse skupaj v tri osnovne skupine: stenske slikarije, sgraffite in mozaične kompozicije. Slednji dve skupini sodita med redkejše pojavnje oblike stenskega okrasja. Kljub svoji pojavnvi izjemnosti

ali redkosti pa lahko obe skupini nudita obilo zahtevnih problemov in prijemov pri restavratorskih posegih.

Točnih številčnih podatkov ni za nobeno skupino, kajti skoraj vsako leto pride do novih odkritij in žal seveda do propadov in izginotij. Kljub temu računamo, da imamo na Slovenskem več kot 120 cerkva s poslikavo na zunanjščinah (najpogosteje so to upodobitve sv. Krištofa). Ta številka se občutno poveča, če sem prištejemo stavbe z arhitekturno poslikavo (šivani robovi, okenske špalete in podobno). Upoštevaje kmečko in mestno arhitekturo pa pridemo do verjetno več sto objektov.

Vsako delo človekovih rok je že ob svojem nastanku obsojeno na hitrejši ali kasnejši konec. Trud restavratorjev se omejuje zgolj na podaljšanje agonije propadanja, kajti v primeru fasad in njihovega okrasja je zelo težko, pravzaprav skoraj nemogoče, ustvariti take klimatske pogoje, ki bi nam pomagali ohraniti tovrstno dekoracijo za bistveno daljše obdobje, kot ji jo sicer določa splet naravnih zakonitosti.

Fasade kot epidermo stavb, obnavljamo vsakih nekaj deset let, izjemoma tudi prej. Fasada se praktično ne restavrira, pač pa skoraj izključno renovira. Ohranjamo tako rekoč le njen videz, materijo pa menjamo.

Slikarsko gradivo kot avtorsko trajno sporočilo in izročilo pa zahteva po logiki spomeniškavarstvene misli trajno pričevalnost, in to po možnosti »in situ«. Ogroženost slikarskih (in ne samo teh) likovnih del na fasadah je velika, saj imamo opraviti z izjemno senzibiliziranimi organizmi na pogled inertne materije. Ni treba govoriti o poluciji v ozračju, ki je postala dandanašnji mora industrijskih in urbanih okolij, v manjši meri pa povsod prisotna.

Temeljni pogoj za trajnost kateregakoli dela je njegova pravilna izdelava in izvedba. Drugi pogoj pa je ustreznata uporaba, raba ali izraba. Žal na izročilo naših prednikov ne moremo dosti vplivati. Nekoliko lahko izboljšamo le stanje z ustreznimi restavratorskimi postopki, z izboljšavami na sami arhitekturi in včasih tudi v neposredni okolici.

Postopki, ki izboljšajo stanje stenskih slikarskih dekoracij, so:

— Odstranitev umazanije vseh vrst, ki se sčasoma nabere na površini slikarije in je pogosto tudi ugodna podlaga za razvoj mikroorganizmov.

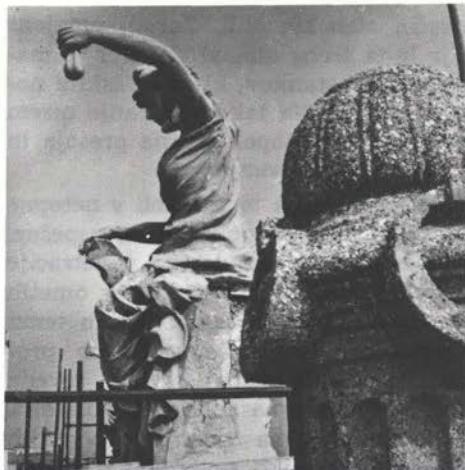
— Utrjevanje pulverizirane in kako drugače načete in ranjene povrhnjice barvne plasti. Sam postopek je eden najbolj delikatnih in še danes ni zanj popolnoma zadovoljive rešitve. Nekoč je bil pri freskah v rabi postopek utrjevanja razrahljanih ometov in s tem tudi barvne plasti z apnenim cvetom. Kalcijev hidroksid, ki je bil vnašan v omet, je sestavljal na povrhnjici tanko kopreno kalcijevega karbonata, saj je na površini voda hitreje izhlapevala; več je bilo tudi CO_2 . V globini pa so velike količine vode dodatno poškodovalle razrahljani omet, če je le-ta vseboval materije, občutljive na vлагo in topne soli. V novejši dobi so ti poizkusili sloneli na uporabi tehničnega kazeina, t.i. transparentnega kazeina, raztopljenega z boraksom ali amoniakom. Le-ta je sčasoma rumenel, v vlažnih okoljih je bil občutljiv na mikroorganizme; če je bil premočan, je odlučil barvno plast, oslabljen pa ni pomagal.

Z razvojem industrije umetnih smol je nastopila doba uporabe raznoraznih emulzij ali raztopin sintetičnih smol. Danes je v svetu in pri nas kot najustreznejši material v rabi Paraloid B 72 v obliki raztopine.

Zaradi irreverzibilnosti je bila pred nekaj več kot dvema desetletjema zavrnena uporaba raztopine belega šelaka, ki je bil dlje časa zelo cenjen fiksativ. Fasadne slikarije je toliko teže vzdrževati, ker so nenehno izpostavljeni dnevnim in dolgoročnejšim vplivom, ostrejšim spremembam vlage in temperature, močnim ultravijoličnim žarkom in splošnemu onesnaženju.

— Utrjevanje ometov je tudi zahteven postopek. Na naših fasadah se srečujemo z raznoterimi sestavinami in obdelavami ometov. Praviloma so to ometi, ki vsebujejo peščene aggregate raznih kvalitet, debelin, oblik in za vezivo apno. Dodatkov vegetabilnega ali živalskega izvora skorajda ne zasledimo. Koščki lesa so slejkoprej posledica slučajnosti pri pripravi in ne gre za namensko uporabo. Pri bizantinski tehnologiji v vplivnem prostoru, ki ga pokriva, se s takimi dodatki srečujemo predvsem v notranjščini objektov in le v manjših količinah na fasadah. Taki dodatki in topne soli povzročajo najhujše poškodbe. Zaradi njih pride do razrahljanja notranjih veziv v ometih, ki se zato drobijo. Zaradi tektonskih premikov ali premikov v sami stavbi pride do značilnih razpok ali ploskovnih odstopanj ometov. Vsi ti pojavi so na fasadah prav tako prisotni kot v notranjščinah, le da zaradi že prej omenjene izpostavljenosti fasad zahtevajo modificirane ukrepe. Tu omet ne nastopa samo v vlogi zaščitnega plašča za substanco zidu, pač pa kot podlaga za likovno sporočilo, zato je take omete treba utrjevati in jih ne moremo nadomestiti z novimi, tehnično bolj dovršenimi in trajnejšimi. Z vnašanjem mikroinjekcijskih mas spreminjaamo parcialno sestavo, ki se lahko nezaželeno odziva na klimatske vplive. Zato se trudimo pri iskanju ustreznih materialov, ki se ne bi preveč ločili od tipike okolnega gradiva. Skrajna rešitev je snjetje in ponovno vračanje slikarskega gradiva na fasado.

— To je postopek, ki služi kot skrajna možnost in se ga iz mnogih razlogov, tudi ekonomskih, neradi lotevamo. Kljub temu velja v prihodnosti s to

Sl. 9. a, b: Ljubljana, Miklošičeva 4, poškodovana okrasna plastika in ista plastika po obnovi (f. V. Benedik)

Fig. 9 — a, b: Ljubljana, Miklošičeva 4, damaged decorative plastic and the same plastic after restoration (photo V. Benedik)

rešitvijo resneje računati, kajti pri fasadi sami zamenujemo substanco in vzdržujemo le optični videz, pri slikarijah pa moramo ohraniti maksimum sporočila tudi v materialu, sicer izgubimo vse. Resnici na ljubo, nekatere slikarske dekoracije, kot so to šivani robovi, okenske špalete in drugo enostavnejše likovno izročilo (ornamentika), če je v zelo slabem stanju, odstranimo in nadomestimo z rekonstrukcijo v novem materialu. A ostanimo pri tistem gradivu, ki ima avtorsko sporočilno težo. Kot skrajno rešitev sem omenil snetje, obdelavo in vračanje. In če враčamo, se z vsemi silami zavzemam za montažno vračanje. Zakaj? Predvsem sta dva razloga. Ni večje nevarnosti, da bi se nam slikarija odlepila od zidu, in drugič, kar je še pomembnejše, slikarijo je v primeru nuje laže demontirati. Taka nuja so ponovne gradbene sanacije, naravne katastrofe in morebitni novi restavratorski posegi, ki jih je vedno enostavnejše in učinkoviteje opraviti v ateljeju.

— Ogroženost z mikroorganizmi na fasadah je nekoliko drugačna kot v zaprtih prostorih, saj so transporti določenih kultur in podlage za njihov razvoj olajšani ob prenosu s pomočjo vetra. Po izkušnjah sodeč so zelo podobno ogrožena dela na severnih kakor na južnih fasadah. Če so severne ogrožene zaradi obilnejše vlage, so južne ogrožene zaradi večjih temperaturnih nihanj in obratno. Vzhodne in zahodne niso v vmesnem vplivnem okolju, pač pa imajo več skupnega z južno fasado. Večina stenskih slik na fasadah sakralnih objektov je na južni strani, dostikrat pa zasledimo tovrstna dela tudi na severnih in ostalih fasadah.

Pri vaški in mestni arhitekturi slikarija krasí praviloma ulično stran ne glede na strani neba.

V boju proti mikroorganizmom uporabljamo biogene premaze, resda pogedko, ker nam naš trg ne nudi sredstev, prilagojenih rabi na naši občutljivi materiji. To, kar prenese mozaik ali kamen, ni nujno, da bo brez posledic za barvno plast učinkovalo na slikariji.

Podobno velja za hidrofobizacijo površin stenskih slik. Zaradi omejene trajnosti postopka s silikonskimi sredstvi je le-ta treba obnavljati. Ker je materija neuničljiva, ostane v ometih del silikonskih ostankov, ki se z vsakim novim namazom kopijo. Kakšne so možne posledice? Na tako vprašanje nisem dobil zadovoljivega odgovora. Vsekakor zasuži ta postopek trezne presoje in morda nekaj preizkusov z zagotovljenim rednim opazovanjem.

V svetu že vrsto let preizkušajo postopek prevajanja topnih soli v netopne barijeve s pomočjo barija. Laboratorijski poizkusi so se pokazali za uspešne. Pri praktičnem delu pa naletimo na vrsto težav: od nezadostne penetracije stalnega dotoka novih količin topnih soli, previsoke vsebnosti vlage v ometih in možne občutljivosti same barvne plasti med samim posegom. Kljub temu pa velja temu postopku nameniti več pozornosti, saj prav v našem prostoru tovrstnih posegov ne poznamo. Prav topne soli skupaj z vlogo seveda predstavljajo največji problem in je dobršen del škode na slikarijah posledica njihovega učinkovanja. Še sreča, da je večina poslikav na zunanjščini v višjih conah in so pred vplivom kapilarne vlage vsaj nekoliko zavarovane. Veliko škode na fasadah, žal tudi na poslikavah, naredi meteorna voda: bodisi neposredno zaradi defektov pri izvedbi kritine in neustreznem oblikovanju arhitekturnih detajlov ter slabi izvedbi žlebov in odtokov.

Sl. 10. a, b: Ljubljana, Miklošičeva 10, okrasna plastika pred in po obnovi (f. V. Benedik)
Fig. 10 — a, b: Ljubljana, Miklošičeva 10, decorative plastic before and after restoration (photo
V. Benedik)

Predvsem na srednjeveških stavbah imamo opraviti s slabo rešenimi detajli, zaradi česar rado zamaka in izpira najprej povrhnjico (barvno plast), nato pa omete vse do samega živega zidu. Če v popolnosti upoštevamo stare neustrezne rešitve takih detajlov, ostaja še naprej vzrok poškodb. Za ilustracijo naj navedem dva taka primera. Spodnja ploskev okenske špalete na zunanjščini se izteče v ravnini fasade. Po njej zdrsi ob dežju voda na fasado in jo uničuje. Enak problem se javlja sicer tudi na notranji strani, kar je zaradi kondenza na okenskih šipah enako porazno, a to se z ustreznim prezračevanjem da preprečiti. Drugi podoben primer so kamniti in štukasti venci na fasadah, ki nimajo odkapnega profila, zato se voda cedi po fasadah v curkih in posledice so zopet hude. Ne samo da to učinkuje neestetsko, ampak nam razgrajuje povrhnjico in ustvarja ugodne razmere za razvoj mikroorganizmov.

Menim, da zmoremo s kompromisnimi rešitvami te detajle ustrezzo obdelati in tako zagotoviti trajnejše dobre rezultate našega dela.

Prav tako ne smemo nikoli pozabiti, da je fasada ne samo estetski, ampak predvsem funkcionalni varovalni člen stavbe in jo moramo kot tako tudi obravnavati.

LITERATURA

Max Doerner, *Malmaterial und seine Verwendung in Bilde.*

Ralph Mayer, *The Artist's Handbook of Materials and Techniques.*

Mauro Matteini, Arcangelo Moles, *Scienza e restauro.*

IIC Congres, Wien 1980, Bologna 1987.

ICOM Triennal Meeting's

ICOMOS Symposium, Suceava, 1977.

Umberto Baldini e Paolo dal Poggetto, *Firenze restaura.*

Ivan Bogovčič, *Kaj s stenskimi slikami na zunanjščinah?* Varstvo spomenikov 27, 1985.

KAMEN IN BARVA

Momo Vuković

STONE AND PAINT

The main cause of bad states in which we often find more demanding building monuments lies above all in building mistakes, the consequence of which is the decay of building material, and unsuitably selected material of non-homogenous composition and high porosity.

Sanation of monuments in its wider sense represents the removal of building mistakes, i.e. improvement of the foundation, consolidation and levelling of the platform, fabrication of drainages, preventing of water leaking through contacts which are not tight enough. In all cases where this is admissible for artistic and aesthetic reasons, monuments should be covered by a suitable roof with an outflow, and the stone protected by using a suitable hydrophobic means. We must take into consideration that this protection also needs to be renewed from time to time, and that this procedure only prolongs the life — span of the more damaged stones.

Damaged parts require sanation. Larger cracks which are already a threat to the static stability must be glued by injecting low-viscose epoxy resins. The hope of successful sanation is in this case rather small, however, and depends upon the size of the crack and the demands of preservation of the aesthetic outlook of the monument. Badly damaged parts must be substituted with new ones. While building these in, we must be careful not to build in the causes for their decaying once more.

It is true with the majority of statues that it is best to replace them by suitable copies. Twenty-year long obsevations of individual artificial resin casts have proved that they preserve the outlook of the original material and are excellently preserved in various climate conditions in spite of all the agressiveness of the environment.

POVZETEK

Glavni vzroki slabega stanja gradbeno zahtevnejših spomenikov so predvsem gradbene napake, katerih posledica je propadanje gradbenega materiala, in neprimerno izbrano gradivo nehomogene sestave in visoke poroznosti.

Sanacija spomenikov je v širšem pomenu odprava gradbenih napak, tj. izboljšanje temeljenja, utrditev in izravnavna ploščadi, izdelava drenaž, preprečevanje zatekanja vode skozi netesne stike. V vseh primerih, kjer je to dopustno iz umetniško-estetskih razlogov, je potrebno spomenike prekriti s primerno strešico z odkapnikom ter kamen zaščititi s primernim hidrofobnim sredstvom. Pri tem je treba upoštevati, da je tudi to zaščito treba občasno obnavljati in da s tem le nekoliko povečujemo življenjsko dobo močnejše poškodovanih kamnov.

Poškodovane dele je potrebno sanirati. Večje razpoke, ki že ogrožajo statično stabilnost, se morajo zlepiti z injiciranjem nizkoviskozne epoksidne smole. Seveda je upanje na uspešnost sanacije v tem primeru majhno pač glede na velikost poškodbe ter zahteve po ohranitvi estetskega videza spomenika. Močno poškodovane dele je potrebno zamenjati z novimi. Pri vgrajevanju teh pa je treba paziti, da ne bi ponovno vgradili vzrokov za njihove propadanje.

Za večino kiparskih del pa velja, da jih je najprimernejše nadomestiti z ustreznimi kopijami. Dvajsetletna opazovanja posameznih odlitkov iz umetnih smol so pokazala, da ohranjajo videz izvirnega materiala in so v klimatskih pogojih ob vsej agresivnosti ozračja odlično ohranjeni.

Uvod

Res ima kamen v arhitekturni dediščini poseben pomen predvsem kot gradbeni material, iz katerega so v primorskem delu po mediteranskem vzoru grajene stavbe, v arhitekturi drugih delov Slovenije pa posamezni konstrukcijski elementi. Na fasadah, najbolj reprezentančnem delu arhitekture lupine profanih in sakralnih stavb, stavbnih sklopov, nekega urbanega ali ruralnega jedra, vedute določene aglomeracije pa je kamen konstrukcijska, kompozicijska in estetska sestavina; ta posebna vrednota je praviloma pristna na najbolj izpostavljenih, najbogatejših celotah, členjenih s kamnitimi stebri, pilastri ali obogateni s kapiteli, bazami, okvirji, okvirji vrat, včasih portali, parapetnimi ploščami, venci, in dekoriranih z aplikacijami, reliefi in oblo plastiko. Gre torej za material, ki je ne glede na funkcijo, ki jo pri posameznem objektu ima, odvisen od pravilnega izbora kamna in njegove obdelave.

1. Izbor kamna in njegova obdelava

Podatki o stanju objektov v arhitekturni dediščini povedo, da so fasade in z njimi tudi kamen njen najbolj ogroženi del. Eden od pogojev, ki bistveno vpliva na hitrost staranja in propadanja kamna, je njegov izbor; ta mora praviloma ustrezati klimatskim razmeram in načinu vgraditve v fasadno kompozicijo. Pomemben je celo letni čas, v katerem se kamen pridobiva v kamnolomih, in ali ga lomijo ali pa si pomagajo z razstreljevanjem.

Primer z našim povojnim izvozom kamna na Dunaj, kjer so ga uporabljali za plošče, s katerimi so oblagali fasade, je opozoril na določene nepravilnosti. Strokovnjaki so tedaj ugotovili, da je veliko hitreje razpadal kot tisti, ki so ga dobili iz istih kamnolomov pred desetletji; šelev natančna analiza vseh postopkov je pokazala, da so ga lomili ob nepravem letnem času. Usodna je tudi oblika pridobivanja: razstreljevanje namreč pušča posledice, in sicer v komaj zaznavnih poškodbah: pokah, lasnicah. In končno ni vsak kamen primeren za to, da stoji na prostem. Tradicija pove, da je nadvse pomembna postavitev kamnitega sklada.

Od nekdaj so klesarji in kiparji bili pozorni na ustrezno površinsko obdelavo kamna. Namerno nabrazdana ali drugače hrapavo obdelana površina navadno zadržuje vlago in omogoča v primerih, ko je »žila« prezvana, vdiranje vlage v kamen. Zato so kiparsko obdelano površino polirali in jo gladili, tako da so omogočili hitro odtekanje vode, da se ta ni zadrževala na površini. To velja predvsem za kiparske izdelke. Pri tem so pomembni tudi profili oziroma nagnjenost profilov. Deli fasade ali izpostavljeni deli — stebri — morajo biti ustrezno pristrešeni, da onemogočajo vdiranje vlage v notranjost.

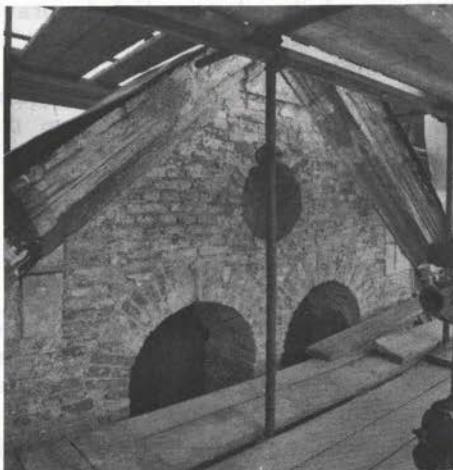
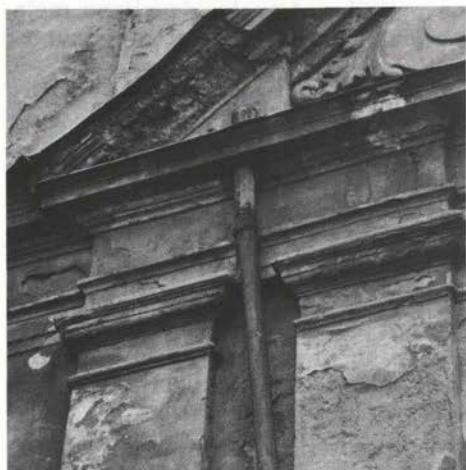
Ugotavljanje izbora kamna in tehnoloških postopkov obdelave ter ustreznosti njegovega vgrajevanja v fasado je po našem prepričanju prvi del diagnoze stanja fasade in to bo vodilo pri oblikovanju restavratorskega programa. Gre sicer za zbiranje podatkov o pravilnostih ali napakah tistih, ki so fasado gradili oziroma pridobivali material zanjo; toda takšne ugotovitve povedo, na kakšno trajnost obravnavanega objekta je treba računati in s kakšnimi

materiali se bodo nadomeščali manjkajoči ali močno poškodovani deli, hkrati pa so informacija, ki jo lahko pri raziskovalnem delu uporabljajo tudi druge stroke.

2. Kaj ogroža kamen

Vse kar ogroža danes kamnita dela na fasadi in jih sili k vedno hitrejšemu propadanju (ogroženost pa s časom narašča), lahko pripisemo dvema povzročiteljem: naravi in človeku.

Klimatske razmere, meteorne vode, padavine (dež, sneg, sren), visoke, nizke temperature in atmosferska žarčenja so večni sovražnik kamna. Zadrževanje dežnih kapelj na površini obdelanega kamna omogoča večje prodiranje vlage v strukturo tega materiala. Pri raziskovanju stanja odkrivamo najtežje poškodbe prav v območju dosega dežnih kapelj, tudi tistih, ki se odbijajo od tlaka ali drugega predmeta v kamen. V nižjih delih so zato navadno vgrajevali v steno apnene ali kak trši kamen in ne peščenjak. Gre zaupoštevanje določenih, v zgodovini stavbarstva uveljavljenih zakonitosti. Hude poškodbe nastajajo, ko atmosferska vlaga, k se zadržuje v komaj zaznavnih pokah, zamrzne in kamen vztrajno drobi ter razbija. Kamen je izpostavljen tudi različnim biokemičnim vplivom; insekti in razni mikroorganizmi napadajo vegetativno-organiske substance na površini kamna in jih uporabljajo v svojem biološkem procesu. Močno vpliva tudi žarčenje (svetlobni žarki, še posebej ultravioletni del spektra), bodisi da spremeni barvo površine kamna, bodisi da mu slabša mehanske lastnosti. Posebej takrat, kadar je površina onesnažena in je temne barve, pride do večjih temperaturnih razlik na posameznih delih objekta, s tem pa do neenakomerne napetosti. Temna površina ima namreč idealne pogoje za razvijanje mikroorganizmov; to omogoča velika temperatura razlika.

Sl. 11. a, b: Ljubljana, Stolnica, poškodbe na fasadi pred in med delom (f. V. Benedik)
Fig. 11 — a, b: Ljubljana, cathedral, damages on the façade before and during the works
(photo V. Benedik)

Podobno kot ostali dejavniki, ki ogrožajo kamnite dele na fasadah, so lahko usodni vplivi vetra, njegova smer, moč in pogostnost. V Sloveniji poznamo veter v vseh oblikah; hkrati s svojim delovanjem prenaša različne snovi (pesek, mikroorganizme itd.), ki delujejo mehansko (speskajo posamezne dele) ali kemično in prispevajo k hitrejšemu razkrajanju kamna. Med naravne vzroke moramo prištetи še elementarne nesreče. Predvsem potresi so na našem področju pogosti in celo rušilni ter puščajo nepopravljive posledice na dediščini; izkušnje s potresoma v Posočju ali na Kozjanskem, kjer sta povzročila veliko škode, ki jo je v celoti težko oceniti, marsikatera poškodba pa je še skrita ali nevidenitirana tudi zato, ker objekt ni bil deležen restavratorskega posega, opozarjajo, da bi bile posledice takšnega potresa manjše vsaj na najpomembnejših spomenikih, če bi bili opravljeni sprotno vzdrževanje in sanacija in bi bilo manj nepravilnosti pri izbiri prostora glede na nosilnost tal.

Med oblike ogroženosti so za kulturno dediščino posebno nevarne mehanske poškodbe, ki nastajajo zaradi različnih vzrokov, kot so: nerazumevanje in neustrezno vrednotenje kulturne tradicije in dediščine, usurpirane pravice do posegov na dediščini tam, kjer je potrebna vrhunska strokovnost, nastopanje destrukcijskih nagonov pri ustvarjanju novih kvalitet, pri obnovi, prenovi ali revitalizaciji za vsako ceno kot dokazu razvitosti oziroma mondenosti. Brezskrbno, celo nasilno vedenje do dediščine, ki se kaže skozi zgodovino, danes ob intenzivnem aktiviranju vrste drugih oblik ogroža njen obstoj.

Verjetno pa najhujšo ogroženost kamna in zunanjih delov nepremične dediščine povzroča človek posredno; zaradi različnih dejavnosti (industrije, prometa, individualnih kurišč itd.) postaja zrak vse bolj onesnažen in izjemno agresiven. Kaj vse vsebuje, najbolj nazorno pokažejo padavine, ko pri prehodu skozi zračne plasti raztapljajo njegove sestavine: soli (povzročajo elektroprevodnost), PH vrednost (kisle komponente v zraku), nato sulfati (zaradi kurišč), nitrati (zaradi prometa) in kloridi. Onesnaženost zraka je v urbanih naseljih, posebej tistih z industrijo in večjim prometom, nekajkrat večja kot v ruralnih aglomeracijah in praviloma pozimi nad vsako dovoljeno mejo. Zato je ogroženost kamnitih delov na fasadah v takšnih centrih naravnost katastrofalna.

Le z meritvami, laboratorijskimi analizami in spremeljanjem stanja kamnitih delov na arhitekturnem objektu je možno ugotoviti sestavine, ki kamen v določeni regiji oziroma aglomeraciji uničujejo, in s pomočjo pridobljenih podatkov izdelati sanacijski projekt.

3. Konserviranje in restavriranje kamna ter njegova rekonstrukcija

a) vsak spomenik je gradbeni objekt in ga je treba tudi tako projektirati. Mora biti pravilno temeljen ter ustrezen zaščiten pred terensko in meteorno vodo. Posebno skrb je treba posvečati pri sanaciji izvedbi detajlov, saj se tu najprej začenjajo poškodbe, ki so velikokrat nepopravljive;

b) glede na vrsto spomenika (njegovo izpostavljenost) je treba izbirati primerna preizkušena gradiva — tj. pravilno eksplorirane kamne, goste homogene strukture, dovolj odporne na vplive okolja. Pravilna površinska obdelava zmanjšuje občutljivost na vremenske okoliščine;

c) kot vsak gradbeni objekt mora biti tudi spomenik stalno opazovan, primerno vzdrževan ter po potrebi zlasti v zimskem času dodatno zaščiten pred atmosferskimi vplivi (padavine, onesnaževanje);

Program sanacije in konservacije vsebuje:

- mehansko čiščenje kamna,
- odstranitev soli ob večkratnem izpiranju z destilirano vodo,
- injektiranje razpok z dvokomponentno epoksi smolo,
- silikonska impregnacija z dodatkom fungicidno — insekticidnega sredstva,
- zapiranje vseh horizontalnih površin s trajno elastičnim transparentnim kitom,
- fugiranje stikov kamnitih blokov s silikonskim kitom (barvno prilagojeno barvi kamna).

Za ilustracijo naštejmo nekaj primerov:

1. Fasada Zavarovalnice na Miklošičevi cesti (Plečnik)

Fasada je oblikovana iz več materialov — kamen (apnenec — podpečan), umetni kamen, omet, opeka in kovina (značilno za Plečnikovo arhitekturo).

Potek restavriranja:

- pranje fasade v celoti (voda pod rahlim pritiskom),
- peskanje kamnitih, betonskih in opečnih delov fasade,
- restavriranje in nadomestitve poškodovanih delov in fragmentov,
- fugiranje in injeciranje odprtin,
- utrjevanje opečnih površin s silikonskim utrjevalcem,
- silikonska impregnacija celotne fasade.

2. Miklošičeva, Alegorične figure iz umetnega kamna (kipar Dolinar, 1938?)

Na osnovi obstoječe fotodokumentacije je bila izvršena rekonstrukcija sedmih alegoričnih figur z uporabo epoxi smole kot veziva med starim in novim betonom. Izvršena je bila silikonska impregnacija. Stanje po 18 letih je zadovljivo glede barve in trdnosti.

3. Miklošičeva 4, arhitekturni del, podoben kot na Miklošičevi — Zavarovalnica

Pritlični del: fasada je obložena s kamnitimi ploščami rdečega veronskega kamna. Po peskanju in restavriranju smo jo z 20-odstotnim silikonom impregnirali in istočasno dosegli intenzivnost rdeče barve, kar je bil namen izvirnega projekta.

4. V primerih Merkurja, Viteza, Opere in Narodnega muzeja smo se zaradi dotrajanosti in ogroženosti odločili za rekonstruirane kopije iz umetnih smol, barvno in površinsko prilagojene izvirnikom.

VZROKI PROPADANJA IN RESTAVRIRANJE FASADNE ORNAMENTIKE V LJUBLJANI

Ljubo Zidar

DILAPIDATION OF FAÇADE STUCCOES

POVZETEK

V članku o propadanju in restavriranju fasadne ornamentike sem obravnaval osnovne vzroke propadanja, kot so npr.: zamrtje štukaterske obrti, slabo, nestrokovno vzdrževanje fasad in zgradb ter zunanje sekundarne vplive, ki učinkujejo na stanje fasadnih materialov, to so različni klimatski pogoji, ki vplivajo na sproščanje kapilarne vlage v ometih in drugih fasadnih materialih in onesnaženost ozračja, iz katerega se trdni delci vsedajo na izpostavljenе dele fasad ter na tistih mestih kvarno vplivajo na obstojnost materialov.

Pri restavriranju poškodovanih delov ornamentike in fasadnih ometov sem omenil postopke restavriranja različnih tipov ornamentike, kot npr. ponavljajoči motivi ali pa unikatni motivi dekoracij ter uporabe modernih in klasičnih materialov. Taki postopki so odstranitev propadlih delov ornamentov in nadomestitev z novimi, utrjevanje slabe trdnosti materialov in domodelacija, na koncu barvanje s klasičnimi naravnimi barvami. Od uporabe novih materialov sem omenil akril — emulzije kot dodatek za trdnost materialov, silikonski preparati za izdelavo negativov in hidrofobno zaščito ter epoksidne smole za lepljenje novih nanosov na staro osnovo.

Propadanje fasad zgradb in fasadnih štukatur je vezano na več različnih dejavnikov, ki bistveno vplivajo na stanje ometov in ornamentike. Bistveni vzroki propadanja so predvsem klimatske razmere okolja, v katerem so objekti. To pa so vlažnost ozračja, večji celoletni temperaturni razponi, ki med drugim vplivajo na delovanje kapilarne vlage v ometih in štuko materialnih ter direktni vplivi meteorne vode na izpostavljenе dele ornamentike. To so osnovni dejavniki, od katerih je odvisno normalno staranje oziroma propa-

In the article on dilapidation and restoration of façade ornamentation I dealt with the basic causes of dilapidation such as e.g. the decline of stuccoworkers' craft, bad, unprofessional keeping of façades and buildings, and external secondary factors that affect façade materials, i.e. different climatic conditions which influence the loosening of capillary moisture in plastering and other façade materials, and polluted atmosphere, solid pieces from which set on exposed parts of façades and in those places affect the resistance of materials. When dealing with restoration of damaged parts of ornamentation and façade plasterings. I mentioned restoration procedures for various types of ornamentation, such as repeating motifs or unique motifs of decoration, and the use of modern and classical materials. Such procedures are the removal of dilapidated parts of ornaments and their replacing with new ones, the strengthening of bad material firmness and re-modelling, and finally the painting with classical natural paints. Among the new materials used I mentioned acryl — emulsions as a supplement for the firmness of materials, silicon preparates for elaboration of negatives and hydrophobic protection, and epoxy resins for gluing new coatings upon the old basis.

Sl. 12. Ljubljana, stolnica, fasada pred posegom (f. V. Benedik)
Fig. 12 — Ljubljana, cathedral, façade before intervention (photo V. Benedik)

anje fasadnih ometov in ornamentike. Na intenzivnejše propadanje pa vplivajo tudi neredna vzdrževanja zgradb, ki so predvsem odvisna od finančnih sredstev, namenjenih za taka dela. Zaradi nerednega vzdrževanja zgradb se je v nekaterih primerih pokazal problem propadlih strešnih odtokov meteorne vode, zaradi česar je prišlo do popolnega propadanja fasadnih ometov in štukatur v neposredni bližini teh odtokov. Poleg naravnih vzrokov propadanja se pojavi tudi problem že prej nestrokovno in slabo opravljenih vzdrževalnih del ali pa uporaba neustreznih materialov, predvsem akrilnih barvnih premazov, ki so bili določen čas komercialna ponudba proizvajalcev akrilnih barv. Tu se namreč pojavi problem kapilarne propustnosti teh barvnih premazov, ki onemogočajo sproščanje kapilarne vlago skozi površino ometov in štuko materialov in tako ob različnih temperaturnih spremembah ozračja ustvarjajo notranje napetosti pod površino materialov ter s tem razgrajevanje trdnosti le-teh. Iсти način propadanja povzroča tudi onesnaženost ozračja, zlasti v večjih urbaniziranih industrijskih naseljih, iz katerega se prašni in sajasti delci vsedajo na izpostavljene dele ornamentike ter na hrapave površine ometov. Ti delci se s pomočjo zračne

vlage in kondenza sprimejo ter tako sestavijo neprodušno skorjo pod katero potekajo isti procesi propadanja, ki so že omenjeni pri problemu neprodušnih akrilnih premazov.

Sproščanje kapilarne vlage oziroma dihanje zidov zgradb preprečujejo tudi večkratni apneni barvni premazi ali grobi barvni obrizgi fasad. Zaradi takih premazov oziroma obrizgov je tudi čitljivost detajlov ornamentike zabrisana in je zaradi tega estetski videz celotne površine fasad in ornamentov zelo okrnjen ter ne daje več prvotne podobe.

Postopki restavriranja in uporaba materialov pri restavriranju fasadnih ometov in štukature

V prvi fazi obnavljanja se najprej izvrši splošni pregled stanja ter se na osnovi tega določi način in obseg restavriranja. Tako se najprej mehansko očistijo barvni premazi ali grobi obrizgi ter propadla malta na ravnih delih fasade ali propadla štuko masa na ornamentih. Ker se pri čiščenju štukatur pojavlja to, da so prvi premazi na nekaterih mestih bolj sprijeti z osnovo, obstaja pri čiščenju do originalne osnove nevarnost dodatnih poškodb, zato se v takih primerih čiščenje izvede tako, da se ohranijo ostri robovi in da se očistijo globine, ki poudarjajo posamezne oblike in linije detajlov. V naslednji fazi se izvede domodelacija poškodovanih delov ali pa popolna rekonstrukcija zelo propadlih ornamentov. Kadar se določen tip ornamenta ponavlja, je možno izvesti popolno rekonstrukcijo detajlov z domodelacijo v ustrezeni štuko masi in s primerjavo oblik na ohranjenih delih štukatur. Zelo propadle dele štukatur, ki se ponavljajo, lahko tudi zamenjamo z novimi odlitki, in sicer tako, da se na ustreznem ohranjenem in očiščenem delu štukature izdela negativ v silikonskem kavčku, če so forme bolj poudarjene, z negativnimi koti, ali pa z mavcem, če so forme enostavne in brez negativnih kotov. Nato se izdela oditek oziroma kopija poškodovanega motiva. Tak oditek se na očiščeno podlago ustrezeno pritrdi s sidri in ustreznimi lepili iz umetnih večkomponentnih smol (aralditi, epoksidne smole poliester) ali pa tudi s cementnimi lepili, ki se jih na splošno uporablja v gradbeništvu.

Domodelacija poškodovanih detajlov se izdela v ustrejni štukomasi in sicer z dolgoveznim mavcem ali pa s fino apneno malto, v katero lahko določimo določen procent (do 5 % na količino vode v mali) akrilata, ki je namejen kot dodatek apnenim in cementnim maltam za izboljšanje trdnosti, ter določeno količino mavca (od 10 % do 20 %), ki zaradi svojih razteznih lastnosti pri strjevanju preprečuje krčenje malte, s tem pa tudi nastajanje razpok, skozi katere bi lahko prodrlje večje količine vode v globino materiala. Pri domodelaciji poškodb je potrebno tudi upoštevati sprijemljivost na novo nanešene malte na staro osnovo, zato pri tem uporabljamo dvokomponentna lepila za lepljenje sveže malte na staro osnovo (epoksidne smole) in akrilna lepila oziroma emulzije, ki jih lahko dodajamo v malto, tako se poveča lepljivost svežih malt, ki jih uporabljamo pri obnavljanju štukatur. Pri rekonstrukciji večjih propadlih delov štukatur ali pa tudi profilov, ki jih izdelamo z direktno domodelacijo, se poleg uporabe lepil montira sidrana nerjaveča kovinska armatura, na katero nanašamo malto in izdelamo rekonstrukcijo manjkajočega detajla.

Pri uporabi klasičnih ali cementnih malt je nujno upoštevati prehitro izhlapevanje iz teh malt. Prehitro izhlapevanje in odvajanje vode v zid preprečuje normalen proces strjevanja in tako slabí trdnost materiala. Osnovo na katero nanašamo svežo malto, je nujno dobro namočiti, že izdelane retuše poškodb pa v času strjevanja še dodatno škropimo z vodo. Dodatno vlaženje ni potrebno pri uporabi hitroveznih mavcev ali pri mavčnih odlitkih. Na izpostavljenih okrasnih elementih zgradb, katerih površina je zaradi vremenskih vplivov v celoti poškodovana, se lahko izvede rekonstrukcija površine in detajlov z barvno ustrezeno cementno malto, ki jo nanašamo na osnovo, premazano z dvokomponentno epoksidno smolo, ki jo v gradbeništvu uporabljam za lepljenje svežih maltnih nanosov na staro osnovo. Pri tem delu je ravno tako zaradi hitrega izhlapevanja vode iz malte nujno negovanje novih nanosov malte z namakanjem.

Pri obnavljanju in restavriranju propadlih delov ornamentike, ki so unikatnega značaja (kot so npr. človeške ali živalske figure, glave in drugi motivi) in popolna odstranitev motivov s primerjavo ni možna, se v takih

Sl. 13. Ljubljana, Kresija, detalj čiščenja (f. V. Benedik)

Fig. 13 — Ljubljana, Kresija, detail from the cleaning process (photo V. Benedik)

Sl. 14. Ljubljana, Kresija, detaj z obešanjem okrasnega člena (f. V. Benedik)

Fig. 14 — Ljubljana, Kresija, detail of the putting up of a decorative member (photo V. Benedik)

primerih izvede konservacija propadlega motiva z globinskim utrjevanjem, injektiranjem propadle malte ali štuko mase, iz katere je motiv izdelan. Za utrjevanje se uporablajo utrjevalni silikonski preparati ter večkomponentne smole (epoksidne smole, poliester); te so raztopljene v ustreznum topilu, ki ima lastnost hitrega izhlapevanja (aceton, stiren). Značilnost takega utrjevanja je v tem, da se po tem, ko topilo izhlapi, prične normalen proces utrjevanja same smole ter se tako propadla masa ustrezno utrdi. Za utrjevanje se lahko uporablja tudi od 10 % do 20 % vodna raztopina akrilne smole, ki ji lahko dodamo tudi do 10 % gašenega apna. Utrditev propadle malte ali štuko mase je v tem primeru dolgotrajnejša, ker je vezana na hitrost izhlapevanja vode. Na tako utrjenih okrasnih elementih se lahko izvede normalen postopek retuširanja poškodb ali rekonstrukcija manjkajočih delov, in sicer z ustrezno štuko maso, ki jo nanašamo na osnovo, premazano z lepilom. Drugi način obnavljanja takih delov štukature pa je ta, da se poškodovani ali slabi del površinsko utrdi in se na to izvede domodelacija površine in

manjkajočih detajlov v glini ali pa s kakim drugim materialom (z marmornim prahom zgoščen akrilni kit ali tudi mavec). Na tako pripravljenem originalu se izdela negativ v silikonskem kavčku ali mavcu, odvisno od razgibnosti površine in negativnih kotov detajlov. Po odstranitvi negativa se lahko odstrani tudi propadli del okrasnega motiva ter se ga tako nadomesti z novim odlitkom, ki ga ana osnovo ustrezeno pritrdimo z lepilom in nerjavečimi sidri. Pri montiranih originalnih štukaturnih elementih so velik problem zaradi rje propadla kovinska sidra, ki predhodno niso bila zaščitenega proti koroziji. Zato je lahko propadlost štuko mase ob sidrih zelo močna. Na takih delih štuko maso in rjo okoli obstoječih sider dobro očistimo, kovino premažemo z ustreznim premazom, ki preprečuje nadaljnjo korozijo, poškodbo v štuko masi pa zadelamo po klasičnem postopku. V primeru, da sanacija takih mest na ornamentu ni sprejemljiva se izdela nov odlitek, ki se ga namesto starega elementa pritrdi z novimi nerjavečimi ali proti koroziji zaščitnimi kovinskimi sidri.

Barvanje fasad in štukatur. Na osnovi predhodno izdelanih laboratorijskih raziskav vzorcev ometov, štuko materialov in barvnih slojev se izdela barvna študija celotne fasade. Pri barvanju se naj bi uporabljale apnene barve ali pa barve, ki dopuščajo dihanje ometov, tako da bi se preprečilo ponovno hitro propadanje ometov in štuko materialov, dodatno pa naj bi se še celotna fasada zaščitila s hidrofobnim silikonskim impregnacijskim sredstvom tako bi se podaljšala življenska doba fasad in s tem tudi estetski videz zgradb.

Varstvo spomenikov in kulturnih dediščin obsega tudi obnovitev eksponatov, rezerviranih za muzejske zbirke in zasebne lastnike. Pridobivanje eksponatov na enem mestu načrtujejo s podprtjem in pozicijami načrta in gradiv. Konec načrta podrobno določa, v kolikšni meri v zgradbi ali na zunanjosti je potreben obnoviti ali zamenjati eksponat. Podrobno določi načrte, na katerih je navedeno, kateri deli eksponata so edinstveni in ne smeta biti zamenjani s kopijami. Če je edinstven del eksponata, ki ga ne morejo noči ustrezno zamenjati s kopijo, je obvezno izdelati kopijo, ki bo vsebuje celostno besedilo o eksponatu, takrat pa je načrt načrta načrt za kopijo. Načrtni in gradivi načrti za obnovitev eksponata vključujejo zapis o povezavi eksponata in rezervirana načrti, ki določajo načrt za obnovitev eksponata. Načrtni in gradivi načrti za obnovitev eksponata vključuju zapis o povezavi eksponata in rezervirana načrti, ki določajo načrt za obnovitev eksponata. Načrtni in gradivi načrti za obnovitev eksponata vključuju zapis o povezavi eksponata in rezervirana načrti, ki določajo načrt za obnovitev eksponata.

LABORATORIJSKE PREISKAVE ZA BARVNO ŠTUDIJO FASAD V RESTAVRATORSKEM CENTRU SR SLOVENIJE

Ivo Nemeč

LABORATORY RESEARCH FOR THE COLOUR STUDY OF THE FAÇADES CARRIED OUT AT THE RESTORATION CENTRE

POVZETEK

Avtor skuša z obravnavo primerov pokazati, da so mikroskopske in kemijske preiskave nujne, da s prostim očesom ni možno ugotoviti prave podobe ter da zaradi odstopanja samo na osnovi umetnostno-zgodovinskih pravil brez materialnih podatkov ni možno obnavljati stavb. Jemanje vzorcev, njihovo hranjenje — materialna dokumentacija, vse to pa je nujno tudi zaradi danes prevladujočega načina obnove: kompletно odbijanje starih fasad in obnova z novimi materiali. Tako so vzeti in shranjeni vzorci edini originalni ostanek.

The author tries to show on examples the necessity of microscopic and chemical research since it is impossible to state the original image with unaided eye, and it is therefore, owing to the discrepancies, impossible to renew buildings only on the basis of art history rules and without material data. The collecting of samples, their preservation, material documentation, all of these are urgent because of the nowadays prevailing method of restoration: the complete removal of old façades and renewal with new materials. The collected and preserved samples thus represent the only original remains.

Uvod

Pogosto se dogaja, da mora spomeniška služba hkrati z obnovo fasade dobiti tudi materialne podatke, ki so poleg arhivskega gradiva podlaga za pripravo smernic obnove. Redko so te raziskave — sondiranje stavbe ali zao-kroženih kompleksov opravljene predhodno, neodvisno od planov obnove.

Raziskave lahko v grobem delimo na:

- ugotavljanje starejših gradbenih faz in barvnih slojev,
- ugotavljanje razvoja (barvnega) obstoječe gradbene faze.

Razmejitve v tej delitvi ni stalna, ostra, ampak se menja od objekta do objekta, je pa pomembna, ker so pristopi k raziskavi različni. Zaradi napačne presoje lahko izgubimo materialne ostanke, ki nosijo sporočila preteklosti.

Kot kaže, smo v obdobju, ko pri obnovi zaradi različnih vzrokov prevla-duje kompletno odbijanje vseh slojev starih ometov, pogosto tudi štukatur, in njihovo nadomeščanje z novimi, kar ni bila praksa prejšnjih obdobij. Pri takšnem načinu obnove izgubimo vse materialne dokaze o obstoječi pogosto

pa tudi o predhodnih gradbenih fazah. Torej je naša naloga, da zberemo in očuvamo pred propadom materialne podatke, ko je za to še čas.

Zakaj tak uvod, ki z napovedano temo nima zveze? Predvsem zato, ker se po mojem prepričanju in podatkih, ki smo jih zbrali v RC SRS, tak pristop ne uveljavlja (1) (upam, da bodo te besede priše do pravega avditorija in ne bodo ostale brez pozitivnega odmeva). Po začetnem vzponu v letih 83 do 85 je prišlo do zastaja oziroma upadanja, ker organizacijsko nismo kos delu, ki zahteva interdisciplinarni in interinstitucionalni pristop. Lahko bi govorili o pristopu, ki smo ga zaplodili, pa žal abortirali, še predno je zaživel.

Uvod

V tem referatu bom govoril o preiskavah vzorcev, ki se vzamejo s fasade, prinesejo v laboratorij in preiščejo na različne načine. Upam, da mi bo uspelo s primeri argumentirati svoje trditve in vas prepričati, da jih je danes, ko so te metode vsem nam bolj ali manj dostopne, tudi potrebno in koristno uporabljati. Laboratorijske preiskave so nujno dopolnilo — nadaljevanje sondiranja na objektu. Trdno sem prepričan, da samo sondiranje največkrat ni dovolj in da s prostim očesom ni možno ugotoviti vsega, na podlagi česar je možno z večjo verjetnostjo ugotoviti prvotni videz fasade.

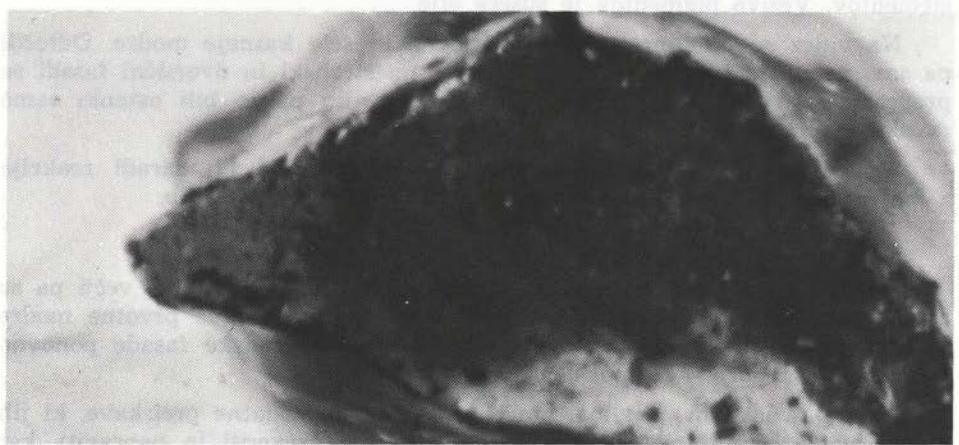
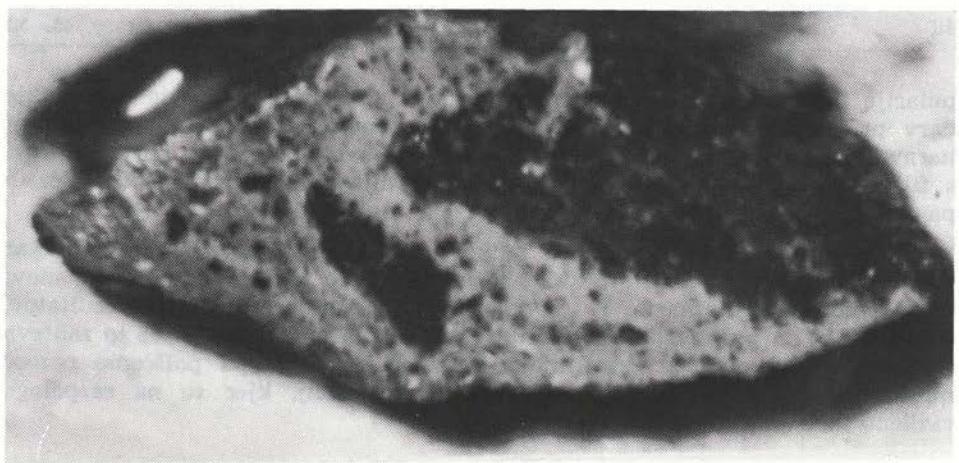
V RC SRS vzorce materialov, odvzetih pri sondiranju, po opravljenih preiskavah shranimo in s tem omogočimo morebitna kasnejša kritična preverjanja rezultatov in dodatne preiskave. Hrani se seveda tudi vsa dokumentacija z opisom vzorcev, datumom odvzema, objektom in mikrolokacijo ter s poročili o rezultatih preiskav in sondiranja.

Rezultati sondiranja in laboratorijskih raziskav potrebujejo pravilno interpretacijo in kritično konfrontacijo z izsledki drugih strok, ki prispevajo k cilju: ugotoviti prvotni videz in kasnejše videze fasade. Pomembno je arhivsko gradivo — stari načrti, podobe, razglednice fotografije kot tudi splošni izsledki arhitekture in umetnostne zgodovine o času, stilu, delavnici, avtorju. Žal noben od virov ni popolnoma zanesljiv: za odvzete vzorce imamo samo posredne dokaze o originalnosti (število slojev, patina), podobe in razglednice so idealizirane in ne vemo, če prikazujejo prvotno stanje, za načrte pa ne vemo, če so se jih pri gradnji držali in ni prišlo do večjih ali manjših odstopanj.

Laboratorijske metode

V Restavratorskem centru opravljamo mikroskopske in preproste kemiske preiskave ometov in barvnih plasti. Ker so metode poznane že dlje časa, jih bom opisal toliko, kolikor je potrebno za razumevanje primerov. Dlje bi se zadržal pri naših izkušnjah, ki jih bom skušal ilustrirati s primeri.

Za mikroskopske preiskave vzorcev uporabljam stereomikroskop s po-večavami do stokrat, na katerem je možno fotografirati. Vzorce največkrat preiščemo »surove« — to je take, kot so bili odvzeti. Na podlagi rezultatov tega pregleda se odločimo o nadaljnji obdelavi in drugih preiskavah. Pogosto da jasnejšo sliko brušen presek ometa in barvnih plasti. Zaradi lažje mani-

Sl. 15. Izola, palača Besenghi, prerez barvnih slojev s kovanih mrež; a - brušen presek, b - presek obdelan s KO, pruska modra se razbarva, c - presek obdelan z NaCS, pigmenta potemnita

Fig. 15 — Izola, palace Besenghi, section of colour layers from wrought iron nets
a - cut section, b - section treated with KO, the Prussian blue vanishes, c - section treated with
cS, the two pigments darken

pulacije brusimo v epoksidno smolo vgrajen vzorec. Problem je odstopanje barv pri mikrofotografiranju. Osvetlitev je umetna (hladnejša svetloba kot naravna), filmi, ki se dobe, pa so za naravno svetlobo. Delno se to popravi s filteri, veliko pa je odvisno tudi od razvijanja filma in fotografij. Včasih pa fotografije pokažejo razlike, ki z očesom niso opazne.

Kvalitativno kemično analizo lahko v nekaterih primerih opravimo kar na pripravljenih presekih in tako točno določimo mesto posameznih snovi v preseku barvnih plasti. To v mnogočem olajša interpretacijo rezultatov. V primerih, ko problemom z opisanima metodama nismo kos in če to zahteva pomembnost objekta in dovoljujejo finančna sredstva, pa poiščemo pomoč na kakšni od naravoslovnih raziskovalnih inštitucij, kjer so na razpolago različne instrumentalne analizne metode.

Primeri

Interpretacija rezultatov

Na kovanih kovinskih mrežah glavne fasade palače Besenghi, Izola smo iz poglobljenih delov dobili drobce barve z modrim in zelenim slojem. En sam delec je imel oba sloja barve. V spodnjem starejšem zelenem sloju so večji kristali pigmenta modri. Pri obdelavi preseka z raztopino hidroksida se modri mlajši sloj razbarva. To je značilna reakcija za pigment prusko modrilo. Pri učinkovanju raztopine sulfida na presek pa potemnijo zeleni, vmesni beli in modri sloj. Zeleni potemni, ker vsebuje bakrove spojine, beli zaradi svinčevega belila, v modrem pa je prusko modrilo, ki ne reagira s sulfidom, pomešano s svinčevim belilom. Prisotnost bakrovih in svinčevih spojin je bila dokazana že pred tem z reakcijami v epruveti s pomočjo reakcij na preseku barvnih plasti pa smo ugotovili plasti, v katerih so spojine teh elementov. Vezivo pigmentov je sušeče olje.

Na videz so bile mreže prvotno zelene in šele kasneje modre. Odločili pa smo se za modro barvo. Zakaj? Mreže na stranski in dvoriščni fasadi so preprostejše, verjetno iz druge delavnice, na njih pa so bili ostanki samo prusko modre.

Moder bakrov pigment — azurit v olju pozeleni (2) zaradi reakcije z maščobnimi kislinami in kislimi razpadnimi produkti maščob.

Ugotovljeno stanje smo razložili takole:

Majhni kristali azurita so reagirali z oljem v zelene spojine, večji pa so ostali nespremenjeni. Barva mreže se je torej spremenila iz prvotne modre v zeleno, zato so mreže kmalu skupaj z mrežami stranske fasade ponovno prebarvali v modro — to pot s pruskim modrilmom.

Morda razлага ni pravilna, potrebne bi bile še dodatne preiskave, ki jih nismo mogli izvršiti, vendar bo odločitev možno preveriti in popraviti, ker so odvzeti vzorci shranjeni. Na mrežah pa starih barvnih slojev ni več, ker so bili odstranjeni s peskanjem tudi iz najglobjih vdolbin.

Sodelovanje strok

Cečeva hiša (Grubarjevo nabrežje 6) je delo dveh arhitektov Simona Treja z začetka stoletja in dodane polovice J. Suhadolca, ki je del starejše stavbe podrl.

Vzorci barve so nedvoumno pokazali, da je bila kovinska balkonska ograja najprej temno zelena, kasneje pa srebrna, nazadnje pa rjava. Samo na osnovi vzorca bi ograjo prebarvali ponovno v zeleno, vendar pa forme ograje kažejo, da ograja ni Suhadolčeve delo, ampak je starejša in prenesena od drugod — morda s porušenega Treovega dela in vgrajena v novo, drugačno arhitekturo.

Mikroskopska preiskava vzorcev da osnove za odločanje konservatorja-arhitekta in umetnostnega zgodovinarja.

Pigmenti in veziva

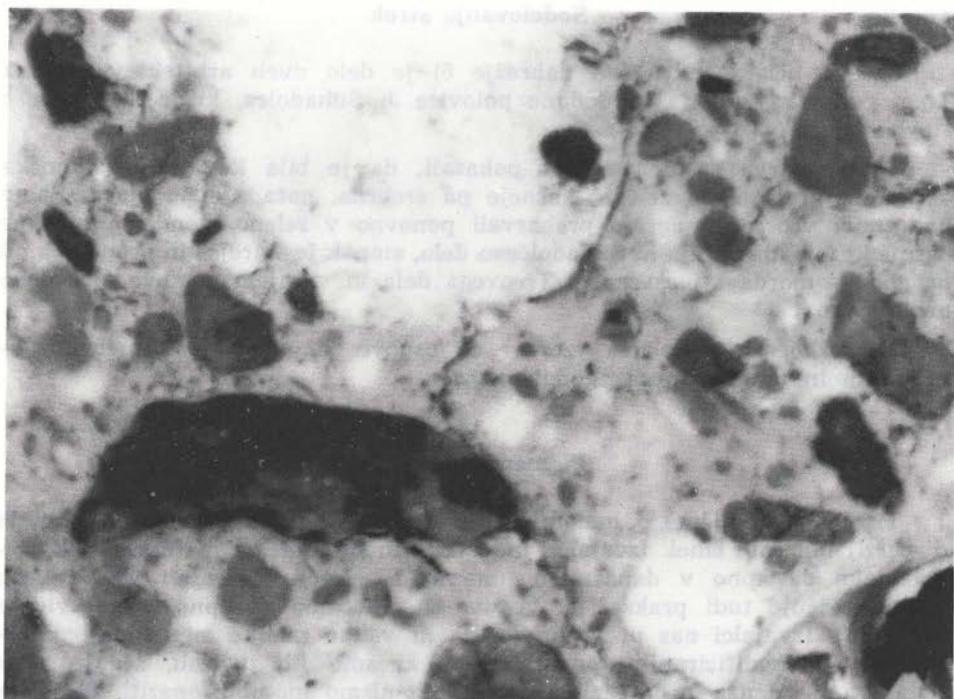
Poznane so dileme o nadomeščanju apnenih barv z barvami na osnovi disperzij umetnih smol. Izvajalci, industrija in instituti za materiale nas prepričujejo, da apno v današnjem umazanem ozračju ne zdrži več. O tem nas prepričuje tudi praksa, pa vendar se odločamo za apno zaradi videza barve (3). Izvajalci nas prepričujejo, da ni velike razlike med videzom disperznih in modificiranih apnenih barv, ki smo jih uvažali, sedaj pa se dobijo tudi pri nas in da razlike mnogokrat nismo sposobni opaziti. To je res ker je razlika samo v vezivu, pigmenti pa morda niso popolnoma enaki, so si pa zelo podobni. Pozabljamo, da tudi pigmenti bistveno vplivajo na lastnosti barve — morda še bolj kot samo vezivo.

Danes so pigmenti zelo fino mleti — povprečna velikost zrn je okrog enega mikrometra. Včasih pigmenti niso bili tako fino mleti. Velikost zrn je bila od 10 do 100 mikrometrov, pa tudi več. Ta razlika v velikosti zrn seveda vpliva na videz barve, kar se še posebej pozna pri mešanicah pigmentov. homogene barve z zelo finim pigmentom dobro prekrivajo, ni presevanja spodnjih plasti in površina se vidi kot zalita.

O ometih

Pri obnovi ometov se izvajalci najraje odločajo za zariban omet, in to enotno za vse dele fasade, čeprav je bilo s sondiranjem in laboratorijskimi raziskavami ugotovljeno, da so bile površine gladke, ali pa so bili različni deli različni. Izvlečeni in odliti elementi so praviloma gladki. »Členitve«, ki nastanejo zaradi različne obdelave površine, in tudi sama obdelava površine so pogosto zanemarjen, pa barvno enakovreden element obnove (3).

Podobno kot pri barvah nas tudi za malte prepričujejo, da so ometi z dodatkom cementa (podaljšani) mnogo trajnejši kot apneni. Tehnološka vprašanja so danes samostojno področje. Kdor daje tehnologijo, prevzema tudi odgovornost in garancijo za svoje delo. Spomeniška služba bo morala v

Sl. 16. Vzorec KSJ 21 brušenja ometov

Fig. 16 — Sample KSJ 21 of grinding of plasters

konservatorskih smernicah definirati parametre videza s kakšno tehnologijo ga doseči, pa je stvar izvajalcev in proizvajalcev, ki prevzamejo garancijo za izvedena dela. Pri izdelavi tehnologije pa je potrebno videti objekt v celoti. Na primer, kar je dobro za fasado, je lahko slabo za poslikave v notranjosti!

Patine

Patina so spremembe na površinskem sloju in v njem, nastanejo pa zaradi zunanjih vplivov. Te spremembe so kemijske — korozija, fizikalne, biokemijske ali pa preprosto nabiranje prahu. Patina pri interpretaciji rezultatov pomaga, lahko pa jo tudi ovira, kot smo videli na primeru palače Besenghi.

Sloj s patino je bil izpostavljen zunanjim vplivom. Tak sloj je bil torej viden. Takšno sklepanje je skoraj vedno pravilno. Če patine ni, gre lahko za sloj izolacije, podlage ali pa je sloj posledica tehnologije barvanja. Vendar odsotnost patine ni tako preprtičljiva kot prisotnost. Pri predhodnih obnovah so jo lahko temeljito odstranili, na navpičnih spiranih mestih pa se prah težko nabere.

Pozlata na fasadi

Večkrat so na fasadi pozlačeni deli. To velja še posebej za secesijske stavbe, ki jih je v Ljubljani kar nekaj. Zlato je ponavadi pravo, redkeje pa je surogat iz cenejših zlitin bakra.

Danes naši investitorji »nimajo« denarja, pa se pravo zlato pri obnovi nadomešča z bakrovimi zlitinami, kljub opozorilom o nezadostnosti zaščite z laki.

Baker je občutljiv na sulfide, ki jih je dovolj v onesnaženem ozračju, in potemni. Fasada Slovenijašporta na Ajdovščini je potemnela v nekaj mesicih po obnovi, kljub zagotovilom izvajalca, da se to ne bo zgodilo. Še nasvet. Če investitorja ni moč prepričati o obnovi s pravim zlatom, je imitacija zlata z barvo — zlatim okrom trajnejša kot pa zlatu podobnejša bronca.

Jemanje vzorcev in sondiranje

Omejil se bom na sondiranje obstojnejše fasade. Iskanje prezidav, prestavljenih oken, ostankov predelanih ali odstranjenih elementov ima družično metodologijo.

Prepričati se moramo, da smo vzeli vse sloje. Zato je najbolje na nekaj mestih razkopati omet do zidu. Sondiramo na mestih, ki so zaščitena pred poškodbami, kajti pri popravilu praviloma odbijejo poškodovane omete. V vdolbinah je večja verjetnost, da starih slojev niso odstranili pri predhodnih obnovah. Ker patina pomaga določiti funkcijo sloja, predvsem pa dokazuje izpostavljenost, sondiramo in jemljemo vzorce tudi z bolj patiranih mest. Pri sondiranju in določanju barve pa patina — prah moti. Na različnih delih fasade se lahko dogajajo različni procesi, zato je potrebno vzeti z enakih delov več vzorcev. Po en vzorec vsakega dela je premalo in nas lahko pripelje do napačnih zaključkov.

Pogosto se pojavijo, ko po sondiranju vzorce preiščemo v laboratoriju, poleg dogоворov nova vprašanja pa so zato potrebna dodatno sondiranje in jemanje vzorcev ter pridobivanje informacij iz drugih virov. Iz množice pogosto neskladnih informacij, ki jih dobimo iz vsake sonde in vzorca ter drugih virov, je potrebno ustvariti skladno sliko — barvno podobo. To pa zahteva svoj čas in drage odre, ki omogočajo dostop do vseh delov fasade. Tu pa se začne pritisk investorja in gradbenika, zato je bistven pogoj za kvalitetno barvno študijo pravočasno planiranje. Vse možne informacije o objektu naj bi bile že zbrane, ko se začno postavljati odri, da se takoj začne s sondiranjem in preiskavo vzorcev. S takšno ažurnostjo se lahko izognemo pogosto upravičenim očitkom, da neizdelana barvna študija zadržuje in draži obnovo, ter pritiskom za hitre rezultate, kar pripelje do napak.

Zaključki

Sistematično zbiranje in proučevanje gradiv dediščine — fasad sta pomembni z več vidikov:

— prispevata k vedenju o konkretnem objektu in s tem k strokovnim odločitvam pri varovanju spomeniškega karakterja,

— pri sedanjem načinu (totalnih) obnov fasad so odvzeti vzorci pogosto edino gradivo, ki še ostane od prvotne fasade,

— prispevata podatke v »fonde« strok, ki so udeležene pri varovanju dediščine, in tako omogočata kritično preverjanje njihovega sintetičnega znanja.

Sondiranje in preiskava vzorcev sama po sebi še ne moreta biti zadostni za izvedbo kvalitetne in popolne barvne študije. To je samo del interdisciplinarnega pristopa k obnovi. Bistveno je še delo na uskladitvi barv posameznih elementov kot tudi uskladitev z okolico. Na koncu pa mora rezultat — to je barvna študija — skozi kritično proceduro preverjanja pri pristojnem zavodu za spomeniško varstvo.

LITERATURA

1. B. Benko Mächtig, Varstvo spomenikov 28, 1986, str. 179—181; 2. R. Hudoklin, Tehnologija materialov, ki se uporabljajo v slikarstvu, drugi del, Ljubljana 1958, str. 55. 3. D. Prelovšek, Varstvo spomenikov XXII, 1979, str. 179—187.

MALTE HISTORIČNIH OBJEKTOV

Beta Benko Mächtig

MORTARS FROM HISTORIC OBJECTS

POVZETEK

V sestavku so definirane vrste malt in navedeni vzroki za preiskave malt s historičnih objektov. Vrste preiskav, s katerimi lahko pri nas določimo sestavo, stratigrafijsko in starost vzorca, so obdelane informativno.

The article defines mortar types and states the reasons for the research of mortars from historic objects. Various kinds of research which enable us to define the structure, stratigraphy, and age of the sample are presented informatively.

Ko govorimo o maltah historičnih objektov, mislimo na vse vrste malt, ki so jih od prazgodovine pa do danes uporabljali pri gradnji različnih objektov. Ožji izbor teh gradiv predstavljajo malte s fasad objektov, ki vključujejo predvsem malte za ometavanje, koder posegamo v zidano osovo, pa še malte za zidanje.

Pri preiskavah fasad nas ob restavriranju poleg končnega videza, ki ga ugotavljamo s preiskavami barvnih slojev in specifičnih vidnih arhitekturnih elementov, zanima tudi njihova globlja vsebina, tj. nastanek in rast oziroma spremenjanje objekta skozi različna časovna obdobja. Tega ne moremo ugotoviti z analizo vzorcev zadnje prezentacije, zato posegamo globlje v objekt — preiskujemo in primerjamo tako omete predvidenih različnih faz gradnje kakor tudi samo zidovje, ki skriva v sebi podatke o starejših gradbenih fazah.

S preiskavami skušamo določiti parametre, po katerih bi lahko klasificirali preiskovano malto, in sicer:

1. po funkciji: malte za zidanje in malte za ometavanje in malte za zapolnjevanje dvojnih zidov. Poleg teh osnovnih skupin poznamo še malte z ožje opredeljeno funkcijo, kot so npr. malte za izoliranje, izravnalne malte itd.

2. po sestavi: fine in grobe malte, odvisno od granulometrijske sestave polnila, redke in goste, odvisno od razmerja med vezivom in polnilom ter dodano količino vode,

3. po sestavinah:

3. a po vezivu: apnene, podaljšane, tj. apnene-cementne, cementne sintetične malte in malte z dodatki, npr. mavec, organski dodatki itd.

3. b po polnilu: rečni pesek, drobljenec, pesek z morja, včasih tudi dodatki drobljene opeke, oglja in drugih gradiv,

4. po času nastanka: predistorične, antične, srednjeveške, renesančne baročne itd.

Sl. 17. Kopija Luxurije Janeza Ljubljanskega, delo V. Makuca iz l. 1956, nosilec platno
(f. V. Benedik)

Fig. 17 — A copy of Luxuria by Janez Ljubljanski, made by V. Makuc in 1956, canvas ground-work (photo V. Benedik)

Za restavratorja je najzanimivejša klasifikacija po sestavi in sestavinah, da lahko objekt restavrira v originalni tehniki in tehnologiji, za konzervatorja pa je najpomembnejša klasifikacija po času nastanka, saj s pomočjo rezultatov preiskav poizkuša ob primerjavi z drugimi podatki objekt datirati.

Po naših izkušnjah za malte dokaj uspešno ugotovimo sestavo, stratigrafijsko in vrsto sestavin, veliko zahtevnejše pa so preiskave časa nastanka, saj za to ne zadostujejo le kemične, stratigrafske, petrografske in mineraloške preiskave, ampak moramo preiskave razširiti na sodobnejše metode, kot je datiranje malt z radiokARBONSKO metodo.

Zakaj? Največkrat preiskujemo apnene malte iz različnih dob. Manj pogosto se pojavljajo podaljšane, cementne in sintetične malte. S kemičnimi preiskavami okvirno določimo vrsto veziva in polnil, z mikroskopsko in vizualno preiskavo pa sestavo in stratigrafijsko. Kemična preiskava nam daje sicer podatke o prisotnosti posameznih elementov in spojin, ne daje pa nam podatka o tem, ali izvira identificirani element ali spojina iz veziva ali polnila, in še manj podatka o tem, koliko je stara neka spojina.

Čeprav vemo:

- da so v prazgodovini kot vezivo pri gradnji uporabljali blato in glino,
- da se uporaba apna prične že v antični dobi in traja še danes,
- da je antično apno zaradi zidanih apnenic boljše od srednjeveškega izdelanega v zemlji vkopanih apnenicah,
- da vsebuje srednjeveška malta manj čisto polnilo in zaradi površno hidratiziranega apna tudi delce živega apna,
- da v srednjem veku redkeje srečujemo malte z dodatkom drobljene opeke kot v antiki, ko je bila zelo razvita gradnja bazenov, cistern, term itd.,
- da prično uporabljeni cement kot vezivo širše šele na začetku našega stoletja,
- da so dodatki sintetičnih gradiv rezultat razvoja novih materialov v drugi polovici tega stoletja, nam rezultati preiskav često tega ne potrjujejo, oziroma povedo premalo, da bi malto lahko časovno opredelili.

Sl. 18. Kopija Luxurije Janeza Ljubljanskega, delo I. Bogovčiča iz l. 1988: nosilec je steklena tkanina in epoksi smola, površina je valovita, kot na originalu, ki ga bo tudi nadomestila na lokaciji (f. V. Benedik)

Fig. 18 — A copy of Luxuria by Janez Ljubljanski, made by I. Bogovčič in 1988: the ground-work is glass fabric with epoxyresin, the surface is undulating as it is with the original. This copy will substitute the original on location (photo V. Benedik)

Veliko uspešnejše lahko uporabimo rezultate teh preiskav, kadar jih uporabljamo primerjalno, tj. kadar na istem objektu ali na več objektih ugotavljamo sočasnost na osnovi enake sestave in vrste gradiv, kar je zelo uspešno pri preiskavi večkrat prezidanih in dozidanih objektov.

V RC smo preiskave malt razširili tudi na sodobnejše metode, ki nam omogočajo določiti tudi izvor nekega elementa v mali. Opravili smo širšo preiskavo malt s pomočjo rentgena, ki pa nam ni dal pričakovanih rezultatov.

Zelo uspešno smo zaključili preiskavo malt na elektronskem mikroskopu z analizatorjem. Z njim lahko določimo elementarno sestavo na izbrani točki vzorca, kar pomeni, da lahko selektivno določimo sestavo veziva in sestavo polnila. Ta metoda je uporabna za določanje cementa v vezivu, česar s prej znanimi metodami nismo mogli določiti. Ob prisotnosti cementa ugotovimo prisotnost elementov K, Al, Si, Mg, ki so značilni za hidrotacijske produkte cementa, pri čemer moramo upoštevati, da so ti elementi prisotni v vzorcu zaradi dodatkov pucolanov, kar moramo ugotoviti z drugimi preiskavami oz. primerjati z drugimi sličnimi vzorci.

Za datiranje ometov je primerna t.i. radiokarbonska metoda, pri kateri določamo starost s pomočjo ^{14}C . Preiskave opravijo v Inštitutu Ruđer Bošković. To metodo lahko uporabljamo za datiranje ometov, ker pri utrjevanju malte sodelujejo tudi atomi ^{14}C iz atmosfere. Malta absorbira poleg CO_2 , ki reagira z apnom $\text{Ca}(\text{OH})_2$ in ga pretvarja v CaCO_3 tudi atome ogljika ^{14}C . Po utrjevanju vgrajeni atomi ^{14}C razpadajo po eksponencialnem zakonu in vsakih 5730 let, kolikor je razpolovna doba ^{14}C , je njihova količina za polovico manjša. Z merjenjem količine preostalih atomov ^{14}C je mogoče izračunati čas, ko so bili ti atomi vgrajeni v malto, in tako določiti njeno starost. Pri teh meritvah je treba poznati in upoštevati vse mogoče možnosti kontaminacije, ker bi sicer lahko dobili popolnoma nerealne rezultate. Točnost meritve po tej metodi je ± 100 do 150 let in je za datiranje v ožjem območju neuporabna.

V referatu sem se omejila na preiskave malt, ki so dostopne tudi nam in s pomočjo katerih lahko zadovoljivo definiramo njihove osnovne lastnosti in jih časovno opredelimo. V svetu so nekatere od njih že zgodovina, saj gre razvoj naprej bliskovito, žal mimo nas, zato moramo tudi v bodočnosti računati le z omejenimi možnostmi.

LITERATURA

— Željko Rapanić, Petar Pranić: »Kemijska analiza žbuke iz nekih Solinskih građevina« — znanstveni kolokvij održan u Zadru 1976 — Materijali, tehnike i strukture predantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru.

— N. Horvatinić; A. Sljepčević; S. Grgić; D. Srdać — Institut »Ruder Bošković«: Radiokarbonsko datiranje žbuke srednjevekovnih građevina na području Herceg Novog — 1986.

BARVA V ARHITEKTURI

Josip Korošec

COLOUR IN ARCHITECTURE

POVZETEK

Pri aglomeracijah je izražen estetski, socialni in psihološki pomen barve, posebej viden v idealno zasnovanih urbanističnih celotah. Gre za dokaz človekove pripadnosti k urejenemu in sposobnost družbe, da oblikuje svoj univerzum, ki ga lahko po lastni volji spreminja. Naučni kromatski svet je s pojavom naselij zamenjan za umetni, gibanje in poglabljanje vanj pa je omogočilo drugačno razumevanje barv; njihova uporaba pomeni izraz znanja, navodila in izkušenj.

Ob načelnih ugotovitvah se v neposrednem stiku z dedičino konservatorstvo in restavratorstvo srečuje z vrsto vprašanj: nastajanje posameznih objektov skozi več stilnih obdobjij, preoblikovanje zgradb zaradi poenotenja sloga, nasprotje prisotno na fasadah med barvno »konstanto« trajnih gradbenih materialov in sprotnim spremenjanjem barve ometov.

Restavriranje fasad je danes možno le z interdisciplinarnim in raziskovalnim pristopom, ta bo pomagal s strokovnimi osnovami pri oblikovanju tistega jedra slovenske kulturne dedičine, ki pomeni njenogepogrešljivo vsebino.

With agglomerations, the aesthetic, social, and psychological significance of colour is expressed which is particularly visible in ideally planned urbanistic wholes. It is a proof of man's appurtenance to the settled, and the ability of a society to form its own universe which it can then change at its own will. The natural chromatic world was with the appearance of settlements substituted with the artificial one, motion and engaging into it enabled a different understanding of colours. Their use is the expression of knowledge, instruction, and experience.

Besides the principled ascertainings, conservation and restoration encounters in direct contacts with the patrimony a number of questions: the creation of individual objects through a number of style periods, re-building of buildings to make them comply with a certain style, the contrast present of façades between the colour "constant" of lasting building materials and the continuous changing of colour of plastering.

Today, restoration of façades is only possible with interdisciplinary and serious researching approach. This will provide the professional foundation for the forming of that nucleus of Slovene cultural patrimony which represents its indispensable contents.

Fasade sodijo med ugledne sestavine vizualne podobe stavb, barva pa je njihov najbolj učinkovit element. Toda pomen izbrane barve fasade neke stavbe je precej drugačen od tistega, ki ga ima določen stavbni sklop, urbana celota ali naselbinsko jedro, medtem ko barvni element na posameznem objektu poudarja njegovo obliko, dekoracijo, ga slikarsko dopolnjuje, mu daje simboličen pomen itd., se pri aglomeracijski celoti podreja kolektivnemu sozvočju, ambientalnim pravilom, predvidenim učinkom na družbo in posameznika. Razlika je podana s tem, da stavbi barva pomaga k učinkovitejšemu

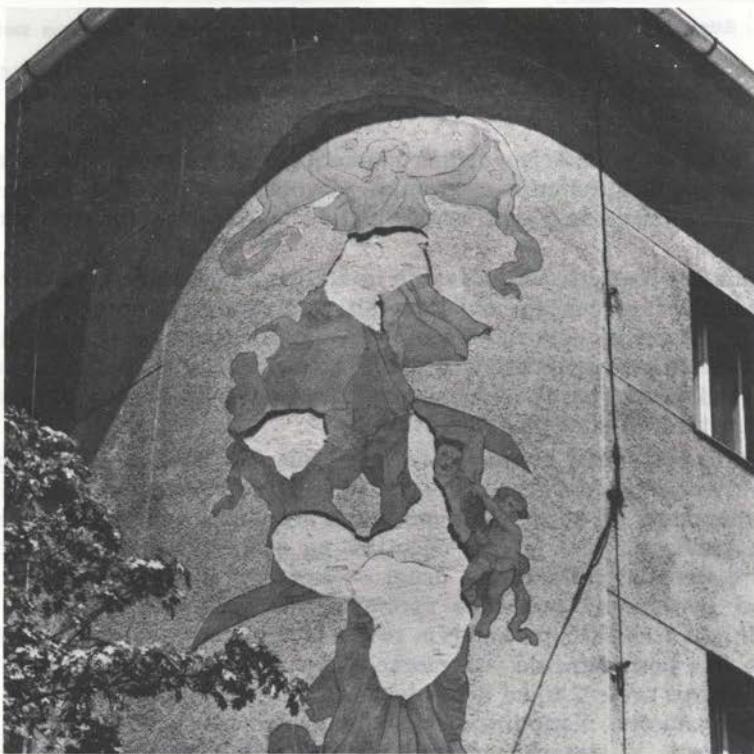
Sl. 19. Zavratec, hiša, 1. 1921 spremenjena v svinjak. Zaradi izsoljevanja se razpad tudi po restavriranju nadaljuje (f. I. Bogovčič l. 1985)

Fig. 19 — Zavratec, a house which was turned into a pig-sty in 1921. Owing to salts, the decay continues even after restoration (photo I. Bogovčič in 1985)

izgledu, se pravi predvsem poudarja njen estetski videz, pri urbanizmu pa je izražen tudi njen socialni in psihološki pomen. Diferenciacija nastaja verjetno zato, ker je človek že od nekdaj dajal nekaterim arhitekturnim objektom lastnosti svojega abstraktnega in celovitega humanega bitja, v idealno zasnovanih urbanističnih celotah pa kazal poznavanje, razumevanje in zanimanje za univerzum.

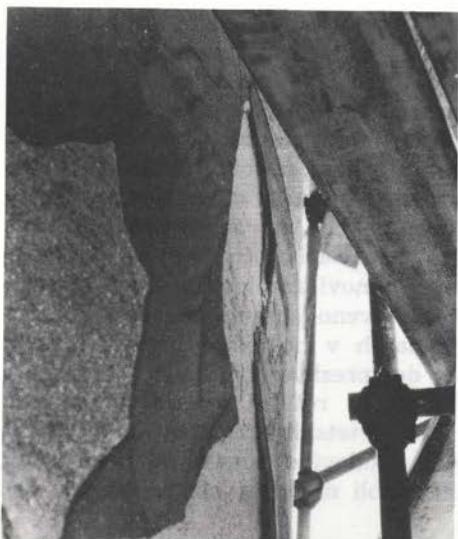
Z naravo, s svetom prirode in vesolja človek namreč nikoli ni ustvarjal le preprostih odnosov, pogojenih z zahtevami golega obstoja, temveč predvsem takšne, ki so mu dovoljevali, da spreminja svet skladno lastnemu razvoju. Z obliko življenja v naseljih je kromatski svet narave zamenjal z umetnim kromatskim okoljem, razvoj aglomeracij po namembnosti pa je razširil v številne variante, ki so se sčasoma oblikovale v nekakšna barvna pravila. Vzponredno se je spominjalo človekovo razumevanje barve: dokazano je, da v preteklosti ljudje določenih odtenkov preprosto niso opažali — zaznamovali so le del barvnega spektra. Posledica dolgega in počasnega procesa k racionalnemu dojemanju barve se kaže v različnih funkcijah in pomenih, ki jih je imela in jih ima. Vsak stik z njo, ki je nekaj več kot preprosta ugotovitev pojava; uporaba barve ni le pojav trenutne meje, temveč izraz določenega znanja, navdiha in izkušnje, uporabljene v soglasju z doseženo razvojno stopnjo posamezne civilizacijske oziroma kulture.

Strokovne dileme konservatorjev in restavratorjev, ki nastajajo pri obnovah mestnih in vaških jeder ali pri sanaciji posameznih stavb, povzročajo kompleksnost barvne problematike in narekujejo ustvarjalni pristop k njeni razrešitvi. Pogosto vodilno načelo strokovnega posega in željo vrniti fasadi prvotno barvo — takšno kot jo je imela ob nastanku stavbe — je sicer možno uresničiti le izjemoma: natančnih podatkov o izvirni podobi je namreč ohranjenih malo bodisi zaradi prenov, prezidav, obnov bodisi zaradi destruktivnih klimatskih in ekoloških vplivov; vsaka reprodukcija ali sekundarni opis pa sta praviloma precej subjektivno obarvana informacija; in tudi če obstajajo originalni podatki, so uporabni predvsem pri obnovi ambientov, ki se po svojem značaju od nastanka spomenika niso bistveno spremenili. Dokaz temu je bolj preprosto restavriranje objektov zidanih v novejših slogih od tistih iz daljnejše preteklosti. Tam, je prišlo do prezidav, ostajajo vprašanja, katero gradbeno fazo bomo prezentirali: znane rešitve prikazovanja vseh poslikav očitno niso sprejemljive — ne le iz estetskih vzrokov, temveč, ker z željo po prikazovanju celostne gradbene zgodovine posamezne stavbe ali urbanih celot ustvarjalci podajo stavbo, ki nikoli ni imela takšne barvne de-

Sl. 20. Ljubljana, M. Subic, Stirje letni časi (VS 27), izprana barvna plast, odstopajoči in razpadli intonacco (f. J. Gorjup)

Fig. 20 — Ljubljana, M. Subic, The Four Seasons, (Monument Conservation 27), the washed-away colour layer, the falling-off and decaying intonacco (photo J. Gorjup)

Sl. 21. a, b: Stirje letni časi: značilni »žep« na površini in odstopanje intonacco zaradi slabe povezave z ometom (f. I. Bogovčič)

Fig. 21 — a, b: The Four Seasons: the characteristical "pocket" on the surface and the falling-off intonacco owing to the bad binding with plaster (photo I. Bogovčič)

koracije. Torej se v takšnem primeru umetniški in kulturni, morda celo nacionalni spomenik spreminja v kroniko razvoja neke zgradbe ali pa zgodovinska dejstva prevladajo nad estetskimi — ne glede na njegovo umetniško vrednost.

Zanimivo je kasnejše vključevanje in življenje posameznih stavb v urbane celote, spreminjanje značaja objektov ali aglomeracij iz ruralnih v urbana, migracij iz obrobnega dela naselja v jedra naselij. Prenove — tudi barvne — so bile v takšnih primerih ustaljena oblika poenotenja, podobno kot so določeni kulturni slogi — npr. barok — uresničevali svoj politični, verski, skratka družbeni pomen tudi do starejše arhitekture.

V mestih bolj, manj v vasi sta se, da bi bila vsa stvar še bolj kompleksna, srečevala dva načina polihromacije: pri prvem je barva umetno nanašana na omet fasade, drugi pa koristi naravno barvo gradbenega materiala, iz katerega je stavba sezidana; prvi je bolj občutljiv na klimatske pogoje, onesnaženost zraka ali mehanske poškodbe in drugi — sicer pri izvedbi dražji — je trajnejši, prvi predstavlja nekakšno spremenljivko, drugi konstanto za okolje. Prav slednji je izhodišče, po katerem ravna obnova barvne kompozicije. Funkcija, ki jo ima posamezni del aglomeracije, je po pravilu namembnosti oblikovala svoj barvni svet. V njem kromatske senzacije ustvarjajo ustrezeno vzdušje, narekujejo primerno disciplino dela, vplivajo na počutje in dovoljujejo določene dejavnosti. V starejših urbanih aglomeracijah so posamezne četrti že z videzom informirale mimoidoče, katera obrt, trgovina ali drugačna opravila so v njej dominantna. Barvna dorečenost je veliko bolj izrazita v mestnih ali vaških centrih. Koncentracija upravnih, verskih in kulturnih stavb je od

nekaj narekovala posebno barvno skladnost glede na namembnost in medsebojno bližino. Pomen centra je v kozmični simboliki mesta predstavljal samo jedro univerzuma, brez katerega bi ne bilo urejenosti in ne organiziranosti znotraj naselbinskih meja in ne gibala, ki bi dajalo utrip življenju in delu prebivalcev. Simbolika barve v takšnem primeru presega pomen in simboliko posameznih dejavnikov v korist celostne podobe urbane celote.

V teh in tudi v manj pomembnih delih, četrтиh, občinah so arhitehturne kvalitete dajale videz mesta; postale so njegova značilnost, po njih je bil prepoznaven. Vsako veče ali manjše poseganje vanj (tudi če gre za vzdrževalna dela) postane skrb vseh prebivalcev, kakršnakoli sprememb pa lahko usodno vpliva na vzdušje v mestu. Posodobljanje njegovega osrednjega dela lahko povzroči, da postane za vrsto generacij — kljub formalnemu pomenu, ki ga ima — odtujen del, v katerega ne zahajajo več kot nekoč. Barvitost mestnega jedra se je ponavadi nanašala na kolorit celotnega naselja.

Vrsta obvez in pravil nalaga, da se pri konservatorskem in restavratorskem delu z barvo na fasadah upoštevajo vse njene lastnosti in funkcije. Zmotno bi bilo priznavati zgolj njeno estetsko kvaliteto, historičnost ali družben pomen, s katerim ima velik vpliv na družbo in posameznika; obstajajo nič manj podrobno in obsežno raziskane njene fizikalne oziroma optične in psihološke lastnosti. Spoznavanje le-teh omogoča seganje v bistvo, v naravo

Sl. 22. Ljubljana, c. sv. Petra, mozaik kot primer trajne tehnike fasadne slikarje (f. I. Bogovčič)
Fig. 22 — Ljubljana, St. Peter's, mosaic as an example of a lasting technique in façade painting (photo I. Bogovčič)

Sl. 23. Ljubljana, Vurnikova palača na Miklošičevi ul., celostna dekorativna poslikava
(f. I. Bogovčič)

Fig. 23 — Ljubljana, Miklošičeva str., painted façade

barve, koriščenje spoznanj pa ponuja pogosto bolj točno rešitev; predvsem pa odgovore na odnose med formo in barvo in svetlobo in barvo.

Vedenje o barvi, njeni naravi, obstojnosti, učinkih, celo zgodovinskem pomenu je tako obsežno, da nalaga strokovnim službam pri sanaciji barvnih sestavin fasade timski interdisciplinarni pristop, postopno zbiranje podatkov vključno z vzorci — ne glede na to, da se posamezni arhitekturni kompleksi ne restavrirajo, izdelavi barvnih študij, ki bodo variantno izdelane na temelju temeljnih raziskav, izdelanem za posamezno naselje značilnem barvnem spektru.

LITERATURA

- Anton Trstenjak, Človek in barve, Ljubljana 1978.
- Zoran Pavlović, Svet boje, Beograd 1977.
- Milan Butina, Slikarsko mišljenje, Ljubljana 1984.
- Rudolf Arnheim, Umetnost i vizuelno opažanje, Beograd 1971.
- E. H. Gombrich, Umetnost i iluzija, Beograd 1984.
- Vładysław Tatarkiewicz, A History of Six Ideas, Warszawa 1980.
- Thomas Munro, The Arts and Their Interrelations, New York 1951.
- Koloristička obrada povjesnih zgrada, Zagreb 1982.

AVTENTIČNOST FASADE ALI KAJ POČETI Z ORIGINALOM

Janez Mikuž

AUTHENTICITY OF THE FAÇADE OR WHAT TO DO WITH THE ORIGINAL

Conservational practice is oriented towards the stratification of the gradually grown architecture. This signifies removal of material evidence of individual interventions in this architecture which we have defined as a cultural patrimony monument. Complete as the documentation may be, such stratification nevertheless means destruction of a part of the monument substance. In place of the document we keep its regesti. The conservator's task should be to preserve the original substance of the monument. Because of this it is impossible to view the problem of the façade solely from the aesthetic or historic point of view, and it is obligatory to avoid arbitrary reconstructions of façade plasters. I maintain that it is possible to remove individual top layers, but the first quality layer we come across must be restored and presented, while the lower layers must be left untouched or only traced using minimal trial trenches.

POVZETEK

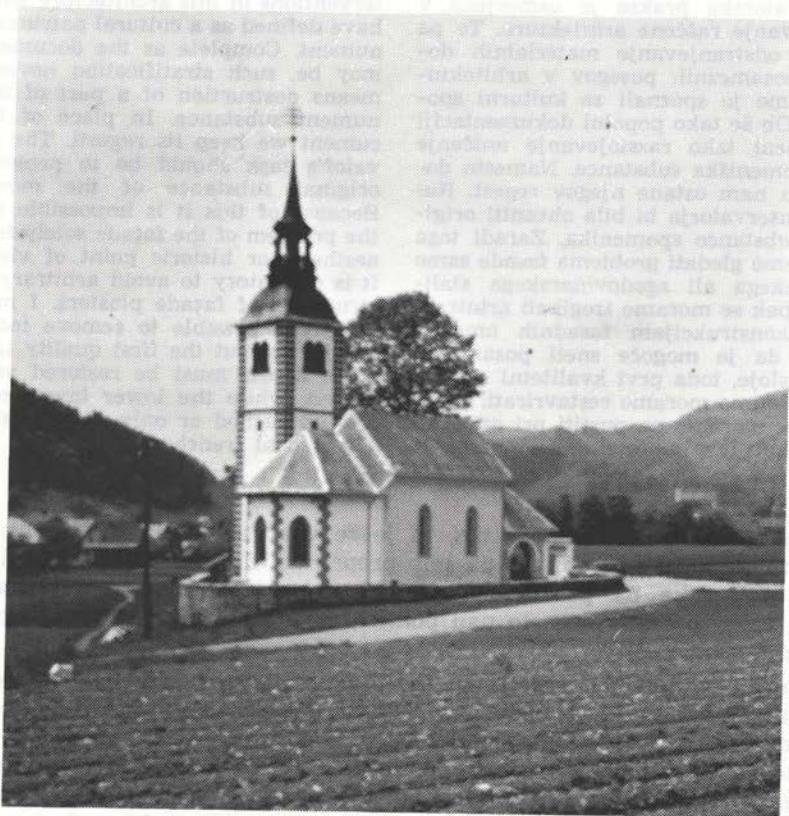
Konservatorska praksa je usmerjena v razslojevanje raščene arhitekture. To pa pomeni odstranjevanje materialnih dokazov posameznih posegov v arhitekturo, ki smo jo spoznali za kulturni spomenik. Ob še tako popolni dokumentaciji pa pomeni tako razslojevanje uničenje dela spomeniške substance. Namesto dokumenta nam ostane njegov regest. Naloga konservatorja bi bila ohraniti originalno substanco spomenika. Zaradi tega ne moremo gledati problema fasade samo z estetskega ali zgodovinarskega stališča, ampak se moramo izogibati arbitrarnim rekonstrukcijam fasadnih ometov. Trdim, da je mogoče sneti posamezne vrhnje sloje, toda prvi kvalitetni sloj, ki nanj naletimo moramo restavrirati, spodnje sloje moramo pa pustiti pri miru ali jih poiskati le z minimalnimi sondami.

Konservatorji bojujemo bitko, ki je že vnaprej docela izgubljena in nesmiselna — bitko s časom. Mi pa smo prepričani, da jo z našimi posegi v kulturne spomenike na posamičnih frontah celo dobivamo. Zato postavljamo pomen naših posegov pogosto nad pomen originalnosti posameznih segmentov kulturnih spomenikov.

Preden bi povedal nekaj svojih misli o pomenu originala, bi se želel spomniti besed, ki jih je leta 1907 zapisal Paul Clemen. Vrednotenje pojma spomenik se je močno spremenilo. Niso pomembne samo umetniške oblike in samo veliki in politično pomembni spomini, ki so v povezavi s spomenikom. Za najmanjša območja in na koncu za vsak kraj in vsako vas so pomembne njihove stare hiše — torej spomeniki njihove preteklosti, ki vsebujejo zgodo-vino kraja, njegovega vzpona in propada, duhovnih tokov in pogledov, gospodarske kulture — vse, kar živi v nekem kraju, je povezano s temi kamnitimi listinami in je v njih utelešeno.

Če tem besedam, zapisanim v času, ko so se oblikovale smernice sodobnega spomeniškega varstva, natanko prisluhnemo, ugotovimo, da niso samo definicija pojma spomenik, ampak tudi vsebujejo opredelitev smisla kulturnega in zgodovinskega spomenika in preko njega celoten program varovanja.

Primerjati ali celo enačiti sporočilnost arhivalije na eni strani in raščene večslojne arhitekture na drugi strani je bilo za Clemenov čas nedvomno ne-navadno in ni moglo biti docela razumljivo, čeprav se je prav v tem času realizirala misel »konservirati, ne restavrirati«, saj te, verjetno spontano zapisane primerjave ni razvil naprej v metodologijo obravnavanja kulturnih spomenikov. Več kot pol stoletja so konservatorji, ki so hoteli reševati kulturne spomenike v boju z naravnim staranjem materialov in z vedno večimi posledicami onesnaževanja okolja, sprejemali znanstvene metode prirodoslovnih znanosti. Marsikateri del spomenika je bilo nenadoma potrebno zamenjati, namesto originalnih so se pojavile psevdohistorične fasade. Pomen zgodovinske originalnosti in avtentičnosti, ki sta pogojevali enkratnost, nenadomestljivost.

Sl. 25. Suha pri Skofji Loki, c. sv. Janeza Krstnika že kaže zaradi nepravilne izvedbe poškodbe na rekonstruirani večfazni fasadi (I. Bogovčič)

Fig. 25 — Suha near Skofja Loka, St. John the Baptist's damages can already be seen on its reconstructed façade with a number of phases, owing to incorrectly carried out works (I. Bogovčič)

Sl. 24. Vojsko, Podobnikova kašča, celostna poslikava (danes v Mestnem muzeju v Idriji).
Fig. 24 — Vojsko, granary (today in the Museum Idrija)

Sl. 27. Zbilje, pogosti pojav večplastne poslikave je prezentacijski problem (f. I. Bogovčič)
Fig. 27 — Zbilje: the multi-layer paintings a presentational problem (p. I. Bogovčič)

Sl. 26. Zbilje, kapelica, kjer je zaradi kapilarne vlage in rekristalizacije topnih soli razpadel pas v spodnjem delu slike

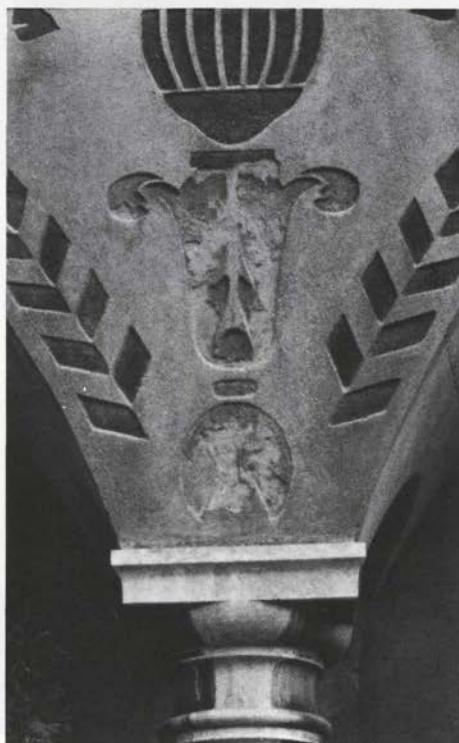
Fig. 26 — Zbilje, the chapel, in which the belt in the lower part of the picture dilapidated owing to, capillary humidity and recrystallization of dissolving salts

vost in neponovljivost kulturnega spomenika, sta bili porinjeni ob stran pod pritiskom znanstvenih metod, industrijskih dosežkov in v pojavnost spomenika usmerjene spomeniške službe in javnega mnenja.

Fasada je torej najodličnejši del arhitekture, njena stran za gledanje, če dobesedno prevedemo nemški izraz Schauseite. Prav zaradi naloge, da ponazarja in poveličuje vsebino stavbe, je fasada sledila njenim vsebinskim spremembam s spremembami svojega videza. Pogosto, lahko bi rekli skoraj vedno, so bile te spremembe samo formalne. Le redko so se jim pridružile tudi konstrukcijske spremembe. Celo tedaj, ko je na primer šlo za nadomestno gradnjo jezuitskega kompleksa v Mariboru, je arhitekt Johannes Fuchs obdržal fasadne stene in del notranjščine srednjeveških meščanskih hiš in jih vključil v svoje arhitekturo.

Vse te stare, večkrat predelane fasade, kjer so nove sloje ometov nanašali na stare, ne da bi jih pred tem odstranili, nosijo sporočila številnih stolletij, so neke vrste palimpsesti, na katerih neprozornost slojev otežuje branje zgodovinskega sporočila.

Konservatorska praksa je usmerjena v razslojevanje raščene arhitekture, v odkrivanje posameznih gradbenih faz — v iskanje konkretnih odgovorov

Sl. 28. Ljubljana, Križanke, sgraffito kot primer dekorativne fasadne slikarije (slabši omet je razpadel, f. I. Bogovčič)

Fig. 28 — Ljubljana, Križanke, a sgraffito as an example of decorative façade painting (the plaster of bad quality has dilapidated, photo I. Bogovčič)

na konkretna vprašanja. To pa pomeni odstranjevanje materialnih dokazov posameznih posegov v arhitekturo, ki smo jo spoznali kot kulturni spomenik. Če v tem trenutku postavimo Clemenovo paralelo s spomenikom kot arhivalijo, nam pomeni branje stavbe uničenje njene zgodovinske pričevalnosti ali vsaj uničenje enega dela njene slojevitosti. Kajti ob še takoj popolni dokumentaciji ter jemanju vzorcev pomeni tako razslojevanje uničenje dela spomeniške substance. Namesto dokumenta nam ostane njegov regest. Zato je ob vsakem posegu v spomenik konservator nujno pred dilemo ali (1) začnosti svoji naravnvi znanstveni radovednosti ali (2) ohrani dokument, ne da bi pri tem docela spoznal njegovo vsebino.

Kompromisi, katere konservatorska stroka tako rada uporablja, bi resnično morali postati izjema. Nihče danes nima pravice uničiti nečesa, kar bo čez čas lahko nekdo raziskal brez nevarnosti uničenja.

Sedanja praksa, ki stavbo ob bolj ali manj skrbni dokumentaciji posameznih plasti sleče do golega, ima vrsto strokovno utemeljenih možnosti za rekonstrukcijo:

- najbolje dokumentiranega sloja,
- najbolje ohranjenega sloja,
- tistega sloja, ki je najbolj v skladu z obstoječimi fasadnimi odprtinami,
- tistega sloja, ki je najstarejši,
- tistega sloja, ki je pristojnemu konservatorju najbolj všeč,
- palimpsestično prezentacijo vseh slojev v originalu, ki je nihče ne razume.

Možna je seveda še kakšna varianta (strokovno utemeljena) po trenutnem okusu konservatorske stroke ali javnega mnenja.

Take rešitve so potvarjanje originalnosti spomenika, katere ohranitev in vzdrževanje je konservatorjeva glavna naloga. Pri tem pa gre še za utvaro, da gre za dokončno rešitev in dokončno prezentacijo spomenika, ne pa za nekaj, kar je bilo storjeno po trenutni modi in trenutnih tehničnih zmogljivosilih izvajalca. Pri tem bi se v dokaz, da je temu res tako, rad spomnil samo kulta čistega kamna in z njim povezanimi nesmiselnimi prezentacijami vogalov in opornikov številnih gotskih cerkva.

Splošna konservatorska praksa je pretežno še vedno orientirana na optični vtis spomenika, ki mora po restavracji »zasijati v novem lesku«, kar je strokovno popolni nesmisel, a vsaj vsebuje priznanje, da gre za nekaj novega. Huje pa je, če slišimo, da je kak kulturni spomenik »zasijal v starem blesku«, kar je seveda popolna neumnost in laž.

Naloga konservatorja bi torej bila ohraniti originalno substanco kulturnega spomenika, pri čemer v originalno substanco uvrščamo celotno plasto-vitost fasad. To pomeni, da je bila stavba v vseh fazah svojega življenja original, in to do trenutka, ko je bila zaradi vseh pridobljenih lastnosti spoznana za kulturni pomenik. V tem trenutku postane namreč glavna vsebina in s tem funkcija stavbe spomeniška funkcija. Biti spomenik bi torej naj bil status quo nekega objekta (stavbe, arhitekture).

Sl. 29. Gorenja Trebuša, bivša kovačnica Pri Mrclin: na hrapavi površini se plesni in onesnaženje različno nalagajo (f. I. Bogovčič)

Fig. 29 — Gorenja Trebuša, the one-time smithy "Pri Mrclin": on unsMOOTH surface, must and dirt accumulate unevenly (photo I. Bogovčič)

Za ta status quo pa ni nujno, da se nanaša na trenutek, ko smo objekt spoznali za spomenik. Lahko je antidatiran, nikoli pa ne more biti postdatiran. Zato na spomeniku lahko odstranimo nekvalitetne dodatke in prezentiramo določeno fazo. Ničesar, kar smo dodali ali je nekdo drug dodal, potem, ko je bil objekt spoznan za spomenik, pa ne moremo imeti za original. Vse, česar ni mogoče spoznati za original, pa zmanjšuje spomeniško vrednost in pričevalnost spomenika.

Ceprav smo se pri obravnavanju fasade tokrat omejili na njen videz, na njeno pojavnost sliko v prostoru, se moramo zavedati, da fasada ni omejena na odboj svetlobe od neke površine, ampak da sega globoko v stavbno strukturo in da je tesno povezana preko talnih, mejnih in podstrešnih zidcev, izzidkov, okenskih in portalnih obrob in drugih členitev s celotno stavbno strukturo. Zato je vsak poseg v fasado tudi poseg v stavbo in vsaka napaka na fasadi pomeni lahko napako, ki se bo v stavbi multiplicirala.

Zaradi tega ne moremo gledati problema fasade samo kot problem estetike in zgodovinske verodostojnosti, ampak se moramo izogibati arbitarnim

rekonstrukcijam fasadnih ometov na fasadah, ki so zaradi tega izgubile originalnost, pričevalno plastovitost in tehnološko sožitje stavbne substance. Res pa je, da taka fasada sije v novem sijaju. Samo, kako dolgo?

Že ob spoznanju — razglasitvi za spomenik (pravzaprav samo tedaj) lahko ugotovimo, kateri dodatki so na spomeniku odvečni oziroma kaj moti celovito pričevalnost kulturnega spomenika. Torej mora že razglasitveni akt vsebovati osnove programa za prezentacijo oziroma za možne in potrebne posege v spomenik.

Iz vsega povedanega je jasno razvidno, da ne zagovarjam v celoti spomeniškavarstvenega aksioma — konservirati, ne restavrirati. Zagovarjati ga, bi pomenilo ohranjevati status quo tistega trenutka, ko smo objekt razglasili za spomenik, ne glede na njegovo stanje, videz, uporabo ter vidnost in dostopnost tistih delov in lastnosti, zaradi katerih smo objekt razglasili za spomenik.

Trdim torej, da je posamezne vrhnje sloje fasade možno sneti, toda prvi kvalitetni sloj, na katerega naletimo, moramo restavrirati in prezentirati. Vse

Sl. 30. Ljubljana, obnovljena fasada stolnice (f. V. Benedik)

Fig. 30 — Ljubljana, the renewed façade of the cathedral (photo V. Benedik)

ostale sloje pa je treba pustiti pri miru, ali pa jih z minimalnimi sondami na nevtralnih mestih evidentirati.

Tak postopek seveda terja dobro tehnološko pripravljenost restavratorskih ekip, izdelano tehnologijo utrjevanja fasadnih plasti, razpolaganje z ustreznimi materiali... Danes morda vsega potrebnega še ne znamo. Toda pustimo dovolj prostora in materije, da bomo tako lahko ravnali tedaj, ko bomo znali.

JEDKANO STEKLO

Aleš Lomberger

ETCHED GLASS

POVZETEK

V drugi pol. 19. stol. je nastopila za jedkana stekla, ki so pomembno dopolnjevala fasadno podobo, usmerjala pa tudi poglede iz notranjosti stavbe na sosednje fasade, zlata doba. Pridružila so se jim tudi z več barvnimi plastmi prevlečena stekla. Velika okna, ki so ločevala kavarniški mir od uličnega vrveža, izložbe uglednih trgovin v vhodna vrata v vežah meščanskih hiš, so s svojimi bogatimi stekli bistveno soustvarjala »secesijske pravljice«. Tudi pri nas so se na čuden način še ohranili taki biseri, a jih ne znano prav ceniti. Oživitev mojstrstva bi omogočila vsaj možnost izgubljene ali dragocene originale nadomestiti s kvalitetnimi kopijami.

The second half of the 19th century was the golden age for etched glass which was an important supplement to the outlook of the façade, but which also directed people's gazes from interiors of buildings towards neighbouring façades. Glasses coated with a number of colour layers joined them. Large windows which separated peaceful cafés from street bustle, shop-windows of prestige shops, and entrance doors in bourgeois houses' halls with their rich glasses were essential in the creation of the feeling of the "secession fairy-tale". With us, too, some such pearls were miraculously preserved but we do not appreciate them enough. Revival of this art and craft would at least give a chance to replace lost and precious originals with quality imitations.

Nemški narodni muzej v Nürnbergu hrani v eni od svojih zbirk tudi blago izbočeno stekleno ploščico z napisom AUXILIUM JESU CHRISTI ADVENTIAT ter letnico 1686. Ta preprosti muzejski predmet, izdelan pred tremi stoletji, bi ne bil prav nič posebnega, če bi ne bil prvi znani in ohranjeni primer stekla, okrašenega v tehniki jedkanja. Izdelal ga je mojster Heinrich Schwanhardt iz slovite nürnbergške družine steklobrusačev.

Nemški slikar, grafik in pisec o umetnosti Joachim von Sandrart poroča v svojem delu »Teutsche Academie...« (1675), da je prav Heinrich Schwandhardt s svojim »pronicljivim razumom izumil tako jedko snov, ki z lahloto razjeda steklo, ter tako naredil nekaj, kar je dotlej veljajo za nemogoče. Izdelal je mnoge predmete, ki nas očarajo s svojo prefinjenostjo, natančnostjo in čistostjo...«. »Po letu 1670 se mu je posrečilo jedkati šipo tako, da je na motni osnovi zasijal prozoren ornament ali besedilo,« dodaja leta 1730 Johann Gabriel Doppelmayr v svojem »Zgodovinskem poročilu o nürnbergških matematikih in umetnikih.«

Kako so takrat pridobivali jedko tekočino, je ostala uganka, saj so Schwanhardt in njegovi učenci skrivnost obdržali zase. Izum je utonil v pozabo, z njim pa tudi umetnost jedkanja stekla. Več kot stoletje kasneje, leta

Sl. 31. a, b: Ljubljana, Mestni trg 17, poškodovani detajli s fasade (f. V. Benedik)
Fig. 31 — a, b: Ljubljana, Mestni trg 17 (Town Square), damaged façade details (photo V. Benedik)

1792, piše göttingenški raziskovalec Johann Beckmann, da je kislino, ki razjeda steklo, odkril leta 1711 kemik Carl Wilhelm Scheele. Pravzaprav je bilo odkritje, kakor se to v kemiji pogosto dogaja, slučajno. Na zdobiljen jedavec je polil žvepleno kislino in plin fluorovodik, ki se je pri tem pokadil iz posode in se valil po laboratoriju, mu je na veliko začudenje spotoma motno zjedkal vse steklene predmete. Kakorkoli že, postopek pridobivanja fluorovodikove kisline, ki edina razjeda steklo, z učinkovanjem žveplene kisline na kamnino jedavec je bil odkrit, pozabljen in znova odkrit, s tem pa so bili povezani tudi odkritje, zaton in ponovno odkritje krašenja stekla z jedkanjem.

Kljub odkritju krašenja in plemenitenja stekla z jedkanjem vse do druge polovice 18. stoletja ta način ni imel posebne veljave. Šele konec 18. in v začetku 19. stoletja so takrat še redke majhne umetno-obrtne delavnice utirale pot novemu načinu, izpopolnjevale tehnološki postopek ter sčasoma izbojevale jedkanim stekлом mesto, ki jim gre.

V drugi polovici 19. stoletja, še posebej pa na prelomu v naše stoletje, je za jedkana stekla nastopila zlata doba. Sprva še umirjene, v strogem geometrijskem redu razporejene historicistične ornamente in statične figuralne alegorije so v prvih letih našega stoletja zamenjale lahkočno vihrove podobe fin-de-sieclovskih lepotic ter značilno secesijsko valujoči cvetlični motivi. Še več: običajnim brezbarvnim jedkanim stekлом so se pridružila z eno ali več barvnimi plastmi preplečena stekla, jedkana v neštetih odtenkih. Velika okna, ki so ločevala kavarniški mir od uličnega vrveža, izložbe uglednih trgovin in vhodna vrata v vežah meščanskih hiš, so s svojimi bogato okrašenimi jedkanimi stekli v spreminjačoči se svetlobi dneva med jutrom in večerom bistveno soustvarjala opojno občutje »secesijske pravljice« ter se zlivala v celoto z drugim okrasjem, razpredenim po pročeljih in notranjščinah. Umetniki, ki so risali predloge, so se ponosno podpisovali pod svoje stvaritve, ki so jih

Sl. 32. Ljubljana, Mestni trg 17, okras s fasade po obnovi (f. V. Benedik)

Fig. 32 — Ljubljana, Mestni trg 17, façade decoration after renewal (photo V. Benedik)

znane češke, avstrijske, nemške in druge manufakture razpošiljale po vsem svetu.

Burni obdobji dveh svetovnih vojn sta povzročili v mnogih mestih izgube večine teh čudovitih umetnoobrtnih izdelkov, tistih pa, ki so se srečno ohranili, danes pogosto ne znamo prav ceniti. Zaradi zahtevnosti, zamudnosti in visoke cene, pa tudi zaradi spremenjenega okusa v času, ko smo hoteli biti za vsako ceno moderni, je umetnost dekorativnega jedkanja stekla počasi zamrla ali pa se spustila daleč pod nekdanjo umetniško raven.

Ce hočemo zanamcem ohraniti dragocene in redke originale, ki so preživeli vihre čase, je resnično zadnji čas, da spremenimo odnos do njih, po drugi strani pa bi ponovna oživitev mojstrstva dekorativnega jedkanja stekla ponudila sodobnim oblikovalcem in arhitektom novo izrazno področje, konservatorskim službam pa pri restavratorskih posegih v historične ambiente možnost dopolnjevanja izgubljenih originalov z dobrimi kopijami.

UMJETNA RASVJETA I SPOMENICI KULTURE

Josip Ušaj

ARTIFICIAL ILLUMINATION AND
CULTURAL PATRIMONY

POVZETEK

V človeški zavesti se je premaknilo nekaj pomembnega, ko so na stavbo pročelje namestili stalno svetilo. Današnja svetila imajo različne lastnosti. Nova tehnologija je vse bolj ekonomična in omogoča razne efekte, ki jih prej ni bilo, danes pa lahko sodelujejo pri prezentaciji in interpretaciji spomenika. To dosegemo s pomočjo žarnic topnih svetlobnih tonov, žarnic bele svetlobe in žarnic barvnega tona dnevne svetlobe. S pomočjo primerov iz Dubrovnika, Kotora, Zagreba itd. prikazujemo možnosti različnih akcentov na pročelju stavb.

An important change came about in the consciousness of man when permanent illuminant was placed on a façade. Present-day illuminants have different characteristics. New technologies are ever more economical and they enable various effects which were unknown before and which can nowadays participate in the presentation and interpretation of a monument. These can be obtained by means of bulbs with warm light tones, bulbs of white light, and bulbs with colour tone of daylight. We use examples from Dubrovnik, Kotor, and Zagreb etc. to show the possibilities of various accents on building façades.

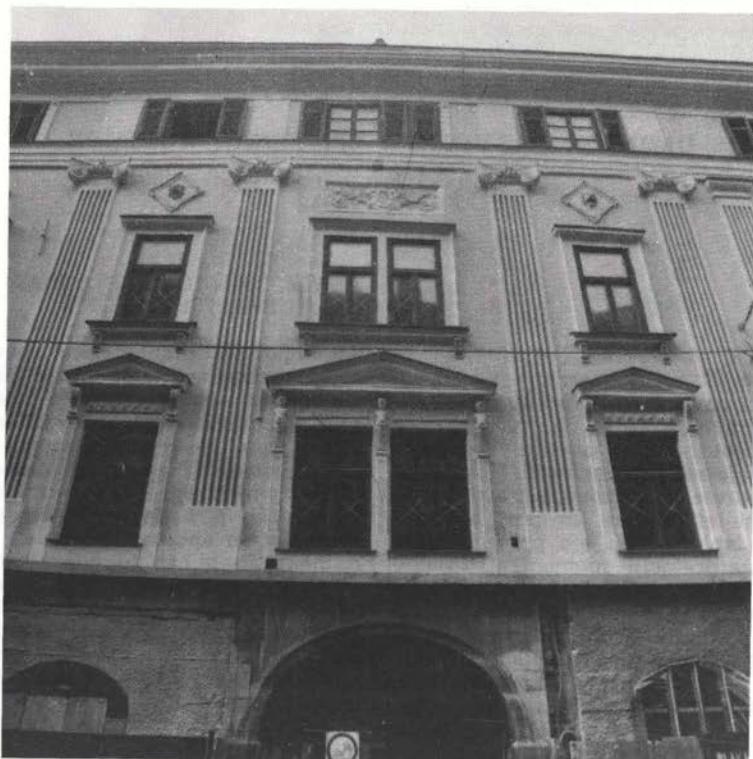
Povjesno gledano veliki pomak u ljudskoj svijesti desio se onog trenutka, kada je čovjek umjetni izvor svjetla postavio kao stalnu instalaciju na pročelje neke zgrade. Do tada je škrtim svjetlom baklje ili uljnog lampasa, kojeg je nosio sa sobom, osvjetljavao put kojim je prolazio. No, kako svjetla čovjeku nikada dosta, htio je noću oponašati dan osvjetljujući prostor, u kojem je živio, na način primjeran njegovom razvoju.

Nove tehnološke mogućnosti daju priliku za ostvarenja takovih želja, pa stoga umjetna rasvjeta, osim kao stroga funkcionalna, ulazi u upotrebu zbog svojih velikih izražajnih mogućnosti i kao svojevrsna nadgradnja kod iluminiranja vrijednih tvorevina ljudskih ruku ili prirode.

Govoreći o novim mogućnostima, to se prije svega odnosi na moderne izvore svjetla sjajnih perfomansi.

Kod električnih izvora svjetla, vidljivo zračenje stvara se pomoću termičkog ili pomoću luminiscentnog zračenja izbojem u plinovima i metalnim parama (živa, natrij). Prvi su ipak najprije izvori topline, a tek onda svjetlosti (10 % od ukupnog zračenja), dok su drugi znatno efikasniji proizvođači svjetla.

Koje su to osnovne osobine (kvalitete) umjetnih izvora svjetla? Što sve čini razliku između pojedinih vrsta unutar ove svakim danom sve brojnije porodice svjetlosnih izvora? To su iskoristljivost, trajnost, temperatura boje i t.zv. opći indeks užvrata ili reprodukcije boje svjetla i dimenzije. Sve ove

Sl. 33. Ljubljana, Mestni trg 17, obnovljena fasada (f. V. Benedik)
Fig. 33 — Ljubljana, Mestni trg 17, renewed façade (photo V. Benedik)

osobine imaju posve određenu važnost, a od slučaja do slučaja pojedinoj se daje stanovašta prednost.

Prve dvije osobine: iskoristljivost i trajnost ulaze u čisto ekonomsku kategoriju, dok druge dvije odražavaju »kvalitetu« zračene svjetlosti u odnosu na dnevnu prirodnu svjetlost.

Poslednja, peta osoba, dimenzije izvora svjetla, čine ga više ili manje praktičnim u primjeni.

Između električnih izvora svjetla koji su danas u praktičnoj upotrebi, postoje velike razlike u njihovoј svjetlosnoj iskoristljivosti. Tako na primjer natrijeve žarulje (žuta boja) daju i do 15 puta više svjetla od žarulje sa žarnom niti, uz jednak potrošak električne energije.

Trajnost ili životna dob pojedinih svjetlosnih izvora, također su različite. Moderni svjetlosni izvori na izboj svjetle i do 10 puta duže od žarulja sa žarnom niti.

Vrijednosti temperature boje rastu od izrazito toplog tona obične žarulje (2200^0 K), pa preko bijele boje do svjetlosnih izvora dnevnog svjetla (6500^0 K) nekih fluorescentnih i metal-halogenih žarulja.

Uzvrat ili reprodukcija boje izvora svjetla, definirana je djelovanjem zračenja nekog izvora svjetlosti na utisak boje objekta, koji je sa njime osvjetljen, u usporedbi s utiskom boje istog objekta rasvjetljenog poredbenom svjetlosti.

Odstupanje između ovih služi kao mjera za uzvrat ili reprodukciju boja.

Ako pridodamo i ovu kvalitetu tj. reprodukciju boja svjetlosnih izvora prethodnima, a to u nekim slučajevima apsolutno moramo, onda se može zaključiti da svjetlosni izvor bez obzira koliko je »močan«, ne može biti odabran bez određenih kriterija.

Svetlosni izvori koji dolaze u obzir za primjenu kod iluminacione rasvjete spomenika kulture (i prirode) su: a) izvori tople boje svjetla — obične (sa žarnom niti) i halogene (jodne) žarulje, te natrijeve visoko-tlačne žarulje, b) izvori bijele boje svjetla — metal halogene (od 4000^0 K) te živine (rijeđe) žarulje, te konačno c) izvori boje dnevne svjetlosti — metal halogene (od 6000^0 K) žarulje.

Vrijedne građevine čine po svojem značaju velike dragocijenosti, predstavljaju bogastvo materijalne i duhovne kulture stecene kroz duži period vremena. To nameće potrebu da ih učinimo vidljivima i noću i damo im značaj koji im pripada.

Sl. 34. a, b: Ljubljana, Filharmonija — peskani šipi v vratih (f. V. Benedik)
Fig. 34 — a, b: Ljubljana, Filharmonija (Philharmonic Hall), glasses in the door (photo V. Benedik)

Evidentno je da je jedino noću moguće pažljivo sagledati ljepote arhitekture bez da čovjek bude uznemiren utjecajem mnoštva, prometa i sl.

Ovo tim prije ako prihvativmo da objekt nije samo slika, mrtva stvar, predmet, on je i ideja i poruka.

U njihovoj arhitekturi kreirane su forme života i umjetnosti koje iako drugačije od današnjih sigurno nisu inferiornije od ovih iz naše sadašnje civilizacije.

Instalacije projektirane za iluminaciju spomenika kulture i drugih objekata od povjesne ili društvene važnosti, postale su nesumljivo važan elemenat za razvoj karakterističnih aspekata nekog grada ili jednog njegovog dijela.

Osim toga umjetno osvetljenje takovih objekata ili ambijenata sadrži društveno ekonomsko opravdanje.

Novim vizuelnim doživljajem kompletira se, obogaćuje se opća slika grada, a to pak pogoduje interpretaciji njihove aktivne zaštite.

Ovisno o objektu, o njegovoj vrijednosti, položaju, značaju, arhitekturi, okolini, doprinosu općoj slici grada itd. predviđa se odgovarajući način iluminiranja, vrsta opreme i svjetlosnih izvora itd. vodeći pri tom računa da se istaknu karakteristike objekta, izbjegnu zablještenja izvora svjetla i ne dovedu u pitanje ambijentalne vrijednosti odnosno integritet prostora nespretno postavljenim instalacijama. Potrebno je također naglasiti da je kod izrade rješenja iluminacione rasvjete nekog objekta ili cjeline, svaki slučaj u određenom smislu specifičan.

Spretnim rasporedom rasvjetnih tijela, ispravnim doziranjem svjetla, mogu se iluminacijom izvanredno istaknuti karakterističnosti objekta. Možemo ga ukratko modelirati. Kada je riječ o cjelinama neke detalje će trebati naglasiti, neke smiriti, neke čak i zanjekati, kako bi se dobila privlačna noćna slika predjela.

Stupanj prilagodbe određenoj situaciji istovremeno znači stupanj kvalitete, kako se iluminiranjem ne bi proizvela veća šteta od koristi.

Suzdržljivost u takovim situacijama treba ići dотle da i odustajanje od iluminiranja nekog objekta ili dijela prihvativmo kao razumno rješenje.

Jer, osvjetliti ne znači i preplaviti svjetлом. Oteći noćnom polumraku jedno vrijedno zdanje ne znači i brisati sjene, mijenjati njegov izraz, sakatiti njegovu arhitekturu, skrnaviti originalnu misao graditelja ...

Za nočni izgled moramo se odlučiti između, ponekad više mogućih, tražeći najprivlačniji, najizvodljiviji itd. Tada uz poštivanje osnovnih vrijednosti objekta, uvažavajući povjesni razvoj, sa ciljem da na umjetnički način dramatiziramo arhitekturu živim kontrastom svjetla i sjene, rezultat može biti veoma dobar.

Stalnost takove svjetlosne postave, za razliku od one dnevne, promjenjive, omogućiti će da jednom objektu ili gradu posve jasnih značajki, gdje sklad cjeline treba biti dominanta, produžimo život i noću, uzimajući najbolje što nam dnevna sunčana svjetlost, ponekad posve na kratko, nekim svojim čarobnim danom otkriva, a što u žurbi svakodnevnog življena često ni ne zapažamo.

Odlukom da se instaliraju nove svjetlosne instalacije, koje će nam omogućavati, da koristeći se prednošću nocnog mira sabranije posmatramo neki izuzetan prizor i da ga u magiji noćnog svjetla intenzivnije doživimo nisu svakako

Sl. 35. Dubrovnik — osvetlitev obzidja
Fig. 35 — Dubrovnik, illumination of the walls

riješeni svi problemi rasvjete. Naprotiv, tada se javljaju problemi dobre postave, odnosno inscenacije, koja podrazumjeva osim tehničkog znanja, probleme estetike, kulture, dobrog ukusa, senzibiliteta... što sve jasno pokazuje da se jedan ovako složen zadatak može ostvariti jedino uz stalnu suradnju sa stima relevantnim strukama jednog interdiscipliniranog tima stručnjaka.

Ovakovi poduhvati, iluminiranje objekata i vrijednih spomeničkih cjelina, ima i svoje zagovornike i svoje oponente. Prvi ističu potrebu što cijelovitije revitalizacije vrijednih zdanja, u što ulazi i njihovo naglašenje prisustvo u svakodnevnom životu ljudi, dok drugi upozoravaju da je to dovođenje u neke nove neautentične situacije, jer da su ti objekti kreirani u posve drugaćijim okolnostima i sa drugim pobudama.

Sa ovim se posljednjim ne bi složili iz jednostavnog razloga što ne postoje autentične situacije za sva vremena. Kulturne i civilizacijske tekovine, kao i način života, nove mogućnosti itd., stvaraju nove odnose i nove potrebe. U svijetu ovakovih dvojbi nerijetko se čuje i mišljenje da takav jedan noćni prizor, iluminirani objekat, često djeluje pomalo vještački, teatarski, što je svakako točno. Jer, htjeli mi to ili ne iluminiranje ima stanovite elemente kazališne predstave (tome su se najviše približil spektakli SON ET LUMIERE, organizirani najprije u Francuskoj godine 1952. na obalama Loare, a potom i na mnogim drugim atraktivnim lokalitetima u svijetu).

Tada se naime veliko svjetlo — sunce gasi, a mala svijetla — reflektori pale, slično kao na pozornici.

Osim toga, akcentiranjem određenog prizora svjetlom, ostali dolaze u inferioran položaj, dok samo svjetlo (veoma često) dolazi odozdo, a ne kao danju odozgo itd., čime se svakako postiže jedna drugačija tenzija, jedna nova dramatičnost, značajno drugačija od one dnevne.

Međutim sam taj čin, unošenje novih svijetala u prostor, to pomicanje granice, te nejasne crte između svjetloće i mraka na jedan poseban način uzbuduje. Tada vertikale postajući vodiči svijetla otvaraju prostor potiskujući mrak, otkrivajući ljepotu skladnih fasada, arhitektonskih detalja i ukrasa koji je u polumraku najčešće tek naziru. Oplemenjujući tako prostor u kojem obitavamo, oplemenjujemo i sami sebe.

Možemo zaključiti da usredsređenjem pažnje na vrijedna zdanja čovjek nije samo običan promatrač već on postaje na neki način i mentalno aktivan.

I na kraju da kažemo da bi malo više večernjeg sjaja i blještavila u nekim našim većim gradovima (u Ljubljani između ostalih) doprinjelo njihovom velegradskom izgledu i stvaranju vedrije i privlačnije atmosfere, jer svjetlo prije svega raduje.

Jer, bez obzira što iluminacija monumenta čini mali dio sredstava u planiranju grada, njen doprinos doživljaju grada značajno je veći od tog udjela. Otuda tim više iznenađuje nedostatak interesa odgovornih da se tom pitanju posveti dužna pažnja.

Ako se ovome, tj. nepostojanju iluminiranih objekata, pridoda zapuštena (uglavnom) javna rasvjeta u većini naših gradova, onda je polumrak koji nas okružuje logična posljedica.

A mrak u gradu nije naprosto mrak on uvijek u sebi ima i nečeg simboličnog. U polju ili na otvorenoj cesti, mrak je samo odsustvo svjetlosti dok je u gradu on uvijek i nešto više od toga, jer prirodno stanje grada je da bude svjetao, a ne mračan.

RAZPRAVE IN ČLANKI

STARI DEL UNIVERZITETNIH KLINIČNIH BOLNIŠNIC V LJUBLJANI

Alenka Sovinc

OLD PART OF THE LJUBLJANA UNIVERSITY CLINICAL HOSPITALS

POVZETEK

Sestavek predstavlja stavbni kompleks v Ljubljani, zgrajen med leti 1888 in 1895. Bolnišnica je zrasla ob cesti in reki in v neposredni bližini prostora s starim, v srednjem vek segajočim izročilom bolnišnične dejavnosti, okolico cerkve sv. Petra. Kompleks je še danes središče mestne zdravstvene dejavnosti. Zgrajen je bil kot bolnišnica paviljonskega tipa po načrtih arhitekta Kuna Wiedmanna. Mnogo je v kompleksu paralel s pomembnimi bolnišnicami iz istega časa drugje. Kompleks je bil pozneje seveda v marsičem prilagojen spremenjenim potrebam, vendar je ostal v svojih glavnih sestavinah tako neokrnjen, da jih je vredno ohraniti, saj kompleksi še danes lahko ustrezno opravljata svojo funkcijo s tem, da bi stara kirurgija služila za del operativne dejavnosti, tako kot še vedno služi, hospitalni deli pa za bolnike z dolgo ležalno dobo, saj so enonadstropni paviljoni lahko dostopni in omogočajo sprehode po parku.

The article introduces the Ljubljana building complex erected between the years 1888 and 1895. The hospital grew on the road and by the river, in the direct vicinity of the area reaching far back to the middle ages with its tradition of hospital activity, the district of St. Peter's church. The complex is even nowadays the centre of medical profession. It was built as a pavillion type hospital according to plans by the architect Kuno Wiedmann. It contains numerous parallels to other important hospitals from the same period. It was later, of course, in many ways adjusted to altered needs, but it remained unchanged in its main components in such a manner that they are worth preserving, especially since the complex can even now suitably perform its function. The old surgery can be used as a part of operative activity as it still is, while the hospital parts could be used for patients with long lasting treatment since the one-storey pavillions are easily accessible and enable walks in the park.

Zdravstvene ustanove v Sloveniji so različne. Obsegajo zdravstvene domove, bolnišnice, zdravilišča, zavode in lekarne. V delu svoje dejavnosti se vse navezujejo na Univerzitetni klinični center UKC. Zdravniki teh ustanov so, ne nazadnje, šolani prav v tem Centru.

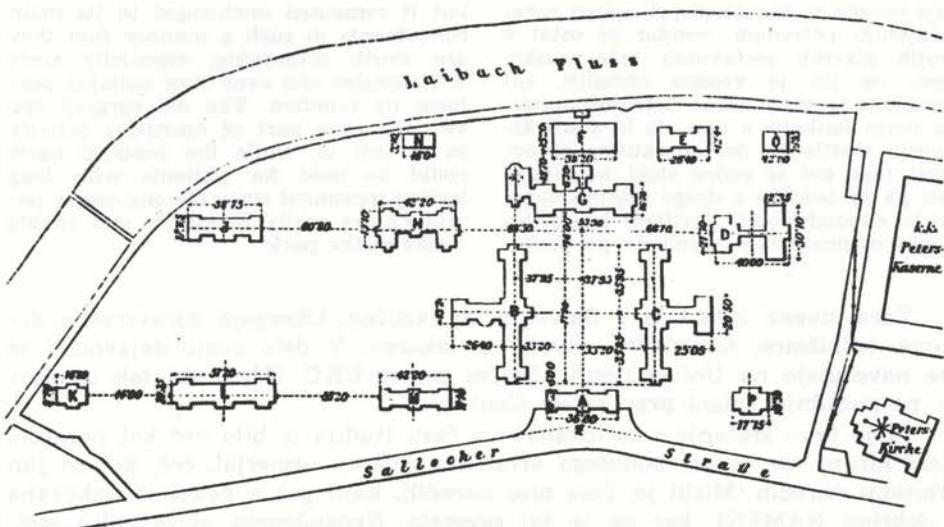
Moje prvo srečanje s to ustanovo v času študija je bilo več kot porazno. Neki kirurg me je kot bodočega arhitekta pošteno ozmerjal, češ, kaj so jim arhitekti naredili. Mislil je, česa niso naredili, kajti pot v pekel je tlakovana z dobrimi NAMENI, kar pa je žal premalo. Nepoučenega obiskovalca moti slabo vzdrževan prostor. Arhitekturo zamenjuje z vzdrževanjem. Dobre arhitekturne rešitve se zaradi slabega vzdrževanja izgubijo. V času svojega študija

sem sodelovala z raznimi odgovornimi posamezniki in institucijami, skupno vsem tem prizadevanjem pa je bilo, da manjka enotnega reševanja UKC. Zdravstveni delavci in bolniki ne občutijo Centra kot funkcionalno urejenega. Ves kompleks daje občutek razmetanega in natrpanega prostora. K mednarodnemu ugledu Centra pripomore tudi korekten vizualni nastop.

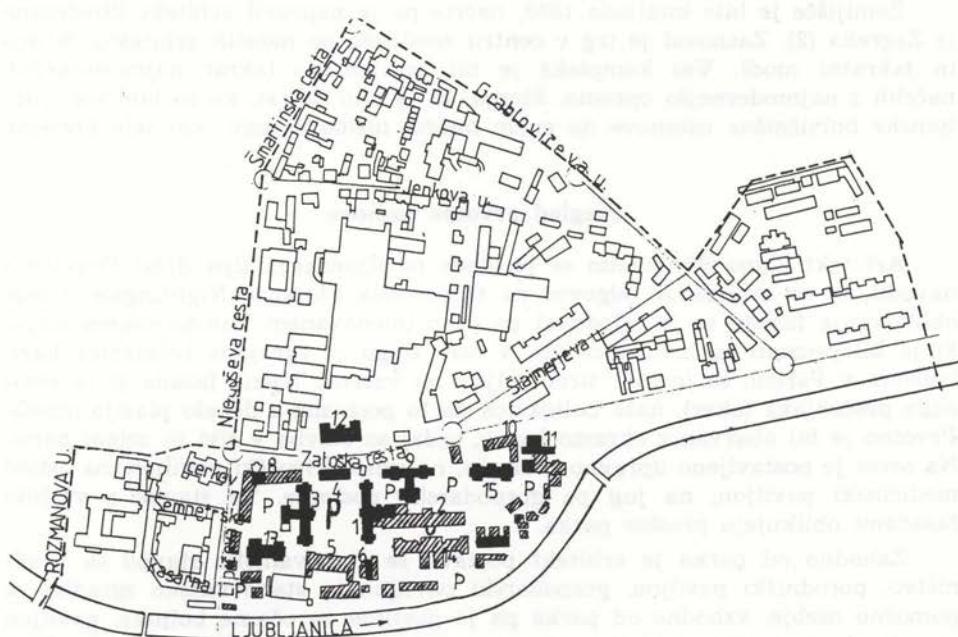
Sedanje stanje ljubljanskih bolnišnic je rezultat dolgega razvoja. Ne vemo, kdaj so se prebivalci tega področja začeli ukvarjati z zdravstvom. Vsekakor mnogo prej, kot pa imamo za to materialne dokaze. Arheologi poročajo o Hiši kirurga v stari Emoni (1). Ponovno se z zdravstvom srečamo 1280, ko listine omenjajo njivo gobavih (ne pa tudi njene lokacije). 1282 že vemo za hospital nemškega viteškega reda, ki je bil na sedanjem Rimski cesti št. 3 (2). Sledi Meščanski špital leta 1342, kjer je danes Kresija. Še mlajši je Cesarski špital, ki ga je leta 1553 ustanovil cesar Ferdinand I. (2). Vsekakor pa se Ljubljana ponaša s staro stavbo bolniščne ustanove, ki še danes služi svojemu namenu: to je stavba, imenovana Šempetrská kasarna. V njej je sedaj dekanat Medicinske fakultete in Hospital A Onkološkega inštituta.

Stavba ima pomembno vzporednico s podobno, a mnogo bolj znano stavbo Hotel Dieu v Parizu. Tako ena kot druga sta ob reki (kanalizacija), ob pomembni cerkvi (Hotel Dieu je ob Notre Dame na Ile de France, naša stavba pa stoji ob Šempetrski cerkvi).

Šempetrsko cerkev naj bi bil dal zgraditi sv. Pavlin, kurat v vojski Karla Velikega, ko je šel na pohod proti Madžarom. Zemljišče je ob Ljubljanici, ki je sicer težko prehodna, tu pa se nahaja pas škrilja. Nastal je Gosji otok in plitvina, ki je omogočala prestop reke. Na griču nad otočkom je bila postavljena prva lesena cerkev. Zemljišče južno od cerkvenega griča do Ljubljanice je bilo namenjeno raznim cerkvenim potrebam (njiva gobavih). V srednjem

Sl. 36. Ljubljana, prvotni načrt Deželne civilne bolnišnice (1893)
Fig. 36 — Ljubljana, the original plan of the Regional Civil Hospital (1893)

Sl. 37. Ljubljana, stari kompleks v sodobnem območju klinik. Potemnjene so stavbe in deli stavb, ki so zanimive za konservatorija. 1. Univ. travmatološka klinika, 2. prizidek, 3. stavba C Onkološkega instituta, 4. uprava, 5. stavba D Onkološkega instituta, 6. kapela (kovinarska delavnica), 7. Univ. stomatološka klinika, 8. Univ. maksilofacialna klinika, 9. Univ. očesna klinika, 10. Patološki institut Med. fakultete, 12. C (Gluhonemnica), 13. Univ. otorinolaringološka klinika, 15. Univ. nevrološka klinika, P p parki

Fig. 37 — Ljubljana, the old complex in the contemporary area of clinics. Darkened are those buildings or parts of buildings that are of interest for the conservator. 1. University Traumatological Hospital, 2 annex, 3 building C of the Oncological Institute, 4 administration, 5 building D of the Oncological Institute, 6 chapel metal-worker's workshop, 7 University Stomatological Clinic, 8 University Maxillofacial Clinic, 9 University Ophthalmic Clinic, 10 University Pathological Institute of Medical Faculty, 12 C (deaf-and-dumb asylum), 13 University Otolaryngological Clinic, 15 University Neurological Clinic, P p parks

veku so okoli cerkva nastajala tudi pokopališča (3). Prav pokopališče je verjetno pogojevalo nastanek njive gobavih in kasneje lesenih hišic imenovanih Lazaret (3). (Več o tej stavbi bo objavljeno v Medicinskih razgledih.)

Prostor južno od Šempetrske cerkve je torej že dolgo smiselno povezan z bolniško dejavnostjo.

Leta 1888 je o vprašanju velikega priliva bolnikov razpravljal Deželni zbor. Lokacijo za novo bolnišnico so dolgo iskali in se končno zedinili za novo lokacijo v Udmatu v Ljubljani (2). To je lokacija vzhodno od Šempetrske cerkve in severno od Ljubljanice. Tudi pri tej odločitvi je igrala Ljubljanica pomembno vlogo, brez dvoma pa tudi staro izročilo lokacije. 1895 je Ljubljano presenetil potres in so z gradnjo bolnišnice močno pohiteli.

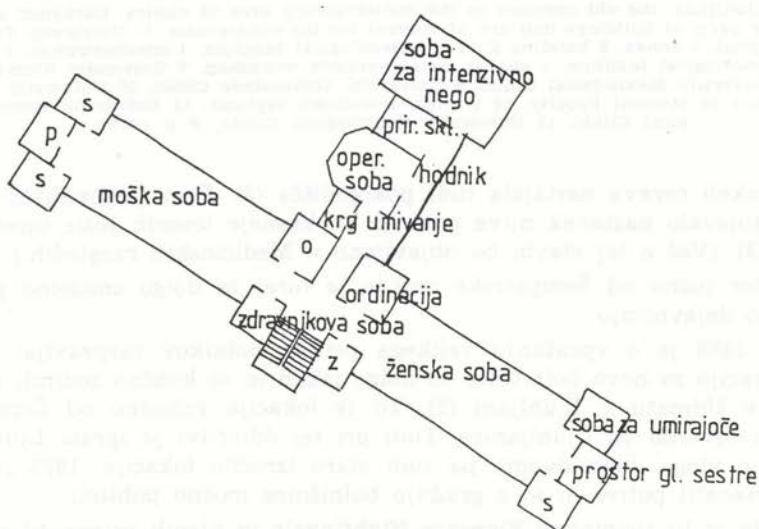
Morda se tu spomnimo Florence Nightingale in njenih priporočil za gradnjo bolnišničnih objektov. Prvič so bile uvedene septične in aseptične metode (antibiotikov še ni bilo), zanje pa je bil paviljonski sistem najprimernejši (4).

Zemljišče je bilo kupljeno 1883, načrte pa je napravil arhitekt Wiedmann iz Zagreba (2). Zasnoval je trg v centru zemljišča po načelih arhitekta Sitteja in takratni modi. Ves kompleks je bil zgrajen po takrat najmodernejših načelih z najmodernejšo opremo. Stanja, ki je bilo takrat, ko so bile vse ljubljanske bolnišnične ustanove na enem mestu, nismo dosegli, kaj šele presegli.

Pregled prvotne zasnove

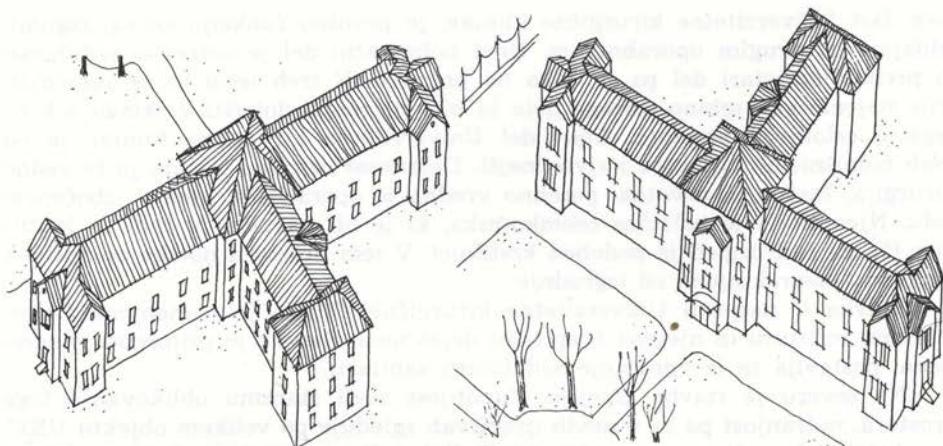
Arhitekt Kuno Wiedmann se je glede paviljonskega tipa držal Poyetovih navodil, ki so arhitektov odgovor na priporočila Florence Nightingale. Glede oblikovanja fasade se je zgledoval po tako imenovanem Lombardskem slogu, ki je bil priznan za bolnišnice (4). V tem slogu je zgrajena bolnišnica Lariboisière v Parizu, ki je tudi sicer veljala za vzorno. Njena fasada je iz rezanega peščenjaka (oker), naša bolnišnica pa to posnema z debelo plastjo ometa. Prvotno je bil obarvan z okrasto barvo, sedaj so stavbe v sivi in zeleni barvi. Na sever je postavljeno upravno poslopje, na vzhod kirurški paviljon, na zahod medicinski paviljon, na jug pa gospodarsko poslopje. Te stavbe s svojimi fasadami oblikujejo prostor parka.

Zahodno od parka je arhitekt postavil še stanovanjsko stavbo za uradništvo, porodniški paviljon, gospodarski paviljon in stanovanjsko zgradbo za pomožno osebje, vzhodno od parka pa je paviljon za očesne bolnike, paviljon za ostarele, mrtvašnica s secirno dvorano, paviljon za kožne bolezni in paviljon za infekcijske bolezni. Te stavbe so bile zaradi svoje funkcije umaknjene od centralnega dogajanja. Osrednji park je bil hkrati vhod v prostor bolnišnic. Tu sta bila urgentna vhoda v kirurški in medicinski paviljon.

Sl. 38. Prvotni tloris sedanje Univ. travmatološke klinike

Fig. 38 — The original ground-plan of today's University Traumatological Clinic

Sl. 39. Dva pogleda na prvotno podobo kirurškega paviljona, sedanje Univ. travmatološke klinike

Fig. 39 — Two views of the original outlook of the surgery pavillion, now University Traumatological Clinic

Dostopa sta bila dva: skozi stavbo uprave ali z javne poti po bregu Ljubljanice. Paviljoni so bili v sebi zaključeni, nekateri celo ograjeni (princip ločnosti paviljonov). Paviljon za kožne bolezni je imel svoj vodnjak.

Arhitekt je s prvotno pozidavo uresničil koncept paviljonske bolnišnice v zelenju. Prostora je bilo za 568 bolnikov.

Danes je v področju starih bolnišnic, tudi tistih zahodno od Lipičeve ceste, 1191 postelj, ne da bi dogradili kvalitetne zdravstvene objekte, kar pomeni, da je vrednost starega koncepta znatno degradirana v vseh ozirih.

Pregled posameznih stavb

V svetu je mnogo bolnišnic narejenih na podoben način. Ena od njih je bolnišnica Charcot v Parizu. Podobna je naši glede paviljonov, vsebino pa so prilagodili stariim stavbam (raziskovalna dejavnost s področja zdravstva, posebna zdravljenja). Pri nas pa mora UKC opravljati v starih stavbah še naprej vrsto funkcij, ki so že davno prerasle stari okvir.

Poleg glavnega parka je nastalo sčasoma še več manjših parkov in še nekaj parkovnih ureditev. Koncept stavb je ostal, vendar je zabrisan zaradi množice prizidkov. Predvsem pa je ostala v veljavi postavitev v zelenje in paviljonski način gradnje, kar želim pokazati kot vrednoto, tako za bolnike kot zdravnike in osebje. Zelenje bolnišnice vidim kot kvaliteto za mesto sploh.

Opis sedanjega stanja

Univerzitetna kirurška klinika je na vzhodu ob začetku druge vojne dobila velik prizidek, kamor se je dejavnost večinoma preselila. Z izgradnjo velikega objekta UKC se je glavnina dejavnosti spet selila. Stari del bolniš-

nice, last Univerzitetne kirurgične klinike, je prvotno funkcijo skoraj izgubil; oddajajo ga drugim uporabnikom. Novi bolnišnični del je ustrezeno vzdrževan in prenovljen, stari del pa še čaka na prenovo. V treh letih so se zamenjali trije najemniki, vsebino starega dela bi bilo potrebno določiti v skladu s konceptom celotnega prostora. Stari del Univerzitetne kirurgične klinike je od vseh bolnišničnih objektov najvrednejši. Dejavnost oziroma lastnik je še vedno kirurgija, fasada je prvotna, posebno vredna je operacijska soba v izbočenem delu. Njen tloris je polovica osemkotnika, ki je bil navadno v rabi za krstilnice (5), pa tudi izgled je podoben krstilnici. V tem prostoru poteka operativna dejavnost neprekinjeno od izgradnje.

Stavba C nasproti Univerzitetne kirurgične klinike je namenjena Onkološkemu inštitutu in njegovemu hospitalnemu dejavnosti. Stavba je primerno prenovljena, postavlja se le vprašanje sodobnosti sanitarij.

Na severu je stavba Uprave. Zunanost sledi staremu oblikovanju tega prostora, notranjost pa se v novih ureditvah zgleduje po velikem objektu UKC.

Južni del parka zavzema Stavba D Onkološkega inštituta. Stoji na mestu stare, mnogokrat prizidane in prezidane stavbe Gospodarskega poslopja. V stavbi je bila pralnica, šivalnica, kuhinja, prebivališče usmiljenih sester Vincencija Pavelskega, na vzhodu pa kapela. Ta je ostala nespremenjena. V njej je kovinarska delavnica, ki je za svoje potrebe postavila precej prizidkov. Ob vprašanju o primernosti uporabe kapele bo treba razmisliti še o upravičenosti prizidkov in več pozornosti posvetiti gotsko oblikovanim oknom na vzhodu, križnim obokom in kovani ograji v notranjosti. Kapela, ki nima več zvonika, je po oblikovanju podobna bližnji cerkvi Srca Jezusovega v novogotskem slogu.

Stavba D je zgrajena 1984, notranjost je ustrezena, zunanjost pa je narejena po drugačnih oblikovnih načelih kot druge zgradbe.

Zanimivo je tudi oblikovanje južnega roba Zaloške ceste. Če začnemo s strani Šempetske cerkve, vidimo najprej Univerzitetno stomatološko kliniko, predavalnico te klinike, Univerzitetno maksilofacialno kliniko, nato stavbo Uprave, Univerzitetno očesno kliniko, paviljone Univerzitetnega inštituta za patofiziologijo in na koncu stavbo Anatomskega inštituta. Med pločnikom in stavbami je lepa kovana ograja in zelenje, ki daje značaj temu delu ulice. Stavbe so visoke največ za pritličje in prvo nadstropje. To višino je predvsem potrebno obdržati za naprej.

Na nasprotni strani stoji stavba Hospital B Onkološkega inštituta, zgrajena kot Gluhonemnica leta 1900. Po oblikovanju in vsebini se veže na obravnavano območje. Za hospitalno dejavnost je manj primerna, boljša bi bila za upravne namene. Stavbo pravkar prenavljajo.

Med parkom in Lipičeve cesto so objekti Univerzitetne stomatološke in maksilofacialne klinike, zadnja fasada Hospitala C, Univerzitetna Otorinolaringološka klinika in provizoriji Onkološkega inštituta. Stavbe oklepajo majhen park z diagonalno potjo. Ob prehodu k Lipičevi cesti, pred vhodom v Hospital A Onkološkega inštituta je manjši parkovni prostor, ki ga obiskujejo bolniki Onkološkega inštituta. Na prehodu med obema parkoma je tudi ozelenjen prostor.

Univerzitetna stomatološka in maksilofacialna klinika sta bili zgrajeni takoj po drugi vojni z mladiškimi delovnimi brigadami (in se jima to močno

pozna žal še danes). Stavbi tvorita tako poglede z Lipičeve kot z Zaloške ceste, sta na nek način strnjena pozidava, ne vklapljata pa se v koncept paviljonskih zgradb, namenjenih hospitalni dejavnosti. V obeh stavbah je le en hospitalni oddelek v Univerzitetni maksilosacialni kliniki. Pri teh dveh stavbah je torej upravičeno treba pomisliti na nadomestno gradnjo.

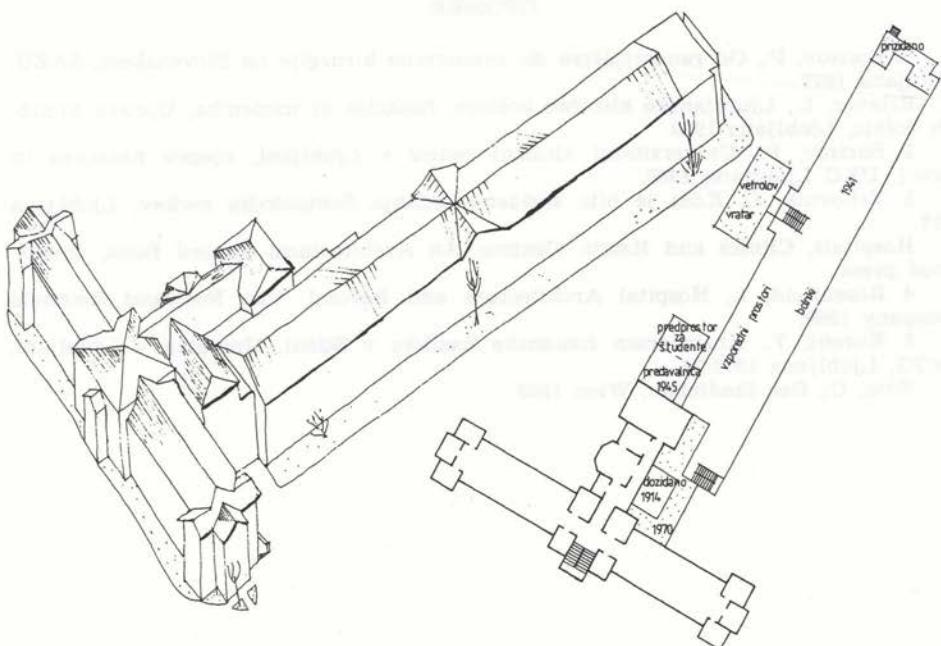
Stavba Univerzitetne otorinolaringološke klinike je ustrezno obnovljena, njena dejavnost se dobro vklaplja v koncept stavb tega predela.

Ostale stavbe bi brez velike škode lahko nadomestili.

Stavbe vzhodnega dela območja oklepajo dva manjša parka, stavba Univerzitetne dermatološke klinike pa z Univerzitetno travmatološko klinikijo tvori manjšo ulico. Južno od Univerzitetne dermatološke klinike je primeren prostor za parkovno ureditev, bolniki ga kot park že uporabljajo. Ta klinika je potrebna vzdrževalnih del, bolj kot to pa je potrebno premisliti o namenih stavbe in jo temu primerno urediti. Najslabše deluje vhodna partija. Univerzitetna očesna in Univerzitetna travmatološka klinika oklepata prijeten prostor ob glavnem vhodu v območje. Žal je trenutno zatrpan s parkiranimi avtomobili.

Univerzitetno očesno kliniko pravkar prenavljajo, bolj kot drugo je poškodovana fasada.

Naslednji parkovni prostor oklepajo Univerzitetna nevrološka klinika, Univerzitetni inštitut za mikrobiologijo in stavbe drugih inštitutov. Tu je povsem neustrezna stavba imunologov, ki je podobna lesenim provizorijem, v kakršnih so bile partizanske bolnišnice.

Sl. 40. Sedanja podoba Univ. travmatološke klinike

Fig. 40 — The present outlook of University Traumatological Clinic

Univerzitetno nevrološko kliniko znotraj prenavljajo, inštituti pa to pre novo šele potrebujejo. Posebnost je stavba Anatomskega inštituta, ki je bila med obema vojnoma prostor prvih dveh letnikov Medicinske fakultete. Projektiral jo je arhitekt Vurnik. Tri stavbe Patofiziološkega inštituta so ograjene in tudi tvorijo majhen park. Oblikovno so enotne in prenovljene.

Ostale stavbe vzhodnega dela je potrebno nekoliko razredčiti, ko bo za to možnost.

Vstop v predel kliničnih bolnišnic je in naj ostane pri glavnem vhodu z Zaloške ceste. Drugi dostop je po severnem bregu Ljubljanice. Pot naj bi bila delno zaprta (za intervencijske dovoze, zaradi zaščite bregov reke). Dostopi do stavb naj potekajo v smeri sever-jug.

Največja funkcionalna vrednota te skupine stavb je položaj hospitalnih delov. Niso višje od prvega nadstropja, enostavno so dostopni, bolniki imajo možnost sprehodov po parku. To je pomembno za bolnike z dolgo ležalno dobo. Za tiste s krajskim ležanjem in množico pregledov pa je bivanje v veliki stavbi UKC primernejše.

Okolje majhnih zgradb v zelenju je humanejše tudi za zdravnike in osebje. Stavbe so enostavno dostopne (brez dvigal), prehodi po parkih pa poleg svežega zraka omogočajo tudi neformalna srečanja.

Upam, da more ta prispevek nekoliko pomagati konservatorju, ki mora sodelovati pri oblikovanju in vzdrževanju nadaljnje podobe starega dela UKC.

OPOMBE

1. Borisov, P., Od ranocelništva do znanstvene kirurgije na Slovenskem, SAZU, Ljubljana 1977.

Rijavec, L., Ljubljanske klinične bolnice, funkcija in namemba, Uprava kliničnih bolnic, Ljubljana 1960.

2. Borisov, P., Univerzitetni klinični center v Ljubljani, njegov nastanek in razvoj, UKC Ljubljana 1986.

3. Vrhovnik, I., Kdaj je bila sezidana sedanja Šempetrska cerkev, Ljubljana 1917.

Hospitals, Clinics and Health Centres, An Architectural Record Book, Greenwood press.

4. Rosenfield, I., Hospital Architecture and Beyond, Van Nostrand Reinhold Company 1969.

5. Kurent, T., Kozmogram romanske bazilike v Stični, Univerza v Ljubljani, FAGG, Ljubljana 1977/78.

Sitte, C., Der Stadtebau, Wien 1909.

**BARVANJE VOLNENEGA VOTKA ZA RESTAVRIRANJE
TAPISERIJ IZ PTUJSKEGA MUZEJA**

Vera Golob

POVZETEK

V okviru del za restavriranje tapiserij Pokrajinskega muzeja Ptuj smo na Inštitutu za tekstilno in konfekcijsko tehnologijo, Tehniška fakulteta v Mariboru, izbarvali 80 različnih volnenih vzorcev za votek. Med barvili, primernimi za barvanje volne, smo izbrali 1:2 kovinsko kompleksna barvila, ker se odlikujejo po dobroih svetlobnih obstojnostih in enostavnem postopku barvanja. Barvali smo po postopku izčrpavanja v rahlo kisli kopeli z dodatkom egalizirnega sredstva. Z niansiranjem vzorcev smo se skušali čim bolj približati barvnim predlogom, ki jih je pripravila profesorica Mira Kovačević-Ovčačik. Določili smo natančne recepture za posamezne baryne predloge, po katerih bomo lahko po potrebi votek ponovno izbarvali. Vsi izbrani vzorci so bili obdelani z apretirnim sredstvom proti moljem.

**COLOURING OF WOOL WEFT FOR
RESTORATION OF TAPESTRIES
FROM MUSEUM OF PTUJ**

Within the process of restoration of tapestries from the Regional Museum of Ptuj, the Institute for textile and confection technology at the Technical faculty of Maribor coloured 80 different wool specimen for the weft. Among dye-stuff suitable for the colouring of wool, we chose 1:2 metallly complex dyes which excel in good light resistance and simple colouring process. We dyed by the method of draining in slightly acid bath with alloy of equalizing agent. In the blending of specimen we tried to come as close as possible to the colour samples which were prepared by Professor Mira Kovačević-Ovčačik.

V Varstvu spomenikov²⁹ je bil objavljen prispevek o regeneriranju, konserviranju in restavriranju tapiserij iz ptujskega muzeja². Avtorica je opisala postopke, ki so pripeljali do obnove prve od desetih tapiserij iz kulturnozgodovinske zbirke na ptujskem gradu. Eno od zahtevnejših opravil pri obnovi tri stoletja starih tkanin je bilo barvanje votka. Niti, ki so v platnenem vezu vtkane med niti osnove, se prelivajo v mnogih odtenkih. Barvno karto iz drobcev originalnega tkiva, ki obsega 80 vzorcev, je pripravila profesorica Mira Kovačević-Ovčačik iz Zagreba. Podpisana z Inštituta za tekstilno in konfekcijsko tehnologijo na Tehniški fakulteti v Mariboru je prevzela barvanje volnenega votka. Ena od posebnih zahtev je bila, da morajo sicer na novo spredene in na novo pobarvane niti dajati videz patine in obledelosti.

Na tapiserijah je originalni votek delno volnen in delno svilen. Prvotna odločitev prof. Kovačičeve, ki je strokovno vodila posege, in pristojne kustodinje v Pokrajinskem muzeju Ptuj je bila, da se manjkajoči in poškodovani votek na tapiseriji nadomesti z volno, tudi na mestih, kjer je bil original svilen. K takšni odločitvi je prispevala ugotovitev, da je volna dosti obstojejša od svile. Kaj hitro pa se je pokazalo, da zamenjava svile z volno estetsko ni spre-

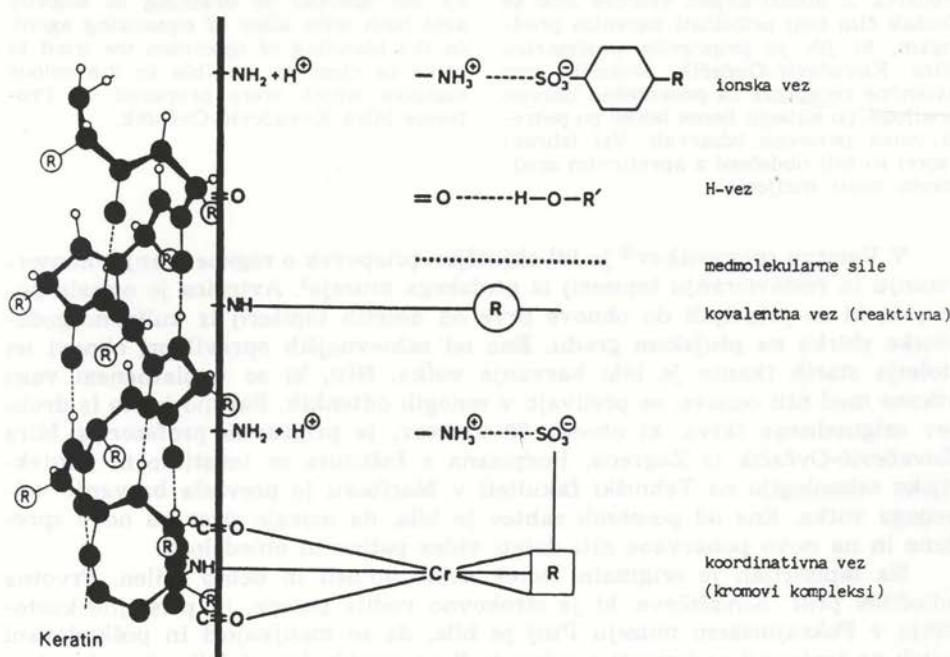
jemljiva. Za prvo od obnovljenih tapiserij je bilo potrebno pri nas težko dostopno svilo nabavljati in barvati sproti, kar je povzročalo mnoge zastoje pri delu. Za restavracijo naslednje iz serije flamskih tapiserij, ki se že bliža svojemu zaključku, pa je ing. Vera Golob leta 1987 pripravila tudi študijo za barvanje svilenega votka z ustreznimi recepturami. Obe študiji skupaj predstavljata osnovo za barvanje votka za vse tapiserije, ki v ptujskem muzeju še čakajo na restavriranje. Predstavljamo prvo poročilo o barvanju volnenega votka.

Barvanje volne z 1 : 2 kovinsko kompleksnimi barvili

Volna je amfoterni protein — keratin, ki je sestavljen iz 18 različnih aminokislin. Glavne komponente volnenega keratina so:

glutaminova kislina	14,1 %
cistin	11,9 %
leucin in izomere leucina	11,3 %
arginin	10,3 %
serin	10,3 %

Barvalne lastnosti volne so odvisne predvsem od množine karboksilnih in aminskih skupin. Razen končnih aminskih skupin so v volni tudi aminske skupine, ki izvirajo iz diaminokarbinskih kislin, kot je arginin, lisin, triptofan

Sl. 41. Vrste vezi med barvilm in volno

Fig. 41 — Lines of bindings between the dyestuff and wool

in histidin. Ekvivalentna teža volne znaša okrog 1200 g. To pomeni, da ta količina lahko veže 1 ekvivalent kisline.

Vezanje barvila na volno poteka na več načinov (slika 41):

1. preko heteropolarnih vezi, kjer je vlakno v glavnem kot kation in barvilo kot anion. Vlakno je lahko tudi anion (karboksilne skupine);
2. pri barvanju volne delujejo tudi medmolekularne sile kot so Van der Waalsove sile in H vezi;
3. pri barvanju s kovinsko kompleksnimi barvili nastane koordinativna vez;
4. reaktivna barvila se vežejo s homeopolarno vezjo (kovalentno) na amin-ske in sulfidrilne skupine volne.

Barvanje volne je povezano tudi s fizikalno teksturo vlakna. Epikutikula običajno zavira difuzijo barvila v notranjost vlakna. Zato se volna z nepoškodovano epikutikulo teže barva od poškodovane. Posebno izrazit je vpliv kloriranja volne ali nanos vrhunske apreture.

Volneno vlakno se tudi po svoji dolžini obarva neenakomerno. Konice vlaken se običajno lažje obarvajo kot koren, kar je posledica poškodbe volne.

Za barvanje volne običajno uporabljamo naslednje skupine barvil:

kislă, kromova, 1:1 kovinsko kompleksna, 1:2 kovinsko kompleksna, reaktivna barvila.

Izbor barvila je pogojen s tonom in globino izbarvanja, z zahtevanimi obstojnostmi, s tehničkimi lastnostmi, z ekonomičnostjo in ekologijo. Za temne tone uporabljamo predvsem kromova barvila, za svetle in srednje kovinsko kompleksna, za briljantne tone pa reaktivna barvila.

Zaradi enostavnega postopka barvanja, dobrega egaliziranja, dobrih svetlobnih in mokrih obstojnosti ter možnosti kombiniranja s kislimi in reaktivnimi barvili so najbolj splošno uporabna 1:2 kovinsko kompleksna barvila. Na tržišču jih najdemo pod različnimi trgovskimi imeni: Acidol M (BASF), Lanacron, Irgalan, Cibalan (Ciba-Geigy), Levalan (Bayer), Remalan (Hoechst), Orbolan (Kemijski kombinat Zagreb).

V kovinsko kompleksnih barvilih tipa 1:2 sta na en atom kovine (Cr, Co, Ni) vezani dve molekuli azo barvila. Zgrajene so v obliki oktaedra, v sredini je Cr, na vogalih pa se nahajajo azo skupine oziroma fenolni kisikovi atomi (slika 2). Ravnini obeh molekul sta pravokotni ena na drugo. Prav s takšno prostorsko strukturo so pogojene visoke obstojnosti barvil na svetlobo.

Na osnovi kemijske konstitucije delimo 1:2 kovinsko kompleksna barvila na več podskupin:

1. barvila brez v vodi topnih skupin,
 2. barvila s sulfonamidnimi ($-\text{SO}_3\text{NH}_2$) oz. sulfonmetilnimi skupinami,
 3. barvila z eno sulfonsko ($-\text{SO}_3^-$) in eventualno dodatnimi sulfonamidnimi oziroma sulfonmetilnimi skupinami,
 4. barvila z reaktivno akrilamidno skupino in eventualnimi dodatnimi $-\text{SO}_3\text{NH}_2$, SO_2CH_3 , $\text{SO}_3\text{N}(\text{CH}_3)_2$ (dimetilsulfonamid) skupinami,
 5. barvila z dvema sulfonskima skupinama.
- 1:2 kovinsko kompleksno barvilo se veže na volno z ionsko vezjo, ki nastane med negativnim delom barvila in pozitivno aminske skupino volne.

Heteropolarna vez ni tako izrazita kot pri kislih oziroma 1 : 1 kovinsko kompleksnih barvilih. Dodatno vez tvorijo Van der Waalsove sile (slika 3). Slike je razvidno, da se Cr z volno ne veže direktno.

Izvedba barvanja

Vzorce volne smo barvali po predlogah v beige, rjavi, zeleni, rumeni in modri barvi. Barvne predloge so bile vzete iz tapiserije, zato so bile majhne in melirane, kar je otežkočalo delo. Vsa barvanja smo izvedli v laboratorijskem barvnem aparatu po postopku, ki ga predpisujejo proizvajalci barvil.

Laboratorijski barvalni aparat Turbomat — Ahiba se odlikuje z avtomatsko regulacijo hitrosti segrevanja, temperature in časa. Ima šest hermetično zaprtih posod za barvanje, ki so vstavljeni v grelno kopel. Cirkulacija grelne kopeli omogoča konstantno temperaturo barvanja. Enakomerno cirkulacijo barvne kopeli v vseh posodah pa dosežemo s pomočjo magnetov, vstavljenih v posode za barvanje, ki sledijo vrtenju jermenično gnanih magnetov, vgrajenih v dno aparata.

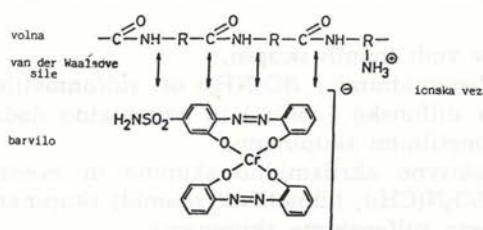
Vzorce volne smo barvali po enakem postopku z naslednjo recepturo:

X % barvila
3 % $(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$
1 % Uniperol SE

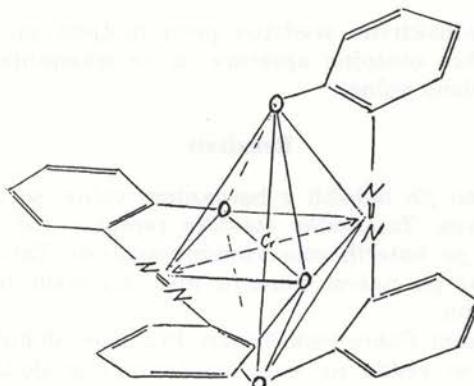
Teža vzorca — 10 g
Kopelno razmerje 1 : 40
pH — 5 (CH_3COOH)

Vzorce smo 10 minut namakali pri temperaturi 50°C v kopeli z dodatkom amonsulfata, Uniperola SE in ocetne kisline. Po 10 minutah smo kontrolirali pH (5), dodali barvilo in segrevali s hitrostjo $1^\circ\text{C}/\text{min}$ do 100°C ter pri tej temperaturi barvali še eno uro. Po potrebi smo ohladili barvalno kopel in korigirali barvo vzorca do želene nianse, ponovno segreli na 100°C in barvali do popolnega izčrpavanja kopeli.

Po končanem barvanju smo vzorce izpirali ter jih apretirali s sredstvom proti moljem po naslednji recepturi:

Sl. 42. Zgradba 1 : 2 kovinsko kompleksnega barvila
Fig. 42 — Structure 1 : 2 of the metallic complex dye

Sl. 43. Vez med volno in 1 : 2 kovinskim kompleksnim barvilm
Fig. 43 — Binding between wool and 1 : 2 metallic complex dye

1 % MITIN FF

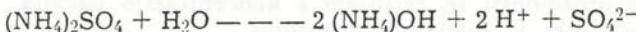
Teža vzorca — 10 g
Kopelno razmerje 1 : 40
pH — 5 (CH_3COOH)
Čas obdelave — 30 min
T obdelave — 50—60°C

Kemikalije in pomožna sredstva

Amonsulfat $(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$ je amonijska sol v obliki brezbarvnih, luhkotopnih kristalov. pH vodne raztopine amonsulfata je kisel (pH = 5), ker nastane iz močne kisline in šibke baze:

V vodi sol hidrolizira, dobimo amoniak in žvepleno kislino. Amoniak s segrevanjem izhlapi in tako sčasoma vzpostavi kisel pH, ker ostane samo žveplena kislina, ki močno disociira:

Ocetna kislina (etanova — $\text{CH}_3 - \underset{\underset{\text{O}}{\parallel}}{\text{C}} - \text{CH}$), molekulska masa 60,0, je eno-

bazna kislina, njene vodne raztopine so slabo disociirane in zato spada v skupino šibkih organskih kislin. Pri barvanju volne jo uporabljamo za uravnavanje pH vrednosti.

Uniperol SE je univerzalno egalizirno sredstvo, ki ga uporabljamo pri barvanju volne, PA in mešanic. Po kemijski sestavi je etilenoksidni adukt amfoternega značaja. Sredstvo ima afiniteto do vlakna in do barvila. Preprečuje neegalna izbarvanja in poveča izdatnost barvila.

Mitin FF je anionaktivno sredstvo proti moljem za vse vrste volnenih izdelkov, ki daje dobro obstojne apreture in ne spreminja kemijskih in fizikalnih lastnosti obdelane volne.

Rezultati

Recepture, ki smo jih določili z barvanjem volne, so podane v procentih barvila na težo vzorca. Zaporedne številke receptur (od 1 do 80) ustrezajo barvnim predlogam, po katerih smo vzorce niansirali. Zabeležili smo tudi nekatera izbarvanja, ki po našem mnenju niso ustrezała barvnim predlogam, in jih označili s črkami.

Vse recepture hrani Pokrajinski muzej Ptuj med dokumentacijo o restavriranju tapiserij in so vedno na voljo za izbarvanje dodatnih količin votka za restavriranje.

Vrednosti svetlobnih obstojnosti uporabljenih barvil so podane v naslednji tabeli:

Barvilo	Svetlobna obstojnost	
	od	do
Acidol	5	7
Irgalan	6	8
Lanacron	6	8
Orbolan	6	7
Remalan	6	7

Svetlobne obstojnosti barvil vrednotimo z osmimi stopnjami:

- 1 — zelo slabo
- 2 — slabo
- 3 — srednje
- 4 — dokaj dobro
- 5 — dobro
- 6 — zelo dobro
- 7 — odlično
- 8 — izvrstno

Svetlobne obstojnosti se zvišujejo s koncentracijo barvila, čim svetlejša je niansa, tem slabša je svetlobna obstojnost.

Opombi:

1. Poročilo ing. Vere Golob iz leta 1984 je za tisk pripravila Marjeta Ciglenečki.
2. Marjeta Ciglenečki: Regeneriranje, konserviranje in restavriranje tapiserij iz ptujskega muzeja; Varstvo spomenikov, letnik 29, Ljubljana 1987, str. 107—115.

**POSTOPEK PRANJA LOKALNO POSLIKANIH TKANIN
KULTURNOZGODOVINSKIH SPOMENIKOV**

Franc Curk

**PROCESS OF WASHING LOCALLY
PAINTED CLOTHES CULTURAL AND
HISTORICAL MONUMENTS**

POVZETEK

Članek opisuje nov pralni postopek za čiščenje lokalno poslikanih tkanin kulturnozgodovinskih spomenikov. Pranje lokalno poslikane tkanine s pomočjo aril poliglikol etra v destilirani vodi omogoča bariera 5–15 % raztopine akril keten dimera v toluenu ali bencenu, zgrajena na meji poslikane površine. Pri tem je tkanina pritrjena na sintetsko mrežico (najbolje poliestrsko), napeto na okvir, kar omogoča sočasen dostop do obeh strani tkanine, ter preprečuje nastanek prevelikih tenzij v omočeni tkanini.

The article describes a new washing process for the cleaning of locally painted cultural and historical monuments. The washing of locally painted fabric by means of aril polyglycol ether in distilled water is enabled by the barrier of 5–15 % solution of alkyl ketene dimer in toluene and benzene created on the border of the painted surface. During the process, the fabric is fastened to a synthetic net (preferably made of polyester) tautened to a frame, which enables simultaneous access to both sides of the fabric and prevents occurrence of too strong tensions within the wet fabric.

Poseben problem pri konservaciji tekstilij predstavljajo poslikane zastave, ki jih kot zgodovinske pomnike hranijo številni muzeji doma in v tujini.

Le-te so največkrat netretirane, ker do sedaj še ni bila rešena metodologija čiščenja (pranja) dvostransko lokalno poslikanih tekstilnih predmetov. Tako pri mokrem kakor tudi pri suhem pranju se pojavlja nevarnost poškodbe poslikav.

Prvi pogoj uspešnega ohranjanja vsakega tekstilnega predmeta je odstranitev vzrokov propadanja. V ta okvir sodi po izločitvi zunanjih dejavnikov okolja čiščenje in s tem odstranjevanje nečistoč iz tekstilnega gradiva. Metode pranja so za neposlikane tkanine izdelane tako za mokre postopke, kadar to dopušča stanje tkanine in barvila, kakor tudi za suho pranje z organskimi topili.

Problem nastane, ko so tkani pomniki lokalno poslikani (največkrat z oljnim poslikavami), kot je to pogosto pri zastavah.

Pri mokrem postopku pranja prodira raztopina pralnega sredstva in nečistoč zaradi kapilarnega vleka tkanine tudi v tkanino med barvnimi nanosi. Nabrekanje in dimenzijske spremembe omočene tkanine imajo za posledico pokanje in v najslabšem primeru tudi strapiranje barvnega filma s tkane podlage. Pri ponovnem sušenju, ki pa ne poteka enako hitro na prostih ne-

poslikanih delih in na poslikanih delih, nastajajo nadaljnje mehanske poškodbe barvnih plasti, kar stanje še poslabša. Meritve tkanine pri večkratnem zaporednem močenju in sušenju pa so pokazale tudi določeno histerezo, posledica česar je delna dislokacija delcev poslikave predvsem na njenem robu.

Prav tako je nemogoče izprati pralno sredstvo in nečistoče s tkanine med poslikavami, kar povzroča nastanek močnih lokalnih primarnih in sekundarnih interakcij.

Po drugi strani pa tudi suhi pralni postopki ogrožajo plasti barvne poslikave. Močna topila, ki se običajno uporabljajo v te namene, barvno plast

Sl. 44. a, b: Zastava regularne vojske iz leta 1809 (Istorijski muzej Srbije, Beograd) pred in po posegu

Fig. 44 — Regular army flag from the year 1809 (History Museum of Serbia, Beograd) before and after intervention

zlasti na meji s tkanino, kjer se zaradi slabšega izhlapevanja dalj časa zadržujejo, nagrizejo.

Šibkejša topila pa so premalo učinkovita.

V obeh primerih tako pri suhem kakor pri mokrem načiru pranja s kapi-larnim vlekom migrirajo v poslikano regijo tkanine tudi nečistoče in se tam deponirajo, kar povzroča pospešeno propadanje omenjenega dela tkanine, ki je bli zaradi zaščite barvnih plasti sicer čist. Učinek konservatorskega posega je zato vprašljiv in s konservatorskega stališča nesprejemljiv.

V obstoječem stanju tehnike do sedaj ni bilo najti tehnoloških postopkov, ki bi izvirno reševali problem pranja delno poslikanih tkanin. Obstaja mehansko čiščenje delno poslikanih tkanin s sesanjem, ščetkanjem, kar pa odstranjuje le mehanske delce nečistoč. Glavne nečistoče, ki so vzrok propadanja (organske kisline, maščobe in z njimi vezane mehanske nečistoče) pa pri omenjenih postopkih ostajajo v tkanini.

Pogoji (parametri) uspešne izvedbe postopka in postopek

Za izpeljavo konservatorsko sprejemljivega postopka bi bilo potrebno upoštevati naslednje kriterije:

- postopek čiščenja mora odstraniti iz prostega dela tkanine čim več nečistoč v skladu s kriteriji čiščenja običajnih neposlikanih tkanin;
- pralno sredstvo ne sme prodreti v tkanino pod poslikavami;
- postopek ne sme vnašati v sistem materialov, ki bi v primarni in sekundarni fazi povzročali fizikalne in kemične interakcije;
- postopek ne sme mehansko ogrožati eksponata;
- postopek mora biti čim bolj enostaven in časovno nezahteven.

Sl. 45. a, b: Zastava Karadjordja Petrovića iz leta 1810 (Istorijski muzej Srbije, Beograd) pred in po posegu

Fig. 45 — a, b: The flag of Karadjordje Petrović from 1810 (History Museum of Serbia, Beograd) before and after intervention

Glede na prvi kriterij je najprimernejši mokri postopek čiščenja, vendar je potrebno vzpostaviti bariero, ki bo preprečevala prodror čistilnega sredstva v neželene predele.

Jedro postopka bazira na zapori kapilarnega sistema na meji med neposlikanim in poslikanim delom tkanine, kar omogoča uporabo učinkovitejšega mokrega postopka pranja brez nevarnosti nastajanja mehanskih poškodb in onemogoča prenos nečistoč v nedostopen del tkanine med barvastimi plastmi. V tem primeru tudi ni nevarnosti mehanskih poškodb, ki bi bile posledica nabrekanja tektila pod togo barvno plastjo ob močenju in dislokaciji drobcev v času sušenja tkanine.

Osnovna zamisel — vzpostavitev bariere — zahteva izbor primernega sredstva, ki ga bo moč enostavno nanašati in ki nima stranskih neželenih učinkov niti na tkani temeljnik niti na sistem barvnih poslikav.

Kot najprimernejše sredstvo za izvedbo zapore se je izkazala klejina alkil keten dimer, ki se uporablja tudi v papirni industriji.

Omenjena klejina je kemično nevtralna in topna v organskih topilih.

Raztopino klejine se nanese s tankim retušnim čopičem na mejo področja, ki ga je potrebno zaščititi pred prodorom 0,1 % raztopine alkil arilpoliglikol etra v destilirani vodi, ki je pralno sredstvo, in kasneje pred destilirano vodo pri spiranju. Postopek se izvaja pri sobni temperaturi in je časovno omejen, odvisno od koncentracije nanešene raztopine. Optimalen učinek v času približno pol ure omogoča nanos 5 % raztopine klejine. 15 % raztopina podaljša čas delovanja na približno eno uro.

Celoten postopek se izvaja na napeti sintetski mrežici s pomočjo tamponov, tako da ne prihaja do nepotrebnega obremenjevanja omočene vlaknine in ni nevarnosti pokanja vlaken.

Z gornje strani čistimo s tamponom, omočenim v 0,1 % pralno sredstvo, s spodnje strani pa sproti pivnemu umazano raztopino s suhim tamponom. Spiranje poteka na isti način z destilirano vodo, dokler ne odstranimo pralnega sredstva, s čimer je postopek zaključen.

Očiščenja in osušena tkanina ostane na mrežici zravnana in največkrat ne zahteva dodatnega likanja ter omogoča izvedbo ostalih faz konservatorskega posega.

Opisani postopek pranja lokalno poslikane tkanine omogoča strokovnjakom v muzejskih konservatorskih delavnicih čiščenje prostih delov tkanine, kar je bilo do sedaj neizvedljivo brez večjega rizika za obstoj barvnih poslikav in že opisanih negativnih posledic in s tem omogoča ohranitev pomembnejših kulturnozgodovinskih spomenikov velike vrednosti. Postopek je enostaven, relativno poceni pa tudi materiali so na našem tržišču dostopni.

Postopek je laboratorijsko preizkušen in tudi uspešno uporabljen s strani avtorja na zastavah iz zbirke Istorijškega muzeja Srbije v Beogradu in na zastavi južnega Sokola iz ljubljanskega Naravnega muzeja.

CILJI IN SMISEL FOTOGRAMETRIČNE DOKUMENTACIJE ARHEOLOŠKIH IZKOPAVANJ

Zoran Stančič

POVZETEK

Ugotovitev, da je tehnično risanje kot del dokumentacije ob arheoloških izkopavanjih, nenatančna, počasna in zahtevna tehnika pridobivanja merskih informacij, pogojuje fotogrametrično dokumentacijo. Pojasnjeni so principi načrtovanja in realizacije tovrstne dokumentacije. Metoda omogoča večjo natančnost, preglednost, hitrost, posebno pa objektivnost in eksaktnost dokumentacije, kar priomore k optimizaciji procesov arheoloških izkopavanj kot celote.

AIMS AND SIGNIFICATIONS OF
PHOTOGRAMMETRIC
DOCUMENTATION OF
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS

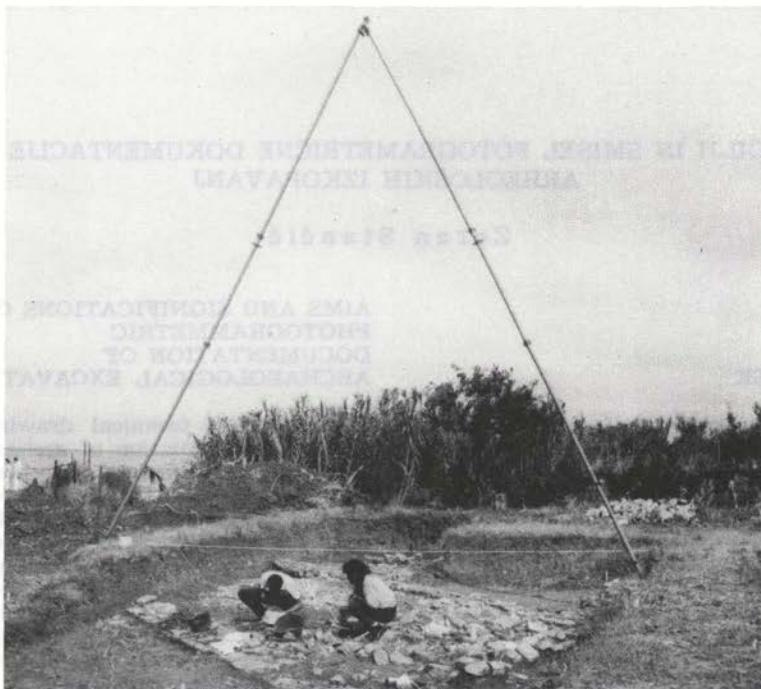
The fact that technical drawing as a part of documentation of archaeological excavations represents an inaccurate, slow, and demanding technique in obtaining measure information is the cause of photogrammetric documentation. This method enables greater accuracy, clearness, speed, but above all objectivity and exactness of the documentation, which is of great help in the optimization of the processes of archaeological excavation as a whole.

1. Uvod

Že vrsto let v okviru Oddelka za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in v sodelovanju s številnimi ustanovami in posamezniki razvijamo fotogrametrično dokumentacijo arheoloških izkopavanj. Različne metode fotogrametrične dokumentacije so po zaslugu organizacije CIPA (Comité International de Photogrammétrie Architecturale), ki sta jo leta 1970 (Braum, 1977) ustanovila ICOMOS (Conseil International des Monuments et des Sites) in ISP (International Society for Photogrammetry), že uveljavljene na področju dokumentacije arhitektonskih spomenikov kulturne dediščine in v restavratorstvu. Ti spomeniki pa so praviloma manj izpostavljeni od arheoloških najdišč v času izkopavanja. Glede na dejstvo, da so arheološka izkopavanja specifičen način analize arheoloških najdišč, ki pogosto vodijo k njihovemu popolnemu uničenju (Barker, 1982), je jasna želja po primerni dokumentaciji izkopavanj. Prav zato lahko ugotovimo, da dosedanja uporaba fotogrametrije za dokumentacijo zgolj ene faze arheoloških izkopavanj (pogosto zgolj najatraktivnejše) ne zadošča (glej na primer Olsen & Crumlin-Pedersen, 1967 in Valič, 1974 ter Eckstein, 1982).

2. Predstavitev problema

V procesih arheoloških izkopavanj obstajajo samo tri standardne dokumentacijske tehnike:

Sl. 46. A stativ med arheološkimi izkopavanji v Simonovem zalivu, 1988
Fig. 46 — A tripod during archeological excavations in Simon's bay, 1988

- tehnične risbe,
- pisani dokumenti in
- fotografija.

Tehnične risbe so portretna ali shematska predstavitev arheoloških struktur. Eden od namenov tehnične risbe kot dokumentacijske tehnike je zagotavljanje metričnih informacij o arheološkem najdišču in procesih arheoloških izkopavanj.

Po tako imenovani koordinatni metodi meritev zbiramo podatke, potrebne za izdelavo tehničnih risb. Od točk ortogonalne mreže odmerjamo z lesenimi zložljivimi metri ali merskimi trakovi koordinate točk. Točke nato kartiramo v načrt običajno v merilu 1 : 10 do 1 : 100. Izdelava teh risb je izredno dolgorajno in naporno delo, posebno pri izkopavanjih, kjer je stratigrafska struktura najdišča kompleksna. Tovrstni problemi se zato zlasti izpostavijo na izkopavanjih v urbanih področjih, ko se pogosto zgodi, da se izdela na stotine risb.

Ob vsem tem pa lahko ugotovimo, da natančnost teh risb pogosto, kljub prepričanju nekaterih arheologov, ni velika. Če točke ortogonalne mreže zakoliči geodet, doseže praviloma natančnost mreže ± 1 cm. Vendar pa se lokacijska natančnost točk v nekaj dnevih bistveno poslabša. Količki, s katerimi

stabiliziramo točke ortogonalne mreže, so podvrženi zelo pogostim uničenjem, tako da je realno oceniti lokacijsko natančnost teh točk na ± 5 cm. Torej, če so že te točke obremenjene s tako velikimi pogreški in če upoštevamo še pogreške relativno nenatančne metode merjenja, lahko dobimo predstavo o metrični kvaliteti teh risb. Ob vsem tem se postavlja tudi vprašanje objektivnosti risb.

Arheologi se zavedamo pomanjkljivosti tovrstne tehnike izdelave tehničnih risb kot dela dokumentacije ob arheoloških izkopavanjih. Prav zato so bili razviti različni pripomočki za potrebe kvalitetnejše arheološke dokumentacije. Tako je na primer ponekod kljub številnim pomanjkljivostim popularen pantograf (Eichstaedt, 1985). Na drugi strani pa je fotografija že vrsto let tehnika, ki v marsičem informativno dopolnjuje tehnične risbe. Prav zato lahko fotogrametrijo razumemo kot logično možnost za izdelavo načrtov namesto risb arheoloških struktur.

Vendar pa je potrebno fotogrametrijo razumeti manj konvencionalno — ne zgolj kot metodo, ki zagotavlja veliko natančnost načrtov ob visoki ceni. Fotogrametrijo predstavimo kot celo vrsto možnosti metrične izrabe fotografije (in ne samo fotografije) od najenostavnnejših, še tako nenatančnih do najzahtevnejših metod in jo definirajmo kot vsako možno uporabo posnetkov v metrične namene.

Tako so tudi postavljeni cilji fotogrametrične dokumentacije arheoloških izkopavanj (Slapšak, Šivic & Mravlje, 1983):

- dosegati zadosti pogosto dokumentacijo najdišč,
- racionalna natančnost končnega dokumenta,
- ekonomska smotrnost postopka (v primerjavi s tehničnim risanjem),
- optimizirati procese arheoloških izkopavanj kot celote,
- enostavnost manipuliranja in
- splošna uporabnost fotogrametrične dokumentacije.

3. Fotogrametrična dokumentacija — razdelitev na faze

Za potrebe lažjega načrtovanja procesov fotogrametrične dokumentacije arheoloških izkopavanj moramo le-te razdeliti na posamezne faze:

- določitev oslonilnih točk,
- signalizacija,
- snemanje in fotolaboratorijska obdelava,
- zbiranje dodatnih podatkov,
- terenska identifikacija,
- aerotriangulacija,
- fotointerpretacija in restitucija,
- terenske domeritve in finalizacija,
- kartografska dela in kontrola.

Prve štiri faze lahko definiramo kot proces zajemanja podatkov. Glede na dejstvo, da je predpogoj za kvalitetne rezultate procesa kot celote korektno zajemanje podatkov, moramo tem fazam posvetiti posebno pozornost. Tu se postavi na eni strani zahteva po kratkem terenskem delu in čim manjšem

motenju procesov arheoloških izkopavanj, na drugi strani pa zahtevana natančnost in količina zajetih podatkov. Zelo je pomembna faza snemanja, v katero med drugim vključimo problem izbire tipa snemalne kamere in nacin dviga le-te.

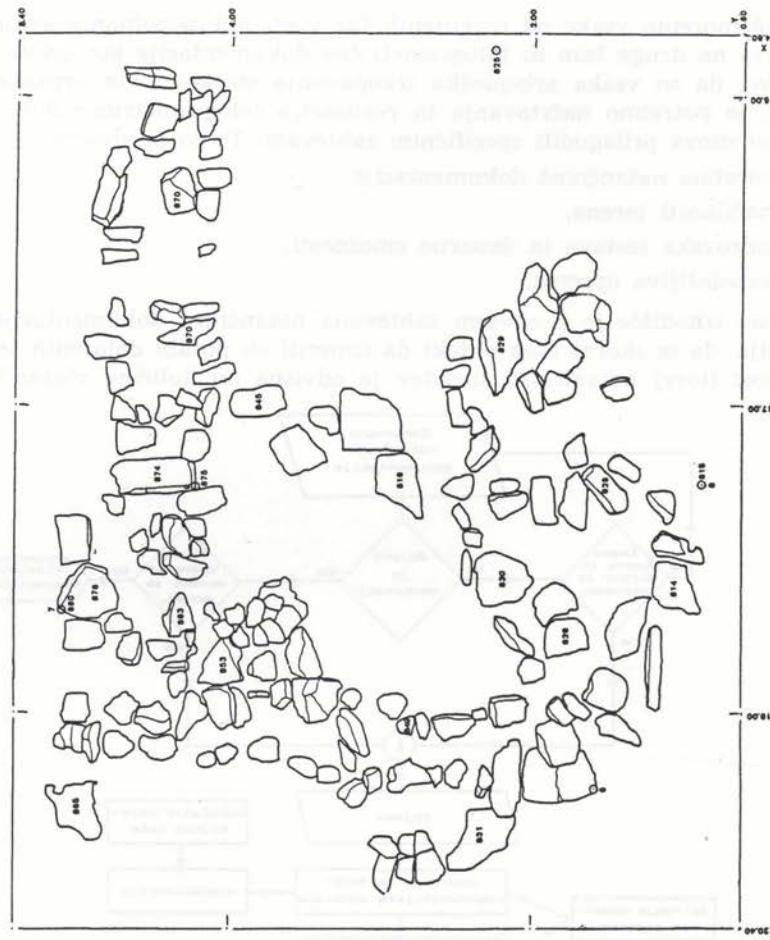
Uporabimo lahko različne merske in nemerske kamere. Pri uporabi nemerskih kamer moramo ob upoštevanju splošnih fotografiskih zahtev pretehtati tudi optične lastnosti objektiva (Eckstein, 1985). Prav zato moramo tovrstne kamere predhodno testirati.

Arheološke strukture lahko dokumentiramo tako, da je snemalna os fotografike kamere horizontalna, poševna ali vertikalna. Za dokumentiranje horizontalnih arheoloških struktur je najprimernejša možnost snemanja z vertikalno optično osjo kamere. Problem dviga kamere rešimo na različne načine: z baloni, žičnimi konstrukcijami, posebnimi stativi... Dr. V. Šribar je konstruiral nekaj stativov (Šribar, 1974 in 1977). Verjetno je najuspešnejši njegov A stolp (slika 1), ki je podoben Whittleseyevem bipodu (Whittlesey, 1966 a in 1966 b). Stativ smo nadvse uspešno uporabili že pri številnih izkopavanjih širom Jugoslavije.

Če preostale faze razumemo kot proces obdelave in prezentacije podatkov, se izpostavi predvsem problem fotogrametrične restitucije (Mravlje, 1975). Ti problemi so zlasti povezani s procesom zajemanja podatkov. Medtem ko je v fazi zajemanja podatkov očitna želja po uporabi nemerskih kamer (med drugim tudi zaradi tega, ker arheologi ne razpolagamo z enostavnnejšimi merskimi kamerami), pa je izvrednotenje posnetkov, narejenih z nemersko kamerico, dolgotrajno. Na podagi podatkov iz prostora je potrebno določiti elemente notranje orientacije. Na drugi strani imamo pri izvrednotenju relativno ohlapne zahteve po natančnosti končnih rezultatov. Prav te zahteve, ki se gibljejo nekje med ± 5 cm in $\pm 0,1$ cm, običajno pa okoli ± 1 cm (Šivic, 1984), nam glede na to, da so posnetki v velikih merilih reda velikosti 1 : 100, olajšajo fazo restitucije.

Pomembna je tudi odločitev o prezentaciji obdelanih podatkov. Izbrati je treba primeren način prikaza in s tem je pogojen tudi način izvrednotenja. Ugotovimo lahko, da so prav zaradi bogastva arheoloških najdišč z raznovrstnimi detajli izredno primerni različni fotografiski načini prikaza. Na drugi strani lahko analogen — linijski načrt (slika 47) predstavimo kot izčišcene informacije. Tako je marsikdaj smotrna rešitev v kombinaciji obeh načinov prikaza, kot na primer za potrebe arhitektonske fotogrametrije (Seeger, 1974).

Postavi se tudi vprašanje digitalnega načrta. Medtem ko se v geodeziji kaže porast pomembnosti digitalnih načrtov in kart predvsem kot rezultat kontinuitete restitucije in kartografskega prikaza, moramo ta problem v arheološki dokumentaciji gledati nekoliko drugače. Nesmiselno je, da imamo načrte arheološke dokumentacije v digitalni obliki, če nimamo celotne dokumentacije izkopavanj tudi organizirane v obliki računalniško podprte baze podatkov. Le v tem kontekstu, kjer nam računalniška baza podatkov arheoloških izkopavanj, v kateri je vključen tudi končen rezultat izvrednotenja, torej načrt, ki omogoča bolj ali manj avtomatizirano izdelavo arheoloških konstruktorov, je digitalni načrt opravičen. Seveda v tem primeru moramo celoten proces od zajemanja podatkov do restitucije prilagoditi tej obliki načrta.

Kartirano na avtografu Topocart

RODIK 82

ADVOŠČINA

FOTOSKICA 17
NEGATIV 31
KVADRANT 3

Sl. 47. Fotogrametrično izdelan linijski načrt arheoloških struktur (pomanjšava iz merila 1 : 20)
Fig. 47 — Photogrammetrically made line-plan of archeological structures (diminution from measure 1 : 20)

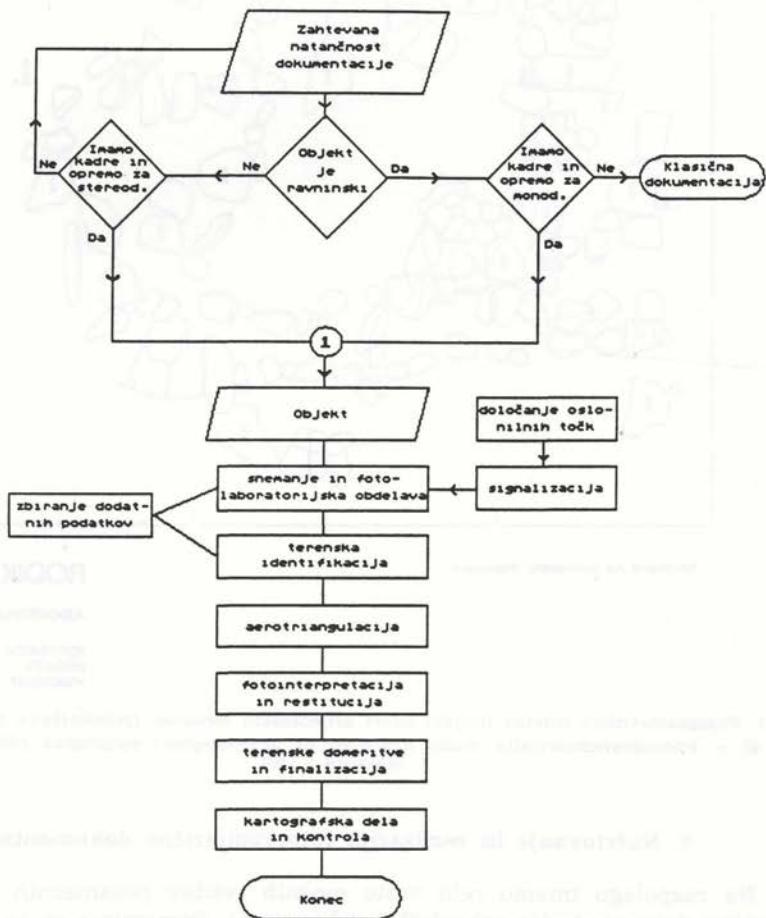
4. Načrtovanje in realizacija fotogrametrične dokumentacije

Na razpolago imamo celo vrsto možnih rešitev posameznih faz fotogrametrične dokumentacije arheoloških izkopavanj. Pomembno se je zavedati, da moramo vsako od faz rešiti tako, da je funkcionalna celota, to pomeni, da je fotogrametrična dokumentacija arheoloških izkopavanj optimalna. Jasno je to-

rej, da ne moremo vsake od omenjenih faz vzeti kot popolnoma avtonomno, brez vpliva na druge faze in fotogrametrične dokumentacije kot celoto. Glede na dejstvo, da so vsaka arheološka izkopavanja strokovno in organizacijsko enkratna, je potrebno načrtovanje in realizacijo fotogrametrične dokumentacije vedno znova prilagoditi specifičnim zahtevam. Te so predvsem:

- potrebna natančnost dokumentacije,
- značilnosti terena,
- kadrovska sestava in denarne zmožnosti,
- razpoložljiva oprema.

Glavno izhodišče je predvsem zahtevana natančnost dokumentacije. Vsekakor velja, da se skoraj vsak objekt da izmeriti ob porabi določenih sredstev, le kakovost (torej natančnost) meritev je odvisna od količine vloženih sred-

Sl. 48. Logistika načrtovanja fotogrametrične dokumentacije arheoloških izkopavanj
Fig. 48 — Logistics of planning of photogrammetric documentation of archaeological excavations

stev. Zahtevana natančnost mora biti argumentirana, izvajalec pa se mora potruditi, da jo doseže, kajti z linearnim povečevanjem natančnosti izmere se cena izmere povečuje vsaj kvadratno.

Kot specifičnost terena je potreben analizirati vpliv velikosti izkopavanj, razgibanosti terena in časa, ki nam je na razpolago za načrtovanje in realizacijo fotogrametrične dokumentacije arheoloških izkopavanj.

Ob analizi kadrovske sestave pri realizaciji dokumentacije velja opozoriti, da nekatere načine dokumentiranja ob enostavnejšem terenu manjšega obsega lahko izvede tudi primerno usposobljen arheolog (primer fotogrametrične dokumentacije izkopavanj v Moverni vasi, 1988). Prav zato poudarjam pomembnost poučevanja osnov fotogrametrije pri predmetu Meritve v okviru študija arheologije na ljubljanski Univerzi. Seveda pa je pri zahtevnejših izkopavanjih, pa tudi pri načrtovanju enostavnejših nujno potreben strokovnjak s področja fotogrametrije.

Fotogrametrična oprema je relativno draga. Rešitve se zaradi pomanjkanja opreme iščejo v obliki izposoje le-te pri fotogrametričnih organizacijah, v sodelovanju z Univerzo ali medsebojni pomoči muzejev ob izkopavanjih.

Izdelana je tudi logistika načrtovanja fotogrametrične dokumentacije arheoloških izkopavanj (slika 48). Izhodišče je potrebna natančnost dokumentacije, ki jo definira arheolog v sodelovanju s fotogrametrijskim strokovnjakom. Sledita dve pomembni odločitvi. Prvič upoštevamo značilnosti objekta — ali ga lahko obravnavamo kot ravninskega ali ne? Naslednja odločitev je povezana z vprašanjem, ali lahko zagotovimo cadre in opremo za dokumentacijo v stereo oziroma mono tehniki. Če primerne rešitve ne najdemo, moramo zmanjšati zahteve po natančnosti dokumentacije ali pa se na drugi strani odločiti za klasično dokumentacijo — torej tehnično risanje. Sledi načrtovanje dokumentacije same, kjer je ponovno izhodišče objekt (arheološko najdišče) z vsemi značilnostmi.

5. Zaključek

Dokumentiranje poteka torej na dveh nivojih:

- na najdišču samem se takoj po snemanju v priročnem fotolaboratoriju izdela fotoskica v približnem merilu, ki je osnova za vse arheološke interpretacije,
- iz istih negativov kot fotoskica se za potrebe postizkopavalnih procesov izdela natančen linijski načrt.

Glede na značilnosti najdišča, arheološke ekipe in zahtev po natančnosti lahko zagotovimo nekaj različnih načinov fotogrametrične dokumentacije. Ob vsakih arheoloških izkopavanjih lahko ponudimo učinkovito fotogrametrično dokumentiranje z vsemi prednostmi pred tehničnim risanjem. Vendar pa velja opozoriti, da večja natančnost in pogostost dokumentacije sama po sebi še ne zagotavlja tudi večje objektivnosti arheoloških konstruktov.

Izredni rezultati pri številnih arheoloških najdiščih so vzbudili zaupanje arheologov v fotogrametrično dokumentacijo izkopavanj. Vse prednosti tovrstnega dokumentiranja se še zlasti izpostavijo ob zaščitnih izkopavanjih. Tako

lahko ugotovimo, da fotogrametrična metoda dokumentacije arheoloških izkopavanj prehaja iz eksperimentalne v operativno fazo in upamo, da bo postala standardna možnost optimizacije procesov izkopavanj kot celote.

ZAHVALA

Najlepše se zahvaljujem Darji Grosman za številne diskusije o arheološki dokumentacijski tehniki in za nasvete pri samem tekstu. Zahvaljujem se tudi prof. dr. Božidarju Slapšaku za strokovne nasvete in napotke.

LITERATURA

Barker P., »Techniques of archaeological excavations«, B. T. Batsford Limited, London, 1982.

Braum F., »Fotogrametrijsko snimanje i kartiranje arhitektonskih i kulturno-historijskih objekata te historijskih urbanih cijelina«, Treće jugoslovensko savetovanje o fotogrametriji, treća knjiga, Struga 1977, str. 9—29.

Eckstein G., »Photogrammetrische Vermessungen bei der Freilegung der römischen Badeanlage in Heidenheim«, Vermessungswesen und Raumordnung 44, 1982, str. 238—250.

Eckstein G., »Die Photographie als Messbild für archäologische Zeichnungen«, Vermessungswesen und Raumordnung 47, 1985, str. 39—51.

Eichstaedt P. A., »Le pantographe de terrain: un appareil à dessiner pour l'archéologie et la recherche architecturale«, Nouvelles de l'Archéologie 21, 1985, str. 56—58.

Mravlje D., »Možnost uporabe fotogrametričnih metod v spomeniškem varstvu, arhitekturi in arheologiji«, Varstvo spomenikov XX, 1975 (1976), str. 195—208.

Olsen O., Crumlin-Pedersen O., »The Skuldelev Ships«, Acta Archaeologica XXXVIII, 1967, str. 73—174.

Seeger E., »Das Orthophotoverfahren bei der Bauaufnahme am Beispiel Schloss Linderhof«, Bildmessung und Luftbildwesen 42, 1974, str. 148—154.

Slapšak B., Šivic P., Mravlje D., »Stereofotogrametrija«, Arheo 03, 1983, str. 26—30.

Šivic P., »Fotogrametrična dokumentacija arheoloških izkopavanj«, Četrto jugoslovensko savetovanje o fotogrametriji, druga knjiga, Budva, 1984, str. 131—139.

Šribar V., »Ob dokumentaciji arheološkega odkrivanja freisinškega trga Otok pri Dobravi — Gutenwerth«, Varstvo spomenikov XVII—XIX/1, 1974, str. 7—18.

Šribar V., »Novi stativ za ortofotografsko fotografiranje«, Varstvo spomenikov XXI, 1977, str. 141—143.

Valič A., »Arheološka dokumentacija pri izkopavanju staroslovanskega grobišča v Kranju«, Varstvo spomenikov XVII—XIX/1, 1974, str. 47—50.

Whittlesey J., »Photogrammetry for the excavator«, Archaeology 19, 1966, str. 273—276.

Whittlesey J., »Bipod camera support«, Photogrammetric Engineering XXXII, 1966, str. 1005—1010.

GOZD, ČLOVEK IN ETNOLOŠKA STAVBNA DEDIŠČINA

Zvezdana Koželj

FOREST, MAN, AND ETHNOLOGICAL BUILDING PATRIMONY

POVZETEK

Človekove vplive v gozdove lahko kronološko delimo na nenačrtne, stihische in intenzivne. Lahko jih enačimo z identičnimi posegi na področju urbanizacije in kmetijskih operacij. Pri varovanju kulturne dediščine in gozdom lahko še posebej poudarimo interes po dopolnjevanju obeh strok. Načrtovanje posegov pa poteka skupno. Upoštevati mora interes človeka in nadaljevanje prvotne funkcije.

Man's influences upon forests can chronologically be divided into unsystematic, carried out by blind forces, and intensive. They can be equated to identical interventions in the field of urbanization and agricultural operations. The interest of supplement between both branches can particularly be stressed in the preservation of cultural patrimony and forests. The planning of interventions should be mutual. Man's interests and the continuation of the original function should be taken into account.

Uvod:

Prispevek želi v obliki krajšega razmišljanja predstaviti pomen in vlogo človeka v gozdu oziroma o povratnem vplivu gozda nanj. Prav posvetovanje Varovanje naravne in kulturne dediščine v gozdu in gozdarstvu mi je spodbudilo razmišljanje o predstavitev človeka kot uporabnika, izkoriščevalca gozda, po drugi strani pa posameznika kot pogozdovalca, varstvenika, načrtovalca. Posebno slednjemu je namenjeno to razmišljanje, saj mora prav on uskladiti in usmeriti vse omenjene človeške interese in dejavnosti.

Sedanja stopnja gozdnatosti in prostorska razporeditev gozdov je, kot nam je znano, rezultat zgodovinskega razvoja, to je vključevanja človekovega gospodarjenja kot novega dejavnika v kompleks naravne biocenoze. (Npr. krčenje, po drugi strani vzgoja gozda).

Načrtna kolonizacija, ki je bila v zgodnji dobi usmerjena predvsem na ustrenejši svet na ravninskem in gričevnatem ozemlju, se je od konca 12. stoletja usmerila predvsem v višja, z gozdom pokrita področja. Krčenje je zajelo deloma tudi še višja področja, kjer so si urejali planinske pašnike. Ob koncu srednjega veka je bilo načrtno naseljevanje na gozdnih krčevinah v glavnem zaključeno. Po drugi strani pa je nenačrtna, rovtarska kolonizacija spremenila gozdne površine v polja tudi v naslednjih stoletjih.

Zavedati se moramo, da je ekstenzivno pašništvo in požiganje gozdov, ki je bilo pogojeno z redko naseljenostjo v zgodnjem in pozrem srednjem veku, po nekaterih ugotovitvah v mnogočem veliko bolj spremenilo naravno

razprostranjenost in razporeditev gozdov, kot pa morda veliko kasnejši industrijski in urbanistični razvoj, saj se je samo zaradi tega, kot je pogosto navedeno v literaturi, v povprečju znižala zgornja gozdna meja v Alpah za nekaj sto metrov.

Razvoj rudarstva in plavžarstva od 16. stoletja in steklarstva od 18. stoletja dalje pomeni za gozdove spremembo njihove notranje strukture ter začetek novih dinamičnih procesov, seveda drugačnih, kot bi sicer potekali po naravni poti (npr. Javorniki!). Krčenje gozdnih površin predvsem za potrebe fužin in za izvoz je v preteklem stoletju doseglo vrhunec.

Te posege lahko enačimo s povojno stihiskom urbanizacijo in z neustreznimi, pretiranimi agrooperativnimi posegi v zadnjih desetih letih.

V srednjem veku je potekalo svobodno izkorisčanje gozda — seveda v poljedelskih skupnostih. Gozd je pomenil kurivo, stavbni les, pašo živini, steljo, divjad. V »kmečkih« gozdovih je veljalo pogosto pravilo, da so podrli vsako leto na vsakem oralu po dve najstarejši in najdebelejši drevesi: tako ni nikoli zmanjkalo lesa, saj so se gozdovi sami obnavljali!

Zemljiška odveza je z novo ureditvijo odnosov ter pašnih in gozdnih služnosti zaustavila obsežna krčenja: od srede 19. stoletja naprej se je gozdna površina na račun planin in kmetij marsikje povečala. Ta čas je načrtno pogozdovanje zajelo predvsem kraške goličave. Večanje gozdnih površin je bila tudi posledica omejevanja gozdne paše in izseljevanje prebivalstva.

Intenzivno gospodarjenje z gozdovi, kateremu smo sedaj priča, je vsekakor bolj kot nekoč zasnovano na poglobljenem prilagajanju naravnim zakonitostim, pozitivnim procesom v razvoju gozdov pa nikakor ne nasprotuje.

V SR Sloveniji obstaja danes določeno ravnovesje med kmetijskimi in gozdnimi površinami, ki je nastalo v toku samega zgodovinskega razvoja kot posledica prvotne naselitve, razvoja fevdalne kmečke ter druge posesti in kmetijstva kot gospodarske dejavnosti sploh. Vendar je danes gozd v stalnem napredovanju predvsem na nekdanjih kmetijskih obdelovalnih površinah zaradi opuščanja drobne kmečke proizvodnje; na stelnikih, odročnih senožetih, pašnikih. Po drugi strani pa prihaja v ravnini v bližini urbanih naselij do občutnega krčenja gozdnih površin. Les je pomenil in še vedno pomeni vir surovin za gradnjo bivališč in notranje opreme, najdemo ga v vseh bistvenih predmetih za vsakdanjo rabo. Les nudi kmetu kurivo, v preteklosti mu je nudil smolo, strojilo, čreslovino; po drugi strani pa mu je dajal s prodajo lesa samega, oglja in splavarjenja še dodaten, a pomemben vir zaslужka. Gozd je poleg paše omogočal tudi lov, čebelarstvo, nabiranje sadežev, zdravilnih rastlin, stelje.

Na Slovenskem so na glavnih gozdnih območjih sčasoma nastala stalna in njim pripadajoča občasnna naselja. Od Pohorja, preko Zgornje Savinjske doline do Gorenjske s Pokljuko in Jelovico, preko Trnovskega gozda, do Notranjskega Snežnika, Roga in Gorjancev so posejane samotne kmetije, zaselki in manjše gručaste vasi. Predvsem slednjim pripadajo občasnna pastirska, drvarska in oglarska naselja na Julijskih, Savinjskih Alpah in na Pohorju.

Naselja etnologiji odkrivajo, kako človek delu in življenju ustrezno oblikuje prostor; po drugi strani pa tudi, kako naselja sama s prostorskimi značilnostmi vplivajo na življenje in kulturo naseljencev.

Največ občasnih naselij je takšnih, ki so jih gradili sami zase pastirji, drvarji, oglarji. Ta »prvinska« arhitektura, oplemenitena z regionalnim stavbnim izročilom, je zrasla iz večstoletnega razvoja. Po bogati kulturni pričevalnosti izstopata v evropskem merilu zlasti bohinjski nadstropni stan in ovalna velikoplaninska bajta.

Naravno okolje je pri ljudskem stavbarstvu bolj kot pri vseh drugih kulturnih sestavinah narekovalo gradivo objektov. Gradivo samo, v našem primeru predvsem les, pa nadalje nakazuje obliko, velikost, strešni naklon, stavbna razmerja. Tako je bivališče rezultat boja z naravnim okoljem, klimo, prav tako je tudi odsev obvladovanja tehničnih prijemov. Približati si moramo tudi smotrnost objektov ljudskega stavbarstva: vsak prostor in vsak predmet v hiši sta imela svoj namen. Kmet ni ničesar naredil, postavil samo zaradi lepšega, vsak kamen in bruno sta morala biti na mestu, kjer sta bila potrebna: ničesar ni bilo odveč!

Planinska naselja se ujemajo z naravnim okoljem zaradi gradiva in tudi zaradi položaja samega (ob gozdnih meji je bilo navadno dovolj trate, bližina vode, prisojna lega ipd.).

Naselja so nastala nenačrtno, spontano: nasploh dajejo vtis začasnosti. Stavbe so običajno raztresene brez reda, vendar se podrejajo določenim zakonitostim. Planinska naselja sestavljajo planšarske in pastirske koče, zavetišča in hlevi. K naselju sodijo tudi ograje, brvi, vodnjaki, napajališča, sirarne s hlevi, kapele, znamenja.

Prvotna območja drvarskega in oglarskega naselja so bila v bližini železarških središč, pozneje pa so se selila iz bližine železarn vedno više v gozdna območja, kjer je bilo še dovolj lesa. Položaj naselja je narekovala bližina delovnega mesta, zavetje pred vetrovi, bližina vode in poti.

Razpoložljivo gradivo, kot je bil les in kamen, je odločilno vplivalo na način gradnje, velikost objektov in notranjo opremljenost. Omeniti moramo pomembno dejstvo, da so imeli pašni upravičenci na skupnih, srenjskih planinah in tudi na služnostnih (servitutnih) les — seveda v omejenih količinah — zastonj: za gradnjo in obnovo stanov, hlevov, ograj, korit, žlebov, kurjava.

Nad gradnjo objektov ni bedel samo posameznik: ob strani mu je stala celotna vaška skupnost. Graditeljem so pomagali z nasveti in z izkušnjami, včasih tudi s kritično oceno, kar vse je končno vtisnilo stavbam svojstveno ubranost. Ko so se ob spremenjenih družbenih in gospodarskih razmerah v 19. stoletju začele rahljati družbene vezi na vasi, je to občutno vplivalo tudi na objekte občasnih in stalnih naselij.

Po drugi svetovni vojni ugotavljamo zaradi sprememb v gospodarjenju, predvsem v industrijski proizvodnji in v kmetovanju opuščanje in propadanje planinskih, še bolj pa oglarskih in drvarskega občasnih naselij ter njihovih objektov takorekoč povsod, kjer se nahajajo.

Povojni čas je s stihiskom urbanizacijo, povečanim turizmom in viken-daštvo ter s samo izrabo gozda ustvaril vrsto negativnih pojavov v gozdnih območjih, npr.: »crne« gradnje, neustrezne tipske projekte za stanovanjske objekte, loveske in počitniške domove. Predimenzionirane in preštevilne gozdne ceste pomenijo za kmečka, pašna naselja začetek vikendaštva, pretiranega nabiranja gozdnih rastlin in sadežev, povečano onesnaževanje okolja itd.

Že večkrat poudarjen interes gozdarjev in spomeniškoverstvene službe se tu gotovo prekriva, medtem ko so si interesi vikendašev in domačega prebivalstva ponavadi nasproti.

Iz vsega navedenega lahko zaključimo naslednje:

— Pri vsakršnem, če se le da skupnem načrtovanju, moramo prvenstveno upoštevati interese varovanja prvotne rabe, ki je vedno narekovala najsmotnejše, najbolj racionalne rešitve.

— Pri načrtovanju novogradenj v gozdnem prostoru moramo izhajati iz potreb in želja ljudi, po drugi strani pa moramo »prisluhniti« naravnim danoštim in že preizkušenim in nekoč ustaljenim zakonitostim ljudskega stavbarstva.

— Pri prenovi obstoječih objektov ljudskega stavbarstva moramo poleg že večkrat izrečenega načela nadaljevanja prvotne funkcije upoštevati tudi individualni pristop.

VIRI

Melik, A., 1963: Kmetска naselja. V: Slovenija (Geografski opis). Ljubljana, str. 492—519.

Ciglar, M., 1965: Podoba gozda v našem življenjskem prostoru (tipkopis). Simpozij: Varstvo in oblikovanje kulturne pokrajine Slovenije.

Baš, A., 1980: Gozdro gospodarstvo. V: Slovensko ljudsko izročilo. Ljubljana, str. 54—57.

Sedej, I., 1982: Prenova in poskus vrednotenja planšarske in počitniške »arhitektуре« v kontekstu varstva spomenikov. V: Varstvo spomenikov: 24. Ljubljana, str. 71—79.

Cevc, T., 1984: Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem, Ljubljana, str. 18—41.

Knific, V., 1987: Planina Zajamniki v Bohinju: V: Zbornik — Obogatitev naše naravne in kulturne dediščine s spomeniškoverstvenimi posegi v letu 1986. Maribor, str. 20—23.

**VPLIV AVSTRIJSKE TEORIJE
NA STELETOV SPOMENIŠKOVARSTVENI NAZOR**

Jelka Pirkovič

**INFLUENCE OF AUSTRIAN THEORY
ON STELE'S MONUMENT
CONSERVATION VIEW**

POVZETEK

Z analizo štirih temeljnih Steletovih spomeniškovarstvenih razprav skušam prikazati sorodnost in tudi razlike med Rieglovo in Dvorakovo doktrino na eni strani in Steletovimi pogledi na spomeniški pojem, na spomeniške vrednote in na glavne koncepte, ki usmerjajo delovanje spomeniškega varstva.

By analyzing four fundamental monument conservation treatises by Stele, I try to show the affinities as well as differences between Riegl's and Dvorak's doctrine on the one side, and Stele's views on monument conservation idea, its values and main concepts that direct the functioning of monument conservation profession on the other side.

Čeprav je bil Stele dolga leta med obema vojnoma edini poklicni konzervator na Slovenskem, ki je moral opravljati večino praktičnega dela, je obenem tudi utemeljitelj naše spomeniškovarstvene »teorije« in najpomembnejši pisec temeljnih strokovnih del. Glavnino svojih spomeniškovarstvenih spisov je objavil v dvajsetih in tridesetih letih, ko je utemeljeval zasnovno spomeniškega varstva pri nas in si predvsem prizadeval, da bi Jugoslavija končno dobila kompleksno varstveno zakonodajo.

V članku bom predstavil štiri ključne Steletove razprave, in sicer tri predvojne in eno, ki je nastala v petdesetih letih. To so: Osnovna načela varstva spomenikov, 1928,¹ Problem spomeniškega varstva v Jugoslaviji, 1935,² Problem varstva spomenikov v slovenskih mestih, 1936,³ in Estetika in dokumentarnost v restavriranju spomenikov, 1953.⁴ Menim namreč, da Steletova teoretična razglaševanja najbolj nazorno kažejo, kako smo na Slovenskem v pogledu spomeniškega varstva prevzeli vse ključne prvine avstrijske varstvene doktrine, vendar jim v nekaterih posameznostih dali drugačne poudarke. Ti posebni poudarki so rezultat Steletovega osebnega prepričanja oziroma bolje njegovega razumevanja spomenikov in nalog spomeniškega varstva.

Osnovna načela varstva spomenikov lahko štejemo za prvo dejanje v Steletovem izgrajevanju spomeniškega sistema. V nasprotju s prizadevanji Rieglja in Dvoraka, ki sta najprej skušala teoretično utemeljiti varstveno dejavnost in v naslednjem koraku varstvo približati laični javnosti, je Stele ocenil, da je prva naloga strokovnjaka, da seznaní občinstvo z najnujnejšimi varstvenimi nalogami. Zato je tudi izbral obliko kratkih navodil, ki povzemajo osnovna načela Dvorakovega Katechismusa, še posebej zadnjega poglavja z naslovom Nekaj praktičnih nasvetov.⁵

Poleg uvodnega nagovora, v katerem je apeliral na moralno dolžnost slehernika pri ohranjanju spomenikov, je podal kratko Rieglovo »definicijo« pojma spomenik. V krog spomenikov je prišteval vse artefakte, starejše od šestdesetih let.⁶ Stele tako pravi: »Ugotavljamo predvsem, da spada pod pojem spomenik vse, kar je ostalo kot spomin na minulo življenje po preteklu nekako spomina enega normalnega življenja oziroma dveh generacij, torej, kar se je ohranilo preko šestdeset let od svojega postanka.«⁷ Iz nadaljnjega besedila je razvidno, da v osnovni pojem zajema tako muzealije in še posebej arheološke predmete (ko govori o izkopavanjih) kakor tudi nepremične spomenike, čeprav v besedilu ni uporabljal te terminologije. Očitno so izvzeti le arhivski spomeniki, ker je njihova problematika, kot rečeno, obdelana v posebnem članku Josipa Mala.⁸

V navodilih je Stele najbolj poudaril Dehiovo načelo *konservirati in ne restavrirati*, čeprav ga je relativiziral. Pri tem je delno upošteval Rieglov napotek, kako ravnati v primeru križanja spomeniških vrednot in uporabne vrednosti spomenika.⁹ Riegl je namreč le v takšnih primerih dopuščal možnost večjih posegov v spomenik. Stele je, nasprotno, razširil dopustnost restavriranja tudi na nadomeščanje izgubljenih delov in na splošno obnavljanje načete »zunanje podobe«, kar po Rieglovi doktrini škoduje spominskim vrednotam spomenikov. Stele tako pravi, da je v primerih, ko konservacija ne zadostuje, »pri predmetih, kot so stavbe, predmeti cerkvene ali hišne oprave, dopustna restavracija, katere namen je, da da zadevnemu predmetu tudi v dostojni obliki obnovljeno zunanje lice. Vendar se mora ta obnova gibati vedno v mejah, da se ne uničijo ali zabrišejo takozvane dokumentarične vrednote predmetov... Novo, ki se mora pogosto dodati staremu mestu manjkajočega ali pa kot dopolnilo vsled drugačne praktične potrebe, mora biti v prvem slučaju posnetek uničenega, v drugem pa prikomponirano staremu tako, da ne moti starega in se ž njim druži v harmonično celoto«.¹⁰

Stele je poudarjal predvsem pomen dokumentarnih vrednot v ožjem pomenu, kot so napis, letnice in podobno, ki jih mora restavracija spoštovati, manj pa splošne sledi starosti, ki so po Rieglu nosilci starinskih, to je ključnih spomeniških vrednot. V našem spomeniškem varstvu je bilo pač mogoče spomenike »dopolnjevati«, samo da te dopolnitve upoštevajo »dostojnost oblik« in »harmoničnost celote«, kar pa je, povedano z drugimi besedami, umetniško ustvarjanje. In res, Stele nikjer ne govori o nasprotju med idejami varstva in arhitekturnega (pre)oblikovanja, kar je bila pogosto Rieglova, Dehiova in Dvorakova tema. Ravno nasprotno, na več mestih je zapisal, da poseg »tankočutnega arhitekta« lahko poveča estetski učinek spomenika.¹¹ Popolnoma jasno je, da je bil v Steletovih očeh takšen arhitekt predvsem Plečnik.

Osrednja Steletova razprava, Problem spomeniškega varstva v Jugoslaviji, je nastala kot strokovna utemeljitev in podlaga za prvi jugoslovanski spomeniškavarstveni zakon, ki ga medvojna Jugoslavija sicer nikoli ni sprejela. V tem je Steletov članek podoben Rieglovemu Der moderne Denkmalkultus, ki je tudi nastal kot podlaga za nikoli sprejeti spomeniški zakon avstrijske monarhije.¹²

Tudi v drugih pogledih ima Problem spomeniškega varstva v Jugoslaviji precej elementov Rieglovega in Dvorakovega nauka. Prvi del Steletovega

članka je posvečen utemeljevanju vsebine spomeniškega pojma — pri tem so poudarjene vse njegove vsebinske razsežnosti od nacionalnih, dokumentarnih do čustvenih. Podobno kot v zgoraj omenjenem članku je zagovarjal najširše pojmovanje spomenikov: »Tako se nam pojem spomenik razširi v nepreglednost in vse področje človekovega življenja in snovanja, in je spomenik pravzaprav vse na zemlji, kar ni več v živem, praktičnem odnosu do porabnosti, okusa ali življenjskih oblik današnjega dne ali pa je ta odnos le še delen in se stalno manjša.«¹³ V tem je Steletova opredelitev identična s Cankarjevo opredelitvijo umetnosti: »Umetnostnozgodovinsko polje je brezprično, ker se širi preko vedno novih dob, ozemelj, kultur, umetniških individualnosti.«¹⁴

Stelete je v glavnih potezah prevzel Rieglov sistem spomeniških vrednot: prav tako jih je razdelil v tri glavne skupine, le da jih je nekoliko drugače poimenoval in jim dal tudi drugačne poudarke. Namesto Rieglove trojice — *starinske, zgodovinske in namerne spomeniške vrednote*, je Stele zastavil trojico *zgodovinske, spominske in razpoloženske vrednote*. Tako je odpadla Rieglova skupina namernih spomeniških vrednot, na prvo mesto pa je Stele postavil zgodovinsko-dokumentarne vrednote. Njim sorodne naj bi bile spominske vrednote, vendar jih ni podrobneje opredelil. Poleg tega je poudaril še vlogo razpoloženskih starinskih vrednot, ki jih je razlagal s podobno psihosocijalno mehaniko kot Riegl: »S to intimno razpoložensko vrednostjo je v ozki zvezi takozvana starinska vrednost spomenikov. Stare predmete cenimo namreč pogosto brez vsakega osebnega interesa, sploh samo zato, ker so stari.«¹⁵ Vendar se Stele ni toliko ukvarjal s sistematiko spomeniških vrednot kot Riegl, za katerega je sistem vrednot pomenil jedro spomeniške doktrine. Ob različnih priložnostih je namreč naš avtor uporabljal tudi drugačne oznake spomeniških vrednot; tako je že v istem članku omenil drugo vrednostno trojico, ko je zapisal, »...da je spomenik danes vsak predmet, podedovan od preteklosti, ki ima kako znanstveno, lepotno ali razpoložensko vrednost.«¹⁶ Da pri slednji opredelitvi ne gre za naključen spodrlsjaj, bom pokazala v nadaljevanju.

Značilno za Steletovo odstopanje od Rieglja je njegovo niansiranje, premeščanje poudarkov. Riegl je eksplicitno zahteval, da umetniška vrednost ne sme biti osnova za vrednotenje spomenikov, saj je neno dojemanje preveč odvisno od vsakokratne »*Kunstwollen*«. Kadar spomenike ocenujemo z umetnostnimi merili, se lahko zgodi, da padejo tisti, ki ne ustrezajo več sodobnemu umetnostnemu okusu.¹⁷ Stele pa nasprotno pravi, da je umetnostne vrednote nedvomno treba upoštevati, čeprav so relativne. Korektiv za njihovo relativnost vidi v umetnostni zgodovini. »Da pa ima človeštvo interes, da z ostalimi spomeniškimi vrednotami, posebno z zgodovinsko pričevalno, razpoložensko in starinsko ohranjuje tudi relativne umetnostne vrednote, je nedvomno, posebno ker je umetnostna zgodovina interesirana na ohranitvi formalnih potez spomenikov, ki služijo za oporo njenim stilistično razvojnim raziskovanjem.«¹⁸ Iz tega se jasno vidi, da je Stele v prvi vrsti umetnostni zgodovinar in šele v drugi konservator.

Se bolj značilen »odklon« od Rieglove smeri najdemo v Steletovem razglabljaju o tem, kako sploh pride do spomeniških vrednot: najprej je podobno kot Riegl potegnil vzporednico med človekovim dojemanjem umetnine in njegovim splošnim odnosom do sveta, do uporabnih predmetov in do ljudi. V na-

daljevanju je predstavil svojo razlago tega, kako spomeniki učinkujejo na ljudi. Zanje pravi, da se ravnajo »... po zakonih simpatije in antipatije in posebno po zakonu egoističnega interesa v najbolj širokem smislu. Egoističen je v tem slučaju tudi kulturni, politični, vzgojni, zabavni, verski in podobni interes, ki ga imamo na danem pojavu... Šele ko mine dnevna aktualnost, ko mine čar novine kakega pojava... ga začne človek opazovati z mirnim pogledom, brez primesi strasti in egoizma in takrat šele začne delovati njegova absolutna, duhovno ali umetnostno pričevalna vrednost... Pričevalni vrednosti se po neki dobi, približno po dveh generacijah, pridruži spominska ali spomeniška vrednost: v njenem okviru se objektivne vrednote razširijo na vse strani pojavnosti dotičnega predmeta, ki postane sedaj znanstveni objekt«.¹⁹ Če povzamem, Stele trdi, da so spomeniške vrednote absolutne, čeprav jih ljudje ne morejo zaznati, dokler še delujejo aktualne vrednote, ki jih še komplicira človekov egoistični odnos do sveta. Ko pa začno delovati prave, absolutne spomeniške vrednote, je človek kot spreobrnjen: v njem se zbudi zmožnost zreti »v globine duše«. Umetnostna zgodovina kot znanost pa nastopa v vlogi razlagalke ne le umetnosti, temveč vseh spomenikov, saj jih razume kot svoj znanstveni objekt, ki je prepojen z duhovno vsebino svojih ustvarjalcev. Umetnostna zgodovina je torej razbiralka duhovne vsebine spomenikov.

Bistveni učinek Steletove razlage torej je, da je umetnostnozgodovinsko pojmovanje spomenikov razširil na vse vrste artefaktov, eksplizitno tudi na predmete vsakdanjega življenja.

To vseobsegajočo »definicijo« spomenikov, ki prav zato, ker je vseobsegajoča, ne more biti definicija, je v nadaljevanju nekoliko zožil: »Spomeniki hraniijo torej, tudi če iz te vrste izločimo vse tiste spomenike, ki so čisto osebnega značaja, in vse tiste nameravane 'spomenike', ki jih obsega vsakdanja raba te besede, zadosti za človeka in za človeštvo pomembnih vrednot...«²⁰ Na tej podlagi torej lahko sklepamo, da so predmeti čisto osebnega značaja in spomeniki (javne plastike) pogojno izločeni iz spomeniškega pojma. Zakaj so enkrat izločeni in enkrat všteti? Postopek za njihovo vključitev v spomeniški pojem je popolnoma enak in velja za tako imenovana umetniška dela in tudi za potencialne spomenike: umetnostni zgodovinar konservator z umetnostnozgodovinskimi merili ocenjuje, ali konkreten predmet ima zadostno količino duhovnosti, z drugimi besedami, sporočilnosti, razpoloženske vrednosti, lepote ali sledov starosti, ki so vredni pietete. Trdim lahko, da je ta postopek v celoti empiričen in da pomerja vsakokratne artefakte z neko idealno normo spomeniškosti. In ta idealna norma oblikuje jedro Steletovega idealističnega pogleda na umetnost in spomenike.

Podobne idealistične predstave so značilne za Steletov pogled na razvoj spomeniškega pojma. Za razliko od Rieglja, ki je zgodovinsko uveljavljanje spomeniških vrednot pripisoval ljubezni do narave, ki je »genetska« značilnost severnjaških narodov,²¹ je Stele uporabil drugačno argumentacijo:

»Če pogledamo v zgodovino človeške kulture, opazimo, da je pojav sistematičnega, zavednega in smotrнega varstva spomenikov navezan na gotove kulturno-zgodovinske, v kolikor ne kulturno-psihološke in mogoče celo na kulturno-biološke predpogoje. Primitivne ter strogo zaokrožene in harmonične kulturne dobe tega pojava skoraj ne poznajo, javlja pa se v tej ali oni obliki

vselej v kulturno kritičnih, kulturno prenasičenih ali kulturno prezrelih dobah.«²²

S tem citatom je Stele povzel dve klasični razvojni zgodovinski tezi. Prva zadeva prepričanje o vnaprejšnji določenosti zgodovinskih procesov, ki naj bi bili v zadnji posledici stvar bioloških determinant. V tem je Stele nadaljevalec genetskega pogleda na zgodovino, katerega začetnika sta bila Herder in Hegel s teorijo o »podnebju«, krajini in zgodovini, ki določajo značaj celih ljudstev. Nadaljevanje takšnega pojmovanja se kaže v umetnostnozgodovinski matrici poznga devetnajstega stoletja in začetka dvajsetega stoletja, kjer je govor o razlikah med severnjaškim in sredozemskim kulturnim krogom kot o eni pomembnih konstant razvoja umetnosti. Ni naključje, da je tudi Stele v svojih umetnostnozgodovinskih spisih uporabljal takšen model razvoja, s katerim je razlagal poseben značaj slovenske umetnosti na prehodu med različnimi kulturnimi vplivi.²³

Druga razvojna teza, značilna za glavnino naše umetnostne zgodovine, ki jo je seveda prevzela od dunajske umetnostnozgodovinske šole, je teza o cikličnem razvoju umetnosti, ki se izpričuje v slogovnih prehodih od idealističnega ploskovitega sloga preko realizma plastičnih slogovnih značilnosti do naturalizma z značilnimi slikovitimi slogovnimi potezami. Znotraj vsakega slogovnega obdobja je mogoče opredeliti še fazo uveljavitve novih slogovnih prvin, fazo slogovne zrelosti in dekadentno oziroma manieristično zaključno fazo. V zgornjem Steletovem citatu je ta teza prenesena na področje zgodovine spomeniškega varstva, katerega pojavljanje je ciklično in, kot smo videli, vezano na kulturno prenasičena, dekadentna obdobja.

Za Steleta je spomenik nujen in logičen proizvod vsakršne oblike človeške skupnosti, ki je dosegla stopnjo kulturne zrelosti in to ne glede na to, v kakšnih konkretnih zgodovinskih okolišinah je določena skupnost živila oziroma živi. V tem pogledu je po eni strani naturaliziral pojav spomenikov, s tem da ga je pripisal različnim zgodovinskim obdobjem od starega Egipta dalje, po drugi pa zbrisal dejanske okolišnine njegovega nastanka in s tem tudi »namere«, ki jih pojav vsebuje.

V nadaljevanju je sicer pojasnil, da je šele devetnajsto stoletje začetek »pravega« spomeniškega varstva: »Toda niti zbirateljski nagon... niti individualni interes za spomenike preteklosti, ki se javlja in razvija od renesanse dalje,... nista prava očeta sodobnega varstva spomenikov, ampak šele devetnajsto stoletje, ki je s svojo metodičnostjo in znanstveno poglobljenostjo končno oprostilo naše razmerje do spomenikov enostranskih in egoističnih razmerij in ga razvilo do polne zavesti pravih spomeniških vrednot...«²⁴ Ni potrebno posebej poudarjati, da sta metodičnost in znanstvena poglobljenost po Steletovem mnenju lastnosti umetnostne zgodovine.

Vzroke za uveljavitev konservatorstva je videl v »objektivnih« okolišinah poznga osemnajstega stoletja: »... deloma v učenjaških težnjah baroka in prosvetljenstva na eni, na drugi strani pa v veliki nevarnosti, ki je ogrozila spomeniško posest zapadne Evrope po veliki revoluciji v Franciji in napovedujočih se prevratih tudi drugod.«²⁵ Šele v drugem delu te izpeljave Stele pove nekaj, kar je bistveno za zgodovinsko konstitucijo spomeniškega varstva: »Druga važna opora naglemu razvoju spomeniškega varstva posebno v Franciji

in v prerajajoči se Nemčiji pa je bila patriotična, ki je gledala v spomenikih priče velike narodne preteklosti.²⁶ Toda s to lapidarno ugotovitvijo je tudi končal svojo zgodovinsko argumentacijo.

Zato tudi ne preseneča njegova definicija spomeniškega varstva, v kateri je zgoščeno prikazan Steletov pogled na spomenike: »Spomeniško varstvo je objektivno na vse strani, kakor je objektiven pojem spomenika, kakor ga je ono spoznalo, zato ne pozna ne nacionalnih ne protinacionalnih spomenikov, katerih aktualnost živi samo v sedanjosti, ampak le spomenike nasploh; to lastnost priznava vsem premičnim in nepremičnim predmetom, ki jih je ustvarila človeška roka in ki vzbujajo radi svoje znanstvene, zgodovinsko pričevalne, umetnostne, razpoloženjske ali drugačne vrednosti javen interes.«²⁷ Spomeniško varstvo je torej objektivno zato, ker se ukvarja z realnimi, empirično zaznavnimi objekti. Kako pa iz množice realnih predmetov izberemo tiste, ki so spomeniki, je zakrito v magični formuli umetnostne zgodovine, ki v predmetih realnega sveta zna prepoznavati spomenike in njihove absolutne vrednote (očiščene vseh primesi egoizma, kamor sodi tudi nacionalizem) in v instituciji javnega interesa, na katerega se pri tem umetnostna zgodovina sklicuje. Simbioza je na videz popolna: družba vzame za svoje tiste spomenike, za katere stroka ugotavlja, da zbuja javni interes.

Tretji Steletov članek je posvečen, kot pove že naslov Problem varstva spomenikov v slovenskih mestih, vprašanjem varovanja »podobe mest in naselij«. Z njim je Stele zapolnil tisto vrzel, ki je ostala za njegovim prvim spomeniškovarstvenim besedilom, to je za Osnovnimi načeli varstva spomenikov. Kot smo že rekli, se je v njih Stele zgledoval pri Dvorakovem Katekizmu in njegovih praktičnih nasvetih, le da je izpustil navodila glede varovanja podobe mest in naselij.

Neposreden povod za Steletov članek je bila izdaja Gradbenega zakona iz leta 1931, ki v dveh členih obravnava tudi varstvo »zgodovinsko-umetniških mest in zgodovinsko-umetniških stavb«, kar naj bi kljub odsotnosti splošnega spomeniškega zakona dajalo zadosten zakonski okvir za izvajanje tovrstnih varstvenih nalog. Vendar so bile ravno na področju varovanja kompleksnih spomeniških objektov, to je spomeniških območij in celot, že od začetka uveljavljanja varstvene stroke prisotne nedorečenosti in nejasnosti. Po eni strani je bilo jasno: »...da je varstvo spomenikov v strogem smislu iluzorično, če obenem ne zavarujemo tudi tistega ozračja, okolice, v kateri žive.«²⁸ Po drugi strani pa je spomeniško varstvo »...mnogo bolj komplikirana zadeva, kakor si jo predstavlja navadni človek, ki misli, da je vse opravljeno z nekaj upravnimi ukrepi, predpisi, pravilniki in splošno veljavnimi formulami.«²⁹ Skratka, če kje, potem je prav pri tovrstnih nalogah bila (in je še) potrebna razjasnitve temeljnih problemov in načinov njihovega reševanja.

Stele se je naloge lotil tako, da je najprej skušal utemeljiti nujnost varstva celot, ki ga je v skladu s tedanjim terminologijo imenoval *domačijsko varstvo*, to je varstvo, »...ki varuje ... pred uničenjem ali oškodovanjem tudi harmonično enoto spomenikov in njihove okolice.«³⁰ Siritev varstvenih nalog na varstvo celot je argumentiral takole: »Varstvo zadeva namreč vse kulturne spomenike, tako po njih posamezni, individualni pomembnosti, kakor njih skupni, kolektivni vrednosti, ki jo dobijo, ko se spojijo v skupni pojav selišča, vasi,

trga, mesta, dežele in domačije oziroma miljeja. Domačijski značaj pa nastane iz spojitev narave in umetnih tvorb ter obsega tisti individualni izraz kakdežele in kakega mesta ali selišča, po katerem se razlikuje od drugih. Ta poteza je prav v Sloveniji močno razvita in ima spomeniško varstvo v zvezi z varstvom domačije prav pri nas posebne naloge. To velja za vso deželo, ki je miljejsko izredno bogata in raznovrstna, še bolj pa za slovenska mesta.³¹

Pri tem ni treba podrobno dokazovati, kako je v »varstvu domačije« na delu praktična izpeljava ideologije rodu in grude in si spomeniško varstvo prizadeva ohranjati nekaj, kar ima svoje jedro v območju iracionalnega in kar je označeno s pojmi, kot so »individualni izraz dežele«, »celoten značaj mesta — milje«, »lepotni pojav mesta« oziroma njegova »slikovita sestava«.³² Ker teh sintagm Stele ni natančneje opredelil (in jih tudi ni mogoče racionalno opredeliti), je sam pokazal na protislovnost svoje trditve, zapisane v zgoraj obravnavanem članku, da je »spomeniško varstvo objektivno na vse strani, kakor je objektiven pojem spomenika ...«³³

Poleg tega lahko iz Steletovega besedila razberemo, da je razširjeni spomeniški pojem, to je *pojem spomeniške celote*, razumel predvsem kot skupek, seštevek posameznih spomeniških objektov v ožjem pomenu, torej v glavnem le v pomenu stavbnih spomenikov in njihove neposredne okolice.³⁴ Kaj predstavlja spomeniški značaj mesta oziroma mestnega jedra kot celote, pa je Stele le nakazal, medtem ko se mu ni posrečilo trdneje opredeliti, v čem je posebnost mesta kot spomenika. Tako je sicer zapisal, da je v takšnih primerih treba varovati tudi mestni tloris in druge sestavine mesta, vendar prav teh drugih sestavin, ki niso niti tlorisna zgradba niti posamezne stavbe, ni jasno definiral.

Tako je zapisal, da se mestne celote izražajo »... kot talni načrt selišča, njegova zunanja podoba, ulice, trgi, slikoviti sestavi in končno tudi kot celotni značaj kakega mesta, tako zvani milje«.³⁵ V nadaljevanju je nekoliko podrobnejše pojasnil le, kaj naj bi bil tloris mesta, vendar je v njem videl predvsem dokaz za »naravno« zgodovino, kjer je bilo vse določeno že ob nastanku mesta in kjer je človekova volja samo orodje višjih resnic, ki se izražajo z genetskimi, geografskimi in klimatskimi determinantami. Rezultat pa je seveda mestna podoba, kjer se v prepletu splošnega in individualnega izraža značaj domovine: »... izostrili (bomo) polagoma svoj čut tudi zanj (za talni načrt) in ga bomo razbirali, kakor razbiramo iz potez v obrazu sočloveka njegov značaj in bistvene sestavine njegovega življenja. Tloris kakega mesta namreč ni nič več in nič manj kakor tista mreža značilnih potez, ki jo je kakemu selišču že ob rojstvu začrtala zgodovina in jo je pozneje logično izpolnjevalo življenje ..., kajti tloris ni samo produkt volje ustanovitelja mesta, ampak tudi po zemljšču pogojen sestav gradbenih gmot, iz katerih je kako mesto oblikovano.«³⁶

Vrednote so po Steletovem mnenju bistveni del domačijskega značaja mest — pri tem niti ni toliko pomembno, da je tudi tukaj omenil nekoliko drugačen sestav vrednot od Rieglja. Pomembnejše je, da zanje tako kot Riegl pravi, da so subjektivne, medtem ko je objektivna tista vrednost, »... ki se javlja posebno v turističnem interesu kakega kraja«.³⁷ Tako spomeniki prinašajo poleg idealnih, višjih vrednot za posameznika in za skupnost tudi konkreten učinek v obliki zasluga na primer v turizmu — Stele je pač v tistem času videl predvsem te vrste materialnih koristi. Tako pravi, da gre pri spomenikih za

»...važno narodno in državno zadevo, ... prav toliko za kulturni ugled države v svetu, kolikor za ohranitev dokazov lastne zgodovinske preteklosti in tistega posebnega ozračja svoje domovine, radi katerega jo ceni mednarodna turistika, ter tako postajajo dobro vzdrževani spomeniki z vsem posebnim domačijskim ozračjem tudi stalen vir dohodka v korist narodnemu gospodarstvu.«³⁸

Skratka, Stele je razlikoval spomeniške vrednote glede na to, kakšne učinke prinašajo: če delujejo na človekovo razpoloženje, na njegovo doživljanje, so to osebno naravnane, *subjektivne vrednote* — *Stimmung* v Rieglovem smislu, kjer delujejo tako splošni razpoloženjski mehanizmi sledov starosti in tudi nacionalna čustva, kot sta ponos in samozavest ob pričah slavne zgodovine. Če pa spomeniki prinašajo materialno korist, naj bi bile na delu *objektivne vrednote*. Pri tem je zamolčano dejstvo, da gre za en in isti mehanizem učinkov, le da na strani receptorja deluje kot individualni čustveni naboj, na strani oddajnika pa kot investicija, ki prinaša materialne in indoktrinacijske učinke.

Poleg tega se je spomeniško varstvo Steletu kazalo kot zdravilo za mnoge zablode sodobne družbe, ki povzročajo izgubo spomeniških vrednot. Tako je vzvišeno moralno poslanstvo varstva v tem, da preprečuje ozke špekulantske in druge egoistične interese posameznikov, hkrati pa pomeni korektiv za pretirane progresistične zahteve sodobnega urbanizma: »Objektivni, stvarni interes zanje (za spomeniške vrednote) se zatemnjuje samo takrat, kadar posameznik ali večja skupnost zadene ob spomenik s svojimi egoističnimi ali spekulativno pridobitnimi interesni. Problem varstva spomenikov v mestih se pogosto zamotava radi tega, ker si v sedanjosti stojita včasih kar nepomirljivo nasproti živa sedanjost s svojimi s stališča varstva starinske romantične naravnost revolucionarnimi ideali, kakor so promet, higiena in podobno, in preteklost z življenjskimi okviri, ki se zde ozki, neudobni, s sodobnim življenjem nesoglasni... Zato more biti načelno stališče varstva spomenikov le to, da skuša ohraniti čim več, ker življenje samo še prenaglo uničuje tudi resnične vrednote.«³⁹

Seveda ima Steletovo razmišljjanje o varstvu urbanističnih celot tudi racionalno jedro, ki zadeva njegove predloge o tem, kaj je treba pripraviti za učinkovit program ohranitve. Pri tem je poudaril načelo upoštevanja celote, torej medsebojnega učinkovanja posameznih mestnih elementov. Če njegova priporočila prevedemo v sodobnejšo terminologijo, potem mora program ohranitve vsebovati naslednje:⁴⁰

- priporočila za smotrno, namensko rabo stavb, predvsem za njihovo razbremenitev;
- vodila za obnovo fasad in za oblikovanje javnih prostorov, kjer je poudaril pomen njihove lepotne zaokrožitve in poživitve z umetniškimi deli (javnimi plastikami, freskami, urbano opremo ipd.) in tudi pomen ohranitve starih imen;
- zahteve za oblikovanje novih stavb in drugih posegov v mesta, kjer je treba varovati predvsem tlorisno mrežo in »miljejski značaj celote«;
- in zahteve pri prometnih in drugih komunalnih rešitvah.

Zaradi operativno lažjega reševanja problemov varovanja mest pa je predlagal njihovo razvrstitev v tri spomeniške vrste z diferenciranimi stopnjami varstvenih ukrepov: »Če jih gledamo s stališča varstva spomenikov, imamo v Sloveniji tri vrste mest in selišč: 1. selišča s harmonično izgrajenim starim

jedrom, 2. selišča z izrazitim miljejem in 3. po svoji strukturi še nedozorela selišča. Za vsako izmed teh vrst velja drugačna poraba načel spomeniškega varstva.«⁴¹

Zadnja Steletova razprava, ki jo bomo obravnavali, to je *Estetika in dokumentarnost v restavriranju spomenikov*, najbolj izraža poseben avtorjev pogled na probleme varstva in v njej opazimo največji odmik od varstvene doktrine dunajske šole.

Steletu kot izhodišče sicer še vedno služi rieglovska argumentacija, kaj določa spomeniški značaj predmetov in kako delujejo procesi staranja. Vendar so Steletovi sklepi drugačni od Rieglovih. Riegl je namreč zagovarjal dosledno spoštovanje starinskih vrednot, to je sledov propada in starosti, pa čeprav na račun sodobnega občutka za zaokroženost, to je za harmonijo barv in oblik. Stele kot umetnostni zgodovinar in »estet« je čutil drugače: sicer je svoje prepričanje prikril z argumentom o »objektivnih zahtevah sodobnosti«, ki so povezane z nalogami povojsne obnove, vendar je takšno prepričanje mogoče zaslutiti tudi v njegovih predvojnih spisih, kar sem že omenila. Steletov odnos do estetskih vprašanj se končno sklada tudi z njegovim razumevanjem sodobne arhitekture in umetnosti nasploh, kar je očitno predvsem iz njegovega apologetskega pisana o Plečniku.

Skratka, Stele je v omenjenem članku zagovarjal tezo, da pri posegih na spomenikih ne smemo upoštevati le njihove zgodovinske oziroma dokumentarne vrednosti, temveč tudi *estetski učinek*, ki ga sme (in mora) restavrator še potencirati, seveda v okviru pričevalnega materiala samega spomenika. Naj navedem značilen Steletov citat: »Spomeniško varstvo živi in se razvija, kadar ima opraviti z likovno umetnostnimi spomeniki, med dvema ekstremoma in se mu doslej ni posrečilo umiriti se med njima, med estetiko, ki jo zahteva življenje, in dokumentarnostjo, ki jo zahteva strogo varstveno načelo: konservirati, ne restavrirati!«⁴²

Iz Steletovega izvajanja je jasno, da so po njegovem starinske vrednote spomenika sestavljene iz dokumentarne in estetske plati. Res je že pri Rieglovem Denkamalkultusu očitno, da je njegov koncept spomeniških vrednot protisloven: tako so *starinske vrednote* po eni strani estetske vrednote, ker se izražajo s formo, barvo, slogom, vendar so nekaj manj od tega, ker zaradi staranja forma spomenikov ni zaokrožena, barva ni zapolnjena. Torej gre za nekakšno estetiko z napako. Hkrati so nekaj več od estetskih vrednot, saj delujejo na vsakogar, ne samo na estetsko vzgojene ljudi, in to zato, ker izražajo bistvo življenja, vsemogočnost naravnih zakonov in povezanost vsega bivajočega. Po drugi strani pa jih sploh ne moremo prištevati med estetske vrednote, ker veljajo za vse vrste spomenikov in ne le za umetnostne.

Kot smo ravnonkar rekli, je Stele razumel spomeniške vrednote kot preplet zgodovinskih in estetskih komponent. Pri tem mu je estetika brez ostanka pomenila tisto, kar določa »bistvo« umetnine kot spomenika: »Estetski potencial torej ne temelji v golem liku kakega spomenika, ampak v sozvočju med likom, gradivom ter okolico. Z namenom, ki mu je odrejal življenjsko vlogo, mu odvzamemo tudi estetsko hrbtenico, ter moramo spomeniku, ki mu je življenje tako vlogo vzelo, poiskati novo, ki bo sestavinam njegovega estetskega potenciala dala novo oporo.«⁴³

Stele pravi, da je po »...sodobnem naziranju ...lepota spontana, ne-načrten izraz funkcionalne dognanosti predmeta, ki ima svoj lasten estetski potencial... Zgodovinska pričevalnost spomenika pa obsega njegov stil — njegovo formo, njegovo tehniko, njegovo funkcionalno organičnost, pa tudi njegov posebni estetski potencial, ki je rezultanta vseh prednjih sestavin, kolikor naj se uveljavljajo izven okvira gole uporabnosti.«⁴⁴ Tako se mora tudi konservatorstvo »...spriazniti s pravilnostjo spredaj omenjenega sodobnega naziranja, da more biti lepotnost samo spontana, neponarejena posledica konservatorskih ukrepov, rezultanta njihovega součinkovanja...«, ki pa morajo biti do spomenika tudi obzirni, diskretni.⁴⁵

Če povzamem, je torej *estetska vrednost spomenikov* v njihovi nepopolnosti in poškodovanosti, skratka v njihovem »manjku«, ki je v resnici presežek, saj dokazuje vsemogočnost splošnega, zaključenega sveta bodisi umetnosti in človekovih ustvarjalnih moči bodisi naravnih zakonov. Sodobni človek vidi ključne estetske vrednote v spontanosti, funkcionalni dognanosti in neponarejenosti. Prav takšne estetske učinke imajo tudi pravi spomeniškovarstveni posegi, le da so zastrti, diskretni. Končni sklep, ki jo ponuja Steletova argumentacija, je: **TUDI SPOMENIŠKO VARSTVO JE UMETNOST.**

OPOMBE

1. Časopis za zgodovino in narodopisje, 1928, str. 179—185. Hkrati so bila objavljena tudi navodila Josipa Mala za obnovitev arhivov. Obe deli sta nastali kot uradna navodila velikega župana mariborske oblasti, naslovljena na okrajne poglavarje in šolske ravnatelje.

2. Jugoslovenski istorijski časopis, 1935, str. 425—454, in 1936, str. 49—100.
3. Kronika slovenskih mest, 1936, str. 31—37.
4. Varstvo spomenikov, št. 5, 1953—1954, str. 5—12.
5. M. Dvorak: Katechismus der Denkmalpflege, Dunaj 1918, str. 40—51.
6. O tem poroča Dvorak, »Denkmalpflege in Österreich«, 1911, ponatisnjeno v Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, 1974, št. 3, str. 134.
7. Osnovna načela varstva spomenikov, str. 179.
8. »Kratka navodila za ohranitev arhivov«, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1928, str. 175—179.
9. Riegl tako pravi: »Tako si moramo pri starih stavbah, ki so še dandanes v praktični uporabi, prizadevati, da bi tako ostalo tudi v prihodnje, da bodo ohranjene v takšnem stanju, da bodo še naprej ljudem dajale zavetje brez nevarnosti za njihovo življenje in zdravje... Uporabna vrednost naj vodi ravnanje s spomenikom dotlej, ... dokler to ne pomeni nevarnosti za njegov obstoj in pri tem ni treba popuščati v korist starinskih vrednot. Toda tam, kjer pride do zapletov zaradi mešanja med uporabno vrednostjo in vrednotami novosti, je treba začrtati jasno mejo in dopustiti starinskim vrednotam, da pridejo do polnega izraza.«, cf. A. Riegl: Der moderne Denkmalkultus; sein Wesen und seine Entstehung, Dunaj — Leipzig 1903, str. 41.
10. Osnovna načela varstva spomenikov, str. 180.
11. Cf. predvsem Estetika in dokumentarnost v restavriranju spomenikov, str. 10, v nekoliko drugačni zvezi tudi pri Problemu varstva spomenikov v slovenskih mestih, str. 36. Podrobnejše bom predstavila Steletov odnos do »ustvarjalnega« dopolnjevanja spomenikov v nadaljevanju.

12. O tem govorji M. Wohlleben v uvodu v zbornik Dehiovih in Rieglovič članekov z naslovom *Konservieren, nicht restaurieren*, Braunschweig — Wiesbaden 1988, str. 26.
13. Problem spomeniškega varstva v Jugoslaviji, str. 427.
14. I. Cankar, *Uvod v umevanje likovne umetnosti (Sistematika stila)*, Ljubljana 1926, str. 44.
15. Problem spomeniškega varstva v Jugoslaviji, str. 428.
16. Ibid, str. 432.
17. Der moderne Denkmalkultus, str. 61.
18. Problem spomeniškega varstva v Jugoslaviji, str. 429.
19. Ibid, str. 430.
20. Ibid.
21. Riegl je o tem govoril v *Der moderne Denkmalkultus*, str. 13.
22. Problem spomeniškega varstva v Jugoslaviji, str. 431.
23. Za ponazoritev Steletove zavezanosti genetsko-klimatskemu pogledu na zgodovino umetnosti naj navedem nekoliko daljši citat: »Umetnost v Primorju predstavlja nedvomno najzanimivejše poglavje slovenske umetnostne zgodovine. S stališča kulture in umetnostne geografije pa je to eno najzanimivejših poglavij kulturnega opisa Srednje Evrope sploh, ker vsebuje celo vrsto načelnih problemov kulturne zgodovine. Redkokje se namreč tako jasno izraža vpliv morja in celine na kulturno podobo dežele kakor v Istri, redkokje ima značaj zemlje s svojim prirodnim gradivom tako vlogo v značaju umetnosti kakor na Krasu, redkokje se je tako jasno izrazila v kulturnih spomenikih politična razdelitev pokrajine in socialna struktura njenega prebivalstva kakor v Istri, redkokje je tako pomemben vpliv kulturne tradicije ozemlja kakor v obmorski Istri in redkokje se s tako silo stavi vprašanje o vlogi rasnega elementa v kulturi in umetnosti kakor tu... Kultura in umetnost te dežele ima izrazit prehodni značaj: kljub temu pa so kulturne meje tako ostro postavljene druga ob drugo kakor jeziki in narodnosti...«
- Cf. *Umetnost v Primorju*, Ljubljana 1960, str. 9.
24. Problem spomeniškega varstva v Jugoslaviji, str. 432.
25. Ibid, str. 434.
26. Ibid.
27. Ibid, str. 437.
28. Problem varstva spomenikov v slovenskih mestih, str. 31.
29. Ibid.
30. Ibid.
31. Ibid.
32. Vse sintagme so, seveda, iz obravnavanega Steletovega besedila.
33. Glej opombo št. 27.
34. To je razvidno tudi iz citata, omenjenega pod opombo št. 28, kakor tudi iz njegove predstavitev spomeniške problematike konkretnega mesta, to je Kranja. Cf. njegov članek *Obličeje Kranja* in njegov zgodovinski razvoj, *Zgodovina mesta Kranja*, Kranj 1939, str. 373—383.
35. Problem varstva spomenikov v slovenskih mestih, str. 31.
36. Ibid, str. 32
37. Ibid, str. 31.
38. Problem spomeniškega varstva v Jugoslaviji, str. 73.
39. Problem varstva spomenikov v slovenskih mestih, str. 32.
40. Ibid, str. 34—35.
41. Ibid, str. 35. Tako je v prvo skupino uvrstil Ljubljano, Maribor, Radovljico, Tržič, Kranj, Skofjo Loko, Celje, Kočevje, Novo mesto, Ptuj in Ljutomer. Za ta

mesta je priporočal strogo izvajanje varstvenih načel, kar velja za tloris, zunanjost in notranjo podobo, milje in posamezne spomenike. V drugo skupino je prišel vse preostale trge in mesta, razen Murske Sobote, ki jo je edino eksplicitno uvrstil v tretjo skupino, kjer so načela varstva najmanj stroga in je vse odvisno od »...splošnega razpoloženja, ki ga more zajeti samo tenkočuten arhitekt«. Ibid, str. 35—36.

42. Estetika in dokumentarnost v restavriranju spomenikov, str. 35.
43. Ibid, str. 8.
44. Ibid, str. 6.
45. Ibid.

SPOMENIŠKOVARSTVENE PODLAGE ZA URBANISTIČNO UREJANJE V OBČINI TOLMIN

Marvy Lah-Sušnik, Bojan Klemenčič

MONUMENT CONSERVATION BASIS FOR URBAN PLANNING IN THE TOLMIN COMMUNE

POVZETEK

V občini ugotavljamo mediteranski stavbni tip z beneško in kobariško-tolminsko podvrsto ter alpski stavbni tip. Ta se deli na bovško-trentarsko in cerkljansko-škofjeloško inačico. Med tipi so prehodne oblike. Zelo pomembna je skupina začasnih bivališč. V elaboratu ugotavljamo najprej območje teh tipov, ugotavljamo, v kakšna naselja se združujejo, nato določamo za vsako tako dobljeno območje načine varovanja in možnosti za graditev.

In the commune we find the mediterranean building type with Venitian and Kobarid—Tolmin subspecies together with the Alpine building type. The latter is divided into Bovec—Trenta and Cerklje—Škofja Loka alternatives. There are also transitional types. The group of temporary dwelling-places is very important. The elaboration first ascertains the areas of these types, the kind of settlements they form, and then defines manners of protection and building possibilities suitable for each of the ascertained areas.

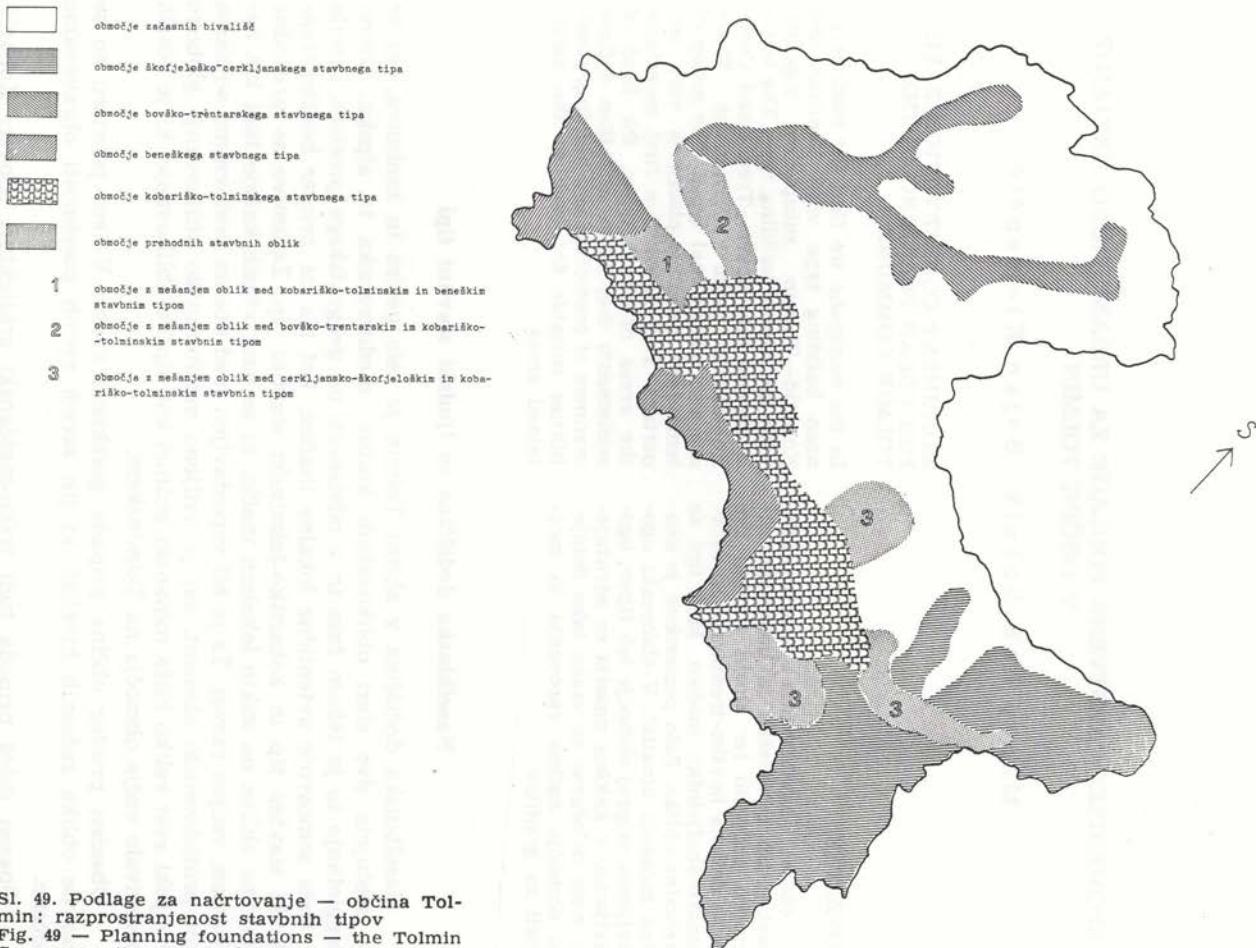
Naselbinska dediščina in ljudski stavbni tipi

Naselbinska dediščina v občini Tolmin je zelo pестra in zanimiva, saj se tu srečujeta dve sferi oblikovalnih kultur: mediteranska in alpska. Njuno prepletanje se je tekom časa in v odvisnosti od geografskega prostora razvilo v čisto samosvoje avtentične lokalne inačice, kot sta na primer bovško-trentarski stavbni tip in kobariško-tolminski stavbni tip. Zanimive so prehodne stavbne oblike na stikih lokalnih inačic, ki se nam včasih kažejo tudi kot nespontan, vsiljen razvoj. Ta je bil vzpostavljen med obema svetovnima vojnoma kot protislovenski element, saj je vsiljeno mediteransko oblikovanje globoko v alpski svet veliko bliže romanski kulturi kot alpsko oblikovanje, ki je včasih prekrivalo večja območja na Tolminskem.

Obsežen prostor občine pripada gorskemu svetu. V tem prostoru so se razvile oblike začasnih bivališč, ki jih zaradi svojih posebnosti obravnavamo ločeno.

Opazen delež pripada tudi trško-meščanski arhitekturi (Bovec, Kobarid, Tolmin, Most na Soči), ki pa se ne podreja ljudskemu oblikovanju, oziroma ne sovpada v modele prostorskih rasti tu obravnavanih naselij.

Karakteristična v tolminskej občini je tudi dediščina ljudskih znamenj in posameznih samotnih senikov, ki izvirno določajo kulturno krajino.

Sl. 49. Podlage za načrtovanje — občina Tolmin: razprostiranost stavbnih tipov
Fig. 49 — Planning foundations — the Tolmin Commune: the range of building types

Obstoječe lokalne oblikovalne regije so, gledano historično, rezultat stare poselitvene kontinuitete, ki je izpričana v glavnih poselitvenih konjunkturah svetolucijske kulture, Rima, srednjeveške gorske kolonizacije in z nastankom zadnjih naselij iz pašnih prestaj in planin.

Pregled stavbnih tipov

- A. Mediteranski tip
- B. Alpski tip
- C. Prehodne oblike
- D. Začasna bivališča

A.1. Beneški stavbni tip

Za beneški stavbni tip veljajo skupne razvojne značilnosti mediteranskega stavbnega tipa. To je adicija posameznih enot v posamezno naselje ali zaselek oziroma tudi v prstanasto-mrežno naselje (nekdanji Beginj). Historični razvoj stanovanjskega dela se kaže v prehodu iz enocelične zasnove s strmo skrlasto oziroma slammastreho v večcelično in večetažno poslopje z zunanjimi komunikacijami. Beneški stavbni tip ima v končnem stadiju, izoblikovanem v 18. in 19. stol., naslednje oblikovne značilnosti: večcelična, etažna in dvoetažna poslopja, plitve strehe, krite s korci, napušče z rezljanimi špirovci in slikanimi planetami, »ganke« tudi v dveh etažah s sistemom slopov in stebrov, izrazite vetrobrane in rizalite ter v njihovem zavetju izvedene vhode, značilne lope — »linde«, odprtine, okrašene s kamnitimi detajli, podobno oblikovana gospodarska poslopja s skromnejšimi elementi oblikovanja.

A.2. Kobariško-tolminski stavbni tip

V Soški dolini med Kobaridom in Mostom na Soči se je oblikovalo zelo pestro etnološko področje, katerega nastanek je močno pogojen z destrukcijami obeh vojn in z nasilno mediterizacijo med obema vojnoma. Destrukcija naselij je bila tako močna, da danes zelo težko razpoznavamo lokalne inačice ljudskega oblikovanja, ki smo jih zato združili v kobariško-tolminski stavbni tip.

V tem stavbnem tipu prepoznavamo tradicionalne oblike razvoja širšega mediteranskega stavbnega tipa, delno z vplivi zakonitosti alpskega geografskega in kulturnega prostora. Mediteranske, prevladujoče težnje se nam kažejo v: adicijskem združevanju posameznih enot domačije in v adiciji posameznih domačij med seboj, vendar v ohlapnejši obliki, v kateri praviloma ne pride do izoblikovanja zaprtega tipa domačij. Stavbne kritine z značilno mediteransko streho in s tem v zvezi uvedenimi mezaninskimi podstrešji so poenotene. Zunanji hodniki — »ganki« praviloma potekajo po celotni daljši fasadi. Kamniti portalni in okenski okviri, rezljani napušči s poslikanimi planetami in zunanja stopnišča so mediteransko oblikovani. Alpske oblikovne težnje pa se nam kažejo v ločenih gospodarskih poslopijih (seniki, kašča), v cerkljanskem tipu gradnje stanovanjskih poslopij v breg in v samotnih domačijah.

Prevladujoče so gručaste vasi (konvergentna oblika), gručasti zaselki in zvezdaste vasi (divergentna oblika). Sočasno pa kulturno krajino identificirajo značilni samotni seniki oziroma skupine senikov ter posamezne samotne domačije.

B.1. Bovško-trentarski stavbni tip

Bovško-trentarski stavbni tip spada v alpsko kulturno območje, vendar je toliko samosovo, da govorimo o izrazitem regionalnem tipu. Ta se je, pogojen s kulturno-zgodovinskimi in geografskimi danostmi, izoblikoval v 18. in 19. stol.

Tipičen je razpored prostorov: »izba« — črna kuhinja z vežo (»hiša«) — »kamra«, zidana ali lesena osnova (brunarice) ter strma lesena oziroma slammata streha.

Z bovško-trentarsko hišo mislimo na vrhkletno oziroma na vrhhlevno zidano poslopje z zunanjim stopniščem in hodnikom, s širokim napuščem nad njima (ter vhodom na podstrešje), s strmo dvokapno streho, običajno s čopi in z lesom opa-

ženimi zatrepni. Prvobitna kritina teh hiš so bile skodle oziroma deske na gospodarskih poslopjih. Po obeh vojnah pa se uveljavljajo kot kritina eternitni in cementni špičniki, bobrovci, opečni zarezni ter pločevina in valoviti salonti, ki imata kot kvarno posledico spremembo razmerja mas med strešino in stavbnim jedrom ter tudi spremembo naklona strehe. Zunanje stopnišče je ali leseno (motivi preprostih pokončnih lat na ograjah) ali zidan (kamnite stopnice, zidana ali lesena ograja) z ločenimi ali ravno zaključenimi, zidanimi nišami pred vhodi v pritlični del ali pa hodnik (»gank«) sloni na stebri. Hodnik se na koncu včasih opira na vetrobran, na značilni rizalit (spahnjeni del stavbe) ali pa na zid naslednjega poslopja, ko so stavbe v nizu. Vhodi so praviloma na daljši fasadi, poznamo pa tudi funkcionalno pogojene vhode na zatrepnih fasadah. Vhodi se včasih ponavljajo z istimi motivi (stopnišče, hodnik) tudi na retrofasadah.

Kamnoseškega dekorja in fasadnih poslikav je v Trenti in na Bovškem razmeroma malo. Lahko pa ugotavljamo, da ga je bilo več pred obema vojnoma. O tem priča nekaj primerkov portalov in okenskih okvirjev iz kamna. Začudujoče pa je pomanjkanje fasadnih poslikav na tem območju, ki ga z vseh strani obdajajo področja, bogata s poslikavami, kot so Gorenjska, Šentviška planota in Breginjski kot. Ločena gospodarska poslopja so obdelana le utilitarno in iz enakih materialov kot stanovanjske enote.

Bovško-trentarski stavbni tip je značilen tudi po organizaciji naselij. Klasični princip alpskega stavbnega tipa je disperzija posameznih enot domačije in domačij med seboj. Ta princip, uveljavljen v naseljih Trenta, Soča, Lepena in Bavšica označujemo kot naselja samotnih domačij oziroma z večjo organizacijo le-teh kot verižna naselja. Naselji Trenta in Soča pa imata tudi že farni gruči s koncentracijo domačij. Drugi lokalni, pristni princip organiziranja naselij v območju Bovško-trentarskega stavbnega tipa je presenetljivo mediteranski način v adicijo posameznih enot domačije in tudi domačij med seboj v značilne nize s tvorjenjem značilnih »gas«. Ta princip se je uveljavil v naseljih Strmec, v obeh Logih pod Mangartom, v Kalu in Koritnici, v Bovcu, Čežošči, Plužni, Logu Čežoščem in Žagi. Sočasno pa ob teh naseljih obstajajo tudi ločene, samotne domačije in posamezni gospodarski objekti.

B.2. Cerkljansko-škofjeloški stavbni tip

Cerkljanski stavbni tip na Tolminskem je del obsežne etnološke subregije, ki delno prekriva še novogoriško občino in skoraj v celoti idrijsko občino na svojem primorskem teritoriju. Lokalni inačici cerkljanskega stavbnega tipa lahko v zgodovinskem razvoju sledimo v 18. in 19. stoletje. Pred tem časom lahko le hipotetično domnevamo skupne razvojne oblike na celotnem alpskem območju. V 18. stoletju prepoznavamo ljudsko oblikovanje cerkljanskega stavbnega tipa v pritlični stavbi s strmo slavnato oziroma skodlasto streho, s kvadratičnimi okni in vhodom v simetrični osi daljše fasade ter z ločenimi gospodarskimi poslopji. Preproste, nečlenjene, pravokotniške kubuse so okraševali s tipičnimi poslikavami (arhitekturni detajli, figuralka) oziroma tudi s kamnoseškimi arhitekturnimi detajli (šivani robovi, okviri oken in vrat). Kasneje, v 19. stoletju, zraste stanovanjsko poslopje v etažo in v širino. Ima strmo streho, krito s slamo, skodlami ali sekundarnimi kritinami (zarezni, bobrovci); urejene okenske osi in mansardne prostore. Ta poslopja so prav tako okrašena s tradicionalno slikano ali kamnito dekoracijo. Posamezni gospodarski objekti (razen podkletenega dela stanovanjske hiše) so ločeno razvrščeni ob bivalni enoti z oblikovnimi elementi, izpeljanimi iz stanovanjskega dela.

Posebna lokalna enačica je nastala v zgornji Baški grapi z značilno streho, prekrito z malimi, zelenimi skrlami (povezava z gorenjsko stranjo — Železniki).

Organizacija posameznih enot je tipično določena z utrjeno shemo stanovanjskega poslopja, postavljenega v breg, z zatrepno fasado in funkcionalno razporejenimi, ločenimi gospodarskimi poslopji. Organizacija naselij je zelo šibka, saj tu obstajajo naselja samotnih domačij, verižna naselja, farne gruče, v nekaterih predelih pa sočasno najdemo gručasta naselja z zaselki in samotnimi domačijami.

SPOMENIŠKO-VARŠTVENA VALORIZACIJA IN MERILA: VARYANJA

točkovne vrednosti - skupina:

OPIS NASELJA	TIPOVNA ZALOGA	SLOVNI ZALOGA	TIPI SEMLJITVE	VALORIZACIJA						MERILA VAROVANJA	GRAFIČNE PRILOGE
				zvezdasto naselje	gručasto naselje	gručasto naselje	gručasto naselje	gručasto naselje	gručasto naselje		
ZAGA	UO	deleno veržino nase- lje in delno Gru- časti zaselki	boviko- trentar.	prvotna gruda, delci, celki	2	2	1	1	6	+	ND KD 1822
BORJANA	UO	dva gručasta zasel- ka in novonastala kruta	beneški	neprovil- ni delci	2	2	1	2	7	+	ND KD ni
DREŽNICA	UO	zvezdasto naselje	tolmin- kobarščik	neprovil- ni delci	2	2	1	1	6	+	ND KD 1822
IDRJSKO	UZ	gručasto naselje Kobarid	tolmin- kobarščik	grude, delci	2	2	1	1	6	+	ND KD 1812
MILINSKO	UZ	gručasto naselje Kobarid	tolmin- kobarščik	grude, delci	2	2	1	1	6	+	ND KD 1812
KAMNO	UO	zvezdasto nase- lje z gručastim zaselk-	tolmin- kobarščik	prehodna grudka med grudami in delci	2	3	1	1	7	+	ND KD 1822
LIVEK	UO	gručasto naselje z dvema gručastima zaselkoma	beneški	grude	2	2	1	1	6	+	ND KD 1812
ZABCE	UZ	gručasto naselje Tolmin	tolmin- kobarščik	grude, delci	2	2	1	1	6	+	ND KD ni
POLJUBINJ	UZ	zvezdasto naselje Tolmin	tolmin- kobarščik	grude, delci	2	2	1	1	6	+	ND KD 1822
PRAPETNO	UZ	gručasto naselje Tolmin	tolmin- kobarščik	grude, delci	2	2	1	1	6	+	ND KD ni
VOLČE	UZ	zvezdasto naselje Tolmin	tolmin- kobarščik	grude, delci	2	2	1	2	7	+	ND KD ni

Sl. 50. Podlaga za načrtovanje — občina Tolmin: vzorec valorizacije
Fig. 50 — Planning foundations — the Tolmin Commune: evaluation sample

C.1. Prehodne stavbne oblike med mediteranskim in alpskim tipom

C.2. Prehodne stavbne oblike med dvema mediteranskima tipoma

Na stikih mediteranskega in alpskega stavbnega območja ter na stikih lokalnih enačic (podtipov) ljudskega oblikovanja so se tekom časa ustvarila območja prehodnih stavbnih oblik. V teh območjih se mešajo vplivi sosednjih stavbnih oblikovalnih načinov in to v čistih formah posameznih stavbnih tipov ali pa tudi z določenimi vmesnimi oblikami (kot npr. mediteranska streha na cerkljansko zasnovani domačiji). Na Tolminskem so tako območja:

1. na stiku beneškega in kobariško-tolminskega stavbnega tipa v okolici Robiča in Kreda (spoju dveh mediteranskih tipov),

2. na stiku bovško-trentarskega in kobariško-tolminskega stavbnega tipa v Srpenici in Trnovem ob Soči (stik mediteranskega in alpskega stavbnega tipa),

3. na stiku cerkljansko-škofjeloškega stavbnega tipa pa s kobariško-tolminškim: območje Čadrg, Zadlaz, Tolminske Ravne; območje spodnje Baške grape in spodnjega toka Idrije; območje obeh Lomov, Grudnice (stiki mediteranskega in alpskega stavbnega tipa).

Vsa območja stikov mediteranskega in alpskega stavbnega tipa kažejo na nekdanjo prevlado, če že ne kar na čista območja alpskih stavbnih tipov. To pomeni, da je bila mejja med mediteranskim in alpskim kulturnim prostorom v preteklosti precej južneje, kot se nam kaže v ohranjeni dediščini.

D. Začasna bivališča

Na območju Tolminske obstaja dvoje tipov pastirskih planin: ovčje (in kozje) ter kravje (in konjske) planine. S tem v zvezi obstaja tudi glavna razlika med organizacijo in oblikovanjem teh začasnih bivališč: manjši objekti (hrami) na ovčjih, večji na kravjih planinah ter disperzna in adicijska organizacija planin. Podrobnejša organizacija in oblikovanje planin ima hrame pod isto streho ali ločene med seboj (organizirani v gručo ali v krožnih oblikah), gradnjo iz priročnih materialov: kamna, lesa in slame, zelo skromno, zgolj utilitarno oblikovanje brez detajlov ter pejsažne kvalitete s pretehtano izbiro lokacije, z ogradami, napajališči, vodnjaki, z brvmi, s salarji ipd.

Posebna zvrst ljudskega oblikovanja na območju začasnih bivališč so še prestaje. Te pomenijo v oblikovnem smislu avtonomni tip zaradi specifičnosti priložnostnega gospodarjenja. To kaže ob glavni funkciji — pašništvu še v skromno začasno poljedelstvo. Tu je razlika od planin, kjer za to panogo ni več pogojev. Prestaje v svoji prvotni funkciji na Tolminskem ne obstajajo več, so pa opazne njihove oblikovne značilnosti v sicer spremenjenih funkcijah (največkrat vikendi).

Razvojne usmeritve za naselbinsko dediščino

Razvojne usmeritve za naselbinsko dediščino se delijo glede na kvaliteto ohranjenosti te dediščine:

A — naselja, ki so kulturni spomeniki — teh v tolminski občini ne razpoznavamo več, pač pa obstajajo kot kulturni spomeniki historična jedra naselij Breginj in Kobarid;

B — naselja, ki so kulturna dediščina;

C — naselja, ki niso kulturna dediščina, vendar v njih obstaja posamezna enota kulturne dediščine.

A

Za ta naselja velja najstrožji varstveni režim ter prepoved novogradenj v vedutnem zaščitnem pasu. Vsak poseg v to območje mora služiti le konservaciji in restavraciji kulturnega spomenika.

B

Razvojne usmeritve za ta naselja so obdelane s pomočjo metodologije, ki jo je razvil M. Durjava v delu Načela oblikovanja slovenskih kmečkih naselij in ljudske arhitekture, Maribor 1986. Za tolminska naselja, zaščitena kot kulturna dediščina, velja, da je treba gradbene posege najprej usmeriti v pre novo obstoječega stavbnega fonda. Arhitekturno oblikovanje se mora prilagajati tradicionalni oblikovalni lokalni tipiki, ki jo določa etnološka regija oz. stavbni tip.

Pri vseh naseljih na Tolminskem je s pretehtanimi lokacijami mogoče graditi senike kot ločene samotne objekte.

1. Naselja samotnih domačij s farno gručo ali brez nje

Naselja tega tipa na Tolminskem so v regijah dveh alpskih stavbnih tipov: bovško-trentarskega in cerkljansko-škofjeloškega ter v njunih prehodnih območjih (npr. Slap ob Idriji — levi breg).

Novogradnje morajo slediti konceptu samotnih domačij s pretehtano izbiro lokacije in organizacijo posameznih, ločenih enot domačije. Novogradnje so mogoče kot minimalno radialno-koncentrično povečanje farne gruče.

2. Verižna naselja s farno gručo ali brez nje

Naselja tega tipa so na Tolminskem v regijah dveh alpskih stavbnih tipov: bovško-trentarskega in škofjeloško-cerkljanskega.

Novogradnje morajo slediti konceptu samotnih domačij v verižnem nizanju; koncept organiziranja posameznih ločenih enot domačije.

Novogradnje so mogoče kot minimalno radialno koncentrično povečanje farne gruče.

3. Gručaste vasi in gručasti zaselki (konvergentna naselja)

Naselja tega tipa so v vseh etnoloških regijah. Novogradnje so mogoče kot radialno koncentrična širitev naselja.

Pri naseljih mešanega tipa (gruča in samotne domačije) so mogoče pretehtane lokacije samotnih domačij predvsem s kmetijsko funkcijo.

4. Zvezdasta naselja (divergentno naselje)

Novogradnje so mogoče kot rast naselja po principu ločenih grozdastih kompleksov.

Pri naseljih mešanega tipa (zvezdasto naselje in samotna domačija) so mogoče pretehtane lokacije samotnih domačij predvsem s kmetijsko funkcijo.

Za naselja, ki niso uvrščena v kulturno dediščino, je potrebno pretehtati, zakaj so izgubila lastnost dediščine in jih sanirati po načelih naselij skupine B.

Usmeritve za večje zazidalne komplekse

Po navedenih usmeritvah ni prostora za večje zazidalne cone. Potrebe po večjih zazidalnih kompleksih bi bilo potrebno usmerjati v novoustanovljena naselja oz. zaselke.

Naravna dediščina s krajinskimi regijami in razvojnimi usmeritvami za aktivno varovanje

Občino Tolmin smo v krajinskem pogledu razdelili na tri območja, ki jih opredeljuje način poselitve in se glede na to bistveno ločijo.

1. Anekumena

To je območje najvišjih nadmorskih višin, visokogorje, ki sega nad planinske pašnike. Večinoma je to skalnato, razjedeno kraško površje, večji del leta pod snežno odejo. Geomorfološko je to območje občutljivo, večinoma še neraziskano. Še vedno preseneča z nepredvidljivimi pojavi. Zaradi slabih življenjskih pogojev je tudi flora in favna skromna. V krajinskem pogledu visokogorje s svojimi oblikami vrhov in pogorij pomeni prostorski okvir severnemu delu občine. Sivina poleti in belina pozimi kontrastno zaključujeta horizont.

2. Subekumena

Gre za območje planin, ki jih opredeljujejo začasna bivališča, nastala na ugodnih legah s tipičnim arhitekturnim oblikovanjem in planinskimi travniki. Še vedno je to kraški svet z mestoma razgaljenim podtaljem, s tanko plastjo prsti. Travniki, ki zaraščajo večino tega pasu, delujejo enotno, ploskovno, včasih jih razmejujejo kamniti zidovi in žičnate ograje, ki so v funkciji kolobarjenja. Območje je delno poraslo z gozdom, zlasti na nižjih nadmorskih višinah. Zaradi reliefnih značilnosti so tolminske planine prikladnejše za rejo drobnice kot goveda.

3. Ekumena

Ekumena označuje območja kulturne krajine, tj. poselitev s pripadajočo antropogeno krajino. Kulturna krajina v občini Tolmin še ni bila ovrednotena v smislu dediščine. V elaboratu Naravna dediščina v občini Tolmin je podan samo poskus diferenciacije kulturne krajine po posameznih geografskih enotah. V tej nalogi skušamo z navedeno metodologijo vrednotiti stanje v odprtem prostoru za potrebe prostorskih usmeritev, ki jih podajamo.

Kljub temu pa nekatera območja bodisi zaradi naravne ohranjenosti ali izjemne kulturne krajine obravnavamo na nivoju dediščine (oznaka v razpredelnici).

Usmeritve za preoblikovanje

Pomembno je vzdrževati: uravnoteženo merilo prostora (velikostno razmerje posameznih členov prostora mora ostati v sorazmerju — npr. rast naselja ne sme biti tako, da se njegova površina in volumen razširita na ostale površine — njivske površine, pašniki, travniki ne smejo postati prevladujoči element v prostoru); strukturo prostora (ohranjati je treba prostorsko pestrost — npr. členjenost prostora, prilaganje reliefu, ohranjanje agrarnega vzorca).

Pogoji za druge dejavnosti v prostoru

1. Gozdarstvo

Nove prometnice naj ne prečkajo vizualno izpostavljenih pobočij (npr. Bovška kotlina). Goloseki niso dovoljeni. Nasipne in odkopne brežine ob gozdnih cestah je potrebno ozeleniti ter strmejše brežine stabilizirati. Poškodovane gozdne robove je treba sanirati. S potmi se je potrebno izogibati že znanim lokalitetam naravne dediščine (brezna, jame kot lokalitete). Jame ne smejo služiti kot odlagališča sečnih odpadkov. Tam, kjer gozdne prometnice prečkajo grape s potoki, je potrebno izvesti ustrezne propuste. Gozdne ceste ne smejo segati v izvire in povirja ali sekati vodnih žil.

2. Kmetijstvo

Čim bolj naj se ohranja sedanja kmetijska raba s prepletanjem njiv in travnikov. Ohranja naj se ravnotežje v prostoru — to pomeni, da mora velikostno razmerje posameznih členov prostora ostati v sorazmerju (npr. njivske površine ne smejo postati prevladujoča prostorska prvina brez vmesnih travnikov, gozda itd.). Obdržati je treba strukturiranost prostora oz. pestrost (z različnimi kulturami, z ohranjanjem značilnega njivskega vzorca, z upoštevanjem reliefa, obstoječe veče vegetacije, cestne mreže ipd.). V subekumeni naj se vzdržujejo planinski pašniki. Očistijo naj se planine, ki se zaraščajo.

Raba umetnih gnojil naj bo zaradi možnega onesnaženja vodnih virov na pobočjih ter v dolinah pretehtana. Vsak večji načrtovani melioracijski poseg v prosto mora potekati po predhodno izdelanem ureditvenem načrtu, ki uskladi kultiviranje terena, tako da upošteva naštete kvalitete prostora.

3. Vodno gospodarstvo

Pri poseganju v porečje reke Soče je treba upoštevati pogoje, podane v nalogi Vrednotenje reke Soče, ki jo je izdelal ZVNKD Gorica. Tudi ostale večje vodotoke (npr. Nadiža) bi bilo potrebno ovrednotiti kot Sočo, ker le tako lahko postavimo pogoje glede posegov. Regulacija drugih potokov po našem mnenju ni potrebna, če le-ti s svojo naravo ne ogrožajo življenja. Morebitne manjše regulacije se izvajajo s čim manjšimi posegi (ohranjanje vegetacije, sipin idr.). Izraba vodne energije naj se izvaja na ekološko in krajinsko neoporečen način.

4. Turizem in rekreacija

Občina ima velike možnosti za turizem, vendar bi to panogo morali izvajati brez večjih objektov. Mogoče so pasivne oblike rekreacije ob Soči (sprehodi, ribolov, kajakaštvo). Kmečki turizem nudi možnost planinarjenja, poletne obiske na planinah, smučanje na obstoječih smučiščih. V primeru odpiranja novih smučišč je potrebno presoditi vplive na okolje, dediščino, vizualne vplive, geomorfološke vplive (erozija) in sanacijske ukrepe za ublažitev poškodb.

5. Pridobivanje rudnin in odlagališča odpadkov

Vsak nov kop oz. odlagališče je mogoče odpirati po poprejšnji analizi varovanih lokacij. Nesprejemljive so lokacije na izpostavljenih legah, ki so vidne z razgledišč ali pomembnih prometnic, vedutah kulturnih in naravnih spomenikov in dediščine, vrhovih. Vnaprej je potrebno izdelati sanacijske oz. ureditvene načrte, ki predvidijo med drugim sekundarno namensko rabo takih lokacij po končanem izkoriščanju oz. odlaganju (način oblikovanja reliefa, struge, oblika, količina, vrsta zasaditve ...).

Ocena primernosti prostorskih izvedbenih načrtov

Stanje: Ohranjenost historičnih naselij je močno okrnjena s kataklizmami obeh vojn in zadnjega potresa, v sicer bogati kulturni krajini ni več mogoče razpoznavati naselbinskih spomenikov, ampak le njihova historična jedra (Kobarid, Breginj). Kljub številnim in obsežnim gradbenim posegom (obnovitve celih vasi) pa ugotavljamo močno zasidranost tradicionalnega ljudskega oblikovanja, ki preživila celo

take samovoljne posege, kot so se izkazovali pri nasilni »mediteranizaciji« med obema vojnoma in pri zgrešenih obnovitvenih popotresnih gradnjah.

Problematika varstva naselbinske dediščine: Taka naselja, ki so ohranila veliko tradicionalnega oblikovanja označujemo kot naselbinsko dediščino. V tem elaboratu poudarjamo način varovanja naselbinskih spomenikov, naselbinske dediščine ter območij s priznano kulturno krajino, ki bi morala skozi poselitveni razvoj ohranjati svojo zgodovinsko kontinuiteto. To pa nikakor ni mogoče zagotoviti z istimi načini urejanja, kot se uporabljajo za mestna naselja — z zazidalnimi conami. Te cone v ruralnem okolju neustrezno obtežujejo prostor, poudarjajo le del naselja na račun izpraznitve starega dela in na račun degradacije kulturne krajine z novouvedenimi, netradicionalnimi oblikami. Za naselbinske spomenike (istorični jedri Breginj in Kobarida) je potrebno ob konservatorskem programu organizirati širši družbeni interes in sredstva za prenovo. Za usmeritve arhitekturnega oblikovanja vseh naselij, za razvojne usmeritve ostalih naselij, ki niso dediščina in za odprt prostor zunaj naselij bo izdelan elaborat spomeniškovarstvenih podlag za PUP po posameznih etnoloških oziroma krajinskih regijah.

Metodologija

Elaborat je sestavljen iz vrednostne tabele in grafičnih prilog, ki obsegajo katastre XIX. stoletja (francoski in franciscejski katastri), meje območij naselbinskih spomenikov in razvojne usmeritve za naselbinsko dediščino.

Vrednostna tabela je sestavljena iz opisa naselja, valorizacije prostora in meril varovanja.

Opis naselja zajema **tipologijo naselja** po terminologiji, kot jo je uvedel M. Durjava; nadalje zajema **lokalni stavbni podtip in tip zemljiške razdelitve**, kot jo je uvedel Ilešič z delom Sistemi zemljiške razdelitve na Slovenskem. Rubrika opis naselja skupaj s podatki raziskav in iz **starih katastrov** tvori obvezna izhodišča za nadaljnji poselitveni razvoj.

Valorizacijo prostora dobimo s seštevkom ocen posameznih komponent prostora: ocena naravne pestrosti, kulturne krajine, rurizma oz. urbanizma in arhitekture. Seštevek točkovnih vrednosti nam kaže stopnjo ohranjenosti oz. degradacije prostora.

Skupina A, 12—11: v tolminski občini naselja ne dosegajo te stopnje ohranjenosti (glej uvod).

Skupina B, 10—9: to stopnjo dosegajo naslednja obravnavana naselja v občini Tolmin: Trenta, Soča, Log pod Mangartom, Čezsoča, Kanalski Lom, Rut, Šentviška Gora, Gorenja Trebuša, Zatolmin.

Skupina C, 8—6: to stopnjo ohranjenosti z delno degradacijo imajo naselja: Žaga, Borjana, Drežnica, Kamno, Livek, Čiginj, Kozarišče, Modrej, Modrejce, Idrsko, Mišnico, Dolenja Trebuša, Grahovo, Slap.

Skupina D, 5—0: visoka degradacija prostora je v naseljih: Breginj, Podbela, Postaja, Kneža, Podbrdo.

Ostala naselja, obdelana v tabelah (Tolmin, Most na Soči, Kobarid in Bovec), so neocenjena; zaradi silovitega povojnega razmaha iz vaško-trških naselij v mestna je prišlo do spremembe kvalitete naselij.

Merila varovanja določajo spomeniško varstveni status naselja in oblike delovanja spomeniške službe pri posegih v naselbinski prostor.

Spomeniško varstveni status je mogoče razbrati s seštevkom valorizacijskih rubrik rurizem oz. urbanizem in rubrike arhitektura po naslednji lestvici: točkovna vrednost: 6—5 — kulturni spomenik, 4—3 — kulturna dediščina, 2—0 — ni dediščina.

Posamezne ocene po rubrikah pa pomenijo:

Krajinska pestrost

Krajinska pestrost se kaže v naslednjih prostorskih elementih:

1. reliefni pojavi,

2. pojavnost vegetacijskih oblik: gozdni rob, skupine dreves, osamljena drevesa, solitera, travne ploskve, gozdne površine, obraščenost vodnih pojavov,
3. vodni pojavi,
 4. sistemi poljske razdelitve,
 5. poselitev,
 6. merilo prostora.

Ocene krajinske pestrosti so od 0—3, izhajajo iz števila opredelilnih elementov na obravnavanem prostoru.

Ocene: en element, ni pestro, 2—3 elementi, majhna pestrost, 4—5 elementov, srednja pestrost, 6 elementov, izjemna pestrost.

Kulturna krajina

Opredeljuje jo: zemljiška razdelitev, razmerje med tipom zemljiške razdelitve in tipom naselja, stik poselitve in krajine.

0 — popolna degradacija, 1 — ostanki tipa zemljiške razdelitve, 2 — še določljiv tip zemljiške razdelitve, 3 — izrazit tip zemljiške razdelitve.

Rurizem oziroma urbanizem

0 — splošna degradacija urbanizma (splošno neupoštevanje historičnega koncepta poselitve), 1 — delna degradacija historičnega koncepta poselitve, 2 — spoščevanje konceptov poselitve, 3 — velika ohranjenost historičnega koncepta poselitve.

Arhitektura

0 — novo nastala naselja, ki niso upoštevala tipičnih elementov lokalne arhitekture, 1 — delna degradacija arhitekturnega oblikovanja (majhna ohranjenost arhitekturne dediščine), 2 — delna degradacija arhitekturnega oblikovanja (večja ohranjenost arhitekturne dediščine) in 3 — velika stopnja arhitekturne dediščine.

ČAROVNIŠKA MATHESIS V PLEČNIKOVEM PEKLENSKEM DVORIŠČU

Tine Kurent, Jože Kušar

POVZETEK

Plečnik je malo pred svojo smrtjo opremil v Križankah majhen atrij in ga preimenoval v Peklensko dvorišče. Motive za to kompozicijo je dobil v Janezovem Razodetju in v Balantičevem sonetu Tkainina revna sem... Med opremo dvorišča je šteti lučke na obodnem zidovju, okrogle intarzijske vložke v tlaku, kamnite klopi in tako dalje. Števila teh elementov skrivajo v sebi gematrična sporočila. Tako je, na primer, s številom 113 obsojen na pekel Plečnikov namišljeni zopnik CHARLES EDOUARD JEANNERET, s številom 148 pa imenoma tistih plečnikovci, ki so presedlali k Le Corbusieru. V ostalih številah je več gematričnih sporočil, med njimi tudi molitev, verzi, pregorovi in rekla. Plečnik je za ta kriptogram uporabil masonsko gematrično abecedo, razen za ime IESOUS, ki ga moremo decifrirati s številkami grškega alfabet.

THE MAGICAL MATHEMATICS IN THE INFERNAL COURT BY PLEČNIK

A small atrium at Križanke in Ljubljana has been refurnished and renamed "Peklensko dvorišče" by architect Jože Plečnik. The motifs for this composition were borrowed from the Revelation and from one of the sonets by Balantič. Among the decorative and functional elements in the courtyard, there are 113 lamps on the surrounding walls, 148 circular inlays in the pavement intarsia, and so on. With these numbers, Plečnik gematrially condemned to Hell his imagined foe, CHARLES EDOUARD JEANNERET, and his former students, who became Le Corbusier's followers, as well. In other numbers, there are numerous gemetric messages, prayers, verses, sayings and proverbs. For this cryptogram, Plečnik used the masonic code, except for the name IESOUS which can be deciphered with the numerical value of Greek alfabet.

Sam napuh se je zarodil v teh uporniških dušah! Ali se ni takrat (Plečnik) spomnil zgodbe, ki pravi: »In Bog je ustvaril angele. V začetku so bili vsi dobri. Pozneje pa so se nekateri Bogu uprli. In pravični Bog jih je zato — zavrgel!«¹

V Ljubljani je med zgradbami Križevniškega reda in njihovo cerkvijo majhen atrij. Plečnik ga je malo pred svojo smrtjo obnovil in krstil za Peklensko dvorišče ter vanj simbolično zaprl arhitekta Le Corbusiera in ljubljanske corbusierovce.

Preden se bomo lotili decifriranja Plečnikove gematrične čarovnije, bomo morali pregledati, kakšne numerične simbole je Plečnik vgradil v križanski pekel, kaj mu je narekovalo pogubljenje svojih izneverjenih učencev ter njihovega idola in tudi, kako je z gematrijo.

V Peklensko dvorišče se pride po treh poteh: skozi vrata iz prostorov sedanjega Plečnikovega hrama, iz prehoda ob vhodu v sedanjo šolo za obliko-

vanje preko hodnika in dveh stopnišč ali pa iz prostorov ob cerkvi dospemo na pomol, ki brez ograje sega nad ozki atrijev zaliv. V zaliv, predvor, predpekel, kakorkoli ga že hočemo imenovati, ne vodijo s pomola od svetišča sem nobene stopnice. S pomola navzdol lahko samo padaš. Plečnik je ta limb ločil od Peklenskega dvorišča s prehodom, nad katerega je postavil lok, pokrit s 17 korci.

V tleh dvorišča je vdelanih 6 kvadratnih intarzij iz umetnega kamna. V vsaki je vloženih po $5 \times 5 = 25$ okroglih plošč, razen v prvi, ki jih ima le 23. Zunanja stopniščna rama od Šole sem ji namreč pokriva 2 veliki piki. V vseh šestih intarzijah je torej skupno 148 pik.

Na sredi dvorišča je kanalizacijski odtok s 13 luknjami.

Na zidovih, ki obrobljajo dvorišče, je razpostavljenih 113 okroglih svetilk iz umetnega kamna.

Vzdolž zidov okrog dvorišča so klopi, ki jih sestavlja $12 + 5 = 17$ kamnitih plošč, postavljenih na $15 + 6 = 21$ nog, narejenih iz kanalskih cevi.

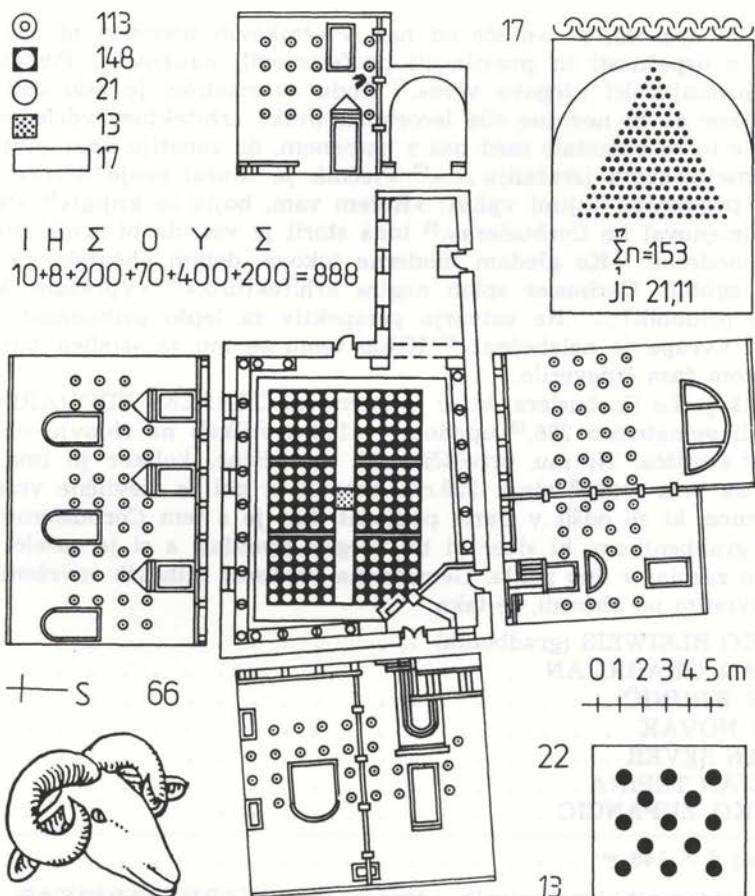
V Peklensko dvorišče je torej Plečnik vgradil naslednja števila: 5, 6, 12, 13, 15, 17, 21, 23, 25, 113 in 148. S temi gematričnimi števili je simbolično obsodil na večno smrt svoje zopernike.

Pred tem je Plečnik že zazidal na dno pekla tudi Gregorčiča in njegovo ljubezen.² Plečnikova magija, ki je zmožna tudi najhujšega, je nadaljevanje stare vede z večtisočletno tradicijo, kot se je izoblikovala v srednjeveški krščanski Evropi. Osnova ji je *mathesis*: 'Matematične vede, kot predhodnice magije, so tej tako potrebne, da vsakdo, ki si domišlja, kako se bo brez njihovega obvladovanja mogel uspešno ukvarjati z magičnimi veščinami, gre po popolnoma napačni poti, se zaman trudi in nikoli ne pride do rezultata'.³

O skrivnih vedah, kamor je včasih spadala tudi umetnost arhitektonskih kompozicij, je danes, razumljivo, na splošno le malo znanega, ker so iniciirani zavezani molku. Masonski rokopis *Reguis* s konca XIV. stoletja, ki je zdaj shranjen v Britanskem muzeju, naroča vajencem in pomočnikom: 'Nikomur ne zaupaj mojstrovin skrivnosti, niti tega, kar boš opravljjal v loži. Karkoli boš slišal in videl, ne povej nikomur, kamorkoli boš šel'.⁴

Plečnik je za svojo arhitekturo izbiral take mere, da je v njihove številke spravil gematrična sporočila. Toda mer v Križankah ni mogel sam določiti, stavbe so že stale, ko jih je začel obnavljati. Zato je v kompoziciji Peklenskega dvorišča določil gematrična števila kar s številom elementov opreme. Tekom tisočletij je gematrija, to je prevajanje besed v številke in obratno, razvila več različic. Spričo svoje skrivnostnosti, razumljivi le maloštevilnim, je kmalu postala del čarovniške matematike. Plečnikov gematrični tajnopsis uporablja masonske abecedo.⁵

Kaj je pripravilo Plečnika do tega, da je nič hudega slutečega Le Corbusiera in njegove občudovalce udaril z večnim pogubljenjem? »Za razumevanje antagonizma⁶ Le Corbusier — Plečnik« navaja Prelovšek, da »v spremenjenih povojnih razmerah mlajša generacija arhitektov ni več mogla slediti Plečnikovemu utrjevanju slovenske samobitnosti«, češ, »ob novih geslih sta tradicija in nacionalnost postala drugotnega pomena«.⁷ S poudarjanjem Plečnikovega »utrjevanja slovenske samobitnosti« in pomanjkanja patriotizma pri učencih je zakril prave vzroke za razkol. Vedoželnost, ki žene ljudi po svetu, pač ni pomanjkanje patriotizma. Na nesrečo je ta želja po novih spoznanjih

Sl. 51. V Plečnikovem Peklenskem dvorišču so naslednja gematrična števila: 13, 113, $15 + 6 = 21$, $5 \times 25 + 23 = 148$, $12 + 5 = 17 = 9 + 8$. Posredno pa so prisotna tudi števila $148 \times 6 = 888$, $17 \times 9 = 153$, $22 \times 13 = 286$, $21 \times 66 = 1386$, $148 + 2 = 150$, $113 - 2 = 111$ in $111 \times 6 = 666$. Zgornji kolaž je sestavljen iz načrta Peklenskega dvorišča, legende številk in prikaza naslednjih izbranih števil: presvetega števila 888 v imenu IESOUS, trikotniškega števila 153, števila $22 \times 13 = 286$ in števila druge apokaliptične zveri v osnovnih rogovihi. Janez Evangelist je indijski številko 66 posrečeno opisal kot par rogov. Rogača je nariral Marjan Amalietti.

Fig. 51 — Collage from the plan of Peklensko dvorišče (Hell's Courtyard) at Križanke in Ljubljana (with the underline of numbers and demonstration of a number of chosen numbers)

trčila ob Plečnikov *credo*? »Resnično velika umetnost je samo sakralna«.⁸ Plečnik ni bil polovičar: »Med te vrage (arhitekte, ki 'neresno jemljejo cerkvena naročila') bom šel z nožem v ustih!«⁹ Svojemu učencu Marjanu Mušiču je napisal v Le Corbusierovo knjigo: »Auch das ist eine Idee, aber keine von Gott kommende.«¹⁰ Bistvo Plečnikovega nasprotovanja Le Corbusieru je razloženo v tem napisu. Vsakdo, ki ni bil »na liniji«, če smemo uporabiti današnji žargon, je bil za Plečnika »vrag« in »hudič«: »Če bom imel kedaj opraviti (s tistimi, ki 'neresno jemljejo cerkvena naročila') vem, da bom pravi hudič za te ljudi!«¹¹ To svojo oblubo je Plečnik uresničil s tem, da je lecorbusierovske vragje zavrgel v pekel.

Omahen sporoča, da »nihče od nas (Plečnikovih učencev) ni niti za hip podvomil o uspešnosti in pravilnosti profesorjevih naukov... Postajali smo borci in oznanjevalci njegove vere«.¹² Toda »v risalnici je bilo čutiti rahel nemir. Kakor da bi nevidne sile lecorbusierovske arhitekture vdrle prek mej naše dežele in se pomešale med nas z namenom, da zanetijo upor proti obstoječemu umetniškemu izražanju...«¹³ Plečnik je skušal svoje učence zavarovati pred pogubnimi tujimi vplivi: »Rečem vam, bojte se knjig!«¹⁴ »Nerad je z besedo imenoval Le Corbusiera«,¹⁵ toda storil je vse, da bi svoje zveste odvrnil od moderne: »Ko gledam moderne tokove, dobim občutek, da smo se v Evropi zgubili. Corbusier sploh negira arhitekturo.«¹⁶ »Vprašam, kaj smo s tehniko pridobili?... Ne ustvarja perspektiv za lepšo prihodnost. Ne, ne, katastrofa Evrope je neizbežna!«¹⁷ Kljub temu se mu je »sieben seiner Lieben«¹⁸ tekom časa izneverilo.

Plečnik je Le Corbusiera, ki se je imenoval CHARLES EDOUARD JEANNERET ali gematrično 226,¹⁹ upodobil v 113 svetilkah na zidovju okrog Pecklenskega svetišča. Ni mu privoščil niti vse višine, kolikor jo ima njegov *l'homme au bras levé*,²⁰ visok 226 cm, ampak le pol te številčne vrednosti.²¹ Svoje učence, ki so odšli v Pariz pogledat, kaj je s tem Corbusierom, pa je skupaj z gradbenikom, ki sicer ni bil njegov *famulus*, a si je zaželet Pariza, simbolično zazidal v dno pekla. Gematrična vrednost njihovih zavrnjenih imen, če jih razvrstим po abecedi, je tako:

JANKO BLEIWEIS (gradbenik)	135
DUŠAN GRABRIJAN	139
IVAN KRUNIČ	122
FERI NOVAK	101
MILAN SEVER	118
MARJAN TEPINJA	122
MARKO ZUPANCIC	151
 Skupaj $6 \times 148 =$	888 ²²

Sedmi njegovih izneverjenih učencev je EDVARD RAVNIKAR, ki sam zase velja 148 gematričnih pik. Plečnik mu je namenil v peku posebno mesto, kajti »nenazadnje je treba kot pomemben dejavnik širjenja Le Corbusierovih naukov omeniti profesuro Edvarda Ravnikarja... Njegovi stolpnici na Trgu revolucije iz začetka šestdesetih let sta v dobršni meri še zadnji spektakularni potomki alžirskega nebotičnika... Ob koncu štiridesetih let je slovenski urbanizem z zamudo črpal navdih iz predvojnih Le Corbusierovih spisov... Deset let pozneje se pri nas začno uveljavljati prve stolpnice, ki nemalokrat s pravo lecorbusierovsko drznostjo napadajo občutljiva mestna tkiva...«²³ »Kot punčico svojega očesa je Plečnik varoval vrt za uršulinsko cerkvijo; sedaj ga ni več, ostala je le 'večna sramota vseh tistih, ki so na ta vrt položili roke...' (Suhadolc).«²⁴

Sest svojih iznevernikov, z gradbenikom za nameček, je Plečnik torej kaznoval s številom $6 \times 148 = 888$, sedmi pa je bil že sam vreden števila 148. V Peklu Božanske komedije²⁵ je Dante šesti krog namenil heretikom:

»... Maestro, quai son quelle genti
che seppellite dentro da quell' arche,
si fan sentir con li sospir dolenti?«

*Edelli a me: »Qui son li eresiarche
co' lor seguaci...«²⁶*

Plečnik jih je dejansko imel za krivoverce. »Tiste čase (je) veliko premišljeval o Le Corbusieru« in svojih corbusierovcih: »Arhitektura je vendar nekaj čisto drugega, kot tisto, kar oznanajo ti apostoli.«²⁷ Tomažiča je po povratku z ekskurzije v Pariz spraševal: »Pa tisti novi evangelij, se ni nikjer uveljavil?«²⁸ Apostoli novega evangelija so bili zanj krivoverci, sovražniki »njegove vere«.²⁹

Sedmi cerchio Dantejevega *Inferna* pa je pripravljen za nasilneže:
*...ficca li occhi a valle, ché s' approcia
la riviera del sangue in la qual bolle
qual che per violenza in altrui nocca.*³⁰
*Quando si parte anima feroce
dal corpo ond' ella stessa s' è disvelta,
Minòs la manda alla settima foce.*³¹

Še zdaj Ravnikarju očitajo nasilnost: »Stolpnice na Pražakovi ulici so značilen primer agresivnega posega v strukturo našega mesta. Taki posegi ne morejo biti skriti za plaščem Plečnika in njegove šole... Znani Peglezen je odrinjen v agresivno senco Kanarčka.«³² Ravnikar sam piše, da svojo nasilnost zavestno in načrtno uveljavlja ter tudi prikazuje svojo »določeno mero agresivnosti« kot temelj svojega uspeha: »Ker je ves prostor, ki ga gradimo (mišljen je prostor Trga revolucije; pripomba T. K.), velja to tudi zanj, čeprav smo morali začeti pri 'afunkcionalni funkcionalnosti', pri kateri smo vedeli, da je potrebna določena mera agresivnosti (kot npr. 20-nadstropne stolpnice ali obveznost spremeniti nekdanji samostanski vrt v 'betonsko puščavo').«³³ (Tri besede podčrtal T. K.)

Na vse pogubljene v Peklenskem dvorišču pazi, kot kak Cerber, sam Plečnik. V 17 korcih nad prehodom iz limba v pekel je gematrično prisoten ARH. JOŽE PLEČNIK, vreden svetopisemskih 153.³⁴ Trikotniško število 153 ima stranico iz 17 kalkulov. Obenem s Plečnikom je v številu 17 skrito tudi njegovo geslo MODER MOŽ JE MOČAN,³⁵ ki velja 170 kalkulov.

V številu 13 je, seveda, prisotna NESREČA, ki velja $13 \times 5 = 65$.

Plečnikov grobi dunajski humor pa je predstavljal v 13 luknjah kanalskega pokrova tudi LECORBUSIERISCHE ARSCHLOECHER ali gematrično $13 \times 22 = 286$. Arhitekt Tepina nam je zadnjič omenil, da je bilo jugoslovanskih corbusierovcev »dvajset ali koliko«. Koliko natančne podatke je imel profesor?

Po Plečnikovi demonologiji naj bi torej poleg Le Corbusiera, ki se sveti v lučkah kot sam Lucifer, bilo zaprtih v peku še 22 lecorbusierovcev³⁶ iz vse države, od tega 7 izneverjenih plečnikovcev³⁷ in 1 ljubljanski gradbenik.

Poleg omenjenih oznak Plečnikovih izneverjencev v številu 13 je v številu 25 še ena: MRLIČKI, ki gematrično veljajo $25 \times 3 = 75$. Omahan sporoča, da Plečnik »nikoli ni spraševal, kaj bo z absolventi. Imel jih je za 'mrličke', kakor jih je sam imenoval«.³⁸

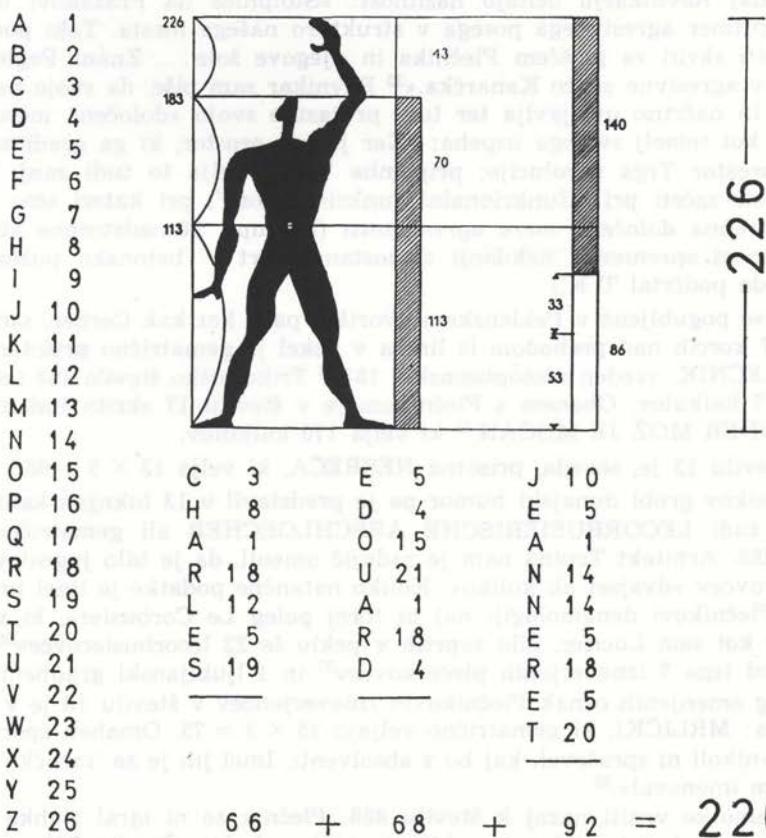
Moramo se vrniti nazaj k številu 888. Plečnik se ni igral zlahka s tako resnimi rečmi, kot je večno pogubljenje in ime božje: Število 888 pomeni v grški gematriji ime IESOUS. Ne moremo si misliti, da bi Plečnik zaprl v pekel

tudi samega Boga, lahko pa si mislimo, da je koincidenca z vsoto zavrnjenih imen prišla Plečniku prav za dokaz božje vsepričujočnosti:

... Gospodov duh napolnjuje
vesoljni svet ...³⁹

Poleg tega je v presvetem številu 888 tudi silen eksorcizem, da ne bi prekleti kraj prizadel tudi nedolžnega, če vanj zaide. Eksorcizem je tudi na meji pekla, ki je zakoličen z 21 podstavki za klopi. Število 21 je zmnožek najpomembnejših števil, 3×7 , ki vsako zase tudi velja za sveto.⁴⁰ S svojo petkratno vrednostjo, $21 \times 5 = 105$ govori APAGE SATANAS. Ubogi hudiči ne morejo ne ven ne not.

Božjo vsepričujočnost je Plečnik zagotovil tudi pri že omenjenem Gregorčičevem pogubljenju. SIMON, ki velja gematrično 70, in DRAGOJILA, ki velja 77, skupaj 147, sta zazidana v dno pekla pod Gregorčičevim spomenikom s polovičnima merama, 35 cm in 38 cm:

Sl. 52. Le Corbusierovo ime velja gematrično 226

Fig. 52 — Le Corbusier's name has the gemetric value 226

$$70 : 2 = 35,$$

$$(77 - 1) : 2 = 38.$$

Za izravnavo je Plečnik odvzeto enico prištel skupni vrednosti 147, torej: $147 + 1 = 148$.

Število 148 pa že poznamo kot sinonim za presveto število 888.

Zamisel, kako oblikovati Peklensko dvorišče, je Plečnik dobil iz dveh virov, iz Janezovega Razodetja in iz Balantičeve pesmi *Tkanina revna sem...*

Začnimo z Apokalipso. Sproti bomo morali komentirati biblične citate in jih navezovati na Plečnikovo kompozicijo:

Plečnik je kakor »angel, ki se spušča z neba ... ugnal zmaja, staro kačo, to je hudiča in satana, in ... ga vrgel v brezdno ...«⁴¹ Ta hudič ima svojo številko: »Kdor je bister, naj izračuna število zveri: je namreč število človeka. To število je šeststo šestinšestdeset«.⁴² Spomnimo se, da je Le Corbusierovo število 113, za 2 večje od števila 111, sinonima za 666. (Presežek bo razložen pozneje.) Tej »zveri so bila dana usta, s katerimi je govorila objestnosti in bogokletstva. Dana ji je bila oblast, da je to počenjala dvainštirideset mesecev«.⁴³ Oblast je v Peklenskem dvorišču zakoličena z 21 konfini; s številko 21 je Plečnik ponazoril apokaliptično številko 42. »Zver« je »govorila ... bogokletstva«, Le Corbusierove ideje pa so bile za Plečnika »keine von Gott kommande«. »Nato sem videl drugo zver ... Imela je dva rogova, podobna jegnjčim, govorila pa je kakor zmaj. Ta je izvajala vso oblast prve zveri...«⁴⁴ Janez Evangelist je indijsko številko 66 nazorno opisal kot »dva rogova, podobna ovnovim«.⁴⁵ Če je »prva zver« s številko 666 sam Le Corbusier, potem se v »drugi zveri« s številko 66 da prepoznati Plečnikovega Ravnikarja. Številčno bo to še bolj jasno, ko bomo prebrali prvo kitico Balantičeve pesmi in poiskali njeni gematrično številčno vrednost:

TKANINA REVNA SEM, RAZTRGAN PRT,
POKOPAN Z VOSKOM UMIRAJOČIH ZVEZD,
KI PADAJO OD TVOJIH MIZ V ŠELEST
POLNOČNIH UR IN SE SOLZEČIH TRT.⁴⁶

Te štiri vrstice, skupaj s podpisom FB,⁴⁷ veljajo gematričnih 1386 ali 21-krat 66:

$$21 \times 66 = 1386.$$

Pri tem je število 21 polovična »oblast... govoriti objestnosti in bogokletstva ... 42 mesecev«, število 66 pa so rogovi »druge zveri«. Obenem pa, razen za Ravnikarja, ki šteje 66, velja Balantičev opis tudi za ostalih 21 jugoslovanskih lecorbusierovcev.

Plečnik posluša, kot da sliši izpoved »druge zveri« in ji izpolni prošnjo iz naslednjih Balantičevih verzov:

Položi me čez mrzli prag svetišča,
da vsaj od daleč slutil bom željé,
ki twoje dobro polnijo srce,
razgrni me prek tvojega dvorišča.

*

Naj čezme k tebi hodijo ljudjé,
naj mi obraz oskrunijo nogé... itd.

Razlaga drugih analogij je komaj potrebna, tako so nazorne: »Svetišče« so Križanke. »Tkanina revna... raztrgan prt« so intarzije tlaka, ki pokrivajo kot preprogla Peklensko dvorišče. To preproglo je raztrgalo 13 lukenj kanalskega odtoka. To pregrinjalo je »pokapano z voskom«, z okroglimi pikami v intarziji — »z voskom umirajočih zvezd«, to je Le Corbusierovih lučk na obodnem zidovju. Plečnik ga je razgrnil »prek svojega dvorišča«.

Zdaj pa obljudljena razlaga razlike med številom zveri in Le Corbusierovim številom, ki znaša 2:

$$111 + 2 = 113$$

Spomnimo se, da je »tkanini revni«, ki ima vzorec 6-krat po 25 pik = 150 pik, odvzel 2 pik:

$$150 - 2 = 148.$$

Presežek prve zveri je Plečnik izravnal primanjkljajem druge. Plečnik je pojme, ki spadajo skupaj, ali na primer, dva dela sestavljenega stavka vezal tako, da je enemu delu odvzel in drugemu za izravnavo dodal.⁴⁸ Tako tudi Plečnikova zver, CHARLES EDOUARD JEANNERET, ali s številkami $111 + 2 = 113$ in druga zver, EDVARD RAVNIKAR, s številkami $150 - 2 = 148$ spadata v isti predal, se pravi v isti pekel. Vsi Ravnikarjevi občudovalci ga ne morejo tako povzdigniti, vsi Ravnikarjevi zmerjalci ga ne morejo tako pogubiti, kot je to zmogel Plečnik.

Število 150, ki se je moralno umakniti številu 148, bi sporočalo MAUL HALTEN UND WEITER DIENEN, ki parafirano z monogramom W,⁴⁹ velja še enkrat več, 300. Omahen je izpovedal: »Za nas (Plečnikove učence) je veljal samo en ukaz, danes jasno povedan in zapisan: 'Maul halten und weiter dienen!' Temu bi lahko pripisali samo dopolnilo: Ali pa zapustiti oddelek!«⁵⁰

Plečnik s svojo gematrično matematiko spada med tiste vitruvijanske osebnosti, »ki jim je narava podelila toliko bistroumnosti, pronicljivosti in nadarjenosti, da lahko popolnoma obvladajo geometrijo, astrologijo, muziko in druge študije, se celo povzpnejo nad naloge arhitekta in jih je zato imeti za matematike... Toda take ljudi le redko srečamo«.⁵¹

V Plečnikovih številih Peklenskega dvorišča bi lahko prebrali tudi druga sporočila, toda zaenkrat naj povedano zadostuje.

OPOMBE

1. Tenkočutni Omahen je instinkтивno zaslutil, kaj se plete v Plečnikovih mislih. Glej: Omahen, J., *Izpoved*, CZ, Ljubljana, 1976, 139. Več kot četrto stoletje kasneje je Plečnik svoje sklepanje tudi uresničil.

2. Kurent, T., Plečnikov spomenik Gregorčiču. — *Zbornik ljubljanske šole za arhitekturo* 1986, 275—290.

— Isti, Simboli v Plečnikovem spomeniku Gregorčiču. — *Naši razgledi*, 13. 2. 1987, 76—77.

3. To je zapisal Agricola von Nettesheim, 1486?—1535, nemški zdravnik, teolog in raziskovalec čarovništva, v delu *De occulta philosophia*.

4. O čarovniških *Heimbliechkeiten*, tudi o profesionalnih skravnostih matematične kompozicije, glej: Matila Ghyka, *Philosophie et mystique du nombre*, Ed. Payot, Paris, 1971.

5. To je pisava, kjer A velja 1, B 2, C 3, D 4..., P 16, Q 17, R 18..., V 22, W 23, X 24, Y 25 in Z 26. Pri gematričnem decifriranju je treba vedeti troje: prvič, da štejejo samo cela števila; drugič, da imajo števila, ki so 2-, 3-, 5-krat večja ali

manjša, (lahko) isti pomen; tretjič, da »vsak račun se nekoč poravna« (Omahen ..., str. 272). Glej:

— Kurent, T., Gematrični ključi. — **Zbornik** 1988, 320—334.

— Isti, O vlogi gematrije. — **Prav tam**, 335—339.

— Isti, Plečnik: »Kjer hočete doseči najvišjo umetnost, tam mora botrovati nekaj skrivenostnega.« — **Prav tam**, 341—347.

6. Ne gre za medsebojni antagonizem, čustvo je bilo enostransko. Le Corbusier se ni niti zavedal, kako Plečnik gleda nanj.

7. Prelovšek, D., Postulati Le Corbusierove arhitekture. — **Naši razgledi**,

22. 4. 1988.

8. Omahen ..., str. 46.

9. Stelè, F., **Arh. Jože Plečnik v Italiji**, SM, Ljubljana, 1967, 236.

10. Omahen ..., str. 89.

11. Stelè ..., str. 236.

12. Omahen ..., str. 11.

13. Omahen ..., str. 221.

14. Omahen ..., str. 72.

15. Omahen ..., str. 222.

16. Omahen ..., str. 221.

17. Omahen ..., str. 175. Plečnikovo prerokovanje katastrofe se je uresničilo vsaj glede moderne arhitekture: *modern international* se je na prelomu sedemdesetih-osemdesetih let dokončno izpela. Takrat je začelo padati po Le Corbusieru in tistih, ki so bili »pleased with a Corbu mother's love or fascinated with Le Moderne Glej: Wolfe, Th., From Bauhaus to Our House. — **Harper's**, June 1981, str. 43, in nadaljevanje v **Harper's**, July 1981.

Plečnik ni dočakal Le Corbusierove detronizacije in osmešenja lecorbusierovskih epigonov. Sicer ga pa zadelek v črno njegovega čara ne bi presenetil. Plečnik je vedel, kako se bo njegova obsodba uresničila že na tem svetu.

18. Plečnikova parafraza Schillerjeve vrstice. Omahen ..., str. 65.

19. Kušar, J., Pred sto leti se je rodil Le Corbusier. — **Naši razgledi**, 25. 12. 1987.

20. Le Corbusier, **Le Modulor**.

21. Prva je identificirala Le Corbusiera v lučkah na zidovih Peklenskega dvorišča Nadja Obersnel v vajah pri predmetu Teorija oblikovanja in arhitektonski kompozicije, 87/88. Risbo dvorišča pa sta za vajo narisali Maja Mlakar in Saša Prosenik.

22. Več o svetem številu 8 in o presvetem številu 888 v razpravi Kurent, T., Plečnikov spomenik NOB za Litijo. — **Borec** št. 1, 1989.

23. Prelovšek, D., Postulati Le Corbusierove arhitekture. — **Naši razgledi**,

22. 4. 1988.

24. **Družina**, 49—50, 1986.

25. Dante Alighieri, **Tutte le opere**, a cura di Luigi Blasucci, Sansoni, Firenze, 1965.

26. Inferno IX, 124—128.

27. Omahen ..., str. 221.

28. Omahen ..., str. 263.

29. Omahen ..., str. 38.

30. Inferno XII, 46—48.

31. Inferno XIII, 94—96.

32. Zupan, G., Prešernov trg nekoč in danes. — **Delo**, 13. 2. 1988, 27.

33. Herderjeva nagrada prof. Ravnikarju: Zametek Trga revolucije. — **Dnevnik**, 7. maja 1988.

34. Janez 21:11. Več o številu 153 v razpravi: Kurent, T., Grobovi Plečnikov: gematrična sporočila. — **Nova revija**, 75—76, 1988, 1223—1228.

35. Pregovori 24:5.

36. Število 22 lahko pomeni tudi »vse«, kajti vseh črk v alef-betu je 22.

37. Cf. sedem hudih duhov, o katerih govori Luka 8:2—3.

38. Omahen ..., str. 133.

39. Modr. 1:7.

40. Kurent, T., **Brojevi Tolstojevih prostozidara tri i sedam o modularnoj arhitektonskoj kompoziciji**, Arhitektonski fakultet Univerzitetu u Beogradu, 1981.

41. Rev 20:1—3.
42. Rev 13:18.
- Kurent, T., O številu zveri. — **Tretji dan**, XVI, april 1987, 12—13.
 - Isti, Matematični izvor povedi o triglavem zmaju, pesmi o Pegamu, Apokalipse in Rabelaisovih anagramov. — **Slavistična revija**, 35/3, julij—september 1987, 299—302.
 - Isti, Uticaj indijske matematike na Jovanovo otkrivenje, na priče o troglavom zmaju i na Rabelaisove anagrame. — **Kulture istoka**, V, 15, 1988, 70.
 - Isti, Numerical Sequence of the Number of Beast and of the Thousand Years Reign. — **The Catholic Biblical Quarterly** (Washington, D.C.), je razpravo 3. 7. 1987 zavrnila, češ "it does not fit our purposes".
43. Rev 13:5.
44. Rev 13:11—12.
45. O tem več v razpravah:
- Kurent, T., La signature gematrique de Rabelais par les nombres 66 et 99.
- **Acta neophilologica** XIX, 1986, 3—5.
- Isti, Rabelaisova anagrama M. ALCOFRIBAS in NASIER. — **Zbornik ljubljanske šole za arhitekturo** 1987.
 - Isti, Arhitekturna numerologija po Rabelaisu, Raziskovalna naloga RSS, 1987, 135 strani.
46. Balantič, F., **Muževna steblika**, DZS, Ljubljana, 1984, pesem Tkanina revna sem . . . , na str. 52.
47. F(rance) B(alantič).
48. Takih primerov je cela vrsta, vendar naj zadostuje molitev v merah Plečnikove trnovske kapelice: ORA PRO NOBIS PECCATORIBUS velja 275, nadaljevanje IN HORA MORTIS NOSTRAE pa 251. Toda v kotah kapelice je zapisano 2,76, torej za 1 več, in 2,50, torej za 1 manj. Glej razpravo Kurent, T., Kušar, J., Majdič, B., Zavodnik, A., Gematrija Plečnikove kapelice. — **Zbornik 1988**, 200—201.
49. Arhitekt Otto Wagner, 1841—1918, je bil Plečnikov učitelj na dunajski Akademiji. Očitno je Plečnik pobral ukaz pri W(agnerju).
50. Omahen . . . , str. 144.
51. Vitruvius, **De Architectura**, I, I, 17.

OBNOVA ZVONIKA OB ŠKOFIJSKI CERKVI NA TITOVELM TRGU V KOPRU

Stojan Ribnikar

RENEWAL OF THE BELFRY NEXT TO EPISCOPAL CHURCH IN KOPER

POVZETEK

Zvonik je bil v zelo slabem stanju. Spodnji del iz pravilno oblikovanih blokov je imel povsem izlizane fuge, kamen je bil luskasto načet. V notranjosti stolpa, zidanega iz manjših kamnov, so bile razpoke široke tudi do 50 mm. Prvotno je imel zvonik obrambni značaj. Stolp smo sanirali tako, da smo ga najprej temeljito očistili in namestili mreže na odprtine. Namestili smo posebne odre in temeljito preučili stolp, tako smo se komisijo odločili, da bomo za vizio uporabljali podaljšano malto iz marmorina, apna, cementa in plastifikata. Odstranili smo malto na zgornjem delu stolpa in zgornje preperele dele kamna. Silikonsko zaščito fasade smo opustili, ker je draga, garancijska doba pa prekratka. Ko smo obnovili zunanjost zgornjega, osmerokotnega dela, smo preuredili razgledni plato. Razširitev platoja je skoro neopazna, zagotovila pa je potreben pohodni prostor. Admirali smo beton, ki na njem slonijo plošče tega platoja in s tem protipotresno horizontalno povezali četverokotni del stolpa. Tudi naprej smo rabili enake malte. V notranjosti smo zdove injicirali. Urni mehanizem smo prekrili s stekleno vitrino. V notranjosti smo prezentirali tudi prvotni vhod v stolp iz cerkve. Notranjost je tudi razsvetljena.

The belfry was in a very bad state. The lower part made of regularly shaped blocks had completely licked "fugas", the stone was damaged and scaly. Inside the belfry which is built of smaller stones there were cracks up to 55 mm wide. Originally, the belfry had a defensive character. It was sanctified in such a manner that it was first thoroughly cleaned and its openings latticed. We raised special scaffolds and carefully studied the belfry. We reached a commission decision to use as binding the elongated mortar of marmorine, lime, cement, and plasticizer. We removed the mortar from the upper part of the belfry, as well as the upper weather-beaten parts of stone. We omitted the silicon protection of the façade because it is expensive and its guaranteed duration too short. After having restored the outside of the upper, octagonal part, we re-arranged the gazebo plateau. The widening of the upper, octagonal part, we re-arranged but it ensured the necessary walking space. We reinforced the concrete on which stand the plateau slabs and thus horizontally connected the quadrangular part of the belfry, ensuring earthquake safety. The same mortars were used later on, too. Inside, the walls were injected. The mechanism of the church clock was covered by a glass — case. In the interior, the original entrance from the church was presented as well. The interior is also illuminated.

V letu 1985 je Samoupravna komunalna interesna skupnost Koper v soglasju z Zavodom za varstvo naravnih in kulturnih spomenikov Piran poverila izdelavo sanacijskega projekta za zvonik avtorju članka. Ko sem prevzel delo, se nisem zavedal obsežnosti, kompleksnosti in odgovornosti dane naloge.

Sl. 53. Koper, stolp v času obnove (f. Milan Vinčec)

Fig. 53 — Koper, the belfry during restoration (photo Milan Vinčec)

Zvonik je bil v zelo slabem stanju. Spodnji, četverokotni del, ki je grajen na zunani strani v pravilno oblikovanih peščenjakovih kvadrih, je imel izlizane fuge, površina kamnov pa je bila luskasto načeta. V notranjosti, kjer so zidovi grajeni iz manjših, grobo obdelanih kamnov, je bilo opaziti vertikalne razpoke velikosti do 50 mm. Značilno je, da vertikalne razpoke

Sl. 54. Koper, stolp po obnovi (f. Milan Vinčec)
Fig. 54 — Koper, the belfry after restoration (photo Milan Vinčec)

niso segale do zunanjosti. Verjetno so se razpoke pojavile že med samo gradnjo zaradi slabšega načina zidave in so se povečevale zaradi vse večjega pritiska zgornjega dozidajočega dela zvonika. V območju zvonov so bili stebri in oboki kvadrifor na več mestih razpokani. Prav te razpoke so povzročale največjo zaskrbljenost, saj bi se pri potresu zvonik na tej višini po-

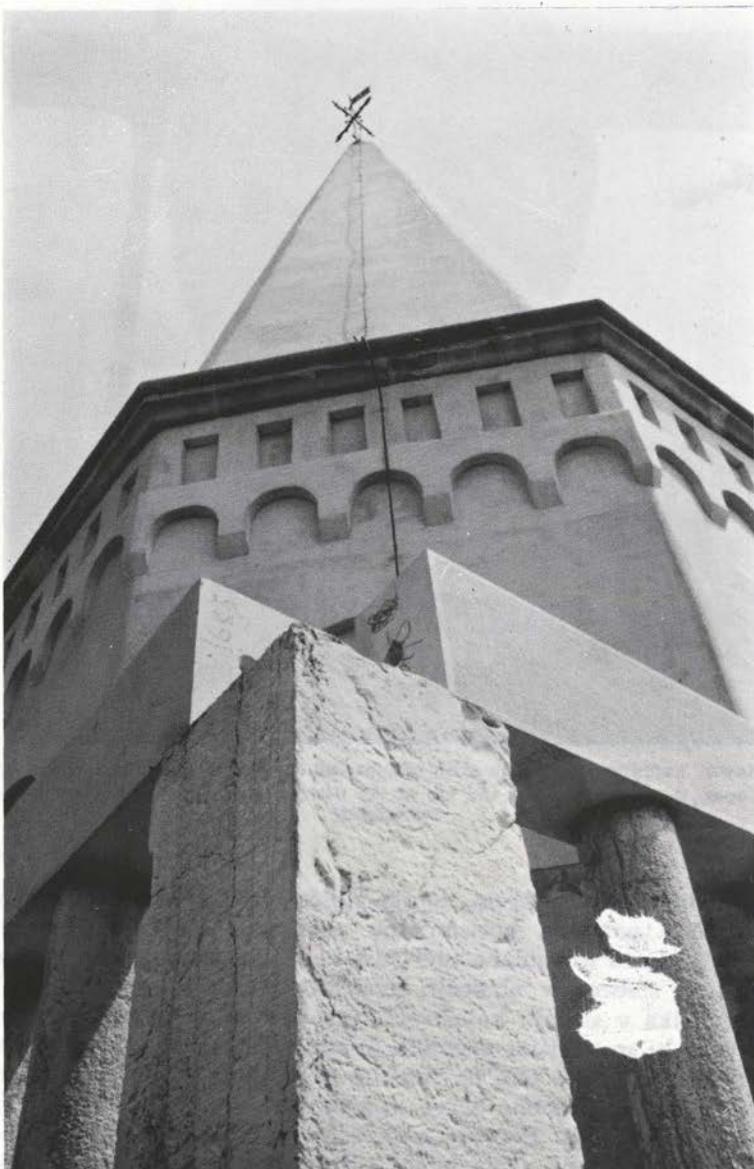
rušil. Poleg tega so bili nekateri kamni v stebrih in obokih zelo prepereli, nekaj preklad nad odprtinami v zvoniku pa se je že delno zrušilo. Zgornji, osmerokotni del, ki je mlajšega porekla, je zidan v opeki s solidno apneno malto, ki pa je večinoma odpadla in sta veter ter dež že načenjala opeko. Tudi okrasni elementi, zgrajeni v apnencih, so bili močno načeti in delno zrušeni. Na razglednem platoju so večinoma manjkale okrasne glave na stebrih ograje, pohodna ploščad je bila razpokana in deformirana, prav tako kamnita ograja, ki je bila naknadno medsebojno dodatno povezana z železnimi sponami. Notranjost zvonika je bila zelo zanemarjena. Lesene enoramne stopnice in podesti so bili prekriti z golobjimi odpadki in prahom.

Zvonik je imel prvotno obrambni značaj, kar dokazujejo zelo debeli zidovi in strelne line ter še ohranjene vdolbine za stropnike prvotnih obrambnih platojev, ki so bili nameščeni približno 1 m nižje od spodnjega roba lin. S spremembo stolpa v zvonik so odstranili stopnišče v sredini stolpa in napravili novo enoramno leseno stopnišče ob cerkveni strani ter za podeste uporabili vsak drugi obrambni plato. Taka preureditev je bila nujna zaradi namestitve vrvi za zvonove, uteži in nihala za uro. Prvotno, obrambno ureditev stopnic in platojev je mogoče videti v obnovljenem okroglem stolpu nad Podpečjo pri Hrastovljah.

Veliko starost zvonika kažejo način zidave, namen zvonika, starost zvonov in letnica na jabolku. Najstarejši in največji zvon je bil ulit 1333. leta v beneški livarni mojstra Jakoba, na jabolku je vklesana letnica 1480 in avtor obnove Parovel, na vrhu zvonika je železna zastavica z označbo R 1885, na jabolko pa smo vklesali še letnico sedanje obnove 1988. Obnovitvena dela, ki so bila v večini izvedena v letu 1988, so potekala na naslednji način:

Najprej smo namestili mreže na vseh odprtinah in temeljito očistili notranjost stolpa. Sledila je montaža težkega fasadnega odra (po posebnem projektu) in dveh lovilnih odrov. Že med postavljanjem odrov so strokovnjaki Obalnega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran ter Restavratorskega zavoda SR Slovenije skupno z izvajalcji ugotavljali obseg poškodb, avtentičnost odprtin in sprotno določevali pravilno prezentacijo odprtin in katere kamne se mora zamenjati. Na podlagi vzorcev obstoječega ometa na osmerokotnem delu zvonika je RC napravil analizo, izvajalec pa tri poskusne vzorce, nakar smo se komisijo odločili za podaljšano malto, sestavljeno iz marmorina, apna, cementa z dodatkom plastifikata (LATIPLASTER), ki povečuje odpornost in preprečuje pokanje malte. Ko je bil oder gotov, smo odstranili malto na osmerokotnem delu in odstranili zgornje luskasto preperele dele na kamnih. Posebno silikonsko zaščito kamenite fasade smo opustili, ker je zelo draga, garancijska doba pa traja le 10 let. Po obnovi zunanjega ometa na osmerokotnem delu smo začeli preurejati razgledni plato na koti + 36.46. Obstojec je bil neuporaben zaradi majhne svetle širine (35 cm). Na podlagi posebnega projekta, ki je povečal konzolne napušče od 10 na 15 cm in pomaknil ograjo od 20 na 10 cm od roba napušča, smo pridobili na vsaki strani še 15 cm oziroma skupno $35 + 15 = 50$ cm pohodnega prostora.

Razširitev platoja je s takim posegom skoraj neopazna. Obnovljena kamnita ograja platoja prispeva k lepoti in eleganci zvonika, ki s svojo višino dominira nad starim mestnim jedrom Kopra.

S1. 55. Koper, del obnovljene kamenite ograje na stolpu (f. Jure Bernik)
Fig. 55 — Koper, part of the renewed stone fence in the belfry (photo Jure Bernik)

S1. 56. Koper, kamnito jabolko na vrhu stolpa. 1480 je letnica najstarejše znane obnove
 Fig. 56 — Koper, the stone apple at the top of the belfry. 1480 is the date of the oldest known
 restoration

Podložni beton, na katerem slonijo plošče platoja, smo armirali in s tem ustvarili močno potresno horizontalno povezavo na vrhu četverokotnega dela stolpa. V ploščo so vzidane tudi štiri vertikalne potresne vezi, nameščene v osi vogalnih stebrov v območju kvadriforov. Le-te preprečujejo rušenje tega dela zvonika v slučaju katastrofalnega potresa. Med nameščanjem horizontalnih vezi, ki so v višini prvotnih obrambnih platojev, smo obnovili tudi vse fuge na zunanjosti, s tem da smo jih zapolnili z grobo podaljšano malto, sestavljeno iz peska, podobne barve in strukture, kot je peščenjak, apno, cement in LATIPLASTER. Prvotne ozke fuge smo le nakazali z malto enake kvalitete, kot je omet na vrhu zvonika. Horizontalne vezi imajo vidne kljúče, ki so enake oblike kot že vgrajene. Ker so na istih nivojih kot prvotni obrambni platoji, s tem vizualno prezentirajo prvotni obrambni namen zvo-

nika. Obnovljen je bil tudi strelovod, zunanja vhodna vrata ter številčnica na uri.

V notranjosti, kjer so se pričela dela po obnovi zunanjosti, so bile najprej zafugirane razpoke in injicirani zidovi v območju razpok ter vezi. Nato je bila celotna notranjost zafugirana, zgornji, osmerokotni del pa ometan. Strme enoramne lesene stopnice so bile zamenjane s položnejšimi dvoramnimi. Nove stopnice sestoje iz železnih nosilcev s pločevinastimi podesti in stopnicami, ki so prekrite z gumo. V pritličju smo morali del oboka v območju stopnic odstraniti. V območju urinega mehanizma smo odstranili leseno barako, očistili mehanizem in aktivirali uro. Na tem nivoju smo napravili plato in prekrili mehanizem s stekleno vitrino.

V oboku pod zvonovi smo uporabili obstoječo odprtino, ker iz statičnih razlogov ni bilo mogoče povečati odprtine in je zaradi tega dohod do zvonov malo utesnjen.

Od zvonov do razglednega platoja je bilo za stopnice zelo malo prostora. To je projektant domiselno rešil z okroglimi stopnicami.

V notranjosti smo prezentirali tudi prvotni vhod v zvonik iz cerkve v obliki niše ter obnovili vse tlake v pritličju in na obokih. Sanirati smo morali tudi leseno nosilno konstrukcijo, ki nosi zvonove ter z epoksi smo zainjicirati razpoke v kamenitih elementih kvadrifor.

Električna razsvetljava v notranjosti je bila izvedena istočasno z montažo stopnic, v delu pa je še notranja oprema in ostale napeljave, tako da bo zvonik zaživel predvidoma v letošnjem marcu.

Z obnovo zvonika smo razširili njegovo uporabnost še na kulturno (razstavni prostor) in turistično raven (razgledna ploščad).

Sodelavci pri obnovi zvonika:

a) INVESTITOR IN NADZORNI ORGAN SKISS OBČINE KOPER

Ferček Slavko
Žnidaršič Marko

b) PROJEKTANTI:

Projekt sanacije in nadzor
Projekt stopnic
Projekt strelovoda in notranje razsvetljave
Izvedbeni projekt strelovoda
• Projekt razširitve platoja
Projekt zunanje razsvetljave
Projekt odra
Projekt notranje opreme
Geodetski posnetek in projekt obstoječega stanja

Ribnikar Stojan
Grebenšek Aki

Lorenci Emil
Boh Ivan
Ribnikar Stojan in Vardjan Franc
Elektro Koper
Ivančič Dušan
Kump Anton in Gobbo Sergio

Ribnikar Sonja

c) NADZOR

Obalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran
Restavratorski center SRS
Mestni muzej Koper

Hoyer Sonja
Guštin Božo
Bernik Jure
Vukovič Momo in Mächtig Meta

d) IZVAJALEC

»IMO« gradbena obratovalnica v sklopu
SOZ GALEB IZOLA
odgovorni vodja del

Vinček Ivan

SANACIJSKO GRADBENA DELA**S KOOPERANTNI:**

fasadni oder
kamnoseška dela
vrtalna dela
ključavniciarska dela
tlakarska in slikarska dela
mizarska dela
strelovod in notranja razsvetljava

Grižon Albin
Primorje Ajdovščina
Kraški zidar TOZD Marmor
Geološki zavod Ljubljana
SGP Gradbenik TOZD IMP
Slikoplast Koper
Mizarstvo Markežič
SGP Stavbenik TOZD IMP

e) OSTALI IZVAJALCI:

zunanja razsvetljava
uraz mehanizmom

Elektro Koper
Buhaj Julijan

PRENOVA STAVB NA LONČARSKI STEZI V LJUBLJANI

Alenka Železnik

RENEVAL OF BUILDINGS ALONG LONČARSKA STEZA IN LJUBLJANA

The article describes a group of buildings along the street on the castle slope. Buildings stood there at least since the middle of the 17th century, but their group-plans can only be traced from the beginning of the previous century. Building elements testify that the houses no. 2 and no. 4 together with the tract at the beginning appeared at the end of the 18th century. Typical of this area were stove-makers' workshops which have also given their stamp to two peculiar colonnade halls on both floors in the house no. 4 which were created at the end of the 19th cent. This set the guidelines of renovation: the street facades and group-plans of the houses no. 2 and 4 must be preserved, all more recent annexes removed, and the new objects logically incorporated into the whole. On the basis of these conditions, a pleasant dwelling complex was erected, and other arrangement works satisfactorily sanitized the castle slope which had before that threatened the buildings.

I. Konservatorske opredelitve

1. Oznaka

Lončarska steza, ki se vzpenja od Streliške ulice na grajsko pobočje, predstavlja poleg Poljanske ceste, glavne magistrale od nekdanjih Klošterskih vrat v srednjeveškem mestnem obzidju proti vzhodu, ter Streliške ulice eno najstarejših komunikacij Poljanskega predmestja, nekdanjih Zgornjih Poljan in hkrati eno najstarejših območij primestne poselitve. Lončarska steza z obsežnim stavbnim kompleksom kot rezultatom urbanizacije in širitve mesta po porušenju mestnega obzidja v 80. in 90. letih 18. stoletja je zgodovinski prostor, ki je pomemben zlasti zaradi prehoda mesta v območje grajskega hriba, spomeniška občutljivost pa je izražena tudi z neposredno bližino srednjeveškega mestnega jedra.

Stavbni kompleks sestavljajo štiri samostojne zgradbe: največja enonadstropna in štirinajststosna Lončarska steza 2; pravokotne tlorisne zasnove, ka-

Sl. 57. Ljubljana, Lončarska steza pred obnovo (Fototeka LRZVNKD)

Fig. 57 — Ljubljana, Lončarska steza before restoratin (photo archives, Institute for the Preservation of Natural and Cultural Patrimony)

tere gradbena linija sledi usločeni ulični liniji, manjša Lončarska steza 4, nepravilne, trapezne tlorisne zasnove s petosno ulično fasado ter dva ozka, vzporedno z ulico ležeča trakta. Objekti sestavlja štiritraktno tlorisno zasno-

Sl. 58. Ljubljana, Lončarska steza pred obnovo
Fig. 58 — Ljubljana, Lončarska steza before restoration

vo z notranjim dvoriščem, vendar med seboj niso povezani, vsak je samostojna zgradba s svojim vhodom.

2. Materiali in časovne opredelitve konstrukcij

Glede konstrukcijskega materiala v stavbah Lončarska steza 2 in 4 predvidevamo, da so najstarejše tlorisne enote in zidni sklopi (konec 18. stoletja) iz mešanega materiala (opeka, kamen), medtem ko so mlajše konstrukcije (19. in 20. stoletje) iz opeke.

Likovno zanimive so najstarejše oblike ohranjenih obočnih konstrukcij: češke kape in banjasti oboki s sosvodnicami na petastih nastavkih (začetek 19. stoletja). Pritličje oziroma klet hiše številka 2 je v celoti obokano, obokani so tudi nekateri prostori visokega pritličja. Hiša številka 4 ima v celoti obočano pritličje in nadstropje. V bistvu obe etaži zavzemata veliki triladijski stebriščni dvorani z enostavnimi kvadratnimi slopi v pritličju ter okroglimi stebri v nadstropju. Obe dvorani sta danes v celoti in povsem neustrezno zidanji.

3. Stavbno zgodovinski podatki

V. Fabjančič sicer navaja podatke za obe hiši (Lončarska steza 2 in 4) od srede 17. stoletja dalje, vendar za to prvo obdobje do konca 18. stoletja razen Valvasorjeve grafike iz okrog 1660, ki na tem prostoru kaže posamične manjše hiše, ni podatkov oziroma dokumentacije o objektih. Objekte oziroma njihovo tlorisno zasnovno dokumentirajo šele načrti Ljubljane od začetka 19. sto-

letja dalje, iz katerih je razvidno, da sta bili hiši številka 2 in 4 prvotno samostojni, hiša številka 2 pravokotne tlorisne zasnove, ležeča vzporedno z ulico, ter hiša številka 4 s tlorisno zasnovjo v obliki črke L (današnja hiša št. 4 ter začelni trakt). Na podlagi načrtov ter obočnih konstrukcij lahko sklepamo, da sta hiša številka 2 in 4 ter začelni trakt nastali koncem 18. stoletja oziroma v začetku 19. stoletja. Trakt ob ulici med hišama je bil zgrajen leta 1850, v času, ko je bil lastnik pečar Henrik Gley. Enonadstropni trakt je imel v pritličju v prvi in zadnji osi uvozna portala ter tri okenske odprtine, v nadstropju pa pet okenskih odprtin. Pritličje je bilo namenjeno shranjevanju voz, v nadstropju so bila skladišča in delavnica.

Po načrtih Filipa Supančiča je bila leta 1889 v času lastništva pečarja Avgusta Drelseja preuranjena ulična fasada hiše številka 2, in sicer samo v širini prvih sedmih osi. Narejen je bil nov vhod v srednji osi, novo stopnišče do vhoda in nad vhodom tri osi zavzemajoč balkon z umetno kovano ograjo. V vseh etažah so bile povečane okenske odprtine, vsa fasada je bila preoblikovana pod vplivom historičnega sloga. Sočasno je bil narejen tudi nov dostop do hiše, in sicer je bilo od Streliške ulice do Lončarske steze narejeno stopnišče. Leta 1907 je hiša številka 2 doživela manjše prezidave, za katere je načrte naredil Valentin Acceto. Začelni fasadi je bil dozidan prizidek — cvetličnjak, v grajskem pobočju pa je bila zgrajena nova klet.

Sl. 59. Ljubljana, dvoriščna stran Lončarske steze pred obnovo
Fig. 59 — Ljubljana, Lončarska steza, the courtyard side before restoration

Pozneje je hiša doživela še nekaj prezidav, ki jih je narekovala predvsem nova namembnost zgradbe — internat.

Za sosednjo hišo številka 4 arhivske dokumentacije nismo našli, tako da razen podatka o nastanku niso znani ne prvotni izgled ne notranja ureditev niti različne adaptacije in drugi posegi. Svojevrstno notranjo ureditev objekta s stebriščima dvoranama v obeh etažah datiramo v konec 19. stoletja, ko je novi lastnik A. Drelse stanovanjskemu objektu ter skladiščnima traktoma priključil še hišo številka 4 ter jo preuredil za novo namembnost — pečarstvo. Pozneje, v obdobju med vojnami so bile ob novi stanovanjski namembnosti v obeh dvoranah narejene predelne stene, s tem pa so prostori izgubili svojo prvotno podobo.

4. Vrednotenje

Objekt, ki se je razvil iz prvotnih dveh samostojnih hiš v kompleks štirih zgradb, je s spremembo svoje prvotne namembnosti, to je stanovanjsko-obrtniškega in skladiščnega objekta v izključno stanovanjski objekt, izgubil značilno podobo. Sprememba namembnosti je povzročila razvrednotenje nekaterih kvalitetnih stavbnih elementov, pri tem pa objekt oziroma posamezni deli ne vsebujejo nekaterih osnovnih danosti, ki so potrebne za stanovanjske površine. Pri tem je potrebno posebej opozoriti na oba vezna trakta, katerih izredna tlorisna ozkost je prvotni namembnosti skladišč, delavnic in shranjevanju voz ustrezala, današnji stanovanjski namembnosti pa v nobenem primeru ne več. S spremembo namembnosti sta oba trakta doživela tudi številne prezidave, tako da se razen lupine prvotna podoba ni ohranila. Podobna ugotovitev velja tudi za hiši številka 2 in 4, čeprav še vedno kljub številnim prezidavam vsebuje elemente, ki jih je treba ohranjati.

S stavbnorazvojnega vidika so spomeniške vrednosti hiše številka 2:

- v tlorisni zasnovi hiše z značilno ulični liniji prilagojeno usločeno gradbeno linijo;
- v prostorski shemi — veže, stopnišča;
- v kvalitetnih obočnih konstrukcijah v pritličju oziroma kleti in v nekateri prostorih visokega pritličja;
- v historično oblikovani fasadi iz 90. let 19. stoletja z vhodnim portalom, slepo nišo poleg vhoda, dostopom z umetno kovano ograjo ter balkonom z umetno kovano ograjo v nadstropju.

Zanimiva spomeniška vrednost hiše številka 4 je v oblikovanju stebriščnih dvoran v obeh etažah.

5. Konservatorske smernice in pobude za prenovitveni program

Konservatorska izhodišča so bila namenjena obnovi in prezentaciji kvalitetnih sestavin arhitekture in tudi nekaterim korekturnim posegom na objektih, kjer spomeniške vrednosti niso poudarjene. Taki posegi bi prispevali določeno kvalitetno k arhitekturi sami in k funkcionalni izrabi objektov.

Zato predlagamo, da programsko projektna zasnova prenove vključi naslednje konservatorske smernice:

— Hišama številka 2 in 4 je treba ohraniti tlorisno zasnovno, višinske gabarite ter oblikovanje strešin.

— Ohraniti je treba ulično fasado hiš številka 2 in 4.

— Oba pravokotno ob ulici ležeča trakta naj se zaradi funkcionalnejše izrabe ter zaradi vizualnega učinka povežeta, tako da bi med hišama številka 2 in 4 nastala nova hiša, z manjšima presledkoma ločena od drugih dveh.

— Novonastali objekt naj bo višinsko usklajen z ostalima dvema objektoma (enonadstropen), tudi strešina naj se prilagodi sosednjima hišama.

— Pritlični del novega objekta naj bo s hišo številka 4 povezan z zidom, ki je nadaljevanje pritličnega dela novega objekta, v katerem naj se ohrani sedanji uvozni portal. Kot povezava med novim objektom in hišo številka 2 se lahko uporabi isti kamnit zid ali umetno kovana ograja, ki naj posnema forme ograje na balkonu hiše številka 2.

— Ulična fasada novega objekta naj posnema fasadno členitev hiše številka 2 s pravokotnimi okni v vseh oseh. Nadstropje naj od pritličja loči delilni zidec v višini zaključka uvoznega portala. Pritliče naj se oblikuje kot kletni del v prvih dveh oseh hiše številka 2 (ponovitev rustike z okni).

— Začelnim fasadam na grajsko pobočje je treba odstraniti vse sekundarne prizidke.

— Na zahodni fasadi hiše številka 2 naj se odstrani sekundarni prizidek.

Sl. 60. Ljubljana, Lončarska steza po obnovi
Fig. 60 — Ljubljana, Lončarska steza after restoration

— V hiši številka 2 je treba ohraniti vse obočne konstrukcije. Neustrezne predelne stene, ki izhajajo iz poznejših prezidav je načelno mogoče odstraniti, nove prezidave pa naj v celoti upoštevajo obočne konstrukcije.

— V hiši številka 4 naj se ohranita stebriščni dvorani v obeh etažah, če se najde investitor oziroma dejavnost, ki bi dvorani ohranila. V primeru, da se objekt nameni stanovanjem, je treba ohraniti vsaj del ene od stebriščnih dvoran.

— Strešine je treba pri novi izrabi podstrešja obravnavati tako, da se z odprtinami ne bo razvrednotilo načelo skladnosti arhitekture. Strešne odprtine je mogoče postaviti v vseh okenskih oseh, dimenzijske pa se morajo prilagoditi razmerju okenskih odprtin objektov številka 2 in 4. Na novem objektu se morajo strešne odprtine prilagoditi okenskim odprtinam sosednjih dveh objektov.

— Dvorišča in parcele na grajskem pobočju so nezazidljive in naj se uredijo v zelene površine, namenjene skupni uporabi stanovalcev.

— Obnovi naj se dostop — stopnišče do objektov iz Strelške ceste.

II. Realizacija prenove

Konservatorske opredelitev kot podlaga prenove na eni strani ter investitor na drugi strani so projektantu jasno začrtale smer prenove, številne omejitve so mu bile spodbuda za novo kreacijo. Konservatorski stroki je naloga predstavljal zanimiv izziv, izražen predvsem v soočenju starega in novega v spomeniško občutljivem mestnem predelu ter v fleksibilnosti konservatorskih odločitev ob prenovi sami.

V celotnem kompleksu je bila stavba Lončarska steza 2 (Na Stolbi 7) tisti objekt, pri katerem so bile konservatorske zahteve najstrožje in to ne samo v ohranitvi obstoječega, temveč tudi v obnavljanju tistega, kar je bilo ob sekundarnih posegih uničeno. Poleg ohranitve uličnega in višinskega gabarita, ulične fasade ter delov notranjosti je bilo ob naknadno uničenih prostorskih sklopih obnovljeno prvotno stanje povsod, kjer je bilo to mogoče in utemeljeno. Ta poseg se je ob načrtovanju posameznih stanovanjskih enot pokazal kot pozitiven, saj je omogočil ureditev humano zasnovanih stanovanj.

Sorazmerno velik objekt, predvsem pa razporeditev stanovanjskih enot, ki je upoštevala prvotno organizacijo prostorov, je zahtevala postavitev dodatnega stopnišča, s tem pa tudi nov vhod na ulični fasadi. Sondiranje v delu hiše in na ulični fasadi, kjer je projektant že predvidel dodatno stopnišče in nov vhod, je pokazalo ostanke starega opuščenega stopnišča in vhodnega portala (verjetno dostop za služinčad v tudi sicer skromneje oblikovan zahodni del stavbe), ki smo ga ponovno aktivirali. Projektirano stopnišče in vhod ter dejansko odkriti ostanki niso zgolj naključje, temveč le potrdilo, da je arhitektura imela in ima enaka merila in izhodišča, kadar ima pred očmi človeka in njegovo bivanjsko kulturo.

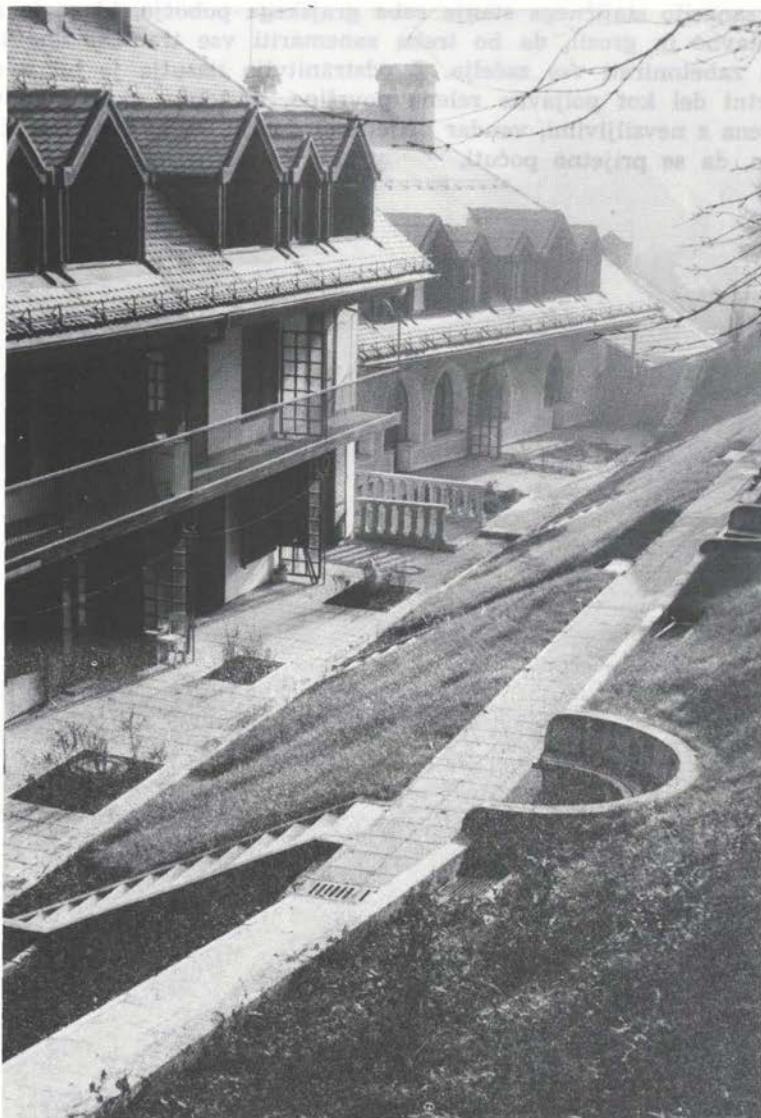
Prenova stavbe Lončarska steza 4 s povsem neustrezno predelanima stebriščnima dvoranama v dveh etažah je bila v prvi vrsti pogojena z namembnostjo objekta. Ohranitev najizvirnejših delov te stavbe oziroma obnovitev

Sl. 61. Ljubljana, Lončarska steza po obnovi
Fig. 61 — Ljubljana, Lončarska steza after restoration

prvotnega stanja bi bila mogoča le ob določeni javni funkciji obeh etaž, morda celo v historični izrabi, kar ni bilo v skladu z značajem okolja niti z izrabo drugega dela stavbnega kompleksa. Ob dejstvu, da bo objekt izključno stanovanjski, kar seveda nujno pomeni tudi zazidavo stebriščnih dvoran, je postal osnovno konservatorsko vodilo: ohraniti izvirne likovne prvine in jih čim bolj skladno vključiti v nov koncept. Ob tem in ob statičnih presojah, ki so zahtevali določene spremembe in korekture v obstoječi prostorski shemi, je arhitektu uspelo ustvariti kvalitetne stanovanjske enote, ki v celoti upoštevajo prvotno obokanje ter arhitekturne elemente. Ti v novih prostorih živijo in jih dopolnjujejo. Statična ogroženost objekta je zahtevala odstranitev oboka srednje ladje. S tem je bila projektantu omogočena ureditev stopnišča v srednjem delu objekta (stavba je bila brez stopnišča, dostopi v etaže so bili preko improviziranih stopnišč iz notranjega dvorišča), material odstranjenih obokov (glineni lončki) pa je bil uspešno uporabljen v delih stranskih dveh ladij, kjer so bili oboki ob prezidavah odstranjeni. Začelni del hiše, ki se je zajedal v grajsko pobočje in je bil za stanovanjske prostore popolnoma neprimeren, je ob prenovi dobil novo namebnost. Z odstranitvijo nasutja na pobočju — in vzpostavljivijo naravnega naklona v razmerju 1 : 2 je celotno začelje stavbe dobilo novo podobo, zazidane okenske odprtine so bile ponovno odprte, nekoč neizrabljeni prostori so zaživeli v novi funkciji.

Vezna trakta, nekdanje skladišče in delavnica sta bila zaradi svoje širine (nekaj nad tri metre) popolnoma neprimerena za kakršnokoli novo funkcijo. Ker tudi sicer nista vsebovala historičnih elementov, ki bi narekovali njuno ohranitev, sta bila odstranjena. Ohranjen je bil le zid ob ulici z dvema uvozima portaloma, ki sta v novi funkciji postala dostopna do posameznih stavb ter do grajskega pobočja. Ohranjen zid ob ulici spominja na nekdanji pro-

Sl. 62. Ljubljana, Lončarska steza po obnovi dvorišč
Fig. 62 — Ljubljana, Lončarska steza after restoration of courtyards

stor in ulični gabarit. Za tem zidom je bil, odmaknjen od uličnega gabarita in s cezuro ločen od ostalih dveh stavb, zgrajen nov objekt, ki v ničemer ne izstopa, saj ga je arhitekt projektiral z namenom, naj se vidi, da je nov in vendar naj zgleda, kot da tu stoji že od nekdaj. Novogradnja se je v celoti podredila starejšima hišama, k čemer je veliko pripomogla tudi uporaba tradicionalnih materialov ter neagresivna uporaba novih.

Ob prenovi kompleksa stavb na Lončarski stezi je nenazadnje treba opozoriti na sanacijo statičnega stanja roba grajskega pobočja, ki se je zajedal v same stavbe in grozil, da bo treba zanemariti vse tradicionalne likovne prvine in zabetonirati vsa začelja. Z odstranitvijo nasutja je bil v začelju urejen vrtni del kot poljavna zelena površina, dostopna vsem stanovalcem in obogatena z nevsiljivimi, vendar prijetnimi detajli, ki tu živečemu človeku omogočajo, da se prijetno počuti.

OBNOVA »PRKIČEVE HIŠE« V VASI PODPEČ V KOPRSKI OBČINI

Mojca Ravnik in Eda Benčič-Mohar

RENEWAL OF THE PRKIČ HOUSE IN THE VILLAGE OF PODPEČ IN THE KOPER COMMUNE

POVZETEK

Pred pričetkom obnovitvenih del je bila l. 1986 hiša z vdrto streho in razpokanim ostenjem v nevarnosti, da se poruši, vendar je bila izvirna arhitektura razen manjših kasnejših posegov ohranjena. Hiša je izredno dragocen etnološki spomenik. Izvira iz časa, ko so imele vasi pod kraškim robom pomembno prometno in strateško vlogo. Gre za tip enonadstropnega poslopja. Značilni so portali z rameni in polkrožnimi zaključki, oblikovanimi v romanski tradiciji, ki se v teh krajih ohranja od 15. do 19. stoletja. Obnovo je ovirala neskončno zapletena pot med sodiščem, zemljiško knjigo, davčno upravo in davno pozabljjenimi lastniki. Toda napor se je izplačal — hiša je obnovljena.

Before the renewal works had begun, the house was in 1986, with its sunk roof and cracked walls, in danger of falling to ruin. The original architecture, however, was preserved save for a few small interventions of a more recent date. The house is an extremely valuable ethnological monument. It dates back to the time when villages on the Karst border held an important traffic and strategy role. It is the one-storey type. Its characteristic are the portals with "shoulders" and semicircular conclusions shaped in the Romanesque tradition which was in these places preserved from the 15th to the 19th cent. Reconstruction was impeded by infinitely complicated procedures in court, cadastre administration of taxes, and with the long ago forgotten owners. But it was worth the trouble — the house is restored.

Prkičeva hiša — etnološki spomenik

V vasi Podpeč pod Kraškim robom je Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran novembra lani otvoril obnovljeni etnološki spomenik — Prkičevu hišo iz 16. stoletja.

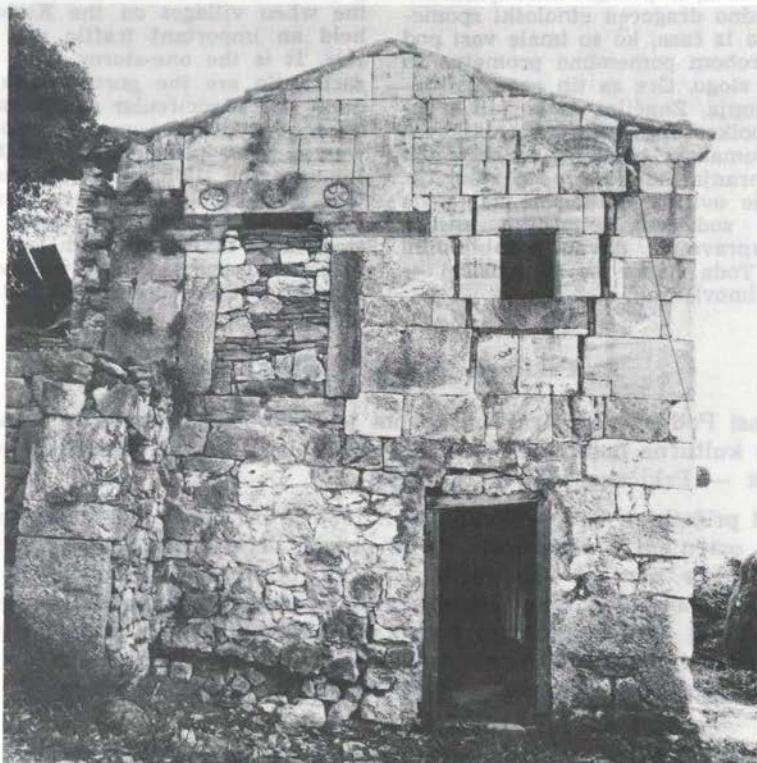
Pred pričetkom obnovitvenih del l. 1986 je bil hiša z vdrto streho in razpokanim ostenjem v nevarnosti, da se poruši, vendar pa je bila izvirna arhitektura razen manjših poznejših posegov ohranjena. Zato so se delavci MZVNKD Piran odločili, da hišo obnovijo. Glavna dela so potekala v letih 1986 in 1987. Vodil jih je odgovorni konservator Božo Guštin s pomočjo gradbenne tehnice Danile Biščak in etnologinje Mojce Ravnik. Sredstva za obnovo sta prispevali Kulturna skupnost občine Koper in Kulturna skupnost SR Slovenije.

Prkičeva hiša je izredno dragocen etnološki spomenik. Izvira iz časa, ko so imele vasi pod Kraškim robom pomembno prometno in strateško vlogo zaradi meje med Avstrijo in Benetkami. Iz tega obdobja se je ohranilo poleg te

samo še dvoje stavb — t. i. Benkova hiša na Črnem kalu in Laška hiša v Podpeči. Te stavbe so ostanki najstarejšega kraškega stavbarstva. Gre za tip eno-nadstropnega poslopja, ki je v tlorisu kvadratne ali pravokotne oblike. Vse te hiše so bile prvotno daljše, kot so danes. Razponi so premoščeni z lesenimi tramovi. Obodne stene so tudi nosilne stene. Značilni so portalni z rameni in polkrožnimi zaključki, oblikovani v romanski tradiciji, ki se v teh krajih ohranja od 15. do 19. stoletja.¹

Na kraškem obrobju se stikata obsežna kulturna kroga. V teh krajih so bile v preteklosti gotovo pomembne postojanke, saj je skoznje do konca 18. stoletja tekla meja med Avstrijo in Benetkami. V avstrijskem času so tu potekale živahne prometnice, ki so povezovale notranjo Istro, Čičarijo in Brkine s Trstom, v drugi smeri pa Kranjsko in Istro. Prvotnih oblik najstarejših hiš v nadrobnostih ne poznamo, ne vemo niti, čemu so bile prvotno namenjene. Gotovo je le, da so te hiše v neposredni zvezi s pomenom kraškega obroba v preteklosti.

Zadnja prebivalca, po katerih je hiša dobila ime, sta bila Ivan in Uršula Primožič, ki so ju vaščani klicali Prkič in Prka. Kuhinja s kuriščem in nazadnje tudi z ležiščem je bila spodaj, zgoraj je bila shramba. Po Uršulini smrti

Sl. 63. Podpeč pri Kopru, Prkičeva hiša pred obnovo (f. Jaka Jeraša)

Fig. 63 — Podpeč near Koper, the Prkič house before restoration (photo Jaka Jeraša)

l. 1940 je hiša ostala nenaseljena. Uporabljali so jo kot senik, vzdrževal pa je ni nihče.

Enonadstropna hiša ima tloris pravokotnika s stranicami $8 \times 5,35$ m. Krita je z dvokapno korčasto streho. Okenske in vratne odprtine so obrnjene proti južni in zahodni strani. Ostanki zidu na desni strani južnega pročelja kažejo, da je bila hiša daljša. To potrjuje tudi poznejša in slabše grajena vzhodna stena.

Prvotno je bila streha krita s škriljem, ki zahteva veliko ostrejši naklon. O tem govori nenavadna usločenost strehe v spodnjih robovih in zaključek zatrega, ki odstopa od kvalitetne gradnje zahodne fasade. Kasneje, verjetno v 19. stoletju, so streho prekrili s korci in ustrezno spremenili naklon.

Glede na način gradnje severne in zahodne stene domnevamo, da je bila hiša vkopana v zemljo. Fasada, ki je ostala vidna, je grajena veliko boljše. Sledovi kažejo, da se je teren precej strmo spuščal ob zahodnem pročelju. Do vrat v prvem nadstropju je vodilo nizko kamnito ali leseno stopnišče, ki se ni ohranilo.

Na južni strani je bilo obzidano dvorišče. V levem vogalu fasade je ohranjen kamnit tečajni svitek, ki je nosil vratno os. Morda je bilo podobno dvorišče tudi na severni strani, kjer je bil pozneje zgrajen prizidek. Ob prenovi je bilo potrebno prizidek zaradi dotrajanosti zrušiti, v prihodnje pa bo tudi obnovljen.

Obodni zidovi so grajeni v klesanem belem kamnu. Izstopa reprezentativna zahodna fasada, obrnjena v vaški ambient. Gradnja iz pravilno rezanih kamnitih blokov se zaključi v levem zgornjem delu južne fasade.

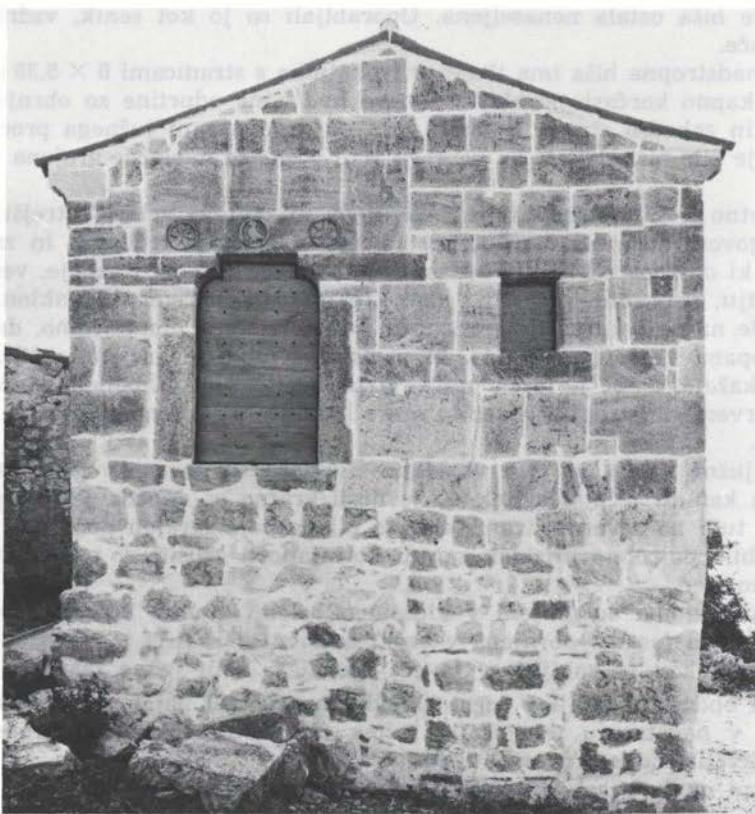
Tudi obdelava detajlov je na zahodnem pročelju najambicioznejša. Vrata in okna v nadstropju ter tečajni svitek ob stiku dveh fasad predstavljajo izredno kvalitetno kamnoseško delo.

Vratni okvir v zahodni fasadi sestavlja masivni erti, ki nosita profilirana, poudarjena ramenska čoka. Celoto zaključuje pravokotna preklada s plitkim reliefnim ornamentom. Kompozicija je preprosta in čista: tri krožna polja so razvrščena simetrično. V srednjem je stilizirana podoba ptiča, ki jo obdajata šesterolistni rozeti. Desno je v isti višini pravokotno okence, skoraj kvadrat. Masivne pravokotne erte imajo na gotski način posnete robeve.

V desni polovici južnega pročelja je ohranjen polkrožno zaključen portal z masivnima ertama in poudarjenima ramenskima čokoma. Lok je sestavljen iz štirih kamnitih blokov. Nad portalom in v levem delu pritličja sta pravokotni okenci, podobni oknu na zahodni strani, le da je izvedba preprostejša. Po ruševinah ob hiši smo sklepali, da se je na desni strani pročelja ponovil motiv polkrožno zaključenega portala z oknom v nadstropju.

Izredno kakovostna gradnja in ambicioznost kamnoseškega oblikovanja posameznih stavbnih sestavin (portal in okno v zahodni fasadi, tečajni svitek na južnem pročelju) kažejo na delo specializiranih mojstrov. Ivan Sedej in Gorazd Makarovič povezujeta to stavbo z Benkovo hišo na Črnem kalu. V 19. stoletju sta bili v ostenje prebiti neustrezni odprtini: večje okno v nadstropju južne in vrata v pritličju zahodne fasade. Vrata v nadstropju so bila zazidana.

Hiša je bila skoraj v celoti rekonstruirana tako, kakršna je bila pred temi posegi. Stene so bile utrjene v enakem kamnu in apneni mali. Mlajši

Sl. 64. Podpeč pri Kopru, Prkičeva hiša po obnovi (f. Jaka Jeraša)

Fig. 64 — Podpeč near Koper, the Prkič house after restoration (photo Jaka Jeraša)

neustrezni odprtini sta bili zazidani, na novo pa so bila odprta vrata v nadstropju zahodne fasade. Zamenjani sta bili dotrajani stropna in strešna konstrukcija. Streha je bila na novo pokrita z opečnimi korci. Obnovljen je bil tudi strešni venec s kamnitimi konzolami. Prezentirani so ostanki zidu desno od južnega pročelja, ki nakazujejo prvotni tloris hiše.

Notranje stene so bile ometane v apneni mali. Na tla v pritličju, kjer je bila prej zbita zemlja, so bile položene kamnite plošče. Na novo je bilo postavljeno notranje leseno stopnišče. Prvotno, ki se ni ohranilo, je bilo verjetno ože in bolj strmo.

Ob otvoritvi je bila v hiši na ogled razstava o stavbarstvu v vaseh pod Kraškim robom. Hiši bo treba še poiskati pravo namembnost.

Etnološko konservatorstvo med ruševinami, sodiščem in zemljiško knjigo

V skupini, ki je delala pri tej nalogi, je sodelovala tudi etnologinja, vendar pa se je posvetila izključno reševanju kompleksa zamotanih vprašanj, ki bi jih lahko označili kot »neurejena lastninska razmerja«. Po končani

obnovi je o tem treba spregovoriti, ne zgolj zato, da bi ponazorili, kakšne naloge morajo urejati konservatorji za etnološko dediščino, ampak predvsem z namenom prikazati strahotno neurejena lastninska razmerja, ki so glavni vzrok propadanja naselbinske in stavbne dediščine v Slovenski Istri. Neskončno zapletena pot med sodiščem, zemljiško knjigo, davčno upravo, pravno pomočjo in davno pozabljenimi predniki čaka vsakogar, ki bi žezel kupiti opuščeno hišo in se v njej naseliti, najsi bo domačin iz vasi, meščan iz bližnjega mesta ali konservator z zavoda za varstvo kulturne dediščine.

MZVNKD Piran se je že l. 1985 odločil, da hišo reši pred propadom. Treba se je bilo samo še pogovoriti z lastnikom. Vaščani so nas napotli k A. P., ki je potrdil, da je on lastnik in se je takoj strinjal, da jo zavod odkupi in obnovi. Mesec dni kasneje smo se hoteli pogovoriti podrobnej, a je mož medtem umrl.

Zapuščinska obravnava je bila opravljena na naš predlog januarja naslednjega leta. Vse premoženje je dedoval sin J. P., ki tudi biva v vasi. Tudi z njim smo se zlahka dogovorili za odkup in obnovo hiše.

Mapna kopija in zemljiški izpisek pa sta odkrila, da je J. P. lastnik samo 5/8 ene od dveh parcel, na katerih hiša stoji. Lastnica 2/8 je bila U. L., o kateri so vaščani vedeli, da je umrla že pred vojno in da je bila zadnja prebivalka. O lastniku 1/8, o A. F., nihče ni vedel ničesar in tudi najstarejši vaščani se ga niso spominjali. Ponovno smo dali ocenit, tokrat ločeno, vse deleže. Nato je bilo treba sestaviti kupoprodajne pogodbe, jih potrditi na upravi za družbene prihodke, overiti na sodišču, za deleže, katerih lastniki so bili že pokojni, pa je bilo treba opraviti še zapuščinske obravnave.

Razpoka v hišnem vogalu se je poglabljala in hiša je bila z vsakim dnem bolj nagnjena. Sklenili smo, da bomo najprej kupili tistih 5/8 ene parcele in drugo parcelo v celoti, pridobili soglasja in pričeli delati, ostalo pa urejati istočasno, ko bodo sanacjska diela že tekla.

Zataknilo pa se je tudi pri drugi parceli, ki naj bi bila v celoti last treh bratov. Ti, čeprav zapisani v zemljiški knjigi, so namreč povedali, da se je prejšnji lastnik hiše, kjer stanujejo, s starim Prkičem zmenil drugače. Prkič je A. L. prepustil svinjak v bližini, A. L. pa mu je v zameno dal svoj del Prkičeve hiše. Uradno tega seveda nista uredila. Izkazalo se je, da bomo morali ustno pogodbo izpred nekaj desetletij sodno potrditi, stranki te pogodbe pa bodo trije bratje in dediči parcele s svinjakom, ki pa jih bo treba še poiskati.

Kot lastnika parcele s svinjakom sta bila vpisana J. P., lastnik 3/8 ene od parcel, na katerih hiša stoji (omejen je že zgoraj), in neki A. F., ki ga vaščani ne pomnijo, ki je bil vpisan kot lastnik 1/3. Na podlagi mrliškega lista iz župnije v Kubedu smo morali predlagati, naj ga, umrlega l. 1932, razglasijo za mrtvega. Ko je bilo to urejeno, smo morali poiskati še potomce. Kljub temu, da smo vedeli, v kateri vasi je umrl, je bilo težko najti prave ljudi, saj imajo skoraj vsi v vasi isti priimek. Mnogi stari očetje so imeli isto ime, kako se je imenoval praoče, pa je vedel redkokateri vaščan. Končno smo jih le našli. Zapuščinske postopke za A. F. in U. L., zadnjo prebivalko, smo predlagali junija 1986.

Medtem se je hiša vse nevarneje nagibala. Septembra 1976 smo sklenili kupoprodajno pogodbo za 5/8 ene parcele, potem ko smo zastarelo cenitev ustrezno popravili in se o sestavi pogodbe poučili pri javnem pravobranilcu.

Za dokončno veljavnost pogodbe smo morali tudi pridobiti potrdila o poravnanih davčnih obveznostih prodajalca. Dodatne težave je povzročilo dejstvo, da mora davek od prodaje nepremičnine praviloma poravnati prodajalec, v naši pogodbi pa je bilo zapisano, kot smo se poprej dogovorili s prodajalcem, da bo te dajatve kril zavod. Prodajalec je od uprave za družbene prihodke vseeno prejel položnico in jo vestno plačal, zavod pa mu je znesek, seveda valoriziran, vrnil. Končno je bilo treba pogodbo še overiti na sodišču.

Soglasje za pričetek del smo pridobili od J. P., edinega dosegljivega in nedvomnega lastnika in treh bratov, ki so bili še vedno uradno lastniki druge parcele. Soglasje za poseganje v objekt pa smo morali pridobiti tudi od lastnika sosednje parcele z ruševino prizidka ob glavnem objektu. Ta del je sicer mlajšega izvora, a skladna sestavina kulturnega spomenika, sanacija pa naj bi zajela celoto. Lastnik tega prizidka je bil I. O., zapisan v zemljiski knjigi, umrl l. 1935. Zapuščinskega postopka ni bilo, saj sta se sin in hči po vojni odselila v Trst in se nista več vrnila. Po dolgotrajnem poizvedovanju smo izvedeli za sinov naslov. Obiskali smo ga doma in dal nam je soglasje za posege v ruševino. Jeseni l. 1986 smo pričeli z obnovitvenimi deli.

Izdali smo predlog za uvedbo zapuščinskega postopka po I. O., saj smo nameravali odkupiti tudi prizidek.

Zapuščinska obravnava po A. F. je bila novembra 1987. leta. Tokrat se je zavod moral obrniti po pomoč na odvetnika, da je zagotovil zavarovanje družbenih sredstev, vloženih v stavbo. Dediči so namreč dedovali deleže vrednosti ruševine, ki je bila v času obravnave že dragocena sanirana stavba. Odvetnik je poskrbel tudi za to, da je z vsemi dediči gospodarjev, ki sta se pred desetletji dogovorila o zamenjavi svinjaka in dela hiše, sestavil pogodbo o uskladitvi zemljiskoknjižnega stanja z dejanskim. Tako smo pridobili prave lastnike ene parcele. Potem ko je bila izvedena še zapuščinska obravnava po U. L., smo imeli končno ugotovljene vse lastnike hiše.

Zadnjo kupoprodajno pogodbo smo sklenili januarja 1988. Cenitvi obeh parcel iz maja 1986 smo medtem glede na podražitve in zavlačevanje postopkov morali še štirikrat popraviti. Pogodbe smo potrdili na davčni upravi, pridobili smo potrdila o poravnanih davčnih obveznostih prodajalcev in overili podpise na sodišču.

Na zapuščinsko obravnavo po I. O. je pripeljala sina S. O. iz Trsta hčerka. Med obravnavo se je ugotovilo, da je prišlo do neljube pomote in da obravnava ni bila sklicana za pravega pokojnika, ampak za drugega vaščana z istim imenom. Poleg tega je I. O. šele na sodišču povedal, da ima sestro, ki prav tako živi v Trstu, pa ni pokretna. Tudi ta bi morala biti prisotna ali pa bi s sodno overjenim podpisom morala koga pooblastiti, da bi jo zastopal. Ponovna zapuščinska obravnava je bila sklicana februarja l. 1988. Dediča sta etnologinjo pooblastila, da ju je zastopala. Sklep o dedovanju je bil izdan marca 1988. Sestavljena je tudi kupoprodajna pogodba. Zapletov pa gotovo še ni konec, saj sta solastnika italijanska državljanina, živeča v Italiji in bo že to dejstvo sprožilo številne dodatne opravke.

Pri opisanih postopkih je pomagal odvetnik, kjer je omenjeno, uradni cenilec pa je prispeval cenitve objektov in njihovih delov in popravljal njihove revalorizirane vrednosti.

OPOMBA

Ivan Sedej, Kmečka arhitektura v Slovenski Istri (MZVNKD Piran, tipkopis); isti, Črni kal, Slovenski etnograf 21—22, Ljubljana 1968—1969; isti, Problem likovne in socialne opredelitev slovenske ljudske umetnosti, Pogledi na etonilogijo, Ljubljana 1978; Gorazd Makarovič, Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana 1981; Ivan Sedej, Ljudska umetnost na Slovenskem, Ljubljana 1985.

KUNSTLERJEVA KOVACIJA V LJUBLJANI

Tadej Brate

POVZETEK

Priprave za gradnjo Centralne tehnične knjižnice v Ljubljani trajajo že več kot deset let. Ko so prišle v sklepno fazo, smo preučili stavbe, ki jih je treba pred gradnjo odstraniti. Pri tem se je izkazalo, da je celota tam ohranjene kovačije, danes v podobi iz leta 1896, izredno dokumentaren objekt, kakršnih sicer nismo več. Stoji tudi na začetku pomembne mestne vpadnice. Tako pozno smo objekt analizirali, ker pač za preučevanje tehnične dediščine nismo dovolj ne kadrovskih ne finančnih možnosti. Zato so pa prizadevanja za zavarovanje tega objekta in za to, da bi ostal ohranjen in vključen v novi kompleks knjižnice, kljub nedvomnim strokovnim stališčem, podprtим s primerjavami, rodila malo sadu in se zdi, da objektov ne bo mogoče rešiti.

Kunstlerjeva kovačica in kolarstvo sta do nedavna nepoznana in pozabljena samevala v stari hiši kmečkega izgleda Lepi pot št. 1.

Postavlja se seveda vprašanje, kako je mogoče, da objekt ni bil evidentiran v pregledih tehnične dediščine, ki jih hrani Regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine in Tehnički muzej Slovenije. Vse kaže na nedosledno delo ali celo nezainteresiranost pristojnih služb, a vendarle ni tako. Gre za dejstvo, da je proučevanje naše tehničke dediščine še vedno v povojuh. Pomanjkanje sredstev in ustreznega kadra onemogočata, da bi končno izdelali detajlno topografijo tehničke dediščine na Slovenskem. V zadnjih petih letih je bilo to delo pospešeno in storjenega je bilo veliko — žal seveda še vedno premalo. In tako delavci spomeniškavarstvenih zavodov nemalokdaj obstanemo in ostrmimo nad odkritiji, ki jih nismo pričakovali. Upamo, da so intenziviranje raziskav na področju tehničke dediščine pri nas taka presenečenja v bodoče bolj in bolj izključevalo.

KUNSTLER'S SMITHY IN LJUBLJANA

Preparations for the building of the Central Technical Library in Ljubljana have lasted for more than ten years. When they reached their final phase, we studied the buildings which ought to be removed before the works began. While doing that it was proved that the whole of the there preserved smithy, which today has the image it had in 1896, represents an exceptionally documentary object which are otherwise non-existent nowadays. It is situated at the beginning of an important main road to the city. This object was analyzed so late because we lack the staff as well as financial possibilities for the study of technical patrimony. That is why the endeavours for the protection of this object and for its preservation and concluding into the new library complex will bear little fruit; and the salvation of the objects seems impossible in spite of the undisputed professional points of view seconded by numerous comparisons.

Seveda se sprašujemo, kako je mogoče, da se je kovačnica in kolarstvo ohranilo do danes v praktično neokrnjeni obliki. Predvsem gre za neurejene lastninske odnose med lastniki in dediči zadnjega lastnika, Albina Kunstlerja. Že od osvoboditve lebdi nad domačijo grožnja rušenja.

Sedanji lastniki izjavljajo, da so bili v dogovorih z občino celo nekajkrat izigrani — vendar teh izjav nismo preverjali. Ker je nad hišo lebdela grožnja rušenja, v objekt ni nihče kaj prida vlagal. Ponovno odprtje obrti se prav tako ni zdelo obetavno. Status quo se je od konca petdesetih let nadaljeval do danes.

Preseneča seveda dejstvo, da lastniki niso likvidirali delavnice in razprodali orodja. Nekemu sorodniku na Gorenjskem so odstopili velika nakovala ter prodali večje stroje (vzmetno kladivo, stružnico, vzvodne škarje), a to predvsem zaradi težkega gmotnega položaja babice Marije Kunstler, ki ni imela pokojnine. Vse ostalo so hranili do danes ter se upirali prodaji predmetov, čeprav so se ponujale ugodne priložnosti. Pozitiven odnos do dedičine svojega strica je Marija Čotarja in njegove tete Milke Badjura — sedanja solastnika — privadel do hranjenja dedičine, ki je za poznavanje podkovnega kovaštva pri nas zelo pomembna. Lahko trdimo, da je prav ta odnos bil odločujoč, da se je kovačnica ohranila kot se je.

Zanimivo je, da so lastniki svojo kovačnico ljubosumno čuvali in o njej niso govorili. Avtor teh vrstic stanejo v sosednji ulici že 15 let, pa o kovačnici ni vedel ničesar, kljub delu v spomeniški službi in raziskavam na tem področju.

Vse zapisano nas vodi do spoznanja, da gre za svojevrsten primer privatniškega varovanja dedičine v povezavi s spoštovanjem do dedičine priljubljenega strica. Ni naš namen soditi, ali je pot varovanja dedičine, ki so si jo izbrali potomci Kunstlerjev, pravilna ali ne. Izključevanje strokovnih ustanov, kot so muzeji in spomeniško varstvo, iz konteksta varovanja prav gotovo ni umestno. To dokazuje tudi ponovno odkritje kovačnice kot tehniške dedičine in težave, ki jih je to odkritje povzročilo. Če bi spomeniška služba pravočasno imela ustrezne podatke, bi nam vsem bilo delo močno olajšano.

Naše delo glede valorizacije kovačnice v kraju, času in prostoru je terjalo več, kot smo predvidevali. To predvsem zaradi kompleksnosti problema in neugodne situacije glede na načrte v zvezi s Centralno tehniško knjižnico. Predvsem smo se žeeli prepričati, ali lahko v Ljubljani ali okolici najdemo odgovarjajoč objekt enake starosti in ohranjenosti in ga ponudimo kot alternativo v varovanje. Tako smo odkrili kar ducat kovačnic ali njihovih ostankov. Presenetljiv je podatek, da je mogoče v Ljubljani podkovati konja najmanj pri dveh kovačih, ki še občasno delata.

Iskanje alternative, ki bi jo lahko ponudili v zameno za Kunstlerjevo kovačnico in kolarstvo, žal ni bilo uspešno. Tako ostaja Kunstlerjeva kovačnica najstarejši in najpopolnejše ohranjen objekt podkovne in obrtne kovačnice v Ljubljani in okolici.

Zgodovina Kunstlerjeve kovačnice in kolarstva

Ljubljana je že od nekdaj bila važno prometno križišče. Tu so se sekale pomembne trgovske poti med morjem in Alpami. Eden glavnih načinov

prevoza tovorov pa je bilo vozarstvo ali po domače furmanstvo. Pred prihodom železnice v naše kraje je bil prevoz materiala s konjsko vprego poleg transporta po vodi najvažnejši in temu primerno razvit.

Na mestnih vpadnicah so za mitnicami zrasle gostilne s prenočišči, hlevi, seniki ter kovaškimi in kolarskimi delavnicami. Gledano z današnjega zornega kota so to bili v bistvu moteli z ustreznou infrastrukturo glede goriva, parkiranja vozil in servisa, kot jih poznamo ob današnjih avtocestah. Razvoj motorizacije je takšne gostinsko-prometne centre oziroma objekte starega kova popolnoma izničil in so utonili v pozabo. Na stare furmanske gostilne v mestih spominjajo danes le še imena bifejev, ki stoe na isti lokaciji, kot je stala nekoč gostilna. Če pa se je gostilna ohranila, je običajno dobila status tretjerazednega lokalja, objekta cenene družbene prehrane in zbirališč ljudi vseh, največkrat pa sumljivih vrst.

Objekte v okolici gostiln so največkrat podrli ali pa so si v njih obrtniki uredili delavnice. Prav to se je zgodilo z gostilnami TRPINČ, KRČON in VRHNIČAN (sedaj gostilna Na Mirju) ob Tržaški cesti in z objekti okrog

Sl. 65. Lokomobila iz Tehniškega muzeja Slovenije je bila po obnovi razstavljena v Ljubljani
(f. Jože Gorjup)

Fig. 65 — The locomobile from the Technical Museum of Slovenia was exhibited in Ljubljana after its restoration (photo Jože Gorjup)

njih. Lani so tako podrli stare hleva ob gostilni Vrhničan ob Kunstlerjevi kovačnici, ki so nazadnje, služili kot mehanična delavnica za popravilo mo-pedov.

Spremljajoči objekti gostilne Vrhničan služijo zasebniku za strojno obde-lovalnico kovin. Kolarska delavnica in kovačnica sta ostali nespremenjeni, objekt pa služi za stanovanje lastniku.

Začetki kovačnice

Kunstlerjeva kovačnica oziroma predhodni tovrstni objekti segajo že v začetek 19. stoletja. Vsekakor pa je bil sedanji objekt zgrajen leta 1896.

Kovačnico je začel graditi kovač Belič z Viča, ki pa je ob gradnji umrl. Objekt je prevzel Adolf Hauptman, ki ga v dokumentih najdemo omenjenega kot posestnika in tovarnarja. V bistvu je bil Hauptman v tem primeru le posrednik oziroma preprodajalec.

Jožef Kunstler, kovač, rojen leta 1870, je imel svojo kovačnico prvotno v Gradišču in jo je prevzel od svojega očeta Pavla Kunstlerja. Po družinskih podatkih je mogoče slediti Kunstlerje vse do 15. stoletja. Zanimivo je, da je bil Kunstler eden redkih kovačev, ki je imel in uporabljal lastni grb.

Ko je konec preteklega stoletja potres podrl staro Kunstlerjevo kovačnico v Gradišču, se je moral Jožef Kunstler preseliti. Nekaj časa je živel v zeljarskih sodih v Trnovem, nato pa si je izposodil denar in od Hauptmana odkupil hišo na Lepem potu 3 in kovačnico s kolarsko delavnico na Lepem potu 1. Nakup posestva je bil opravljen dne 9. 10. 1909 za ceno 58.000 kron, vendar je Kunstler že nekaj let prej začel z obrtjo v kovačnici, ki jo je imel v zakupu.

Na začetku Kunstlerju ni šlo najbolje. Rodilo se mu je 16 otrok, od katerih pa je ostalo živih le 7. Moral je preživljati številno družino in odplačevati posojilo, ki je bilo predvideno za 20 let.

Hudi časi so se začeli z izbruhom prve svetovne vojne. Dne 1. 3. 1915 so Kunstlerja in najstarejšega sina Albina poklicali v vojsko, žena pa se je prebijala, kot je vedela in znala.

Po koncu vojne se je Jožef Kunstler vrnil domov bolan in za posledicami vojne umrl 3. 10. 1922. Za družino so se začeli težki časi. Kunstlerjeva vdova se je s številno družino težko prebijala, vendar pa je še naprej vodila kovačnico in kolarsko delavnico, v kateri je občasno delalo tudi do 10 delavcev. Iz starih dokumentov razberemo, da je vdova celo prosila za socialno podporo in za davčne olajšave.

Ko sta se starejša sinova končno izučila, sta prevzela kovačnico in kolarstvo v svoje roke. To sta bila brata Albin (rojen 1. 1898), izučen za kolarja, in Jože (rojen 1. 1904), izučen za kovača. Jože Kunstler se je izučil že pred vojno v Gradcu, Albin pa v Ljubljani. Delo v kovačnici je začelo bolje teči in v tridesetih letih sta si oba brata dodobra opomogla. Nakupila sta stroje in modernizirala kovačnico. Nabavila sta stružnico, tračno žago, skobelni stroj, škarje za železo, mehanično kovaško kladivo — norec itd. Vse stroje sta preko transmisije poganjala z elektriko. Kovačnica se je razvila v sodoben obrat. Posebno Albin Kunstler je bil človek nemirnega in podjetnega duha. Ko se je vrnil z vojske, se je vpisal na srednjo tehniško šolo in jo dokončal kot diplomiran

tehnik. Ukvartjal se je z različnimi deli, služboval občasno tudi v tujini, prodajal premog in se ukvarjal z izumiteljstvom. Kot primer naj navedem njegov zaprt voz za odvoz smeti s samodejnim praznjenjem kesona. Zanimiv je bil tudi poseben voz za prevoz gledaliških kulis s posebno ponjavo. Za tivolski park je izdelal močne vrtiljake, ki so kljubovali času in otroškim rokam do danes.

Ni namen tega pisanja obdelava živiljenjske zgodbe Albina Kunstlerja, dejstvo pa je, da je bil prav on gonilna sila celotnega obrata. Ljudje so cenili Kunstlerjevo kovačnico in kolarstvo kot kvalitetno obrtno delavnico, ki je poleg obeh bratov redno zaposlovala še deset kovačev in vrsto vajencev.

Zanimiv je podatek, da se je hči Milka Kunstler poročila z Metodom Badjuro, znanim slovenskim filmskim snemalcem. V mali sobici ob kovačnici sta začela razvijati svoje prve filme, bratje in ostalo sorodstvo pa so mnogočrati stopili pred Badjurovo filmsko kamero kot amaterski igralci. Kovačnica oziroma spremljajoči prostori so bili torej tudi zibelka porajajočega se slovenskega filma.

Kunstlerjevo kovačnico najdemo danes tudi v literaturi. Tone Seliškar, ki je živel v neposredni bližini, je kovačnico opisal v avtobiografski povesti *Fant z velike ceste*.²

Sl. 66. Ljubljana, kompleks kovačije na Lepem potu 1. 1988
Fig. 66 — Ljubljana, the complex of the smithy in Lepi pot in 1988

Druga svetovna vojna ni prizanesla tudi Kunstlerjevi kovačnici. Brata Jožeta so Italijani odpeljali v Gonars. Po povratku domov je že leta 1946 umrl za posledicami taborišča. Brat Albin pa se je ob raciji skril v vodnjak in tako ušel zli usodi. Tudi med vojno je bilo v kovačnici živahno. Cela družina je sodelovala v odporu proti okupatorju. Tu se je zbiralo orožje in municija, denar za zapornike v italijanskih taboriščih, hrana za partizane itd. Posebno brat Jože je bil do aretacije zelo agilen in je prenašal obvestila in zaupna gradiva čez mejo v okolico Ljubljane. Mnogokrat so s v hiši ali na vrtu skrivali aktivisti OF. Po akcijah v mestu so se neredko zatekli na Kunstlerjev vrt. V vrtni uti je bilo skrivališče za orožje in sanitetni material. Pomagala sta tudi Milka in Metod Badjura, ki sta preslikavala dokumente, izdelovala klišeje in omogočala izdelavo ponarejenih izkaznic in dokumentov za partizane. Milka Badjura hrani o tem obsežno dokumentacijo.

Po vojni je Albin Kunstler nadaljeval z obrtjo, a nič več s takim uspehom kot prej. Novi načini dela, starost in nov čas, so opravili svoje. Kovačnica je sicer še delovala, a tudi počasi zamirala. Ko je Albin Kunstler leta 1958 umrl, je z njim dokončno zamrlo tudi delo v kovačnici.

Ostala pa je le stara mati z mlajšim sinom. Ker sredstev za preživljjanje ni imela, je začela razprodajati stroje. Tako so se do danes ohranili le prostori ognjišča, pihala ter vse drobno orodje, kot so: razna ročna kladiva, klešče, prebijala, utope, navojni svedri itd. ter kup stare vozarske opreme. Zaradi težke gmotne situacije je prodala nekaj večjih strojev (stružnico, vzvodne škarje, vzmetno kladivo ajax).

Lahko trdimo, da je koncem petdesetih let kovaštvo v tem delu Ljubljane zamrlo, s tem pa tudi zgodovina kovaštva in kovačnica. Po prodaji se stanje v kovačnici ni kaj prida spremenilo. Tako je ostalo do danes.

Kunstlerjeva kovačnica in kolarstvo danes

Kot smo že zapisali, se je s smrtjo Albina Kunstlerja končala kovaška tradicija Kunstlerjevih. Pretnja, da bo kovačnica oziroma celotna domačija prej ali slej podrta, je zaustavila vse dejavnosti, pa tudi osnove in vzdrževalna dela na objektu. Prav negotovosti okrog usode celotne domačije gre zahvala, da se je objekt ohranil do danes v praktično nespremenjenem stanju.

Ob gradnji fakultete za gradbeništvo in geodezijo ob Jamovi cesti se je vprašanje Kunstlerjeve domačije in delavnic zopet zaostriло. Za gradnjo fakultete je bil uporabljen večji del Kunstlerjevega vrta, porušili pa so tudi staro hišo Lepi pot št. 3, ki je bila nekoč tudi last Kunstlerjev. Razmere so kazale, da bo porušena celotna domačija, a do rušenja ni prišlo. Po izjavah sedanjih lastnikov domačije stvari okrog zidave FAGG naj ne bi bile v redu, češ da še do danes niso dobili izplačane odškodnine za odvzeti vrt. Prav tako lastniki trdijo, da jim je bila pred dvajsetimi leti dodeljena nadomestna parcela, ki pa jo je pozidal nekdo drug. Za poznavanje celotne problematike navedene izjave niso bistvene, zato jih nismo preverjali, kažejo pa na neurejeno stanje okrog statusa Kunstlerjeve domačije. Iz dogajanj v preteklosti izvirata tudi nezaupanje sedanjih lastnikov in skrivanje vsega, kar je v zvezi s kovačnico.

Stara zgradba, v kateri je kovačnica in kolarska delavnica, je ostala ves čas nespremenjena. Spremembe in predelave so praktično nebistvene. V prvem delu zgradbe je ohranjeno staro stanovanje, ki je opremljeno še s prvočnim pohištvom.

Sledi kovačnica, v kateri se je zbral tako kovaško kot kolarsko orodje. Kolarska delavnica je danes deloma ropotarnica deloma pa garaža.

Dograjevanje zgradbe, ki je v zamiku in obliki črke L, je bilo opravljeno l. 1905. To je sedanji solastnik Čotar pred leti adaptiral in uredil v stanovanjske prostore. Prvotno so bila to skladišča, hlevi ter senik. Čotar je ohranil staro arhitekturo teh prostorov, zamenjal pa je vse vhode oziroma vrata in jih spremenil v okna. Zanimiva rešitev je obnova obokanih stropov in opečnega tlaka.

Dvorišče z ostanki vodnjaka je ostalo pravzaprav nespremenjeno, prav tako vrtna lopa oziroma nadstrešek za vozove, katerega del so morali pred leti zaradi dotrajnosti podreti. Tudi sam vrt je ostal nespremenjen.

Edina bistvena spremembra je bila vgradnja majhne kopalnice ob zapadno steno kovačnice. Steno so prebili in v prostoru zgradili nov prostor s širino 1,6 m, višino 2,6 m in dolžino 2,6 m. Prostor je bil neometen tujek v delu kovačnice, postavljen pa je bil kot začasen objekt in ga je Čotar v poletju 1988 odstranil.

Notranjost same kovačnice je, kot že rečeno, polna kovaške opreme. Tla so sphana zemlja oziroma glina, stropi so obokani z ojačitvami iz starih železniških tirnic. Strop je podprt s prečnim jeklenim I-nosilcem, ki je v sredini podprt z litoželeznim stebrom. Ta daje ambientu še poseben poudarek.

Ko skozi dvokrilna vrata vstopimo v kovačnico, najdemo na levi in desni strani dve mizarski delovni mizi z vrsto tesarskega orodja in tesarskih polizdelkov. Tu je tudi stara ciza, brus, tehtnica idr.

Vzhodna stena nosi vrsto predmetov iz časa delovanja kovačnice. Tu so kolesa, ojesa, deli vozov in orodja. Tudi na tleh je vrsta kovaških izdelkov in polizdelkov. V severovzhodnem kotu je skladišče kuriva in veliko kamnito kalilno korito.

Na severno steno je prislonjeno veliko kovaško ognjišče z dvema ješama in vrsto kovaškega orodja. Tu so kladiva, klešče, škarje, utepe idr. V ognjišču je tudi malo kamnito kalilno korito. Podpihanje ognjišča je bilo prvotno izvedeno z mehovi, kasneje pa so jih nadomestili s centrifugalnimi pihami na električni pogon.

Pred ognjiščem stojita dva lesena podstavka — tnali z malim nabodalom in kovaškim primežem.

Ob ognjišču na mestu nekdanjih pihal danes стоji kotel za žganjekuhu. Ob zapadni steni je malo kovaško ognjišče z eno ješo. Tudi tu je ohranjeno malo kalilno korito in vrsta kovaškega orodja. (približno 800 kosov).

Ob zapadni steni, ki je prebita zaradi novozgrajene kopalnice, so prislonjeni razni predmeti, ki jih je kovač popravljal. Tu so deli kočij, kozli, sedeži, vrata kočije, samokolnica za prevoz vreč, brana, kosi železa itd.

V sredini kovačnice so na posebnem lesenem podstavku ohranjeni predmeti za podkovsko deko.

Deli transmisije so delno demontirani, a jih je mogoče še slediti, prav tako je v zelo slabem stanju tudi obstoječa električna napeljava.

Kovačnice v Ljubljani v letu 1988

Na začetku raziskave kovačnic in kovaške dejavnosti v Ljubljani je sprva kazalo, da v mestu in okolici ni kovačnic in da je ta obrt praktično izumrla.

Po dolgotrajnem iskanju in raziskavah pa se je pokazalo, da je resnica drugačna in da je kovaštvo v Ljubljani živo in na visoki tehnološki ravni. To dokazujejo velike sodobne in moderne kovačnice Litostroja, železniških delavnic v Šiški, v delavnicih Mestnega potniškega prometa in drugod. Vsem tem obratom pa je skupno eno. Gre za modernizirane industrijske objekte s sodobno tehnologijo in serijsko proizvodnjo kovanih elementov. Kovanje v utopah, stiskanje v posebnih stiskalkah, delo na pnevmatičnih kladivih in protitrzalnih strojih so njihove osnovne karakteristike. Odkovki se segrevajo v posebnih pečeh z elektriko ali plinom, redko na klasičnih ognjiščih z ogljem ali celo koksom. Od starega kovaškega načina dela izpred 50 let ni ostalo praktično nič. Sodobno kovaštvo sicer res temelji na izkušnjah in dediščini preteklosti, a je zaradi razvoja tehnologije in sodobnih proizvodnih sredstev pridobilo nove značilnosti, značaj in izgled.

Prvo kovačico, ki se deluje na starih principih, smo odkrili v delavnicih Tehniških srednjih šol na Aškerčevi cesti. Sicer modernizirana ognjišča in orodja še vedno dajejo možnost poučevanja dijakov o kovaštvu na star način. Kovačica je svetla, moderna in ne služi intenzivni proizvodnji.

Ob Ižanski cesti št. 34 živi tov. Ajdič, podkovni kovač v pokoju. Pravi, da občasno še podkuje kakega konja. Kot kaže gre za zadnjega podkovnega

Sl. 67. Ljubljana, kovaško orodje iz Kunstlerjeve kovačije
Fig. 67 — Ljubljana, the smith's tools from Kunstler's smithy

kovača v Ljubljani, ki je še več svojega poklica in ga še občasno opravlja. Njegova kovačnica je v novem prizidku ob hiši. Ima malo ognjišče poljske kovačnice in nekaj orodja. Zgradba je stara kakih 15—20 let. Prostor je čist, svetel, orodje sodobno, v prostoru je čisto in zračno. Z nekdanjimi kovačnicami ta prostor nima nobene zveze.

Nekoč je stala kovačnica tudi za sedanje strojno fakulteto v Ljubljani, pri zgradbi vulkanizerstva Škafar. Žal o njej ni nobenih ostankov.

Na Ježici blizu Ruskega carja občasno deluje kovačnica tov. Lojzeta Trčka. Postavljena je v velikem hlevu, ki je bil, kot kaže, zgrajen po vojni. Kovačnica je modernizirana, ima majhno ognjišče in je pravzaprav mehanična delavnica. Lastnik Lojze Trček je avtoprevoznik in se s kovačtvom ukvarja le še za lastne potrebe, ko popravlja svoje tovornjake. Sicer pa je kovačnica dobro opremljena (dve nakovali, vzmetno kladivo ajax, brusilni stroj itd.) in bi lahko služila svojemu prvotnemu namenu.

Nekdanja kovačnica Matije Terlepa pri Stari cerkvi v Šiški je spremenjena v pravcato malo tovarno. V njej na hidravličnih stiskalnicah prešajo pokrove za tlačne posode. V nekdanji kovačnici je sedaj strugarna in skobelni stroji. Na staro obrt spominja le še približno 10 m visok osmerokoten dimnik, ki pa je zazidan in ne služi več ničemur.

Ustni viri poročajo, da so bili pri gostilni Otok Vis na Viču tudi hlevi, kjer so v mali podkovni kovačnici tudi občasno podkovali konje. O kovačnici ni več sledov.

Pričakovali smo, da bomo ob mestnih vpadnicah v bližini nekdanjih gostiln našli še ostanke kovačnic. Žal kljub intenzivnemu iskanju nismo našli ničesar. Siritev in modernizacija cest so uničili vse, kar je preostalo.

V Dravljah deluje obrtnik tov. Kogovšek. Prvotno je bila v hiši kovačnica. Ognjišče je tu še danes, vendar so objekti močno modernizirani in preurejeni za proizvodnjo tovornih avtomobilskih prikolic in vlečnih kljuk za osebne avtomobile.

Tudi ključavničarstvo Janeza Kosmača v Trnovem še hrani ostanke kovačtva. V nekdanji kovačnici je sedaj skladišče, zgradba pa sega verjetno v drugo polovico prejšnjega stoletja. Od kovačnice je ostalo le eno malo ognjišče, nakovalo z lesenim podstavkom in nekaj orodja. Lastnik nam je povedal, da le še redko uporabljajo ognjišče, da pa so staro opremo razprodali in spremenili namembnost delavnice v ključavničarske namene.

Ob Šmartinski cesti v leseni zgradbi pri Gostilni Tinček še danes deluje prava podkovna kovačnica. Je edina, v kateri lastnik Stane Vojta še goni meh. Meh je okrogel in vertikalnen. V kovačnici je preprosto malo ognjišče, eno nakovalo, veliko orodja in stara, močno predelana stružnica. Kovačnica deluje le še občasno.

Stara kovačnica v Bohoričevi ulici je podrta že vrsto let. Podrli so jo ob gradnji kliničnega centra.

Na periferiji Ljubljane lahko še najdemo kovačnice, žal že močno predelane ali zapuščene.

V Logu pri Ljubljani stoji mala podkovna kovačnica, ki je že več let zaprta. Podatkov o njej nismo uspeli dobiti, menda je lastnik umrl.

V Sostrem občasno Ludvik Hribar še kuje v okviru popoldanske obrti. Kovačnica je pravzaprav moderna delavnica, zgrajena pred približno 10 leti. Vse naprave v njej so novejšega datuma.

Kovačnica kovača Kuharja v Dolu je od smrti kovača že štiri leta zapuščena. Kovačnica je lep star objekt z vrsto zanimivega orodja. Zgrajena je bila okrog leta 1922 in je deloma predelana in prizidana.

Bokaličeva kovačnica v Dolskem je bila po smrti kovača predelana v delavnico za predelavo plastičnih mas. Na kovaško obrt spominjajo le še nastavki za nakovala in ostanek ognjišča.

V Dobrunjah še vedno podkuje konje Franc Rožnik. Delno predelana kovačnica iz časa po prvi svetovni vojni je zanemarjena in počasi propada, saj kovač nima naslednikov. V kovačnici je modernizirano ognjišče in razmeroma malo orodja.

Iz vsega navedenega sledi, da so na obrobju mesta Ljubljane še stare kovačnice, ki deloma še obratujejo, so pa tik pred izumrtjem. Stari mojstri nimajo naslednikov, mladim pa težko kovaško delo ne diši.

Ugotavljam, da je od vseh odkritih kovačnic v Ljubljani in okolici prav Kunstlerjeva kovačnica najstarejša in najbolje ohranjena. Vanjo še ni prodrla sodobna tehnologija kovaštva in varilstva in je tako ostala nespremenjena v svoji prvobitni podobi do danes. Tudi njena lokacija tik ob mestnem jedru je svojevrstna posebnost.

Pregled strokovnih mnenj

Sprva smo prejeli dopis Marija Čotarja in Milke Badjura, lastnikov kovačije, z zahtevo po varovanju objekta. Poleg intenzivnega raziskovalnega dela smo k sodelovanju skušali pritegniti vrsto strokovnjakov in jih poprosili za njihovo strokovno mnenje. Večina naprošenih strokovnjakov se je odzvala našemu vabilu, si ogledala Kunstlerjevo domačijo s kovačnico in kolarstvom in podala tudi svoja mnenja. K sodelovanju so se prijazno odzvali:

Mestni muzej Ljubljana, Slovenski etnografski muzej, Narodni muzej Ljubljana, Tehniški muzej Slovenije, Arhitekturni muzej Ljubljana, Komite za kulturo SRS, dr. Vladimir-Braco Mušič — podpredsednik SML, prof. dr. Nace Šumi — Filozofska fakulteta Ljubljana.

Upoštevali smo tudi zapis Sandija Sitarja o kovačnici v Dnevniku z 22. 12. 1987.

Iz vsega doslej navedenega sledi:

1. Kunstlerjeva kovačnica je najstarejša ohranjena kovačnica v Ljubljani.
2. Kovačnica je glede na svojo ohranjenost najbolje ohranjen tovrstni objekt, ki ga poznamo.

3. Pomemben element varovanja je dejstvo, da kovačnica ni bila modernizirana in je v njej ostalo ohranjeno vse v prvotnem stanju. Podobnega primera na Slovenskem zaenkrat ne poznamo.

4. Glede na pregled varovanja kovačke dediščine ugotavljam, da se je prav podkovnim kovačnicam do danes posvečalo najmanjšo pozornost. Tako je varovanje Kunstlerjeve kovačnice toliko bolj pomembno.

5. Predvideno aktiviranje prostorov nekdanje tobačne tovarne kot dela razstavnih prostorov Tehniškega muzeja Slovenije (TMS) je staro že vrsto let. V prostorih je danes Iskra, vendar je tobačna tovarna izjemen star tovarniški kompleks, kakršnega na Slovenskem ni najti. Če bodo načrti TMS o aktiviranju nekdanje tobačne tovarne realizirani, se bo stara Kunstlerjeva kovačnica idealno dopolnjevala z novimi muzejskimi prostori.

6. Kunstlerjeva kovačnica je po tehniški plati odličen primer podkovno-obrtnice iz preloma stoletja.

7. Gre tudi za etnološki spomenik, ki poleg svoje tehniške komponente prezentira tudi način živiljenja in navade obrtnikov — kovačev.

8. Nikakor ne smemo pozabiti deleža Kunstlerjeve kovačnice v okvirih nastajanja slovenske filmske umetnosti, saj so bili prav tu prvi — seveda primitivni — filmski laboratoriji Metoda Badjure.

9. Poudarjamo tudi zgodovinsko komponento Kunstlerjeve kovačnice, saj so domači uspešno izvedli več akcij med NOB.

10. Lokacija kovačnice tik ob mestnem jedru je izjemna ne le za slovenski, temveč tudi za ta del evropskega prostora.

11. Ohranjenost spremljajočih objektov, kot so npr. stari hlevi, gostilna z velikim dvoriščem, pokritim gostinskim prostorom in kegljiščem, terja, da se problematiki Kunstlerjeve kovačnice in kolarstva posvetimo v širšem merilu in zato tako vztrajno predlagamo ohranitev celotnega kompleksa zgradb in objektov.

Varovanje Kunstlerjeve kovačnice danes

Na osnovi strokovnega mnenja, ki ga je izdal Zavod SRS za varstvo NKD, je bila vsa Kunstlerjeva kovačija začasno razglašena za dobo pol leta kot tehniški spomenik. Naše strokovno mnenje je investitor skušal spodbijati, tako da je moral o pomembnosti kovačije ob koncu leta 1988 svoje mnenje podati Republiški komite za kulturo ob predhodnem mnenju Ljubljanskega regionalnega zavoda za varstvo NKD. To mnenje je močno zmanjševalo vrednost Kunstlerjeve kovačnice in je prezrolo strokovna mnenja, ki smo jih zbrali v našem zavodu. Tako je bilo odločeno, da se zavaruje le stari stanovanjski del zgradbe in kovačija, del zgradbe s kolarsko delavnico in nekdanji hlevi pa naj se odstranijo.

Nesmiselno je varovati le del zgradbe, ki pomeni uničenje celotnega ambienta, toda investitor in občina vztrajata pri tem. Med kovačijo in Tržaško cesto je približno 4000 m^2 prostega zazidljivega prostora, ki bi z manj trmoglavega vztrajanja in preprojektiranjem nameravane stavbe za tehniško knjižnico dopustil kovačijo v celoti ohraniti. Tako bi s Centralno tehnično knjižnico kovačija tvorila zanimiv in izjemен kulturni center.

Žal se zdi v času pisanja tega prispevka v februarju 1989 usoda Kunstlerjeve kovačije vsemu navkljub sila negotova, če že ne zapečatenai. Vse kaže, da bomo izgubili enega nadvse pomembnih spomenikov naše tehniške tradicije. Žalostno je dejstvo, da hočemo zaradi gradnje hrama kulturne knjižnice zrušiti kulturno vrednoto, tehnično dediščino ...

OBNOVA LOKOMOBILE — EKSPONATA TEHNIŠKEGA MUZEJA SLOVENIJE

Tadej Brate

RENEVAL OF THE LOCOMOBILE FROM THE TECHNICAL MUSEUM OF SLOVENIA

POVZETEK

Pred nekaj leti je prišla v zbirko Tehniškega muzeja Slovenije stara lokomobilna z Odpada v Murski Soboti. Stroj so razdrli in očistili, sestavili ga pa niso. Deli lokomobile so več let ležali v muzejski deponiji v Bistri, nato pa jih je vodstvo zaupalno v obnovo avtorju. Delo je trajalo leto in pol. V sestavku je povzetek historiata razvoja tovrstnih strojev. Sledi prikaz stanja močno poškodovanih delov. Za obnavljanje je bila pomembna odločitev, da bo lokomobil obnovljena v stanju, kot je bila ob koncu svojega delovanja, saj je bila tudi v času rabe večkrat predelana. Tako je stroj tudi tako pobarvan, kot da bi bil še zamazan s sajami.

A few years ago, an old locomobile joined the collection of the Technical Museum of Slovenia. It came from the Murska Sobota city dump. The machine was taken to pieces and cleaned, but it was not put together again. The parts of the locomotion lay for a few years in the depot of the Bistra museum, and were then given by the management to the author of this article for restoration. The work took a year and a half. The article contains a summarized history of the development of such machines. Then follows the presentation of the then state of badly damaged machine parts. An important decision concerning the restoration was that the locomotion be renewed to the state it was in at the end of its functioning, since it was re-made a few times during its use. The machine was also painted in such a manner that it looks as if it were still blackened with soot.

Lokomobile so bili stroji, ki so skoraj stoletje služili človeku in so z nastopom motorizacije počasi izginili in utonili v pozabovo. Po drugi svetovni vojni so se lokomobile ustavljele ena za drugo ter so nekako v začetku šestih let prenehale rabiti.

Marskido danes ne ve več, kaj sploh pomeni beseda »lokomobil«. Vsekakor ne gre za lokomotivo, čeprav je lokomobila sestavljena iz vrste enakih strojnih elementov. Lokomobila je v bistvu kompaktna energetska enota, ki s pomočjo ognja in vode pretvarja kalorično energijo kuriva (drva ali premog) v mehansko delo, uporabno za pogon raznovrstnih strojev. V principu je lokomobila parni stroj, ki je zgrajen tako, da so vsi njegovi elementi združeni v celoto. Parni stroji imajo namreč kotel ločen od valjev in vztrajnika. Lokomobile imajo običajno kotel za forsirano kurjenje, zahteva pa se tudi njegova elastičnost, tj. prilagodljivost raznovrstnim obremenitvam in hitrostim vrtenja vztrajnika. Ker vsem tem zahtevam ustreza tudi ustroj

lokomotive, so že zelo zgodaj začeli graditi lokomobile v principu lokomitev in iz lokomotivskih elementov.

Za prvo lokomobile na svetu velja stroj, ki ga je izdelal znani lokomotivski konstruktor, Anglež Richard Trevithick, leta 1811 za potrebe kmetije, last Sir Christopher Hawkinsa iz Trewithena. Stroj je uspešno deloval do leta 1879, ko so ga prenesli v londonski muzej znanosti, kjer je razstavljen še danes. Sicer so bili prav Angleži tisti, ki so zgradili največ lokomobil, prevoznih posebno za potrebe kmetijstva. Lokomobile pa so gradili tudi drugod po svetu. Poseben način gradnje lokomobil so uvedli Američani, po svoje so jih oblikovali Nemci, po svoje Madžari. Tako je nastala pisana paleta strojev, ki so služili v vseh vejah industrije in kmetijstva in bili do izuma elektromotorja in kasneje zgorevalnega motorja pravzaprav nenasljedljivi.

V bistvu poznamo danes dva osnovna tipa lokomobil, ki sta se uporabljala v kmetijstvu. Prvotne lokomobile so bile izdelane tako, da so jih na deloviče pripeljali s konjsko vprego. V bistvu so bili to parni stroji na kolesih, opremljeni z elementi za živalsko vleko.

Druga vrsta lokomobil se je pojavila šele po letu 1870 in je bila izdelana tako, da se je lahko premikala z lastnim pogonom. Parni stroj je bil povezan preko sklopke in verige z zadnjimi kolesi, prednja kolesa pa je bilo mogoče z volanom upravljati tako, kot pozneje pri avtomobilu. Ko je taka samohodna oziroma samovozna lokomobila pripeljala na deloviče, so pogon izklopili in stroj z jermenom povezali z drugim strojem, npr. z mlatilnico. Samohodne lokomobile so bile prave cestne lokomotive, ki so včasih služile za vleko vozov. Več vozov so speli v kompozicijo, ki je s hitrostjo kakih pet do osem kilometrov na uro potovala po cesti. Nekatere lokomobile te vrste so imele montirane posebne vittle. Nanje se je navijala in odvijala posebna jeklena vrv, na katero so kmetje pripeli plug in orali. Tovrstne stroje so v naših krajih sprva imenovali paropluge. Nenavadni sorodnik teh lokomobil je parni cestni valjar. Ima vse elemente samohodne lokomobile in je opremljen z velikimi težkimi kolesi in valjarji. Poseben zobniški prenos omogoča, da ob polni obremenitvi vozi zelo počasi in tako valja cestišče.

Lokomobila TMS je bila po naključju odkrita na zbirališču odpadnega železa v Murski Soboti, odkup pa je omogočila KIK Pomurka. Stroj so s tovornjakom prepeljali jeseni leta 1983 v Ljubljano v Litostroj. Tam so stroj razdrli in očistili s peskanjem. Tik pred začetkom razdiranja sem lokomobilo fotografiral in napravil štiri posnetke, kar je bilo za nadaljnje delo odločajoče.

Lokomobil so delavci nestrokovno razdrli na prafaktorje. Vijakov, ki jih ni bilo mogoče odviti, niso segrevali in se trudili z odvijanjem, temveč so jih preprosto odsekali. Peskanje je bilo izvedeno zelo površno. Po slabo očiščeni pločevini so nanesli kot zaščito minij. Popolnoma razprt stroj so po delih odpeljali v deponijo TMS v Bistro. Tam je stroj čakal na obnovo in sestavo delov v nekdanjo celoto.

Ob samem peskanju so delavci nekatere dele stroja tako očistili, da so uničili oznake izdelovalca, tovarniško številko in leto izdelave. S tem so bile uničene tudi možnosti navezave stikov s proizvajalcem, nekdanjo madžarsko tovarno lokomotiv v Budimpešti, saj ni bilo mogoče ugotoviti tipa stroja. Naj ne pozabim omeniti, da na odpadu v Murski Soboti ni bilo mogoče dobiti nobenih podatkov o lastniku ter nobene dokumentacije o stroju. Brez loko-

motivske kotelne knjige, brez načrtov in brez podatkov o izvoru in starosti stroja smo stali pred kupom delno očiščenega železja in razmišljali, kaj storiti. Kot edino upanje, da bo mogoče stroj kompletirati, so se pojavile moje štiri fotografije iz Litostroja.

S TMS sem se dogovoril, da lokomobil obnovim brezplačno ob kritju materialnih stroškov za barve, lake, maziva, pločevino, kite idr. Delo je trajalo skoraj leto in pol. Nekajkrat je bilo potrebno pogonski mehanizem popolnoma razdreti in ponovno sestaviti, vse do trenutka, ko je bil zopet sestavljen tako, da bi lahko deloval. Nekatere poškodbe na kotlu in na cevih so dokazovale, da stroja ne bo mogoče nikoli več zakuriti in preizkusiti. Da bi vendorle lahko simuliral delovanje lokomobile, sem z stroja napeljal posebno cev v kurišče lokomobile do posebnega dodatnega rezervoarja zraka. Predvideval sem, da bo mogoče stroj zagnati in ga vrteti dve do tri minute in s tem prikazati delovanje. Žal zamisel ni uspela zaradi popolnoma dotrajanih tesnilnih obročev v parnem stroju. Ob pritisku 8 bar se stroj ni premaknil, zrak pa je uhajal ob batu na prosto. Kasneje sem rezervoar demontiral. Če bi se našla ustrezna sredstva in bi izdelali nove tesnilne obroče, bi bilo mogoče s stisnjениm zrakom prikazati delovanje stroja.

Že ob začetku obnove smo se dogovorili, da se bo lokomobila obnavljala tako, kakor je nazadnje delovala. Lokomobila je bila namreč že nekajkrat predelana in bi predelava v prvotno stanje terjala velike dodatne stroške. Obenem pa je ta način restavriranja omogočil, da so se ohranili vsi posegi, ki so jih na lokomobili opravljali vaški kovači v času delovanja stroja. Tako so nam na stroju ohranjene zanimive, mnogokrat primitivne, a bistre rešitve, ki so stroju podaljševali živiljenje. Prav ohranitev teh posegov daje lokomobili še dodatno dokumentacijsko vrednost.

Lokomobila je bila pobarvana v skladu z načinom barvanja madžarske tovarne lokomotiv v Budimpešti. Celoten stroj je črn, vrteči se deli so rdeči, prav tako vsi pomembni ročaji na pipah in ventilih. Vsi medeninasti deli so kovinsko čisti in lakirani z brezbarvnim lakom. Večina delov lokomobile je originalni. Zamenjati je bilo treba dimnik, ki je popolnoma prerjavel in je bil izdelan na novo. Ker je manjkal manometer, smo poiskali ustrezen star manometer ter kapalno mazalko pri vztrajniku. Končno se nam je od zasebnega zbiralca iz tujine posrečilo dobiti originalno emajlirano tovarniško ploščico proizvajalca. Ker smo žeeli ustvariti vtis, da je stroj v delovanju, smo lokomobilu lakirali, tako da na prvi pogled zgleda zamazana s sajami. To smo dosegli z potenciranim brizganjem laka in lakiranjem na pomarančni efekt.

Ob predstavitvi dela novega kmetijskega oddelka TMS v začetku septembra 1988 v Kulturnem informacijskem centru v Ljubljani je bila javnosti predstavljena tudi obnovljena lokomobila. Parkirana na pločniku je mimoideče opozarjala na razstavo in pozela precej zanimanja Ljubljjančanov. Po dveh tednih so lokomobilu odpeljali v deponijo TMS v Bistro.

Ob natančnem pregledu vseh sestavnih delov in primerjavami z literaturo ugotavljamo, da je bila ta lokomobila zgrajena po letu 1900, vendor pred prvo svetovno vojno. Lokomobila je lep primerek tovrstnih strojev, saj jih je ohranjenih le malo v svetu.

Jesenj leta 1988 so iz Bistre prepeljali v železniške delavnice v Šiško še drugo lokomobilno, ki jo hrani TMS. Gre za lokomobilno na konjsko vleko. Ker je kotel tega stroja razmeroma dobro ohranjen, pravkar pripravlja reaktiviranje in generalni remont stroja. Predviedevamo lahko, da bo ta lokomobilna obnovljena do poletja 1989 in bo delovala kot nekoč.

KAMEN V KULTURI IN KULTURA V KAMNU

(Predavanje kamnosekom na strokovnem seminarju Zveze obrtnih združenj Slovenije v Rogaški Slatini februarja 1988. leta)

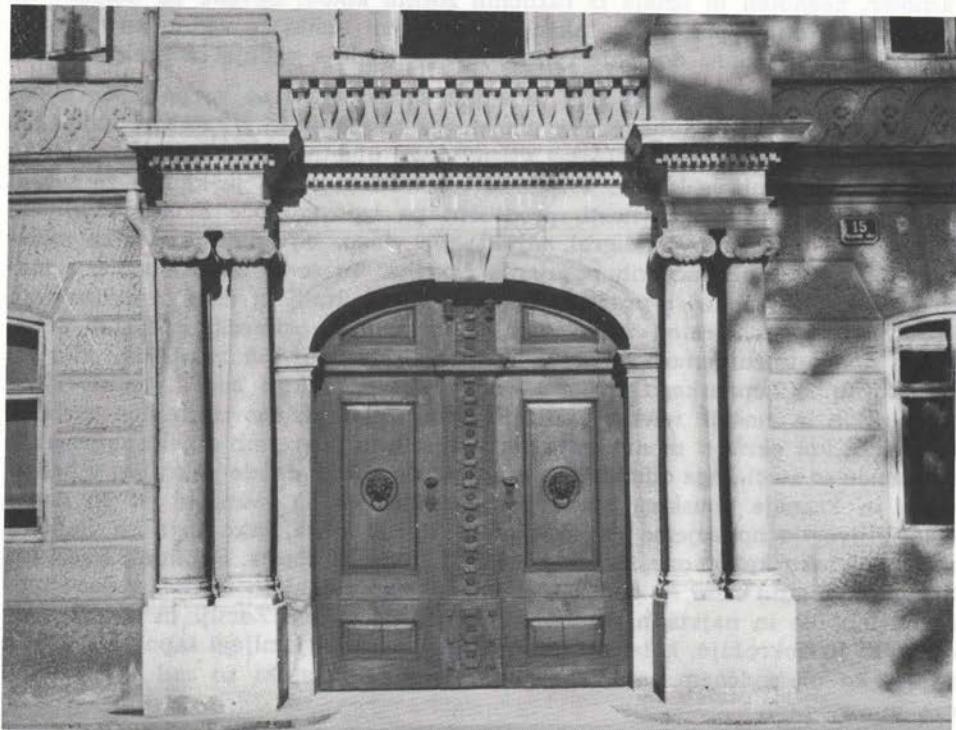
To predavanje o kamnu sem zasnoval v eseističnem tonu s kratkimi, res zelo površnim zgodovinskim orisom ustvarjanja v tem gradivu na naši celini, o ljudeh in za ljudi, ki ga ljubijo, obdelujejo, se z njim spopadajo — skratka, o njihovi govorici. Poskušal bom preleteti nekatera poglavja, ki ponujajo tudi odzivno sliko gradiva; tisto, ki jo vsi ti ljudje dan na dan gledajo, se z njo srečujejo, vendar o njej ne vedno enako zavestno razmišljajo in se vselej vanjo ne poglabljajo, ker jim pomeni vsakdanost in, lahko naglasim, vsakdanje resničnost. Z drugimi besedami, njihov pogled na to gradivo je raznoter, neenoten in izhaja iz različnih zornih kotov. Seveda pa nikakor ne smemo reči, da se pri tem v takšni ali drugačni obliki še vedno ne razkriva njihov notranji odnos do materije, ki jim ga slednja vzbuja in prebuja.

Kamen, les in bron so bile temeljne surovine, ki so se ponujale svetu umetniškega in sploh duhovno dejavnostnega izražanja in s katerimi so ljudje, potem ko so vanje vsadili oziroma vtišnili svoj umetniški ego, človeštvu lahko predstavili neminljive lepote. V sklopu teh treh snovi pa je kamen že zaradi svoje trajnosti in pripravnosti, predvsem pa izpovedujoče monumentalnosti v zgodovini prav gotovo odigral najvidnejšo vlogo, saj kamnite izdelke zasledimo že v zgodnjih začetkih porajanja človeka. Ta se je izražal bodisi z materialno kulturo bodisi s predstavitvami svojih kulnih in drugih vrednostnih zaznavanj, upodobljenimi na primer v znamenitih primerkih ženskih teles, ki jih danes imenujemo »venere«, in v naših živiljenjskih trenutkih odkritih skulpturah iz Lepenskega vira ob Donavi ali pa s kipi bogov, tekmovalcev ter ženskih in moških teles v različnih držah in z različno izpovedno vsebino, ki so stali kot okras v monumentalnih svetiščih in posvetnih objektih, grajenih iz v soncu se svetlečega odmevnega gradiva; slednje je dajalo pokrajini v helenškem in kasneje rimskemu svetu poseben odblesk in zven, ki ju še danes s spoštljivostjo opazujemo in poslušamo. Stara Grčija, tako tista na Balkanskem polotoku kakor ona na repu Italije (Atene, Olimpija, Selinunt, Paestum, Agrigentum itd.) nam še danes — nam, ki smo rojeni in živimo v času moderne tehnike in najvišjih znanstvenih dognanj o naši Zemlji in drugih planetih, ki jo obkrožajo, katerim doslej ni bilo para — jemljejo sapo ob pogledu nanje, ko ob sončnem zatonu zremo ta velika dela, ki so sad daru duha, rok in veščine.

Cesar Avgust, ki je živel na prelomu našega štetja, je hotel svojo moč pokazati ne samo na političnem in gospodarskem področju, marveč jo oveko-večiti tudi s posebno bogato, naj rečem v današnjem jeziku, enkratno umet-

niško programsko zasnovo osrednjega mesta države Rima. Rekel je: »Prejel sem mesto Rim v opeki, zapuščam vam ga v marmorju.« Mislim, da ni potrebno poudarjati vrednote, ki jo je izrazil s svojimi besedami. Še danes med spre-hodom po deželah, mestih antičnega sveta in v muzejih opazujemo ne samo kipe in druge velike umetniške stvaritve, marveč tudi nemalo izjemno kvalitetnih del — dopolnitev raznih arhitektonskih objektov, kot so akvadukti, mostovi in pestro oblikovani infrastrukturni elementi za vsakdanjo rabo, potem preprostejše sarkofage, kopalne kadi, nagrobnike itd., ki spričujejo vso globino kamnoseškega znanja. Ali je zato čudno, če Ivo Andrić na začetku našega stoletja v pismu iz Rima piše: »Iz vsakega koščka kamna me gleda takva lepota in tak mir in moč, da sem pogosto srečen in ponosen, ker se je moglo v človekovi zavesti roditi toliko lepote in je imela človeška roka takih moči, da ji je dala toliko oblik.«

Tudi naši kraji so bili v antičnem času, to je v rimskem obdobju, deležni visoko kakovostnih izdelkov iz kamna. Pestrost tega kulturnega blaga pri nas vsekakor dopolnjujejo vplivi iz različnih dežel, saj je bil naš prostor v zgodovini vedno nekje na prepihu, na križišču vplivnih silnic s severa, mediterana, vzhoda in zahoda. Bogata dediščina, od skulptur, napisnih kamnov do reliefov,

Sli. 68. Ljubljana, Gosposka 15, portal odlično kamnoseško delo (arhiv (ZSR SVNKD)
Fig. 68 — Ljubljana, Gosposka 15, the portal — excellent stone-cutter's work (archives of the
Institute for the Preservation of Natural and Cultural Patrimony)

žrtvenikov itd., ki jo bodisi varujejo zbirke v muzejih ali pa je vzdiana v stenah posameznih objektov pri nas, kaže izjemno poznavanje klesarstva in klesarske tehnike. Kdo danes ne pozna grobnic iz rimskega obdobja v Šempetu v Savinjski dolini? Gradivo, primerno tako za zgradbe kakor za spomenike in drugo praktično rabo, so takrat pridobivali, kot je dokazano, v naših domačih kamnolomih, tako npr. v Podpeči, na Pohorju, pa tudi Peračico so Rimljani poznali. Seveda pa so posamezna dela tudi produkt tujih delavnic in narejena iz kamnin tujega izvora.

In potem, ko se dokončno zgrne val stvariteljev današnje Evrope po starem kontinentu, se nam na osnovi poznoantičnih silnic, vcepljenih tudi v znamenite starokrščanske bazilike s krstilnicami, ki so stale v že zamirajočih ali pa v novi preobleki porajajočih se poznoantičnih mestih — med njimi naj posebej omenimo Ravenno in sploh mesta ob Jadranu — odpre bogata in časovno v posamezna obdobja vpeta kamnita dediščina preko karolinške in otomske slogovne predstave v romansko, gotsko, renesančno in baročno stilno izrazno komponento. Vsako obdobje z lastnim izdelanim in karakterističnim predstavitvenim izrazom je zlasti v kamnu predstavljal svojevrsten odzven kulture časa, v katerem se je ta porajala in jo občudujemo še danes. Tu so tako znani objekti sakralnega in profanega značaja v Zadru, Benetkah, Firencah, Milanu, Salzburgu, Hildesheimu, Wormsu, Kölnu, Aachnu, Krakowu itd., da ostanem le v Evropi, in končno Berninijev in Borrominijev Rim kakor zapeta pesem z vodnjaki, s portalni, kamnitimi izrezi okenskih okvirjev, z oltarji v bazilikah, kjer sta umetnik kipar arhitekt in kamnosek z večjo zbirateljsko roko nasula bogato paleto vseh mogočih vrst kamnitega mozaika, in z 284 stebri vatikanskih kolonad, nad katerimi se v ozadju dviga kamnita Michelangelova kupola. Tu so naša mesta z bogato paleto dosežkov iz kamna (Dubrovnik, Trogir, Šibenik) in samostani v Srbiji (Studenica in Dečani), vse sami veliki produkti človekove želje po predstavi lepšega sveta, kot je bil tisti, v katerem je živel.

Ne nazadnje pa je bil kamen v nekaterih obdobjih uporabljen tudi na družbenoekonomski razvojni poti človekovega življenja. V Parizu na primer so bile iz kamenja, iztrganega iz cest in stavb, postavljene barikade, ki so prave eruptivne herojske zgradbe ustvarjalcev novega sveta. Tako je kamen postal tudi del revolucije, na novo porajajočega se sveta. Pozneje, ko kot dopolnilo nastopijo že drugi materiali (cement, železo in podobno), kamen ne izgubi veljave, čeprav pa ni več prvi element. Tudi med obema vojnoma je bila ta žlahtna zemeljska prvina v rabi, vendar žal celo za arhitekturo in okras, namenjena tistim, ki so hoteli s silo in po svoje spremeniti svet (Rim, Berlin, Nürnberg). Čeprav današnja arhitektura in umetnost uporabljava za svoje projekte in udejanjanja različno gradivo, pa se kamen vedno bolj, kot vidimo, spet prebija v ospredje. Ponovno se, kakor pri našem velikem arhitektu Plečniku, prebujata smisel in prava ljubezen do tega nezamenljivega vrednognega gradiva in spet ustvarjalci poskušajo dajati najpomembnejšim objektom videz estetskega predznaka, monumentalnosti, moči in blagostanja, če drugače ne, pa vsaj na zunaj, zlasti z uporabo kamnitega materiala.

In na koncu tega kratkega sprehoda skozi zgodovino se spomnimo, kar smo nekoč že poudarili, preprostega človeka, živečega na naših tleh, pri ka-

Sl. 69. Kostanjevica ob Krki, kamnoseško znamenje (arhiv ZSRVSKD, f. dr. M. Zadnikar)
Fig. 69 — Kostanjevica upon the Krka, a stonemason's sign (archives of the Institute for the
Preservation of Natural and Cultural Patrimony, photo Dr. M. Zadnikar)

terem ne moremo odkrivati plasti miselnosti, v katerih se ne bi izražala njegova kvalitetna tvornostna moč, in ne najdemo v njih zbegane, nemirne in begajoče sile tako kot danes, ki bi razkrivala globoke prepade med tistem delom ustvarjanja na eni strani, ki človeka plemeniti in vrednoti, ter na drugi strani tistem, ki ga zatajuje. Ni čudno, da še danes trda arhitekturna beseda Krasa, izklesana iz domačega, tako globoko zajedajočega se kamna, tesno povezuje človeka z zemljo — domačijo. Njegov pristop k obdelavi kamnitega tkiva je bil vselej grajen na zanosu poštenja in ni zasledoval smiselno nedovzetnega izraza spekulativnosti. Ali se nam ne zdi, da je nekdaj predstavljal izraz tvorca kraškega doma in kraške vasi z bogato paleto kamnite vsebine in sploh njegovih posegov v prostor vseskozi mistično zasnovano hvalnico življenju, ki je odpirala kakovostne vrednostne dimenzije v obliku, predstavi in skladnosti v prostoru.

Ljudje, predvsem z naše Gorenjske, Štajerske, Koroške in Dolenjske — Kras in Primorsko smo že omenili — in iz mest so pogosto krasili zidove sakralnih in profanih stavb s skladno oblikovanimi kamnitimi portalni, oken-skimi okviri, tlaki, stopnišči in podobnim. To vse je poudarjalo vrednost

in kvaliteto stavbe, razgibanost fasade in dajalo poseben, intimen vrednostni pečat notranjosti, s tem pa izkazovalo človeku posebno pozornost, tako da se njegova bit in identiteta nista izgubljala, kakor se pogosto izgubljata danes v funkcionalnih, ozko izmerjenih, arhitektonsko osiromašenih življenjskih objektih, ki jih imenujemo bloke. Pred nami, kot vsi vemo in vsak dan opazujemo, stoji namreč nemalo matematično in arhitektonsko natančno opredeljenih brezdušnih kesonov, ki jim ni dano, da bi na kakršenkoli način prznali človekovo dostojanstvo, ki tudi sicer izginja z današnjim načinom življenja in s tem seveda izginjajo tudi marsikaterje njegove vrednote.

Zdi se mi, da bolj ali manj vsi poznamo velike stvaritve, pri katerih je bil kamen nemalokrat ne samo gradbeni material, marveč tudi poudarjeno izrazno sredstvo, in ki spadajo v vrh slovenske kulturne dediščine ter so vgrajena v komplekse sakralnega, grajskega, urbanega in drugega značaja, zato se jih spomnimo samo mimogrede: Kostanjevica na Krki, Pleterje, Žiče, Špitalič, Hmeljnik, zatem v stari Ljubljani, Kranju, Piranu, Kopru, Polhovem Gradcu, Brestanici, Vipavi, Štanjelu, Celju, Ptuju, na Turjaku, Ptuijski gori itd. Ob njih naj omenim še številne stare romantične mostove, različne objekte na trasi železniške proge Maribor—Trst itd. Vsa ta dela so seveda nastala kot plod domačih ali tujih mojstrov. Tako kot v rimskem času sledimo pri njih množici vplivov iz sosednjih, tujih dežel, a vendar vsa tako ali drugače, v bolj ali manj zaznavni obliki, izražajo določene karakteristike našega prostora in življenja naših ljudi. To pa je še posebej vredno naglasiti, saj prav ta značilnost še dodatno poveličuje vrednost te kamnite dediščine.

Po vsem tem, kar smo doslej povedali, ne moremo zavreči trditve, da je kamen kot namagnetena masa, ki privlači in veže, in komur tega ni dano zaznati oziroma sprejeti, pri njem seveda zaman iščemo odgovor na vprašanje, ki si ga zastavljamo ob nadaljnjem kritičnem gledanju oziroma nadaljnjih navedenih trditvah. Pravi ljubitelj te materije išče v njej oporo, se nanjo duhovno naslanja in jo poskuša celo počlovečiti. Ne moremo tudi mimo slovenskega pregovora »trd je kot kamen«. Ljubiti snov kot elementarno dejstvo je dano samo posameznikom. To ni običajna želja po nečem, je ljubezen v nekaj, kar se dopolnjuje v izrazu lastnega udejanjanja, ki išče prodor svojih hotenj v materialno gmoto, iz katere se mora roditi nekaj, kar pripada njemu samemu, to je ustvarjalcu. Seveda pa lahko postane to tudi naša prevara, ki nas hoče odvesti od vsega, o čemer se zavedamo, da je pravilno, kar je v odnosu z nami usklajeno, a se potem na račun različnih motivov zavestno odrečemo svoji osebnosti, ki smo jo že dosegli oziroma izkristalizirali.

Gоворica v kamnu je človeku odkrivala vedno nove in nove vsebine njegovega udejanjanja. Priklepala ga je nase, tako da se je nanjo na vse mogoče načine odzival, enkrat s preprosto, a včasih jecljajočo elementarno izpovedjo, drugič z najbolj prefinjeno duhovno reakcijo ali pa zgolj z zadržanim krikom po doseganju odgovora notranjemu glasu materije. Kamen kot vrednostna kategorija mu je odkrival in mu še odkriva ne samo svoje uporabne lastnosti, marveč nosi v sebi tisto moč ali pa tisto privlačno silo, ki človeka vabi, ga spodbuja in mu ne nazadnje neštetokrat tudi vrača odgovore na notranje vzgibe, ki se v njem porajajo. Ljudem, ki se pri delu srečujejo s kamnom in poznajo vse te njegove prvine, se odpre svet, ki ga množicam ni moč predstaviti, kaj šele da bi znale te o svetu kamnite govorce tudi spregovoriti.

Sl. 70. Goče, Križani na zunanjščini ž. cerkve (f. Jože Gorjup)

Fig. 70 — Goče, the Crucifix on the exterior of the parish church (photo Jože Gorjup)

Seveda pa je treba povedati, kot smo že navrgli, da se omenjena govorica tudi med temi ljudmi razlikuje in stopnjuje. To se predvsem izraža v njihovem pristopu k obravnavi kamna, v dojemanju kamnite gmote in podobno. Izdelek je najboljši rezultat uspešne ali manj uspešne govorice, globljega ali površnega dojemanja, golega posnemanja ali celo izničenja vrednostne kom-

ponente kamna, pa naj bo plod umetniško zasnovane konstelacije in duha, kamnoseške, umetnoobrte pojavnosti ali preproste, naivno zasnovane kompozicijske predstave.

Ob tem pa želim spregovoriti tudi o nekem, še ne dovolj ocenjenem pojavu — industrijskem obravnavanju te snovi, ki ga vse pogosteje sledimo v našem okolju. Nikakor ne gre za moj negativen odnos do izdelkov takšnega tipa, vendar pa bi želel odkriti ali pa vsaj usmeriti naše misli na tista polja, ki te proizvode tako pogosto razvrednotijo.

In v katero smer bi morali torej pravilno razmišljati, da bi se izognili tem negativnim ocenam in pojavom? Mislim, da moramo najprej utrditi temeljno prvino, to je, približati se je treba osnovnim estetskim, vsebinskim in drugim vrednostnim načelom, ki so bila nekoč vraščena v avtorjev subjekt in se izogibala zgolj posnemajočim in ne prav iz rodne grude rastočim silnicam, ki so danes, če že ne povsem, pa vsaj v marsičem razvrednotile naš arhitektturni in kamnoseški govor.

Moram reči, da včasih, ko se sprehajam po kakšnem pokopališču (namerno navajam prav ta prostor, ker se mi zdi, da pridejo tam morda najbolj izpostavljeno do veljave identiteta kamnoseške stroke pa tudi inventivnost, elementarnost, pristnost strokovnjaka načrtovalca, umetnika, kamnoseka in ne nazadnje tudi vloga naročnika), pogosto začutim, čeprav tega ne smem posploševati, kako veje vame neka frigidnost, apatičnost, nekakšen skomercializiran konvencionalizem brez duha in vsebine. Nikakor ne morem vedno najti občutka notranjega doživetja, ki bi me usmeril v globino in duhovni obseg prostora, v katerega sem zašel. Poudariti tudi moram, da so s teh prostorov nemalokrat povsem izginili spomeniki našim dedom, našim predhodnikom, ki so predstavljali enkratno in nezamenljivo dediščino, porojeno v tradiciji in narodovem svojstvu, ki je pomenila pravi, resnični odziv na okolje in sploh življenje našega domačega človeka.

Takšno stanje je tudi posledica tega, ker nismo ostajali na svojih tleh; preprosto smo iskali vzorce vsepovsod, samo na domačem pragu ne. Vrednostne kategorije avtorjev in drugih dejavnikov so se na račun vseh mogočih pojmovanj nezaslišano zmanjšale in pomešale do včasih že prav neokusnih izdelkov. Nemalokrat tako dobimo konglomerat kičaste navlake ali prazne, negovoreče arhitekture mutavosti, ki je izničila ne samo namen kamnoseške dejavnosti, ampak tudi okolje in seveda tudi gradivo samo. V tem, se mi zdi, je v takšnih primerih pogrešila naša tvornostna sila, a ne stroj ter sodobni principi obravnave kamna, marveč površnost, nedozorelost in slepomišenje, da pod narkotičnim stanjem dojemanja kvazivrednot izničujemo s človekom v zgodovini neločljivo povezane tvornosti, namesto da bi zaznamovali tista vrednostna merila in smernice, ki bodo v prihodnje dajali odgovor, ki se od nas zahteva.

Lahko rečemo, da se nemalokrat nahaja v izrazu človeka in njegovega hotenja nek nered dojemanja in beg, tako da se včasih s povsem nedomišljeno izraznostjo zateka v brezplodna, predvsem pa nedomiselna, nerazmišljajoča, celo apatična dejanja, ki pa so seveda tudi posledica rezultatov, ki jih zaznava okoli sebe in so za tiste, ki si jih zgolj ogledujejo oziroma jih odkrivajo, povsem neznani, nedojemljivi in neodgovarjajoči. Duhovni vzgibni nivo s tem torej tone in se nazadnje stopi v nekaj izven nas. Prav tega se je treba batiti,

ker nas to ne dviga in nam ne daje ne smisla ne poleta za reševanje problematike na vseh ravneh bodočnosti. V teh smereh delovanja se človek potopi v anonimni svet potrošniške miselnosti.

Zavedati se moramo, da je predvsem nagrobnim spomenikom treba dati vrednostno, kvalitetno obliko, ki pa jo danes vse prevečkrat zaznavamo v neposredni uniformiranoosti izraza. Včasih so bile na njih jasno izražene tudi karakteristike posameznih pokrajin. Grobišče v Prekmurju se je po svojem izrazu — fondu marsičem razlikovalo od pokopališča na Dolenjskem ali Primorskem in podobno.

Odpreti moramo vrata novim duhovnim razsežnostim, da ne bomo obsojeni gledati toliko in toliko uniformiranih izdelkov tudi iz tujih tvarin, marveč s pomočjo novih domačih vrednot odkrivali pravi svet naše sedanje kulture, kajti le bogastvo in sestava odzivnih odlik, ki jih poraja naše sedanje življenje, omogočata pravo doživljjanje in nove izraznosti. Spomeniki na pokopališčih so nastajali doslej, to je do moderne dobe, zlasti pod vplivom našega domačega izročila. Kakor ugotavljamo, to ni bilo narobe, saj so njihove forme in predstave ustrezale željam domačega človeka — njegove zemlje in čustovanja in so bile tudi njegova identiteta. Nagrobnikov, kakršne ima neka sodnja dežela z lastnim okoljem, življenjem in obnašanjem ter ne nazadnje drugimi sociološko pogojenimi odnosi, pri nas ni moč kar enostavno posnemati, ker s tem izničujemo sami sebe, svojo ustvarjalno silo, svojo integriteto. Vedeti pa moramo tudi to, da ni nujno, da je vse, kar je drag, tudi lepo. Na drugi strani pa je, kot lahko preberemo, »vse lepo tudi humano«, in za tem moramo stremeti.

Vrsta elementov narekuje kvalitetno kompozicijo nekega izdelka, npr. nagrobnika; v prvi vrsti jo določa prav gotovo vsebinsko ubrana in estetsko občutena homogenost, ki se polni s samo idejo oziroma načinom izvedbe, z izbiro ustreznega gradiva za kompozicijo, odgovarjajočimi barvnimi toni, ne nazadnje z razmerji-odnosi med podanimi dimenzijami itd. V resnici nobena plastika ali figuralika v nikakršni obliki, narejena iz umetnih materialov, ne more nadomestiti kamnite ali kakšne druge kvalitetne strukture. Kadar izvajamo kompozicijo v gradivu, ki razvrednoti kamnito tvarino, nikakor ne moremo govoriti o kakršnihkoli estetskih silnicah. Prav gotovo pa v ansambel iz kamnitega materiala tudi ne sodi nobeno svetlobno telo, ki navadno kičasto vpije, čeprav se zgleduje po kvazi vrednotah posnemanja oziroma historiziranja. Pa tudi raznovrstni, v površino kvalitetnega gradiva vgravirani emblemi z različno vsebino so neprimerni in kar kličejo po popravku itd.

Pri tem smo si dolžni pogledati v oči in se vprašati, ali s takšnimi dejanji in hotenji ne ožimo prostora našemu kreativnemu udejanjanju. Nikar ne bo dimo naivni pri pogledu naprej, v nadaljnji razvoj te stroke! To ni nikakršno posebno hotenje ali želja, da bi stremeli za vrhunskimi ustvarjalci in tvorci kamnitih izdelkov, ki bi posegali po najvišjih umetniških dosežkih, marveč gre za vzgojo ljudi-strokovnjakov, ki bi resnično, do srčice poznali veščino kamnoseštva in bili s svojimi deli predvsem zakoreninjeni v tleh, na katerih živijo in kjer delajo. Prepletjenost vsakdanjih vprašanj, ki nam jih ponuja in odpira življenje, mora biti v teh delih jasno in smiselnno izraženo. Ne smemo izničevati vitalnosti stroke, marveč iskati v njej tiste kvalitete, ki odstirajo pogled v globino, v jedro vrednot. Nikakor pa se tudi ne smemo prepustiti,

kot smo že rekli, brezdušnemu, zgolj posnemovalnemu pritisku skomercializiranega sveta. Seveda pa je treba še posebej naglasiti, da mora strokovnost na drugi strani zasledovati vse nove dosežke po svetu, vendar jih po svoje aplikirati v naš prostor; z drugo besedo, stroka mora dati tudi svoj doprinos, ki bo opazen in vsekakor tudi vrednostno upravičen.

Nova tehnologija in novi programi zahtevajo vsekakor širšo in kompleksnejšo angažiranost in človekovo znanje. Ljudje z neustrezno in nezadovoljivo kvalifikacijo se bodo kaj težko hitro prilagodili razvojno zahtevnim nalogam; skratka, ne bodo jim kar tako kos. Vse to pa že danes zelo pogosto opažamo. Treba je zares pričeti s sistematičnim, poglobljenim pristopom k vzgoji mlade generacije, ki bo sposobna slediti ne samo običajnemu vzgojnemu procesu, pri katerem bo izraženo le hotenje po uniformirani kvantiteti kadra, marveč bo vseboval tudi stopnjo spoznavnosti rokodelstva v vseh nujnih temeljnih elementih. Iz starejše generacije pa je zlasti potrebno izluščiti sposobne in že izražene strokovne osebnosti — strokovnjake, ki bodo lahko mentorji in mogli s svojim znanjem mlademu rodu in učencem v praksi vrniti stroki vrednost, ki jo je ta že imela, pa jo je iz različnih vzrokov tudi v marsičem zapravila. Nikakor ne smemo obstati na mestu, na tisti poziciji, ki je, kot smo videli, za pravilen razvoj v marsičem neustrezna. Selekcija pri kvaliteti obravnave in dejavnosti mora biti prisotna nenehno, kajti le tako bo stroki zagotovljen uspeh.

Na drugi strani pa med sprehodom po našem glavnem mestu in nekaterih drugih krajih pogosteje občudujem in lahko rečem, da se kar naslajam nad vrsto izjemno kvalitetnih kamnoseških del — tudi iz novejših obdobjij, ki krase predvsem stavbe javnega značaja in v katerih je mogoče odkriti, da v naši kamnoseški stroki še vedno nista zamrla zanos in občutek za kakovostne izdelke. Res je, da je večina njih izdelana po načrtih arhitektov; vendar, če ti ne bi ob sebi imeli ustreznegata izvajalca, do takšne kvalitete ne bi moglo priti. Poudariti je treba, da se nemalokrat tudi zgodi, da dober kamnoseški strokovnjak celo reši projektanta iz zadreg, ker slednji ni bil dovolj več in kos nalogi, ki si jo je zastavil. Sam poznam vrsto primerov in tudi iz zgodovine jih ni malo, ko je nešteto velikih umetnikov arhitektov in kiparjev svoje delo še kako opiralo prav na znanje kamnoseških ustvarjalcev. Za primer naj spet navedem našega mojstra Plečnika, ki je s svojimi hotenji vzgojil nemalo zelo dobrih kamnosekov, in sploh njegovo sodelovanje s strokami, ki so bile lahko kos njegovim načrtovalnim zahtevam in pogojem.

Zdi se mi, da je to prava pot, kjer se strokovnjaka izpopolnjujeta in drug drugega dopolnjujeta, kajti le na ta način je zagotovljen uspeh končnega izdelka, katerega bosta vesela oba, saj bosta ob njem res čutila, da je to njun otrok, v katerega sta vložila vsak svoje znanje, sposobnost in dojemanje. Seveda pa bo podobno začutil tudi naročnik in ne nazadnje gledalec, ki bo užival ob pogledu na kvalitetno delo.

Naj torej končam z naslednjo aplikacijo. Vera v smiselnost človekovega snovanja in početja gotovo pogosto zaide, kot pravijo, na pot trpljenja; vendar, čeprav danes ne moremo govoriti o nekem startnem izhodišču stroke na visokem, popolnem nivoju, pa nas rešujejo in morajo reševati globoke korenine, v katere je vraščeno kamnoseštvo prav na slovenskih tleh in kar pomeni posebno kvaliteto za nadaljnji razvoj te dejavnosti.

Ne bojmo se konfliktov, ki bodo na tej prihodnji poti razvoja nastopali. Zavedati se je treba, da je kompleks kamnoseške dejavnosti izjemno pester in širok, od vključevanja v gradbeno strukturo in opreme ulic do memorialne, spomeniškovarstvene in druge vsebine. Za njeno izvajanje pa je treba usposobiti zadovoljivo število primernih strokovnjakov, ki bodo zmožni resnično kvalitetno vplivati na okolico in razvoj strokovnosti. Zavedati se moramo, da je, če citiram, »kultura integralni del civilizacije, zlasti pa moderne družbe«, vanjo pa sodi kot pomemben del tudi izobraževanje ter sploh izobrazba in dviganje človekovega duha.

je v zgodnjih letih svojega življenja v Ljubljani delal na raziskovanju in razvoju tehnik za izdelavo in uporabo novih materialov, ki so bili v tem času zelo priljubljeni. V letih 1950-ih je bil vodilni strokovnjak za raziskovanje in razvoj novih materialov na področju zdravstvenih in prehranskih izdelkov. V letih 1950-ih je bil vodilni strokovnjak za raziskovanje in razvoj novih materialov na področju zdravstvenih in prehranskih izdelkov.

Jubilej

OB 70-LETNICI DIPL. ING. STOJANA RIBNIKARJA

V letu 1988 je slavil častitljiv življenjski jubilej statik Stojan Ribnikar, po rodu iz Cerknice, sicer pa Ljubljjančan, nosilec odlikovanja red dela z zlatim vencem, spominskih kolajn ob 30-letnici Saveza konzervatorov Jugoslavije in 40-letnici Slovenskega konservatorskega društva itd.

V letu 1988 je slavil častitljiv življenjski jubilej statik Stojan Ribnikar, po rodu iz Cerknice, sicer pa Ljubljjančan, nosilec odlikovanja red dela z zlatim vencem, spominskih kolajn ob 30-letnici Saveza konzervatorov Jugoslavije in 40-letnici Slovenskega konservatorskega društva itd.

Med svojim več kot štiridesetletnim delovanjem in dvanajstletnim uspešnim vodenjem Splošnega projektivnega biroja v Ljubljani se je ing. Ribnikar v strokovnem delu še posebej posvetil statičnim asanacijskim nalogam. Vendar se zdi, da je njegov korak najbolj izstopal takrat, ko je pred tridesetimi leti posvetil svoje znanje in ljubezen spomeniškim objektom. Pri tem se je povzpel do strokovne višine, ki mu jo lahko zavida ne samo domača, ampak tudi širša, tuja strokovna javnost. Na kratko rečeno, pokazal je tisto subtilno prvinsko razumevanje pri obravnavi spomenika, ki si jo konservatorska stroka lahko samo želi. Razumljivo je, da je te svoje kvalitete mogel prenašati v široka prostorska polja in bil vedno dobrodošel pri različnih gradbenih posegih. Tako je sodeloval pri obnovi gradov Štanjel, Riemberk, Dobrovo, Ptujski grad, Borl in Kostanjevica ter Župančičeve rojstne hiše v Vinici, v akciji za Breginj itd. Pomembnejši akciji, v katerih je pokazal vse svoje pridobljeno znanje, sta vsekakor statična sanacija in revitalizacija zvonika na Titovem trgu v Kopru ter izredno zahtevna sanacija cerkve sv. Tomaža v Ospu. Poleg tega je bil pogosto neposredni strokovni svetovalec in delavec pri reševanju spomenikov v SR Hrvatski (Stari grad, mestna hiša in Zachmardijeva hiša v Varaždinu,

grad Veliki tabor itd.) ter po potresu tudi v Črni gori (npr. dominikanski samostan in zgradba arhiva v Kotorju itd.). Tudi še danes je ostal eden glavnih izvedencev in svetovalcev pri obnovi Sv. Tripuna v Kotorju.

Njegovo sodelovanje sledimo tudi v komisijah za oceno in sanacijo v potresu poškodovanih hiš in kulturnih objektov na Kozjanskem, Tolminskem, v Skopju, in, kot že rečeno, v Črni gori. Za seboj ima več kot 300 ekspertiz za sanacijo spomeniških objektov etnografskega, arheološkega in umetnostno-zgodovinskega značaja. Ne smemo pa tudi mimo tega, da je predstavljal svoje dosežke na raznih domačih in tujih simpozijih in jih objavljal v strokovni literaturi.

Z vrhunskim strokovnim znanjem kakor tudi z zavzetostjo in predanostjo stroki, ki jo je obogatil s prefinjenim, izvirnim in samo njemu lastnim pristopom k strokovnim problemom pri sanaciji objektov tako splošnega kakor tudi spomeniškega značaja, mu je uspelo postati eden vodilnih strokovnjakov na področju statične sanacije vseh vrst zgradb, še posebej pa stavbne spomeniške dediščine. Njegovo delo ni nikdar obsegalo zgolj strokovno neoporečne metodike statičnega presojanja; vedno je svoj pristop k neki nalogi utemeljeval na tistih vrednostnih prvinah, ki so imele svoj izraz tudi v estetskem in konzervatorsko neoporečnem videzu nekega posega, česar pa prav v spomeniški dejavnosti, kot je znano, ni moč zlahka doseči.

Marijan Slabe

PRELIMINARNA Poročila o KONSERVATORSKIH IN DRUGIH RAZISKAVAH

PRELIMINARY RESEARCH AND WORK REPORTS

Arheološka izkopavanja in dediščina

Avtorji:

- A. P. — dr. Andrej Pleterski, IzA ZRC SAZU, Lj.
 A. Š. — dr. Andrej Šercelj, Ljubljana
 A. V. — Andrej Valič, Gor. muz. Kranj
 B. K. — Borut Križ, ZVNKD Novo mesto
 B. Ž. T. — Beatriče Žbona-Trkman, GM Nova Gorica
 D. B. — Danilo Breščak, ZVNKD Novo mesto
 D. P. — Darja Pirkmajer, PM Celje
 D. S. — Drago Svoljšak, NM Lj.
 D. V. — Davorin Vuga, ZSR SVNKD, Lj.
 E. B. T. — Elica Boltin-Tome, Pom. muz. Sergej Mašera, Piran
 I. M. C. — dr. Iva Mikl-Curk, ZSR SVNKD, Lj.
 I. Š. — Irena Šavel, KC Miško Kranjec, DE PM Murska Sobota
 Iv. T. — Ivan Turk, IzA ZRC SAZU, Lj.
 I. T. — Ivan Tušek, ZVNKD Maribor
 Ja. D. — Janez Dirjec, IzA ZRC SAZU, Lj.
 J. D. — dr. Janez Dular, IzA ZRC SAZU, Lj.
 J. P. — dr. Jernej Pavšič, Ljubljana
 Ma. S. — Marko Stokin, MZVNKD Piran
 Mi. H. — Milena Horvat, Arh. odd. Fil. fak., Lj.
 Mi. S. — Milan Sagadin, ZVNKD, Kranj
 M. S. G. — Mira Strmčnik-Gulič, ZVNKD Maribor
 M. U. — Mehtilda Urleb, Kr. muz. zb., IZRK ZRC SAZU, Postojna
 N. O. — Nada Osmuk, ZVNKD Nova Gorica
 S. C. — dr. Slavko Ciglenečki, IzA ZRC SAZU, Lj.
 S. P. — Stanko Pahič, PM Maribor
 T. B. — dr. Tatjana Bregant, Ljubljana
 T. K. — Tone Knez, Dolenj. muz. Novo mesto
 Vi. S. — Viktor Saksida, Sežana
 V. K. — Vera Kolšek, PM Celje
 Z. H. — mag. Zorko Harej, ZVNKD Nova Gorica

PALEOLITIK IN MEZOLITIK

LIBOJE, 13, XVI, Žalec. — Paleolitsko sondiranje IzA ZRC SAZU v Apnarjevi jami 670 m nad bližnjo Guzejevo jamo (VS 30, 1988, 191) je dalo zelo dobre rezultate, ki bodo podrobnejše objavljeni v Celjskem zborniku.

V sondi ($8,0 \times 3,0 \times 2,2$ m) pri vhodu smo ugotovili 6 plasti:

Plast (1): Humus, pomešan z gruščem in skalami. Sterilno. Db. 20 cm.

Plast (2): Sivo rjava prst, pomešana z drobnim gruščem. Sterilno. Db. 30 cm.

Plast (3): Svetlo rjava ilovica s primesjo drobnega grušča. Plast je zasiga-

na. Najdb ni bilo, razen dveh nedol. odломkov kosti. Db. 90–100 cm.

Plast (4): Rjava ilovica s primesjo grušča, različnih debelin. Grušč je pretežno ostrorob in ima površino črno inkrustirano, pojavljajo pa se tudi močno zaobljeni inkrustirani kosi. Pri vrhu plasti so bili tik za vhodom odkriti ostanki kurišča z drobci oglja bora (*Pinus*) — 4 koščki bukve (*Fagus*) — 1 košček in nedoločljivega listavca — 1 košček. V dnu plasti smo našli neobdelan sileks. Po vsej plasti je bilo raztresenih precej kosti in zob jamskega medveda (*Ursus spe-*

*laeus) vseh ontogenetskih razvojnih stopenj. Našli smo tudi skeletne ostanke večje zveri iz družine *Canidae*, svizca (*Marmota marmota*) in drugih za enkrat nedoločenih vrst. Db. 20—30 cm.*

Plast (5): Skale in močno zaobljen ter preperel grušč z debelimi črnimi inkrustacijami. Veliko je tudi konkrecij. Vse skupaj se nahaja v osnovi zeleni peščene ilovice. Kosti in zob jamskega medveda je precej več kot v plasti (4). Db. 20 cm.

Plast (6): Podorne skale ali jamsko dno. Vmes rjava, mestoma rdeča ilovica. V plasti se še dobijo posamezne kosti jamskega medveda. Db. 20 cm in več. Na pobočju pred jamo smo 2,0—2,5 m pod nivojem jamskih tal zadeli na skalno jamsko dno.

Na že izvrženem odkopanem materialu smo kasneje našli lepo strgalce iz zelenega tufa, ki nas je spodbudilo, da smo naredili manjšo sondu ($2,0 \times 1,0 \times 2,1$ m) še v dvoranici na koncu 23 m dolge jame. Stratigrafija in sedimenti so tu nekoliko drugačni. Predvsem pa je bila sonda v temni notranjosti jame občutno bogatejša z najdbami kot sledi:

Plast (1): Robat grušč in skale. Vmes veliko oglja in črne organske materije. Zobje drobnice (*Ovis s. Capra*) svinje (*Sus sp.*) in odlomki kosti. Db. 15 cm.

Plast (2): Ostrorobi grušč zlepiljen s sigo v trdno brečo. Kosti in zobje drobnice (*Ovis s. Capra*). Zelo verjetno tudi alpski svizec (*Marmota marmota*). Dvoje koščenih šil. Db. 25 cm.

Plast (3): Močno zaobljen grušč v peščeno-meljasti osnovi, prstenega videza in rumeno zelene barve s posameznimi sivimi odtenki. V zgornjem delu plasti je bil najden en, v spodnjem pa osem artefaktov. Vsi so moustérienskega habitusa in izdelani iz različnih vrst tufov, razen dveh, ki sta iz drugega materiala. Za plast kot celoto so značilni številni osteodontološki ostanki jamskega medveda (*Ursus speleaus*) vseh ontogenetskih razvojnih stopenj. Še posebej veliko je bilo mlečnih zob, ki dokazujejo, da je jama služila za brlog samicam z mladiči. Ugotovljene so bile še naslednje živalske vrste: alpski svizec (*Marmota marmota*) — samo v zgornjem delu plasti — lisica (*Vulpes sp.*), volk? (*Canis sp.*), neznan cervid in zelo velik prezkevovalec. Db. 110 cm.

Plast (4): Ostrorobi grušč in preperele skale v podobni osnovi kot zgoraj, ki pa

je rjave do rdeče rjave barve. Med osnovno se dobijo grude sivo zelene peščene ilovice. Kosi grušča in skale imajo rjave inkrustacije. V plasti je bil najden majhen, nepravilen odbitek iz tufa, redke kosti in zobje jamskega medveda ter metapodij volka (*Canis lupus*). Db. 6 cm.

Plast (5): Skalna polica ali jamsko dno.

Apnarjeva jama je novo moustériensko najdišče z eno samo, precej debelo kulturno plastjo. Arheološke in paleontološke najdbe dopuščajo kronološko uvrstitev najdišča v zgodnji würm (würm I). Takšno uvrstitev potrjujejo tudi antraktomske analize oglja, saj je skih interstadialih.

Poleg pleistocenskih najdb imamo v Apnarjevi jami tudi holocene najdbe bukev zelo pogosta še v začetnih würm-v plasti (2) v jami. Ker kljub relativno velikim prekopanim površinam, nismo našli niti enega koščka keramike, bi lahko plast (2) s koščenimi šili in alpskim svizcem datirali tudi v zgodnji postglacial, torej še v mezolitik. — Ja. D., A. Š. in Iv. T.

REKA, I, 3, Idrija. — Dela v **Divjih babah I** so bila omejena na elektrifikacijo jame, miniranje razrahljanih sten in večjih podpornih skal ter postavitev montažnega odra za odvoz materiala iz notranjosti jame. Sponzorja sta bila podjetje Elektrodistribucija Tolmin, ki je prispevalo 600 m samonosilnega kabla in v sodelovanju z Elektronadzorništvom Cerkno izvedlo vsa montažna dela na trasi, ter splošno gradbeno podjetje Zidgrad iz Idrije, ki je prispevalo gradbene odre. Izvajalec ostalih del je bil IzA ZRC SAZU. S tem je bila zagotovljena osnovna infrastruktura, ki je potrebna za nadaljnje paleolitske raziskave v Divjih babah in za boljšo kvaliteto dela, ki jo zahteva razvoj paleolitske stroke v svetu. — Ja. D. in Iv. T.

STAR FUŽINA, 12, VI, Radovljica. — Paleolitsko sondiranje IzA ZRC SAZU v **Jami za skalami** 1550 m pri Planini v Lazu je dalo naslednji rezultat:

V sondi $2,0 \times 3,5 \times 3,0$ m smo ugotovili samo 10 cm debelo holocensko plast in več kot 3 m debele morenske sedimente, ki pripadajo verjetno würmskemu glacialu. Holocenska plast se deli na prašnato površinsko plast (db. 3—5 cm) in na droben grušč, pomešan z rjavo zemljo (db. 5—7 cm). Med holocenskim gruščem in pleistocensko moreno je bilo

na površini ok. 2 m² raztreseno oglje (ostanek kurišča), tik nad njim pa sta bili najdeni dve razbitini sileksa (Turk, Šerčelj, Loški razgledi, 1989). Oglje priпадa javorju (*Acer*) — 5 koščkov, lipi (*Tilia*) — 2 koščka in brinju (*Juniperus*) — 1 košček. Glede na prisotnost lipe in javorja na tej nadmorski višini lahko

kurišče datiramo v zgodnji postglacial (boreal), torej v mezolitik. V zvezi z najdenima sileksoma naj omenimo še naravno nahajališče tega materiala pri ok. 500 m oddaljenem močvirju Zgornja Rudna. Mezolitski obiskovalci jame so imeli tako zelo blizu odlično surovinsko bazo. — Ja. D., A. Š. in Iv. T.

NEOLITIK IN ENEOLITIK

AJDHOVSKA JAMA PRI NEMŠKI VASI. — Zaradi izredno zanimivih ostankov materialne kulture, uvrščamo Ajdovsko jamo med izjemno pomembna arheološka najdišča pri nas. Že od leta 1982 potekajo v jami sistematična raziskovanja kontinuirano vsako leto v okviru programa Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani, Posavskega muzeja Brežice, Kultурne skupnosti Krško in v zadnjem letu tudi Kultурne skupnosti Slovenije (ozioroma Ljubljanskega regionalnega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine). Pomembna pa je seveda tudi pomoč krškega združenega dela.

Raziskave, ki so potekale od 1. 8. do 19. 8. 1987 so prinesle prenenetljive rezultate. Poleg izredno zanimive grobne lončnine so bili prvič ugotovljeni kostni ostanki pokojnikov v dveh stratigrafsko ločenih enotah in sicer v najnižji plasti močno mešani z drobci oglja (karbonska datacija oglja vzetega iz te plasti v letu 1986 je pokazala starost 5400 B. P.) in nekoliko mlajši rumeno rjavih rahlo zasigani plasti, s katero se veže že v preteklem letu odkrito kurišče v kv. XXII in XXIX. Za razliko od preteklih let so bili kostni ostanki razmeroma dobro ohranjeni — tako lobanjske, kolčne kot tudi cevaste kosti, rebra in vretenca. Zelo dobro so ohranjene kosti zapestja in dlančnic. Pokojnike so v stratigrafsko najnižji plasti tj. plasti močno mešani z drobci oglja, z desne in leve strani omejevali večji kamni. Na podlagi položaja kostnih ostankov (odkritih v preteklem letu) lahko z gotovostjo trdimo, da je bil pokopnik položen k zadnjemu počitku v najgloblji del stranskega rova v iztegnjeni legi. Drugačen pa je bil položaj kostnih ostankov obeh pokojnikov v mlajši rumeni zasigani plasti. Opozoriti moramo, da so bile lobanjske kosti (zlasti mandibule) pri obeh najdene v neposredni bližini kolčnih kosti, kar bi

kazalo na sedeč položaj pokojnika. Ta terenska opažanja kažejo, da sta bila obo pokojnika verjetno v sedečem položaju naslonjena na steno jame in tako s pogledom usmerjena proti desnemu hodniku. Omeniti moramo tudi rastlinske ostanke in obilico lesnega oglja. Prvič je bilo žito ugotovljeno v štirih stratigrafsko ločenih plasteh in sicer v najnižji srednjeveški in treh neo-eneolitskih. Raziskave v Ajdovski jami se bodo v letu 1988 nadaljevale. Medtem ko smo izkop stranskega rova v centralni dvorani zaključili, pričakujemo nove pomembne najdbe od tega izkopnega polja.

V času med 5. 7. do 20. 7. 1988 so potekala v Ajdovski jami pri Nemški vasi — že sedma po vrsti — sistematična arheološka raziskovanja. Ekipo je sestavljalo 10 članov — od tega je 7 študentov arheologije opravilo obvezno terensko praks.

Glede na to, da je velik del centralne dvorane, v katerem bi lahko pridobili dragocene podatke, za nadaljnje raziskave uničen — v osrednjem delu dvorane so domačini kopali gvanon — so bila letosnja raziskovanja usmerjena ob njen desni in lev rob.

Takoj za vstopom iz desnega v centralno dvoranu, smo nameravali odpreti površino v obsegu 4,0 × 3,0 m. Zaradi nevarnosti, da nas zasuje zemlja in kamenje iz bližnjega kamina, smo bili primorani izkop skrčiti na površino 2,0 × 3,0 metra. V kv. XXIV sta bili odkriti dve kurišči:

— mlajše, delno poškodovano z živalskim rovom

— in starejše, ki predstavlja nadaljevanje že v letu 1985 odkritega kurišča.

Obe kurišči sta ovalne oblike in sta bili narejeni iz 5 do 6 cm debelega premaza ilovice. Ob mlajšem kurišču je bila narejena manjša poglobitev v obliki

jame (velikost $0,20 \times 0,30$ m, globina 0,17 m), katere dno je bilo obloženo z manjšimi kamni in skrbno oblepljeno z ilovico. V njej kot tudi okrog kurišča je bilo najdenih 9 pooglenelih polen (dolgih od 10 do 30 cm) in obilica pooglenelega žita, skoncentriranega predvsem na dveh mestih. Po vsej verjetnosti se je žito streslo iz posod, ki so bile najdene okrog kurišča (2 skodeli z izlivom s pregrajo, velika lepo ornamentirana skleda, lonec, fragment posode na nogi). Ob kurišču je bila najdena tudi kamnita sekira. Tokrat nismo našli niti živalskih niti človeških kosti. Za starejše kurišče je pokazala ^{14}C analiza starost 4880 B. P. (karbonska analiza za mlajše kurišče je v teku).

Izkop ob levi steni dvorane je zajel površino 10 m^2 , povprečno 1,5 m v globino. Najlepše so bile ohranjene plasti v kv. XXIX in XL; medtem ko plasti v kv. XXXIII, XXXII, XXVI, XXV niso bile več intaktne. Za prikaz stratigrafije odkopanega dela jame zadostuje opis profila v kv. XXXIX in XL (na $x = 20,0$ m):

Plast 1 se pojavlja le v kv. XXVI, XXV, XXXIII, XXXII in predstavlja ukop, nastal zaradi kopanja gvane v predvojnem času. V ukopu se pojavlja tako prazgodovinska kot novoveška keramika.

Plast 2 predstavlja rahlo suho mrtvico, svetlorjave barve s pretežno visoko-srednjeveškimi in novoveškimi črepinjamimi.

V naslednji (plast 3) svetlo rjavi zemljeni ilovnatni plasti (10 YR 5/4) so številni drobci oglja, žita ter tu in tam vključki »bele mase«, kakršna nastopa tudi v kv. XXXII (vzorec št. 15) in kv. XXXIII. V spodnjem delu je ta plast bolj ilovnata (10 YR 5/3) in je brez najdb.

Sledi ji močna tudi do 30 cm debela (10 YR 6/2), nehomogena rjavo siva zelo prhka glinena plast, močno obarvana z organskimi snovmi (karbonska datacija 4824 B. P.). Fragmenti prazgodovinske lončenine so redki.

Plast 5 predstavlja sivo homogeno glinno (10 YR 6/1) z ogromno žganine, ožgane ilovice, žita in skromnimi najdbami (karbonska analiza oglja iz te plasti kaže starost 4902 B. P.). V tej plasti se je pojavila na večih mestih tudi črna svetleča snov. Preiskava vzorca, ki so jo opravili na Inštitutu za geologijo Fakultete za naravoslovje in tehnologijo v Ljubljani (dipl. ing. D. Strmole) je po-

kazala, da gre za organsko snov, ki vsebuje velike količine svetlečih, črnih, krhkih ostrorobih drobcev s školjkastim lomom. Verjetno gre za neke vrste katran, ki nastaja pri kurjenju (ali suhi destilaciji lesa).

Plast 6 je v zgornjem delu rdečekasto rumena (5 YR 5/6 do 10 YR 6/6). V spodnjem delu preide v plast rumeno rjave barve (10 YR 5/4) — je brez najdb.

Neko posebnost predstavlja gosta bela masa (vzorec št. 15), ki se pojavlja v kv. XXXVI in XXXII tik pod srednjeveško svetlorjavo mrtvico (plast 2). Analiza vzorca je pokazala, da gre za čisto mikrokristalno maso z zrnici velikimi nekaj mikrometrov. V vodi se povsem razkroji, v kislinah ni topna. Po raznih preskusih so ugotovili le, da ni glinen mineral, ni karbonat in ni organska snov (raziskave še niso zaključene — opravlja jih Inštitut za geologijo).

Od načrtovanih interdisciplinarnih raziskav za leto 1988 nam je uspelo izpeljati:

— mikroskopske preiskave 15 vzorcev tal (opravila jih je dipl. ing. D. Strmole, Inštitut za geologijo, VTOZD Montanistika, Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo, Ljubljana);

— analize živalskih kosti iz levega in desnega hodnika (izdelala jih je dipl. ing. mag. V. Pohar, Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo, Geološki odsek);

— na inštitutu za antropologijo Univerze v Padovi bosta prof. C. Corrain in dr. A. Capitano strokovno obdelata vse človeško kostno gradivo izkopano v letih 1982—1987 (za začasni izvoz kostnega gradiva, ki obsega 218 enot, so bila pridobljena vsa potrebna dovoljenja);

— antraktomske analize vzorcev so v teku (izdelala jih bosta M. Culibeg in dr. A. Šercelj — Biološki inštitut Jovana Hadžija — Znanstveno raziskovalni center SAZU, Ljubljana). — Mi. H.

BUKOVICA. — V letu 1988 se je v Bukovici nadaljevalo s sistematičnim izkopavanjem eneolitske naselbine. Izkopalo se je 178 m^2 površine na rahlo zvišanem predelu zahodno od vasi, na poljih z ledinskim imenom Kot. Naselbinski ostanki so ohranjeni na sami površini in tik pod njo in so v veliki meri poškodovani zaradi nenehnega obdelovanja zemlje. Kulturna plast sega do 30 cm globoko, ko se pojavi sterilna rumenkasta ilovica, v kateri smo zasledili večje in

manjše lise in ostanke večjih vкопanih objektov. V kvadrantu 199 in 224 je bilo odkritih 12 manjših okroglih lis, ki so segale od 15 do 35 cm globoko pod površino in bile zapolnjene z drobci lepa in žganine, v prerezu pa so imele polkrožno ali pravokotno obliko. Ugotovljeno je bilo, da so to odtisi nekdanjih v zemljo zabitih kolov nekega objekta. Za veliko temno liso v velikosti $3 \times 2,50$ m v kvadrantu 224 se je izkazalo, da jo sestavlja dve večji jami, ki sta bili ena vrh druge. Zgornja jama je imela polkrožno obliko in je segala 90 cm pod površino, zapolnjena je bila z lepom, žganino, opečeno zemljijo in s kosi prazgodovinske keramike. Spodnja jama je imela polkrožno obliko in je segala 70 cm globoko. Dno jame je pokrivala močnejša žganina z ogljem, v jami pa so bili večji kosi lepa, žganina, opečena zemlja in kosi prazgodovinske keramike. Zanimiva sta bila dva objekta, za katera se je izkazalo, da sta peči. Prva peč je bila v kvadrantu 199 in je bila okrogla oblike s premerom 140 cm. Drugi objekt je ležal na meji med kvadrantom 199 in 224 in je imel počolgovo obliko z dolžino 170 cm in širino 100 cm. Preseki čez objekta so pokazali, da je peč št. 1 imela ovalno obliko in je segala 45 cm globoko. Peč št. 2 je segala 120 cm pod površino in je imela stožasto obliko in je dosegala največjo širino v spodnjem delu 180 cm. Sestavljali so jo večji kosi lepa z odtisi kolov, močno ožgana zemlja in nekaj kosov eneolitske keramike.

Delno so bili izkopani še kvadranti 175, 225, 197 in 198, v katerih smo na sterilni rumenkasti ilovici odkrili manjše okrogle lise, odtite nekdanjih kolov. Večja lisa v velikosti $1,50 \times 2,00$ m je bila v kvadrantu 197. Na površini lise je bilo precej eneolitskih kosov keramike in zdrobjen lep. Lisa je bila površinska. — I. S.

GRADEC PRI MIRNI, IX. 6. — Inštitut za arheologijo ZRC SAZU že dalj časa sistematično raziskuje poselitveno strukturo osrednje Slovenije v prazgodovinskih obdobjih. Tako so bila doslej že rekognoscirana obsežna področja v trebanjski in novomeški občini, leta 1988 pa smo po predhodnih meritvah pričeli tudi s prvimi načrtimi sondiranj, že dokumentiranih naselij. Tako so bile to leto raziskane kar tri utrijene prazgodovinske postojanke, in sicer Gradec pri Mirni, Kunkel pod Vrhtrebnjem ter Križni vrh nad Belim gričem.

Naselje Gradec leži na manjšem griču na jugovzhodnem robu Mirne. Severna pobočja hriba, pod katerim teče reka Mirna, so zelo strma in težko dostopna, medtem ko je pot z juga zložnejša. Naselje je bilo postavljeno na vrh ploskega temena, ki je nudil ugoden prostor za poselitev. Čeprav je bil teren med zadnjo vojno močno poškodovan (streški jarki), pa je potek obzidja še vedno dobro viden. Ohranjen je kot rob terase, ki ima sklenjen obod. Višina ježe ni kdove kako velika (med 1 in 1,5 m), le na jugovzhodni strani, od koder je na vrh najlažji dostop, je nasutje nekoliko močnejše.

Sondo, ki je bila 14 m dolga in 3 m široka, smo zakoličili na edinem še ne-poškodovanem predelu obzidja v jugovzhodnem koncu naselja. Postavljena je bila tako, da je sekala ježo, zid in teraso. Na ta način smo dobili profil, ki je razmeroma dobro pojasnil način gradnje zidu in zaporedje plasti, ki so se nabrale za njim.

Se preden smo pričeli z izkopavanjem je bilo moč iz izoblikovanosti tal razbrati, da se rob terase na tem mestu naglo zasuče proti severovzhodu. To ugotovitev je kasneje v celoti potrdil tudi izkop, ki je pokazal, da se pod površino skriva razmeroma dobro ohranjen zid, ki je moral imeti prav na mestu, kjer smo postavili sondo, svoj vogal. Zid namreč v zahodni polovici sonde še poteka v liniji vzhod-zahod, nato pa se njegova smer ostro zalomi in pod kotom 115° nadaljuje proti severovzhodu. Zaradi takega poteka zidu smo pri izkopavanju posvetili vso pozornost izkopu vogala. Na žalost pa je bila zunanja fronta zidu že odnešena, zato vogala nismo ugotovili. Razmeroma dobro pa je bil ohranjen kot na notranji strani, ki je jasno pokazal, da se je zid na tem mestu resnično ostro zalomil. Ta ugotovitev je pomembna, saj govori za razmeroma zahtevno gradnjo poligonalno zasnovenih obrambnih zidov, ki jih pri nas doslej v tem obdobju še nismo poznali.

Zahodni profil preko zidu je pokazal, da je imel obe fronti (zunanjo in notranjo) grajeno iz večjih lomljencev, medtem ko je bila sredina zapolnjena s kamnitim drobirjem. Zid je bil na tem mestu debel 2 m.

Prav tako zanimive rezultate je dali presek plasti na terasi za obzidjem. Tu sta se namreč pod tanko plastjo gozdnega humusa pokazali dve temnejši lisi

z obilico keramičnih najdb in hišnega lepa, ki ju lahko tolmačimo kot ostanek dveh bivalnih objektov. Pod eno (ta je bila na skrajnem severnem predelu sonde) se je nato vlekla tanka plast brez najdb, pod njo pa je bila še ena jama z ostanki okrogle peči, ob kateri smo odkrili tudi dve stojki za vertikalne sohe. Z izkopom smo torej za obzidjem odkrili dva ločena bivalna horizonta, ki ju lahko s pomočjo keramičnih najdb (te še niso analizirane) okvirno postavimo v eneolitsko obdobje (lasinjska in verjetno tudi Retz-Gajary kultura). Zid ni bil postavljen na raščena tla, ampak na nekaj čez 10 cm debelo plast ilovice, v kateri je bilo nekaj fragmentov rdeče barvane keramike (pozni Lengyel). To je dokazovalo, da imamo na Gradcu še eno poselitveno fazo, ko naselje še ni bilo opasano z obzidjem.

Najdbe so zanimive. Med njimi velja omeniti zlasti z verzi in žigi okrašeno keramiko, kamnite izdelke (sekire, rezila, puščične osti) in tri glinene žige.

Paleobotanične analize vzorcev iz peči so pokazale prisotnost žitaric. — J. D.

JAZBINA PRI KAČIČAH. — Jama leži na robu manjše vrtače, ki je nastala z ugreznenjem jamskega stropa. Je manjše velikosti in jajčaste oblike. Manjši sondi smo izkopali leta 1987 v vrtači ter na vrhu v jami in tedaj odkrili veliko sledov materialne kulture. Letošnje

raziskovanje smo navezali na lansko sondo ob vhodu in ga razširili na severno tretjino jame. Izkop je v povprečju dosegel globino 1,5 m pod površino.

Izkopana plast je skoraj povsem enotna, vmesnih slojev ni, stratigrafije tudi ne izpričujejo najdbe materialne kulture. Glede na pogoste obiske jame v tem stoletju, še posebej pa glede na velike rove v plasti, ki so jih izvrstale divje živali, je razumljivo, da se mešajo najdbe različnih časovnih horizontov. V območju samega vhoda prevladujejo najdbe bronaste dobe, v notranjosti jame pa so mešane med seboj najdbe bronaste dobe, eneolitika, neolitika in celo mezolitika. Prevladujejo najdbe, ki pripadajo mlajšim fazam danilске kulture. V plasti smo odkrili izredno veliko količino kosti in razmeroma veliko kamnitih odlikov ter keramike. Kosti pripadajo divjim in domaćim živalim, prevladujejo kosti jelena, svinje in drobnice. Vse kosti so bile razbiti, približno dvajseterica dodatno obdelanih za šila in bodala. Kamnit gradivo sestavljajo odbitki, jedra in artefakti, predvsem noži oz. rezila, strgala, praskala, svedri in nekaj je puščičnih konic. Keramika je močno fragmetirana in različne kvalitete. Izstopa neolitska keramika fine vrste z značilnim okrasom vrezanih trikotnikov.

Tako za vhodom smo izsledili ostalne večjega kurišča, sicer drugih ostalin v odkritem delu jame ni bilo. — Z. H.

BRONASTA DOBA IN KULTURA ZARNIH GROBIŠČ

GORENJA BREZOVICA, IX, 13, Novo mesto. — Ledina »Na hribu« leži na manjši vzpetini J od G. Brezovice. Ob topografskem delu smo na arealu velikem ca. 90×70 m, ki je v naravi blago pobočje, ki pada proti Z, naleteli na odломke grobe prazgodovinske lončenine, skromne ostanke žganine in kosti. Kaže, da se plato žgano grobišče razteza na parcelah št.: 78, 72/1, 72/2, 79/1, 79/2, 79/3, 82/1, 82/2, 83/1, 83/2, 73/4, 73/5.

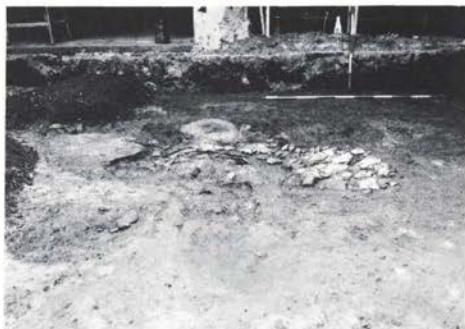
Odlomke enake lončevine pa smo našli še na njivi parc. št. 90, k. o. Gorenja Orehovica, ki leži ca. 100—150 m JZ od prvega najdišča. — B. K.

GORNJA RADGONA. — Od 27. maja do 7. junija smo opravili zaščitna arheološka izkopavanja pri gradnji prizidka k stanovanjski hiši na parc. št. 453 k. o. Gornja Radgona, lastnik Rudi Korošec.

Arheološka dela na izkopu za prizidek so bila potrebna zaradi že znane naselbinske kulturne plasti iz časa KŽG na območju grajskega hriba.

Na mestu izkopa v velikosti 5×4 m je bila predhodno zelenica in grmičevje, ki je s humusno plastjo, koreninami, prekopi in med vsem tem redkimi keramičnimi najdbami segala do globine 25—30 cm. Ta plast je bila že predhodno v večini odstranjena.

Naselbinsko kulturno plast smo nato za potrebe gradnje prizidka izkopali do globine ca. 50 cm, kjer so bile najdbe redkejše, plasti precej premešane z rumeno ilovico, vendar čiste sterilne plasti na tej globini še nismo zasledili. Na omenjeni globini smo z arheološkimi deli končali, delno zaradi slabih vremenskih razmer (dež), pa tudi zato, ker so opravili le izkopi za temelje prizidka,

Sl. 1. Gornja Radgona, Vaupoticeva ulica št. 2 — plast prazgodovinske keramike ob ognjišču, odkrita na gradbišču prizidka k hiši Koroščevih

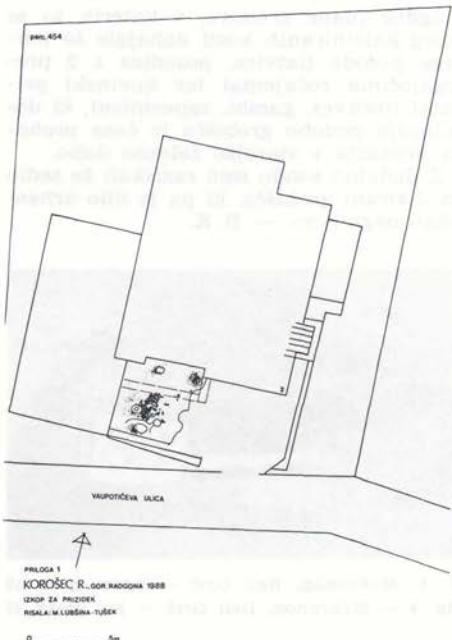
Fig. 1 — Gornja Radgona, Vaupotičeva St. 2 — layer of prehistoric pottery beside the hearth. discovered on the building — site of the annex to the Korošec house

nizje naselbinske kulturne plasti pa so ostale pod prizidkom nepoškodovane in zaščitene.

Največ najdb smo našli v srednjem delu izkopa, kjer nakazuje obilica žganine, pepela in dve rdeče ožgani ilovnati površini na ostaline vsaj dveh ognjišč. Ob njih in na njih smo našli v več plasti veliko količino fragmentirane različne keramike (slike 1 in 2). Keramika je bila rijavorumeno in črno žgana ter ornamentirana z vodoravnim plastičnim rebrom z odtisi prstov, navpičnimi plastičnimi rebrji na ramenih lončev, vrezanimi in šrafiranimi visečimi trikotniki, stožastimi izboklinami, veliko pa je tudi posod z ročaji. Nekateri fragmenti kažejo tudi na fino glajene površine posod in premaze. Med vsem tem pa najdemo tudi fragmente grobo izdelane keramike in precej polomljenih živalskih kosti. Na celotni površini pa smo večkrat naleteli tudi na kose rdeče ožganega hišnega lepa.

V žganinski plasti ob osrednjem ognjišču v izkopu in med zbito keramiko smo našli dve navadni bikonični vretenci in eno narebreno vretence.

Kulturne naselbinske plasti se proti obstoječi hiši spuščajo v globino, medtem ko se proti jugu, proti Vaupotičevi ulici že ponekod kaže sterilna rumena ilovnata plast. Naselbinska kulturna plast pa je v južnem delu izkopa poškodovana in delno uničena že predhodno, ob gradnji že obstoječe stanovanjske hiše, z izkopom za apnenko jamo. — I. T.

Sl. 2. Gornja Radgona — situacija prazgodovinskih ostalin na Vaupotičevi ulici št. 2

Fig. 2 — Gornja Radgona — situation of the prehistoric remains on Vaupotičeva St. 2

MOKRONOG — OSTROŽNIK, IX, 8, Trebnje. — V 4 delovnih dneh je 4–6-članska ekipa izkopala še preostali neuničen del hriba Pašnik nad Ostrožnikom (VS 30, 1988, 207). Raziskali smo ca. 100 m² površine grobišča in odkrili

Sl. 3. Mokronog, Ostrožnik — keramika in kovinski pridatki v grobu 10

Fig. 3 — Mokronog, Ostrožnik — pottery and metal goods in grave 10

3 žgane plane grobove, v katerih so se poleg kalciniranih kosti nahajale še lončene posode (latvica, posodica z 2 presegajočima ročajema) ter kovinski predmeti (torkves, gumbi, zapestnica), ki dopoljuje podobno grobišča iz časa prehoda bronaste v starejšo železno dobo.

Z dodatno sondijo smo raziskali še sedlo na J strani grobišča, ki pa je bilo arheološko negativno. — B. K.

Sl. 4. Mokronog, Beli Grič — žgani grob 18
Fig. 4 — Mokronog, Beli Grič — jar grave 18

Sl. 6. Mokronog, Beli Grič — nekropola (detajl)

Fig. 6 — Mokronog, Beli Grič — necropolis (detail)

Sl. 5. Mokronog, Beli Grič — nekropola
Fig. 5 — Mokronog, Beli Grič — necropolis

NOVO MESTO — Mestne njive. — Dne 12. 4. 1988 smo na Mestnih njivah izkopali nov žarni grob (št. 207), čigar sled se je pokazala pri spomladanskem oranju. Grobni inventar sestavljajo naslednji predmeti:

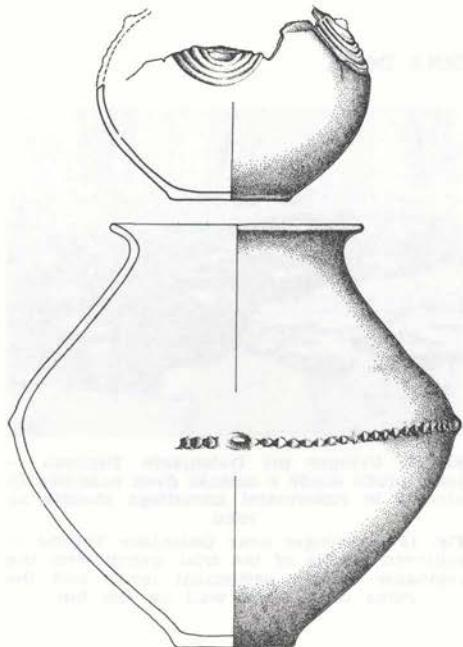
1. Zelo velika bikonično oblikovana žara z izvihanim ustjem. Na trebuhu je okrašena z nazobčanim plastičnim rebrom. Višina 46 cm, širina 50 cm. Do polovice je bila napolnjena z žganino in sežganimi kostmi. Na to so bili položeni naslednji pridatki:

2. Fino izdelan in grafitiran kroglasto oblikovan lonec, vrhnji del manjka. Okrašen je s polkrožnimi visečimi kanelurami z bradavicavo v sredini. Ohranjena višina 8,4 cm, premer 15 cm.

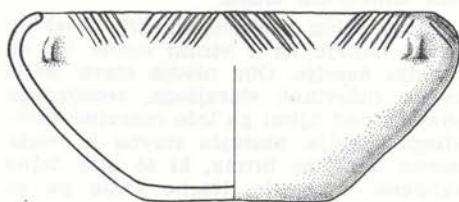
3. Restavrirana keramična latvica z uvihanim ustjem. Pod ustjem je okrašena s snopi finih cikcakastih urezov in tremi bradavicami. Premer 16,8 cm, višina 6,8 cm.

4. Ogrlica iz drobnih temnomodrih steklenih biserov, štiri med njimi z belimi očesi in desetimi drobnimi bronastimi obročki.

5. Majhen bronast obesek ali razdelilec ogrlice, ulit in predrt.

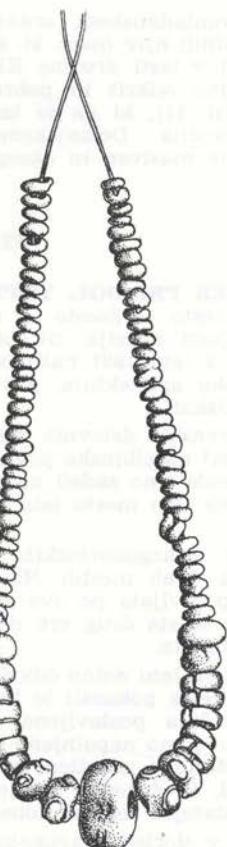
Sl. 7. Novo mesto, Mestne njive — grob 207
Fig. 7 — Novo mesto, Mestne njive — grave 207

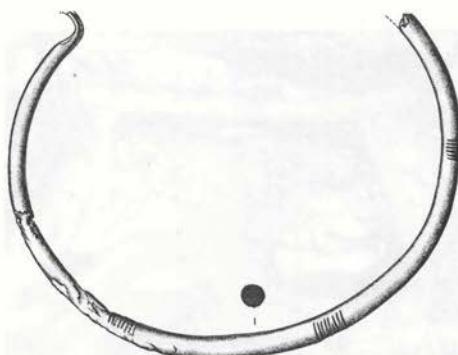
Sl. 8. Novo mesto, Mestne njive — grob 207
Fig. 8 — Novo mesto, Mestne njive — grave 207

Sl. 9. Novo mesto, Mestne njive — grob 207
Fig. 9 — Novo mesto, Mestne njive — grave 207

Sl. 10. Novo mesto, Mestne njive — grob 207
Fig. 10 — Novo mesto, Mestne njive — grave 207

Sl. 11. Novo mesto, Mestne njive — sporadična najdba iz leta 1988
Fig. 11 — Novo mesto, Mestne njive — sporadic find from 1988

Pri spomladanskem oranju 1988 na vrhu Mestnih njiv (parc. št. 466 k. o. Novo mesto) v lasti družine Klemenčič, je bil slučajno odkrit in pobran bronasti torkves (sl. 11), ki ga je lastnica zemljišča izročila Dolenjskemu muzeju. Torkves je masiven in okroglega prese-

ka, manjkata mu oba izvihana zaključka. Okrašen je s snopi drobnih prečnih urezov. Premer 1,5 cm, debelina 7 mm. Najdba izvira iz neznanega groba na tej veliki nekropoli iz časa kulture žarnih grobišč, ki se razprostira na tej parceli (glej: AV 35, 1984, 119 ss.). — T. K.

STAREJŠA ZELEZNA DOBA

CVINGER PRI DOL. TOPLICAH, IX,
3, Novo mesto. — Sondo III smo locirali v notranjosti naselja, tik ob sondi II, kjer smo v letu 1987 našli ostanke prazgodovinske arhitekture, a jih nismo v celoti raziskali.

V 30 terenskih delovnih dneh smo raziskali 39 m² naselbinske površine. Na JV vogalu sonde smo zadeli na staro sondu, ki jo je na tem mestu leta 1899 izkopal J. Pečnik.

Sledove prazgodovinskih stavb smo odkrili na dveh mestih. Na obeh lokacijah se pojavljata po dva stanovanjska horizonta, ki sta drug vrh drugega in si časovno sledita.

V lanskem letu delno odkriti dve stavbi sta se letos pokazali le kot ena hiša, ki pa je bila postavljena na starejšo shrambeno jamo napolnjeno s črno zemljo, pomešano z množico črepinj lončenih posod, ki časovno sodijo v začetna obdobja starejše železne dobe.

Stavba v tlorisu pravokotne oblike je merila 2,80 × 3,90 m. Kurišče narejeno iz ilovice in kamenja je stalo v JV vogalu. Del tlaka v stavbi je predstavljala živa

Sl. 13. Cvinger pri Dolenjskih Toplicah — južni profil sonde z ostanki dveh naselitvenih nivojev in ruševinami kamnitega obzidja na vrhu

Fig. 13 — Cvinger near Dolenjske Toplice — southern profile of the trial trench with the remnants of two settlement levels and the ruins of a stone wall on the top

skala, drugi del pa je bil narejen iz stepane ilovice. Stene so slonele na kamnitem temeljnem zidcu.

Drugi sklop prazgodovinskih objektov pa se nahaja na J strani sonde tik ob obzidju naselja. Oba nivoja stavb ležita že na ruševinah starejšega, zemljenega obzidja, nad njimi pa leže ruševine kamnitega obzidja. Starejša stavba je imela lesena temeljna bruna, ki so bila delno vkopana v zemljo, lesene stene pa so bile »ometane« z ilovico.

Po vsej sondi pa so se pojavile tudi stojke, za pokončna bruna, ki so v mlajših obdobjih nosila neko neidentificirano konstrukcijo.

Poleg množice odlomkov lončenih posod, hišnega lepa, živalskih kosti, železove žlindre in keramičnih vijakov velja omeniti bronasto iglo z uvito glavicavo, ki časovno potiska živiljenje na prazgodovinskem gradišču Cvinger v starejši čas kot smo domnevali doslej. — B. K.

Sl. 12. Cvinger pri Dolenjskih Toplicah — sonda III, planum 3

Fig. 12 — Cvinger near Dolenjske Toplice — trial trench III, planum 3

DRUŽINSKA VAS — IX, 15, Novo mesto. — b) Ledina Požarnice.

S strojnim ravnanjem njivskega zemljišča na parceli št. 440/4 k. o. Družinska vas je bila delno poškodovana prazgodovinska gomila, ki pa je že imela centralni vkop. Na njivi smo pobrali nekaj prazgodovinskih keramičnih črepinj.

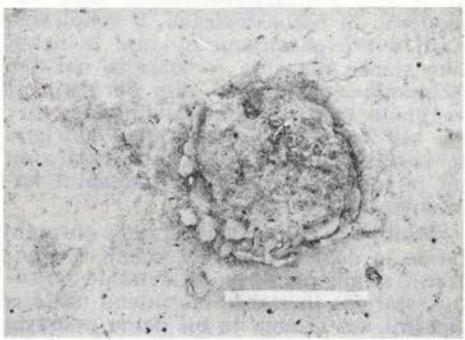
a) Na parceli št. 423/14, k. o. Družinska vas so bile strojno uničene še nekatere gomile delno že raziskanega gomilnega grobišča. V odrinjeni zemlji smo našli nekaj odlomkov prazgodovinske lončenine. — B. K.

Sl. 15. Družinska vas — poškodovana gomila
Fig. 15 — Družinska vas — damaged barrow

GORENJA BREZOVICA. — Glej bronasta doba.

G. GOMILA, IX, 13, Novo mesto. — Ob topografskem delu smo na Pleskovičevi njivi parc. št. 3975/6, k. o. Gradišče,

Sl. 16. Gornja Gomila — delno poškodovan žgan grob
Fig. 16 — Gornja Gomila — partly damaged jar grave

opazili nekaj lončenih črepinj in pepela. Na tem mestu smo zastavili 3×5 m veliko sondo. Do globine 35 cm je bila zemlja preorana in v tej plasti smo našli še precej odlomkov grobe črne rjave lončenine. Spodaj pa se je pojavila slabo žgana, črno rjava posoda, napolnjena s perpelom in sežganimi kostmi.

Neposredna blizina prazgodovinskega kompleksa Vinjega vrha kaže, da lahko žgana plana grobišča pričakujemo tudi v širši okolici gradišč. — B. K.

KLENIK PRI VAČAH. — V začetku oktobra 1988 je bilo izvedeno enotedenško poizkusno kopanje na ledini Ronkarjeve Drage, sicer delu velikega skupka vaške železnodobne nekropole. Delo je potekalo v okviru že utečenih vsakoletnih raziskovalnih dejavnosti s šolsko mladino. Na omenjenem njivskem lazu so bile v več poizkusnih jarkih ugotovljene le povsem prekopane plasti, najdeno pa je bilo le nekaj koščkov halštatske lončenine. — D. V.

KRIŽEVSKA VAS — GRADIŠČE NA PELINOVCU. — Za Gradišče na Pelinovcu nad Križevsko vasjo (glej ANSI 1975, 177 s.) se uporabljajo naslednja ledinska imena: Pelinovec, Gradišče nad Križevsko vasjo, Gradišče nad Spodnjim Javoršico ali Einškovo gradišče. V literaturi namreč prihaja do zmede (npr. S. Stražar, Moravška dolina, 1979, 49 s., 65 s.). — Mi. S.

KRIŽNI VRH NAD BELIM GRIČEM.

— V okviru projekta Železnodobna poselitev Dolenjske (Institut za arheologijo ZRC SAZU, Narodni muzej) je bilo v času od 20. 6. do 15. 7. 1988 sondirano prazgodovinsko naselje na Križnem vrhu nad Belim gričem (Sv. Križ) pri Mokronogu (prim. ANSI 1975, Mokronog, 216). Izkopani sta bili dve sondi.

S sondo 2, veliko 12×3 m, je bil presekan ostro zarisan severni rob naselja, zajela pa je tudi del njegove notranjosti. Pokazala je, da železnodobno naselje v tem predelu, četudi so dostopi tu najbolj zložni, ni bilo branjeno z umetno nasutimi nasipi ali celo obzidjem, dve odkriti stojki za kole (tretja se je nazorala) z ohranjenimi kamnitimi zagozdami pa nakazujeta možnost obstoja lesene ograde. V notranjosti je v tem predelu bila odkrita le 0,20 m pod površino hodna ploskev z razsuto keramiko starejših železnodobnih oblik.

Sonda 1 je bila izkopana pod vrhom naselbine, velikost sonde 16×4 m. Z njo je bila v celoti raziskana ena izmed naselitvenih teras, s katerimi je razčlenjena površina naselja. S sondom so bili odkriti stavbarski deli latenskodobnega objekta (Mokronog III po D. Božič, Pristorija jugoslavenskih zemalja 5, 1987, 876 ss) in sicer lame za stojke, tlak, ognjišče glinast hišni omet. Objekt je meril $5,50 \times 3,30$ m. Zelo verjetno je, da je latenskodobna stavba izrabila že urejeno halštatskodobno stavbišče na terasi, deloma vsekano v laporanoato osnovo.

Najdbe hrani Narodni muzej v Ljubljani, inv. št. P 15696-15866. — D. S.

KUNKELJ — VRHTREBNJE, IX, 17, Trebnje — V okviru večje arheološke raziskave, z naslovom Proučevanje železnodobne poselitev Dolenjske, smo na V robu naselja Kunkelj pri Vrhtrebnjem na parceli Novak Ignaca, Vrhtrebnje 9, izkopali 17 m dolgo in 3 m široko sondu, ki je na osrednjem, najglobljem delu segala 260 cm globoko. V 32 delovnih dneh z 11-člansko ekipo smo v sondi odkrili ostanke stavbe, dve kamnitih obzidji in zemljeni nasip pred obzidjem.

Najstarejša stavba, najdena v tem naselju, leži na rumeno rjavi ilovici, v kateri je nekaj koščkov hišnega lepa in črno žgane lončenine. Žal dimenzij te stavbe ne poznamo, našli pa smo njena v zemljo vkopana temeljna bruna, pa tudi kamnito predelno steno med dvema hišnima prostoroma, z ognjiščem, narejenim iz ilovice in kamenja v južnem delu. Leseno hišo je uničil požar.

Sl. 22. Kunkelj, Vrhtrebnje — severni profil sonde na zunanji strani naselja

Fig. 22 — Kunkelj, Vrhtrebnje — northern profile of the trial trench on the exterior side of the settlement

Na ruševinah prve stavbe je bila zgrajena druga hiša, ki pa ni bila več pregrajena v več prostorov. Ognjišče druge stavbe je bilo narejeno na istem mestu, na enak način, le da je bilo večje in je segalo preko nekdanje predelne stene. Lesena stavba je bila »ometana« z ilovico, ki se je ob požaru spekla in ohranila z odtisi lesa.

Najmlajša hiša pa ni več stala na istem mestu kot prejšnji dve, temveč na področju že opuščenega in delno podrtega kamnitega obzidja, na katerega se je delno tudi naslonila. Nahajala se je tik pod površjem; ker so bili njeni temelji slabo zaznavni, smo morali zaradi njene identifikacije izkopati ob sondi I še plitvo in le meter široko sondu II.

Naselje je obdajalo kamnito obzidje, ki je bilo v prazgodovinskem času obnavljano in rekonstruirano. V sondi smo našli dobro ohraneno zunanje in nekoliko slabše notranje — starejše obzidje. »Zunanje« obzidje je bilo zgrajeno iz večjih in manjših apnenčastih skal, kjer sta bili obe lici — zunanje in notranje iz večjih, izbranih skal, notranjost zidu pa je bila zapolnjena z nametanim kamjem in zemljijo.

Obzidje je bilo 2,80 m široko, ohranilo pa se je dobrih 180 cm v višino. Na notranji strani pa se ga je dotikal notranje, starejše in slabše ohraneno obzidje. Zgornji del le-tega je bil delno podprt in novi vrh izravnан z drobirjem. Tako je dobil novo funkcijo — kot komunikacija, ki je ob notranji strani novega zidu vodila okoli naselja.

Sl. 21. Kunkelj, Vrhtrebnje — zunanjost fronte kamnitega obzidja gradbišča

Fig. 21 — Kunkelj, Vrhtrebnje — exterior front of the stone walls of the hillfort

Na zunanji strani obzidja pa je bilo narejeno zemljeno nasutje, ojačano z manjo kamnito škarpo, ki poteka po spodnji strani pobočja vzporedno z obzidjem.

Ob množici osteološkega gradiva, hišnega lepa, odlomkov lončenine, smo izkopali tudi nekaj kovinskih predmetov (sulična ost., nož, šilo, bronasta pločevina z zakovicami) in nekaj značilnih keramičnih odlomkov (fasetirana latvica, črno rdeče barvni pitosi).

Pred dokončnim restavriranjem in obdelavo lahko okvirno najdbe datiramo od samega začetka železne dobe do srednjega veka. — B. K.

MOKRONOG — OSTROŽNIK. — Glej bronasta doba.

NOVO MESTO — Kapiteljska njiva. — Halštatski knežji grob. V letu 1988 je bil v delavnicah Rim. Germ. Centralnega muzeja v Mainzu restavriran inventar knežjega groba I/16, ki je bil izkopan

poleti 1987 v gomili na Kapiteljski njivi (glej: VS 30, 1988, 220 ss.). Najpomembnejša najdba iz tega groba je v celoti ohranjen zakriviljen meč — mahaira v nožnici (sl. 17). Meč ima masiven brovnast ročaj, ki je na ščitniku in na vrhu glaviča okrašen z vrezanim motivom tangencialno povezanih krogcev s piko v sredini (motiv »bežečega psa«). Meč tiči v leseni nožnici — zaradi premočne korozije se ne da izvleči — ki je okrašena in utrjena s petimi prečnimi bronastimi trakastimi objemkami in daljšim bronastim tulcem na konici meča. Brovnasti okov na konici meča se krožno zaključi, okrašen pa je s trojno vrsto tangencialno povezanih krogcev, enak motiv kot na ročaju meča. Lesena nožnica je bila prvotno prevlečena z usnjem, ki je sprhnelo. Na prvih dveh objemkah nožnice je ohranjena ena železna zanka (druga je odlomljena) za pripenjanje meča za pas. Dolžina meča je 50 cm. — T. K.

OTOČEC — IX, 18, Novo mesto. — V mesecih julij in avgust smo opravili zavarovalno arheološko izkopavanje gomile I na Otočcu, ki pripada k prazgodovinskemu naselju pri Starem Gradu. V 22 delovnih dneh z do 18-člansko ekipo smo izkopali v tlorisu okroglo gomilo s premerom 13 m in višino 2 metrov. Na vrhu gomile je potekal slabo zaznaven jarek, sled Pečnikovega poizkusnega kopanja.

Ugotovili smo, da je bila gomila nasuta na naravno, nekoliko dvignjeno podlago in da sta jo omejevala dva kamnita venca. V gomili smo poleg dveh naknadno vkopanih antičnih grobov našli le en centralni grob, delno vklesan v

Sl. 17. Novo mesto, Kapiteljska njiva — mahaira iz knežjega groba

Fig. 17 — Novo mesto, Kapiteljska njiva — machaira from the prince's grave

Sl. 18. Otočec — gomila I med izkopavanjem
Fig. 18 — Otočec — barrow I during excavation

Sl. 19. Otočec — gomila I: centralni grob, delno vklesan v živo skalo in obložen s kamni
Fig. 19 — Otočec — barrow I: central grave, partly carved into the living rock and framed with stones

Sl. 20. Otočec — gomila I: naknadno vkopan antični grob v plašču gomile
Fig. 20 — Otočec — barrow I: later dug in antique grave in the coating of the barrow

kamnito podlago, orientiran v smeri S—J.

Grob je meril v dolžino dobra 2 m in je bil 1,30 m širok. Dno groba, ki ga je Pečnikov vkop le delno prizadel, leži 126 cm pod vrhom gomile.

Grob je vseboval množico bronastih elementov, ki pa so se ohranili le kot prašni sledovi, igla še ne določljive fibule je ležala posebej, 13 jantarnih jagod je bilo raztresenih po vsem grobu, pa tudi dve rdeče barvani posodi na narebrenih nogah sta bili zdrobljeni. V grobu je bila tudi manjša temnejša kroglasta posodica.

Nastanek centralnega groba in tudi same gomile lahko grobo opredelimo v

mlajša obdobja starejše železne dobe. Material se nahaja v restavriranju. — B. K.

STARI GRAD, IX, 18, Novo mesto, —

Pri širjenju in asfaltirjanju lokalne ceste Otočec—Zagrad, so bile v cestnem vseku med obzidjem Starega Grada in grajskim vrtom delno poškodovane naselbinske, kulturne plasti prazgodovinskega gradišča.

V strojno odrinjeni zemlji smo našli odlomke prazgodovinske lončenine in hišni lep. — B. K.

SILENTABOR (Tabor nad Zagorjem — občina Postojna). —

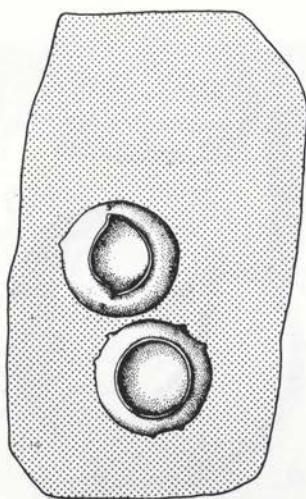
Širjenje in asfaltiranje lokalne ceste v vas Tabor je imelo katastrofalne posledice za prazgodovinske okope tukajnjega gradišča.

Zunanji okop je ob cestnem preboju na obeh straneh dodatno poškodovan (deloma odstranjen v šir. ca. 1 m). V notranjem okopu pa so si lokalni graditelji poiskali kar vir materiala za cestni nasip in so na obeh straneh cestnega preboja zarezali prav strahotne rane. Vzhodni del nasipa ob spodnji cesti je popolnoma uničen v dolžini okrog 10 m, medtem ko je zahodnejši krak nad potjo, ki iz vasi vodi k sv. Martinu, dobesedno izpodkopan. Sanacija okopov skorajda ne pride v poštev, ker manjka ogromno materiala, ki ga nimamo kje vzeti! Zelo nujna pa bi bila dokumentacija prerezov okopov tako, da bi nato nastale izkopane preseke sanirali etažno, podobno kot kamnolome! — N. O.

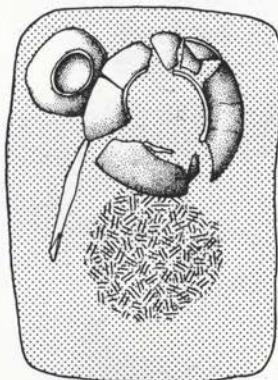
ŽUBEJEVO PRI SELIH V TUHINJSKI DOLINI. —

Nad zaselkom Žubejevo pri Selih v Tuhinjski dolini se dviga Žubejev hrib (kota 740 m), na katerem je gradišče. Sam hrib nima arheološko značilnega imena, pač pa se teren ob njegovem severnem vznožju imenuje Zagradische. Vrh je ledvičaste oblike, ca. 200 m dolg v smeri S—J, na V robu je opazen obrambni nasip, proti Z pa se teren najprej spušča v številnih umetnih terasah nato pa strmo pada (proti hiši Žobejevo 4). Vhod je verjetno z juga.

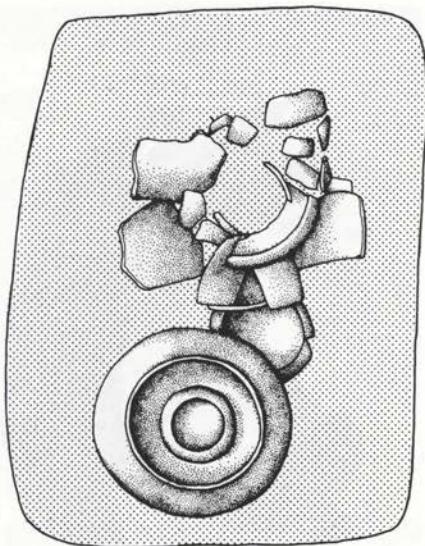
Ob tej topografiji so bili preverjeni tudi nekateri starejši podatki. Podatek o kamnitem zidu pri Vasenem (ANSI 1975, 203 s.) ne drži, gre za naravno tvorbo. — Mi. S.

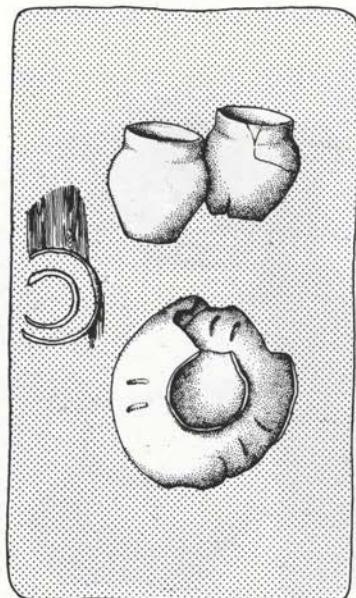
grob 44

grob 70

grob 69

grob 31

Sl. 24. Novo mesto, Kapiteljska njiva, 1988: tlorisi keltskih grobov
Fig. 24 — Novo mesto, Kapiteljska njiva, 1988 — ground-plans of Celtic graves

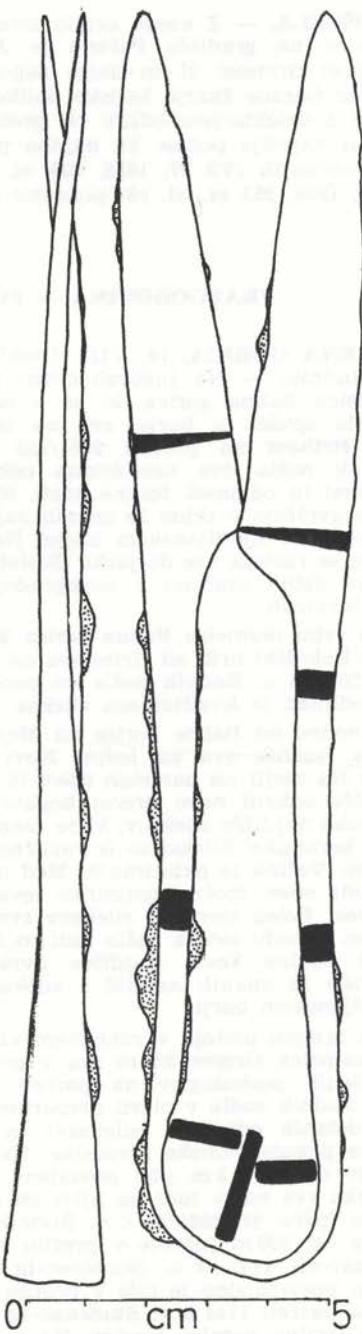
Sl. 25. Novo mesto, Kapiteljska njiva, 1988: keltski grobovi ob odkritju
Fig. 25 — Novo mesto, Kapiteljska njiva, 1988 — Celtic graves at the time of their discovery

MLAJŠA ŽELEZNA DOBA

KUNKELJ — VRHTREBNJE. — Glej:
Starješa železna doba.

NOVO MESTO — Kapiteljska njiva: keltsko grobišče. — Poleti 1988 smo nadaljevali z raziskovanjem in odkrivanjem keltskega grobišča na Kapiteljski njivi (parc. št. 479 k. o. Novo mesto), ki smo ga delno raziskali že leta 1986 (glej: VS 29, 1987, 245 ss.). Tokrat smo raziskali 360 m² površine v zahodni smeri in pri tem odkrili 54 novih keltskih grobov z žganim pokopom, skupaj je doslej na tej nekropoli dokumentiranih in izkopanih že 79 grobov iz srednjelatenskega obdobja. Grobne jame so pravokotne in okrogle oblike, prevladujejo pravokotne grobne jame (sl. 24). Ker so bili grobovi razmeroma plitvo vkopani, je bilo več grobov z oranjem že poškodovanih in delno uničenih. Med grobnimi pridatki v tej kampanji je bilo največ keramičnih posod, ki kažejo nekatere tipološke značilnosti. Med posodami je največ takih, ki so izdelane prostoročno in bolj grobe fakture. V njih vidimo halštatsko tradicijo avtohtone keramične produkcije, ki je trajala še dolgo v latensko obdobje. Manjši del keramičnih posod pa je izdelan na hitro vrtljivem lončarskem vretenu in so dosti bolj kvalitetno izdelane. To so nizke in široke »stekleničaste« posode, ostro bikonično oblikovane z ozkim vratom in močno izvihanim ustjem. To so značilni izdelki keltskega lončarstva. Med grobovi je tudi nekaj bojevnih škrab z značilnim keltskim orožjem: meč, suliča, ščitna grba, ki je bilo deformirano položeno v grob. Izkopavanje, ki ga je financirala občinska raziskovalna skupnost Novo mesto, je trajalo od 18. julija do 11. avgusta 1988. Poleg nekvalificiranih delavcev sta bila v strokovno pomoč pri izkopavanju še Jure Gospodarič (meritve) in Darja Pirkmajer (risanje). Najdbe in dokumentacijo hrani Dolenjski muzej v Novem mestu. — T. K.

NOVO MESTO — MAROF, IX. Novo mesto. — Pri izkopu jarka za kabelsko TV so delavci na parceli št. 391, k. o. Bršljin poškodovali več grobov, saj smo v zasipu zemlje na več mestih našli odломke mlajše železnodobne keramike in žganine. Najdbe kažejo, da se je latensko grobišče raztezalo tudi po JV pobočju hriba in da ga italijanski medvojni objekti niso povsem uničili. — B. K.

Sl. 26. Poštela — latenske škarje
Fig. 26 — Poštela — La Tène scissors

POŠTELA. — Z enega svojih iskalnih pohodov na gradišče Poštelo je J. J. Švajncer prinesel 21 cm dolge nepoškodovane železne škarje keltske oblike, ki jih je z detektorjem odkril ob prečnem nasipu najvišje police. Ta najdba poleg že dosedanjih (VS 27, 1985, 295, sl. 121, in 28, 1986, 253 ss., sl. 18) ponovno opominja.

zarja, da bi bilo potrebno kljub nekdanjim Ferkovim, Schlosserjevim in Schmidovim kopanjem na tem prostoru ponovno raziskati ta predel gradišča, da bi dobili o njem sodobno popolnejšo podobo. — S.P.

STARI GRAD. — Glej: Starejša železna doba.

PRAZGODOVINA — PODROBNEJE — NEOPREDELJENO

BABNA GORICA, 18, VIII, Ljubljana Vič-Rudnik. — Na jugovzhodnem robu osamelca Babna gorica, ki se v obliki pomola spušča v barje, sva na ledini **Pod Hribom** na parceli 2061/133 k.o. Rudnik našla dva neobdelana odbitka (sileksa) in odlomek fosilne kosti. Najdbe se uvrščajo v sklop že znanih najdišč s sileksi na Ljubljanskem barju. Najdišče ki se razteza vse do jarka Škofeljščica, je delno uničeno z novogradnjami Pod Strahom.

Na vrhu osamelca **Babna gorica** 328 m (tudi Babniški hrib ali Hrib) sva na parceli 2086 k.o. Rudnik našla en neobdelan odbitek iz kvalitetnega sileksa.

Vzhodno od Babne gorice ob Mejnem jarku Rudnik sva na ledini **Novi tali** (tudi Na rosji) na parcelah 669/8-10 k.o. Lanišče odkrili novo precej bogato površinsko najdišče sileksov, ki je zaenkrat brez keramike. Sileksi so iz različne surovine. Večina je patiniranih. Med njimi je tudi eden močno patiniran levallois odbitek. Poleg številnih sileksov sva pri prvem obhodu terena našla tudi en fragment fosilne kosti. Najdišče uvrščava v sklop že znanih najdišč s sileksi na Ljubljanskem barju.

Na nizkem plateau v vzhodnem vznožju osamelca **Grmez** 320 m sva v profilu opuščenih peskokopov na parceli 2050 k.o. Rudnik našla v plasti preperine več neobdelanih odbitkov (sileksov) in odlomke prazgodovinske keramike. Najdbe segajo do gl. 0,5 m pod površjem. Dva odbitka sva našla tudi na njivi ob robu gozda (parc. št. 2061/31 k.o. Rudnik) in enega ok. 300 m južneje v profilu jarka na parceli 1142 k.o. Studenec-Ig. Ok. 400 m jugovzhodno je bila v profilu jarka na parceli 1144 k.o. Studenec-Ig najdena fosilna petnica bovida. Na zahodnem robu osamelca sva v jarku na nizki terasi (parcela 2024 k.o. Rudnik) našla

fragmente prazgodovinske keramike in ozek pas iz kamenja (temelj?) ki ga drugje v jarku in na terasi ni videti. — Ja. D. in IV. T.

ČRNOMELJ — STARIHOVA HOSTA, XI, 2, Črnomelj. — Na zakraselem svetu, v gozdu ca. 300 m Z od železniškega nadvoza nad cesto, ki iz Semiča pripelje v Črnomelj leži gomila v tlisoru okrogle oblike, s premerom 16 m. Gomila je v višino ohranjena še dobra 2 m. Na temenu in JV strani plašča so trije divji vкопi, sledovi iskanja »Zlatega teleta«, ki je zakopano v tem »Atilovem grobu«, kot je povedala M. Dražumerič. Gomila leži tik ob peš poti na Mirno goro, na parceli št. 843, k.o. Črnomelj. — B.K.

REVA PRI DOBRNIČU, IX, 2, Trebnje. — Gomilno grobišče obsega 14 še vidnih gomil, od katerih pa je bila v zadnjem času ena uničena z gradnjo stanovanjske stavbe Reva 5 in izkopom jame za vodnjak. V odkopani zemlji smo našli nekaj odlomkov prazgodovinske lončenine. — B.K.

Sl. 14. Črnomelj, Starihova hosta — gomila
Fig. 14 — Črnomelj, Starihova hosta (wood) — barrow

SEŽANA, 11, III, Sežana. — V težko dostopnem, na novo odkritem rovu **Jame v Partu pri ogradi** (kat. št. JZS 384), so bile na površini 45° strmega rova zanimive, že delno zasigane najdbe. Vse so bile naplavljene ali kako drugače pre-sedimentirane v rov, ki je po koreninah sodeč, zelo blizu površja.

Kronološko pomembni so trije fragmenti (en okrašen) prazgodovinske keramike in lepo izdelano polkrožno praskalce. Številne živalske kosti pripadajo naslednjim vrstam (naštete po številnosti): gozdnji jelen (*Cervus elaphus*), drobnica (*Capra s. Ovis*) in konj (*Equus caballus*), govedo (*Bos taurus*), divja svinja (*Sus scrofa scrofa*), srna (*Capreolus capreolus*), zajec (*Lepus europaeus*), domača mačka (*Felis catus*), kuna (*Martes sp.*). Sestava vrst, razbitost kosti in vrezni govorijo za umeten izbor in morebitno sinhronost kosti in keramike. Precej dolgih kosti jelena, konja, drobnice in srne je bilo celih. Kosti konja (petnica, skočnica, stopalnica in prstni členek) artikulirajo in so ležali skupaj. Po vsej površini rova je bilo raztreseno oglje. Pregledali smo nekaj večjih koščkov, ki pripadajo boru (*Pinus*) — 5 koščkov, hrastu (*Quercus*) — 2 koščka, čremsi (*Prunus mahaleb*) — 2 koščka, leski (*Corylus*) — 1 košček in morda omeli (*Viscum-Loranthus*) — 2 koščka. Sestava takšne vegetacije je značilna za antropozogeno pašniško pokrajino. Bor je nenačadno močno zastopan saj je izraziti pionir na totalno degradiranih površinah, kar pa v prazgodovini ni moglo biti tako pogosto. Sinhronost oglja z ostalimi najdbami je do neke mere vprašljiva. Njegovo prisotnost v rovu ki je danes s površja direktno nedostopen, si lahko morda razložimo s požarom in s spiranjem. — Ja. D., Vi. S. in A. Š.

TORKA, 17, VII, Škofja Loka. — Paleolitsko sondiranje IzA ZRC SAZU ob veliki skali na ledini **Zgornji Póvden** 1360 m pod Gladkim vrhom (Ratitovec) ni sicer odkrilo paleolitskih najdb, našli pa smo prazgodovinsko keramiko, en sileks in drobce oglja (Turk, Sercelj, Loški razgledi, 1989). V sondi $2,0 \times 0,7 \times 1,1$ m na zahodni strani skale smo ugotovili naslednje plasti:

- humus, db. 10 cm,
- pojovljena zemlja, db. 30 cm,
- peščena ilovica, db. 30 cm,

Sl. 27. Zemelj — profil
Fig. 27 — Zemelj — profile

— lepljiva, skoraj čista ilovica, db. 30 cm,
— peščena ilovica, db. neznana.

Vse najdbe izvirajo iz peščene ilovice na gl. 40—70 cm pod površjem, ki je verjetno nastala s preprerevanjem matične kamnine triasnega peščenjaka in glinega skrilavca. Redki drobci oglja so se infiltrirali tudi v plast čiste ilovice pod njem. V sondi na vzhodni strani skale s podobno stratigrafijo, vendar z občutno bolj vlažnimi sedimenti, so bili na isti globini najdeni samo drobci oglja. Oglje iz obeh sond pripada javorju (*Acer*) — 7 koščkov, bukvi (*Fagus*) — 5 koščkov, jesenu (*Fraxinus*) — 3 koščki, smreki (*Picea*) — 2 koščka, boru (*Pinus*) — 2 koščka, nedol. iglavcu — 2 koščka, masensnu (*Larix?*) — 1 košček in brinju (*Juniperus*) — 1 košček.

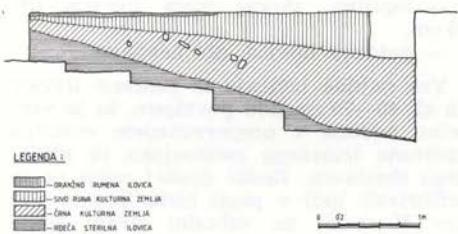
Časovna opredelitev najdišča je možna samo na osnovi keramike. Ta je v širšem smislu prazgodovinska. Možna je tudi manj zanesljiva datacija v bronasto dobo, predvsem na osnovi nadmorske višine najdišča in pogostnosti bronastodobnih najdb na velikih višinah v naših in tujih Alpah. — Ja. D., A. Š. in Iv. T.

TRNOV HRIB, 21, XVI, Laško. — Na **Brdu** 572 m nad Trnovim hribom sva odkrila pri topografski akciji IzA ZRC SAZU na vrhu številne groblje (ostanke hiš?), na umetnih terasah severnega in vzhodnega pobočja pa prazgodovinsko keramiko, hišni lep, odlomke kosti in drobce oglja. Samo vršni plato (150×100 m) in pobočne terase (ki se vlečejo v dolžini 400 m) kažejo sledove intenzivne poselitve. Ostanki teras in dveh gomilam podobnih vzpetinic so tudi na

širokem hrbtu, ki se na severu spušča v dolino Rečice. — Ja. D in Iv. T.

VELIKA VAS (DOMŽALE). — Južno od Velike vasi, med hriboma Gradišče (ANSI 1975, 177 s.) in Mali Cicelj je t.i. Travnarjevo ali Gašparjevo gradišče (parc. št. 1255/2, 1256, 1257, 1258, 1260, 1262 k. o. Velika vas, kota 509 m) z dobro vidnimi naselbinskimi terasami: na J pobočju 4, na Z pobočju 2, vrh je proti J poševno izravnан. Proti S pobočju se nakuju manjši obrambni nasip.

ZEMELJ

Sl. 28. Zemelj — risba profila
Fig. 28 — Zemelj — drawing of a profile

Lokacije ne smemo zamenjevati z Gradiščem pri Veliki vasi. To ime velja za vzpetino pod vasjo, tik vzhodno nad cesto Senožeti—Velika vas, na kateri pa ni opaziti nikakršne značilne konfiguracije. — Mi.S.

ZEMELJ, XI, 4, Metlika. — Pri ročnem izkopu temeljev za nov kozolec v Zemlju 15 (Starešinič) smo našli nekaj odlomkov grobe prazgodovinske lončenine. Parcela leži 50—60 m JV od pobočja Kučarja na S delu vasi Zemelj. V naravi je to teren, ki zelo položno visi proti JV. 40—60 cm globoki jarki za temelj so pokazali, da je zgornji, 30—40 cm debel sloj temno rjave, skoraj sive zemlje preoran, v njem pa so koščki opeke in recentne keramike. Tej plasti sledi rjavo rumena ilovica, v kateri so posamezni odlomki grobe prazgodovinske lončenine (rjave, črne, rdeče in rumene barve). V izkopanih jarkih ni nikakršnih ostankov prazgodovinske arhitekture ali drugih koncentracij kulturnih ostankov. Tako lahko le sklepamo, da je v prazgodovini na tem mestu potekalo življenje, vendar njegove oblike žal ne poznamo. Manj verjetno je, da so bili odlomki naplavljeni iz precej više ležečega prazgodovinskega gradišča na Kučarju. — B.K.

RIMSKA DOBA

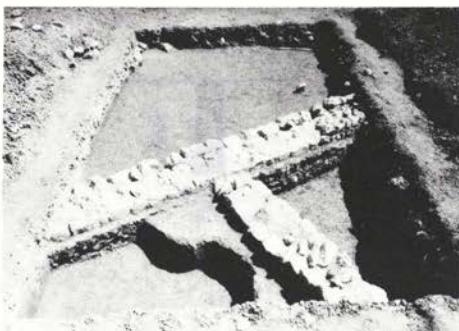
BENEČIJA PRI TREBNJEM, IX, 17, Novo mesto. — Arheološko naselbinsko območje na zadružnih njivah med Putnikovim motelom in zaselkom Benečija pri Trebnjem je bilo odkrito na parc. št. 307, 308, 888—911, k. o. Trebnje pri topografskem preverjanju trase novega pasu in priključkov AC Ljubljana—Zagreb. Površinske najdbe (opeke, kamenje z malto, odlomki keramike) so kazale na antično obdobje, razprostranjene pa so bile na velikem prostoru. Na severnem delu območja je bilo najdenih tudi dosti fragmentov prazgodovinskih keramičnih posod.

Zaradi hude ogroženosti tega terena, saj načrtujejo prav na tem mestu zgraditi priključno zanko, smo se odločili za elektrorezistenčne meritve. Delo smo opravili skupaj z A. T. Watersom, zunanjim sodelavcem ZI FF, diplomantom univerze v Bradfordu. Uporabljali smo aparatujo Geoscen RM 4, ki so jo razvili

na omenjeni univerzi prav za potrebe del na arheoloških terenih. Izmerili smo površino 34.800 m², po računalniški obdelavi podatkov pa je bila izdelana interpretacija arheološke situacije. Ta kaže zelo obsežno gradbeno aktivnost na velikem območju.

Da bi rezultati merjenj potrdili in ugotovili njihovo natančnost, smo izkopali dve kontrolni sondi. Sondi smo locirali na spojih zidov (po risbi na podlagi meritev), kar se je v sondah popolnoma potrdilo. Odkrit je bil zid, ki poteka v smeri JV—JZ, pravokotna prezida sta bila grajena kasneje. V sondi I smo odkrili okroglo 1,2 m globoko jamo, ki je morda služila kot vodni rezervoar v kovačnici ali podobnem gospodarskem objektu.

Rezultati na terenu zbranih podatkov so nam bili zadostna osnova za izdelavo predloga za razglasitev območja za kulturni spomenik, obenem pa za dogovore o eventualni spremembji lokacije pri-

Sl. 29. Benečija pri Trebnjem — sonda II
Fig. 29 — Benečija near Trebnje — trial trench II

ključka oziroma njegovega prilagajanja arheološki situaciji. — D. B.

BREZOVICA — Mala vas. — Po podatkih, ki so bili doslej v literaturi poznani za to območje (Arheološka najdišča Slovenije) in po novih izsledkih ob gradnji avtoceste Ljubljana—Vrhnik, je na tem območju bilo pričakovati traso rimske ceste Nauportus—Emona. Terenski pregledi, ki so bili izvedeni v maju in juniju 1988, so to možnost potrdili. Zato je bil izdelan program za terenske raziskave na večih ločenih površinah v skupini izmeri 240 m² na parcelah številka 607/2 in 607/22 k. o. Brezovica.

Raziskali smo planirano površino 240 m², razdeljeno na pet sond A, B, C, D, E in F. V sondah A in B smo odkrili traso rimske ceste z dvema tipoma gradnje. V sondi A je ugotovljen trdinski način gradnje z nasipavanjem na trdna tla osnovne kamnine, v našem primeru lapornate. V sondi B pa smo zadeli na barjanski oziroma močvirski tip gradnje s polaganjem cestiča na snopu butar in verjetno trstike, fiksiranimi z navpičnimi kolji na podlago. Sonda B z močvirskega tipa gradnje cestiča nam je dala tudi več podatkov o načinu konsolidacije drsnega ilovnatega terena; v obeh primerih pa so bili odkriti tudi sistemi za odvajanje vode iz cestiča oziroma o preprečevanju pritoka vode nanj. Sirina trase v obeh ugotovljenih primerih je bila med 5,5 m do 6 m. Najden drobni material so fragmenti rimske opeke. Ob teh raziskavah moramo tudi proučiti geološko sestavo plasti v postantičnem času, spremembo klimatskih pogojev

v spremljavi drobnega gradiva od 12. stol. dalje.

V idejni zazidalni načrt (priloga) je vrisana dokumentirana trasa rimske ceste in verjeten njen potek na tem območju.

Predlog ohranitve:

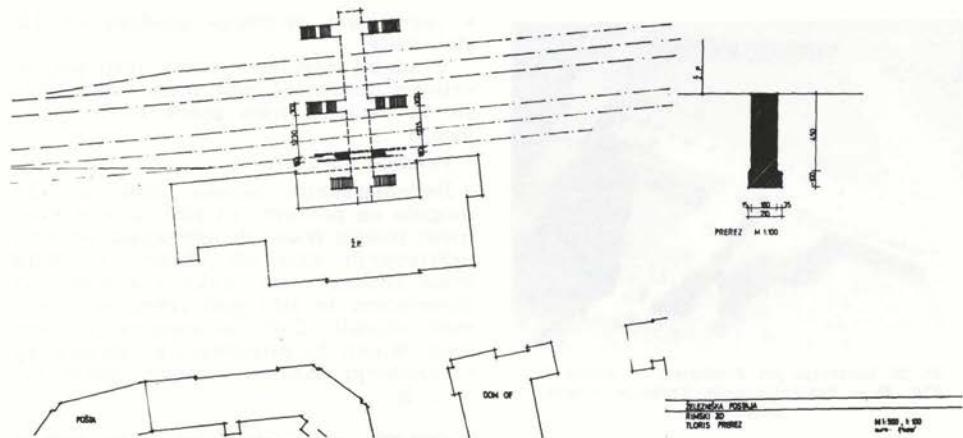
Rekonstrukcija rimske ceste bi bila mogoča na površini, in sicer z upoštevanjem poteka trase ob ustreznom odmiku načrtovanih objektov. Tako bi ostala trasa rimske ceste lahko ohranjena in zavarovana in situ pod vrtovi ali cesto med objekti. Tudi poimenovanje ulice med objekti bi prispevalo k ustrenemu vrednotenju najdene kulturne dediščine.
— T. B.

CELJE. — Na celjski železniški postaji so v jeseni 1988 opravili velik izkop za podhod. Naleteli so na močan zid, ki so ga s težavo odstranjevali. Zid leži pod prvim tirom pred peronom.

Ugotovili smo, da gre za celejansko obzidje, ki je mesto oklepal na vzhodni

Sl. 30. Benečija pri Trebnjem — sonda I
Fig. 30 — Benečija near Trebnje — trial trench I

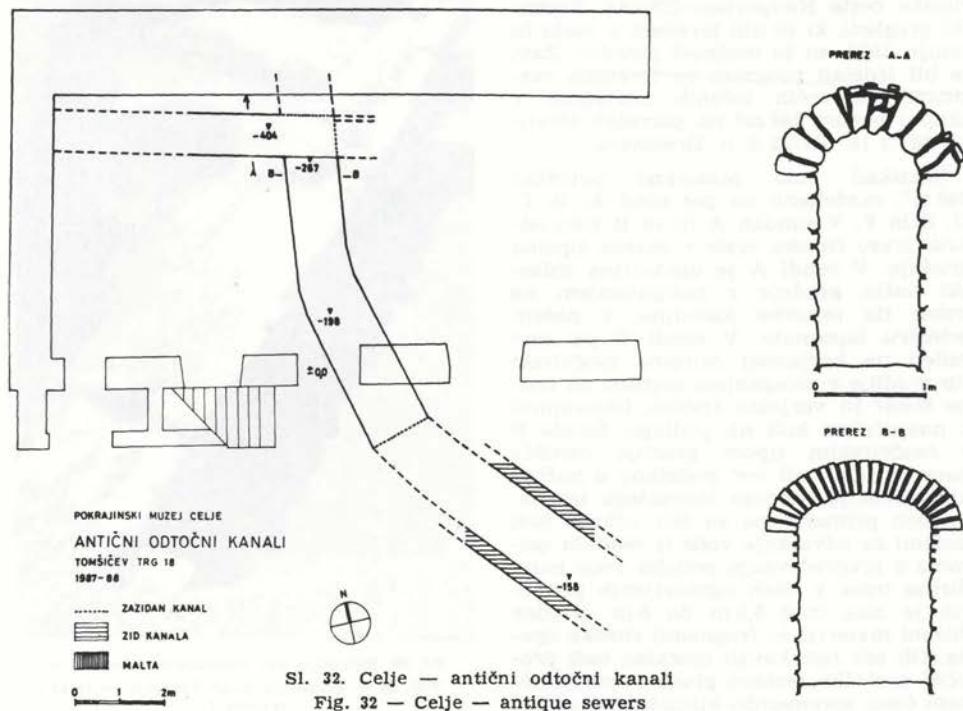

Sl. 31. Celje — tloris in presek rimskega zidu na železniški postaji
Fig. 31 — Celje — ground-plan and section of the Roman wall at the railway station

strani. To je bila hkrati tudi potrditev teze, ki smo jo postavili leta 1956, ko smo ob regulaciji Savinje in gradnji novega mostu ob desnem bregu izluščili začetek obzidja, usmerjenega na sever (V. Kol-

šek, Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje. Celjski zbornik 1959, str. 230).

Obzidje je zidano iz apnenčastega lomljencja, vezanega z močno malto. V zgornji tretjini je bil kamen obdelan v manj-

Sl. 33. Celje — prerez obzidja na železniški postaji leta 1988

Fig. 33 — Celje — section of the walls at the railway station in 1988

še kvadre. Višina ohranjenega zidu 5,50 metra, širina spodaj 2,10 m, širina nad odebeltitvijo v višini 1 m je 1,60 m, zgoraj 1,20 m. (Sl. 31, tloris.)

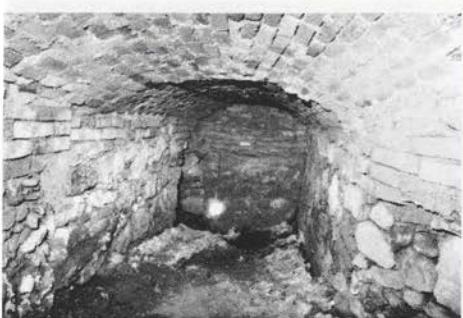
Leta 1988 so pričeli obnavljati hišo na Tomšičevem trgu. Pri izkopu za klet so naleteli na dva rimska odtočna kanala. Spodnji, starejši, je bil zidan iz sivih apnenčastih kamnov in močne malte, s kamnitno ploščo na dnu. V notranjosti je bil visok 2,40 m in širok 90 cm. Debelina oboka 40 cm. Na dnu je bilo blato. Kanal v novejšem času ni bil v rabi. Globina dna je 404 cm pod današnjim nivojem. V kamnit kanal se je stekal mlajši kanal, zgrajen iz lomljencja, do višine 1 m, naprej so stene grajene iz opeke, ki se nadaljuje v obok (sl. 31). Dno je popločeno in leži v globini 158 cm nad današnjim nivojem. Notranjost je visoka 1,65 m in široka 1,40 m. Debelina opečnega oboka 30 cm.

Z odkopom so nadaljevali marca 1988. Ugotovili smo lahko smer zgornjega kanala, ki se v loku usmerja proti jugu. Zabeležili smo lahko tudi njegov padec z iztekom v globljo kloako. Zanimivo je, da je padalo le dno, obok je imel še naprej isti nivo. Pri izkopu leta 1988 smo lahko izmerili debelino sten 30 cm in ugotovili, da se kanal proti jugu širi za 20 cm. Zgornji kanal je bil na treh mestih zazidan. (Tloris obeh kanalov.) — V. K.

GAZICE, XII, Brežice. — Na objektu, ki ga Krka obliva pri Gazicah, so 1987 in 1988 izvajali agromelioracijska dela. Pri tem so bila na zahtevo ZVNKD Novo mesto izvzete površine, kjer so bili odkriti antični naselbinski ostanki in dva groba (glej VS 9, 1962 — 64, 177). Pričete so bile elektrorezistenčne meritve, vendar jih iz objektivnih razlogov ni bilo mogoče dokončati. V predlogu komasacije zemljišč bodo te površine izvzete iz nadaljnje njivske obdelave in jih bodo zatravili.

Določeno je bilo varovano območje, ki obsega parcele 448, 450, delno pa 600, 601, 602, 603/1, 2, 605, vse k. o. Cerkle (naselbinsko območje) ter parcele 432, k. o. Cerkle, kjer so bili odkriti grobovi. — D. B.

GERLINCI. — V gozdu z ledinskim imenom Gomila, severno od Gerlincev in tik ob avstrijski meji, je bilo pri arheološki topografski akciji leta 1986 registriranih 14 gomil. Da bi ugotovili časovno pripadnost gomilnega grobišča, smo eno gomilo št. 6 izbrali za sondažo. Gomila meri v višino 1,5 m, v dolžino

Sl. 34. Celje — kanal z opečnim obodom, zadaj, levo starejši, kamnit kanal

Fig. 34 — Celje — sewer with brick circumference, at back, to the left older, stone-made sewer

pa od S—J 8,70 m, od V—Z pa 9,80 m. Sonda je bila izkopana na zahodni strani gomile v velikosti 190 × 350 cm. Odkrita sta bila dva groba. Prvi je bil v pepelnici, drugi pa je bil obložen s kamnitimi ploščami. Pepelnica je pravokotne oblike (90 × 130 × 60 cm), bila je brez pokrova, na sprednji strani je vidno napisano polje z dokaj poškodovanim in nečitljivim napisom. Izdelana je iz slabše kamnine. Na dnu so bili sežgani ostanki umrlega, brez pridatkov, le nekaj kosov grobo izdelanega lonca je ležalo izven pepelnice. Drugi grob je bil tuk ob pepelnici, velike masivne kamnite plošče so obdajale grob z vseh strani, razen z zahodne, kjer je bila pepelnica. Velikost groba je bila 135 × 110 cm, pri 70 cm dolžine je bil pregrajen z manjšimi ploščami, tako da so bili pridatki v zahodni polovici groba (nekaj fragmentov grobe keramike), sežgani ostanki umrlega pa so bili v zahodni polovici groba.

Grobova iz gomile pripadata antičnemu času. Posebnost in neobičajna za našo pokrajino je samo oblika pokopa v tej gomili, zelo skromni pridatki in še to kot črepinje razbitega lonca in sam pojav v številčnosti gomil, ki tvorijo grobišče. — I. S.

GORNJE GRADIŠČE PRI ŠENTJERNEJU, IX, 13, Novo mesto. — Ob topografskem delu smo naleteli na še neznanlo lokacijo antične vile rustike na parcelah št. 367, 369, 370, 371, 372, 373, 402 del., k. o. Gradišče.

Na območju, velikem ca. 80 × 50 m, smo opazili precej kamenja, malte, odломkov, tegul, tubulov in inbreksov ter keramičnih in steklenih antičnih črepinj.

Sl. 35. Gerlinci — gomila 6, grob 2 s kamnitimi ploščami

Fig. 35 — Gerlinci — barrow 6, grave 2 with stone plates

Sl. 36. Gerlinci — gomila 6, grob 2: kamnita pepelnica s poškodovanim napisom

Fig. 36 — Gerlinci — barrow 6, grave 2: stone-made cinerary urn with the damaged inscription

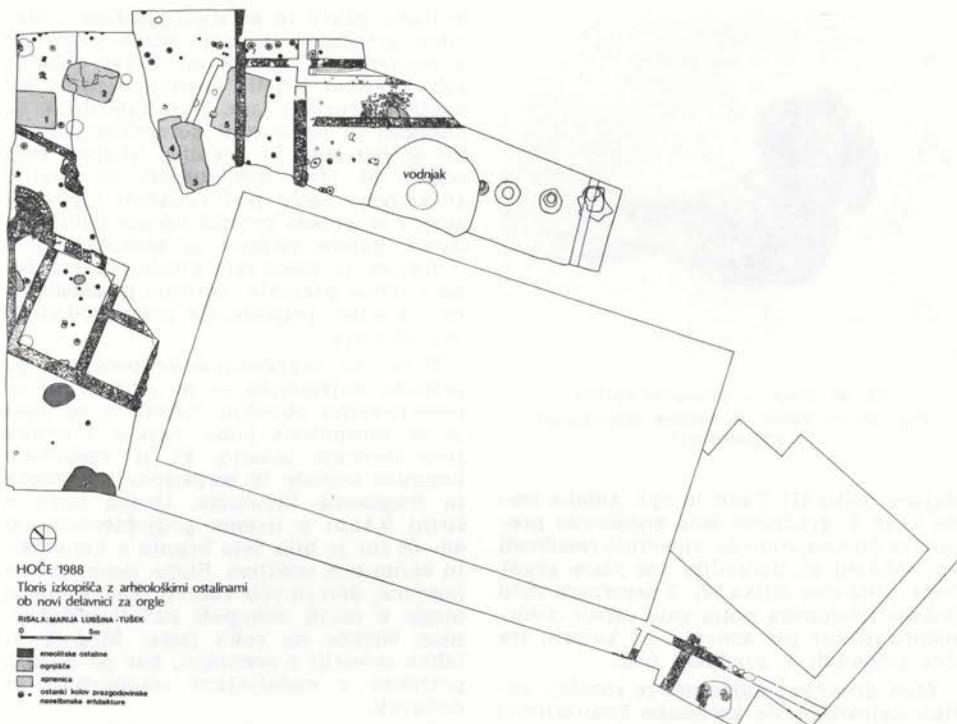
Domačini so povedali, da ob oranju vedno naletijo na kamenje, ki ga odstranjujejo, pred vojno pa so našli tudi dvo-ročajni vrč, ki je sedaj izgubljen. — B. K.

HOČE. — Pri terenskem nadzoru smo ugotovili, da so pri izkopu za orglarske delavnice na parc. št. 613, 615 del, 616, 611 del k. o. Sp. Hoče, katerih investitor je Škofijski ordinariat Maribor, naleteli na rimske gradbene ostaline in prazgodovinsko keramiko. Ceprav je novogradnja takorekoč v centru izredno pomembnega in obsežnega hoškega prafarnega središča, pa v soglasju niso, bile predpisane arheološke konservatorske smernice.

Tekom zaščitnih izkopavanj, ki so z 18-člansko ekipo trajala od 12. 9. do 2. 12. 1988, smo raziskali 795 m² antične prazgodovinske kulturne plasti znotraj ogroženega območja.

Izkop za gradbeno jamo je povsem odstranil vse kulturne plasti, ki so se nala-gale v deb. od 20—60 cm. Po podatkih iz profilov so le-te segale v povprečju do 1,50 m globoko, razen v jugovzhodnem profilu, kjer so pod srednje- in novo-veškim nasutjem bile na globini med 1,60—2,10 m. Očistili in dokumentirali smo vse profile in jih v danih situacijah (zid, vkop) ustrezno razširili. Sam izkop pa smo glede na potrebe in dane možnosti ob novogradnji, ki je vzporedno z našim delom nemoteno potekala, loci-rali na severozahodni strani s 14 kvadranti (v vel. 4 × 4 m) in na severo-vzhodni v dolžini 36 m in širini 8—11 m.

Rezultati so bili osupljivi, saj smo od-krili najmanj tri gradbene faze z izred-

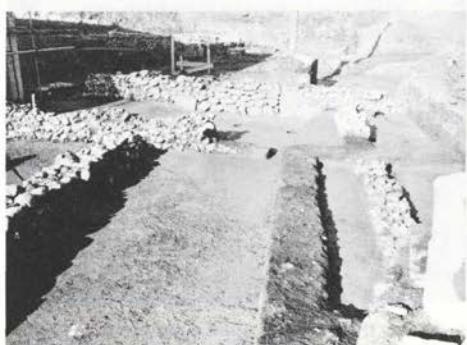

Sl. 37. Hoče 1988 — tloris izkopisa z arheološkimi ostalinami ob novi delavnici za orgle
Fig. 37 — Hoče 1988 — ground-plan of the excavation site with archaeological remnants by the new organ workshop

no bogato arhitekturo z naselitveno kontinuiteto od zgodnje do kasne antike.

Najstarejša faza se je še največkrat obdržala kot ožgana linija, ki so jo mlaj-

še gradnje ali izrabile v tlorisu ali pa povsem spremenile, dozidavale in prezi-

Sl. 38. Hoče — pogled na sosledje gradbenih faz

Fig. 38 — Hoče — view of the sequence of building phases

Sl. 39. Hoče — rimska apnenica z 2. in 3. gradbeno fazo. Ob strani je linija jam prazgodovinskega poslopja

Fig. 39 — Hoče — Roman lime-kiln with 2nd and 3rd building phase. On the side there is a line of caves of a prehistoric building

Sl. 40. Hoče — bronasta aplika
Fig. 40. — Hoče — bronze application (ornament)?

davale (slika 37). Tako je npr. zidana stena 2. in 3. gradbene faze enostavno presekala dno najstarejše apnenice (velikosti $4,5 \times 3,5$ m) in podredila vse stare gradbene sestavine (slika 38). V severnem delu našega izkopnega polja smo uspeli dokumentirati kar pet apnenic, od katerih sta dve pripadali 1. gradbeni fazi.

Med drobnimi najdbami je izredno veliko najraznejše keramike kvalitativno in kvantitativno svojske večim naselbi nam, razni nakitni predmeti, 42 novcev, od katerih sta dva srebrnika, koščene in bronaste šivanke... Med vsem pa še posebno pozornost pritegne bronasta aplika genija (slika 39).

Kronološko se gradivo med seboj odlično dopolnjuje in prenaša povsem nove podatke rimske kolonizacije v širšem mariborskem zaledju in sosledno v Podravju.

S sondiranjem smo ugotovili približni razpon naselbine, ki jo pripravljamo za razglasitev v občini Maribor Tezno. Z ozirom na kvaliteto ostalin in njihovo izpovednost bomo najdišče čuvali v celoti v neokrnjeni obliki.

Na celotnem izkopišču pa smo sočasno odkrivali tudi prvotno prazgodovinsko poselitev. Prazgodovinska plast je ležala v neenakomerni globini med 80—90 cm v deb. od 15—30 cm, najbolj intenzivna še v severozahodnem predelu, medtem ko se je proti jugovzhodu že tanjšala s posamičnimi keramičnimi odlomki; v samem prečnem vzhodnem profilu pa je že ni bilo več zaznati.

Odtisi v zemljo zabitih kolov nekdajnih leseni poslopij so se začenjali v

kulturni plasti in so segali globlje v strelino gramozno ilovnato plast. Jame so v različnih velikostih od 15 cm debelih soh do 45 cm debelih nosilnih stebrov ter večjih plitvejših jam. V nekaterih so se obdržali še posamezni keramični odlomki, drobci lepa in žganine. Skupno smo odprli 68 jama, dve kurišči in ovalno shrambeno jamo pod rimskim hipokavstom v severnem profilu izkopa (slika 40). Jama, katere velikost je znašala $1,61 \times 0,84$ m, je vsebovala grude hišnega lepa z odtisi prepleta, žganino in keramične odlomke, pripadajoče bronastodobnemu obdobju.

V okviru prazgodovinske poseliteve pa pripada najstarejša — po prvi oceni — eneolitskemu obdobju. Ohranila se nam je še shrambena jama, zasuta s temno sivo ilovnato plastjo, ki je vsebovala kamnito tolkačo iz serpentina, en sileks in fragmente keramike. Druga jama v širini 5,41 m z dvema poglobitvama od 40—60 cm je bila zelo bogata s keramiko in kamnitim orodjem. Stene jame so bile poševne, dno in rob valoviti. Žal je nismo mogli v celoti odkopati zaradi telegrafnice, stoječe na robu jame. Mogoče bi lahko govorili o zemunici, kar pa bi bilo potrebno z nadaljnji izkopavanji še dokazati.

V okviru krajinsko-varstvenih pogojev smo pregledali 65 vlog za gradnjo objektov in podali smernice za tiste lokacije, ki so zadevale arheološka najdišča ali potencialne arheološke lokalitete. — M. S. G.

Sl. 41. — Hoče — del rimske stavbe na prazgodovinskih tleh. V profilu ovalna shrambena jama pod hipokavstom

Fig. 41 — Hoče — part of a Roman building on prehistoric grounds. In the profile the oval pantry pit beneath the hypocaust

LOKE — Kolenovca. — Od 9. junija do 8. julija 1988 je potekala na najdišču Loke-Kolenovica zaključna faza petletnih sistematičnih izkopavanj, in to zaradi nizkega dotoka finančnih sredstev. Večinski delež financiranja akcije je odpadel na Občinsko raziskovalno skupnost Nova Gorica, realizacijo pa so s svojimi prispevki omogočili še Kmetijski kombinat Vipava, Občinska kulturna skupnost Nova Gorica in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani.

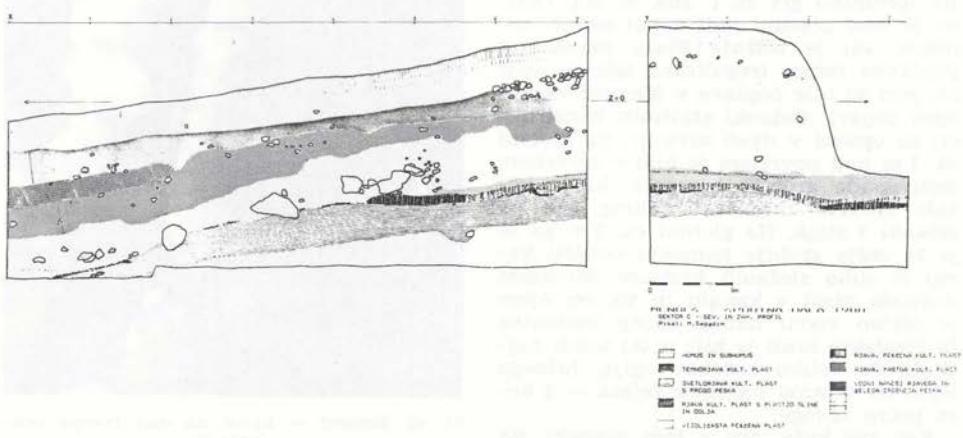
Raziskovanje je bilo v tem letu osredotočeno predvsem na jugovzhodno polovico arheološkega areala. Narejene so bile štiri sonde, ki so potekale v smeri sever-jug in so bile v povprečju 20 m dolge in 1,90 m široke. Sonde so dale negativen rezultat in tako je bila ovržena domneva o poteku cestne trase, ki so jo nakazovale georezistenčne meritve (VS 29, 1987, 259).

Z delom smo nadaljevali tudi na dvojni površini objekta C, ki se je razprostirala na južni strani le-tega in v vzhodnem predelu stavbe, kjer se je pod kamnitom podlago hodne površine pokazala starejša lesena faza v velikosti $7,60 \times 10,80$ m.

Glede na stanje ohranjenosti (v celoti so ohranjeni le temelji vseh treh objektov) bodo najdišče v celoti zasuli in zatravili, tako da ne bo podvrženo uničevanju z oranjem. — B. Ž. T.

MENGEŠ. — Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj je od 6. 9. do 1. 10. 1988 opravljal zaščitna

arheološka izkopavanja na gradbišču nove športne dvorane v Mengšu (parc. št. 11/1-4, 11/6, 13/3, 4 k. o. Mengše). Čeprav je bilo v soglasju, izdanem 10. 8. 1988 izrecno zahtevano, da sta investitor in izvajalec dolžna spročiti zavodu pričetek zemeljskih del, je bilo to storjeno z 10-dnevno zamudo. Ob terenskem ogledu 5. 9. je bilo tako ugotovljeno, da je velika večina zemeljskih del že opravljena ter da se na vsem področju delovišča pojavlja v izku obilo antične lončenine in opeki. Ob južnem pobočju Gobavice sta bili izkopani 2 obsežni terasi, zgoraj že v sam breg in v precejšnji meri vsekana v skalo. V profilih se je krog in krog kazala zelo debela kulturna plast, ki se debeli od V proti Z (1–3 m). Edino, kar smo lahko še storili, je bilo čiščenje planuma v SZ vogalu spodnje terase ter skrbno izkopavanje manjšega, še nedotaknjene dela terena na Z strani, ki je bil pozidan šele v zaključni fazi gradnje (sektor C, ca. 7×3 m). Tako smo vsaj rekonstruirali prvotno plastičnost. Pri čiščenju planuma smo odkrili obsežno, močno ožganjo ilovnato površino, ki pa smo jo lahko omejili le na JV in SZ (5 m). ostalo so uničili stroji. V žganini je bila najdena velika kepa železne žlindre, na površini pa je bilo moč tu in tam zaslediti tudi večje krpe dobro steptane in zapečene pohodne površine. Približno na sredini očiščenega dela je bilo iz oblic in nabite gline skrbno izdelano ognjišče (enkrat obnovljeno). Ostankov zdane konstrukcije ni bilo, tako da lahko domnevamo, da je šlo za

Sl. 23. Mengeš, Sportna hala — severni in zahodni profil sektorja C

Fig. 23 — Mengše, Sportna hala (Sports Hall) — northern and western profile of sector C

Sl. 42. Mengeš — delovišče športne dvorane, čiščenje planuma v severozahodnem vogalu spodnje terase

Fig. 42 — Mengeš — working site of the Sports Hall, the cleaning of the planum in the north-western corner of the lower terrace

nekakšno leseno lopo, glede na veliko kepo žlindre in močne sledove ognja morda za nekakšno metalurško delavnico (kovačnico, topilnico?).

V tistem delu, ki smo ga lahko skrbno izkopali, je segala kulturna plast do globine 3 m. Plastovitost je bila izredno pestrata, vendar med najdbami iz različnih plasti ni opaziti bistvenih časovnih razlik (pretežno gre za 1. stol. n. št.). Očitno je med plasti tudi nekaj rečnih nansov, saj je bližnja Pšata znana kot poplavna rečica (regulirana šele po vojni, prej so bile poplave v Mengšu vsakodelnični pojav). Ostanki stavbnih konstrukcij so opazni v dveh nivojih: na globini ca. 1 m pod površjem je bila v severnem delu sonde groblja kamenja, ki je kazala sledove urejenosti, okrog nje pa ostanki 3 stojk. Na globini ca. 2 m pa se je iz večje groblike kamenja izluščil kanal iz suho zloženih kamnov. Mivkasto ilovnata plast v kanalu in tik ob njem je očitno vodni nanos. Poleg lončenine in živalskih kosti je bilo v tej sondi najdenih še veliko koščkov oglja, hišnega lepa, ter ostanki topilnice žezele — 2 kosa pečne obloge.

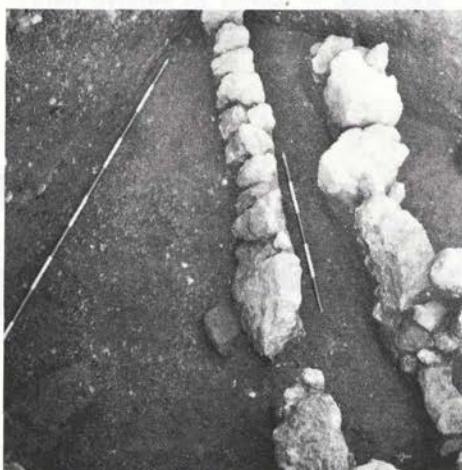
Kot vse kaže, gre v tem predelu, tik ob vznožju Gobavice, za nekakšno delavnisko četrт rimske naselbine na pro-

storu sedanjega Mengša (glej tudi VS 28, 1986, 269 s.). Domačini so vedeli povedati, da so na rimske najdbe in zidove naleteli tudi ob gradnji osnovne šole Matije Blejca-Matevža. Nadzor izkopa za vodovod (le 20 cm širok jarek) med novo športno dvorano in osnovno šolo pa je pokazal, da je antična kulturna plast prisotna na celotnem področju med tema stavbama (razdalja ca. 300 m). Na letos uničenem področju pa verjetno lahko računamo tudi z grobiščem, saj sta bila v deponiji najdena tudi odlomka človeške sp. čeljustnice in stegnenice.

Za materialom iz izkopa za športno dvorano so nasuli zemljene tribune okrog nogometnega igrišča v neposredni bližini. Najdbe bodo po obdelavi izročene muzeju v Kamniku.

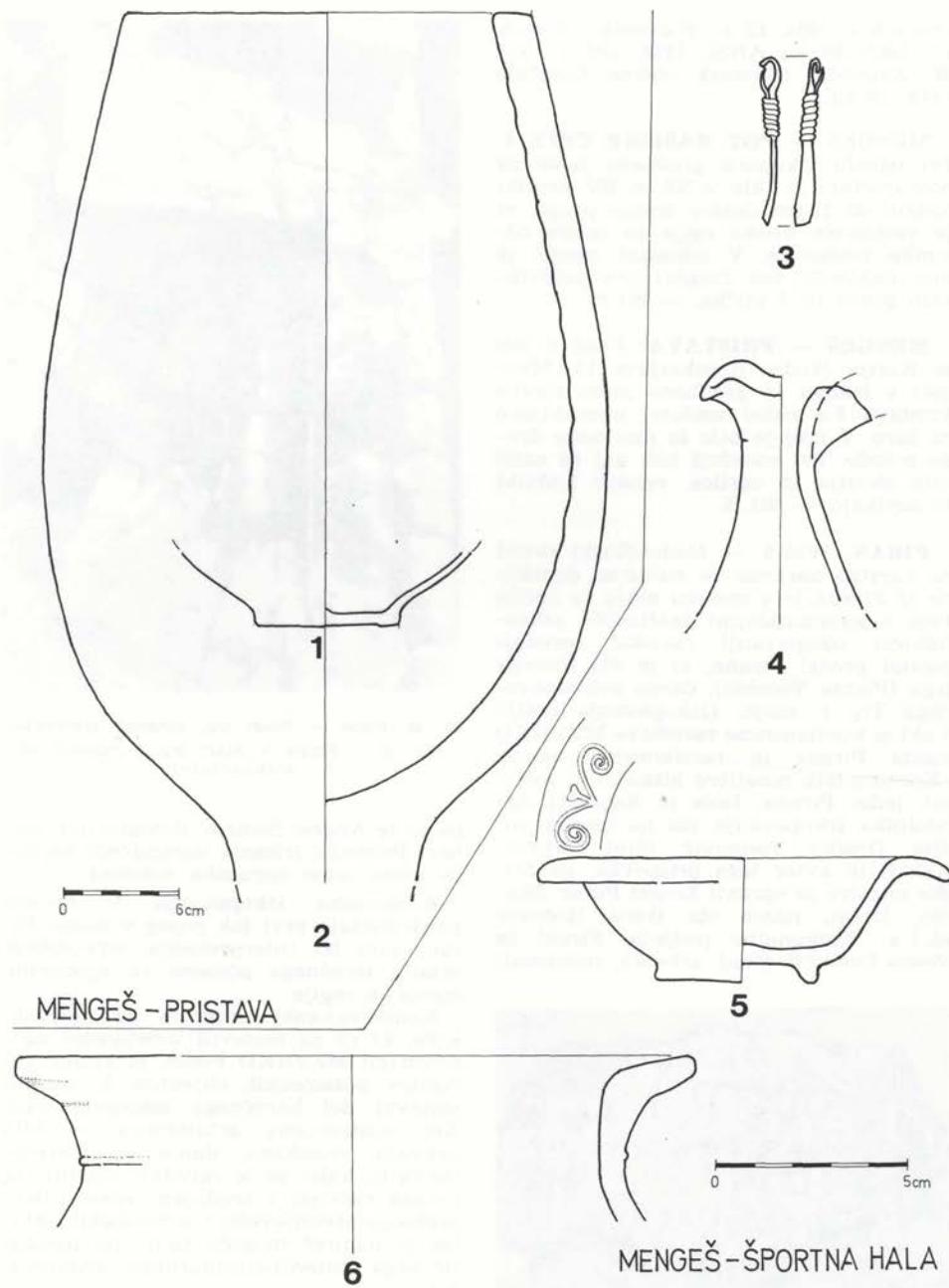
Ob arheoloških delih smo pridobili tudi nekaj pomebnih topografskih podatkov.

MENGEŠ — GOBAVICA: Vrh Gobavice se proti S ostro, stopničasto prevesi. Tam je izkopan manjši usek za pot in v profilu useka je na obeh straneh dobro vidna konstrukcija kamnitega zidu (ob 16. postaji trimske steze). Tu sem nabral za prgišče prazgodovinske lončenine, tako da gre verjetno za obrambni zid prazgodovinskega gradišča. Tega predpostavlja tako S. Gabrovec (Mengeški

Sl. 43. Mengeš — kanal na dnu izkopa sektorja C

Fig. 43 — Mengeš — sewer at the bottom of the excavation of sector C

Sl. 44. Mengeš — najdbe s Pristava 5 a (Mengeš) in nekaj najdb z delovišča nove športne dvorane (3 — bron, ostalo lončenina)

Fig. 44 — Mengeš — finds from Pristava 5 a, and some finds from the working site of the new Sports Hall (3 — bronze, the rest pottery)

zbornik 1, 1954, 12 s.; Kamniški zbornik 10, 1965, 96 s.; ANSI, 1975, 193 s.) kot M. Zupančič (Zbornik občine Domžale 1979, 19 s.).

MENGEŠ — POT RAŠIŠKE ČETE 4:

Pri ogledu izkopane gradbene jame za novogradnjo je bilo v SZ in SV profilu opaziti do 15 cm debelo temno progno, ki je vsebovala veliko oglja in redke odломke lončenine. V izkopani zemlji je bilo najdenih več črepinj prazgodovinskih posod in 2 vijčka. — Mi. S.

MENGEŠ — PRISTAVA: Pred 6 leti je Kostja Modec (Cankarjeva 16, Mengeš) v izkopu za gradbeno jamo stavbe Pristava 5 a našel amforo, uporabljeno za žaro. V njej je bilo še dno neke druge posode. Pri sosednji hiši naj bi našli celo okostja in ogrlice, vendar lastniki to zanikajo. — Mi. S.

PIRAN, IV/5-5. — Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine at Pirana je v mesecu maju in aprilu 1988 s sistematičnimi zaščitnimi arheološkimi izkopavanji raziskal osrednji mestni predel Pirana, to je del Starega trga (Piazza Vecchia), danes poimenovanega Trg 1. maja. (Izkopavanja sodijo v sklop kontinuirane raziskave MZVNKD mesta Pirana v raziskovalne naloge »Kontinuiteta poselitve historičnih mestnih jedr Pirana, Izole in Kopra«.) Arheološka izkopavanja sta na terenu vodila Draško Josipovič (dipl. arheol., Kranj) in avtor tega prispevka, geodetske meritve je opravil Ernest Požar (Studio, Izola), risala sta Boris Hočevar (d. i. a., Komunalno podjetje Piran) in Vesna Svetličič (štud. arheol.), sodelovali

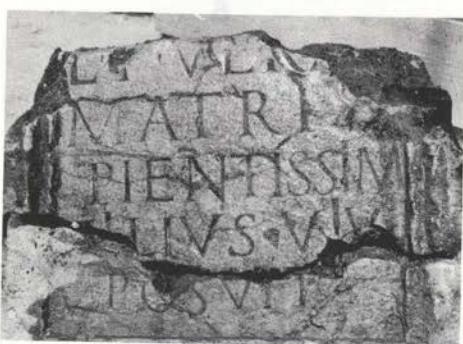
Sl. 46. Piran — Stari trg, ostanki arhitektur
Fig. 46 — Piran — Stari trg, remnants of architectures

pa so še Andrej Šemrov (fotografija), Robert Primožič (risanje keramičnih najdb) in Irena Jeras (terenska dokum.).

Arheološka izkopavanja v Piranu predstavljajo prvi tak poseg v mesto Piran, zato bo interpretacija arheoloških ostalin izrednega pomena za zgodovino mesta in regije.

Konservatorski program za židovski kare, ki so ga sestavili umetnostni zgodovinarji MZVNKD Piran, je vključeval ruševite posameznih objektov, ki so bili sestavni del baročnega ambienta trga. Ker odstranjena arhitektura ni bila ustrezeno raziskana, danes ne moremo razložiti, kako se je osrednji mestni trg Pirana razviljal v srednjem veku. Interpretacija srednjeveških arheoloških ostalin je namreč mogoča samo na podlagi širokega interdisciplinarnega sodelovanja.

Najstarejše drobne najdbe, odkrite v Piranu, so keramične posode srednje bronaste dobe, sorazmerno slabo pa je zastopano poznorepublikansko obdobje

Sl. 45. Piran — fragment nagrobnika
Fig. 45 — Piran fragment of a tombstone

— v glavnem s posameznimi primerki fragmentirano črno glajene keramike.

V 1.—2. st. n. št. je bil poleg tipičnih drobnih najdb odkrit delno poškodovan nagrobnik, vendar v sekundarni legi. V ta čas lahko datiramo tudi najstarejšo gradbeno fazo dveh vzporedno potekajočih zidov. Identifikacija ostalih, mlajših, gradbenih faz je sicer problematična, vendar pa kvantiteta najdb iz pozne antike dokazuje, da je bilo prav to obdobje najbolj izrazito (terra sigillata chiara, bizantske amfore, oljenke, steklo). Prej navedena časovna obdobja potrjujejo tudi novčne najdbe: M. Aurelius, as, RIM, 170/171, RIC 991; Iustinianus II, Fol, Rav, 705—711; določil dr. P. Kos, NM, Ljubljana.

Klub temu, da smo najstarejše arhitektonске ostanke datirali v čas 1. st. n. št., pa ne moremo mimo dejstva, da je bil prostor naseljen že v prazgodovini, intenziteta gradnje pa se poveča v pozni antiki (ANSL, 1975, 146).

Najbolj problematična ostaja nedvomno datacija »in situ« odkrite oljarne, ki z vsemi svojimi elementi predstavlja prvi tak objekt v Piranu. Njen izvor lahko poiščemo že v antiki glede na to, da tehnologija pridobivanja olja tudi v srednjem veku ostaja ista.

Arheološka izkopavanja so potekala v zelo težkih pogojih zaradi podtalnice in globine samega izkopnega polja, ki je bilo pod morsko gladino. Prav zato so bila tudi predčasno prekinjena, saj je prišlo zaradi stalnega črpanja vode do tektonskih premikanj okoliških stavb, kar je preprečilo nadaljnjo raziskavo prostora.

MZVNKD Piran je izdelal idejni projekt prezentacije »in situ« najdene oljarne kot izrednega etnološkega spomenika, ki bo predstavljen v notranjem dvorišču kareja. Na terenu je vzorno sodelovala etnologinja mag. Mojca Ravnik (MZVNKD Piran), ki ima tudi največ zaslug, da bo prišlo do omenjene predstavitve.

Arheološka izkopavanja je v skladu z zakonom omogočila SSS občine Piran, o delu pa sta poročala dnevno časopisje (Delo, Dnevnik, Primorske novice) in Televizija Koper. — Ma. S.

PTUJ. — 1. Zaščitno izkopavanje na obvoznici v Ptiju: V času od 1. februarja do 28. marca smo nadaljevali z zaščitnim izkopovanjem na že prejšnje leto pričeti trasi nove obvoznice v Ptiju od

Gregorčevega drevoreda mimo novega gasilskega doma do Natašine poti.

Oblika terena in deponiranje zemlje je narekovalo delo v obliki dveh sond:

— prva je potekala v smeri V—Z ob Natašini poti v dolžini 74 m in širini na vzhodni strani 2 m, na zahodni strani pa do 6 m;

— druga sonda pa je potekala v smeri SV—JZ ob Potrčevi cesti v dolžini 25 m in širini 16 m (priloga 50).

V sondi 1 smo opravili izkop v globino 40—60 cm, ko se pričenja sterilna rumena ilovnata plast. V to plast je bilo vkopanih 10 žganih in 3 skeletni grobovi (slika 47). Žgani grobovi imajo predvsem pravokoten ali kvadraten vkop. V srednjem delu sonde smo našli jugovzhodni vogal z zidom iz oblic omejene grobne parcele, ki pa je proti severu in zahodu z gradnjo Natašine poti popolnoma uničena. Znotraj parcelnih meja smo našli poškodovan žgan grob ter prosto vkopan skeletni grob in skeletni grob, obložen s kvadratnimi opekami. Le-ta je v severnem delu uničen s prekopom za vodovodno cev. Ostali grobovi ležijo v vzhodnem delu sonde in imajo predvsem pridatke iz jantarja, dva zlata uhančka, različne stekleničke, oljenke (Satir, gledališka maska; slika 48 in med posodjem prevladujejo vrči in kobilnice (slika 49).

Ob severnem profilu izkopa je grobove poškodoval brez arheološkega nadzora strojno izkopan jarek za vodovodno cev.

Sl. 47. Ptuj — obvoznica, 1988: pogled na sondu z žganimi grobovi in z zidom omejeno grobno parcelo v ozadju

Fig. 47 — Ptuj — the by-pass, 1988: view of the trial trench with urn graves and a grave parcel framed by a wall at the back

Sl. 48. Ptuj — obvoznica 1988: grob 3 s stekleničko in reliefno oljenco

Fig. 48 — Ptuj — the by-pass, 1988: grave 3 with a small bottle and a relief oil-lamp

V sondi 1 se pojavljajo tudi fragmenti prazgodovinske keramike in v zahodnem delu sonde tudi dve jami z žganino, prazgodovinsko keramiko in lepom, kar nakazuje tudi nekdanjo predrimsko kulturno plast, ki pa jo tako rimska grobišče kot rimska cesta ter srednjeveška in novejša gradbena dejavnost uničita in ohranita le fragmentarne ostaline predhodnih obdobjij. Proti zahodnemu delu sonde 1 se plast rumene ilovice dviga takoj pod humus in s tem kulturna plast izginja.

V sondi 2, ki smo jo skopali v globino 50—70 cm, ob Potrčevi cesti, pa smo našli delno ohranjene temelje rimskega objekta z več prostori (slika 50). Temelji zidov so zidani iz rečnih oblic, pa tudi neobdelanih lomljenih apnencev, ki so vezani z apneno malto in globoki 30 do 40 cm. Med njimi se vidijo kasnejše prezidave in dozidave, kjer se med rečnimi oblicami za gradnjo uporablja tudi polomljena opeka. Proti jugozahodu temelji zaključujejo, saj se plasti z depresijo proti železniški progi iztekajo, proti severozahodu pa najprej temelje predre kablovod, nato pa so bili stavbni elementi rimskega objekta uničeni pri gradnji Potrčeve ceste. Od najdb naj omenimo le del žrmlja in v ruševinski plasti v prostorih smo med množico polomljene opeke in fragmenti keramike našli slabo ohranjen rimski bronast novec in manjše kose modro obarvanega stenskega ometa.

Tako temelji rimskega objekta, kakor tudi grobišče, ležijo ob rimski cesti Poetovio—Savaria in to že na obrobju strnjenega rimskega poselitvenega mestnega območja.

2. Zaščitna izkopavanja na vročevodu ob bolnici »dr. Jožeta Potrča«:

Zaščitna izkopavanja rimskeh gradbenih ostalin na trasi vročevoda ob bolnici »dr. Jožeta Potrča« v Ptiju so se letos nadaljevala v mesecih marcu in aprilu. Najprej je bilo potrebno očistiti obe sondi, nakar smo pričeli poglabljati kulturno plast do globine 140 cm in nato različno v prostorih do sterilne plasti.

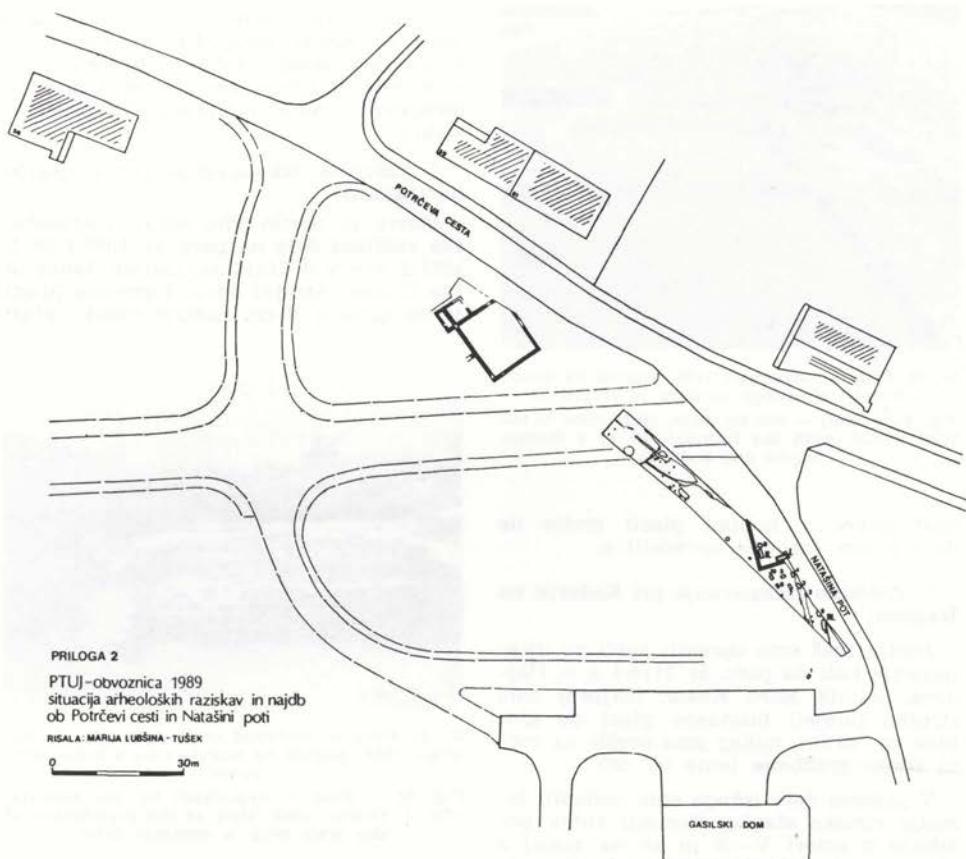
V južnem delu Z-sonde se je pod estrihom v prostoru 2 pojavilo v starejši fazi ognjišče. Estrih na globini 1 m je sestavljen iz manjših zloženih oblic, ki so bile nato zalite z mešanico apnene malte, peska in zdrobljene opeke. Čez srednji del te sonde poteka prekop širok 5 m v smeri V—Z, ki je popolnoma uničil gradbene ostaline in premešal kulturno plast. V spodnjem delu zidu med prostoroma 2 in 4 je speljana keramična, verjetno vodovodna cev (slika 51). V severnem delu te sonde imamo z zidovi omejen prostor z do 3 cm debelim apnenčastim estrihom na podlagi iz polomljene opeke. V ruševinski plasti tik nad estrihom smo našli tudi večje fragmente stenskega ometa s slikarijami (rozeta) v različnih barvah. Vzhodno od tega z estrihom tlakovanega prostora je bil ozki prostor s centralno kurjavo, kar nakazujejo še trije ohranjeni postamenti za opečne stebričke v skrajnem jugozahodnem vogalu prostora. Celoten prostor je bil uničen s prekopom za vročevod.

V V-sondi je bil v severnem delu s šesterokotnimi keramičnimi tlakovci

Sl. 49. Ptuj — obvoznica 1988: grob 7 z zunanjimi pridatki

Fig. 49 — Ptuj — the by-pass, 1988: grave 7 with exterior grave goods

Sl. 50. Ptuj — obvoznica 1988: situacija arheoloških raziskav in najdb ob Potrčevi cesti in Natašini poti

Fig. 50 — Ptuj — the by-pass, 1988: situation of archaeological excavations, research and finds along Potrčeva St. and Natašina pot (way)

tlakovani reprezentančni prostor, na katerega se verjetno navezuje hodnik v smeri proti jugu (slika 6 B). Južni del te sonde je prepleten z gradbenimi elementi različnih faz, ki jih bo le natančen študij lahko povezal v celoto in dočil sočasnost gradbenih faz (slika 52). Med temi zidovi je bila močna ruševinška plast z obilico rimskega fragmentiranega posodja vseh mogočih oblik in barv žganja.

Južni del Z-sonde smo v prvem prostoru poglobili do sterilnega peska nad ilovico in to do globine 170 cm.

Med najdbami, kjer prevladuje keramika različnih oblik, je tudi nekaj fragmentov terre sigillate, deli oljenk, najd-

ba bronastega okovja, ki bi lahko sodila h konjski opremi, bronaste igle, novci, svinčena utež in železni žeblji.

Kljub nepopolni sliki rimskega objekta, ki se širi še proti severu, vzhodu in zahodu, lahko ugotovimo, da je pripadal premožnemu Rimljantu, ki mu je mesto tik ob glavnih prometnici Poetovio—Savarja zagotavljalo blaginjo tako v času trgovskega in obrtniškega razcveta mesta, kot tudi še kasneje, ko je s prezidavami dajal stavbi še določeno funkcionalnost in zatočišče (slika 53). V kasno rimskem obdobju je stavbo prizadelo pustošenje in rušenje, vendar so bile ruševine še vedno primerne za dvojni skeletni pokop, kateremu slabo čitljiv bro-

Sl. 51. Ptuj — obvoznica 1988: pogled na sondu s temelji rimskega objekta in žrmlijami
Fig. 51 — Ptuj — the by pass, 1988: view of the trial trench with the foundations of a Roman object and a quern

nast novec v zasipni plasti groba ne daje prave časovne opredelitev.

3. Zaščitno izkopavanje pri Kušarju na Hajdini:

Junija 1988 smo opravili zaščitno izkopavanje tudi na parc. št. 1110/1 k. o. Hajdina, lastnik Miro Kušar. Najprej smo strojno posneli humusno plast do globine ca. 40 cm, nakar smo prešli na ročni izkop gradbene jame (sl. 56).

V južnem delu izkopa smo zasledili temelje rimske stavbe. Temelji zidov potekajo v smeri V—Z in so na zunaj z obeh strani zgrajeni iz neobdelanih lomljencev in peščencev, vmes pa so naložene rečne oblice, vse pa veže apnena malta. Na skrajni vzhodni in zahodni strani izkopa je temelj zidu poškodovan in delno prekopan (slika 57). Tako med zidovi, kot po ostali površini izkopa, sledimo močni ruševinski plasti, ki sega do globine 130 cm.

V ruševinski plasti je bilo precej fragmentov različne rimske keramike, med katerimi pa prevladujejo črno žgane posode z metličastim ornamentom. Od ostalega materiala je precej kosov estriha, ometa, polomljenih tegul (žig QSP), imbrekov, šesterokotnih keramičnih tlačkovcev, pa tudi veliko oblic in neobdelanih peščencev. To vse kaže na del rimske stavbe, kateri se razen dveh vzprednih zidov, ki sta po vsej verjetnosti severna zaključka rimske stavbe s sosednje parc. št. 1109/1, lastnik Janez Fürbas, ni ohranilo nič več.

Zraven keramičnega materiala smo našli še nekaj bronastih novcev srednjega cesarskega obdobja, koščene lasnice, železne žebanje, del žrmlij, kose kremenčeve žlindre in precej fragmentov stekla.

4. Zaščitno izkopavanje pri Gajserju na Hajdini:

Marca in aprila smo opravili arheološka zaščitna dela na parc. št. 1092/1 in 2, 1087/2, vse k. o. Hajdina, lastnik Janez in Ida Gajser. Strojni odriv humusne plasti je na globini 30 cm razkril rimsko plast

Sl. 52. Ptuj — vročevod ob bolnici »dr. J. Potrč«, 1988: pogled na temelj zidu s keramično cevjo

Fig. 52 — Ptuj — hypocaust by the hospital »Dr. J. Potrč«, 1988: view of the foundation of the wall with a ceramic tube

Sl. 53. Ptuj — vročevod ob bolnici »dr. J. Potrč«, 1988: pogled na temelje rimskega objekta z več gradbenimi fazami

Fig. 53 — Ptuj — hypocaust by the hospital »Dr. J. Potrč«, 1988: view of the foundations of a Roman object with a number of building phases

Sl. 54. Ptuj — vročevod ob bolnici »dr. J. Potrč«, 1988; sondi s temelji zidov in tlaki rimske stavbe

Fig. 54 — Ptuj — hypocaust by the hospital »Dr. J. Potrč«, 1988: two trial trenches with foundations of walls and pavements of a Roman building

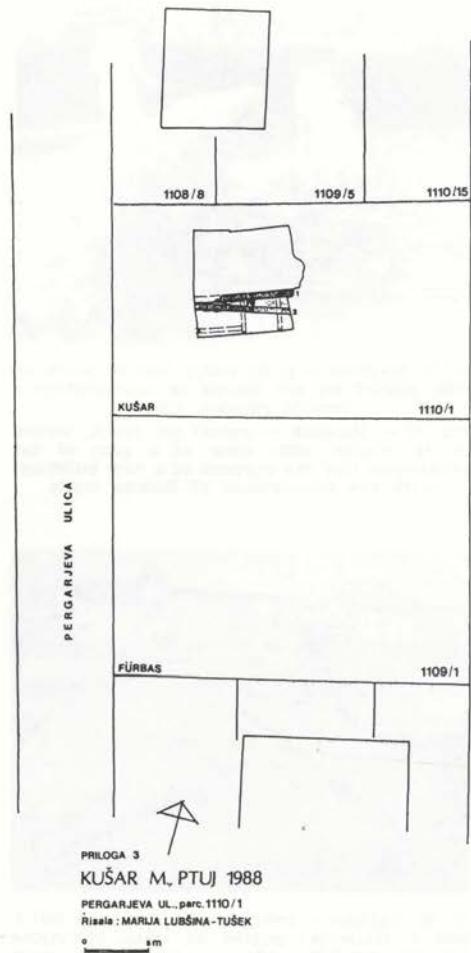
Sl. 55. Ptuj — vročevod ob bolnici »dr. J. Potrč«, 1988: s keramičnimi šesterokotniki tlakovani prostor

Fig. 55 — Ptuj — hypocaust by the hospital »Dr. J. Potrč«, 1988: room paved with ceramic hexagons

in slabo ohranjene gradbene ostaline temelje rimskega objekta v smeri V—Z.

Pri ročnem čiščenju se je izkazalo, da je le en, skrajno severni temelj iz rečnih oblic vezan z apnenom malto. Višina ohranjenega temelja iz šestih vrst oblic je 45 cm in širina 40 cm. Vsi ostali temelji niso vezani z apnenom malto, v večini je ohranjena le še ena vrsta oblic, ali pa so vidni le še sledovi nekdanjih temeljev zidov (slika 58).

Največ najdb je bilo v kulturni jami v jugozahodnem delu izkopa. Tu smo našli precej fragmentov sivo žganih tri-

Sl. 56. Ptuj — Pergarjeva ulica, parcela M. Kušarja, 1988: situacija

Fig. 56 — Ptuj — Pergarjeva St, the M. Kušar parcel, 1988: situation

nožnikov različnih profilov, dele oljenik, stekla in zelo lepe skodelice rjave barve in z vtisnjениm rastlinskim in živalskim ornamentom (psi in zajci v zasledovanju).

5. Nadzori

1. V juniju in juliju je bil opravljen arheološki nadzor pri izkopu za **kinetov** v Rabelčji vasi — zahod in pri toplovodnem razvodu med bloki na Zihelrovi ploščadi v Rabelčji vasi — vzhod.

Sl. 57. Hajdina — p. št. 1110/1, last M. Kučarja, 1988; pogled na del izkopa za novogradnjo s temelji rimskih zidov

Fig. 57 — Hajdina — parcel no. 1110/1, owned by M. Kučar, 1988: view of a part of the excavation (for the purpose of a new building) with the foundations of Roman walls

Sl. 58. Hajdina — 1988, parc. št. 1092/11 in 1087/2, last J. Gajserja: pogled na slabo ohranjene temelje rimskih zidov v izkopu za novo gradnjo

Fig. 58 — Hajdina — 1988, parcels 1092/11 and 1087/2, owned by J. Gajser: view of the badly preserved foundations of Roman walls in the digging out for the new building

V vseh izkopih je bila večkrat še vidna v veliki večini močno poškodovana ali popolnoma premešana rimska kulturna plast, kar je posledica večletne gradbene dejavnosti v Rabelčji vasi. Zasledili smo celo ostanke temeljev zidov, ki so bili vidni v profilih na novo odprtih predhodnih izkopov za temelje blokov in jarkov za kabelsko omrežje, kanalizacijo in vodovod. Vse to se prepleta na zelenicah med bloki, kjer so bili strojni izkopi opravljeni tudi brez vednosti arheo-

loške službe, zaščite kulturnih plasti in nadzora. Le v manjših pasovih med prekopanimi jarki nam je uspelo vsaj dokumentirati arheološke plasti in pobrati najdbe.

V premešanih in prekopanih plasteh se je skupaj z rimske dediščino mešal polivinil, les, asfalt, polomljen porcelan in drugi odpadki atomske dobe.

2. V mesecu decembru smo opravili nadzor pri zasipu arheološke sonde ob južni steni žitnice na Ptujskem gradu, tako da izvajalci gradnje izkopa za drenažo zidu žitnice ne bi poškodovali arheoloških kulturnih plasti in da bi se dela izvajala v skladu s sklepi komisije za izkopavanja na Ptujskem gradu z dne 15. 11. 1988.

Ogledi:

Opravljen je bil ogled terena v Kidričevem, ker so pri gradnji in izkopu za temelje nove proizvodne hale strojno zaderli na skupinsko grobnočno taboriščnikov iz časa II. svetovne vojne. Z izvajalcij gradbenih del smo se dogovorili o takojšnjem zasipu sonde in pogoji za nadaljevanje gradnje ter še možnih tovrstnih najdb.

Pri nadzoru za novogradnjo na parc. št. 31/16 k. o. Gerečja vas, lastnik Drago Metličar, nismo zasledili kulturnih plasti. Pod travniško površino debeline do 15 cm se pričenjajo najprej z mivko mešane plasti drobnejšega gramoza, globlje pa se plast izčisti v skoraj čiste dravске gramozne nanose. — I. T.

RADVANJE — villa rustica. — Pred izgradnjo doma Antona Skale, namenjenega za prizadeto mladino, smo zavarovalno izkopavali na parc. št. 994/4 k. o. Sp. Radvanje v času od 11. 4. do 21. 7. 1988. Na ogroženem območju je arheološke raziskave finančiral investitor novogradnje, izven njega pa Zavod za izgradnjo Maribora, ki je prevzel tudi pokroviteljstvo nad prezentacijo dela ostalin. Predhodne geofizikalne meritve je izvajal znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Univerze E. Kardelja iz Ljubljane — izvajalec Andy Waters (University of Bredford), ki je izdelal elaborat z računalniškim iztiskom merskih vrednosti in interpretacijo v merilu 1 : 500. Na meritve je močno vplivala geološka sestava tal — prodnata terasa ob Pekrskem potoku. Prod, ki nam je dajal visoke upornostne vrednosti, je zidove vile »maskril« in niso bili izstopajoči. Njihovo pri-

Sl. 59. Radvanje — zračni posnetek villae rusticae

Fig. 59 — Radvanje — aerial shot of the villa rustica

Sl. 60. Radvanje — s kamni obzidana jama za stojko

Fig. 60 — Radvanje — stone-framed pit prop

sotnost so sicer potrdili enakomerno (na 1 meter) razporejeni testni izkopi, ki so pod vplivom proda pokazali druge usmeritve od dejanskega stanja, kakršno se je izkazalo po samih arheoloških izkopavajnih.

Neposredno ogrožen je bil jugovzhodni predel obsežnega arheološkega terena, ki pa je bil po površinskih indikatorjih manj zgovoren. Z orientacijskimi sondami, ki so mogle takoj nakazati realno stanje, smo zaobjeli celotno prvo etapo in pristopili k sistematičnemu izkopavanju.

Gledano v celoti, smo odkrili stanovanjsko-gospodarski rimski arhitektonski kompleks, ki je po tipu analogen lanskotnemu bohovskemu in svojstven na prostranih ravninskih predelih. Orienti-

ran je v podolžni osi vzhod—zahod v tlorisni velikosti $98,10 \times 90,20$ m in še ni v celoti raziskan. Omejeval ga je obodni zid, ki je bil obenem nosilni za gospodarske objekte znotraj južne in zahodne linije in za stanovanjsko poslopje ločeno, postavljeno na severni predel vile (slika 59).

Zaradi kmetijske obdelovalne površine so bile kulturne sestavine že močno načete, večji del so se obdržali še fundamentalni poslopji in obodnega zidu ter obzidane jame za stojke leseni objektov (slika 60). Na posameznih odsekih pa se je ohranila še plast zidu, grajena bodisi iz lomljencev in prodnikov z močnim maltnim vezivom, ali pa so bile oblice dokaj enakomernih velikosti zidane v tehniki ribje kosti (*opus spicatum*).

S sondami ob gradbenih stičiščih smo ugotovili temeljenje na nosilnih stenah do 60 cm globoko. Rečni kamen je bil suho naložen v štirih plasteh v deb. do 9 cm z vmesnimi 5 cm debelimi plastmi

Sl. 61. Radvanje — stanovanjska niša s hipokavstrom

Fig. 61 — Radvanje — dwelling house with hypocaust

gramoza in mivke, kar je ustvarjalo odličen izolacijski tampon.

Izrazita ruševinska plast tegul in imbrekov, ki je bila ponekod skoncentrirana znotraj objektov, priča za opečno kritino domala na vseh poslopijih.

Po talnem načrtu sodeč, je na južnem delu vile stato troje samostojnih prostranih objektov, od katerih je bil eden zunaj obodnega zidu verjetno v funkciji stolpa. Približno na sredini vzhodne in južne linije obodnega zidu je bil postavljen prav tako po en pregrajen stolp s svojsko namembnostjo in manjših dimenzij ($5,50 \times 5$ m).

Z obsežnim dvoriščem ločeno stanovanjsko poslopje, katerega velikost je znašala $21,10 \times 10,30$ m, je prvotno morala predstavljati samostojno vizualno enoto znotraj kompleksa. Na prvotno 16 m dolgo zasnovno se nakazuje dozidava treh prostorov tako, da smo v zatečenem stanju še odkrili devet različno velikih prostorov, od katerih je bilo pet ogrevanih. Kurilni kanal hipokavsta v dolžini 2 m in širini 60 cm je bil tlakován z opečnimi ploščami in obokan. Stebriči hipokavsta so ohranjeni — razen v enajstih primerih — le še kot odtisi v belem talnem estrihu neenakomern deb. 1,5 do 2 cm (slika 61). Prostori so bili pregrajeni s 55 cm debelimi vmesnimi stenami, ki so bile ponekod že izkopane in napolnjene z zasutjem: estrih, stene z ometi in freskami, opečni drobir, kamen... V enem od prostorov se je še ohranila 12 cm visoka stena z ometom in fresko

Sl. 63. Radvanje — detalj staroslovanskega groba s tremi srebrnimi obsenčnimi obročki

Fig. 63 — Radvanje — detail of an old-Slavic grave with three silver temple ringlets

s cvetličnim motivom (zelena — rumena — pompejansko rdeča).

11 m proti jugu smo odkrili še en $26,20 \times 7,20 + 2,70 - 2,90$ m veliki objekt, ki po tehniki gradnje in po materialu nakazuje na istočasni gradbeni podvig kot zgoraj navedeni prizidek. Stavba je bila razdeljena na štiri prostore (od 4×5 do $6,40 \times 6,40$ m) s podolžnim 2,90 m širokim hodnikom.

Prav na tem delu smo uspeli opredeliti še nazorno ohranjene stene prvotne gradnje, katere časovne pripadnosti še ne moremo zanesljivo opredeliti. Sploh smo z metodo strganja odkrili vse te linije prve gradbene faze, ki so skoncentrirane znotraj južnega obodnega zidu in so se jim tudi kasnejše gradnje do določene mere prilagajale (slika 62).

Na tem mestu moramo opozoriti še na tri samostojno stoječa lesena poslopja, od katerih so se ohranile lame nosilnih stebrov, ki so bili v globino fiksirani z obloženim in rabitim kamenjem. Stebri, katerih debelina je znašala med 35 do 50 cm, so si sledili v pravilnih medsebojnih razdaljah v podolžni in prečni smeri.

V jugozahodnem predelu izkopisa smo pod kamnitou groblju odkrili vođnjak, čigar kamnita obloga se ni več ohranila. Zaradi tega so bile stene sipke in smo ga lahko poglobili le do 3 m.

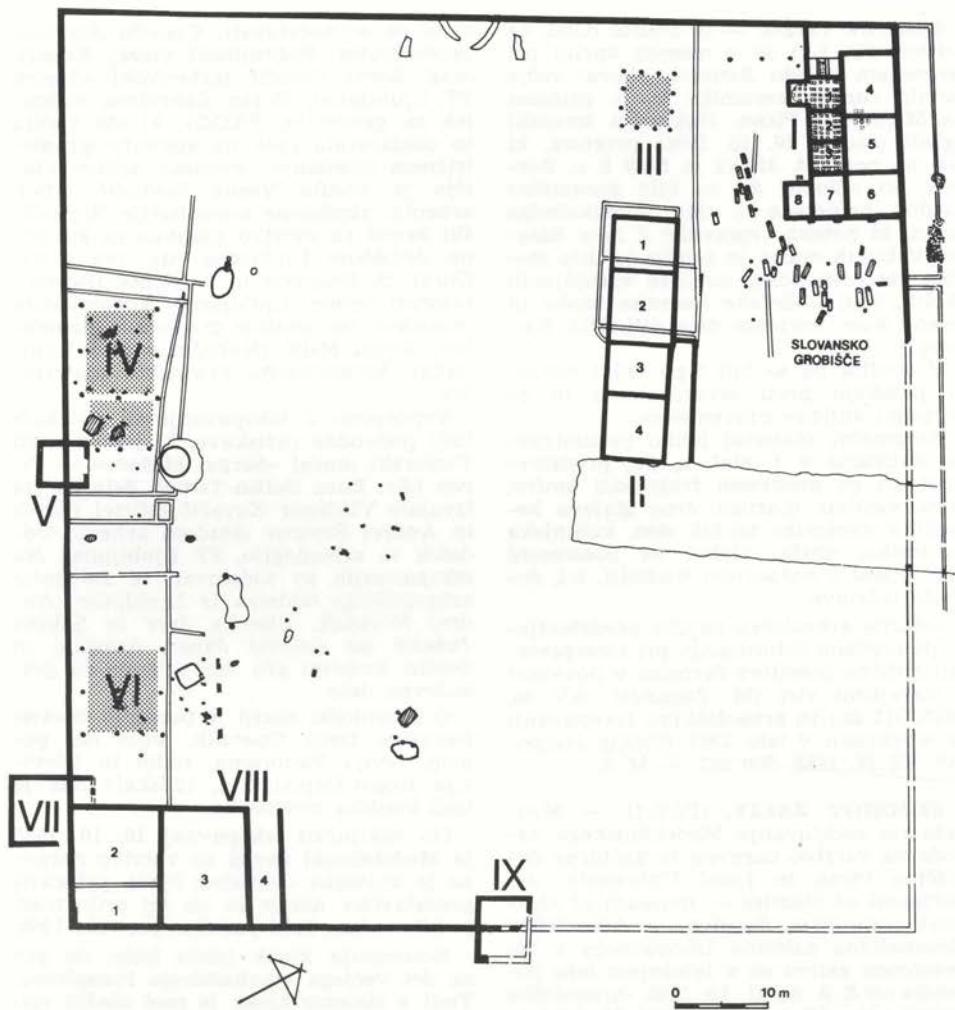
V zasipu je ležal močno poškodovan bronasti novec, datiran na konec 3. ali zač. 4. stoletja, fragment steklene zapestnice s prečnimi vrezmi, odlomek hišnega oltarčka, posvečenega Jupitru in številna keramika.

Med drobnimi najdbami prednjači keramično gradivo, ki ga po prvi oceni da-

Sl. 62. Radvanje — pogled na del izkopnega polja z obema gradbenima fazama

Fig. 62 — Radvanje — view of a part of the excavation field with both building phases

Sl. 64. Radvanje — 1988, tloris villae rusticae
Fig. 64 — Radvanje — 1988, ground-plan of the villa rustica

tacijsko dobro opredeljuje novec cesarja Galliena — Gallienus (253—268).

Izjemno odkritje na tem področju Podravja pa predstavlja staroslovansko grobišče 28 grobov, ki se je raztezalo znotraj obodnega zidu rimske vile med ruševine obeh stanovanjskih objektov.

Grobne jame so bile brez posebnega reda vkopane v peščena tla, v treh primerih delno obložena z rimskimi opečnimi kvadri, sicer pa s posameznimi prodniki. Skeleti so bili slabo ohranjeni, ležali so v iztegnjeni legi, orientirani

ZSV—VJV in Z—V, razen v enem primeru (mati z otrokom) so bili vsi individualni pokopi (slika 63).

Pridatke smo odkrili le v štirih grobovih, od tega številčno prednjacijo obsenčniki s sploščeno zanko »S«, en prstan ter dva železna obročka.

Grobovi pripadajo eni izmed skupin, ki se je ustalila na že prej kultiviranem antičnem prostoru nekje v 2. polovici 10. stoletja, mogoče še v začetku 11. stoletja.
— M. S. G.

SERMIN, IV/3-2. — B. Djurić (Odd. za arheol. FF, Lj.) je v mesecu aprilu pri terenskem ogledu Sermina nbral večje število rimske keramike in jo prinesel na MZVNKD Piran. Naknadni terenski ogledi (zadnji 10. 10. 1988) prostora, ki leži na parc. št. 5829/3 in 5829 k. o. Bertoki, so odkrili, da so bile keramične najdbe prinesene z dna namakalnega jarka, ki poteka vzporedno z reko Rižano. V kupih mulja in zemlje je bilo mogoče zaslediti poleg množice zdroljenih školjk, tudi obdelane kamnite bloke in lesene kole, verjetno dele solinskih fondov(?)

V profilu pa so bili lepo vidni zidovi, ki potekajo proti severozahodu in so verjetno antične proveniente.

Keramični material lahko preliminarно datiramo v 1. stol. n. št., predstavljajo pa ga predvsem fragmenti amfor, terra sigillata (Sarius), črno glajena keramika, keramika tankih sten, kuhinjska keramika, ribiški vijčki, ter posamezni kosi posod v kaštelirski tradiciji, t. i. domače izdelave.

Odkrite arheološke najdbe predstavljajo pomembno informacijo pri interpretaciji antične poselitve Sermina v povezavi s starejšimi viri (M. Zupančič, AV 36, 1985, 315 ss.) in arheološkimi izkopavanji in sondiranji v letu 1987 (Stokin-Josipovič, VS 30, 1988, 200 ss.). — M. S.

SIMONOV ZALIV, (IV/2-1). — Meddržavno sodelovanje Medobčinskega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran in Lund University, department of classics — museum of classical antiquities, Sweden. — Arheološka sistematična zaščitna izkopavanja v Simonovem zalivu so v letošnjem letu potekala od 8. 9. do 21. 10. 1988. Arheološko akcijo je vodil in organiziral Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran, skupaj z Univerzo v Lundu (Lund University, Department of Classics — Museum of classical antiquities, Sweden).

Akcija oz. arheološki projekt Simonov zaliv je vključen v sklop meddržavnega kulturnega sodelovanja med Kraljevino Švedsko in Jugoslavijo. Švedsko arheološko ekipo je vodil Giordano Labud, v njej pa so sodelovali študentje različnih univerz, in sicer iz Lunda, Stockholm, Uppsale in Göteborga. Izkopavanj se je udeležil tudi prof. P. G. Gierow.

V ekipi Medobčinskega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Pi-

rana pa so sodelovali: Claudio Antonaz (konservator, Pokrajinski muzej Koper), mag. Zoran Stančič (arheološki oddelek FF Ljubljana), Bojan Zakeršnik (Oddelek za geodezijo, FAGG), ki sta vodila in usklajevala delo na stereofotogrametričnem snemanju, terensko dokumentacijo je vodila Vesna Svetličič (stud. arheol.); strokovne konsultacije Republiški zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Ljubljana (dr. Iva Mikl-Curk), B. Bogovčič in I. Nemeč (Restavratorski center Ljubljana), konservacija mozaikov ter analize gradbenih elementov, Zoran Milič (Narodni muzej Ljubljana), konservacija kovinskih materialov.

Vzporedno z izkopavanji so potekale tudi podvodne raziskave, ki jih je vodil Pomorski muzej »Sergej Mašera« — Piran (dir. Elica Boltin-Tome), delo pa sta izvajala Vladimir Kovačič (Muzej Poreč) in Andrej Šemrov (študent arheol., Oddelek za arheologijo, FF Ljubljana). Na izkopavanjih so sodelovali še študentje arheološkega oddelka iz Ljubljane: Andrej Novašak, Biserka Jarc in Sabina Janežič ter delavci Janez, Aurelijo in Sejdio, katerim gre vsa zahvala za prisadevno delo.

O arheološki akciji je poročalo dnevno časopisje Delo, Dnevnik, Voce del popola, revija Panorama, radio in televizija Koper/Capodistria, obiskala nas je tudi švedska novinarka.

Ob zaključku izkopavanj 19. 10. 1988 je Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran pripravil predstavitev akcije in ob tej priložnosti je bilo izdano tudi posebno poročilo 1988.

Koncepcija kloak jasno kaže, da gre za del večjega stavbarskega kompleksa. Tudi v sistemu kloak je moč slediti eno (mlajšo) fazo izrazito ortogonalnega principa, ki pa ni videti (na pogled, meritve še niso preverjene): močnejša linija iz smeri vzhod—zahod ne poteka ob najnižjem robu arhitekturnih temeljev, marveč pod vrsto zaprtih prostorov z mozaiki, in dobiva pritok tudi od juga, izpod nižjih prostorov. Ta pritok omogoča umeten, izkopan padec.

Kot smo omenili, kaže tudi mreža kloak na večfaznost odkrite arhitekture. To se vidi zaradi tega, ker vodi izpod prostorov z mozaiki v ožje »zunanje« prostore še ena, globlja (delno odstranjena?) kloaka, ki vodi bolj logično, a bi mogla biti v času prostorov z mozaiki že iz rabe.

Sl. 65. Simonov zaliv — kipec Fortune
Fig. 65 — Simon's bay — statue of Fortuna

Večfaznost stavbe kaže tudi na značaj zidovja: odlična zidava iz podolgovatih lomljencev označuje spodnje plasti nosilnih zidov prostorov z mozaiki. Zgornji sloji istih zidov so drugačne strukture in se izenačujejo po značaju s podaljškom zidov na zahod ter z vzporednimi zidovi na jugu. Spoj obeh struktur v nosilnem zidu ob prostorih z mozaiki oziroma med temi prostori in onim, kjer je mozaik ohranjen le v drobcih in ki je pomaknjen iz vrste, priča o širtvitvi stavbene koncepta: zid mlajše strukture je vgrajen v zid starejše strukture in mu ni le prizidan. Ta ugotovitev je razvidna iz zdnej reže na stiku.

Zidovi južnega roba kažejo sekundarno rabo lomljencev (zaobljeni robovi itd.) in zametek posevnega zlaganja gradiva v podobo »ribnih srti« (*opus spicatum*), značilno tehniko zidave, ki je proti času rimskega poznega imperija vse bolj in bolj razširjena. Tudi to more biti eden

od elementov za domneve, dasi se tehniko zidave spreminja tudi glede na statično zahtevnost zidu in terena, da je treba posamezne gradbene faze različno datirati in da je stavba trajala dalj časa.

Drobno gradivo kaže na zgodnji cesarski čas, pa tudi na poselitve točke v predrimskem obdobju. Vsekakor moramo pri tem upoštevati, da so datirane dobro zlasti zemeljske plasti, na katerih počiva arhitektura, in da dobro ohranjeni podi onemogočajo pronicanje mlajših ostalin v spodnje ruševinske plasti. Pomemben datacijski element bo stilna analiza mozaikov. Računati moramo pri tem tudi na dejstvo, da se okras mozaikov, ki so tako dobro vklopljeni v potmen arhitekture, kot se to kaže do sedaj, stopnjuje po pomenu prostorov, ki jih krase, in bi mogli pričakovati novih udarkov v event. središčnih prostorih.

Že našteta arheološka dejstva kažejo, da gre za najdišče z mnogimi razsežnostmi pomena in izpovedne vrednosti. Tako najdišče ustreza zahtevam delovnih norm za mednarodno arheološko ekipo. Vprašanj, ki jih je treba rešiti, je dosti. Poleg stilne analize in datacije drobnih najdb, je treba opraviti zelo skrbno še analizo in rekonstrukcijo raziskane arhitekture, pa tudi to arhitekturo s pomočjo interpretacije podrobne topografske situacije povezati z bližnjo in širšo okolico.

Po drugi strani pa je akcija tudi metodološko dala take rezultate že v svoji fazi, da upravičuje svojo organizacijsko zasnovno in dejstvo, da poteka v okviru mednarodnega sodelovanja. — I. M. C. in Ma. S.

Septembra 1988. leta je začel Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran pod vodstvom arheologinje Elice Boltin-Tome s sistematičnimi raziskavami morskega dna v Simonovem zalivu v Izoli. Raziskave so bile vključene v Obalni raziskovalni projekt »Kultura na etnično mešanem ozemlju«. Tričlansko potapljaško ekipo je vodil arheolog-potapljač poreškega muzeja Vladimir Kovačič, sodeloval pa je tudi arheolog Giordano Lapud, vodja švedske arheološke ekipe, ki je sodelovala pri arheoloških raziskavah naselbinskih ostankov na kopnem neposredno ob Simonovem zalivu.

Med pregledom morskega dna med valobranom in južnim bankinom, to je južnim delom antične obale, je bil ob notranji strani valobrana odkrit le 7,5–8 m dolg pas kamenja, razporejenega v treh,

med seboj vzporednih, vendar precej poškodovanih vrstah. Odkrit je bil le 20 do 25 m dolg pas kamenja. Verjetno pa je bil prvotno daljši in je segal do južnega bankina, tako da je omejeval vzhodno stran obale rimskega pristanišča in hkrati tvoril podlago prvotno do stavbe položenem tlaku. To dokazujejo do 1983. leta odkriti temeljni zidovi na morskem dnu neposredno ob vzhodni obali zaliva in ohranjeni temeljni zidovi antičnega pristanišča.

Ostanki antičnega kamnitega tlaka so bili odkriti 1957. in 1968. leta, tudi ob južni antični obali, to je na prostoru med južnim robom antične obale in staro-južno obalo Simonovega zaliva, ki se je zaradi dviga morske gladine (od antike do danes se je dvignila predvidoma za 2 m) zajedala globlje v celino. Zato je tudi večja možnost, da je bil tlakovani tudi dokaj ozek prostor ob vzhodni obali.

Na nasprotni zahodni strani zaliva so bili med sistematičnimi raziskavami morskega dna 1988. leta odkriti še temelji po vsej verjetnosti antične zgradbe, ki naj bi v antiki stala neposredno ob zahodni obali pristanišča.

Ker pa je morsko dno tudi v tem delu zaliva le deloma raziskano, kaže, da je bil odslej odkrit šele del temeljev te zgradbe — morda antičnega pristaniškega objekta.

Med raziskavami 1988. leta odkriti temeljni zidovi kažejo, da bi bilo z raziskavami morskega dna v Simonovem zalivu in bližnji okolici treba nadaljevati, če hočemo dobro spoznati antično pristanišče v današnjem Simonovem zalivu ter njegovo vlogo v antiki, kajti v arheološki kompleks Simonovega zaliva v Izoli vsekakor sodijo razen naselbinskih ostankov na kopnem tudi ostanki rimskega pristanišča in druge najdbe na morskem dnu v samem zalivu. V program arheoloških raziskav Simonovega zaliva je zato nujno vključiti tudi raziskave rimskega pristanišča oziroma pristaniškega kompleksa. — E. B. T.

STAR TRG. — Projektant in investitor sta sprejela in realizirala naš predlog spremembe trase ceste Stari trg—Podgorje, ki bi po prvotnem načrtu potekala po osrednjem delu rimskega grobišča. Pri zemeljskih posegih so dosledno upoštevali naše smernice.

Sele. Nadzorovali smo zemeljska dela na rekonstrukciji ceste Stari trg—Sele—Kotlje.

Na območju celotne občine so bili opravljeni občasni terenski nadzori zemeljskih posegov.

Izdelana so bila navodila s smernicami za izdelavo programskih zasnov: industrijska zazidava Mislinja, Šmartno, obrtno stanov. zazidava Stari trg, transportna skladiščna cema Slov. Gradič, obrtna cema Stari trg, Pameče. — M. S. G.

SVETO PRI BATAH — V dolini.

Sondiranje smo opravili na antični lokaliteti sredi Banjške planote (za topografijo gl. VS 22, 1979, 281), zaradi majhnih sredstev Občin. razisk. skup. Nova Gorica je bilo omejeno na najpotrebnnejše izkope. Skupna površina sond je bila 80 m².

Sonda 1 — parc. št. 417/2 in 421 k. o. Svetlo — 29 m².

V glob. 0,25 do 0,35 m smo v delu sondede odkrili strnjeno plast zdrobljenih antičnih opečnih strešnikov, brez drugih najdb, ki je ležala na sterilni ilovnati plasti, ki tod zapoljuje dolinsko dno. V okviru danih možnosti smo sondo razširili na dveh straneh, a sledov kakršnoli stavbe nismo našli. Plast strešnikov je po našem mnenju tod primarna, ostalo uničeno?

Sonda 2 — sev. del parc. št. 417/2 — 19 m²: v isti globini kot v sondi 1, torej na dnu humusne oranice, smo odkrili osnovno, temeljno plast dveh vzporednih zidov, širokih 0,60 m in 0,62 m, v smeri V—Z. Njuna medsebojna razdalja je največ 0,40 m. Ker gre za osnovno podlago, ki je na posameznih mestih v linijah rahlo izkrivljena, posamezni kamni iz druge vrste so z oranjem prispeti tudi v sredino med oba temelja, je medsebojno ločnico ponekod teže določiti. Vzhodni konec obeh zidov je bil iztrgan z večjim kraterjem, nastalim ob eksploziji granate iz 1. vojne; zahodnega konca zidov z našo sondno nismo uspeli ugotoviti (problem z lastnikom!). Zidna temelja sta položena na rahlo izravnano podlago v ilovnati plasti, čeprav vkopa samega ni moč zanesljivo določiti. Med kamni, ki predstavljajo izključno srednje velike in drobnejše površinske kraške oblikovance, podobne prodnikom, ležijo drobci antičnih opek. Iz tega sklepam, da so odkriti zidni temelji antičnega porekla. Drugega gradiva v sondi nismo našli.

Odkrita dolžina zidu je 6,20 m.

Sonda 3 — parc. št. 425/1, površina 22 m²: razdeljena na dve manjši sondi, da smo zaobjeli večjo površino. Obe sta

Sl. 66. Sveti pri Batah — sonda 2 iz leta 1988: pogled na oba zidna temelja od severozahoda
Fig. 66 — Sveti near Bate — trial trench 2 from 1988: view of both wall foundations from the northwest

bili negativni. Tudi v humusni oranici nismo našli sledov zdroljenih strešnikov, čeravno smo pred leti tod pobirali črepinje na novo oranah površinah. Kulturna plast je tod docela uničena.

Sonda 4 — parc. št. 420/2 — površina 10 m²: prav tako razdeljena v dve manjši sondi. V glob. 0,40 m povsod najdemo že naravno skalo. V plasti oranice ni kulturnih ostalin.

Valorizacija: ker smo sondirali predvsem zaradi vprišanj o stopnji ohranjenosti najdišča in možnostih učinkovitejše zaščite na obdelovalnih površinah, smo na podlagi dobljenih ugotovitev že lahko izdelali dokončno valorizacijo. Sodimo, da je kulturna plast antičnodbrega najdišča z obdelovalnimi deli zelo prizadela osnovne sestavine arheološkega najdišča na najbolj zanimivem območju, saj celo določnejša časovna opredelitev ni več možna. Ne izključujemo sicer možnosti posameznih manjših odsekov na obravnavani površini, kjer bi bili posamezni izseki stavbnih ostalin morda kaj bolje ohranjeni, vendar so po sedanjem stanju najdišča sodeč, takšne možnosti malo verjetne in v širšem kontekstu zanemarljive. Vsekakor zaradi takšne možnosti nismo upravičeni zahtevati prenehanje obdelovanja z oranjem. Seveda pa bo zato potreben lokalitetu še vnaprej spremljati.

Ob tem naj opozorimo še na neuspešnost geofizikalnih meritev na tem terenu, ki sta jih v okviru Arheološkega oddelka Filozofske fakultete v Ljubljani za Zavod v Novi Gorici opravila študenta V. Janežič in A. Djurdjević. Meritve so zajele teren, ki smo ga nato preverili s sondami, in niso registrirale niti zidnih temeljev v glob. 0,25 m, v čisti humusni zemlji.

Vso dokumentacijo o meritvah in sondiranju hrani Goriški zavod. — N.O.

STRAŽA PRI ŠENTRUPERTU, IX, 11,
Trebnje. — Spomladi 1988 smo poleg hiše Uhan (p. d. Markeljc) južno ob kozolu v profilu opazili tanko plast žganine z drobci sežganih kosti. Odkopali smo delno ohranjen žgan rimski grob, v katerem je bilo nekaj odlomkov keramike, železen žebelj in ostanke sežganih kosti. Grob je bil nepravilne oblike, brez konstrukcije, odkrit pa je bil na globini 35 cm pod današnjim nivojem. O najdbah na tem področju glej AN Sl. 220. — D.B.

SV. PAVEL NAD VRTOVINOM. — Sv. Pavel nad Vrtovinom, ki ga je D. Svoljšak označil kot rezek izviv (AV 36, 1985, 196), pri čemer je seveda imel v mislih strokovne delavce, ne pa divje kopače, je bil zadnje čase na žalost prijavljeno delovišče imetnikov detektorjev.

Eden izmed »nadebudnih kopačev« Marjan Miklavčič iz Šempetra, Cvetlična 7, je spomladi leta 1988 ponudil v od kup Goriškemu muzeju okrog 40 najrazličnejših rimskeodobnih železnih predmetov (lemež, črtalo, različne tipe sekir, kluče...), ki jih je s pomočjo detektorja iztrgal arheološkim plastem Sv. Pavla. Ob terenskem ogledu je bilo ugotovljeno, da je ves plato dobesedno preprezen z divjimi kopji, tako starejšimi kot svežimi. Ogleda se je udeležil tudi M. Miklavčič, ki je po spominu lociral posamezne najdbe. Z najditeljem smo se dogovorili, da za prvič ne bomo izvajali sodnega pregona, saj je izjavil, da ni vedel, da je tako početje kaznivo dejanje, po drugi strani pa je sam, brez kakršnegakoli pritiska, prinesel predmete. V primeru, da bi s svojo dejavnostjo še naprej nadaljeval, ga bomo prijavili ustreznim organom. Glede na to, da je takih primerov v Sloveniji v zadnjem času vse več, bi morali arheologi skupno pristopiti k reševanju tega perečega problema. — B.Z.T.

TINJAN, IV/1. — Soške elektrarne so v mesecu avgustu obvestile MZVNKD Piran o arheoloških najdbah, ki so prišle na dan pri vasi Tinjan. 20. 9. 1988 sva si s študentom A. Šemrovom ogledala teren, neposredno ob vaškem pokopališču, kjer so pri izkopu jaška za električni vod naleteli na rimske grobišče. Naknadno sta teren obiskala M. Župančič in R. Cunja, material pa se nahaja v PM Koper. — Ma. S.

TROTKOVA — LOČKI VRH. — Občina Lenart v Slovenskih goricah. Po izmeri in izdelavi tlorisa je sedaj na voljo vpogled na največje gomilno grobišče v Slovenskih goricah. Vseh 57 gomil je razporejenih v podolgovati gruči na ploskem hrbtnu odrastka grebena med naseljem Ločki vrh in Trotkova, po kateri se je to najdišče pojavilo v slovstvu. Gomile so večinoma poškodovane od domačih »raziskovalcev« že iz prejšnjega stoletja, o sedaj izgubljenih najdbah pa je v Voditelju v bogoslovnih vedah 3 (1900) 377 poročal F. Zmazek:

»Najbolj so ohranjene gomile v Trotkovi na holmci, obrnjenem proti jugozahodu z 58 gomilami v lepem redu. Pri odkapanju so se našli 3 bronasti denarji, eden z napisom HADRIANVS AVG, reverz neko žensko podobo s črkami COS SC. Druga dva denarja sta pri snaženju bila močno poškodovana, le na enem se še pozna glava in nekoliko črk. Veliko je bilo izkopanih posod: steklenic, glinaste posode, lične kupice, skledice, steklene in glinaste. V teh posodah je bil pepel, kosti in jedila. Nekatere glinaste posodice so barvane rdeče in lično izdelane.

Sl. 67. Trotkova, Plojev gozd — gomila 18 od jugovzhoda

Fig. 67 — Trotkova, Plojev gozd (wood) — barrow 18 from the southeast

Sl. 68. Trotkova, Plojev gozd — gomila 22 od vzhoda

Fig. 68 — Trotkova, Plojev gozd barrow 22 from the east

Več takih posodic je iz črno-modre gline.

Pol stoletja kasneje so leta 1949 pri podiranju drevja na vzhodnem robu grobišča naleteli na pepelnico iz peščanca (Arh. vestnik 28, 1977, 59, sl. 27), ki je sedaj spravljena v mariborskem muzeju (A 2322). O tem je 15. 3. 1949 poročal muzejski preparator B. Ipavic:

»Teren, kjer je bil najden sarkofag, je pokrit s ca. 30 gomilami ter porasel z mešanim gozdom. Pokrit je bil sarkofag s kamenito ploščo, napoljen z zemljo, ter po pripovedovanju najdetelja Žižka Janeza s črepinjami in koščicami. Dali je bil lonec cel ali razbit niSEM mogel ugotoviti, ... Zakopan je bil plitvo ca. 30 cm. Vendar je morala biti prvotna globina večja, ker je teren nagnjen in zaradi erozije že deloma znižan. Obrnjen je bil z ozkim koncem proti vzhodu.«

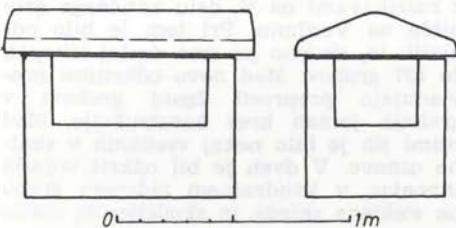
O najdišču pepelnice je bilo pri topografskih ogledih tega območja ugotovljeno naslednje (Topografski dnevnik Slovenskih goric 1957, 39):

»Bližnji sosed 57-letni Vurcer Franc z Ločkega vrha je pokazal gomilo (št. 21), kjer je leta 1949 odkopal bukev in naletel na kamnitno skrinjo s pokrovom, v kateri je bilo pri dnu nekaj naplavljene zemlje, koščice, črepinje in bronsasta igla, zvita, da so jo lahko obesili na vejo. Skrinja je ležala v severovzhodnem delu na obrobju gomile, približno na prvotnih tleh. Vse najdbe so odpeljali.«

Najdb iz pepelnice v mariborskem muzeju ni ali so založene. Pepelnica sama je izdelana iz rumenkastega oseškega

apnенca z grobo obdelano površino (gladka je edino spodnja stran pokrova). Sama pepelnica je dolga 90, široka pretežno 60 in visoka 51 cm, v njej je 63 cm dolga, 40 cm široka in 30 cm globoka odprtina z ravnim dnem. Pokrov plosko stehaste oblike je dolg 107, širok 69 do 75 ter visok do 20 cm. Kakšne likovne obdelave ali sledov napisa na pepelnici ni.

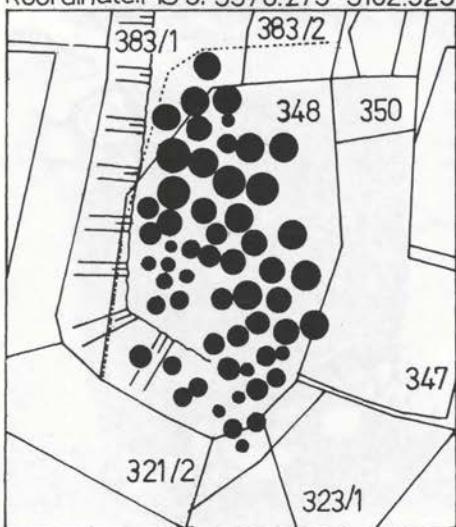
Medtem ko je približno enak obseg gomilnega grobišča v dobre 3 km oddaljenem Oseku (Arheološki vestnik 5, 1954, 329 ss., pril. 8) razumljiv zaradi

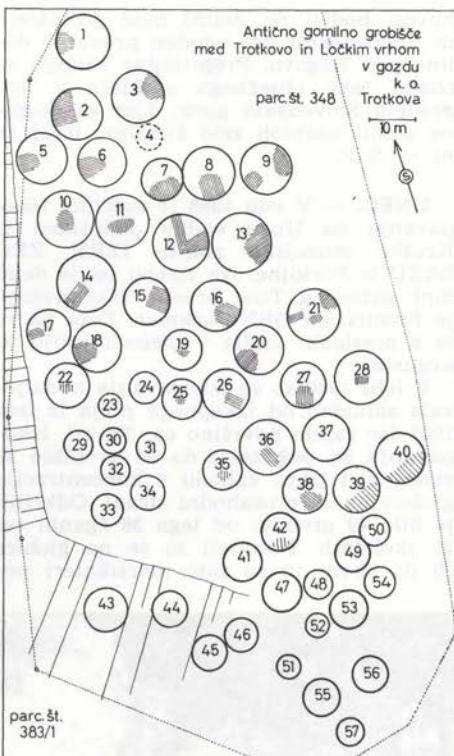
Sl. 69. Trotkova — pepelnica iz gomile št. 21

Fig. 69 — Trotkova — cinerary urn from barrow 21

koordinate: MS 3: 5570.275–5162.325

Sl. 70. Trotkova — načrt gomilnega grobišča
Fig. 70 — Trotkova — plan of the barrow
burying place

Sl. 71. Trotkova — antično gomilno grobišče med Trotkovo in Ločkim vrhom v gozdu na parc. št. 348 k. o. Trotkova

Fig. 71 — Trotkova — antique barrow burying place between Trotkova and Ločki vrh in the wood on parcel 348 Trotkova

kamnoseške naselbine tik zraven, tukaj podatkov o kakšni posebni gospodarski dejavnosti v rimski dobi še ni. Prav tako ni znana pripadajoča naselbina, čeprav se govori, da je na sosednjem trotkovskem grebenu z ledinskim imenom Slémence nekoč stal »grad«. Taka izročila so v Slovenskih goricah večkrat privedla do odkritij ostankov rimskih stavb, vendar pa na tem grebenu in še ponekod v bližini z enakim izročilom zanesljivih rimskih najdb na površini njiv ni bilo videti. Za take razjasnitve je potrebno podrobnejše preučevanje tega območja, zlasti v zvezi z izročili o starih (rimskih) cestah. Po enem izmed njih naj bi ena peljala od Oseka mimo Obrata in po grebenu Štajngrove proti Ihovi (in Radgoni), druga pa mimo grobišča proti Negovi (in Radgoni) bodisi po grebenu Muj-

hovca, bodisi po dolini med grobiščem in Slémencami čez ugoden preval v dolino pod Negovo. Prepričljive razlage za obstoj tako obsežnega grobišča v tem predelu Slovenskih goric, kjer so skupine gomil nasploh zelo številne, torej še ni. — S. P.

UNEC. — V letu 1988 je zaščitna izkopavanja na Uncu vodila podpisana iz Kraške muzejske zbirke IZRK ZRC SAZU iz Postojne. Na terenu pa je delal dipl. arheolog Tine Schein. Izkopavanja je financirala ORS Cerknica. Dela pa so se s presledki vršila v mesecu juliju in avgustu.

V letu 1988 so se izkopavanja nadaljevala zahodno od izkopnega polja iz leta 1987 ter zajela površino ca. 300 m². Izkopavanja so pokazala, da se grobišče še vedno širi proti zahodu s koncentracijo grobov na severozahodni strani. Odkritih je bilo 49 grobov; od tega 38 žganih ter 11 skeletnih. Nahajali so se na globini 20 do 80 cm in so zato marsikateri po-

škodovani od oranja. Sicer pa so tudi v tem letu bili grobni pridatki sorazmerno bogati tako po keramičnih kot kovinskih predmetih. Časovno ne izpajajo že iz znanega okvira 1. in 4. st. n. št. Skupno število do sedaj odkritih grobov znaša tako že 124; od tega je 74 žganih in 50 skeletnih. Še vedno pa so znaki, da se grobišče nadaljuje.

Izkopano gradivo se nahaja v Kraški muzejski zbirki, nekaj je že tudi prepriranega oz. restavriranega. — M. U.

VERDUN PRI STOPIČAH, IX, 5, Novo mesto. — Jeseni 1988 smo nadaljevali z raziskavami na V. delu antičnega grobišča na Verdunu. Pri tem je bilo odkritih 16, skupno pa smo doslej izkopali že 137 grobov. Med novo odkritimi prevladujejo preprosti žgani grobovi v grobnih jamah brez konstrukcije. Med njimi jih je bilo nekaj vsekanih v skalno osnovno. V dveh je bil odkrit vojaški inventar, v kvadratnem zidanem grobu pa steklena skleda in skodelica iz svetlo

S1. 72. Verdun — grob 133
Fig. 72 — Verdun — grave 133

S1. 73. Verdun — grob 131
Fig. 73 — Verdun — grave 131

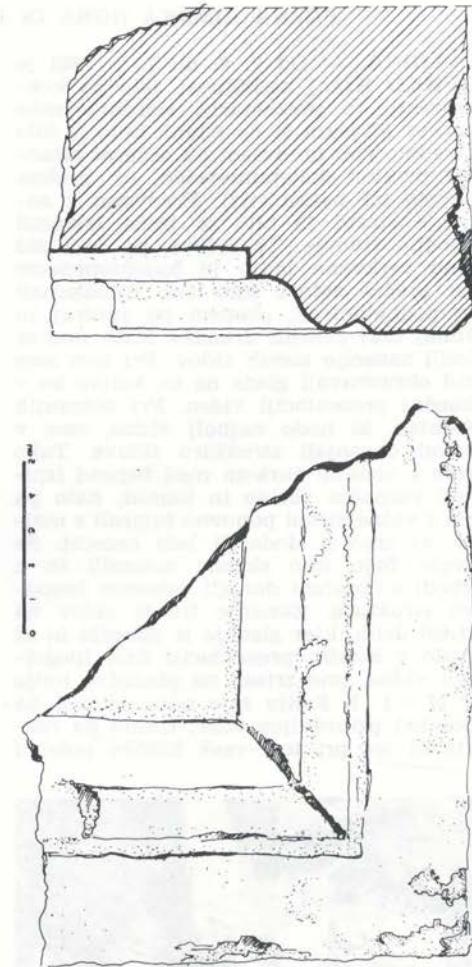
zelenega stekla. Steklo se kot pridatek v verdunskih grobovih pojavlja zelo redko.

Ob koncu leta smo se lotili priprav za pregledno razstavo po petih letih terenskih raziskav. — D. B.

VRHPOLJE PRI KOZINI. — Veliko Gradišče in Mandrje: obsežna antična naselbinska lokaliteta zah. od Vel. Gradišča, na t.i. Mandru, je bila ugotovljena že s topografijo l. 1983 (elaborat Zavoda N. Gorica) in ustrezno zavarovana. Izkopi jarka za PTT kapel iz Lipice na Krvavi potok so prečkali lokaliteto v bližini obstoječe kolovozne poti. V skrajnem SZ delu današnjih travniških površin in nekdanjih njiv je v vznosu prve terase nad potjo (približno območje parc. št. 340 k. o. Gročana) izkop presekal antično stavbno ruševino. Nasuta je na neizravnano podlago žive skale, ki je tod izrazito poševno ležeča, v smeri pobočja S—J je njen padec precejšen. Zaradi ozkega jarka, največje širine ok. 0,50 m, je seveda preverjanje oteženo, izkopa pa v danih razmerah ni bilo moč razširiti in čaka kakšne posebne prilike.

Vsebina ruševine: izjemno dosti lepo oblikovanih in obdelanih kosov belega apnenca (kvadratne, pravokotne in trikotne debelejše plošče) kažejo na zelo skrbno zidavo, maltno vezivo je vidno v debelejši plasti ob dnu ruševine. Lepornato kamenje je bolj zdroljeno, vendar so vmes tudi tanjše plošče, ki nakazujejo obstoj tlaka ali morda strešno kritino. Opečnih strešnikov skoraj ni zalediti. Celotna situacija kaže, da je bila ruševina že premetana in je tod na sekundarnem mestu, vzrok za to pa morda lahko iščemo v porušenju nekdanjega opornega zidu v terasi nad sedanjim najdiščem. Debelina ruševine je okoli 0,30 m in sega do same ruše, v dolžino v jarku smo jo sledili na okoli petih metrih. Pravo stanje bodo seveda lahko pokazala le kontrolna izkopavanja, ki pa bodo v vsakem primeru morala segati tudi v samo pot.

Od drobnega gradiva smo v ruševini pobrali več kosov trdo žgane rdeče amfore, nekaj atipičnih drobcev domače črne lončnine, košček skodelice t. sig. chiare in kos olivno zelene čaše. Posebej pomembna najdba: vogalni kos kamnitega žrtvenika ali nagrobnika in drobno zrnatega, belega marmorja(?), na površini rumenkaste barve. Površinska obdelava kamna je zelo dobra.

Sl. 74. Vrhpolje, Mandrje — odlomek rimskega kamnitega spomenika

Fig. 74 — Vrhpolje, Mandrje — fragment of a Roman stone monument

Napisno polje, od katerega ni ničesar ohranljeno, obdaja dvojni profiliran okvir s polkrožnim srednjim robom. Ohr.: 15,5 × 12,5 cm, deb. 14,7 cm.

Ob tem zapisu naj omenimo, da je nekaj niže na pobočju v veliki kamniti grobli ohranjena ruševina večjega objekta z več prostori, katerih zidovi so ohranjeni še ok. 0,70 m visoko, vendar veziva med kamenjem ni opaziti. Površen pregled ne zadostuje za oceno, če gre morda za antičnodobne objekte? — N. O.

POZNA RIMSKA DOBA IN PRESELJEVANJE LJUDSTEV

AJDNA. — Od 7. 6. do 7. 7. 1988 je ZVNKD Kranj nadaljeval delo na konzervaciji in prezentaciji starokrščanske cerkve (objekta 8) na Ajdni. Delo je bilo osredotočeno predvsem na severni stranski prostor (katehumeneion, oz. grobna kapela ali pastoforij?). Predvsem z zunanje strani je bilo še treba izkopati obodno zidovje. Te zidove, pa tudi zid med cerkveno ladjo in katehumeneom ter prečne zidove smo nato izpodkopali in podbetonirali, obenem pa znotraj in zunaj tudi položili drenažo. Nato smo se lotili sanacije samih zidov. Pri tem smo zid obravnavali glede na to, koliko bo v končni prezentaciji viden. Pri notranjih frontah, ki bodo najbolj vidne, smo v celoti ohraniali strukturo zidave. Tako smo z vodnim curkom med fugami izpirali razpadlo vezivo in humus, nato pa zid z vidne strani ponovno fugirali z malto, ki smo ji dodajali beli cement. Še sveže fuge smo skrbno zatesnili in z vbodi s čopičem dosegli ustrezno hrappavo strukturo. Zunanje fronte zidov na tistih delih, kjer gledajo iz pobočja in ki bodo v končni prezentaciji tudi (pogojno) vidne, smo zrisali na plastične folije v M = 1 : 1. Folijo smo nato položili na posebej pripravljen oder, fronto pa razstavili ter pri tem vsak kamen položili

na njegovo mesto na risbi. Sredico zidu smo izpraznili in očistili, nato pa pričeli zopet sestavljati zunanjega fronto (po risbi). Sproti smo nato sredico zidu betonirali ter vstavili tudi železno armaturo. Na ta način smo razstavili tudi zid grobnice v grobni kapeli zato, da smo lahko dosegli in utrdili temelje prečnega zidu med stranskima prostoroma. Sam zid pa je tako dobro ohranjen, da ga nismo dodatno utrjevali (razen nekaj fugiranja) — saj ga praktično nismo mogli razdreti. Pri tem poizkusu razdiranja pa se je pokazalo, da je bil med obema stranskima prostoroma v prečnem zidu prvotno prehod (šir. 100 cm), ki je bil še kasneje nazidan (verjetno potem, ko je bila za njim vkopana grobница — grobova 7, 8). Pokazalo pa se je tudi, da je bil prečni zid sicer grajen obenem s severno steno cerkvene ladje. Ker sta bila tako vzh. kot zah. zid stranskih prostorov le prislonjena k cerkvi, lahko zaključimo, da je bil ob velikem porušenju cerkve (po katerem je bil opuščen narteks in nekdanji glavni vhod ter ponovno pozidana domala vsa zah. stena cerkve — glej M. Sagadin, VS 30, 1988, 54—55 s.) porušen tudi srednji del severne stene cerkve, ki je bil ponovno zgrajen obenem s stranskimi prostori na tej strani. To potrjuje

Sl. 75. Ajdna — razstavljanje zunanje fronte severne stene

Fig. 75 — Ajdna — decomposing of the exterior front of the northern wall

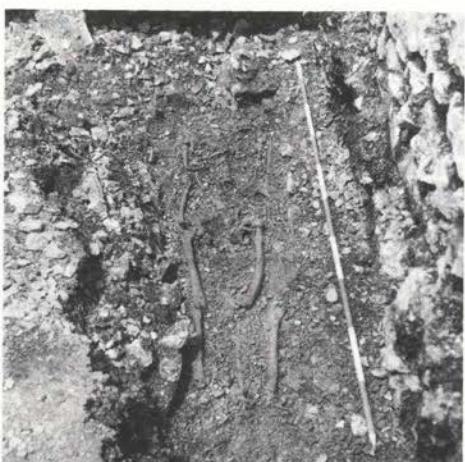
Sl. 76. Ajdna — razstavljeni zunanjega fronta vzhodnega zidu stranskega prostora

Fig. 76 — Ajdna — decomposed exterior front of the eastern wall of the side-room

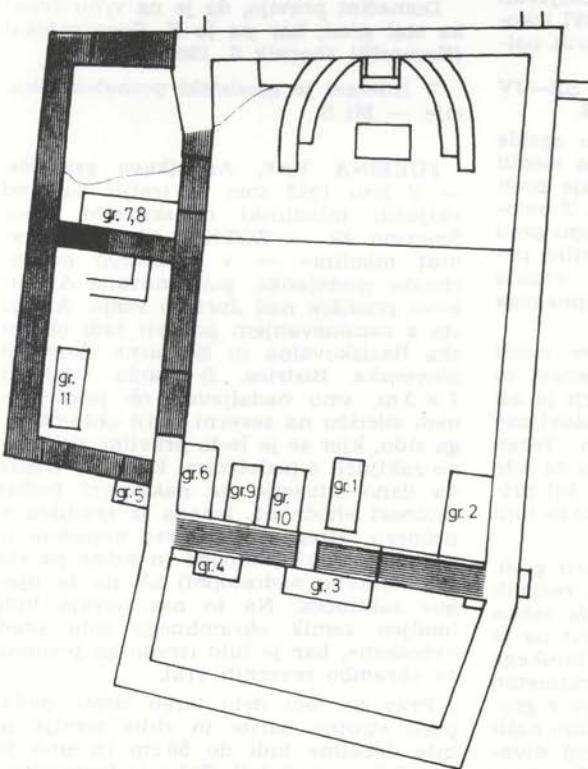
Sl. 77. Ajdna — zazidan prehod med obema stranskima prostoroma

Fig. 77 — Ajdna — walled-in passage between both side-rooms

Sl. 78. Ajdna — grob 11

Fig. 78 — Ajdna — grave 11

AJDNA -objekt VIII -1988

1. GRADBENA FAZA

2. " "

3. " "

0 3m

Sl. 79. Ajdna — risba domnevne gradbene faze cerkve

Fig. 79 — Ajdna — drawing of the supposed building phase of the church

tudi različna struktura zidave ter manjša debelina tega zidu.

Ob izpodkopavanju temeljev sev. stene stranskega prostora (za podbetoniranje), je bil najden še en grob (11.). Ležal je v smeri Z—V, gl. 80 cm (pod pragom vhoda), spol: ž, starost: 25—30. Grobno jama so obdajali posamezni večji kamni, roki iztegnjeni ob telesu, leva goljenica nekoliko premaknjena v levo, lobanja ohranjena le v odlomkih (v glavnem le spod. čeljustnica). Na križnici je bila najdena železna pasna spona z ovalnim, drobno narebrenim obročem, enakomerno širok trn je vtaknjen skozi ostanke z rjo prepojenega pasu (vel. spone 2,2 × 3,4 cm). — Mi. S.

GRADEC NAD MIHOVIM. — V juniju in juliju 1988 smo nadaljevali z raziskavami na ledini Gradec nad Mihovim (n.v. 580 m) na severnih pobočjih Gorenjancev. Lokacija leži 20 minut hoje pod utrdbo na Zidanem Gabru. Nadaljevali smo na mestu, kjer smo jeseni 1987 izkopal manjšo sondu, v njej pa odkrili polkrožni zid apside.

Cerkve je orientirana v smeri SZ—JV z 58° odklonom vzdolžne osi od S.

Izkop smo nadaljevali na stiku apside z V steno na SV vogalu, nato pa sledili severni steni. V stena se nadaljuje proti S še preko vogala do roba terase. J polovica apside je bila pri nekem vkopu pred nami do temeljev oziroma do sterilne peščene osnove uničena. V JV vogalu cerkve je bil ohranjen del apnenega estriha.

Na J steni smo izkopali dve sondi 2 × 1 m, da bi ugotovili ohranjenost in velikost cerkvenega tlorisa. Odkrit je bil JZ vogal cerkve in tako so ugotovljene tlorisne dimenziije 9,30 × 10,70 m. Teren se na Z strani strmo dvigne in tu ni bilo prostora za narteks. Verjetno je bil prizidan na S strani ladje, na kar kaže tudi proti S podaljšan V zid.

V SV vogalu cerkve je bil odkrit grob. Grobna jama je bila zgrajena iz rezanih kosov lehnjaka, ki so ga najbliže lahko rezali v strugi Pendirjevke, pokrit pa je bil z masivnim pokrovom iz litovskega apnence. Skelet v grobu je bil razmetan in ne v celoti ohranjen. Pridatkov v grobu ni bilo, na vrhu pokrova pa smo našli bronasto poznoantično fibulo. Pod nivojem cerkve je bila odkrita obsežna prazgodovinska kulturna plast, ki pripada starejši železni dobi. S tem, pa tudi z na-

terenu vidnim ostankom okopa je ledinski ime Gradec potrjeno.

Delo bomo v letu 1989 nadaljevali. — D. B.

IVANK NAD SMARTNIM V TUHINJSKI DOLINI. — V sklopu arheološke topografije Tuhinjske doline je bila na hribu Ivank južno nad Smartnim (kota 681 m) odkrita obsežna poznoantična naselbina, v osnovi morda tudi prazgodovinska. Celoten vrh ter greben, ki se razteza proti JV v dolžini ca. 600 m, je v terasah, ki se širijo zlasti še po S po bočju navzdol. Tik ob vznožju hriba so t.i. Rosove groblje, kjer je bil ok. 1880 odkopan mozaik, na njivi pa se še vedno najdejo številne mozaične kocke. V celoti se našteje 45—50 naselbinskih teras. Na eni od njih, tik pod vrhom, je bilo v useku gozdne ceste najdenih več črepinj poznoantične lončenine, v profilu pa je vidna močna plast žganine.

Domačini pravijo, da je na vrhu Ivanka stal grad, kar pa je E. Cevc zanikal (Kamniški zbornik 6, 1960, 37—38 s.).

V izdelavi je geodetski posnetek lokacije. — Mi. S.

JURIŠNA VAS, Ančnikovo gradišče.

— V letu 1988 smo že tretjič zapored vključili mladinski raziskovalni tabor Smartno 88 — ZOTKS, gibanje »Znanost mladini« — v raziskavo poznorimske postojanke, poimenovane Ančnikovo gradišče nad Jurišno vasjo. Akcijo sta z razumevanjem podprli tudi občinska Raziskovalna in Kulturna skupnost Slovenska Bistrica. S sondno velikosti 7 × 3 m, smo nadaljevali ob lanskoletnem stičišču na severni liniji obrambnega zidu, kjer se je le-ta pravilno pokončno zaključil s podolžnimi klesanci. Glede na dano situacijo, je nakazoval bodisi možnost vhoda oz. izhoda iz gradišča v primeru hitrega umika pred napadom iz zahodne smeri (vzhodna in južna pa sta bili naravno nedostopni) ali pa že njegov zaključek. Na to nas navaja tudi lomljen zamik obrambnega zidu pred »vhodom«, kar je bilo izrednega pomena za obrambo severnih vrat.

Prav na tem delu teren strmo pada, plast strojno narite in zbitje zemlje je bila debeline tudi do 50 cm in smo jo le s težavo prebijali. Tako je temnosivočrna kulturna plast ležala neenakomerno globoko od 70—85 cm pod sedanjem povr-

šino in je bila na severnem predelu sonda debela še do 45 cm, proti vzhodnemu delu pa se je povsem izklinila.

Prav tako ni bilo več nadaljevanja pričakovanega obzidja in bomo morali odkriti večji sektor, da se bomo prikopalni do prvotnega stanja fortifikacije. Sterilna tla so valovita, rumenorjava peščena mrtvica s strmim padcem proti robu gozda in močnim vzponom proti vzhodu. Med drobnimi najdbami je poleg vsebinsko zaokrožene poznoantične keramike omembe vredna pasno spona ovalne oblike s stisnjeno sredino in jezičkom. Take spone so pogosta in priljubljena oblika pozne antike v Sloveniji in v vsem evropskem delu rimskega imperija (prim. M. Sagadin, AV 30, 1979, 308 ss.).

Naše terenske rezultate smo krajanom predstavili v prostorih osnovne šole Šmartno na Pohorju, kjer je bil tudi sedež raziskovalnega tabora. — M. S. G.

MIHOVO, IX, 13, Novo mesto. — V letošnji akciji smo v času od 20. do 22. 5. nadaljevali s sondiranjem na Zidanem gabru (glej poročilo za leto 1987 v Varstvu spomenikov 30, 1988, 264). Pri tem smo želeli podrobnejše razjasniti potek obrambnega zidu na severni strani utrdbe in ugotoviti ostanke eventualnih zgradb ob njem. Natančnejše določljive dele obzidja smo vrisali v geodetski posnetek terena, sonda za obzidjem pa je pokazala na obstoj manjše zgradbe na najvišjem delu hriba, zraven kote 684 m. S tem smo dobili osnovne podatke o obsegu stanovanjske in obrambne arhitekture v utrdbi. Vse sonde smo po zaključku akcije zasuli. Izkopano gradivo pravljamo za obdelavo. — S. C.

RIFNIK NAD ŠENTJURJEM, XVI, 29. — Pokrajinski muzej Celje je poleti in jeseni 1988 nadaljeval s sanacijskimi deli na rifniški poznoantični naselbini. Stanovanjski objekti:

Sl. 80. Rifnik — nadzidava hiš 4, 5 in 6
Fig. 80 — Rifnik — superstructure on houses 4, 5 and 6

hiša 5

Pri čiščenju zidov do skalne podlage smo ugotovili, da hiša 5 nima treh, ampak le dva prostora. Tretji, najbolj zahodni prostor, sodi že k novi hiši, ki še ni bila v celoti arheološko raziskana. Hišo 5 smo nadzidali in uredili notranjost ter okolico.

hiša 6

Nadzidali smo hišo 6, ki ima dva prostora, uredili notranjost in okolico.

Na v preteklih letih saniranem poznoantičnem kompleksu smo uredili poti za obiskovalce. — D. P.

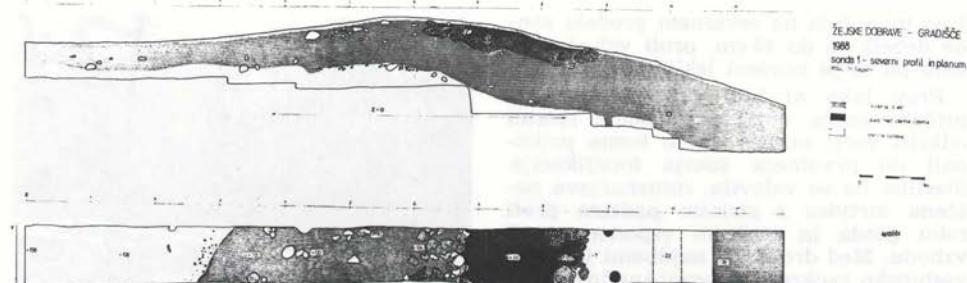
SV. JAKOB NAD POTOČAMI. — Pri gradnji vodovoda za novo planinsko kočo na poznoantični naselbini (glej VS 30, 1988, 265 ss.) so v nasprotju s soglasjem ZVNKD Kranj vkopali cisterno za vodo na najvišji točki hriba, takoj V od cerkve. Pri tem so prebili obrambni zid, ki s te strani zapira naselbino (deb. 80 cm, sega do globine 90 cm).

Napisana je bila prijava pristojnim inšpekcijskim službam v Kranju. — Mi. S.

ZGODNJI SREDNJI VEK

ŽEJSKE DOBRAVE PRI NAKLEM. — Od 12. 5. do 24. 5. 1988 je ZVNKD Kranj v okviru topografske akcije Levi in desni breg Save opravil arheološko sondiranje gradišča na žejskih dobravah. Gradišče leži na kamnittem pomolu nad izlivom Tržiške Bistrice v Savo, na levem bregu obeh rek (parc. št. 179—191,

k. o. Žeje). Na severu, jugu in zahodu je obdano s prepadnimi stenami, proti vzhodu pa je ločeno od ravnine s precej visoko jezo. Ta je na vrhu okrepljena z dokaj jasno vidnim nasipom, ki ga je moč slediti na vsem naravnou slabšev zavarovanem delu Gradišča. Izkopane so bile 3 sonde: sonda 1 (12 × 1 m) preko

Sl. 81. Žejske Dobrave — Gradišče, 1988: sonda 1, severni profil in planum 2

Fig. 81 — Žejske Dobrave — Gradišče (hillfort), 1988: trial trench 1, northern profile and planum 2

nasipa na V strani, sonda 2 (2×2 m) v notranjosti gradišča, sonda 3 (6×1 m) preko nasipa na S strani. Sonda 2 je bila že tik pod rušo povsem sterilna (kopano do gl. 80 cm). Tudi sondi 1 in 3 nista dali najdb, pokazali pa sta način gradnje nasipa in povsem preprosto plastovitost: humus (ca. 10 cm), t. i. »kulturno« plast sivorjave barve (sicer brez najdb, pač pa s koščki oglja, 40—80 cm), rdečerjava sterilna ilovica. Nasip je bil sestavljen iz 2 vzporednih suhih zidcev, zloženih iz

kosov labore (ki je tukaj matična osnova), širokih 50—80 cm, oddaljenih drug od drugega ca. 130 cm. V ta presledek med zidcema je nasuta nekoliko bolj rdečkasta in mastna zemlja, ki se jasno loči od »kulturne« plasti. V sondi 1 sta bili tik pred zunanjim zidcem najdeni še sledi 2 stojk, verjetno kolov palisade (premer okroglih lis v sterilni podlagi 20 cm). Zgradba nasipov govori za datacijo v zgodnji srednji vek. Drobnih najdb ni bilo, razen kosa žlindre. — Mi. S.

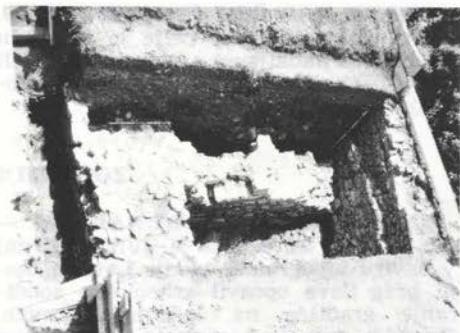
NOVEJŠE DOBE

BRANIK, grad Rihemberg. — Raziskovalna dela na gradu so bila tesno povezana z obnovitvenimi deli, ki še potekajo. Obnavljamo obrambni zid ob vhodu v grajski kompleks do višine kamnitega venca, zaradi česar je bil potreben večji izkop v teraso, tik ob sondi, ki smo jo izvedli v letu 1985. Izkop smo stalno spremljali in dokumentirali. Ob izkopu je bil odkrit večji del gotskega zidu, ki je povezoval južni palacij z vhodnim stolpom, in ugotovljena struktura zunanjega obrambnega zidu. Slednji zid je bil zgrajen na novo od tal, zidan iz obeh strani, kamenje vezano z malto (do sedaj smo sodili, da je suhi zid), zaradi dimenzij na dveh mestih posebej utrjen z varovalno peto v obliki masivnega stebra, ki je bil vezan z zidom. Po izgradnji je prostor do renesančne ronconde bil zasut z ruševinami. V nasutju smo odkrili grobo in fino keramiko, pretežno fajanso. Analiza še ni v celoti izdelana, očitno pa prevladuje keramika iz 16. stoletja. — Z. H.

ČRНОМЕЛЈ — SV. DUH. — V maju in juniju 1988 smo v okviru obnovitve-

nih del cerkvice sv. Duha v Črnomelju izvedli arheološko sondiranje na J strani cerkvene ladje. Sondiranje je bilo nujno zaradi odkritja dela zidu v izkopu za zračno kineto. Rezultati sondiranja, ki je trajalo 10 delovnih dni, so naslednji:

— v zračni kineti odkrita fronta zidu je notranja stran starega mestnega obzidja iz časov obrambe Črnomelja pred

Sl. 82. Crnomelj, Sv. Duh — sonda I

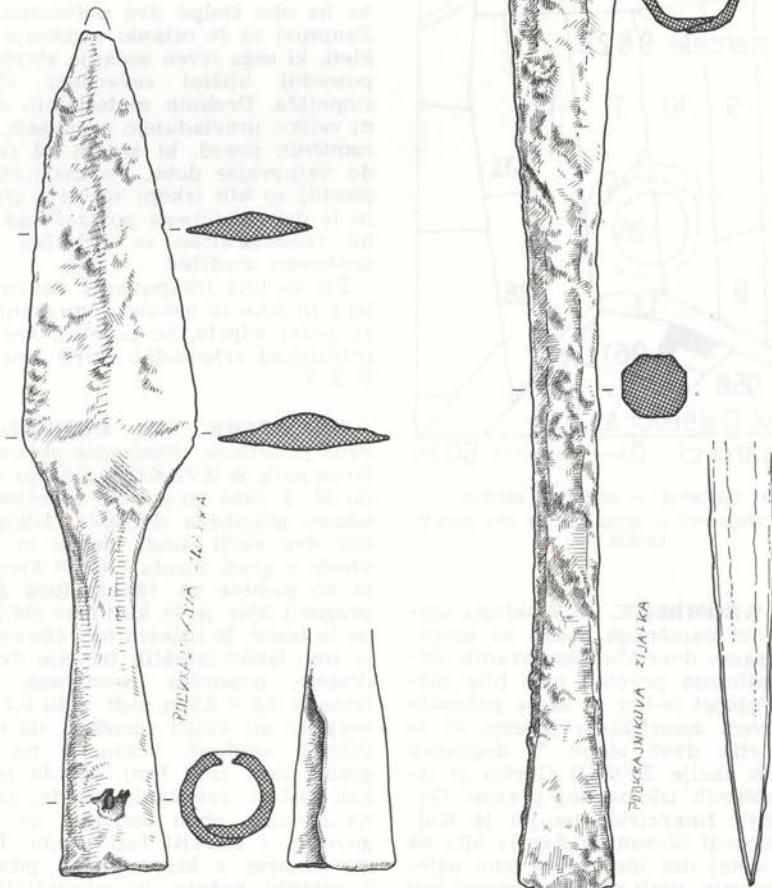
Fig. 82 — Crnomelj, Sv. Duh — trial trench I

turškimi vpadi. Obzidje, ki je bilo nad 1 m debelo, je na več mestih poškodovano zaradi kasnejšega pokopavanja (okolica cerkvice je bila v pokopališki rabi).

— V sondi je bil odkrit Z zid pravokotnega izven obzidja postavljenega obrambnega stolpa.

— Na dnu sonde, ki je segla do skalne osnine pomola nad sotočjem Lahinje in Dobličice, je bila ugotovljena zelo skromna antična in prazgodovinska plast. S tem je prvič materialno dokazana prazgodovinska naselitev črnomaljskega okljuka. — D. B.

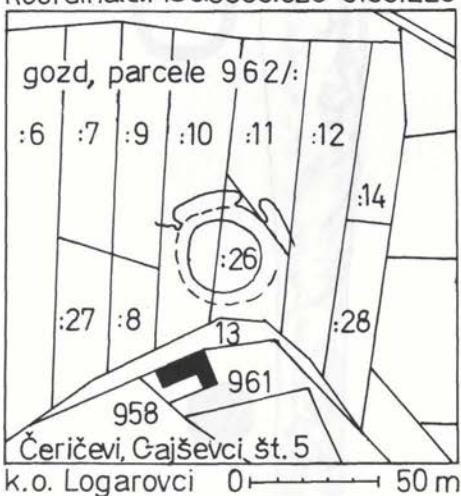
DOL, 1, XIV, Mozirje. — Sondiranje IzA ZRC SAZU v Podkrajinikovi zijalki, 820 m (kat. št. JZS 2697), je bilo paleolitsko negativno. Pač pa smo našli v sondi $3,5 \times 1,7 \times 2,5$ m v 0,25 m debeli humusni plasti železno dleto in sulično ost (sl. 83) ter nekaj drobcev popolnoma zoglenelih kosti. Najdbe so zelo verjetno srednjeveške. Lahko bi bile osnova pričevki o gozdnem možu, ki je živel v zijalki Menine planine blizu Nove Štifte (Planinski vest., 1958, str. 32). Tla jame in pobočje pred vhodom smo natančno pregledali z iskalcem kovin, vendar brez uspeha. — Ja. D., J. P. in Iv. T.

Sl. 83. Podkrajinikova zijalka — najdbi. Oboje železo, 1. 2. Risba D. Knific - Lunder
Fig. 83 — Podkrajinikova zijalka — two finds. Both iron, 1/2. Drawing by D. Knific-Lunder

GAJŠEVCI. Občina Ljutomer. — Med še neznane utrjene kope sodi tudi tista na robu grebena nad sedaj regulirano dolino Ščavnice zahodno od Ljutomera. Po Kovačiču (Ljutomer, 1926, 256) se tu omenja »med 11. 1453—1469« tudi obrambni stolp ali gradič, katerega ostanki se še vidijo, imenovale se je ta gradič bojda »Goličan«. Okrogla kopa z jarkom in nasipom je visoka 2,5, široka pa 20 metrov. Tik pod rušo so ruševine nekdanje stavbe (zdrobljena opeka, a nič lončenine), ki segajo 70 cm globoko. Nasip je čisto zemeljsko delo. Oblika najdišča je podana po začasni izmeri. — S. P.

Koordinate: MS 3:5585.025-5155.225

Sl. 84. Gajševci — situacija utrdbe
Fig. 84 — Gajševci — situation of the fortification

GRAD KROMBERK. — V sklopu ureditvenih del baročnega parka na severnem grajskem dvorišču izkopavanja oziroma sondiranja prvotno niso bila planirana. Nujnost le-teh pa se je pokazala že ob prvem zemeljskem posegu, ki je presekal stik dveh zidov. V dogovoru z nosilcem akcije ZVNKD Gorica je izvedbo zaščitnih izkopavanj prevzel Gorški muzej, financirala pa jih je Kulturna skupnost Slovenije. Ker je bilo na voljo le nekaj dni (na zidove smo nalegli 25. avgusta, park pa bi bil moral biti dokončno urejen do 9. septembra), smo morali deloma prilagoditi samo metodo

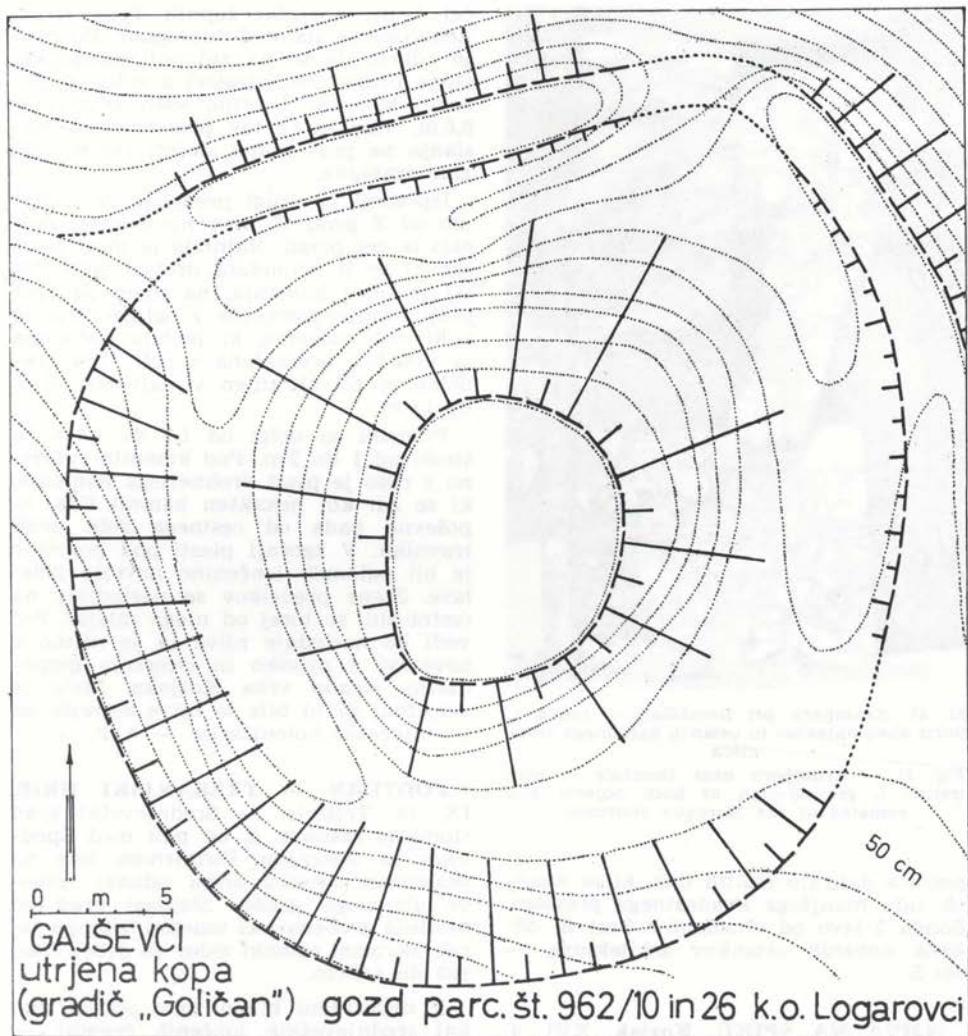
dela. Zato smo sledili le poteku zidov in to s pomočjo strojnega izkopa, ki je odprt na vsaki strani zidu po 0,80 m širok jarek s povprečno globino 1,50 m. Zaradi istočasno potekajočih urejevalnih del na parkovnih površinah tudi ni bilo mogoče uporabiti klasičnega sistema kvadrantov. Zato smo uporabili sistem geodetske mreže s polarno posnetimi detajlnimi točkami na zidovih, med točkami pa je bilo narejeno še »ortogonalno« snemanje.

Zaščitna izkopavanja so zajela celotno površino severnega grajskega dvorišča in odkrila del grajskega kompleksa v velikosti 20×30 m, le-ta pa se navezuje na notranji stranici SZ in SV stolpa. Po opustitvi dvoriščnih zidov sta bila kot del parkovne ureditve zgrajena simetrično na oba stolpa dva polkrožna zidova. Zanimivi so še ostanki nekdanje grajske kleti, ki sega izven sedanje stavbe, v neposredni bližini severnega vhodnega stopnišča. Drobnih materialnih ostankov ni veliko, prevladujejo predvsem deli keramičnih posod, ki segajo od renesanse do najnovejše dobe. Po zaključku izkopavanj so bili izkopi zasuti z gramozom in le del zahodnega polkrožnega zidu je bil rekonstruiran in vključen v novo parkovno ureditev.

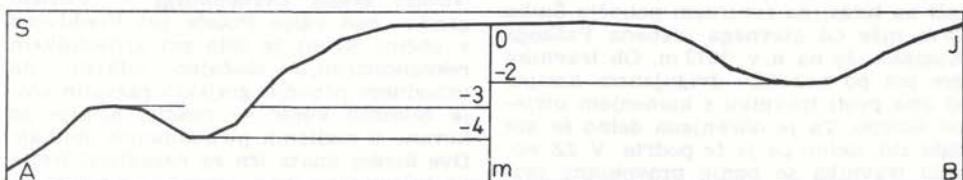
Žal so bila izkopavanja časovno omejena in tako so nekatera vprašanja ostala za sedaj odprta, še posebej, ker je bila pristojnost arheološke ekipe omejena. — B. Z. T.

KRUMPERK PRI DOMŽALAH. —

Pred pričetkom obsežnejše obnove gradu Krumperk je ZVNKD v Kranju od 15. 8. do 26. 8. 1988 opravil še arheološko raziskavo grajskega dvorišča. Izkopani sta bili dve večji sondi, desno in levo od vhoda v grad. Sonda 1 (16×4 m) je segla do globine ca. 120 cm (pod grajskim pragom) kjer je že kulturno sterilna gлина in lapor. Iz ruševin nad sterilno plastjo smo lahko izluščili temelje dveh kvadratnih prostorov neznanega namena (manjši $3,5 \times 2,7$ m, deb. zidu 0,7 do 1 m, večji ni bil toliko raziskan, da bi lahko določili velikost, vezan je na temelje gradu, deb. zidu 1 m). Morda je šlo za kak sistem varovanja vhoda, saj glede na datacijo obeh temeljev ne moremo govoriti o starejši fazi gradu. Datirana sta namreč s keramiko in posebno še z ostanki pečnic, ki ponavljajo motiv grba lastnikov Raspov iz 17. stol. in ki je vzidan nad notranjim portalom. Te

Sl. 85. Gajševci — utrjena kopa (gradič »Goličan«)
Fig. 85 — Gajševci — fortified hill (the small castle »Goličan«)

Sl. 86. Gajševci — prerez utrdbe
Fig. 86 — Gajševci — section of the fort

Sl. 87. Krumperk pri Domžalah — sonda 1, tloris obej objektov in ostanek baročnega stopnišča

Fig. 87 — Krumperk near Domžale — trial trench I, ground-plan of both objects and remains of the Baroque staircase

pečnice datirajo maltni tlak, ki se konča ob zidu manjšega kvadratnega prostora. Sonda 2 levo od vhoda (8×2 m) ni odkrila nobenih ostankov arhitekture. — Mi. S.

NJIVA NA ŠPIKU, Kozjak. XVI, 4, Celje. — Najdišče leži 300 m Z od cerkve Sv. Jošta na Kozjaku, ob poti, ki pelje na vrh Špika. Pot gre tu po južnem obrobju nekdanje njive, sedaj travnika. Ta leži na terasi na severnem pobočju Špika 25 m niže od glavnega grebena Paškega Kozjaka. Je na n. v. 1073 m. Ob travniku gre pot po nekoliko dvignjenem nasipu, ki ima proti travniku s kamenjem utrjeno škarpo. Ta je ohranjena delno še kot suhi zid, delno pa je že podrta. V JZ vogalu travnika se nanjo pravokotno priključi suhi zid, ki teče proti S v dolžini 11,3 m. V tako nastalem kotu je bila kamnita groblja, ki jo je jeseni 1985 za-

čel čistiti kozjaški župnik Tone Kruc. Zemljišče je namreč župnijsko. Pri tem je odkril, da se na zid poti naslanjajo štirje pravokotni prostori z zidci iz zloženih kamnov. Dolžina vseh skupaj je 6,8 m. Vsaj še en tak prostorček se naslanja na pravokotno stoječi zid na vogalu travnika.

Izpraznil je drugi predelek, če gledamo od Z proti V, in v njem našel polnilo iz več plasti. Najnižja je plast zemlje, ki so ji primešani drobci oglja. Na tej je plast kamenja, na njem pa spet plast zemlje pomešane z ogljem. Vse je pokrivala ruševina, ki je bila večinoma že dodobra preraščena z rušo. Zid predeleka je bil ohranjen v največji višini do 1,4 m.

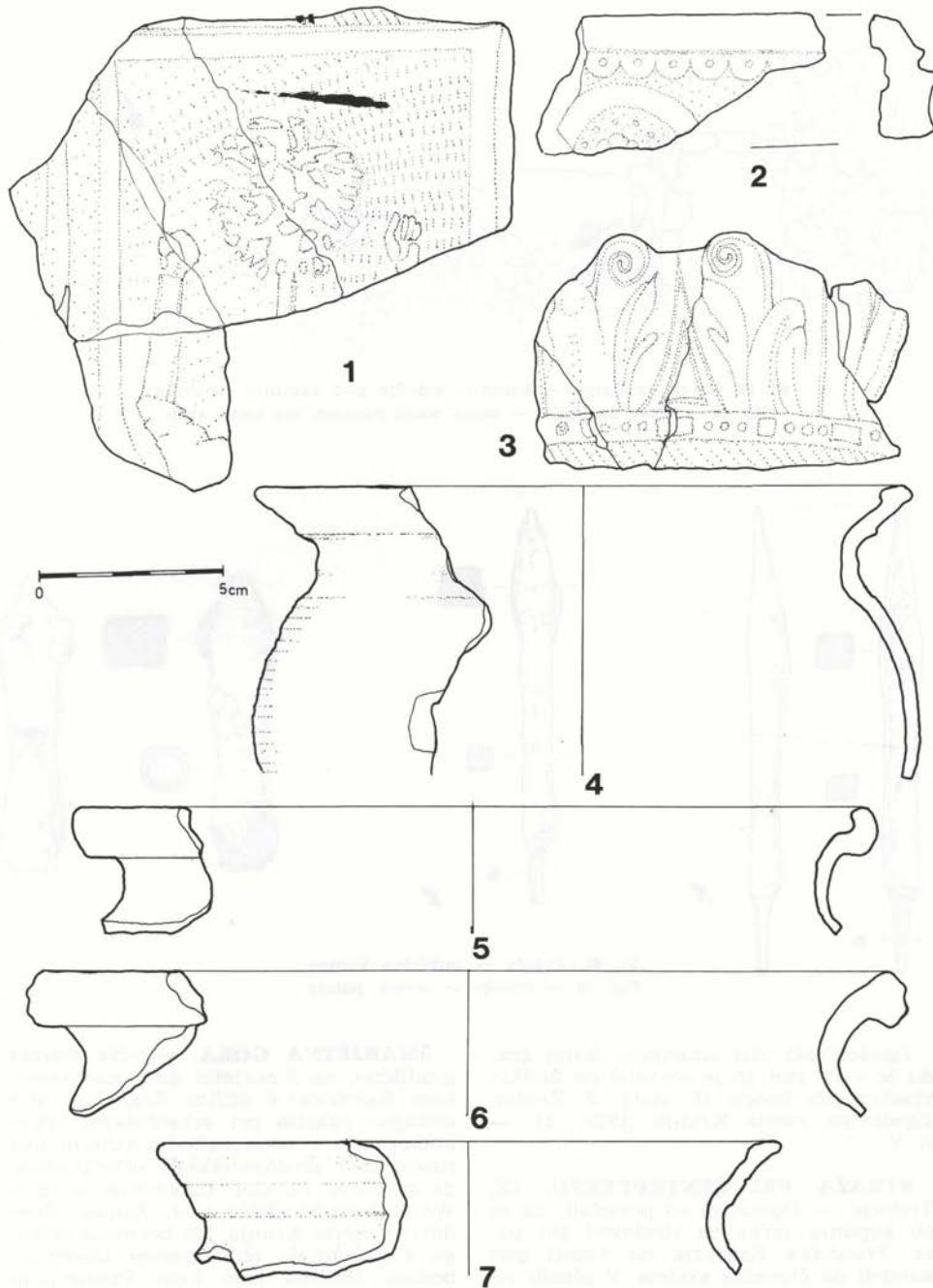
Predelki so dolgi od 1,3 do 1,8 m in široki od 1 do 2 m. Pod kamnito ruševino z rušo je plast drobnejšega kamenja, ki se zdi kot nekakšen kamnit tlak, ki poševno pada od cestnega zidu proti travniku. V zgornji plasti pod površino je bil odломek lončenine novejše izdelave. Stene predelkov se naslanjajo na cestni zid, so torej od njega mlajše. Pot vodi do naslednje njive in je očitno v povezavi z njivsko in siceršnjo gospodarsko izrabо vrha Kozjaka. Malo je verjetno, da bi bile te njive starejše od srednjeveške kolonizacije. — A. P.

PODTURN — TREBANJSKI HRIB, IX, 16, Trebnje. — Srednjeveški grad stolpaste zasnove. Z od poti med Spodnjim in Zgornjim Podturnom leže na skalnatem odršku hriba ostanki zasnove utrjenega gradu. Stolpast grad od ostalega grebena loči umetno izkopan jarek, skromni ostanki zidov so debeli med 120 do 140 cm.

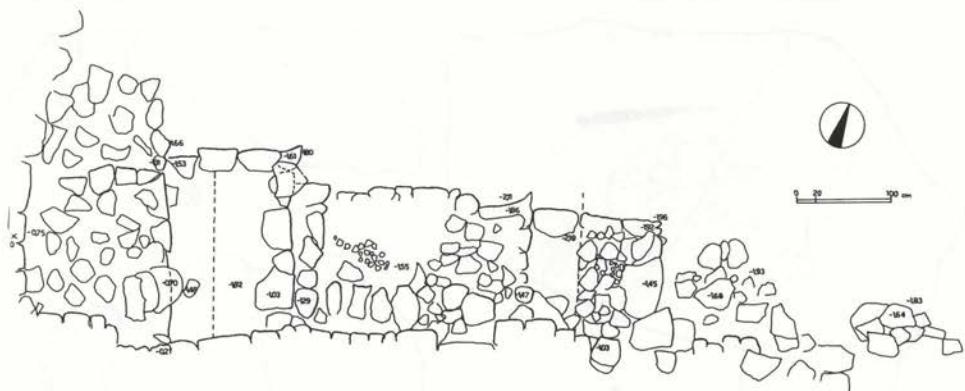
V neposredni bližini smo pobrali nekaj srednjeveških lončenih črepinj. — B. K.

POTOČE PRI PREDDVORU. — »Na Novem gradu (Neuenburg) — Pustem gradu« nad vasjo Potoče pri Preddvoru v občini Kranj je bilo pri arheološkem rekognosciranju slučajno odkrito na vzhodnem pobočju grajskih razvalin troje železnih konic — puščic. Konice so kovane v različnih piramidalnih oblikah. Dve konici imata trn za nasaditev, tretja pa tulec.

Dolžine puščic 9 cm, sl. 1; 7,5 cm, sl. 2; 5,5 cm, sl. 3.

Sl. 88. Krumperk pri Domžalah — pečnice in lončenina iz sonde 1; pečnice so glazirane
 Fig. 88 — Krumperk near Domžale — tiles and pottery from the trial trench 1; the tiles are glazed

Sl. 89. Njiva na Spiku — kamnito zidovje pod kamnito ruševino
Fig. 89 — Njiva na Spiku — stone walls beneath the stone ruin

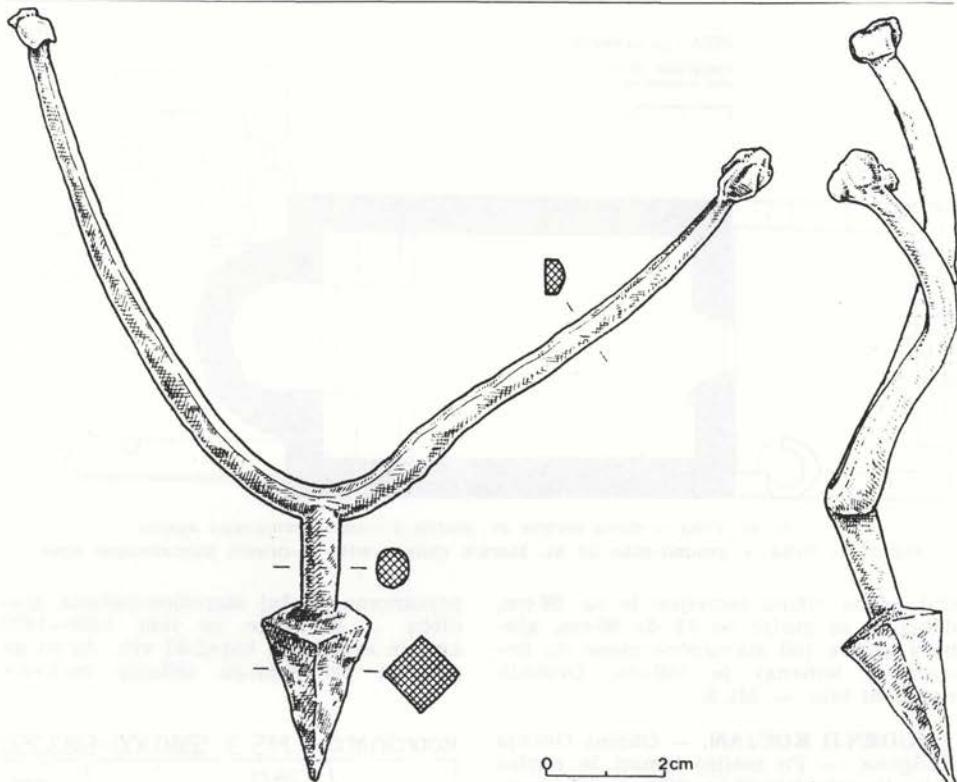

Sl. 90. Potoče — puščične konice
Fig. 90 — Potoče — arrow points

Zgodovinski viri omenjajo obstoj gradu še v 12. stol. in je obstajal do turških vpadov (ob koncu 15. stol.). J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja (1939), 19. — A. V.

STRAŽA PRI SENTRUPERTU, IX, Trebnje. — Domačini so povedali, da so ob kopanju jarka za strelovod pri p.c. sv. Frančiška Ksaverja na Veseli gori naleteli na človeške skelete. V pisnih viroh se grobišče okoli cerkve, ki je mlajšega nastanka, a stoji na prazgodovinskem gradišču, ne omenja. — B. K.

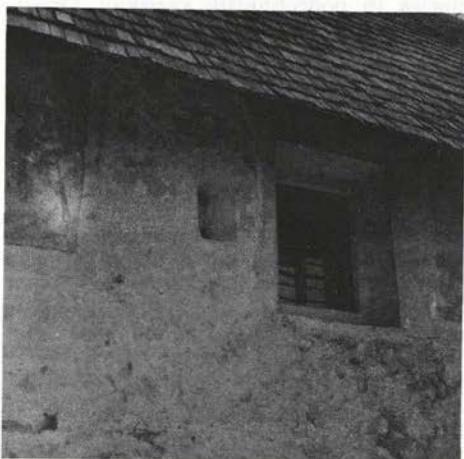
ŠMARJETNA GORA. — »Na starem gradišču«, na Šmarjetni gori, nad zaselkom Rakovica v občini Kranj, je bila slučajno odkrita pri arheološkem rekonosciranju v severozahodni strmini pod ruševinami srednjeveškega ortenburškega gradu iz 12. stol. (imenovan je grad Wartenberg-Stražišče v J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, 26) bronasta ostroga s piramidno oblikovanim trnom — bodico. Dolžina trna 2 cm. Primerjalni vir: B. Novotny, Vyznam podkov, ostruh a uidel s hradiska Vysoka Zahrada — castrum Strachotin v Dolních Vestonic

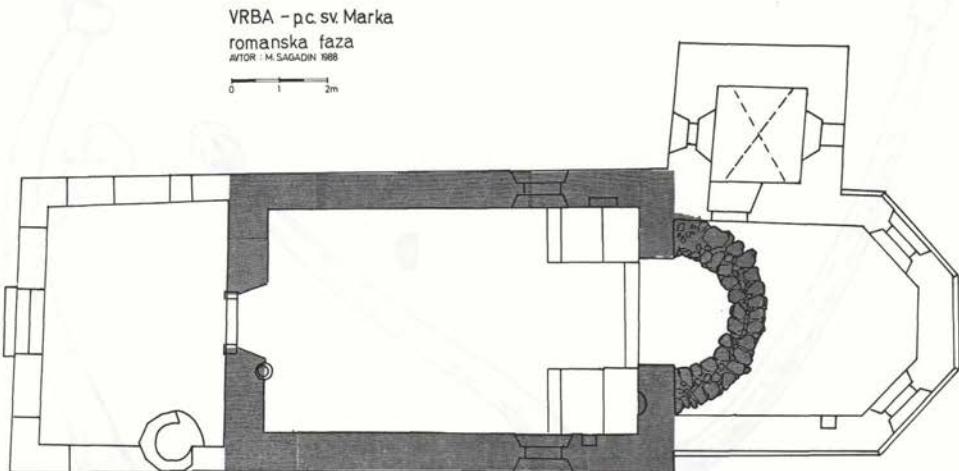
Sl. 91. Smarjetna gora (nad Rakovico) — gradišče: železna ostroga
Fig. 91 — Smarjetna gora (above Rakovica) — hillfort: iron spur

na Morave, Archaeologia historica (1979),
4, 292. — A. V.

VRBA — p. c. sv. Marka. — Ob konzervatorskih delih znotraj in zunaj p. c. sv. Marka v Vrbi je ZVNKD Kranj od 9. 8. do 11. 8. 1988 opravil tudi arheološko sondiranje prezbiterija. Že večkrat je bila namreč zaradi koničnosti ostenja polkrožnega slavoloka in zaradi fragmentarnega ohranjenosti fresk na tem ostenju zapisana trditev, da je ostenje slavoloka pravzaprav ostanek polkrožnega (apsidalnega) oltarnega prostora (npr. M. Zadnikar, Romanika v Sloveniji, 1982, 250 ss.). Letošnje sondiranje je to domnevno potrdilo. Najdeni so bili v celoti ohranjeni temelji romanske apside, ki nadaljuje polkrožno linijo, kot jo nakazuje konično ostenje slavoloka. Temelji so grajeni iz velikega oblega rečnega kamena, povsem neobdelanega, ostankov veziva v temeljih sploh ni bilo. Plast malte se pojavi šele na vrhu temeljev tam, kjer se pričenja vidni del zidu.

Sl. 92. Vrba — podr. cerkev sv. Marka — novoodkrito okence v južni steni
Fig. 92 — Vrba — filial church of St. Mark's — the newly discovered small window in the southern wall

Sl. 93. Vrba — tloris cerkve sv. Marka z vrisano romansko apsido

Fig. 93 — Vrba — ground-plan of St. Mark's church with in-drawn Romanesque apse

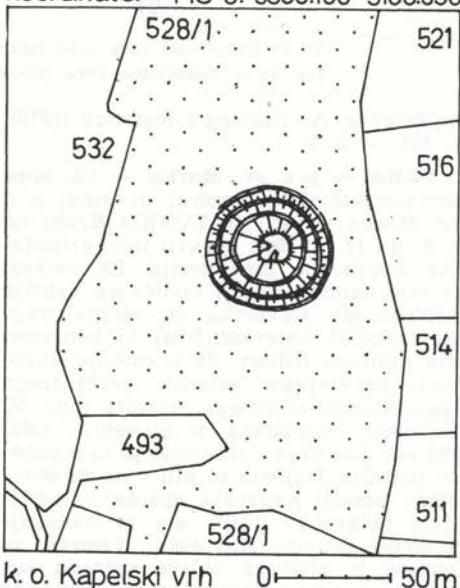
Ohranjena višina temeljev je ca. 80 cm, debelina se giblje od 75 do 90 cm, globina apside (od slavoločne stene do notranjega temena) je 190 cm. Drobnih najdb ni bilo. — Mi. S.

ZGORNI KOCJAN. — Občina Gornja Radgona. — Po zasilni izmeri in narisu skice tlorisa okopov gradišča v tako imenovani Šutjovi grabi je sedaj dana podlaga za morebitno izdelavo dokončnega tlorisa in podrobnejših raziskav. Osrednja kopa, obdana deloma z dvojnim jarkom, ki že od nekdaj spominjala na gomilo, zato je ljudsko izročilo videlo v njej tudi Atilov grob. Naselitveno točko je v njej videl že A. Krempel (Dogodivšine štajerske zemle, 1845, 55): »Na Kaciani je bukovje, gradišče imenovano, v temet je okrogli brežec z dvojim globokim jarkom obdan. Od tega brežčesa se povéda, da je tu nekda krala Atila grad bil; ... Tu so tudi nenavadno velike živinske in človeške kosti vunskopane.«

Kdaj sta nastala oba velika vkopa v osrednji del utrdbe, ni znano, vsaj deloma pa izvirata od raziskovanj A. Müllnerja leta 1871, ki je v nasipu odkril sledove palisad, v kopi pa kose ilnatega premaza in črepinje posod. Najdbe niso ohranjene, utrdbo pa je Müllner ocenil kot »Opferstätte« (Argo 3, 1894, 219, 5, T. 16:1-3). O utrdbi sta pisala tudi F. Kovačič in W. Schmid. Prvi je v ČZN 15, 1919, 81 razložil: »Ostanki tega gradu se še sedaj vidijo v gozdu ... ter kažejo

popolnoma značaj staroslovanskega gradišča. ... Kamenje so leta 1822—1823 kmetje zvozili na kapelski vrh, da so ga porabili pri zidanju sedanje cerkve.*

koordinate: MS 3: 5580.100-5183.350

Sl. 94. Zgornji Kocjan — utrjena kopa, situacija
Fig. 94 — Zgornji Kocjan — fortified hill, situation

Sl. 95. Zgornji Kocjan — kopa utrdbe od jugozahoda

Fig. 95 — Zgornji Kocjan — fortification hill seen from the southwest

Drugi ga je v Zeitschrift des hist. Vereines für Steiermark 18, 1922, 42 uvrstil med tako imenovane ranosrednjeveške »Hausberge«. Poznejših resnejših ocen ali raziskovanj — razen topografske opredelitev v prostoru — ni bilo, če ne upoštevamo naknadne Kovačičeve (Ljutomer, 1926, 7) ocene, da gre za »navaden srednjeveški obrambni stolp, ki lahko seveda sega tudi v rimsко in predrimsko dobo«. O izročilih okrog te utrdbe je leta 1930 v svoji knjigi Bajke in povesti slovenskega ljudstva pisal J. Klemrina, najnovejši povzetek vsega tega pa je pred nedavnim (s sliko kope) ob-

javil R. Radešek (Večer 42, Maribor 13. 11. 1986, št. 192, str. 8).

Dokončne razjasnitve tega najdišča torej še ni. Zanimiva je predvsem njegova lega na strmem pobočju grebena tik nad dolino, kar ga v resnici skriva pred pogledi od daleč in je tako za prazgodovinska gradišča kot za poznejše utrjene postojanke izjemna. Največ verjetnosti je seveda za utrjeno postojanko iz srednjeveških obdobij, ki pa že glede na majhen prostor (š. 35 m) ni mogla biti kaj drugačega kot lesena (ali zidana?) stavba manjših izmer. — S. P.

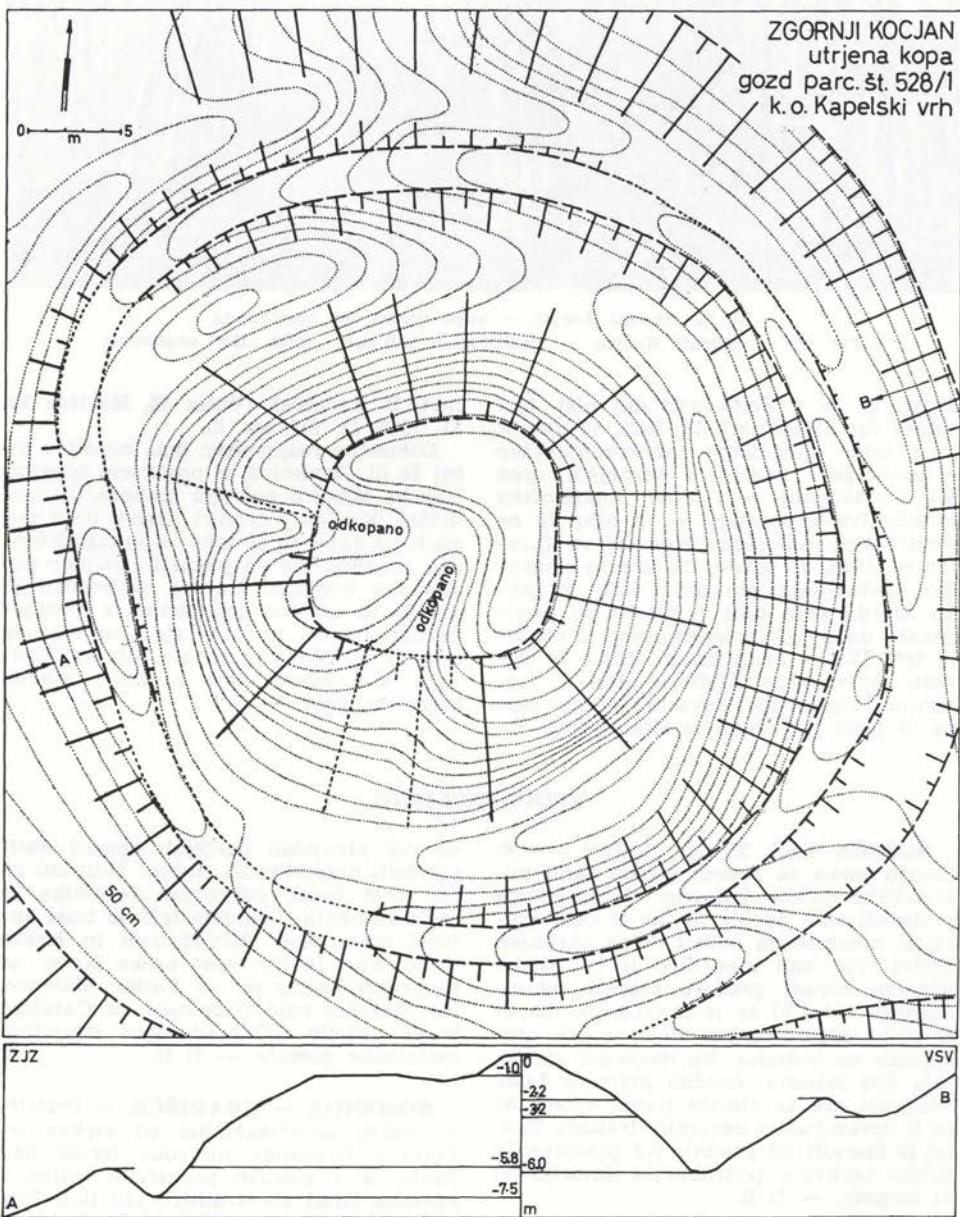
NEOPREDELJENO

BUŠEČA VAS, XII, 9. Brežice. — Ob izkopu jarka za zračno kineto okoli pokopališke cerkve Žalostne Matere božje v Bušeči vasi je bil tik ob S delu gotskega prezbiterija odkrit delno ohranjen skelet. Tik nad medenico je bil skelet odrezan zaradi gradnje nekega sekundarnega zidu, ki se je pravokotno navezoval na apsido cerkve. Roke so bile prekrivane na trebuhi. Na medenici sta ležala dva železna obročka premera 5 cm. Verjetno gre za obroča pasne spone, ki se je zavezovala z usnj enim trakom. Skelet je starejši od gradnje 5/8 prezbiterija gotske cerkvice, podrobnejša datacija pa ni mogoča. — D. B.

DOL. SKOPICE, XII, 10. Brežice. — Pri vasi Skopice, južno od avtoceste, je

na več nivojskih parcelah opaziti dosti antičnih naselbinskih sledov. Izolirani so bili kosi tegul, odlomkov keramike in obilo kamenja. Lokacija leži ob trasi antične ceste med Neviodunom in Krško vasjo, kjer je bil most preko Krke, na nasprotni strani pa so Velike Malence. Na območju med Skopicami in Čatežem je po načrtih AC predvidena izgradnja cestinske postaje. — D. B.

KOMENDA — GRADIŠČE. — Približno 250 m severozahodno od cerkve sv. Petra v Komendi, na robu terase nad Pšato, je z gozdom poraščena ledina z imenom Grad ali Gradišče (ali tudi Tičnica). Domačini vedo povedati, da je tam stal grad in da je tam tudi že kopal Valter Šmid, ki pa ni nič našel. Na tere-

Sl. 96. Zgornji Kocjan — tloris utrjene kope
Fig. 96 — Zgornji Kocjan — ground-plan of the fortified hill

nu so dobro vidni obrambni jarek in dokaj visoki zemljeni okopi, ki obdajajo vzvišen pravokoten prostor (ca. 30×35 m), na katerem se sluti obris pravokotne stavbe. — Mi. S.

SELA PRI RATEŽU, IX, 1, Novo mesto. — Slavko Šeruga iz Sel pri Ratežu je naletel pri kopanju gradbene jame za krmni silos na globini 1,5 m pod debelo plastjo proda na celo keramično posodo. Po pripovedovanju najditelja je šlo za posodo grobe fakte, ki se mu je razletela, zato je najdbo zavrgel. Najdišče leži v ozki dolini Rateškega potoka in doslej ni bilo registrirano. — D. B.

ŠMALČJA VAS, IX, 13, Novo mesto. Ledina Grabnica. — Lastnik njive z le-

dinskim imenom Grabnica (parc. št. 1479, k. o. Gradišče) Martinčič iz Šmalčje vasi pri Šentjerneju je povedal, da se na osrednjem delu njegove njive pojavlja množica kamenja. Ob ogledu terena smo na nekoliko napetem delu njive res našli kamenje, drugih datacijsko oprijemljivih elementov pa ni bilo. — B. K.

VELIKE MALENCE, XII, 10, Brežice. — V letu 1988 smo nadaljevali z elektrorezistenčnimi meritvami okoli in na nezasedenem delu pokopališča na Velikih Malencah. Izmerjena je bila celotna površina antične naselitve na terasi J od Krke, obdelava meritev pa zaradi izgube opreme (aparature Geoscan in računalnik Epson) trenutno ni mogoča. — D. B.

NEGATIVNO

KRANJČIČ NAD SREDNJIMI BITNJAMI. — Od 13. 5. do 18. 5. 1988 je ZVNKD Kranj v okviru topografske akcije Levi in desni breg Save arheološko sondiral vzpetino Kranjčič nad Sr. Bitnjami pri Kranju (parc. št. 2333—2338, 2269—2271, 2285—2288, k. o. Žabnica). Hrib ima pod vrhom, zlasti na jugozah. pobočju, nekaj izrazitih, očitno umetnih teras. Izkopani sta bili 2 sondi 4×1 m, ki pa nista dali najdb. Le v sondi 2 (na predzadnji terasi JZ pobočja) se je tik nad sterilno (rdečkasto, nekoliko peščeno) ilovico na globini 45 cm pojavila tanke sivkasta plast s številnimi drobcii oglja. — Mi. S.

POMJAN, IV/8. — Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran je v letu 1988 nadaljeval s topografsko-sondažnimi raziskavami arheološkega rezervata Pomjan. Arheološka sondiranja na parc. št. 243/9 in 243/10 severno od lociranega grobišča (glej: VS 29, 1987, 262) so bile negativna (sonde 2E-G/88). Negativne so bile tudi sonde na parc. št. 105 in 77/2 k. o. Pomjan (sonde 10 in 11/88).

Topografsko pa smo pregledali parc. št. 77/2, 77/1, 68/1, 1062 in 1067 k. o. Pomjan brez pričakovanih rezultatov. — Ma. S.

ORMOŽ. — Pri izkopu za novogradnjo na parc. št. 106 k. o. Ormož, lastnik Podgorlec Stanislav, nadzor ni dal nobenih arheoloških rezultatov. Parcela leži v zamočvirjeni dolini ob potoku, plast pa je na vrhu le travna ruša, pod njo pa rušena mastna sterilna ilovica, pomešana z muljem. — I. T.

Občina ORMOŽ. — 1. V februarju 1988 je bil opravljen ogled in občasnji nadzor prizidka k OŠ na Hardeku. Posebnosti v linijskih do 50 cm globokih izkopih za temelje prizidka ni bilo, pa tudi Pokrajinski muzej iz Ptuja je pred leti na tem mestu sondiral, raziskal kulturne plasti in tako teren pripravil za gradnjo prizidka.

2. Avgusta smo opravili ogled v Rakovcih pri Tomažu pri Ormožu, kjer je Djomba Milica našla pri izkopu za hlev v gramozni plasti del srednjeveške lončene pečnice z reliefom viteza na konju.

Na njivi, parc. št. 434/1 k. o. Rakovci, lastnica Belšak Pavla, so bili večkrat v preteklosti najdeni bronasti novci, ki pa so izgubljeni. Ogled njive daje možnost rimske kulturne plasti, kar pa je potrebeno s sondom še dokumentirati in preveriti keramične najdbe. — I. T.

Etnološka dediščina, ljudska arhitektura

Avtorji:

- A. P. — Andrejka Pavlin, ZVNKD Gorica
 B. K. — Bojan Klemenčič, ZVNKD Gorica
 B. Z. — Branko Zbačnik, ZVNKD Gorica
 E. D. — Eda Drašček, ZVNKD Gorica
 E. B. M. — Eda Benčič Mohar, MZVNKD Piran
 G. B. — Gordana Beltram, ZVNKD Maribor
 J. S. — Jelka Skalicky, ZVNKD Maribor
 M. M. — Mitja Mozetič, ZVNKD Gorica
 M. H. P. — Milena Hazler Papič, ZVNKD Celje
 R. P. — Rudi Pergar, ZVNKD Gorica
 S. G. — Silvester Gaberšček, ZVNKD Kranj
 V. H. — Vito Hazler, ZVKD Celje
 V. K. — Vladimir Knific, ZVKD Kranj

AJDOVŠČINA. — Objekt na Vilharjevi 25, v katerem je delovala ena izmed prvih papirnic pri nas, je bil že večkrat predelan. Po izročilu in letnici na glavnem rustikalno obdelanem portalu, naj bi papirnico leta 1777 postavili grofje Lanthieri. V času francoskih vojn pa je že prenehala delovati. Objekt, ki danes služi v stanovanjske namene, predstavlja le še nemo pričo nekdanje industrije ob Hublju. Stanovanjska skupnost objekt adaptira in ker smo vztrajali, da ostane stavbna lupina nespremenjena, smo sodelovali v komisiji za izbiro idejnega projekta. — A. P.

AMBROŽ POD KRVAVCEM, Kranj. — Gradnja prizidka pri gospodarskem poslopu na parc. št. 1150/1, 1151 k. o. Senturška gora. — V. K.

BAŠELJ, Kranj. — Gradnja gospodarskega poslopa na parc. št. 310/1 k. o. Bela, legalizacija gradnje. — V. K.

BELTINCI, Murska Sobota. — Dovolili smo porušiti v Ravenski ul. 26 cimprano, s slamo krito domačijo »na akel«, ki je že dolgo zapuščena. Dali smo navodila za gradnjo nove hiše. — J. S.

BILJANA, N. Gorica. — V naselju je lastnik del podrtega, spomeniško zaščitenega poslopa, ponovno pozidal. Žal se

ni držal osnovnih gabaritnih danosti celotnega objekta. Na zavodu smo začeli z idejno ureditvijo neustreznega objekta, ki je nastajal s priglasitvijo del, po enako neustremnem projektu. — B. K.

BLED, Radovljica. — Na parc. št. 78 k. o. Želeče je predvidena nadzidava garaze za stanovanjske namene, na parc. št. 742/1, 743/1 k. o. Želeče pa gradnja nadomestne stanovanjske hiše. — V. K.

BOHINJ, Radovljica. — Pri izdelavi strokovnih osnov za Pup Bohinj so bila podana etnološka-konservatorska izhodišča za vrednotenje stavbne in naselbinske dediščine ter kulturne krajine, kar je moč strnjeno povzeti:

1.

Bohinj naj se obravnava kot enotno, zaključeno, celovito območje, ki ga je moč geografsko opredeliti z »vodozbirnostjo« zemljišča.

2.

V času prevladujočega kmetijskega gospodarstva (in na njem temelječih družbenih ureditvah) so ljudje razdelili območje Bohinja na manjša področja, znotraj katerih je bilo ozemlje in zemljišče v lasti ali v upravljanju ljudi srenje. V srenji (so in še) ljudje uresničujejo, opredeljujejo, potrjujejo, ohranjajo in razvijajo svoje pravice, privilegije, pristojnosti, dolžnosti in stremljenja ter druge smotre, ki so sicer pogojeni tudi z naravnimi in klimatskimi danostmi, a hkrati odraz sočasnega človeškega in splošnega kulturnozgodovinskega in gospodarskotehnološkega razvoja.

Lastništvo in pripadnost zemlje in zemlji je ena tistih temeljnih vrednot s katero se potrjuje in dokazuje eksistenčnost in suverenost srenje ali posamežnika. Z ozemljem je najtesneje povezana ljudska zavest pripadnosti prostoru in družbi, znotraj katere se prvenstveno uresničujejo konkretni interesi ljudi, se krepi, ohranja in razvija zavest pripadnosti prostoru in razvija zavest svobodnega vključevanja pri oblikovanju razvoja območja Bohinja kot celote.

3.

Kdaj in zakaj je nastala notranja delitev Bohinja na srenje, ni moč ugoto-

viti, le sklepamo lahko, da razdelitev ni bila slučajna, niti ne neutemeljena, niti ne brez pretehanosti in ne brez domišljenega upoštevanja naravnih danošči, gospodarskih možnosti in življenjskih potreb ter hotenj.

Leta 1826 je bilo dokumentiranih 8 katastrskih občin, za katere je moč predpostaviti, da sovpadajo, pokrivajo stare srenje Studor, Srednjo vas, (Bohinjsko) Češnjico, Gorjuše, Savico, (Bohinjsko) Bistrico, Nomen in Nemški rovt. Hkrati smemo še predpostaviti, da razdelitev na srenje v preteklosti ni bila izvedena naenkrat in tudi ne v takšni obliki kot jo poznamo danes, ampak so se »meje« srenj spremenjale razvojno. O tem nam morda pričajo t.i. »pretenzijske zahteve«, ki so dokumentirane pri izdelavi katastra leta 1826, ko so posamezne srene — katastrske občine — še utemeljevale svoje ozemeljske pravice ali zahteve do dela ozemlja sosednjih srenj (npr. k. o. Srednja vas in k. o. Savica ter k. o. Studor).

4.

Skozi čas so ljudje na dokaj obseženem, a naselitveno in gospodarsko dokaj enostransko pogojenem območju Bohinja oblikovali in razvili domišljeno in učinkovito, na kmetijstvu temelječe gospodarjenje.

S tankočutnim poznavanjem klimatskih razmer, časovnih ritmov narave in pretehanim koriščenjem naravnih danošči ter ob človeški iznajdljivosti, vztrajnosti, delavnosti ter medsebojnih človeških in družbenih odnosih ter utrjenih zemljiskoklastniških razmerjih, so si ljudje Bohinja zagotovili življenjsko in gospodarsko eksistenco, hkrati pa izoblikovali in ustvarili specifično, karakterno kulturno krajino.

Gospodarjenje v Bohinju ni bilo enoplastno. Res je temeljilo na kmetijstvu, na dopolnjevanju poljedelstva in planšarske živinoreje, a je bilo gospodarjenje vzporedno obogateno s fužinarstvom, pa tudi z drugimi spremnimi rudarskimi, gozdarskimi, obrtniškimi, tovorniškimi, gostinskim, upravnimi, duhovnimi in drugimi dejavnostmi. Bohinj ni bilo (in ni) »zaprt« območje, ampak vedno gospodarsko odprto navzven, saj je (bilo) le tako moč zagotoviti preživetje in zasluzek za številno prebivalstvo. Svetovne družbene spremembe in gospodarskotehnološke iznajdbe zadnjih stoletij, še zlasti pa zadnjih desetletij,

pa so močno posegle v tradicionalno gospodarjenje in tudi kulturno krajinu Bohinja. Propad fužinarstva, posegi v bohinjskih gozdovih, gradnja železnice, vpliv frontnega zaledja v vojni, uveljavljanje dela v industriji, turizem s hoteli in športnimi objekti, planinskimi domovi, počitniške hiše, ceste, nove gradbene tehnologije in spremenjen arhitekturni okus, pa tudi spremembe vrednot dela v kmetijstvu in še marsikaj drugega, vzporednega, a manj zaznavnega, je močno spremenilo in spreminja gospodarsko strukturo in tudi materialno podobo kulturne krajine v Bohinju.

5.

V preteklosti, v času najtesnejše eksistenčne, prehrambene odvisnosti od narave, so Bohinjci razvili spoštljiv, a praktičen odnos do narave.

S svojim delom, z oranjem, s košnjo, s pašo živine, s krčenjem gozda ali grmičevja, z žganjem apna ali s kuhanjem oglja, z utiranjem poti, s kopanjem peska ali rude, človek ni ropał narave, ampak je le preoblikoval, osmišljeno koristil od narave obogateno lastno delo. Človek je od narave spremjal njen vrnjen, pomnožen dar, sad, plod.

Svoja bivališča, domove, staje in hlevne, stoge in senike, zaselke in vasi, planšarije, mline, fužine, kovačnice, žage, cerkve in gradove ljudj v Bohinju niso gradili na izpostavljenih, daleč vidnih mestih, ampak na skrbno izbranih, zavetrnih krajih. Hkrati so naselja, planine, stavbe lahko dostopne za človeka, za žival, dosegljive za spravilo pridelka ali priročne za tisti namen, za katerega so bile zgrajene.

Za gradnjo je uporabljeno lokalno gradivo (kamen, pesek, apno, les) v vsej pestrosti prepletanja tako, da so stavbe tako rekoč »zrasle« iz zemlje, vračene v pokrajino. Ljudje so gradili naselja, stavbe po nenapisanem, a vedno veljavnem pravilu skrbnega gospodarjenja, da naj stavbišča, poti zavzemajo čim manj zemljišča tako, da se (za pridobivanje hrane in za bodoče rodove) ohrani čim več zemlje, prostora.

Ljudje so imeli spoštljiv, odgovoren, varčen odnos tako do vsakega koščka zemlje, kakor do mogočnih, tako rekoč neizčrpnih naravnih virov in bogastev: gozdov, melišč, planin, visokogorskih planot in planin ali golih vrhov gora,

do voda, rek, jezer. Slednje jim je bilo, kot je moč sklepati, še posebno sveto: na obali jezera niso gradili stavb, naselij, še celo cerkvi sv. Janeza in sv. Duha sta od jezera spoštljivo umaknjeni v breg.

In kakšen odnos do zemlje, do te ne-nadomestljive dobrine, imamo danes?

6.

Res, bili so časi, ko so ljudje pri uresničevanju svojih življenjskih in gospodarskih nalog gradili in ustvarjali stavbe, naselja, ki jih danes vrednotimo kot kulturno dediščino ali kulturno krajino v najširšem pomenu besede. Vprašati se moramo, ali je danes tudi tako oziramo katere so tiste vrednote, ki jih želimo ohraniti in na njih graditi sodobno kulturno krajino:

— zemlja, zemljišče, prostor je nena-domestljiva naravna dobrina, trajna vrednota, ki jo je potreben stalno varovati, ohranjati;

— ob spremenjenem vrednotenju pašniške živinoreje, ob opuščanju paše in zaraščanju pašnih planin ter propadanju stanov, staj, naj se ne spremeni namembnost teh zemljišč niti ne objektov (če zaraščanje in propadanje ne razumemo kot hoten poseg) kajti zaraščeno, opuščeno krajino je moč ponovno urediti za kmetijsko gospodarjenje tako, kot je v preteklosti človek moral poiskati ustrezna zemljišča in jih urediti za pašo;

— izven obstoječih strnjeneih naselij, zaselkov, vasi ali samotnih kmetij naj se ne gradi (bivalnih, gospodarskih, še manj počitniških) stavb ali le izjemoma za potrebe domačega prebivalstva, za zgostitev lokalne industrije ali hotelske ponudbe;

— znotraj obstoječih naselij, na stavbo-vo omejenem prostoru, naj se išče nove, obogatene, dopolnjene, revitalizirane možnosti uporabe in gradnje: novo naj bo v vseh ozirih boljše od starega, torej z upoštevanjem starih izkustev, spoznanj, rešitev. Potrebna pa je evdenta, dokumentacija obstoječega, starega stanja kot izhodišče za nastajanje novega ali za ohranjanje starega, če je to ohranitve vredno in potrebno, možno. Pri projektiranju konkretnih prenov starih stanovanjskih ali gospodarskih objektov v starih naselbinskih jedrih bi bilo potrebno stalno sodelovanje konservatorjev in arhitektov pri vrednotenju starih

kvalitet in pri iskanju in oblikovanju novih rešitev, hotenj;

— kljub novim oblikam gospodarje-nja (industrija, turizem...) naj se ohra-ni kmetijstvo kot primarna oblika go-spodarstva;

— na območju naj se ne gradi objek-tov za občasno bivanje (t. i. počitniških, »vikend« hiš), ki s svojo materialno pri-sotnostjo »trajno« zavzemajo prostor v kulturni krajini;

— jezero in njegova širša okolica kot osrednja naravna vrednota Bohinja naj bo izvzeto iz »gradbenega« razvojnega programa, temu vzporedno naj bi se tudi tranzitni promet odmaknil od je-zer (z mostom čez Savo nizvodno pod jezerom);

— ljudsko stavbarstvo je živ organi-zem kulturne dediščine in ustvarjalne sedanjosti in ima svoj razvoj najtesneje povezan z življenjem in delom ljudi, ki stalno bivajo v danem času v danem prostoru.

7.

Življenje ljudi se kot materialna sub-stanca časa ohranja in potruje (tudi) s stavbarstvom, s kulturno dediščino v kulturni krajini. Zunanji, obči družbeni in gospodarski ter drugi vplivi, se od-ražajo vsepošvad v življenju ljudi, vendar z različno odzivnostjo, intenzivnostjo. Ljudje jih na sebi svojski način in sebi ter svojemu okolju primerno priličijo, prilagode njim danim možnostim ter svojemu kulturnemu izročili; ma-terialna dediščina je pronicljiva, vse-stranska, povsod prisotna, a hkrati zelo krvika v celoviti podobi vsakega okolja. Kadar so zunanji vplivi, pritski pre-močni ali prehitri, preveč vsiljivi in od-ločuječi, potem je moč opaziti razkroj v tradicionalni podobi nekega območja.

Skrb in prizadevanje za osebno in splošno eksistenco v vseh pojavnostih človeškega bivanja je tisto vodilo, ener-gija, ki spreminja, ohranja ali ustvarja, gradi kulturno dediščino, ki je živ, s človekom najtesneje povezan organi-zem. Tako je bila in naj bo podoba Bo-hinje in način življenja Bohincev pr-venstveno njihova pravica in dolžnost, ki naj se uresničuje tudi s primerno vsestransko pomočjo družbe kot celote.

— V. K.

BOHINJSKO JEZERO, Radovljica. — Investitor je predlagal ureditev treh ob-jektov, lokacij ob Bohinjskem jezeru,

in sicer: kopališče Veliki Vegelj, pribitveni prostor Pod skalco in postavitev čolnarne v zalivu pri pritoku Na skalci.

ZVV v Kranju načelno ne nasprotuje možnostim gospodarjenja ob jezeru, vendar za vse objekte zahteva celovito predhodno raziskavo s programom ureditev tako, da bi bilo moč oceniti utemeljenost in obseg posegov ob samem jezeru. — V. K.

BOVEC, Tolmin. — Naselje doživlja v zadnjem času gradbeno konjunkturo zaradi razvoja v izrazito turistično naselje. V letošnjem letu smo sodelovali s konservatorskimi smernicami za prenovu starega hotela Kanin, preureditev pritličja stavbe Trg Golobarskih žrtev 4 v lokal in pri prizidavi hotela Alp med objekti v družbeni lasti. Med številnimi privatnimi objekti (lokali, preureditvi objektov) pa smo podajali smernice za preureditev le-teh. — B. K.

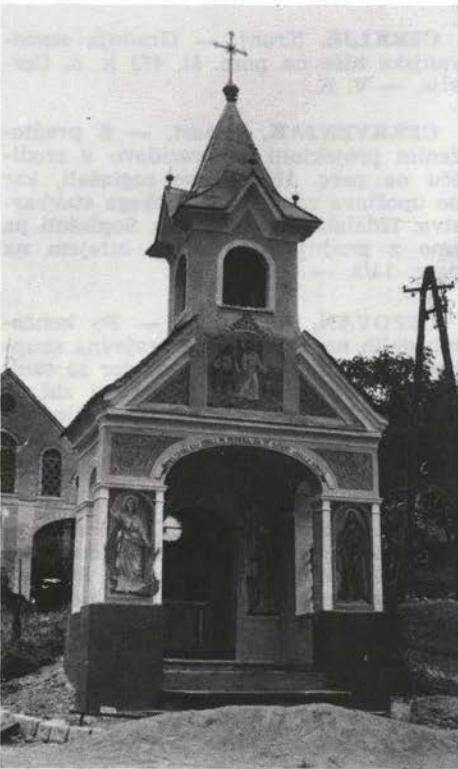
BRDINJE, Ravne. — Pripravili smo skodel za obnovo strehe stanovanjske stavbe v Kurtnikovi domačiji. — J. S.

BUDANJE, Ajdovščina. — V mesecu maju so krajanji nameravali prepleskati dvoje kapelic v vasi in tretjo konsolidati zaradi drsenja tal. Pripravili smo načrt del in predlagali način barvanja notranjštine. Ker se je do danes v vasi ohranila navada, da posamezne družine skrbijo za vzdrževanje kapelic, je bila ena ob našem prihodu že prepleskana. Za drugo, vzidano v pokopališki zid, smo se dogovorili, da jo bomo obnovili skupaj s tem zidom. Ob delih smo pa v vasi evidentirali še eno kapelico, v gozdu za osnovno šolo. Datira iz leta 1906 in je oblikovana z značilnimi elementi konca 19. stol. — A. P.

BUKOVJE, Celje. — Bezenškova domačija v Bukovju nad Frankolovim gotovo sodi med najbolj celovito ohranjene spomeniške enote na obložju, ki ga pokriva celjski spomeniški zavod. V sestavu domačije so stanovanjska hiša (prva polovica 19. stol.), hlev (sreda 19. stol.), kozolec (1851) in velika kapela z zvonico (1854). Domačija pa ni pomembna le zaradi celovite spomeniške ohranjenosti, temveč tudi zato, ker se je na njej rodil ustanovitelj slovenske in bolgarske stenografije prof. Anton Bezenšek. V njegov spomin je

na južni fasadi hiše vzidana spominska plošča, »hiša« pa je delno prezentirana kot spominska soba. Na domačiji žive profesorjevi sorodniki, ki so na svojega slavnega prednika zelo ponosni in z veseljem sprejemajo obiskovalce. Dokaj redni obiskovalci domačije so člani Slovenskega stenografskega društva, še posebej pa je pri Bezenškovi veselo, ko jih obiščejo ljubitelji stenografije iz Bolgarije.

Takšen uvod je bil predvsem zato, da bolje razumemo pomen in odmevnost lanske obnovitve Bezenškove kapele, ki jo je dal postaviti Gašper Bezenšek leta 1854, prenovil pa Anton Bezenšek leta 1897. Kapela ni le hišna kapela temveč služi kot svetišče, njen zvon pa zapoje ob smrti sovaščana. Zato ni čudno, da je obnova kapele v letu 1988 pritegnila k sodelovanju vse Bukovelj-

Sl. 1. Bukovje — Bezenškova kapela po obnovi
Fig. 1 — Bukovje — the Bezenšek chapel after restoration

čane in številne prebivalce okoliških vasi. Mladi gospodar se je že spomladni leta 1988 odločil za zbiranje prostovoljnih prispevkov in rezultat akcije je bil presenetljiv: ljudje so pomagali z denarjem, gradbenim materialom in delom. Nekaj denarja je prispevala tudi Kulturna skupnost občine Celje.

Obnovitveno akcijo so organizacijsko vodili Bezenškovi, nosili pa so tudi glavno breme stroškov obnovitvenih del. Najprej je bilo potrebno kapelo gradbeno sanirati, nato pa sta prišla na vrsto slikarji Janez Plahuta in Darko Bezenšek iz Loč, ki sta kapelo v celoti poslikala po prvotnih predlogah. Delala sta ves avgust in meseca oktobra je bila kapela pripravljena na posvetitev.

Na eno najbolj sončnih nedelj v oktobru (9. 10. 1988) so domačini v sodelovanju z župnijskim upraviteljem iz Frankolovega in Črešnjevici pripravili slavnostno posvetitev kapele. — V. H.

CERKLJE, Kranj. — Gradnja stanovalske hiše na parc. št. 473 k. o. Cerklje. — V. K.

CERKVENJAK, Lenart. — S predloženim projektom za prezidavo v središču na parc. 11/4 nismo soglašali, ker ne upošteva značilnosti vaškega stavbarstva. Izdelali smo smernice. Soglašali pa smo z gradnjo trgovine z bifejem na parc. 14/3. — J. S.

ČEPOVAN, N. Gorica. — Po končanih delih na kapeli se je krajevna skupnost odločila obnoviti še prostor za sanitarije in spravilo orodja, izvesti zid ob pokopališču ter tlak pred cerkvijo. Izdelali smo projekte za izvedbo nameravanih del ter spremljali gradnjo. — M. M.

ČRNI KAL, Koper. — Črni kal 17 je bila nekdaj značilna kraška domačija z zaprtim dvoriščem. Vhod v dvorišče vodi skozi porton, ki je kakovostno kamnoseško oblikovan in je med ohranjenimi črnokalskimi portoni najlepši. Erti, volutasto profilirani konzoli in trikotno zaključeno preklano prikriva bogat reliefni ornamenti. Porton je iz leta 1863.

Že od 2. svet. vojne je domačija, ne naseljena in nevzdrževana. Dvoriščni zid s portonom je že bil v nevarnosti, da se poruši. Zato so se delavci MZVNKD Piran odločili, da porton z dvoriščnim zi-

dom in nadstreškom obnovijo. Dela so potekala novembra 1988. Kamnit zid je bil porušen in na novo postavljen. Očiščen je bil kamnit portal. Na novo je bila postavljena lesena konstrukcija dvokapnega nadstreška. Staro, dotrajano korčasto kritino je nadomestila nova. — E. B. M.

DIVAČA, Sežana. — Turistično društvo je sklenilo, da nekoliko izboljša podobo pred 15 leti sanirane Škrateljne hiše v Divači. Z denarjem, ki so ga zbrali (del sredstev smo prispevali tudi mi) so naročili in vgradili kamnite okenske okvirje in lesena dvokrilna okna po navodilih, ki smo jih dali. Predvsem bi bilo potrebno hiši poiskati primerno funkcijo in oskrbnika ter dokončno urediti notranjščino in zunanjščino.

Nedaleč stran pa je stala tudi slikovita hiša s skrlasto streho, žal na tako nesrečnem ovinku, da so se zadnje čase kar redno vanjo zaletavali težki tovornjaki in jo tako poškodovali, da je ogrožala varnost ljudi in prometa. Zaradi tega jo je moral lastnik porušiti, na istem mestu, vendar s posnetim vogalom pa bo zgradil novo, vendar žal z drugačno kritino. Prejšnjo, ki jo je hotel strojno odstraniti, smo z veliko težavo uspeli ohraniti, tako da se bo lahko še uporabila za prekrivanje podobnih objektov. — M. M.

DOBOVEC, Šmarje pri Jelšah. — V Dobovcu blizu Rogatca so se v začetku leta 1988 z vso zagnanostjo lotili priprava obnovo Mordejeve kovačnice št. 42. K sodelovanju so povabili predstavnika Gozdnega gospodarstva iz Rogaške Slavine, Društva za ureditive spominskega muzeja Rogatec in celjskega spomeniškega zavoda. Pri tem so ustavili poseben odbor. Široko zastavljena naloga in izkušena skupina obrtnikov, bi naj bila porok za končni uspeh in optimizem, ki se je še zlasti okreplil po zagotovilih tajnika občinske kulturne skupnosti, da denar za obnovo spomenikov bo.

Zavod se je z vso naglico lotil izdelave konservatorskega programa. Izdelali smo popolno dokumentacijo o kovačnici in kapelici ter se skupaj z odborniki pripravljali na pričetek obnovitvenih del. Toda začetni optimizem je počasi plahnel, saj jim je občinski tajnik KS na enem izmed sestankov le priznal, da

denarja ni toliko, kot ga je obljudiljal. Pri tem je celo nakazal možnost, da bo denar pač moral prispevati Zavod za VNKD iz Celja, ker ga bojda ima tako že preveč.

Kljub temu nesporazumu odborniki niso izgubili volje do dela. S Cestnim podjetjem iz Celja so izmenjali nekaj iskrih. Gozdro gospodarstvo je že pripravilo les, vsi skupaj pa smo trdno odločeni, da bomo v letu 1989 zares začeli z akcijo. — V. H.

DOBROVO, Sorica. — Kot stavbno dediščino zavarovan stavbni kompleks Grajska 8 lastnik prenavlja v nasprotju z dogovori s strokovno službo in brez dovoljenja s strani upravnega organa, zato smo zadevo predali medobčinskemu inšpektoratu. — B. K.

DORNAVA, Ptuj. — Nadomestni objekt na parc. št. 35/3 je pod določenimi pogoji oblikovanja doposten. — J. S.

DORNBERK, N. Gorica. — Na hiši Prešernova 10 se nahaja »Križanje«. Slika je medla, zato so jo imetniki pred leti premazali z lakom, ki je sčasoma »zacvetel« in še bolj zakril poslikavo. Odstranjevanje laka z Lavacolom je dalo določene rezultate, očiščena je spodnja tretjina kompozicije. Pri nadaljnjem delu bo treba urediti delovni oder in izolirati električno napeljavko, ki teče mimo hiše. — R. P.

DOSLOVČE, Jesenice. — Gradnje stanovanjskega prizidka na parc. št. 151 k. o. Doslovče. — V. K.

DRULOVKA, Kranj. — Gradnja nadomestne stanovanjske hiše na parc. št. 13/1 k. o. Drulovka; investitor je dolžan star kamnit portal iz hiše Drulovka št. 40, ki bo porušena, vgraditi v novo hišo. — V. K.

DVORJE, Kranj. — Predvidena je obnova strešne konstrukcije in kritine na stavbi Dvorje št. 49, tj. stanovanjski hiši in mlinu, ki je evidentiran kot kulturni spomenik. — V. K.

GOČE, Ajdovščina. — Naselbinski spomenik je aktualno najširše zastavljena akcija na našem območju, saj delujejo za prenovo tega naselja odbora na občinskem in republiškem nivoju. Lani se je pripravljal ureditveni načrt pod

Sl. 2. Goče — stavbni niz med obnovo
Fig. 2 — Goče — a string of buildings during restoration

vodstvom prof. Fistra in FAGG Ljubljana. Zavod je za potrebe tega načrta izdelal elaborat s konservatorskimi smernicami za celotno vplivno območje (naravno varstvo, varstvo kulturne krajine), za naselje in posamezne domačijske sklope. V elaboratu je zajet zgodovinski poselitveni razvoj naselja in posameznih objektov oziroma domačij, valorizacija obstoječega stavbnega fonda ter razvojne usmeritev za aktivno varovanje spomeniškega fonda oziroma korekcije neustreznih gradbenih posegov s prilagoditvijo ambientальнemu karakterju. S tem elaboratom s strokovnimi podlagami smo položili temeljna izhodišča za načrtovano prenovo po PIN (prostorski izvedbeni načrt), ki je v fazi dokončavanja. — B. K.

Kot modelni način prenove visoko valoriziranih objektov stavbne dediščine (I. varstveni režim) poskušamo s sredstvi KSS in lastnikovo participacijo urediti domačijo Goče 50. V letu 1988 so bili izvedeni s sodelovanjem FAGG projekti za prenovo domačije ter dosežena priglasitev del (kljub zavoram ob sicer zagotovljeni pripravljenosti občinskih struktur preko Odbora za prenovo Goč). Zavod je izdelal konservatorski program prenove ter dobavil nadomestne kamnoseške detajle (okenski in vrtni okvirji). Imetnik je izvedel plošče v

medetaži ter v etaži vseh treh poslopij v nizu ter na novo pozidal steno nad vhodom v hlev z vzdanimi okenskimi okvirji.

Domačija Goče 50 bo prezentirana kot primer ljudskega stavbarstva v srednjeveškem jedru naselja. Na vhodni fasadi bomo prezentirali zunanje zidano stopnišče z dvema obokoma pod podestom 17., 18. stol. (ter kasnejše predelave v 19. stoletju). Na tej fasadi bomo v ometu prezentirali portal (polkrožno zaključen, sestavljeni, rustikalni portal) iz srednjeveške gradbene faze, retrofasadi pa elemente prehodov 19. stoletja ter prav tako v ometu podoben portal kot na etaži iz srednjeveškega obdobja ter odprli renesančno okno z obnovljeno konzolno polico.

Stavba bo obnovljena z napuščem z rezljanimi špirovci in planetami na vhodni fasadi ter s skrlastim strešnim vencem na retrofasadi. Kritina bo korčna, poenotena preko vseh treh poslopij. — B. K.

Na željo krajevne skupnosti smo izdelali idejni načrt za zbiralnico mleka. Locirana je na manjšem platoju pri osnovni šoli ob vhodu v naselje in ima tlorisne izmere $2,5 \times 4$ m. — B. Z.

Hiša št. 15, gospodarski del. — Zanimivo poslopje (nekoč v sklopu velike domačije) z zunanjim stopniščem v etažo. Stopnišče je obokano in služi kot podhodni vhod na borjač. Gre za obliko vrhhlevnega poslopja iz 18. stoletja kot začetna stopnja, iz katere se je domačija razvila. Na zatreplni fasadi ima na podstrešju pozognotsko okno in portal v etaži z ravno preklado. Na ulični strani ima poslopje v mezaninskem podstrešju dve okrogli okni, pod njima pa dve okni s kamnitimi okvirji in profilirano preklado. Izdelali smo tehnično dokumentacijo objekta, letos pa bomo pravili idejni načrt za stanovanje. — B. Z.

GORIČE, Kranj. — Gradnja dveh stanovanjskih hiš na parc. št. 27, 26/1 k.o. Goriče. — V. K.

GORIČICA PRI IHANU, Domžale. — Izdelani sta bili arhitekturni dokumentaciji domačije ob taborski cerkvi na Goričici pri Ihanu št. 11 — enkraten primer domačije, ki je vključena v nekdanje taborsko obzidje — ter dokumentacija obzidja.

Dokumentaciji sta izdelala arh. Gregor Oblak in Aleš Seligo. Arhitekturni topograf. kartoni, zap. št. za domačijo 1616 (16), 1615 (12) za obzidje.

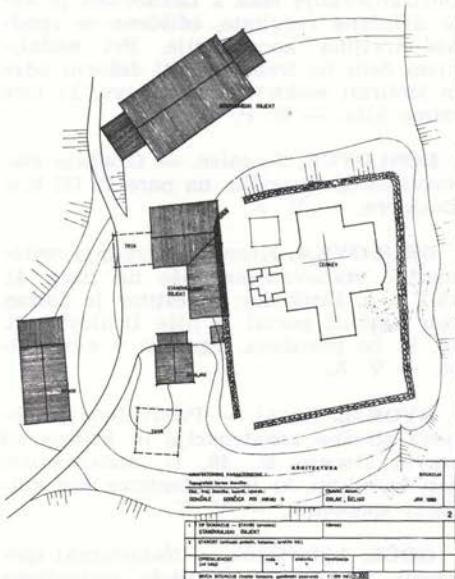
Taborska cerkev z obzidjem, v sklopu katerega je omenjena domačija, tvori jc. rob zaključnega ambienta, ki se razprostira do gradu Krumperk in je predviden kot možna lokacija skansena.

Domačija Goričica št. 11 bi tako postala prvi spomenik v njegovem okviru. — S. G.

HOTEMAŽE, Kranj. — Predvidena je razširitev stanovanjsko-gostinskega kompleksa Hotemaže št. 40. — V. K.

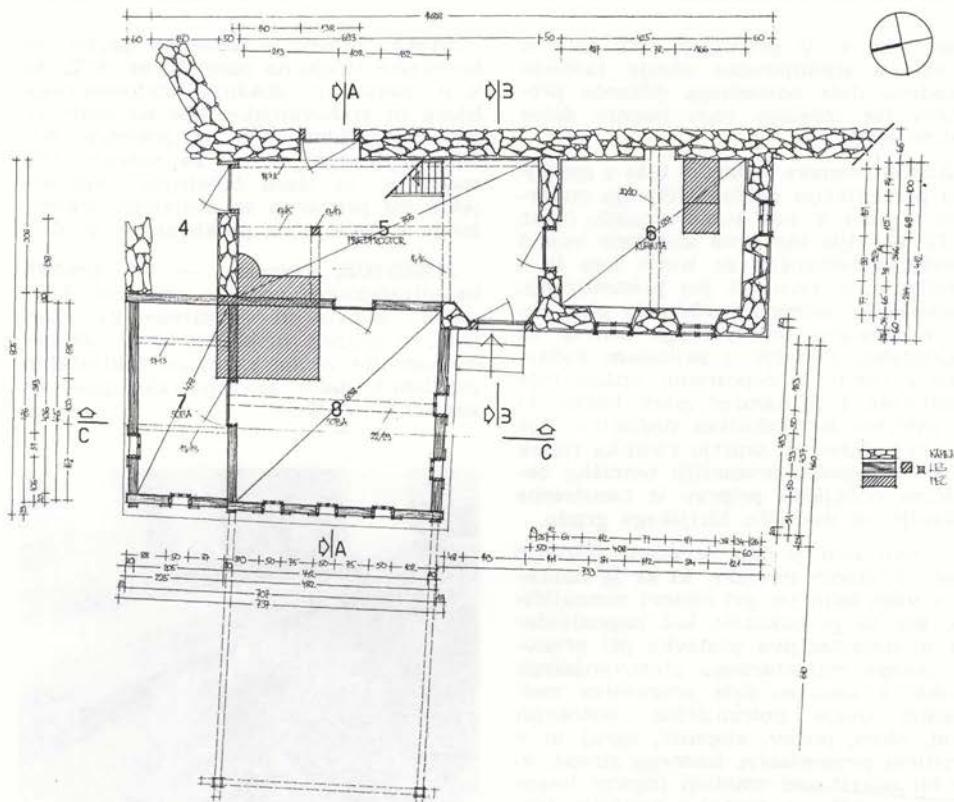
HRASTJE, Šmarje pri Jelšah. — Tudi v letu 1988 nam ni uspelo organizirati akcije na obnovi Neratove hiše št. 22. Še vedno se je pojavljala vrsta nerešenih vprašanj v zvezi z vrhnitvijo dolga nesojenega izvajalca obnovitvenih del. Ta problem smo uspešno rešili v oktobru 1988 in s tem je bila odprta ze-

SITUACIJA M 1:200

Sl. 3. Goričica pri Ihanu — situacija domačije (risba Oblak, Seligo)

Fig. 3 — Goričica near Ihan — situation of the farm house (drawing by Oblak, Seligo)

Sl. 4. Goričica pri Ihanu — tloris pritličja stanovanjske hiše (risba Oblak, Seligo)

Fig. 4 — Goričica near Ihan — ground-plan of the ground floor of a dwelling house (drawing by Oblak, Seligo)

lena luč za pričetek akcije. Toda takrat je dela zaustavila bližajoča zima. Sklenili smo, da bo akcija stekla v letu 1989. Finančna sredstva bosta priskrbela lastnik in Spominski park Trebče (vir KSS, občinski samoprispevek za obnovo KS) dela pa bo nadzoroval Franc Žerdoner, dipl. ing. gr. Izvajalec del bo gradbena ekipa podjetja Zenit iz Kumrovca. — V.

HRENCA, Maribor. — Izdali smo navodila za obnovo viničarje št. 30. — J. S.

IDRIJA. — V historičnem jedru Idrije, ki je razglašena za kulturni spomenik, smo lani izvajali konservatorsko akcijo prenove rudarske domačije Bazoviška 4, sodelovali pri sprejemaju PIN (ureditveni načrt Rožna dolina,

priprava UN spominskega parka Idrijskega rudnika v Bazoviški ulici) in se dogovarjali z izvajalci za pripravo PUP celotne občine. Z zglednim sodelovanjem s projektivno organizacijo RPC Idrija in Sob Idrija smo pripravili konservatorski program za prenovo objektov: Scopolijske hiše v Kosovelovi ulici, uredite fasad na Prelovčevi 3, Trgu Maršala Tita 2 ter ureditev lokalov v Kosovelovi 35. Pripravili smo tudi konservatorski program za prenovo Antonijevega rova v Kosovelovi ulici 3, dogovarjamo pa se za konservatorski program za sanacijo domačije in okolja pod idrijskim gradom. Dolgoletno prenovo historičnega jedra, ki je podprtta z visoko kulturno zavestjo Idrijčanov in ki uspešno poteka, je letos prekinil požar že prenovljenega rudniškega gledališča.

Bazoviška 4: V preteklem letu so bila v sklopu srednjeročne akcije 1986—90 izvedena dela notranjega čiščenja prostorov ter izdelave vseh lesenih delov notranjščine.

Akcija prenove rudarske hiše z muzejsko prezentacijo načina življenja rudarskih družin v več stanovanjskih hišah v 19. stoletju (do prve svetovne vojne) poteka sistematično že tretje leto in s spodbudnimi rezultati pri prezentiraju zunanjščine usmerjajo občinski plan celo v izdelavo ureditvenega načrta za spominsko območje s prikazom rudarstva v Idriji. V neposredni bližini hiše Bazoviška 4 je namreč jašek Borba, ki je zaščiten kot tehniška dediščina. Tja naj bi namreč ob zaprtju rudnika (jašek je še v pogonu) premestili tehniško dediščino rudniških priprav iz neustrezne lokacije na dvorišču idrijskega gradu.

V tem letu je bilo izvedeno čiščenje vseh prostorov navlake, ki se je nabrala v vseh letih ter pri obnovi zunanjščine, ker se je pokazalo kot nepredvidena in nezamerljiva postavka pri prenovi takega miniaturnega stanovanjskega bloka. V teku so dela prenovitev vseh lesenih delov notranjščine: notranjih vrat, oken, podov, stopnišč, ograj in v pritličju prezentacija lesenega stropa, ki je bil odkrit pod ometom (tipični leseni strop v »hiši« s prečnim nosilnim trammom). Vsa ta tesarska in mizarska dela se bodo izvajala po obstoječih vzorcih.

Tako obstaja do zaključka akcije še izvedba ometov (stene), postavitev zbirke ter ureditev zunanjščine v sklopu pričakovanega ureditvenega načrta z minimalnim prikazom delovanja rudnika in življenja ob njem. B. K.

ILIRSKA BISTRICA. Na območju občine Ilirska Bistrica kot tudi v samem mestu smo bili priča le manjšim posegom na stavbni dediščini in spomenikih. Izdali smo konzervatorske smernice za adaptacije v historičnem jedru Ilirske Bistrike. Izdali smo soglasje za gradnjo poslovno-stanovanjskega objekta na Bazoviški ulici št. 6 a pod pogoji, ki jih je predpisal naš zavod. Do gradnje še ni prišlo. Soglasje je dobil tudi lastnik hiše št. 67 na Levstikovi ulici za adaptacijo gospodarskega, sedaj delno opuščenega objekta, v stanovanjskega. Prosili smo za idejne projekte, ki pa jih do konca leta še nismo dobili. — E. D.

JAMA, Kranj. — Gradnja garaže za kmetijske stroje na parc. št. 94, 95/2, 184 k. o. Jama in gradnja nadomestnega hleva in stanovanjske hiše na parc. št. 39/2 k. o. Jama, kjer je potrebno odstraniti leseno »dero« za sušenje žita spremeni: in lesen čebelnjak (oba objekta sta primerna za muzejsko prezentacijo v muzeju na prostem). — V. K.

JESENICE, Jesenice. — Pri gradnji kanalizacijskega voda so bile med fužinarsko kapelo in »kasarno« na Stari Savi, v dolžini približno 50 m, izkopane kamnite водne rake; po zaključenih gradbenih delih so bile rake ponovno zasute. — V. K.

Sl. 5. Jesenice — gradbena jama za kanalizacijski vod in kamnita stena vodnih raker pri fužinarski kapeli

Fig. 5 — Jesenice — construction pit for the sewage system and a stone wall of water mill-course near iron-works chapel

JURIJ OB PESNICI. — Izdali smo navodila za obnovo fasade na vinogradniški zidanici. — J. S.

JUROVSKI DOL, Lenart. — Izdali smo navodila za gradnjo v okviru domačije št. 10 s pogoji prenove starega gospodarskega poslopja in stare stanovanjske hiše. Ustrezno namembnost jima je treba še najti. Nismo pa soglašali z Marlesovim projektom za gradnjo trgovine, ker ne upošteva značilnosti vaseke arhitekture. — J. S.

KAMNA GORICA, Radovljica. — Na parc. št. 121/8 k. o. Kamna Gorica želi investitor pridobiti pravico do gradnje stanovanjskih prostorov nad garažo, na parc. št. 67/12 k.o. Kamna Gorica pa želi investitor zgraditi obrtno delavnico. — V. K.

KANAL, N. Gorica. — Poleg večletne konservatorske akcije na »gotski hiši« v Pionirski 8 smo sodelovali pri prenovitvenih posegih v historičnem jedru. Pripravili smo načrt za ureditev prireditvenega prostora na platoju ob Soči in idejne projekte za ureditev sanitarij za prireditve na prostem (turistični vlek). Pripravili smo tudi idejne projekte za adaptacije dveh stanovanjskih hiš na Pionirski 5 in 6. Za etnološki spomenik Pionirska 11 pripravljamo konservatorski program za prenovo v gostinski lokal. Na Trgu svobode izdelujemo idejne projekte ter barvno študio fasad objekta za Neptunovim vodnjakom, ki se prenavlja za lokal v ptičiju in za prostore krajevne skupnosti v nadstropju. Za objekt Trg svobode 14 smo izdelali študijo obarvanja fasad.

Kanal, oziroma njegovo historično jedro razvija živahno prenovitveno dejavnost, ki pa je neorganizirana, zato smo si zadali nalogu skupaj s krajevno skup-

nostjo, da se uvrsti v plan občine za izdelavo ureditvenega načrta historičnega jedra, ob čimer bo zavod kot strokovna ustanova izdelal elaborat z valorizacijo prostora in objektov ter izdelal razvojne usmeritve za aktivno varovanje spomeniškega stavbnega fonda. — B. K.

Pionirska 8 (»gotska hiša«). Objekt bo namenjen knjižnici (prva etaža), večnamenski dvorani s fotoneko primorskih skladateljev (podstrelni del) in gostinski ponudbi v obokani kleti ter na razgledni terasi nad Sočo. Akcija prezentacija zunanjščine in statične ureditve je kljub velikemu zalogaju ob prizadevanju lokalnih struktur in koordinirjanju zavoda potekala zgledno, nenazadnje tudi z izborom gradbene skupine SGP Primorje. Na poslopju, ki je del srednjeveškega obrambnega zidu nad reko in je v tlorisu nepravilne oblike stolpa, smo s sondažo ostenga ugotovili prvotno širino fortifikacije, ki je bila kasneje s spremembijo funkcije v kmečko gospodarstvo, zožana. Na zunanjem obodu nekdajnega obrambnega stolpa smo našli tudi dve strelni lini v višini spodnjih dveh etaž. Lini sta rustikalno obdelani kot ozki pokončni odprtini. V višini prve etaže na zunanjih strani smo prezentirali simetrično razporejene kvadrataste odprtine — lege tramov, ki naj bi pričale o zunanjem, lesenem obrambnem hodniku. Na to višino je bil stolp povisan in pozidan z elementi oblikovanja 17. in 18. stoletja (okenske odprtine). Profaniranje obrambnega stolpa je lepo razvidno iz vhodne, vzhodne fasade. Tu so izpričani elementi ljudskega oblikovanja, ki se v mediteranskem ljudskem stavbarstvu pojavljajo v 17. in 18. stoletju: zunanje zidano stopnišče z zunanjim ograjo in polkrožno globoko nišo, sestavljeni portal in kvadratasta okna z delno obokanimi okvirji. Portal v kleti pomeni na tej fasadi določeni anahronizem, saj njegova oblika spominja na gotski portal s porezanimi trolistnim zaključkom.

S sondiranjem smo ugotovili nižjo prvo etažo, ostanke odprtega ognjišča z napo ter odprtine, ki so se odpirale v prostor za obzidjem, ki ga je kasneje zapolnila sosednja domačija. Pri prenovi smo statično utrdili stene s ploščami nad obokom in drugo etažo ter s strešno vezjo, tako da smo ohranili kamnito stopnišče v notranjosti. Na vzhodni fasadi smo odstranili prizidek stranišča ter dopolnili zidano ograjo

Sl. 6. Kanal — Pionirska 8 (utrdba) med obnovo

Fig. 6 — Kanal — Pionirska 8 (fortification) during restoration

stopnišča in jo prekrili s skrlami po lokalnem vzoru. Meteorno vodo iz trga smo speljali z muldo v stari kamnitni kanal, ki se ob južnem vhodu »tornjona« pod zadnjo stanovanjsko hišo steka v Sočo. Recentno okno na vzhodni fasadi v prvi etaži smo nadomestili z zidanim oknom s kamnitimi okviri. Streho smo nanovo prekrili s sledеčim sistemom: novi podložni korci spodaj, stari korci prekrizani. Ves zunanji obod smo zaključili s skrlastim strešnim vencem, nad vhodno fasado pa obnovili rezljane špirovce ter barvne planete. Planete smo pobarvali tudi v odprttem ostrešju notranjščine kot ustrezní zaključek novemu funkcioniraju podstrešja. Nad planetami je preko cele stavbe izvedena toplotna izolacija. Na strehi smo obnovili tudi značilni dimnik. Zunanji obod stavbe je bil za stanovanjske namene perforiran: v kleti z izhodom na teraso, v nadstropju z velikimi okenskimi odprtinami brez okvirov ter na podstrešju s kvadratistimi okni iz faze pozidave vzhodne stene. Zaradi nove namembnosti moramo to spremembo ohranjati, vendar v omiljeni in urejeni obliki (zmanjšanje odprtin, urejen ritem osi). Zunanji obod poslopja smo prezentirali s tankim, zaličanim ometom z naravno obarvanostjo, vzhodno fasado pa z zaribanim ometom. Na ta način in z barvo smo prikazali stavbo zgodovino poslopja oziroma spremembo njegove funkcije od obrambne do kmečkega gospodarstva. Na polici nad reko smo prenovili zaščitno ograjo, pozidano z naravnim kamnom zaradi uskladitve odnosa do varovanja naravne znamenitosti, tj. strmega skalnatega korita Soče. — B. K.

KLANC, Kranj. — Predvidena je gradnja mini farme na parc. št. 538, 539/1 k. o. Klanc. — V. K.

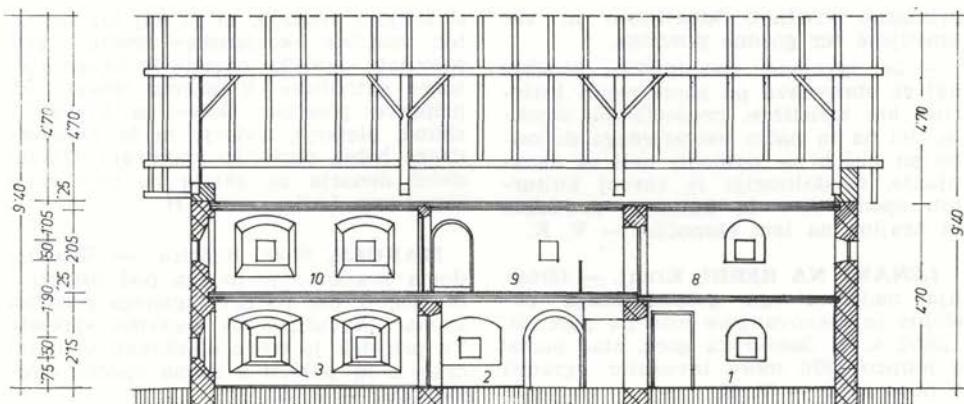
KOBARID, Tolmin. — S konservatorskimi smernicami smo sodelovali pri preureditvi pritličja Trg svobode 10 in 11 v gostinski lokal. Z lastnikom Gregorčičeva 43 (predlagani spomenik) smo poskušali izvesti obnovo obcestne fasade, vendar lastnik ne more zagotoviti lastne participacije. Za hišo Manfredova 12, ki je sestavni del že prenovljene Mašerove hiše in je v razpadajočem stanju (ter ogroža varnost ljudi) pa nam ni uspelo pridobiti sredstva KSS. — B. K.

KOBUILJ, Sežana. — Naselje Kobdilj, nedaleč od Štanjela, pravzaprav povezano z njim s potjo skozi znameniti kobdiljski stolp odlikuje predvsem slikovit ambient glavnega vaškega trga z izjemnimi internimi vedutami. Dominante komponente trga so spahnjence domačij h. št. 9, 22 in 50. Spahnjence so pravokotnih tlorisov, okna so kamnita, kvadratična, strehe piramidaste in krite s skrlami, dimniki večinoma višji in bogato oblikovani. S posebno slikovito izvedbo motiva visečega ganka v mezzaninskom nadstropju izstopa h. št. 50. Hiša je v družbeni lasti, prazna in v dokaj slabem stanju, zato smo pristopili k statični sanaciji in obnovi, ki pa bo v nadalje odvisna tudi od vsebine in bodočega uporabnika. Izdelali smo tehnično dokumentacijo, na osnovi katere se bo izvajala rekonstrukcija. Glede na to, da program še ni določen, tudi ní izdelanih natančnejših projektov s konservatorskim programom. Na osnovi popisa predvidenih sanacijskih posegov smo se odločili, da v letošnjem letu pripravimo za razpoložljiva sredstva za to potreben gradbeni material. Obnovitvenih del sicer nismo mogli začeti zaradi zavlačevanja prodaje s strani KS Štanjel. — M. M.

KOVK, Ajdovščina. — V bližini hiše št. 3 na Kovku je domačin Jože Vidmar, star čez 80 let, pričel junija zidati kapelico. Zida jo iz lokalnega kamenja in po lastni zamisli. Kapelico gradi »v zahvalo za življenje, ki ga je preživel ter zato, ker je učakal tako visoko starost«. Pravi, da bo v notranjščino kapelice postavil kip Matere božje. Na Zavodu spremljamo potek gradnje tako, da izdelujemo fotodokumentacijo. — A. P.

KRANJSKA GORA, Jesenice. — Nадlejava in zaključila so se ureditvena dela pri Liznjekovi domačiji: napeljava električne v gospodarsko poslopje, odvodnjavanje meteornih voda, tlakovanje in ozelenitev dvorišča,ograditev dvorišča in muzejska oprema s premičnimi predmeti. Dne 10. 2. 1989 je bila spomeniškovarstveno urejena hiša z muzejsko opremo predana pristojnemu muzeju občine Jesenice. — V. K.

KRIŽ, Kamnik. — Izdelana je bila arhitekturna dokumentacija zidane stanovanjske stavbe Križ št. 41, arh. Li-

Sl. 7. Križ 41 — vzdolžni prerez zidane nadstropne stanovanjske hiše (risba L. Stražišar)
Fig. 7 — Križ — longitudinal section of the brick-built one-floor dwelling house (drawing by L. Stražišar)

dija Stražišar: arhitekturni topograf. kartoni, zap. št. 1603, št. 1, 2, 4-1-2, 5-1-2, 6, 7-1-2-3-4, 8-1-2. — V. K.

KROPA, Radovljica. — Predvidena je obnova stavbe Kropa št. 28 tako, da se obnovijo le dotrajani deli (okenski okviri, talne deske in stropna konstrukcija) oziroma ohrani arhitekturni izgled stavbe kot celote (tloris in naklon strešin ter obnova fasadnih in notranjih ometov), ohranijo pa naj se obstoječi kamnoseški elementi (portali, kamnitni okenski okviri) ter oboki v stavbi. — V. K.

KRAVEC, Kranj. — Pri izdelavi strokovnih osnov za Pup Krvavec so bila podana etnološka konservatorska stališča in izhodišča za vrednotenje stavbne in naselitvene dediščine ter kulturne krajine in sicer:

— obravnavano območje je sestavljenzo iz več področij: naselja v dolini Kokre, naselja v vznožju Krvavca od Štefanje gore do Sidraža, občasno naseljenje planine na Krvavcu oziroma področje RC Krvavec,

— ljudsko stavbarstvo, naselbinska, kulturna in naravna krajina so živi organizmi, ki imajo svoj razvoj najtesneje povezan z življenjem in delom ljudi, ki stalno bivajo in delajo na obravnavanem območju,

— ljudje so gradili (in naj gradijo) stavbe, naselja po pravilu skrbnega gospodarjenja tako, da stavbišča (in dostopne poti) zavzemajo čim manj zem-

ljišča, da le-tega ostane čim več neokrnjenega za pridobivanje hrane, za naravno rast, za vse nas in bodoče robove,

— zemlja, zemlišče, prostor je nene domestljiva naravna dobrina, trajna vrednota, ki jo je potrebno pred nesmotrnim razvednotenjem stalno varovati, ohranjati,

— znotraj obstoječih naselij, na že poseljenem, omejenem stavbiščnem prostoru, naj se išče nove, obogatene, dopolnjene, revitalizirane možnosti uporabe in gradnje stavb, ki naj bi bile v vseh ozirih boljše od starih, torej tudi z upoštevanjem starih izkustev, spoznanj rešitev, a tudi z ustrezno človeško in bivalno kulturo. Potrebno je dokumentirati stare objekte, obstoječe stavbno gradivo kot izhodišče za nastajanje novega, kadar pa se z vrednotami dolocene stavbe izkažejo kot posebne vrednote, jih je potrebno ohraniti kot kulturno dediščino ali kot kulturne spomenike,

— izven obstoječih strnjениh naselij, zaselkov, samotnih kmetij naj se ne gradi novih stavb, še zlasti ne počitniških objektov za občasno bivanje, saj objekti (»vikendi«) s svojo materialno prisotnostno trajno spremenijo kulturno krajino,

— kljub novim oblikam gospodarjenja in preživljavanja (služba v dolini, nakupovanje hrane v trgovini,...) naj se na obravnavanem območju ohrani in

primarno vrednoti kmetijstvo in vse kmetijske ter gozdne površine,

— že zgrajene »počitniške« objekte naj se obravnavajo po ekonomskih kriterijih kot turistične, prenočitvene objekte, del na ta način ustvarjenega dohodka pa naj bi se namenil tudi za ohranjanje, revitalizacijo in razvoj kulturnih spomenikov in kulturne dediščine in krajine na tem območju. — V. K.

LENART NA REBRI, Kranj. — Gradnja nadomestnega gospodarskega poslopja in stanovanjske hiše na parc. št. 1259/2 k. o. Šenturška gora, star portal z letnico 1870 mora investitor vgraditi v novo hišo. — V. K.

LENDAVSKE GORICE. — Izdali smo navodila za gradnjo nadomestne vinske kleti na parc. 5321 in gradnji prizidku h kleti na parc. 6166. — J. S.

LOG, Jesenice. — Gradnja nadomestne stanovanjske hiše Log št. 8 na parc. št. 318 k. o. Kranjska gora. — V. K.

MACÉ, Kranj. — Gradnja štirih hiš na parc. št. 670, 669/1, 669/2, 1295/1 k. o. Breg ob Kokri; objekti so že zgrajeni, legalizacija. — V. K.

MAČKOVEC, Laško. — V okviru velike Horjakove domačije, ki leži v hribovitem svetu vzhodno nad Laškim, stoji opuščena stara stanovanjska hiša št. 6. Lastnik si je že pred desetimi leti zgradil novo, staro pa namerava pordeti.

Hiša je zasnovana kot tip s črno kuhično, nastala je sredi 19. stoletja. Levi del stavbe je zgrajen iz hrastovih plohom, desni pa je zidan. Zunanjščina lesene dela ni ometana. Ostrešje s trapetzastim povezjem je že na več mestih močno poškodovano. Slabo je ohranjena tudi cementna kritina. Zaradi slabega gradbenega stanja stavbe ni več možno ohraniti in jo ustrezeno prezentirati. Zato smo se odločili za obliko arhivskega varstva s tem, da smo izdelali kompletno dokumentacijo v stavbi.

Dokumentacija pa nam bo rabila kot izhodišče za izdelavo projektov za gradnjo muzeja na prostem pod Laškim gradom. Zavod že nekaj let sodeluje v pripravah na izgradnjo muzeja, ki bo vključen v turistično ponudbo mesta Laško in grajskega kompleksa. Laščani

si želijo v muzeju, ki bi naj bil posnetek značilne »kozjanske« kmetije, priznavati »kmečke ohceti« in druge kulturne prirede. V načrtu imajo tudi pripravo posebne »šole« za krovce s slamo, pletarje, sodarje in še nekatere druge hišne obrti, ki izumirajo. Glavni delež denarja za akcijo bo prispevala Pivovarna Laško. — V. H.

MAKOLE, Slov. Bistrica. — Gradnja doma krajanov je možna pod ustreznimi pogoji, pač pa predlaganega prizidka k stari kovačnici ne moremo sprejeti. Ta prizidek je treba oblikovati v obliki črke L in pokriti s strmo opečno dvokapnico. — J. S.

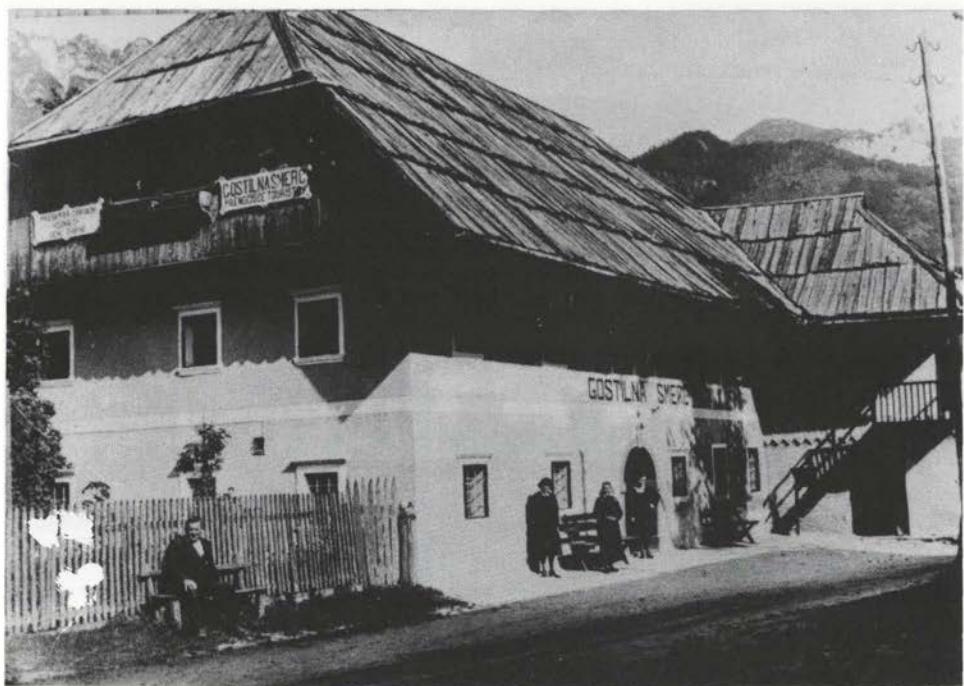
MALE LOČE, Ilir. Bistrica. — Izdali smo soglasje za rušenje starega gospodarskega poslopja, kritega s slamo (hlev in senik) v sklopu domačije v Malih Ločah št. 16, ki je zaščitenia kot dediščina. Pred ruštvijo smo izdelali tehnično in fotodokumentacijo objekta, ki ne ustreza več potrebam mlade družine. Za novogradnjo smo podali konzervatorske smernice. — E. D.

MOJSTRANA, Jesenice. — Na parc. št. 1475 k. o. Dovje, v dolini Vrat, je predvidena obnova starega zidanega planšarskega hleva.

Na stavbi Savska c. št. 9 (stara h. št. 194, pri Šmrc) je bila obnovljena obcestna in čelna fasada z naslikanimi »šivanimi« robovi, nizom »cofkov« v višini prvotnega zidanega nivoja pritličja ter dve freski. Poslikava je datirana z letnico MDCCLXX△III pri nekdanji zračni odprtini iz »hiše« ter z letnico 1778 ob angelu z mečem nad vhodnim, polkrožnim portalom (restavror Tone Marolt). Spreminjanje faze stavbe v tem stoletju prikazujejo fotografije. — V. K.

MOST NA SOČI, Tolmin. — Stalno spremljamo tudi gradbeno dejavnost v historičnem jedru Mosta na Soči. Lani smo s konzervatorskimi smernicami (ki vključujejo tudi študijo obdelave fasad) sodelovali pri prenovi objektov s h. št. 52, h. št. 51, h. št. 29 in h. št. 15 a in razširitev OŠ. — B. K.

NAKLO, Kranj. — Gradnja garaže na parc. št. 108/1, 108/2 k. o. Naklo, legalizacija objekta. — V. K.

Sl. 8. a—d: Mojstrana — nekdanja gostilna Pri Smerc pred prvo in drugo vojno, l. 1980 in po obnovi 1988

Fig. 8 — Mojstrana — the one-time inn "Pri Smerc" before the first and before the second World War, in 1980 and after restoration in 1988

ODRANCI, Lendava. — Vaški dom naj upošteva krajevne značilnosti v tlorisu, gabaritu in strešnem naklonu. — J. S.

OKROGLO, Kranj. — Gradnja stanovanjske hiše na parc. št. 32/1 k. o. Okroglo. — V. K.

OSENCA, Celje. — V vasi, ki leži na pobočju jugovzhodno pod starim celjskim gradom, stoji srednje velika kmetija št. 6, s staro in novo stanovanjsko hišo ter gospodarskim poslopjem. Stara hiša je nastala leta 1781 in je zasnovana kot tip hiš s črno kuhinjo. Stavba je zgrajena iz hrastovih plohov, ki se na vogalih povezujejo z utori »na križ«. Iz opeke in kamna je zidana le kuhinja z banjastim obokom. Hiša je delno podkletena, vhod v povsem vkopano klet je z ožje južne fasade. Ogrodje ostrešja je izvedeno v obliki »škarij«, dvokapna streha z enim čopom je prekrita s slamo.

Opisana zasnova hiše je bila zadosten razlog, da smo stavbo označili za kulturni spomenik in jo predvideli za predstavitev v muzej na prostem, kajti ohranitev in situ ni bila možna. Z lastnikom smo se dogovorili da bo za hišo skrbel in redno kralpel streho, saj so v stavbi še do leta 1987 prebivali njegovi starši. Po preselitvi staršev je pričela hiša naglo propadati in vse kaže, da ji je lastnik pri tem nekoliko »pomagal«, saj mu zapira razgled iz nove hiše.

Zavod je skušal stavbo začasno ohraniti in situ in v ta namen smo pri kulturni skupnosti občine Celje zbrali nekaj denarja za obnovo strehe. Za prvo silo smo nameravali hišo prekriti s salonitnimi ploščami in počakati na predvideni muzej na prostem (dogovori za lokacije v bližini Šmartinskega jezera ali Dobrne). Toda pred leti živa zamisel o postavitvi muzeja na prostem v okolici Celja se je zadnja leta umaknila drugim »zahtevnejšim nalagom« in v odgovornih inštitucijah ni več pravega zanimanja. Zato smo se na zavodu odločili, da ne bomo več vztrajali na izgradnji muzeja. Sami tako zahtevni nalogi nismo kos. Izbrali smo zadnjo varianto varstva tako imenovano arhivsko varstvo in izdelali kompletno dokumentacijo o hiši. — V. H.

OSTROZNO, Sentjur pri Celju. — Ob vznožju hriba, kjer se cesta iz Ponikve še zadnjič strmo vzgne čez hrib proti

Ločam, leži slikovita Ferjančeva domačija št. 9 in 10. Njena prvotna podoba ki je izhajala iz zač. 19. stol. in se je ohranila do leta 1980, je zaradi številnosti poslopij dajala vtis zaselka. Sestavljeni so jo hiša, preužitkarska koča, pod, dva hleva in kozolec. Na kmetiji sta »še po starem« gospodarila ostrela lastnika, saj se je sin — naslednik raje odločil za delo v tujini. Z nasebitvijo novih lastnikov, ki sta »vzela ta staro dva do smrti na preužitek« se je pričela podoba domačije hitro spremnjati in to (kot je to že navada) brez vednosti zavoda. Zgradili so nov hlev, podrli kozolec in oba hleva, ista usoda pa čaka tudi hišo (lastnika si gradita novo), pod in kočo. Zavod je skušal zaustaviti ta proces, zato je v letu 1987 začel s sanacijo strehe na koči, lastnik pa je v lastni režiji pokrpal slavnato streho na hiši. Računali smo, da bomo poleg sredstev Kulturne skupnosti Sentjur pridobili tudi nekaj denarja iz KSS (planiranih je bilo 3.000.000 din), toda ker akcija ni bila v srednjoročnem planu, je izpadla iz financiranja za leto 1988. S tem je bila storjena težko popravljiva škoda, saj ni bilo denarja za plačilo že naročenega »škopaja« (slame) in krovcev. Uplahljen je tudi interes lastnika, da bi še sodeloval pri prezentaciji spomeniško pomembnih stavb. Ferjančeva domačija bi lahko postala ena najbolj privlačnih turističnih točk v občini. Obiskovalcev je na domačiji vedno veliko, ker je priljubljen motiv fotografom in slikarjem. — V. H.

PLANINA, Postojna. — Za Planino se v zadnjih letih spet prebuja zanimanje, kar se odraža tudi v večjem številu prošenj za soglasja, ki prihajajo na naš zavod. Tako smo s konservatorskimi smernicami in kasneje korekturo idejnih skic sodelovali pri adaptaciji stanovanjske stavbe v trgovino na h. št. 24 ter adaptaciji stanovanjskega poslopja v gostilno na h. št. 99 a. H. št. 78 je precej dotrajana, predvsem ostrešje, zato jo želi lastnik nadomestiti z novo. Na projekt, ki je bil izdelan na osnovi naših smernic in predvideva ohranjanje pritličja ter novo pozidavo nadstropja, smo izdali soglasje.

H. št. 3, ki že dolgo propada, se zanimal kupec, ki bi jo rad obnovil, saj stanje, kakršno je sedaj, ne omogoča osnovnega bivalnega standarda. Problem

Sl. 9. Planina 56 — pred obnovo

Fig. 9 — Planina 56 — before restoration

je nastal zaradi velikosti prometnega davka ob nakupu.

V lanskem letu je KSS nakazala določena sredstva, s katerimi naj bi ob so-purparticipaciji lastnika stekla akcija na h. št. 56. Domačija obsega gospodarsko in stanovanjsko poslopje. Leži ob spodnji planinski cesti. Za obnovo stanovanjske stavbe je lastnik porabil že znatna sredstva, kljub temu pa je obnova zaradi obsežnosti same stavbe ledelna. V slabšem stanju se nahaja gospodarski del (razpoke v nosilnih zidovih in stropu). V letu 1988 smo izdelali statični pregled domačije, tehnično in foto dokumentacijo ter konservatorski program za potrebe prenove. V teku je nabava potrebnega gradbenega materiala. — E. D.

PODGORJE, Sežana. — Znamenje ob hiši št. 18 je zidano iz velikih kamnitih blokov in pokrito z dvokapno skrlasto streho. Na prednji strani je večja niša, ki ima na levem obodu fragmente fresk dveh svetnikov, ki datirajo znamenje v 15. stoletje. V niši je plastika sv. Antona, ki je lep primerek kraškega kiparstva. Znamenje smo tehnično dokumentirali. — B. Z.

PODKOREN, Jesenice. — Gradnja stanovanjske stavbe na parc. št. 57 k. o. Podkoren. — V. K.

POD NANOS, Ajdovščina. — Zaradi neustreznega poteka nadomestne gradnje hleva pri hiši št. 60 smo ustavili dela in v sodelovanju z lastnikom izdelali nov idejni načrt za hlev in lopo za kmetijsko mehanizacijo. V nove objekte smo vstavili vse kamnite elemente ki so bili odstranjeni s starega gospodarskega objekta. — A. P.

PODOLŠEVA, Mozirje. — Na osnovi plana in razgovorov s predstavnikom zavoda je lastnik Macesnikove domačije št. 20 sredi leta 1988 pričel z obnovo gospodarskega poslopja. Najprej je za silo pokral streho, prekrito z žaganimi macesnovimi deskami, nato pa je s pomočjo zidarske ekipe iz Kosova pričel z obnovo ometov na govejem hlevu. Na zunanjščini so v tehniči zaribanega ometa obnovili najbolj poškodovani del fasade, v notranjščini pa na novo ometali večino sten.

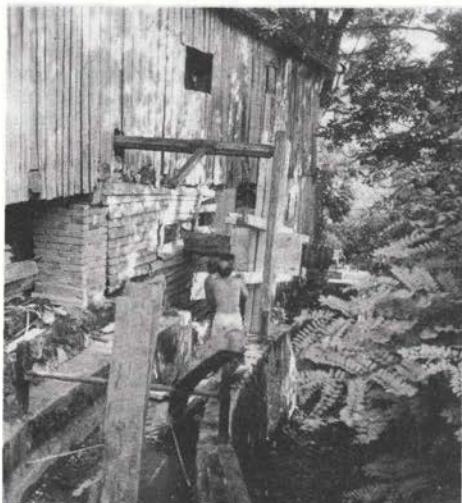
Denar za obnovo je tudi tokrat prispevala samo KSS. Lastnik je priskrbel gradbeni material, Krajevna skupnost Solčava pa mu je pomagala, da je bil oproščen prometnega davka. — V. H.

PODPEČ, Koper. — »Prkičeva hiša« iz leta 1547 je med najstarejšimi stavbami v vaseh pod Kraškim robom najlepša in najbolje ohranjena. Enonadstropna stavba s pravokotnim tlorisom in dvokapno streho je grajena na poznegotski način s pravilno klesanimi kamnitimi bloki in izredno kvalitetnimi kamnoseškimi detajli. Vidni so vplivi delavnice mojstrov Andreja in Benka iz Sočerge ali njune delavnice. Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran je stavbo obnovil in prezentiral skoraj v celoti v izvirni obliki. Glavna obnovitvena dela so potekala od leta 1986 do 1987, dokončno pa so bila zaključena novembra 1988.

Ob severni steni je bil kasneje dodan prizidek, ki je bil v tako slabem stanju, da ga je bilo treba zrušiti, v prihodnje pa bo rekonstruiran.

Ob zaključku obnovitvenih del je bila v objektu postavljena razstava »Stavbarstvo v Podpeči«. — E. B. M.

POLŽE, Celje. — V strnjenerjem delu Polž, ki so manjša vas zahodno pod Strmcem (občina Celje), leži srednjevelika kmetija št. 1, ki jo sestavljajo stanovanjska hiša, gospodarsko poslopje, koča, vodni mlin in vodna žaga vene-

Sl. 10. a, b: Polže — pogonsko kolo žage venecijanke med in po obnovi
Fig. 10 — a, b: Polže — driving-wheel of a Venetian saw during and after restoration

cijanka. Gospodar kmetije je Oton Samec, strojni tehnik, zaposlen na Razvojnem centru Celje, in človek s posluhom za ohranjanje naše kulturne dediščine. V zadnjih letih je ves svoj prosti čas posvetil obnovi mlina in žage. Mlin je v grobem obnovil v letih 1986 in 1987, leta 1988 pa je prišla na vrto žaga. Najprej se je lotil rekonstrukcije velikega pogonskega kolesa, katerega je po lastnem načrtu dal izdelati njegov oče že nekaj let pred drugo svetovno vojno. Samec je po stari predlogi izdelal vso potrebno dokumentacijo, zbral potreben gradbeni material in usposobljene tesarje (doma iz Hudinje nad Vitanjem) ter se sredi poletja 1988 lotil rekonstrukcije kolesa.

Zavod je z opisi in fotografiranjem spremjal delno izdelavo in montažo pogonskega kolesa. Za kaj več ni bilo ne možnosti ne denarja. Kot zanimivost naj omenimo še to, da je Samčev svak snemal montiranje pogonskih koles pri mlinu in žagi z videokamerom. Posnetke hrani doma. — V. H.

POSTOJNA. — Turistično vse bolj razvijajoči se Postojni je ta njena dejavnost vidna v samem mestu tudi navzven. V želji polepšati zunanj izgled mesta so bile v prejšnjem letu obnovljene fasade treh reprezentativnejših

poslopij: dom JLA, stavba sodišča in občinske skupščine. Za prvi dve je restavrator zavoda izdelal idejne osnutke obarvanja fasad, ki jih je nosilec del upošteval in dosledno izvedel, medtem ko je obarvanje stavbe občinske skupščine izvedeno brez sodelovanja zavoda in popolnoma neustrezno, ne upoštevajoč dejstvo, da je ta stavba evidentirana kot dediščina in bi se vsi posegi na njej morali izvajati v skladu s spomeniškim značajem le-te. Delavci zavoda smo s konservatorskimi smernicami in kontrolo idejnih načrtov spremljali še ostale gradbene posege v samem mestu Postojna kot tudi v celotni občini. — E. D.

POTOČE, Kranj. — Gradnja stanovanjske hiše na parc. št. 1476 in parc. št. 388/2 k. o. Breg ob Kokri. — V. K.

POTOKI, Tolmin. — V hribovitih delih Tolminske občine se je na osamljenih kmetijah ohranilo večje število kmečkih fresk. Vendar je zob časa opravil svoje. Mnoge opuščene domačije so propadle in mnoge propadajo, z njimi pa tudi poslikana pročelja hiš. Hud udarec je ta umetnost doživel ob potresu. Tako je bilo potrebno na hitro sneti večje število kmečkih fresk. Delo so takrat opravili strokovnjaki RC iz

Ljubljane. Tako se v deponijah nahajojo snete in neobdelane freske iz Starega Sela, Sedla, Breginja. Nekatere kompozicije so bile že obdelane za muzejsko prezentacijo. Želja restavratorjev RC je, da bi ta material dokončno obdelali. Tako je letos prišla na vrsto kompozicija Križanja - iz Potokov 10. Freska izhaja iz porušene kaše pri h. št. 10 v Potokih. Sneta je bila jeseni 1976. leta. Pred snetjem je bila razmeroma dobro ohranjena, deloma je bila poškodovana barvna plast. Datirana je v 19. stoletje. Na freski je letos RC, ki jo sicer hrani, izvedel naslednje restavtorske postopke: odstranjevanje ometa na hrbtni strani in utrjevanje, priprava za armiranje, kitanje, obdelava robov in stikov, lepljenje plasti in slike na novi nosilec, obdelava in kitanje poškodb, montaža okvirja in barvne povezave. — R. P.

PREDJAMA, Postojna. — Delavci zavoda smo nadzirali izvajanje gradbenih del na gostinsko-stanovanjskem poslopu, h. št. 2. Izdali smo skico korektur

idejnega projekta, ki jih je še možno izvesti brez rušenja določenih elementov, čeprav bi bilo to potrebno. Nadzirali smo tudi gradnjo nadomestne stavbe h. št. 12, kjer se je lastnik držal naših smernic in po njih tudi izvajal gradbena dela. — E. D.

PRISTAVA, Tržič. — Po uskladitvi namembnosti prostorov (gostinstvo v nadstropju, muzejstvo v pritličju) je bila obnovljena notranjščina ter zunanjščina kaše, vendar zaradi pomanjkanja denarja ni bila obnovljena tudi obcestna fasada. — V. K.

PREDDVOR, Kranj. — Gradnja garaže na parc. št. 338/3 in nadomestna gradnja stanovanjske hiše na parc. št. 390/1 k. o. Breg ob Kokri. — V. K.

PŠEVO, Kranj. — ZSV v Kranju je predlagal gradnjo nadomestnih gospodarskih poslopij in stanovanjske hiše na mestu obstoječe domačije na parc. št. 267/2, 267/1, 268 k. o. Pševo in ni so-

Sl. 11. Pristava — obnovljena vhodna in nedokončana obcestna fasada Primožkove kaše
Fig. 11 — Pristava — renewed entrance façade and unfinished street façade of the Primožek granary

glašal s preselitvijo celotne kmetije na novo lokacijo izven naselja, na parc. št. 379, 381 k. o. Pševu, saj bi takšna razpršena širitev naselja z novimi kmetijami, katerih števila tako rekoč ni moč predvideti, pomenila bistveno spremembo v naselbinski tradiciji na tem področju. Zavedajoč se nujnosti drugačne kmetijske tehnologije in s tem tudi spremenjenih dimenzij objektov za kmetijsko dejavnost (varaže za kmetijske stroje, silosi za krmo, spremenjene dimenzijske hlevov idr.) je zavod predlagal pristojnim upravnim organom, da naj predložijo kriterije za prestavitev kmetij na nove lokacije izven strnjeneh naselij saj bo takšna nova urbanizacija kmečkih naselij imela nedvomno precejšen vpliv na spremicanje širše kulturne krajine.

Na takšno stališče zavoda je investitor posredoval tudi svoje stališče, ki ga zaradi boljšega razumevanja stališč lastnikov kmetij (kulturne dediščine) in za razmislek o poslanstvu varovanja ljudskega stavbarstva in kulturne dediščine citiram v celoti: »Osebno smatram, da je na tej lokaciji (op. na stari) najprimernejša razporeditev v obstoječem stanju, ki je nastala spontano v stoletjih dela in življenja na tej kmetiji. Pred sto leti, to je v času, ko je bil zgrajen zadnji objekt, na kmetiji niso imeli nobenega stroja. Od celotne linije za spravilo sena so imeli nekaj kos, grabelj, košev in voz. Vendar so s pomočjo najete delovne sile uspeli obdelati vse površine in je bila kmetija za tiste čase dokaj močna in napredna.«

Žal pa je danes za preživetje potreben večji obseg dela. Potrebna je večja izkoriščenost zemljišč, večje število živine in dodatne dejavnosti, pri manjšem številu delavcev. To pa lahko dosegemo le z uporabo kmetijskih strojev in sodobno tehnologijo. Stroji pa zahtevajo delovni prostor in prostor za shranjevanje, ki pa ga na obstoječi lokaciji žal ni.

Predstava o koscih, ki v zgodnjih jutranjih urah s kosami na ramah hitijo na travnik in o dekletih, ki jim v jersbasih nosijo malico, je ostala le v romantičnih romanih in jo s svojimi prizadevanji za ohranitev kulturne krajine ne morete obuditi ali ustvariti. Lahko pa boste dosegli, da bodo tisti strmi bregovi, ki so danes še lepo pokoseni s koso ali ročno kosilnico, ostali nepokoše-

ni, torej nekulturni in boste na Jošta hodili med trnjem in grmovjem.

Ob upoštevanju podatkov, ki govorijo o praznjenju hribovskih vasi in o veliko slabših pogojih dela na strmih predelih bi bilo tudi z vaše strani smiseln upoštevati tiste kriterije, ki ljudem, ki še hočejo delati, omogočijo delo, življene in razvoj na njihovi zemlji. Priznali mi boste, da je lokacija in z njo v zvezi velikost, razporeditev in funkcionalnost objektov eden od bistvenih elementov pri zagotavljanju ekonomskih pogojev za delo.

S tovariškimi pozdravi!«

Zavod je posredoval investitorjevo in svoje stališče pristojnemu upravnemu organu tako, da naj presodi o utemeljenosti stališč za (novi) lokacijo omenjene kmetije oziroma za izdelavo kriterijev za prestavitev kmetij na nove lokacije izven strnjeneh naselij. — V. K.

PUŠENCI, Ormož. — Soglašamo s prenovno mlina št. 4 po projektu PGP Ljutomer s tem, da se za streho uporabi bobrovec in na fasadi vsa sedanja profilacija. — J. S.

RAVNE NAD CERKNIM, hiša št. 52. — V sklopu domačije je tudi hiša za »go-stove«. To je nadstropna hiša pravokotnega tlorisa, ki ima v pritličju kleti in pajštvo. V nadstropju pa je črna kuhinja ter ena izba. Zatrepi objekta so leseni, streha pa je krita s slamo. Ta objekt namerava lastnik preurediti v stanovanje. Ker so v kompleksu vsi objekti kriti s slamo, smo isto zahtevali tudi za ta objekt in nabavo slame tudi finansirali. — B. Z.

RAZDRTO, Postojna. — Tudi v tem naselju se bo pri cerkvi gradila nova stanovanjska hiša, pravzaprav na temeljih nekdanje, ki je več ni. Glede na zahtevnost lokacije smo graditelju izdelali idejne projekte upoštevaje arhitekturne danosti prostora in predvsem objekta, ki bo nov. — B. Z.

RETJE, Tržič. — Lastnik domačije Retje št. 20 je predložil spomeniškovarstvenemu zavodu zamisel in možnost postavitve manjšega muzeja na prostem, ki naj bi združeval muzejsko in gostinsko dejavnost. — V. K.

ROBANOV KOT, Mozirje. — Št. 2729, Belšakova domačija. Konec julija 1988 je skupina restavratorjev RC iz Ljubljane pod vodstvom Aleša Sotlerja začela z utrjevanjem in snemanjem poslikav s stare preužitkarske hiše in slopastega znamenja. Na preužitkarski so bili nad okna nanešeni štirje nabožni motivi s sv. Florijanom, sv. škoferom in papežem, z zadnjo večerjo in s sv. Nežo. Zaradi oksidacije barve se je z leti prvotni barvni ton kože (obrazov in rok) svetnikov spremenil v črno, zato so jih ljudje poimenovali »črni svetniki«. Sodeč po videzu figur je poslikava delo »lučenskega malarja«, ki je na območju Zgornje Sav. doline deloval sredi prejšnjega stoletja.

Na znamenju smo že pred leti ugotovili dvojno poslikavo, zato smo se po posvetu z restavratorji odločili, da raziščemo prvočno zasnovno znamenje in njegove kasnejše poslikave. Zato je bilo potrebno najprej utrditi in sneti zgor-

njo poslikavo z motivi Križanega, sv. Florijana, sv. Miklavža in MB z detetom. Po snetju zgornjih poslikav, ki izhajajo iz druge tretjine 19. stol. (podrobneje glej G. Makarovič, Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana 1981, str. 109 in 111) se nam je razkrila zanimiva podoba slopastega znamenja iz 17. stol. z nišami in poslikavo. Zaradi pomanjanja časa in denarja nismo nadaljevali s prezentacijo prvočne podobe znamenja zato so niše še zapolnjene z ometom. Predvidevamo, da bomo z deli nadaljevali v letu 1989. Zgornjo poslikavo bomo restavrirali in shranili v muzej.

Za snemanje poslikav na preužitkarski hiši in znamenju smo se odločili predvsem zaradi propadanja osnovnih ometov in luščenja poslikav. Pri znamenju naj se je vodila tudi želja po raziskavi nastanka znamenja, pri hiši pa predvsem zahteva po ohranitvi poslikav, saj ima lastnik namen staro preužitkarsko hišo preurediti za potrebe kmečkega turiz-

Sl. 12 a, b Robanov kot — znamenje pred delom in z odstranjeno vrhnjo poslikavo
Fig. 12 — a, b: Robanov kot — wayside shrine before the beginning of the works, and with removed upper painting

ma. Po zgraditvi nadomestne stavbe bomo vse štiri poslikave vrnili na glavno fasado. — V. H.

ROGATEC, občina Šmarje pri Jelšah. — Tudi v letu 1988 je zavod v sodelovanju z Društvom za ureditev spominskega muzeja Rogatec nadaljeval z izgradnjijo in prezentacijo **muzeja na prostem**. Dela so potekala po planu in v skladu z razpoložljivimi finančnimi sredstvi. Žal je bila tudi tokrat večina denarja nakazanega še v jesenskih mesecih, ko se je že zaključevala glavna gradbeniška sezona. Zato smo ostanek denarja namenili za avansiranje podpisanih pogodb za dela, ki smo jih bili primorani preložiti na leto 1989. Sem so šteti restavriranje muzejskih eksponatov, izgradnja straniča za obiskovalce, hiša — »puščank« in ureditev zelenjavnega vrta ter mostička čez odtočni jarek.

Glavnina del v letu 1988 se je osredotočila na izgradnjo čebelnjaka in nadaljevanje prezentacije hleva in stanovalske hiše.

Čebelnjak je v celoti zgrajen na novo po starih predlogah. Odločili smo se za tip, v katerega bo možna postavitev velikih Žnidaričevih panjev, saj bo proizvodnja medu sestavni del ponudbe muzeja. Čebelnjak je tako kot vse druge stavbe v muzeju prekrit s slamo.

Že pred leti smo se odločili, da bomo zidani del hleva, kjer sta bila prvotno goveji hlev in klet, v celoti preuredili v klet, ki bo rabila predelavi in skladiljenju vina in žganja. V ta namen je bilo potrebno po zahtevah sodobnega kletarstva urediti oba kletna prostora. Odstranili smo ilovnata tla in jih nadomestili z betonsko podlogo, stene pa smo dodatno izolirali s tervolom in opeko.

Stari strop smo obložili z novim obdelanim stropom iz kostanjevega lesa in ga izolirali s tervolom. Na lesene »ganterje« smo namestili hrastove sode, ki jih je že leta 1987 izdelal sodar iz okolice Ljutomera. V hiši je bilo potrebno ponovno ometati strop v črni kuhinji. Hišo smo v celoti prebelili s starim uležanim apnom. Vse kaže, da bo potrebno že v letu 1989 odstraniti del ilovnatega ometa na zunanjščini hiše in jo ometati s kvalitetnejšo glinou, saj ima gлина, ki smo jo kopali v okviru muzejskega kompleksa, slabe vezivne kvalitete.

Hiša je od leta 1988 bogatejša še za nekaj muzejskih eksponatov, ki so jih prispevali člani društva.

Sredi gozda, ki je last Gozdnega gospodarstva iz Rogaške Slatine, stoji lučaj vzhodno pod rogaškim gradom **kapela**, ki so jih ljudje zaradi tega, ker nima pravega lastnika, dali ime »Kapela pod gradom«. Kljub temu, da je kapela v »družbeni lasti«, so se za njeno ohranitev in obnovo pričeli zanimati Rogatčani in njihov nadžupnik. K sodelovanju so povabili tudi GG, ki je pripravljen očistiti okolico in urediti poti. Za sanacijo kapele bosta poskrbela bližnji sosed in nadžupnik.

V letu 1988 je zavod izdelal vso potrebno dokumentacijo. Restavrator Tone Podkrižnik je restavriral leseni kip Križanega, v letu 1989 pa smo zaradi pomajkanja denarja in časa prestavili gradbeno sanacijo kapele.

Zaradi bližine starega rogaškega gradu so Rogatčani predlagali, da bi očistili tudi grad, ki ga vse bolj prerašča grmičevje in drevje. Na tej lokaciji bi uredili razgledno točko in jo povezali s predlagano »turistično potjo« Rogatec — trg, Stari grad, Kapela pod gradom, Trške gorice z lovskim domom, Pajštal, Spominski muzej Rogatec in Donačka gora. Dodajamo tudi to, da imajo pri ozivljjanju teh zamisli glavno besedo Krajevna skupnost Rogatec, Spominski muzej Rogatec in Nadžupnija Rogatec.

Sredi leta 1988 je zavod v sodelovanju z lastnikom in nadžupnikom iz Rogatca pričel s pripravami na obnovo **Koresove kapele**, ki stoji ob križišču cest za smeri Rogatec, Žetale in Ptuj. Kapelo so zgradili med leti 1872 in 1874 v zahvalo čudežni ozdravitvi enega izmed članov Koresove družine.

Kapelo so zgradili domači zidarji iz opeke in iz sivega dobovskega peščenjaka. Zasnovana je podobno, kot slopasta znamenja z globoko polkrožno zaključeno hišo, s tem, da tloris kapele ni kvadrat, temveč pravokotnik. Kvalitetno izklesani kamnitni elementi rabijo kot dekoracija (braniki in nosilci nizke ograje, dve čašasti koritci s podstavkom za sajeno cvetje) in zaščita (ravna kamnita strešica z nastavkom in križem, neke vrste kontrafor na zadnji fasadi) kapele. V niši stoji kamnit kip (beli peščenjak) Matere božje z detetom, ki nosi na hrbtni strani letnico 1873. Po ustrem izročilu je Kores kip kupil v Mariboru. Tako

zgrajena in okrašena kapela je stala ob cestnem križišču do leta 1970, ko so začeli obnavljati cesto iz Rogatca in graditi nov most čez Dragajno. Takrat so za približno 150 cm povišali novo cestišče, to pa je povzročilo delno zasutje kapele. Od daleč je bilo videti, kot da se kapela pogreza. Močno dvignjen nivo cestišča je povzročil hitro propadanje kapele, saj je nanjo letel sneg ob pluženju, deževnica pa se je stekala pod temelje in v nišo kapele. Dozorela je misel, da se spomenik obnovi.

Glede sanacije je bilo več rešitev. Odločili smo se za gradnjo nadomestne kapele, s tem da smo jo 200 cm odmaknili od prvotne lokacije v smeri proti Dragajni. S tem smo dosegli boljšo preglednost križišča, kapela pa je varnejša pred vplivi prometa. Pred pričetkom gradnje smo lokacijo nove kapele nivojsko izenačili s cestiščem in postavili močne temelje. Stare kapele nismo porušili, dokler ni bila zgrajena nova. Sočasno je Miloško Kumer, iz Raven pri Šoštanju restavriral kip MB. Dela je kvalitetno opravil. Izkazali so se tudi zidarji. V zadovoljstvu vseh je rogaški nadžupnik kapelo konec novembra 1988 posvetil v prisotnosti 250 Rogatčanov in okoličanov. — V. H.

RUNEČ, Ormož. — V središču zaščitenega slemenskega naselja je v sklopu domačije št. 24 značilna vinska klet »klečaja«, ki je postavljena v blago pobočje. Je iz kamna in lesa in pokrita s čopasto slammato streho. Pripravili smo program in potrebnii les za obnovo. — J. S.

SELO, Bled. — Gradnja strehe nad zu sredi starega dela vasi (p. št. 9/2) je lastnik pripravil načrt adaptacije gospodarskega objekta v stanovanjski. Zradi neustrezne ulične fasade smo izdelali nov idejni projekt adaptacije. — A. P.

SELO, Bled. — Gradnja strehe nad koritastim silosom in garažo za kmetijske stroje, tj. legalizacija že zgrajenih objektov na parc. št. 30 k.o. Selo. — V. K.

SKOMARJE, Slovenske Konjice. — Ošlakova domačija št. 1 — žaga: Kljub začetnemu nezaupanju se je lastnik mizarske delavnice in žage venecijanke le

odločil, da bo v sodelovanju z zavodom pričel z obnovitvenimi deli na obeh spomenikih. Prva naloga, ki smo se je lotili v letu 1988, je bila sanacija strehe. Obstoječa kritina, cementni zareznik, je močno poškodovana, zato smo se odločili, da jo zamenjam z bobrovcem. Z zbranim denarjem, ki sta ga prispevala KSS in tovarna »Unior« Zreče, smo kupili opeko. Predvidevamo, da bosta spomenika na novo prekrita v letu 1989.

St. 2: Z gradbenim materialom, ki smo ga kupili v letu 1987, je lastnik kovačnice pričel v letu 1988 z obsežnimi obnovitvenimi posegi. V celoti je obnovil ostrešje. Zamenjal je tudi leseno vzdolžno steno ob vodnem koritu in pogonskem kolesu. Dela je zadovoljivo opravil. Nekoliko moti le podaljšani napušč na ožji vhodni fasadi in obitje z lesenim opažem. Toda videz stavbne mase je ostal nespremenjen.

Lastnik je pripravljen nadaljevati z obnovo kovačnice in ohraniti hišno tradicijo kovaštva, saj postaja Ošlakova kovačnica ena najbolj atraktivnih turističnih točk južnega Pohorja.

Kako živa je, dokazuje novi napis v notranjosti: **DELAMO PO NAROČILU SK KOV IN TAKOJŠNJEM PLAČILU.**

Nazadnje je lastnik pročelje in notranjščino kovačnice na novo okrasil s koledarjem. Barvne fotografije lepotic

Sl. 13. Skomarje — koledar na pročelju Ošlakove kovačnice

Fig. 13 — Skomarje — calendar on the front of the Ošlak smithy

Sl. 14. Skomarje — ognjišče v Ošlakovi kovačnici

Fig. 14 — Skomarje — fireplace in the Ošlak smithy

Sl. 15. Skomarje — novi napis v Ošlakovi kovačnici

Fig. 15 — Skomarje — new inscription in the Ošlak smithy

sprožijo pri nekaterih obiskovalcih zgrajanje, drugi sramežljivo poškilijo na golo kožo, večina pa se nasmehne lastnikovemu »konjičku«. Sam pravi: »Veste, nekaj mora biti za špas. Kovačnica je tako črna in pusta, slike jo polepšajo!« — V. H.

SLAP OB IDRIJCI, Tolmin. — Za odkup Kosmačeve domačije nam lani ni uspelo pridobiti sredstev KSS, nadomestno stanovanjsko hišo ter za sanacijske posege na domačiji. V akcijo prenove domačije se je vključilo tudi Društvo slovenskih pisateljev, saj je akcija široko zastavljena in se pojavlja problem pridobitve sredstev. Na našem zavodu izdelujemo projekt nadomestne gradnje ter konservatorski program prenove. — B. K.

SOLKAN, N. Gorica. — Večji razmah prenovitvenih dejavnosti zaznavamo tudi v Solkanu, katerega jedro ščitimo kot naselbinsko dediščino. Zaradi zvesti ob novopridobljeni identiteti (ločitev od mesta Nove Gorice) in zaradi pospešenega trenda odpiranja obrtniških delavnic ter prodajnih lokalov, smo podajali številne oblikovalske smernice. Kompleksnejša akcija v sodelovanju s KS Solkan in župnijo je bila prenova in ureditev znamenitih solkanskih zidov ob Soški ulici v novonastalem naselju, ki se ni ustrezno prilagodilo historičnemu jedru, na Plenčičevem trgu (kjer pa izvedba zaradi nasprotovanja sosedov ni sledila idejnemu projektu) ter v Mizarski ulici s prenovo zidu in znamenja v njem. Pri ostalih posegih (ureditev lokalov, stanovanj) smo sodelovali s podajanjem smernic za projekte. — B. K.

Hiša Mizarska 5 sodi v sklop zaščitenega jedra pri cerkvi in je bila pred leti zelo neustreznno adaptirana. Na prošnjo lastnika hiše za gradnjo garaže ob njej smo izdelali projekt, ki smo ga zasnovali tako, da smo garažo postavili za mejni zid, ki ga bo moral pred tem zgraditi. Zidovi na tem mestu imajo posebno značilnost: zidani so bili s prodniki, visoki najmanj 2 m, na vrhu zaščitjeni in kriti s korci. Podoben zid je bil zgrajen preteklo leto tudi ob novi vpadnici v naselje z vgraditvijo obstoječih kamnitih portalov. — M. M.

SPODNJA IDRIJA, Idrija. — V okviru dolgoročne akcije ohranjanja idrijskih ljudskih fresk smo v dogovoru z RC SRS organizirali akcijo za rekonstrukcijo poslikav na kašči Kendove domačije h. št. 80. Na tej kašči je datiran avtor poslikave FR. KOBAU. Te poslikave so zajele pretežni del Škofješko-cerkljansko stavbo oblikovane

Sl. 16. Spodnja Idrija 80 — stanovanjski del med obnovou

Fig. 16 — Spodnja Idrija 80 — dwelling part during restoration

regije in temu avtorju oz. šoli naj bi bile pripisane vse podobne poslikave okrog leta 1800.

Celotno domačijo — etnološki spomenik prenavlja podjetje »Iskra Rotomatička« po konservatorskem programu ZVNKD Gorica v visokokakovostno gostišče v reprezentančne namene.

Akcijo rekonstrukcije poslikav smo zastavili najprej s konsolidacijo same kašče s statično utrditvijo in novim prekritjem s skodlami, z izvedbo novih ometov ter v naslednjem letu rekonstrukcijo poslikav na svežem ometu, ki jo bo izvedel RC SRS.

Kaščo je potrebno protipotresno povezati s ploščo nad obokano kletjo in strešno vezjo ter dodatno z utrditvijo vogalov (podbetoniranje) zaradi padanja terena, ki je na stenah povzročil strižno razpokanje. Odstraniti je treba kasnejši bočni prizidek, ki je prekrival del poslikave. Stavbo je potrebno obnoviti in prekriti z avtentično kritino, skodlami; obnoviti je potrebno tudi dostopni, leseni, viseči gank.

Pri sondirjanju sten smo odkrili tudi zazidani vhod v osi fasade, ki ga bomo tudi prezentirali. Po programu RC bomo ohranjali vse figuralne motive poslikava ter slikarjev podpis z datacijo ter dekorativnimi vzorci s cofi ter šivanimi robovi.

Z izvedbo akcije rekonstrukcije poslikav bomo tako prispevali svoj delež pri obnovitvi kompleksa domačije, ki ga izvaja podjetje »Iskra«. To bo prva prezentacija rekonstruiranega ljudskega freskarstva v celoti na območju, ki ga pokriva naš zavod ter izkušnje za reševanje še preostale dediščine ljudskega krašenja zunanjščine. — B. K.

SREDNJA VAS PRI GOLNIKU, Kranj. — Gradnja nadomestne stanovanjske hiše na parc. št. 31 in gradnja nadomestnega hleva na parc. št. 11/1 k. o. Srednja vas pri Golniku. — V. K.

SREDNJA VAS PRI ŠENČURJU, Kranj. — Gradnja stanovanjskega prižidka na parc. št. 809, 808 k. o. Srednja vas pri Šenčurju. — V. K.

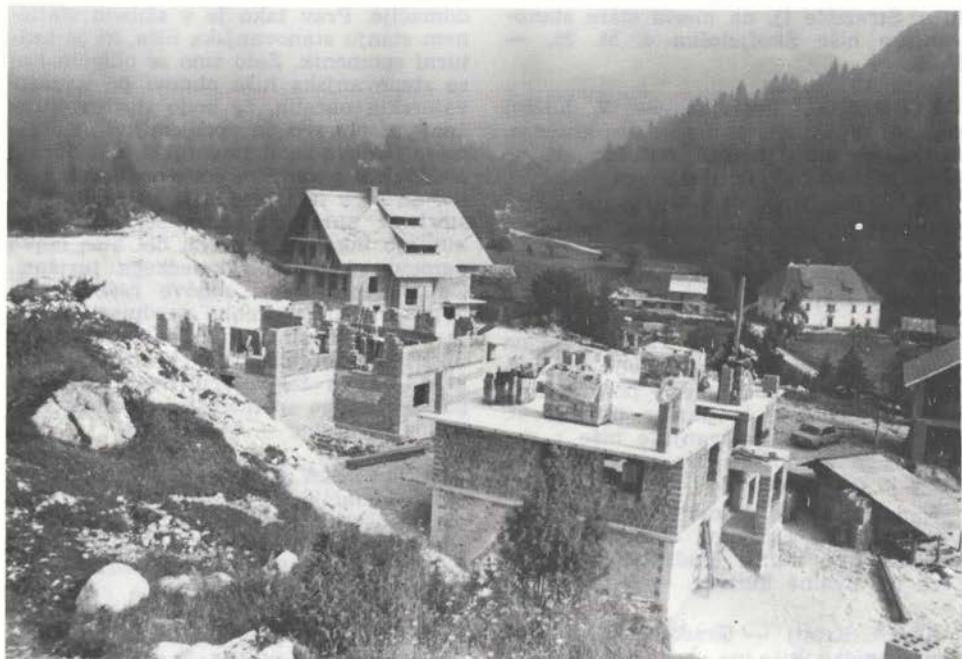
SREDNJE BITNJE, Kranj. — Gradnja nadomestnega gospodarskega poslopja na parc. št. 300, 297/2 k. o. Bitnje in rekonstrukcija stanovanjske hiše Srednje Bitnje št. 17. — V. K.

STARA FUŽINA, Radovljica. — Predvidena je obnova stare Sirarne tako, da bo v pritličju (v sirarci) prostor za Planšarski muzej, v preostalem delu stavbe pa bodo stanovanja. Zemeljska dela v zazidalnem, stanovanjskem kompleksu Mostnica nad Staro Fužino niso izvedena v skladu s sprejeto lokacijsko dokumentacijo, zato je potrebno izdelati sanacijski program glede na dejansko stanje na terenu, saj je zaradi samovoljnega odvoza gramoza bistveno spremenjena podoba Brda, ki vedutno omejuje strnjeno naselja oziroma zaključuje naravno krajino v ožjem območju Bohinjskega jezera. — V. K.

STIŠKA VAS, Kranj. — Gradnja nadomestnega gospodarskega poslopja za kmetijske stroje na parc. št. 767 k. k. Šenturška vas (v Stiški vasi). — V. K.

STRAHINJ, Kranj. — Gradnja remize za kmetijske stroje na parc. št. 111/6, /17, /18, /19, /10, /11 k. o. Strahinj. — V. K.

STRAŽIŠČE, Kranj. — Gradnja gospodarskega poslopja na parc. št. 193

Sl. 17. Stara Fužina — pogled od Budrove skale na novogradnje nad Mostnico

Fig. 17 — Stara Fužina — view from Budrova skala (rock) towards newly built houses above Mostnica

Sl. 18. Stražišče, Skofjeloška 26 — hiša pred rušenjem in njen portal iz zelenega kamna

Fig. 18 — Stražišče, Skofjeloška 26 — house before the pulling-down and its green stone portal

k. o. Stražišče tj. na mestu stare stanovanjske hiše Škofjeloška c. št. 26. — V. K.

STUDENEC, Postojna. — V bližini cerkve se izvaja nadomestna gradnja, za katero smo izdelali osnutke, da se ohranjajo nagibi, kritina, čopi...

Ob nadzoru je bilo ugotovljeno, da graditelj ni povsem upošteval projekta. Če ne bodo ustna opozorila zaledila, bomo morali zadevo predati v urejanje pristojni inšpekciiji. — B. Z.

STUDOR, Radovljica. — Predvidena je gradnja stanovanjske stavbe na mestu starega gospodarskega poslopja na parc. št. 1268 k. o. Studor (Studor št. 28) in gradnja stanovanjske hiše z garžami za kmetijske stroje na parc. št. 112/2 k. o. Studor.

Nadaljujejo se obnovitvena in ureditvena dela na Oplenovi domačiji, ki bo urejena kot muzej ljudskega stavbarstva in bivalne kulture. — V. K.

SUHA, Kranj. — Gradnja nadomestne stanovanjske hiše na parc. št. 1 in na parc. št. 106 ter gradnja hleva na parc. št. 23, 24 k. o. Suha. — V. K.

SENČUR, Kranj. — Gradnja nadomestne stanovanjske hiše na parc. št. 770/11, 770/16 in parc. št. 288 k. o. Senčur. — V. K.

SENTANEL, Ravne. — Sodelovali smo pri programski zasnovi za individualno zazidavo. Opozorili smo na značilno strukturo zazidave nekdanjega naselja. — G. B.

SENTJANZ, Mozirje. — Domačija št. 5, Tlakarjeva domačija, je na vzhodnem robu vaškega naselja, ki je razglašeno za kulturni spomenik. Visoka, zidana nadstropna hiša, vzporedno z njo hlev in v podaljšku parcele markanten kozolec, v veliki meri opredeljujejo tudi identiteto naselja. Poslopja so že nekaj časa zapuščena, lastnik živi na kmetiji v sosednji vasi. Odločil se je da bo omenjeno domačijo prenovil, kot dom za enega od svojih otrok. Za osnovno dejavnost domačije je izbral živinorejo in kmečki turizem. Stari hlev je v materialno slabem stanju, zato smo soglašali z nadomestno gradnjo hleva. Locira naj se ob gozdnem robu na vzhodni strani

domačije. Prav tako je v slabem statičnem stanju stanovanjska hiša, ki je kulturni spomenik. Zato smo se odločili naj se stanovanjska hiša obnovi po konzervatorskih načelih, če bodo statični izračuni za obnovo še sprejemljivi. V primeru obnove se stanovanjski hiši dozida prizidek v podaljšku severne fasade, tako, da se s tem pridobije potreben prostori za kuirilico, shrambo, sanitarije, kuhinjo tako, da se večji del hiše lahko nameni za potrebe kmečkega turizma. Če statična ocena obnove hiše ne bo dopuščala, bo potrebno predpisati pogoj za nadomestno gradnjo stanovanjske hiše. Ob morebitnih dveh nadomestnih gradnjah na tako občutljivem prostoru pa bo njegova spomeniška vrednost vsekakor okrnjena. — M. H. P.

SENTVIŠKA GORA, Tolmin. — Značilna domačija št. 65 z vsemi spremiščajočimi objekti je locirana na samoti nad Plesiščem. Stanovanjska hiša je pritlična in ima tradicionalno tridelno tlorisno razporeditev prostorov s centralno črno kuhinjo, izbo na eni in kletjo na drugi strani. Zatrepni objektov pa so obiti z lesom. V letu 1988 smo sofinancirali prekritje objekta z bobroveči; pred tem pa je bilo potrebno zamenjati tudi vso strešno konstrukcijo. — B. K.

SMARJE, Ajdovščina. — Naselje Smarje je bilo leta 1987 razglašeno kot kulturni spomenik z utemeljitvijo, da Smarje predstavlja odličen primerek kraškega rurizma, imajo vedutne kvalitete in zanje so značilni bogati elementi ljudskega oblikovanja, predvsem v kamnu. Tak primer je bila tudi kolona, ki so jo lastniki podrli v začetku leta 1987. Kolona je vodila na dvoriščni del domačije. Lastnika smo prijavili inšpekcijski službi, ki pa na našo zahtevo, da se mora vzpostaviti prvotno stanje, ni ukrepala. Tako smo še enkrat ostali nemočni ob obilici neustreznih posegov, ki se vršijo na dediščini in spomenikih. — A. P.

SMARTNO NA POH. — Glej str. 335.

SMARTNO, N. Gorica. — Naselbinski spomenik Smartno se kontinuirano obnavlja že dvanajsto leto. Poleg rednih konservatorskih akcij s sredstvi KSS in OKS pa potekajo še vzporedne dejavnosti: nadzorovanje gradbenih posegov ter letos kot najobsežnejša akcija izdelava ureditvenega načrta. Zanj smo

Sl. 19. Smartno 21 -- stanovanjski del med obnovo

Fig. 19 — Smartno 21 — dwelling part during restoration

pripravili korekcijo elaborata spomeniškovačvenih podlag iz leta 1981, namenjenega za zazidalni načrt, ki pa ni bil izdelan. Pri prenovi posameznih objektov sodelujemo s projektari arhitekture za prenovo. Tako smo začeli z izdelavo programov pri prenovi hiš št. 23 in 45 v stanovanjske namene.

Posebno pozornost zaslubi prenova hiše št. 21. Za usposobitev objekta v atelje z apartmaji ter galerijo je sredstva prispevala za koroške slikarje celovška občina. Zavod je pripravil potreben konservatorski program, ki pa ni bil uročen izvajalcu akcije, ki jo je vodila skupina občinskega upravnega organa. Zahteve smo zato morali uveljavljati pri gradbenem izvajalcu in ker tudi gradbena skupina ni obvladala potrebnih gradbenih izkušenj, se je akcija izrodila v zgolj tehnicistično obnovo brez spoštovanja konservatorskih načel. Po posredovanju Odbora za revitalizacijo Šmartnega smo dosegli uskladitev del s konservatorskim programom. Akcija se je nato zavlekla zaradi zapletov pri transakciji deviznih sredstev.

S sredstvi kulturnih skupnosti smo v kletnih prostorih že obnovljene »slikarske hiše« (hiša št. 20) in hiše št. 21 enotno uredili galerijo, s tem da smo prebili že prej nakazani prehod med

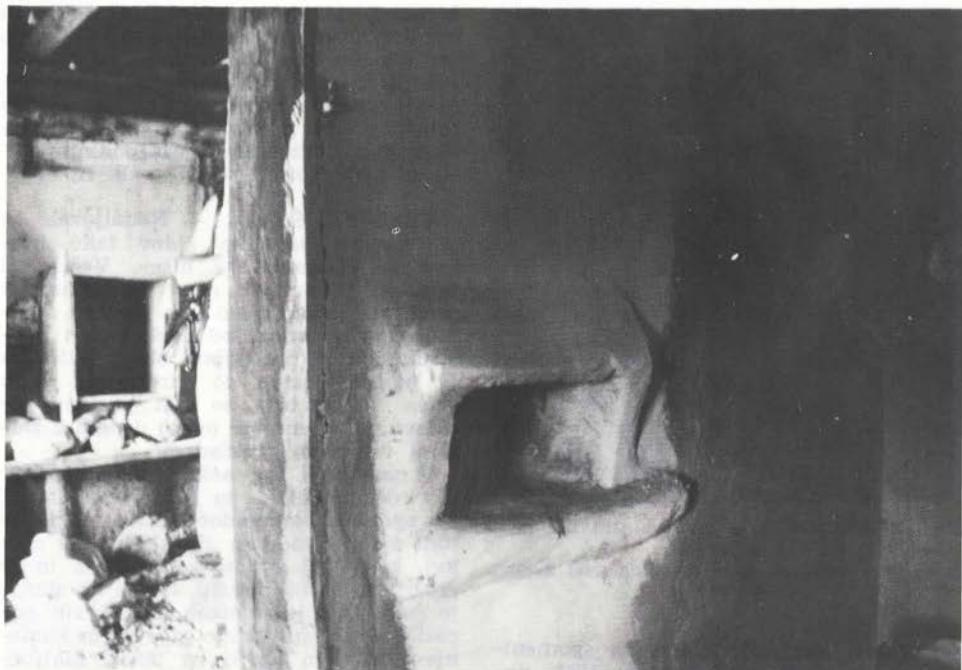
kletema. Po konsolidacijskih delih in ureditvi sten smo izvedli hidro izolacijo ter nanovo ometali stene in strop v h. št. 21, uredili elektroinstalacijo in obnovili stavbno pohištvo. Čez oba kletna prostora smo položili tlak iz opečnatih tlakovcev z vzorcem z diagonalnim rastrom pravokotnih plošč. — B. K.

STANJEL, Šežana. — Nadaljevala se je statična sanacija zidov tako imenovane »Organistove hiše«. Večji del hiše, ki je prva v nizu, je bil utrjen pred leti, v letosnjem letu pa smo opravili sanacijo enega od dveh ločnih konstrukcij nad prehodom, skozi katerega je možen dostop do utrdbe na vrhu griča. Poleg tega so bili pozidani še zidovi spahnjenice in nekaj drugih z zidnimi vezmi in prekladami.

V naselju je kar nekaj tako imenovanih rdečih točk — to je nevarnih mest, ki ogrožajo mimoideče. Ena takih je tudi zid ob vodnem zbiralniku pri cerkvi, ki je bil že močno nagnjen in je grozil, da se bo porušil. Glede na stanje je bilo najbolj smotreno, da se zid poruši do kritične višine in z istim kamenjem na novo pozida ter položi zaključne kamnite plošče. Novo zidani del zidu sloni na armiranobetonski peti, ki skrbi zato, da bo zemeljski pritisk zid vlekel navznoter in ne navzven kot sedaj. Zid smo ponovno pokrili s kamnitimi ploščami, s tem da smo višino zidu zaradi varnosti nekoliko dvignili. Pripravili smo tudi načrte in sklenili gradbeno pogodbo za sanacijo zidu med obema hišama, nasproti našega saniranega zidu, dalje za obnovo stopnišč pred gradom in za cerkvijo.

V naselju bo po predvidevanjih v letosnjem letu pritekla voda, kar pomeni, da bo morala tudi nekam odteči in sicer umazana. Da bi v naselju kompleksno uredili infrastrukturo smo se skupaj z Zavodom za urbanistično načrtovanje iz Sežane lotili izdelave ureditvenega načrta, vendar ugotavljamo, da do realizacije zaradi pomanjkanja sredstev še dolgo ne bo prišlo ali samo v zelo skromni obliki.

H. št. 12. Hiša je v upravljanju Stanovanjske skupnosti Šežana, ki se je letos odločila sanirati nekaj problematičnih točk — predvsem dimnikov in notranjih zidov. Dela so izvajali brez naše vednosti in tudi neustrezno. Na našo zahtevo so ponovno postavili odre in vse posege na zunanjščini popravili,

Sl. 20. Uskovnica — stenska niša »leva« v zidanem dvoceličnem pastirskem stanu Za robom
Fig. 20 — Uskovnica — wall niche in the stone-built two-cell shepherd's dwelling Za robom

kolikor je bilo le mogoče, skladno z našimi pogoji. — M. M.

STEFANJA GORA, Kranj. — Gradnja nadomestne stanovanjske hiše na parc. št. 265, 266 in gradnja nadomestnega gospodarskega poslopja na parc. št. 483 k. o. Štefanja gora. — V. K.

TOLMIN. — V historičnem jedru Tolmina smo lani sodelovali s konservatorskimi smernicami pri preurediti stavb v Gregorčičevi ulici 3, Trg 1. maja 1, Rutarjeva 14 ter pri preurediti graščine in hotela Trg m. Tita 1, 2 in 3. — B. K.

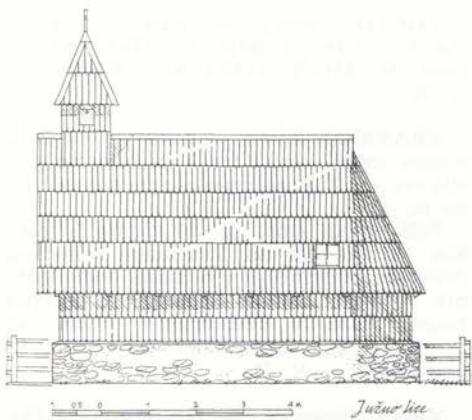
TUPALIČE, Kranj. — Gradnja stanovanjske hiše in mizarske delavnice na parc. št. 16 k. o. Tupaliče. — V. K.

UKANC, Radovljica. — Gradnja hleva in garaže s senikom na parc. št. 1774/8 k. o. Studor; obnova kritine na počitniškem objektu Ukanc št. 138. — V. K.

USKOVNICA, Radovljica. — Predvidena je preureditev starega zidanega, dvoceličnega pastirskega stanu Za robom na planini Uskovnica, parc. št. 1029 k. o. Srednja vas. — V. K.

VEDRIJAN, N. Gorica. — V naselju, zaščitenem kot naselbinska dediščina, je na lokaciji, ki je bila sicer primerna za gradnjo, zrasla neprimerna črna gradnja. Ob posredovanju urbanističnega inšpektorja pa je rezultat le naložitev kozmetičnih popravkov te dimenzijsko in oblikovno nemogoče gradnje. — B. K.

VELIKA PLANINA, Kamnik. — Leno kapelo, zgrajeno 1939. in požgano 1945. leta, je v risbi rekonstruiral arh. Vlasto Kopač po izmerah ohranjenega kamnitega podzidnega temelja, po starih fotografijah in po podatkih tesarja Petra Grilca iz Sidraža. Nov kapela je zgrajena po načrtu inž. Emila Fijavža in to na mestu prvotne kapele, na parc. št. 741/1 k. o. Črna. — V. K.

Rekonstruiraya kapela Marija Snežne na Veliki planini, 1:50

Sl. 21. Velika planina — rekonstruirana kapela Marije Snežne (risba V. Kopač)

Fig. 21 — Velika Planina — reconstructed chapel of Maria Nives (drawing by V. Kopač)

VIPAVA, Beblerjeva 5 in 7. — V preteklem letu smo sodelovali pri izdelavi idejnega projekta adaptacije Zdravstvenega doma. Ker je stavba spomeniško-varstveno zaščitena, so morali biti vsi gradbeni posegi na njej usmerjeni v ohranjanje arhitekturnih značilnosti poslopja. V notranjosti je bilo potrebno ohraniti tudi obstoječe stopnišče ter nivoje etaž, ki so neposredno povezani z oblikovanjem fasade. V letošnjem letu je bila izdelana še studijaobarvanja fasade.

Grabrijanova 17. — Za stanovanjsko hišo v Vipavi, ki leži v starem delu naselja. V bregu ob poti v semenišče, smo zaradi neustreznega načrta adaptacije, izdelali nov načrt za fasade, kjer smo upoštevali prejšnje stanje in pa tipične elemente oblikovanja v zgornji Vipavski dolini.

Titov trg št. 1 in 4. — Stavbi sta situirani na glavnem vipavskem trgu in sodita v ambient, kjer je vso pozornost potrebno posvetiti kvalitetno obdelanim fasadam. Zato smo Krajevni skupnosti, izvajalcu del, poslali popis potrebnih del.

Sl. 22. Vipava — Titov trg 13, obnovljena glavna fasada

Fig. 22 — Vipava — Titov trg 13, renewed main façade

Ker pa je stavba št. 1 bila v preteklosti neustrezno predelana, smo zanjo izdelali le predlog obarvanja fasade, za stavbo št. 4 pa smo pripravili kompleten popis gradbenih del ter študijo obarvanja fasade.

TITOV TRG št. 13. — Objekt je lociran na glavnem trgu, v njem je hotel. Hotelko-gostinsko podjetje Mlinotest-Planika iz Ajdovščine je sklenilo, da obnovi glavno in obcestno fasado. Ker so bila v preteklosti okna v pritličju glavne fasade neustrezno povečana, smo najprej zahtevali, da se ponovno vzidajo okna enakih dimenzijs s polknji in v isti osi, enako kot so v nadstropju, vse kamnite dele stavbe, kot so: baročni portal, preklade okenskih okvirjev in podstrešni venec pa da očistijo, da pride kamen ponovno do izraza. Pripravili smo še študijo obarvanja fasade. — A. P.

VIPAVSKI KRIŽ, Ajdovščina. — V letu 1988 smo nameravali dokončati dveletno akcijo — tehnično dokumentacijo celotnega naselja Vipavski Križ, ki je bil z odlokom leta 1987 razglašen kot kulturno zgodovinski spomenik, za potrebe prenove in revitalizacije naselja. Prvi del izmer je bil opravljen z izdelavo spomeniško-varstvenega elaborata že leta 1977, na t.i. Fistrovih kartonih. V letu 1987 je bilo izmerjenih pet objektov, v letu 1988 pa smo uspeli dokumentirati dva in v pripravi je retji objekt. Ostali so nam še tisti objekti (valorizirani v prej omenjenem elaboratu s I. varstvenim režimom), katerih lastniki nasprotujejo izdelavi tehnične dokumentacije ali pa ne stanujejo v Križu.

Vsi posnetki obstoječega stanja so izdelani v merilih 1 : 50 (razen »Fistrovih«, ki so bili izdelani v merilu 1 : 100). Načrti iz leta 1988 so izdelani za hiši št. 36 in 54, v pripravi je še za stavbo št. 15. — A. P.

HIŠA ŠT. 56. — Objekt zaključuje niz na južni strani naselja in se z vzhodno fasado navezuje na gospodarsko poslopje, katerega namerava lastnik v celoti preurediti v stanovanjski del. Ker poslopji funkcirata kot člen v nizu, ki oblikuje ulico s severne strani ter z juga zaključuje veduto Križa, smo na Zavodu sodelovali pri prenovi stavbne lupine oziroma z izdelavo načrta adaptacije. — B. Z.

VOKLO, Kranj. — Gradnja stanovanjske hiše na parc. št. 1232/3 in na parc. št. 1145/2, 1145/1 k.o. Voglje. — V. K.

VRANSKO, Žalec. — Tudi v letu 1988 nismo uspeli vrniti fresk in fasadne poliklave na Zupančičeve stanovanjsko hišo št. 42.

Pričakovali smo, da bo akcija le stekla, saj je bila na Vranskem osrednja proslava občinskega praznika, toda lastnik ni zbral dovolj denarja za obnovo fasad. Tako že restavrirane freske še vedno hrani Restavratorski center iz Ljubljane. — V. H.

VRBA, Jesenice. — Gradnja prizidka pri gospodarskem poslopju na parc. št. 662 in nadzidava obrtne delavnice za bivalne namene na parc. št. 580/3, 580/4, 580/5 k.o. Zabreznica. — V. K.

VRHPOLJE, Ajdovščina. — Domačija št. 6 obsegata enonadstropno stanovanjsko hišo enostavnega pravokotnega tlorisa z ganjakom v prvem nadstropju in pa večje gospodarsko poslopje. Vse skupaj je proti cesti ograjeno z zidom višine ca. 2 metra, v katerem je lepo oblikovan segmentni porton. Za objekt smo izdelali idejni načrt adaptacije stanovanjskega objekta, ki so ga kasneje izdelali pri Projektivnem ateljeju v Idriji. — A. P.

VRTOVIN, Ajdovščina. — Na severnem pobočju, precej daleč od jedra naselja, je pred zaselkom Subani št. 84 domačija Očerin. Domačija predstavlja tip stavbe, ki se pojavlja v bližnjem zaselku ter v sami vasi. Stavbe so v glavnem ohranile še originalno podobo s skupnimi značilnostmi: zidane so iz kamna, imajo enostaven vzdolžni tloris, zunanje kamnito stopnišče z gankom, ki poteka vzdolžno preko cele fasade, čez katero izstopa napušč. Glede na to, da je bila v zadnjem letu fasada neustrezno predelana ter je domačija razglašena kot kulturni spomenik, je bilo potrebno vse okenske odprtine zamenjati z novimi, manjšimi okni in okrog teh zarisati v ometu okvire. Ostalo je namreč le eno prvotno okno še s preklado. Zamenjali smo tudi glavna vhodna vrata z ustreznejšimi masivnimi vratimi, zunanja vrata v spalnico pa obnovili. Na balkonu smo izravnali in očistili kamnite plošče. Ledeni ograja, ki je novejšega tipa, je

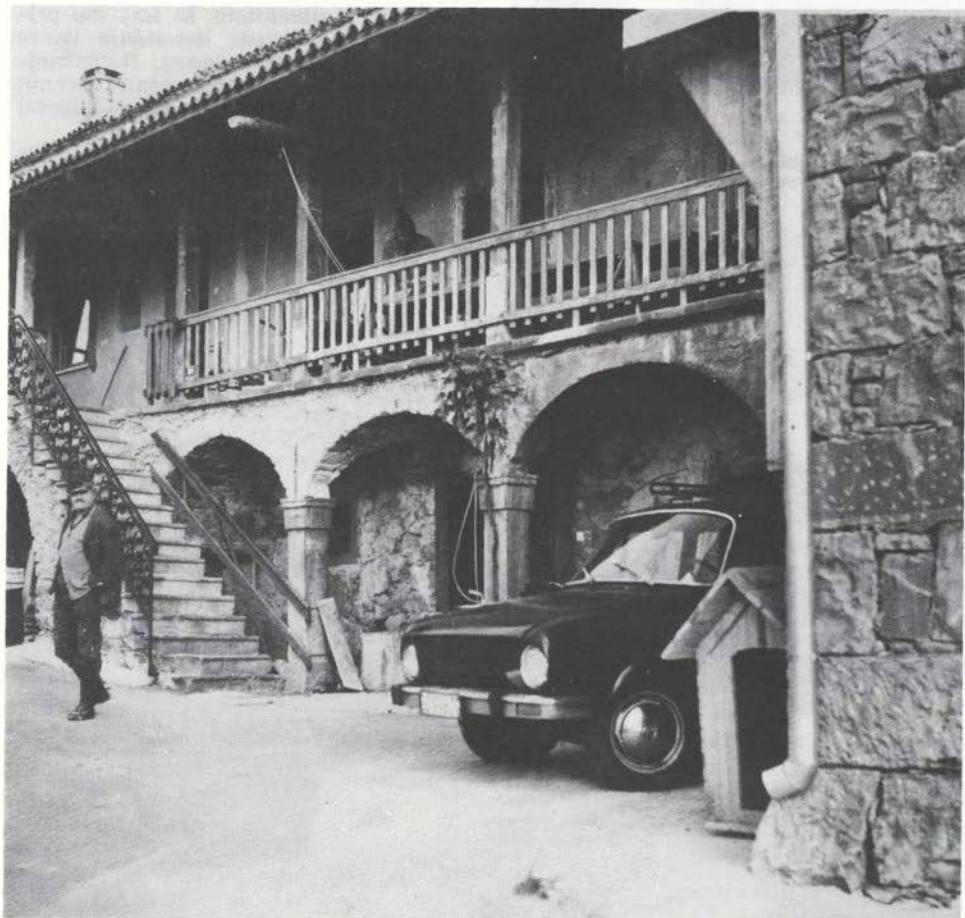
ostała obstoječa, le da smo jo zaščitili z enakim barvnim odtenkom kot okenške okvire, vrata ter napušč in jo položili od stebra do stebra.

V letošnjem letu bo lastnik fasado še grobo in fino ometal in prepleskal v tonirano beležu. — A. P.

ZADLOG, Idrija. — Zaradi novosezidane stanovanjske hiše, predvsem pa zaradi podaljšanja hleva, namerava lastnik podreti staro stanovanjsko hišo št. 36. Z lastnikom pa smo se dogovo-

ri, da bo ohranil severno tretjino objekta, kjer so bile obokane kleti v približju in prav take shrambe za spravilo pridelkov v nadstropju. Tako bi ta del stavbe ostal kot samostojni objekt in kašča. Izdelali smo tehnično dokumentacijo celote, v naslednjem letu pa mu bomo izdelali načrt za kaščo. — B. K.

ZASIP, Radovljica. — Gradnja nadomestne stanovanjske hiše na parc. št. 73/2, 72/1 in na parc. 75, 76/2 k.o. Zasip. — V. K.

Sl. 23. Vrtovin 84 — vhodna fasada med obnovo
Fig. 23 — Vrtovin 84 — entrance façade during restoration

Sl. 24. Vrtovin 84 — tlak na balkonu, kamnite plošče

Fig. 24 — Vrtovin 84 — balcony pavement, stone plates

ZAVODNJE, Velenje. — Tudi v letu 1988 je bilo mnogo manj težav s potekom akcije obnove dimnice — Kavčnikove domačije št. 43, kot je bilo to značilno za leta v prejšnjem srednjeročnem obdobju. Zamenjava izvajalca je prispevala h kvalitetnejšemu in hitrejšemu izvrševanju planiranih del.

Na rekonstruiranem lesenem delu gozdarskega poslopja smo nadaljevali z vgrajevanjem stavbnega pohištva, to je z montažo vrat in pritrjevanjem lesenih kljuk. Tesar je po ohranjenih elementih in analogijah kvalitetno izdelal vrata in kljuge, kar je bistveno ublažilo razliko med starim in rekonstruiranim delom poslopja. Po zaključku teh del smo ves stari les zaščitili s ksilolinom, novega pa s silvanitom, ki smo mu primešali »baje« zaradi izenačenja barve novega lesa s starim lesom. Natančnejše restavriranje in izenačevanje barvnih tonov bo v prihodnjih letih nadaljeval restavrator.

Zelo pomembna naloga, ki smo se je lotili v letu 1988 je bila ureditev oko-

Sl. 25. Zavodnje — zaščita lesenih elementov na Kavčnikovi domačiji — dimnici

Fig. 25 — Zavodnje — protection of wooden elements in the Kavčnik home — smoke-room

Sl. 26. Zg. Palovče — pogled na Budnarjevo hišo med deli
Fig. 26 — Zg. Palovče — view of the Budnar house during the works

lice. Gradbena skupina s Kosova je dobro očistila bližnjo okolico domačije. Po dogovoru je odstranila ščavje, vrtnarstvo obdelala zemljišče in ga posejala s travo.

Sočasno s temi deli je restavrator Kumer Milojko kvalitetno restavriral vso opremo, ki smo jo našli v hiši. Oprema, ki smo jo od leta 1980 do 1988 deponirali v velenjskem gradu, je izredno dragocena, saj prvotni lastniki niso ničesar zavrgli. Tako so npr. ohranjene vžigalične škatlice iz začetka stoletja, frankove škatle za kavni ekstrakt, škatlice od past za mazanje čevljev in vrsta drugih dragocenih predmetov. Kot da se je življenje na domačiji ustavilo pred stoletjem... — V. H.

ZGORNA BESNICA, Kranj. — Gradnja stanovanjske hiše na parc. št. 725/1 k. o. Zgornja Besnica. — V. K.

ZGORNE BITNJE, Kranj. — Gradnja garaže na parc. št. 138 k. o. Bitnje. — V. K.

ZGORNJE JEZERSKO, Kranj. — Gradnja nadomestne stanovanjske hiše na parc. št. 356/3, 146 in gradnja gospodarskega poslopja na parc. št. 510/6 k. o. Zgornje Jezersko. — V. K.

ZG. PALOVČE, Kamnik. — ZVNKD v Kranju in Kulturna skupnost občine Kamnik, sta se pred leti zavzela, da bi Budnarjevo hišo v Zgornjih Palovčah št. 5 nad Kamnikom ohranila kot etnološki spomenik in situ.

Lastnik hiše Cveto Budnar je bil navdušen z idejo, da se lesena hiša, ki je sedaj že prava redkost, ohrani bodočim rodovom. Leta 1986 je bila med njim in Kulturno skupnostjo Kamnik sklenjena kupoprodajna pogodba, Zavod za varstvo kulturne in naravne dediščine iz Kranja, pa je pod vodstvom d. i. a. Bojanom Šleglom prevzel akcijo za njen obnovovo.

Budnarjeva hiša je razmeroma dobro in dokaj v izvirni obliki ohranjen vrhlevni tricelični kmečki dom na izredno sončni in izpostavljeni legi ob vhodu

v vas. Po ljudskem izročilu naj bi bila starata nad 430 let. Iz dosedaj zbrane dokumentacije je razvidno, da je kmetija v zadnjih 150-ih letih trikrat menjala lastnika, ob koncu preteklega stoletja je bila hiša celih 20 let prazna, zemljo pa so dali v najem. Torej hiša pripada srednje veliki hribovski kmetiji in se je na njej lahko preživljalo le manjše število domačih, drugi pa so morali v svet. V zadnjih 15-ih letih je življenjska moč kmetije izredno opešala. Istočasno se je iz dneva v dan večala njena ogroženost, zato je Zavod ZVKND v Kranju dal že leta 1985 izrisati arhitektonsko dokumentacijo na osnovi katere pa so bili v letu 1988 izvedeni prvi večji konservatorski posegi.

Zaradi dotrjanosti slamnate strehe bivalnega dela hiše je bil prvi in najnujnejši poseg zamenjava celotne strešne konstrukcije in postavitev začasne kritine. Delo sta s pomočjo zavodskih delavcev izvedla tesarja Koželj in Kosirnik iz Tunjic. Zaradi večje varnosti in lažjega vzdrževanja se je Zavod odločil za novo skodlasto kritino, čeprav je bila za to območje značilna slama, vendar tudi skodlasta streha ni čisto nepoznana, saj je bil gospodarski del Budnarjeve hiše poskodlan v prvih letih po drugi svetovni vojni.

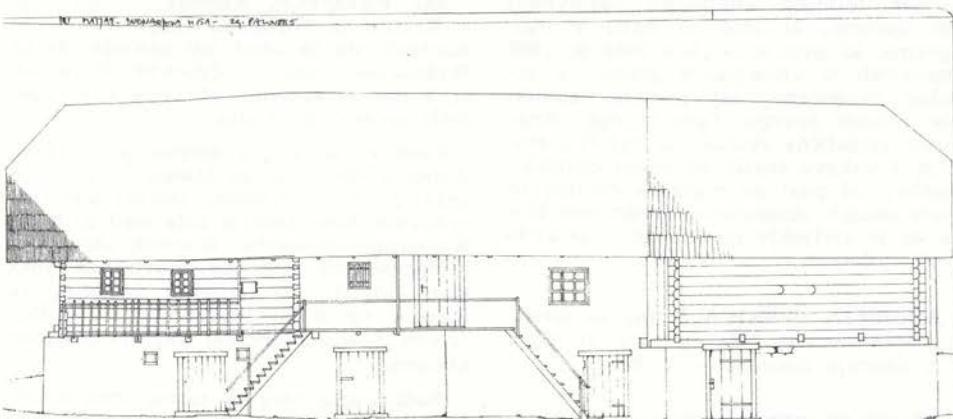
V tekočem letu se bo akcija nadaljevala s postavitevijo skodlaste strehe bivalnega dela ter dokončanje vseh tesarskih del. Nujna pa je tudi utrditev temeljev.

S tem bi bili zagotovljeni osnovni pogoj za nadaljnjo celovito rekonstrukcijo stanovanjskega dela Budnarjeve hiše.

V naslednji fazi pa bo potrebno nadaljevati s tesarskimi deli na gospodarskem delu hiše, tj. zamenjava kritine in strešne konstrukcije. V načrtu je celovita obnova Budnarjeve domačije, z njo pa bo to že drugi etnološki spomenik in situ v Kamniški občini. Sicer pa bo potrebno v najkrajšem času najti najprimernejšo rešitev njenega kasnejšega upravljanja oziroma namembnosti, saj se tu ponovno srečamo s pogosto odprtim in nerešenim vprašanjem: kako muzejski hiši — etnološkemu spomeniku in situ, ki ni hkrati tudi spominska hiša, vdahniti in ohraniti življenje. Po dosedanjih izkušnjah sodeč so tovrstni objekti mrtvi in prično ponovno propadati. Na misel pride primerjava, da je hiša brez gospodarja, kot telo brez duše, in tako se rado zgodidi, da je vse prizadevanje le podaljševanje neizbežne smrtne agonije.

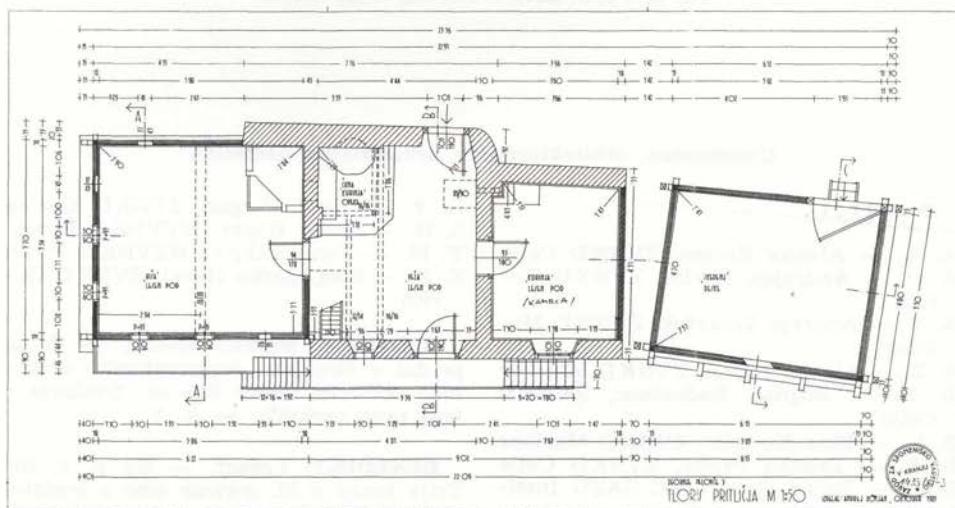
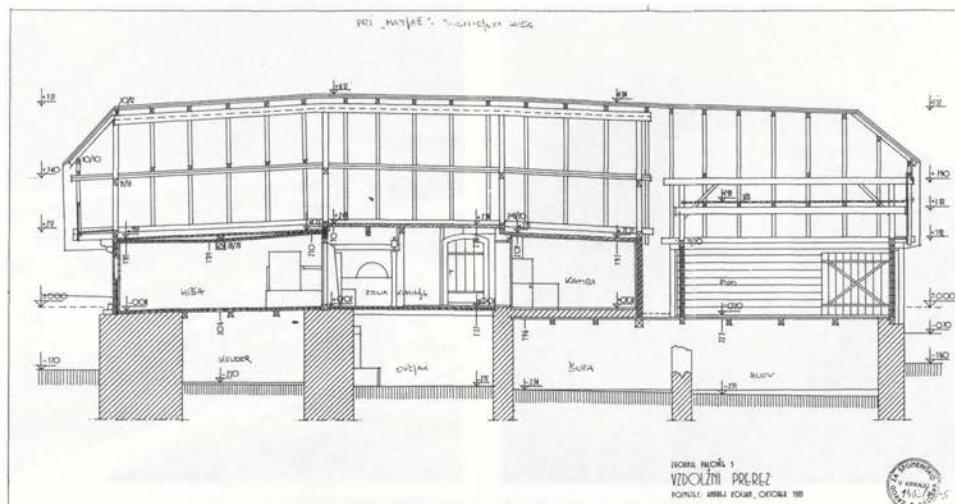
Najprimernejša rešitev bi bila ohranitev posameznih tipičnih kmečkih domov na področju vse Slovenije, istočasno pa moramo resno pričeti s prizadevanji za postavitev slovenskega skansenja, ki ima edini možnost predstaviti ljudsko arhitekturo v celoti, obenem pa kot inštitucija lahko zagotavlja vzdrževanje in ohranjanje objektov.

Kljub skoraj trem desetletjem, ki so minila odkar je B. Orel obravnaval to problematiko v SE VI-VII, Lj. 1954, se

Sl. 27. a—c: Zg. Palovče — posnetek Budnarjeve hiše (risba A. Kocjan)

Fig. 27 — a—c: Zg. Palovče — pictures of the Budnar house (drawings by A. Kocjan)

zdi še vedno izredno aktualno in pravilno njegovo stališče omenjene problematike.

Zavedati se moramo, da čas, ki mineva ni v korist najbolj ogroženim zlasti še lesenim spomenikom, zato bi morda uspeli še ujeti zadnji vlak, preden bo prepozno. — S. G.

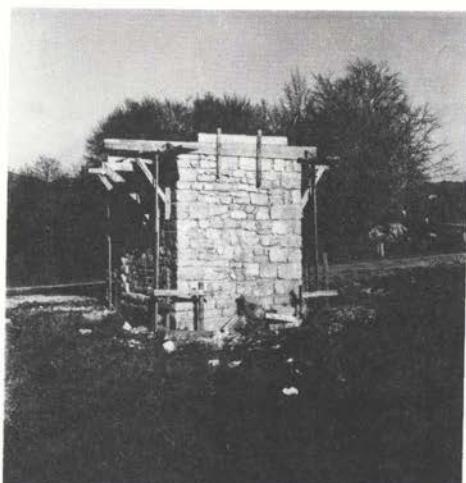
ZGORNJI OTOK, Radovljica. — Obnova strešne konstrukcije in kritine na stavbi Zgornji Otok št. 9. — V. K.

ZGORNJI BRNIK, Kranj. — Gradnja garaže za kmetijske stroje na parc. št. 84/1 k. o. Zgornji Brnik. — V. K.

ZABNICA, Kranj. — Gradnja garaže za kmetijske stroje na parc. št. 1106, 3025, 1105 k. o. Žabnica. — V. K.

ŽEJE, Kranj. — Gradnja silosa na parc. št. 14 k. o. Žeje. — V. K.

ZIROVNICA, Jesenice. — Gradnja stanovanjskega prizidka na parc. št. 929/36 k. o. Zirovnica. — V. K.

Sl. 28. a—b: Kovk — gradnja kapelice
Fig. 28 — a, b: Kovk — building of the chapel

Umetnostna, arhitekturna in urbanistična dediščina

Avtorji

A. K. — Alenka Kolšek, ZVNKD Celje
 A. P. — Andrejka Pavlin, ZVNKD Gorica
 A. V. — Andreja Volavšek, ZVNKD Maribor
 A. Z. — Alenka Zupan, ZVNKD Maribor
 B. B. — Bogdan Badovinac, ZVNKD Celje
 B. K. — Bine Kovačič, ZVNKD Maribor
 B. P. — Branka Primc, ZVNKD Celje
 B. U. — Bojan Uršič, ZRC SAZU Institut um. zgod.
 B. Z. — Branko Zbačnik, ZVNKD Gorica
 D. G. — Dunja Gorišek, ZVNKD Celje
 D. H. — Darij Humar, ZVNKD Gorica
 I. G. — Ivo Gričar, ZVNKD Celje
 I. S. — Ivan Stopar, ZVNKD Celje
 J. B. — Jure Bernik, MZVNKD Piran
 J. S. — Jelka Skalicky, ZVNKD Maribor
 M. G. — Mojca Guček, MZVNKD Piran
 M. M. — Mitja Mozetič, ZVNKD Gorica
 M. S. — Marvy Sušnik, ZVNKD Gorica
 M. V. — Marko Vuk, Goriški muzej,
 Nova Gorica
 N. L. — Nika Leben, ZVNKD Kranj
 R. Č. — Robert Červ, ZVNKD Gorica

R. P. — Rudi Pergar, ZVNKD Gorica
 S. H. — Sonja Hoyer, MZVNKD Piran
 T. M. — Tone Mikeln, MZVNKD Piran
 Z. H. — mag. Zorko Harej, ZVNKD Gorica

BELTINCI, Murska Sobota. — Ž. u. je dal v škofijsko restavratorsko delavnico obnoviti leseni kip sv. Teodorja s trga pred cerkvijo. — A. V.

BENEDIKT, Lenart. — Na p. c. Sv. Trije kralji v Sl. goricah smo s sredstvi KSS in OKS Lenart ter s sredstvi imetnika in prispevki občanov popravili ostrešje, zamenjali letve in preložili opeko, dodali pa tudi potrebno novo. — A. V.

BLED, Radovljica, otok, p. c. Matere Božje. — S soglasjem zavoda je bila zamenjana bakrena kritina na zvoniku in obnovljen stolpič na ladji. Dela je financiralo Turistično društvo Bled. — N. L.

BOLFENK NA POHORJU, Maribor. — Stolp nekdanje cerkvice je saniran.

Hranil bo muzejsko zbirko, obenem bo pa opazovalnica proti gozdnim požarom. V nekdanjem prezbiteriju bo dvorana za občasne razstave in predavanja. — A. V.

BOVEC, Tolmin. — Za župno cerkev smo izdelali načrte za izvedbo zračne kinete. S tem posegom naj bi omilili, če že ne preprečili nastopa talne vlage v zidovih cerkve.

Za podružno cerkev Device Marije v Polju smo izdelali in montirali v gotska okna ustrezno zasteklitev. — B. Z.

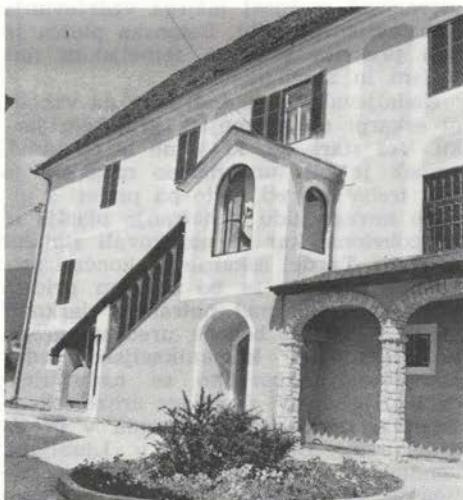
BRANIK, grad Rihemberg, N. Gorica. — Zaradi ogrožanja dela obrambnega zidu in snemanja filma v gradu, ki je potekalo v pomladanskih mesecih, smo morali načrtovano akcijo nekoliko spremeniti. Ob pripravi gradu za snemanje smo naročili izdelavo in montažo baročnega portala in preklade okenskega okvira v severni steni južnega palacij, medtem ko je »filmski« investitor odstranil kupe nasutin in uredil teren za dostop voz v severnem nadgradiju, nadzidal manjša zidova ob slavnostnem stopnišču, izdelal nekaj vrat in polken na različnih objektih v gradu, grobo ometal severno fasado južnega palacij in odstranil zemeljsko plast na kamnitem tlaku z »mačjimi glavami« na grajskem dvorišču.

V jesenskih mesecih smo začeli z novo obrambnega zidu v predelu med vhodnim stolpom in južno bastijo, nad cesto pred vhodom v grad. Zid se je nevarno nagnil in ogrožal mimoidče. Zid smo odstranili do kamnitega venca, približno pod sredino višine, izdelali AB peto, AB zid in iz zunanje strani zid ponovno pozidali s kamenjem na enak način, kot je bil prej, le da ga dvigamo do nekdanje višine, s čimer bo podana originalna višina in zagotovljena varnost obiskovalcem na terasi. Zid pokrivamo s kamnitimi ploščami. Obnovili ga bomo deloma še v predelu za vogalnim zamikom in z izvajalcem smo podpisali pogodbo tudi za manjša popravila vseh grajskih streh. Izvajalec gradbenih del je SGP Kraški zidar iz Sežane. — Z. H.

BRASLOVČE, Žalec. — V letu 1987 je ZSV Celje le delno sodeloval pri obnovi župnišča, ki ga je v celoti finančiral tukajšnji župniški urad. Naredili smo šablone za kapitel pilastera najdenega na severovzhodnem delu stavbe in rekon-

strirali baze po podobni poslikavi na prezbiteriju župne cerkve. Osnovna izhodišča za barvno obnovo ometov so bila: črno poudarjeni beli pilastri se izvedejo na svetlo sivi podlagi. V privatne prostore župnišča, ki so se sčasno obnavljali, nismo imeli dostopa. Župniškega upravitelja smo opozarjali na nepravilno obnovo tabornega obzidja, ki bi moralo potekati na osnovi spomeniškovarstvenih izhodišč. Nujna vzdrževalna dela na obzidju so se tako sprevrgla v pravo nasprotje historične pričevalnosti. Obnovitvena dela, ki so se nadaljevala na južnem delu župnišča v letu 1988, smo spremljali le posredno. Poleg arhitekturne poslikave, ki je bila kasneje rekonstruirana, smo na zahodni steni opazili preboj, ki bi lahko služil kot izhod na obrambni hodnik. Sodelovanja z župnikom tudi tokrat nismo dosegli in tako je nedvomno eden najstarejših objektov pri nas doživel svoj žlostni konec, še preden nam je uspelo razbrati njegovo tisočletno povest.

Pri sondiranju novejših ometov, ki so se navezovali na arhitekturno členitev, stanovanjske hiše št. 34, s katero je zunanjščina hiše dobila sedanji historičističen videz, smo pod izravnalnimi ometi odkrili fragmente baročnih poslikav, ki so bile izvedene v podobni tehniki in obliki kot na fasadah bližnjega

Sl. 29. Braslovče 35 — obnovljena zunanjščina župnišča (f. B. Badovinac)

Fig. 29 — Braslovče 35 — renewed exterior of the vicarage (photo B. Badovinac)

župnišča. Z nadaljnijim sondiranjem smo ugotovili tudi lego nekdanjega obrambnega stolpa, kjer je bil vhod v obzidje varovan z dvižnim mostom in verjetno še z obrambnim jarkom. Ker obsega nekdanjega stolpa ni bilo mogoče prezentirati brez večjih sprememb namembnosti stanovanjskih prostorov, smo se odločili, da se obnovi fasada iz sredine 19. stol. najdbe pa se tehnično dokumentirajo. — B. B.

BUČKOVCI, Ljutomer. — Na ž. c. sv. Andreja je bila gotska fasada obnovljena po naših navodilih. — A. Z.

CELJE. — V letu 1988 so se nadaljevala sanacijska dela na **gradu Celje**. V skladu s programom, ki predvideva najprej ureditev najbolj ogroženih sestavin grajskega jedra in hkrati njihovo postopno prezentacijo, so se letos nadaljevala dela pri eskarpnih zidovih v notranjem grajskem jarku, prek katerega je bil leta 1986 rekonstruiran nekdanji vzdižni most. Letos so bila dokončana dela pri ureditvi zahodne eskarpe, ki je bila pozidana do višine parapetnega zidu nad dogovorjenim nivojem, povezana med eskarpo in notranjim zidom pa je bila urejena z železobetonско ploščo, s katero je bilo prihranjen zasipavanje arheološko raziskanega nadzidja, obenem pa je bila ustvarjena možnost lažjega vzdrževanja izpostavljenega zidu. Betonska plošča je bila prekrita s 60 cm zemeljskim nastujem in zazelenjena.

Nadaljevala so se tudi dela na vzhodni eskarpi ob notranjem grajskem jarku. Ves stari zid, ki je ne le razpadel, ampak je bil tudi močno nagnjen, je bilo treba podreti, nato pa pričeti z zidavo novega zidu z notranjo plasto iz železobetona, kar so narekovali statični izračuni. Ta del eskarpe bo končan prihodnjem leto, ko se bo obenem pričela sanacija stolpa nad notranjim jarkom: ta je v sklopu bodoče ureditve gradu predviden kot komunikacijsko jedro kompleksa. Vzporedno se nadaljujejo dela pri obdelavi drobnega arheološkega gradiva, izkopanega na gradu v prejšnjih letih. Delo poteka v Ljubljani, vendar zaradi neurejene prostorske situacije in skromnih sredstev le počasi napreduje.

Zavod sodeluje v strokovni komisiji, ki pripravlja idejna izhodišča za obnovo in revitalizacijo mestnega gradu. Do

pričetka sanacijskih del še ni prišlo, ker še ni do kraja dorečen krog bodočih uporabnikov. V letu 1988 je bilo po načrtu arh. Polutnika urejeno notranje grajsko dvorišče in dostop s Trga V. kongresa, vzporedno pa je bil v sklopu celostnega programa obnovljen tudi del obzidja s spominskim obeležjem Tončki Čečevi in tovarišem, ki so bili na tem mestu v času okupacije izpostavljeni zasramovanju. Oblika transformatorja v bližini obeležja je bila arhitektonsko usklajena s historičnim značajem ambienta. — IS

Prenova starega mestnega jedra je bila v lanskem letu navkljub gospodarski recesiji dokaj aktivna. Prenovljen je bil celoten kompleks poslovno stanovanjske stavbe Tomšičev trg 18 (štirje dvonadstropni objekti). Ob tem ugotavljamo, da pri prenovi v SMJ Celje vse lažje uveljavljamo nekatere spomeniškovarstvene kriterije, kot je ohranitev bistvenih stavbnih delov (veže, stopnišča, arkadni hodniki) ter uporaba historičnih materialov (kamen za stopnišča, arkadne stebre, opečni tlakovci historičnih dimenzij, mače glave na dvoriščih, stilno prilagojeno stavbo pohištvo ipd.). Rezultat povsod ni optimalen zaradi slabe izvedbe. Žal pa smo še vedno nemočni v prizadevanju po ohranitvi historičnih stanovanjskih enot. Zaradi kratkovidne ekonomske politike SSS smo priča drobljenju stanovanjskih površin v številna manjša stanovanja (garsonjere, enosobna, dvosobna stanovanja), pri čemer se izgublja tipologija stanovanj starejših obdobij ter negira eno osnovnih načel prenove — ustvariti tak bivanjski standard, ki bo omogočil spremembo sedanje starostne in socialne strukture Celja. — B. P.

Med večje obnovitvene posege sodi obnova večjega dela fasadnega niza **Linhartove ulice**, ki je bila vsa leta po vojni zanemarjena. Bivša obzidna ulica je tako pridobila na ambientalni vrednosti.

V lanskem letu je LB izvedla adaptacijo svoje poslovne enote — nekdajne **Celjske mestne hranilnice**. Stavba, ki je kulturni spomenik, je bila zgrajena leta 1887 po vzorih dunajske palače Heinrichshof in predstavlja lep primer neorenesanse.

Obnovljena je bila sejna dvorana s štukiranim stropom. Na novo je bil izveden stilno prilagojen parket, rekon-

struirani portalni v veži ter vhodna kasetirana vrata. Za potrebe banke je bila na stopniščem podestu izvedena vratarska loža, ki zaradi pretehtanega oblikovanja ni okrnila ambienta. — BP

Stavba Titov trg 9 — Pošta je bila zgrajena v neorenesančnem slogu v letih 1897—1898. V letu 1986 je GP Remont začel z obnovitvenimi deli na vhodni fasadi, leto kasneje na stranskem krilu na Cankarjevi ulici in v l. 1988 na stranskem krilu na Titovem trgu. Poškodovani ali uničeni fasadni ometi so bili obnovljeni in na osnovi sondiranj barvani enovito v okrasatem odtenku. — B. B.

Po več kot desetletnem premoru je skupščina občine ponovno začela obnavljati svojo zgradbo **Trg svobode 9 — Narodni dom**. Stavba je bila zgrajena v letih 1896—1897 po načrtih češkega arhitekta Vladimíra Hraskyho kot slovenski Narodni dom. Predstavljal je kvaliteten primer poznega historicizma. Leta 1941 so Nemci stavbo, kot simbol slovenstva temeljito predelali in osomorenišili njeno zunanjost podobo. Po tem, ko je bilo v sedemdesetih letih rekonstruirano pritličje, je občina zbrala sredstva za rekonstrukcijo vogalnega dela s stolpičem in kupolo. Zavod se je pri strokovnih odločitvah za rekonstrukcijo opiral na dva poglavitna vira — na kopijo originalnega načrta (zgodovinski arhiv Celje) ter predvojno fotografijo stavbe (arhiv foto Pelikan Celje).

Skupno s projektantom rekonstrukcije smo ugotovili očitna odstopanja med načrtom, izvedbo razvidno iz fotografije ter današnjim stanjem tako v izmerah kot pri izvedbi nekaterih arhitekturnih sestavin ter fasadnega okrasja. Takšno stanje je narekovalo načelnemu konservatorsko izhodišče — v maksimalni možni meri povrniti prvotno zunajo podobo stavbe ter poustvariti reprezentančno, javno arhitekturo z vsemi značilnostmi oblikovanja poznegra historicizma.

Največ podatkov je bilo ka rekonstrukcijo kupolaste strehe z laterno ter timpanonom. Pri izbiri ustreznegafasadnega okrasja smo skupno poiskali analogije v celjski mestni arhitekturi 19. stol.; nekaj štukaturalnih vzorcev smo našli v veliki dvorani Narodnega doma,

nekaj ornamentike pa je bilo potrebno na novo modelirati.

Tak konservatorski pristop ter način dela bo veljal tudi v nadaljevanju rekonstrukcije celotne zunanjščine, dokler ne bo mestu postopno vrnjen Narodni dom v prvotni obliku.

Celovita prenova kvartirne hiše **Zidanškova 3**, ki sodi med najpomembnejše kulturne spomenike v Celju, še vedno ni začivila. Medtem, ko so bili pridajoči dvoriščni objekti ob koncu leta prenovljeni ter predani stanovalcem, je ostal glavni objekt brez zainteresiranega uporabnika. Na osnovi razpisa je nato SSS dodelila obe zgornji etaži dve ma zasebnikoma. V reprezentančnem prvem nadstropju je predvidena zasebna likovna galerija, ki ustreza njegovim likovno-arhitekturnim kvalitetam. Žal je namembnost druge etaže — igralnica z biljardi popolnoma neprimerna, vendar so bila naša prizadevanja neustreznata. Ureditveni načrti so še v izdelavi. S sredstvi KSS je bil nabavljen kamen za rekonstrukcijo renesančnih portalov ter restavriran poznogotski leseni strop. — B. P.

Leta 1988 so se nadaljevala prezentacijska dela na kapelicah **celjske Kalvarije**. Potem ko je akademski slikar in restavrator Viktor Povše utrdil omete v notranjščini 4. kapelice in odstranil recentne beleže, se je prikazal prieroz z mestom Jeruzalemom v ozadju in ljudmi, ki posredno spremljajo Kristusov križev pot. V kapeli je bila figuralna skupina, ki je ponazarjala padec Kristusa pod križem. Lesene plastike iz kapel so shranjene v depojih Pokrajinskega muzeja v Celju. Fragmentalno ohranjena stenska poslikava je bila plombirana, retuširanje pa je preloženo v ugodnejši čas naslednjega leta. — B. B.

CERKNO, ž. c. sv. Ane. — Koncem leta 1987 so Cerkljani poravnali do končanje obsežnih restavratorskih del v cerkveni notranjščini, lani pa so se začeli pripravljati za obnovo strehe. V ta namen so dobili tudi les, delno kot darilo župljanov, delno iz lastnega gozda. Vse to pa bremenijo precejšnje dejavnosti. Ker je župna cerkev razglašena kot kulturni spomenik, so se s prošnjo za oprostitev teh dajatev obrnili na gozdno gospodarstvo Tolmin ter obenem zaprosili za denarna sredstva pri republiški kulturni skupnosti. — R. Č.

COL, grad Trilek, Ajdovščina. — Grajsko gospostvo se prvič omenja v virih ob koncu 17. stoletja, ko sta zanj sklenila zakupno pogodbo predstavnika družine Trilleghk. Od takrat je lastništvo zamenjalo nekaj plemiških družin (Lomberg, Abramsberg), do leta 1880, ko je bilo posestvo zaradi stečaja razprodano na dražbi in izbrisano v deželini deski. Danes je grad razen stolpa ruševina. Ker je tudi kamnita streha stolpa zaradi dotrajnosti konstrukcije grozila, da se bo zrušila, smo pristopili k obnovi le-te. Po statičnih načrtih smo stolp notranje povezali z dvema etažnima AB ploščama, izdelali strešno ploščo in jo ponovno prekrili s kamnitimi ploščami tako, da je zunanjji videz strehe ostal enak. Ob pri-

četku del se je izkazalo, da je stanje stolpa veliko slabše, kot smo predvideli, zato je bilo potrebno zid mesta prezidavati in utrjevati. Ob čiščenju zunanjih zidov se je izkazalo, da je bil stolp kasneje prizidan k stavbi masi. Zaradi odsotnosti vsakršnega revitalizacijskega programa za ta grajski kompleks, smo se odločili, da akcijo omejimo na najnujnejša vzdrževalna dela. — R. Č.

ČEĆE, Trbovlje. — Restavriranje nastavka glavnega oltarja p. c. sv. Katarine iz leta 1907 ni vedno potekala v skladu z navodili komisije, ki je spremljala njegovo obnovo v prostorih novoustanovljene restavratske delavnice pri mariborski škofiji v letih 1987—1988.

Sl. 30. Čeće — p. c. sv. Katarine, obnovljen oltarni nastavek (f. B. Badovinac)

Fig. 30 — Čeće — filial church of St. Catherine's renewed altar retable (photo B. Badovinac)

Nepravilnosti pri sosledju restavratorskih postopkov in še posebej odsotnost restavratorja, kar je najbolj opazno na inkarnatu obnovljenih likov svetnic, je oteževalo delo komisije, ki pri nekaterih fazah obnove ni sodelovala. Zato so bili v veliko pomoč strokovni nasveti restavratorja Toneta Blatnika. Rezbarska in pozlatarska dela so izvedena kvalitetno, v manjši meri pa to velja za polihromacijo arhitekture oltarnega nastavka, kjer je rjava barva nanešena preveč pastozno. To velja tudi za oljno sliko s podobo sv. Katarine in inkarnat angelov svečenoscev, ki tvorijo figuralni okvir za kanonske tablice. Grafična lista kanonskih tekstov, ki jih je Nicolo Pezzano leta 1694 tiskal v Benetkah, je restavrirala delavnica arhiva SRS. Tabernakel, ki je najmlajši del opreme ima na zadnji strani napis: F. A. Veldner 172(?) Restavriranje oltarnega nastavka je finančiral župnijski urad Trbovlje. — B. B.

ČIKEČKA VAS, Murska Sobota. — Obnovili so historicistično kapelo. — A. V.

CREŠNJEVCI, G. Radgona. — Kapelica je bila vodoravno izolirana in sicer obnovljena. — A. V.

CRNELO, Domžale. — Na baročni grajski kapeli so bila opravljena nujna zaščitna dela, ki sta jih financirala lastnika objekta in občinska kulturna skupnost. Kapelo ki je statično v izredno slabem stanju je bilo potrebno najprej prekriti z novo streho. Predhodno so bile izdelane arhitekturne izmere in sondirana notranjost. Obenem je bilo opravljeno utrijevanje in delno kopiranje freskoposlikav na zahodni notranji steni, kjer je v dveh plasteh deloma ohranjen baročni slikani oltar (Jelovšek?). Obnovljena sta bila strešna napušča, očištene in zatesnjene razpoke na vrhnji strani kupole, postavljeno novo ostrešje in streha prekrita delno s starim, delno z novim bobrovcem. — N. L.

DOBRAVA, Radlje. — Vaški odbor je obnovil vaško historicistično kapelico z vodoravno izolacijo, novimi ometi in stavbnim pohištvo ter tlakom. — A. V.

DOBRIŠA VAS, Žalec. — V letu 1988 smo pripravili kompleksno analizo historične substance dvorca Novo Celje

Sl. 31. Crnelo — obnova strehe na grajski kapeli (fototeca ZVNKD Kranj)

Fig. 31 — Crnelo — renewal of the castle chapel roof (photo archives of the Institute for the Preservation of Natural and Cultural Patrimony in Kranj)

in na njej temelječa konservatorska izhodišča na njegovo revitalizacijo. V skladu s tem programom, ki je služil za obnovo idejnega in izvedbenega programa obnovitvenih del, so se že v tem letu pričeli tudi prvi restavratorsko-konservatorski posegi. Najprej je bila ugotovljena lokacija stare grajske kapele, ki smo jo dolga leta zaman iskali in ki je v sklopu dvorca zaradi izpričanih Lerchingerjevih fresk še posebej pomembna. Pri sondirjanju, ki so ga opravili delavci RC Ljubljana, se je pokazalo, da so freske na oboku nekdanje kapele pod recentnimi beleži še ohranjene, da pa je slikarija zlasti zaradi poškodb, ki jih je povzročila električna napeljava, na mnogih mestih do te mere uničena, da bo potrebno posamične manjše dele freskovne kompozicije povsem na novo doslikati. Pri tem smo ugotovili, da so ob uničenju kapele leta 1942, ko so Nemci grajsko stavbo spremenili v vojno bolnišnico, odstranili vse štukатурne sestavine prostora, katerih sledovi pa so ostali vidni in jih bo prihodnje leto mogoče rekonstruirati. Vzporedno so bili preiskani tudi drugi prostori dvorca, kjer bi teoretično utegnile obstajati stenske slike, žal pa se

je pri tem pokazalo, da ni fresk niti na oboku svečane dvorane, kjer so le-te dokumentarno izpričane in je znana celo njihova nekdanja vsebina. Pri sondirjanju stropa v dvorani so namreč restavratorji ugotovili, da je ta nov — očitno se je prvotni strop nekoč v drugi polovici preteklega stoletja iz kakršnegakoli vzroka zrušil in so ga bili prisiljeni zamenjati za novega, pri tem pa fresk kajpak ni bilo mogoče rešiti.

Na dvorcu so se ob koncu preteklega leta v skladu s smernicami in programom pričela tudi gradbena prezentacijska dela, ki v tej fazi potekajo predvsem v vhodni avli. Tu so delavci že pričeli odstranjevati sekundarne predelne stene in betonske pode, tako da bo avla s svojimi mogočnimi kamnitimi slopi kmalu spet dobila svoj nekdanji reprezentančni značaj. Ostala dela, ki so v teku, so predvsem gradbenega značaja in neposredno ne zadevajo kulturnohistorične substance dvorca. — I. S.

DOBROVLJE, Mozirje. — Pločevino-streho zvonika p. c. sv. Urbana je v maju mesecu 1988 zamenjala bakrena pločevina. Oblika čebulasto-laternaste strehe je ostala nespremenjena. Dela je financiral župnijski urad Nazarje. — B. B.

Sl. 32. Dornberk — kamniti elementi iz ž. c. sv. Danijela

Fig. 32 — Dornberk — stone elements from the parish church of St. Daniel's

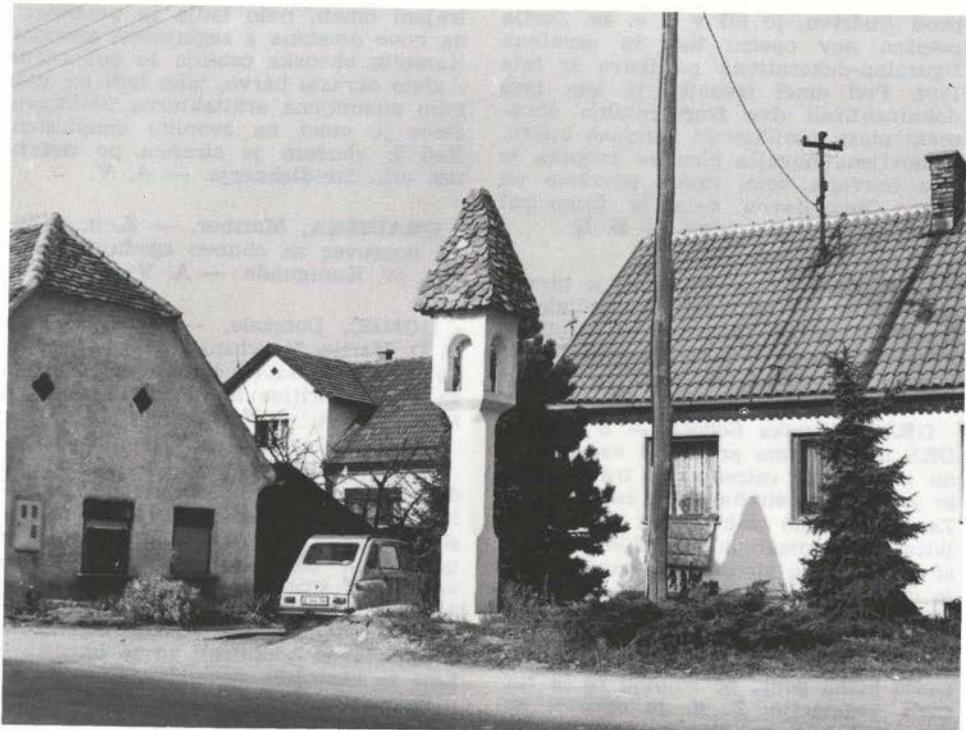
DOLGA VAS, Lendava. — Neznani storilci so prevrnili 43 nagrobnikov na židovskem pokopališču. Ob popravilu tega bodo obnovili tudi vhodno vežo. — A. V.

DORNBERK, N. Gorica. — Izdali smo soglasje k razširitvi ž. c. sv. Danijela, cerkve po načrtih arhitekta Kvaternika. Izkopu in rešitvena dela so se začela koncem leta. Pri izkopu na pokopališču smo našli ostanke novoveške zidanе grobnice, ob odstranitvi ostrešja pa zaledili starejo, renesančno fazo cerkve (odprtostrešje, obnovljeno vse kamnite konzole, bočne odprtine na drugih mestih) in ob porušenju dela vzhodne stene posamezne kose gotskih kamnitih rakev. — Z. H.

DOVJE, Jesenice. — Ž. c. sv. Mihaela. Zavod je izdal soglasje za obnovo kritine na ladji oziroma kapelah. Ohrani se kritina iz skodel. — N. L.

DRAVOGRAD, p. c. sv. Vid. — Z načrtovanjem notranje opreme, namenjene novi funkciji razstavno-prireditvenega značaja v cerkvi, smo zaključili več let potekajočo akcijo prenove izredno kvalitetne namenske arhitekture. Izvedena je bila rekonstrukcija romanske fasade z vsemi odprtinami in apsido, v notranjščini pa rekonstruirani vsi prvotni romanski ometi, kasetiran lesen strop s korom, položen opečni tlakovec in nameščena ter notranjosti prilagojena svetila za predvideno namembnost. Poleg samega spomenika smo uredili tudi njegovo neposredno okolico, s katero se je objekt organsko vključil v trški ambient. — A. Z.

DREŠINJA VAS, Zalec. — Leta 1987 je tovornjak podrl stebrno znamenje iz 16. stol. Ko smo iskali bazo stebra, smo ugotovili, da je ta približno 1 m pod sedanjim nivojem regionalne ceste. Prvotne barvne podobe znamenja in letnico 1721, ki se omenja v literaturi nismo odkrili. Na osnovi meritev in s pomočjo starejše fotografije, ki je nastala pred zadnjim popravilom znamenja, smo naredili načrt rekonstrukcije, na osnovi katerega je Gradbeni finalist iz Maribora v letu 1988 naredil in postavil na novo (prekrita s skriljem). V izdelavi je načrt ureditve neposredne okolice znamenja. — I. G.

Sl. 33. Drešinja vas — rekonstruirana streha znamenja (f. B. Padovinac)

Fig 33 — Drešinja vas — reconstructed roof of the wayside shrine (photo B. Padovinac)

DUH NA OSTREM VRHU, Maribor.
— Ž. u. Selnica je poskrbel za zbiranje lesa in popravilo skodelaste strehe na cerkvi. — A. V.

FALA, Maribor. — Nadaljevali smo z obnovo strehe. Grad nima primerne namembnosti. V njem so stanovanja, skladišče, zajčja farma itd. — A. V.

GABERJE, Lendava. — Krajani so pri pokopališki kapeli zgradili prizidek z zvonikom. — A. V.

GABRKE, Velenje. — **P. c. sv. Urha** je bila razen zvonika povisanega za etažo, zgrajena v letu 1828 na mestu starejše cerkve. Fasadni ometi izvedeni med obema vojnami, so bili v letu 1988 ponovno odstranjeni. Novi ometi so bili izvedeni v tehniki zaglaganega ometa. Predloga za dodatno zaščito z apnenim beležem, župnijski urad Skorno, ki je dela finančiral, ni sprejel, kakor tudi

ne predloga, da bi fasade členili s poslikavo. — B. B.

GEREČJA VAS, Ptuj. — Nismo soglašali z legalizacijo neustrezno zgrajene stanovanjske hiše v središču vasi na parc. 153. — J. S.

GOLO BRDO, N. Gorica. — V naši restavratorski delavnici so restavrirali že drugi kip iz p. c. Device Marije z Ježusom, ki je prvotno stala ob kipu Marije z otrokom v omari krilnega oltarja. Kipe pripisujejo južnotiolskemu rezbarju Michaelu Parth, ki je bil aktiven tudi v Furlaniji v prvi polovici 16. stoletja. Kip smo očistili kasnejših preslikav, ga z ustreznimi preparati učvrstili in zaščitili pred lesnimi zajedalci. Po opravljenih delih smo plastiko vrnili nad oltarni prehod. — R. P.

GOTOVLJE, Žalec. — Vzporedno z ureditvijo novega oltarja obrnjenega

proti ljudstvu, je bil v ž. c. sv. Jurija položen nov opečni tlak in osvežena figuralno-dekorativna poslikava iz leta 1894. Pod omet izvonika iz leta 1988 dokumentirali dve fragmentalno ohrajeni plasti poslikav in zazidano biforo. Obnovljena novejša členitev zvonika je bila barvana belo, ravne površine pa oker. Obnovitvena dela je financialtukajšnji župnijski urad. — B. B.

G. RADGONA. — Končana je prenova kletnih prostorov starega špitala in ureditev okolja. Investitor v celoti ni upošteval navodil, tako prenova ni zadovoljivo končana. — A. V.

GRAD, Murska Sobota. — S sredstvi OKS in KSS smo pripravili vse potrebno za obnovo ostrešja na traktu, kjer se je v **gradu** streha vdrla že pred leti. Zaradi izredno zahtevnega dela izvajalca nismo mogli dobiti toliko časa, da se je vdrla še streha nad kapelo. Zdaj je delo prevzel tesar Poredoš iz Ljubljane, del lesa pa bo prispevala Krajevna skupnost Grad. Objekt je zelo poškodovan, strešno tramovje je bila že napadla hišna goba, po zidovju se je razrasla vegetacija. Ž. u. je obnovil zunanjščino ž. c. sv. Marije (gotska, zvonik iz 17. stol.). Odstranjeni so bili do-

trajani ometi, nato ladja in prezbiterij na novo ometana z zagljenim ometom. Kamnita okenska ostenja so pobravana z zlato okrasto barvo, tako tudi na zvoniku obnovljena arhitekturana poslikava. Sicer je omet na zvoniku enoplasten. Nad j. vhodom je strešica po načrtu inž. arch. Šmidlehnerja. — A. V.

GRADIŠKA, Maribor. — Ž. u. nabil bobrovec za obnovo zgodnjebaročne ž. c. sv. Kunigunde. — A. V.

HOMEC, Domžale. — Ž. c. Rojstva B. D. Marije. Na vlogo župnijskega urada Homec je zavod posredoval soglasje za obnovo kritine in kleparska dela na župni cerkvi. — N. L.

HRASTOVEC, Lenart. — Zavod za duševno bolne bo bolniške sobe preselil iz gradu v stranska in gospodarska poslopja gradu. V osrednji stavbi bo le uprava in tako dostopna tudi obiskovalcem. V stranskih poslopjih bo ohranjena stavbna masa, čeprav bo notranjost predelana. Po načrtu inž. arch. Strausove so adaptirali za te izboljšave tudi že obstoječe depandanse. — A. V.

Restavrirali smo oljno oltarno sliko Križanega iz grajske kapele (18. stol. C. Aigen). — B. K.

Sl. 34. a, b: Gluho Vrhovlje — p. c. sv. Andreja pred in med obnovo
Fig. 34 — a, b: Gluho Vrhovlje — filial church of St. Andrew's before and during restoration

HRUŠICA, Ilir, Bistrica. — P. c. sv. Vida. Cerkev stoji sredi vasi v cerkveni ogradi in je pravilno orientirana. V osi si sledijo trostrano zaključen prezbiterij, širša pravokotna ladja, ki se nad zahodno steno zaključuje z zračnico s tremi linami in lopo, ki stoji na dveh kamnitih stebrih. Cerkvene stavbne dele povezuje kamnit strešni venec na konzolah. Na vogalih so kamniti šivani robovi, prav tako imajo vsa okna in pa glavni vhod kamnito obdelane okvirje. Izdelali smo tehnično dokumentacijo objekta. — B. Z.

IDRIJA. — Po nekajletnem premoru je zavod ponovno pričel intenzivnejše sodelovati pri različnih obnovah **gradu**. V začetku leta je zavod izdelal konservatorske smernice za izrabo razstavnih prostorov in notranjega dvorišča. Načelno so se dogovorili tudi o prioritetenem vrstnem redu obnovitvenih del. V letu 1989 bomo pričeli s sanacijo prvega nadstropja vzhodnega trakta.

Kljub prizadevanjem izdelava novih tlakov ni potekala po naših smernicah.

Za p. c. sv. **Trojica**, ki stoji na počelu severno od glavnega trga in ima pozognotski značaj, povrnjen ob predelavi leta 1905 in obnovi pred nekaj leti, smo izdelali tehnično dokumentacijo. — R. Č.

IZOLA. — Temeljite raziskave sten **Manziolijeve** hiše, Trg 22. julija 5, so pokazale naslednje rezultate:

V pritličju so bili ob sondiranju najdeni fragmenti poslikave v vhodni veži in v stopnišču, ki je naslonjeno na zadnjo steno. Poslikavo je zelo težko stilno opredeliti, ker so se ohranili le skromni ostanki.

V prvem nadstropju, ki je imel funkcijo piana nobile in kjer se je nahajala glavna dvorana, so bili odkriti ostanki renesančne poslikave (bordura, naslikani tramovi, grb, napis). Na novejši predelni steni je bila odkrita poslikava od 19. stoletja (20 plasti poslikave) do današnjih dni.

V drugem nadstropju ni bilo sledu poslikav.

S pomočjo sondiranja smo hoteli ugotoviti gradbene faze objekta, ki je datiran z letnico 1470. Dokumentirali smo vse rezultate sond, tako da bo možno pričeti z raziskavo arhitektуре.

Sl. 35. Izola — palača Besenghi z obnovljenim vhodom in okenskimi mrežami

Fig. 35 — Izola — the Besenghi palace with renewed entrance and window nettings

Iz dosedanja raziskave smo prišli do zaključka, da bi bilo nujno sondirati oba sosednja objekta, ki se navezujeta na Manziolijevu hišo. — M. G., J. B.

Obnova bogato ornamentiranih beneških baročnih železnih mrež v pritličju in nadstropju skupaj s pozlato na glavnem portalu je bila izvedena leta 1987. V letu 1988 pa smo obnovili balustradno ograjo zunanjega kamnitega stopnišča pred poznobaročno palačo **Besenghi** degli Ughi Gregorčičeva 76 v Izoli. Kamnito dvoramno stopnišče je nameščeno v fasadni osi, poudarjeni s štukaturnim okrasom, na kamnitem pločniku, ki deli fasado od uličnega poteka. Mogočno poznobaročno fasado krasijo poleg štukaturnega okrasa beneške kovane mreže na okenskih odprtinah prvega nadstropja, ki so bile obnovljene v preteklih letih.

Kamnito stopnišče, ki vodi do kamnitega portala visokega pritličja tvori

podaljšek fasadne osi na manjši ulični razširitvi pred baročno palačo. Stopniščna ograja je sestavljena iz kamnoseško okrašenih nosilnih stebrov in balustradne kamnite ograje. Zaradi ulične zožitve za palačo in mimovozečih avtomobilov je bila ograja večkrat poškodovana.

Lansko leto smo po vzoru obstoječih balustrov izdelali nove kamnite balustrade in jih namestili na manjkajoča mesta. Istočasno smo zakrpalji poškodovane kamnite dele ograje in portalata ter zamenjali kamnite plošče vhodnega portala in kamnitega pločnika na nivoju prve stopnice.

Kamnoseška dela nadomestnih delov kamnite ograje so zadovoljivo izvedena, zidarska dela krpanja kamnitih delov in polaganja kamnitih plošč pa zahtevajo določene korekture. — S. H.

Ob danes historicistični preobleki faze **Smrekarjeva 51** in notranjih predelav smo našli še sledove baročnih in renesančnih odprtin, v pritličju pa fragment dekorativne poslikave, verjetno 15. stol. Na stropih obeh prostorov 1. nadstropja se nahajajo naslikani dekorativni okvirji neobaročne poslikave iz 19. stol. — J. B.

JAKOBSKI DOL, Maribor. — Streho zvonika ž. c. sv. Jakoba so obnovili z bobrovcem. — A. V.

JAVORCA, Tolmin. — V sklopu tekočega vzdrževanja spominske cerkve iz I. vojne smo lani prebarvali celotno leseno zunanjščino cerkve. Na mestih, kjer se je pokazala potreba, smo razpoke v lesu ponovno zadelali s silikonskim kitom. — R. P.

JELOVICE, Ptuj. — Nova cestna trasa je neprimerno izvedena in tako je ogroženo kamnito znamenje. Izdelali smo navodila za statično sanacijo in zaščito pred erozijo. — A. Z.

JURSKI VRH, Maribor. — Z zagljenim apnenim ometom so obnovili gotsko zunanjščino ž. c. sv. Jurija in jo belo obarvali. Sledov prvotnih ometov zaradi prejšnjih obnov ni bilo. — A. V.

KAPELA, G. Radgona. — Na ž. c. sv. Magdalene zamenjali dotrajano strešno kritino z novim bobrovcem in bakrom. Namestili so nove bakrene žlebove, potem so obnovili fasado in jo pobarvali v svetlem okru z belo členitvijo. — A. V.

KOJSKO, p. c. sv. Križa. — S sredstvi, ki so bila odobrena za preteklo leto smo prvotno nameravali obnoviti taborni stolp, vendar smo se po neljubem dogodku vloma in kraje v cerkev konec leta 1987, morali odločiti za nabavo in montažo alarmnih naprav. Za projekt in izvedbo sistema za samodejno odkrivanje in javljanje neupravičenega vstopa v objekt je poskrbela DO Varnost iz Ljubljane.

V pomladanskih mesecih je Restavratorski center SRS vrnil in ponovno postavil severni stranski oltar, ki je bil predhodno restavriran v restavratorskih delavnicih. Z lesenega baročnega oltarja so odstranili vse recentnejše plasti barve, zamenjali vso dotrajano leseno konstrukcijo, umetelno izdelane baze oltarja so ponovno grundirali in polihromirali. Pred samo montažo so oltar s hrbtno strani impregnirali proti lesnim zajedalcem. V fazi restavriranja sta ostali še dve originalni plastiki (Preostol milosti z oltarne niše in kip sv. Mihaela, ki stoji v atiki oltarja) ter dva kipca, ki k originalnemu oltarju ne spadata, vendar sta v ljudski zavesti dobila tu svoje mesto. Restavracija kipa bo predvidoma dokončana v prvih mesecih naslednjega leta. V naslednjem letu bo potrebno pristopiti k obnovi južnega stranskega oltarja.

Za prostor med cerkvijo sv. Križa nad Kojskim in novega poslovilnega objekta smo izdelali projekt ureditev. Pri tem smo posebno pazili na ureditev, ki bi ustrezala tako investitorju oziroma bi bila izvedljiva z razpoložljivimi finančnimi sredstvi kot zahtevam prostora, ki je razglašen kot kulturni spomenik. Žal se izvajalci niso držali smernic (zaradi omejenih finančnih sredstev) in so prostor le prevlekli z asfaltom. — R. C. in D. H.

KOPER. — Leti 1987 in 1988 pomembni začetek obnovitvenih poselgov na **Titovem trgu** — koprski platei communis, ki ni samo žarišče vsega zgodovinskega dogajanja v mestu od naselitve otoka naprej, ampak tudi najkvalitetnejši spomeniški ambient v mestu z najzahtevnejšimi problemi prenove in prezentacije spomeniškega prostora in arhitekture.

V letu 1987 je bila obnovljena notranjščina loggie za potrebe kavarniških prostorov. Konservatorska izhodišča so s porušitvijo mezzanine in predelnih

sten iz polpretekle dobe narekovala prezentacijo originalne historične lopine, odprte na glavno tržno dvorano. Vmesna steklena stena naj bi v sodobnem oblikovalskem jeziku pomenila le navedezno masko delitve historično razumljenega enotnega prostora z enotnim kamnitim tlakom in enotnimi lesenimi stropniki zgoraj. Za zadnji, loggi podrejen prostor izvzet hiši Bratti, namejen poslovanju kavarne, je veljal slobodnejši oblikovalski pristop.

Dragoceno izhodišče za prezentacijo notranjščine je bil tekst Emila Smoleta iz leta 1958 (Arhitekturni razvoj koprske loggie, Kronika, VI, 1958) z navedbo idejnih rešitev za prenovo koprske loggie arhitekta J. Plečnika. Gradivo smo našli v zapuščini Emila Smoleta, ki nam ga je ljubezni odstopila Smoloveta vdova.

Istega leta 1987 smo na zavodu izdelali konservatorski program za celotni tržni prostor skupaj z arhitekturo, ki ga sooblikuje.

Cilj konservatorskega programa je bil na osnovi inventarizacije in valorizacije osrednjega mestnega prostora izdelati spomeniško-varstvena izhodišča za projekt prenove mestnega središča.

Izjemno kvaliteten tržni prostor pravokotne dvoranske oblike odlikujejo najkvalitetnejši in najpomembnejši umetnostno-zgodovinski in arhitekturni spomeniki mesta.

Osrednji mestni trg je z novogradnjami in adaptacijami iz zač. 60 let doživel nekaj sprememb, ki so delno okrnile spomeniško svojstvo celotne tržne kompozicije. Že od leta 1972 statično sanirana in prazna pretorska palača in nedavno izpraznjeni zadnji prostori pretorske palače ter etažni prostori nekdajnega Alberga-Foresterije in Armerije pa naravnost kličejo po aktivni prenovi po vračanju pomena in vzpostavljanju kvalitet slavnostne dvorane mestnega središča z reprezentančno vlogo prostora in revitalizirano arhitekturo glavnega mestnega trga.

Potretno je nameč zagotoviti program dejavnosti, ki bodo omogočile in dopolnjevale reprezentančno vlogo posameznih arhitekturnih spomenikov in s tem doprinesle k oživitvi celotne tržne kompozicije.

Konservatorski program poleg običajnega aparata konservatorskih obdelav, navedbe potrebnih raziskav vključuje konservatorska izhodišča z namestitvijo

funkcij in poskusom konservatorskega projekta izrabe, ki zagotavlja oživitev glavne mestne dvorane. Omenimo naj še dragocene arhivske najdbe v Državnem arhivu v Trstu in pomembne fotografiske posnetke iz Fototeke tržaške spomeniške službe.

V konservatorskem programu smo tudi opozorili, da je edina prava pot iskanja najustreznejših tako programskih kakor tudi oblikovnih rešitev iskanje preko natečajnih rešitev. V svetu uveljavljena praksa je, da na osnovi najustreznejših natečajnih rešitev, ki s svojim programom omogočajo prezentacijo historične arhitekture odgovorne upravne in gospodarske organizacije sprejemajo dokončne odločitve. Na tovrsten natečaj je seveda potrebno povabiti strokovnjake, ki so s svojimi deli pokazali posluh za reševanje posegov v zavarovane historične ambiente. Naloga nameč ne more zagotoviti ustrezne rešitve dokler ne ugotovimo pravih namembnosti za celoten stavbi kompleksa, na osnovi potreb in možnosti našega mesta. Koper je pred odgovorno nalogo reševanja svojega najlepšega trga na način, ki ga to pot naj ne bi izpostavil kot mesto, ki ni znalo očuvati svoje kulturne dediščine, ampak bi se za razliko od posegov v polpretekli dobi tokrat proslavil v javnih strokovnih krogih.

Leta 1988 je bil obnovljen mestni stolp (prezentacija južne romanske fasade stolnice skupaj z obnovo fasade je bila izvedena leta 1986).

Statična sanacija in arhitekturna prezentacija spomenika, po načrtih Stojana Ribnikarja je potekala celotno leto 1988. Med deli smo dokumentirali gradbene faze v osnovi romanskega mestnega stolpa. Med njimi velja posebej omeniti sledove odprtin, ki so bile obrnjene na nekdanji atrij, preden je predvidoma ob koncu 15. stol. postal mestni stolp s strani del cerkvene stavbe.

V stolpu je nameščena samostojno stoječa železna konstrukcija stopnišča, ki zagotavlja možnosti dostopa do razgledišča na vrhu.

Na posameznih podestih in v vhodnem delu so predvideni prostori za razstave in druge turistične aktivnosti povezane s popularizacijo spomenika in tržnega prostora v celoti. — S. H.

V letu 1987 in 1988 je Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran bil pobudnik iskanja anketnih natečajnih rešitev za prenovo

nekdanjega **samostana klaris in** v Kopru za potrebe Pokrajinskega arhiva Koper. Za te namene je pristojni zavod že leta 1986 izdelal konservatorski program, kjer je posebej izpostavil troje konservatorsko-projektantskih problemov prezentacije in prenove samostanskih traktov skupaj s cerkvijo. To je bila prezentacija nekdanje cerkvene arhitekture, izvedba zahodnega povezovalnega pritličnega trakta ter novogradnja v Goriški ulici. Že v konservatorskem programu so bili ti problemi opisani in grafično prikazani, ponekod detajalneje opredeljeni, v zaključku pa je bila izpostavljena zahtevnost naloge, ki jo je možno reševati z internim anketnim natečajem.

Izvedeni natečaj ocenujemo kot uspešno prizadevanje stroke za iskanje najustreznejše rešitve s pomočjo natečajev v primeru posegov v zavarovana spomeniška območja. — S. H.

KOŠTABONA, Koper. — V letu 1988 smo pričeli z restavriranjem prvega baročnega zlatega oltarja iz pokopališke cerkve Sv. Andreja v Koštaboni. Cerkev odlikuje troje baročnih zlatih oltarjev z ornamentiranimi antependijimi olтарnih menz.

Prva oltarna plošča iz stranskega oltarja je bila prenešena v restavratorski atelje Restavratorskega centra SR Slovenije, kjer so po prvem čiščenju zlatih, srebrnih in barvnih plasti ugotovili slabo stanje lesene osnove. Posebna strokovna komisija, v sestavi Ivan Bogovčič, Lidija Avbelj, Borut Uršič, Sonja Hoyer, ki je spremljala restavratorska dela, se je odločila za restavratorski postopek rekonstrukcije lesene podlage za na novo izdelano polihromacijo in pozlato posameznih partij prizora »Pohoda treh kraljev«.

Rekonstruiran baročni antependij bo vrnjen v pokopališko cerkev v restavrirani obliki originala.

V naslednjih letih bomo z restavriranjem lesenih zlatih oltarjev nadaljevali, saj gre za izjemni primer baročnega ansambla ambiciozne cerkvene opreme pokopališke vaške cerkve. — S. H.

KRALJEVCI, G. Radgona. — Kapelci pri hiši št. 16 so dozidali zvonik. — A. V.

KROMBERK, Nova Gorica. — Goriški Zavod je v preteklem letu, ob pomoči

širše družbene skupnosti, začel prenovo parka ob kromberškem gradu. Prenova poteka fazno; prva faza zajema prenovo parterja pred gradom ter ureditev parkirišča, v naslednji fazi bomo uredili vrt pred gostiščem in »lapidarij« na severni strani gradu, v tretji fazi pa bomo posegli v gozdni del, to je ureditev poti in sanacija dveh ribnikov.

Kromberški grad je obnovljen in nudi delovne in razstavne prostore Goriškemu muzeju. V gradu je še poročna dvorana in gostišče. Skladno z njegovo vsebino in funkcijo je nujno obnoviti celoten park, kajti le urejen bo kvalitetno dopolnjeval celoto.

Grad je bil sezidan v 16. stoletju, tik nad vasjo, ki se je v starejših virih imenovala Stran. Poslopje izrablja podobča hriba tako, da s svojo stavbno maso in parkom ustvarja tipično baročno kompozicijo. Park pa je nastal pozneje, v drugi polovici 18. stoletja. Zasnovan je bil pred severno fasado gradu v enaki širini kot grajska stranica, dolg pa je nekaj več. Obdan je z nizkim zidom s pilastri, na katerih so stale vase. V severovzhodnem kotu prvtnega obzidja, ob parku so bila gospodarska poslopja, ki jih danes ni več. V 19. stoletju sta bila dodana cvetličnjak ob južnem pročelju ter svobodno oblikovan gozd po vzorcu angleških parkov, stolpič za sokole ter velika kamnita miza.

Podoba, ki jo danes kaže del parka ni rekonstrukcija iz preteklosti, ampak je v barokizirajoči maniri oblikovan parter. Relevantni podatki o prejšnjih podobah parka ne obstajajo. Do te oblike smo prišli po študijih starih katastrof v Gorici, Vipavi in drugje. Pomagalo nam je vedenje o vrtno-arhitekturni tvornosti v tem obdobju pri nas in v širšem prostoru in seveda obstoječe stanje v parku.

Na zgornji terasi smo najprej izravnali teren in pri tem naleteli na stavbne ostaline s konca 16. in začetka 17. stoletja. Odkrili smo, da se je tudi zid na zahodnem robu zaključeval krožno proti gradu. Ta podatek smo upoštevali pri rekonstrukciji zidu. Uredili smo sistem odvodnje, ki je bila prav v tem delu najbolj problematična. Rekonstruiran je tudi vodnjak, ki bo v končni fazi funkcioniral. Os, ki nam jo je nakazovala lokacija vodnjaka je nosilka nove forme parka, ki ga sestavljajo štiri simetrične zatravljene poline po-

Sl. 36. a, b: Kromberk — grajski park pred in po delni obnovi

Fig. 36 — a, b: Kromberk — the palace park before and after partial restoration

udarjene z betonskimi robniki in z obrobo striženega pušpana (zasajenih je bilo ca. 1500 sadik). Po krogovi v osrednji osi imajo funkcijo poudarka glavne smeri, obenem pa prvi polkrog ob objektu povečuje večnamenski prostor tik ob gradu. Zadnji krog poudarja zeleno kuliso iz strižene živice, kjer je predviden prostor za skulpturo in smiselno zaključuje parterno zasnovo. Na glavno os se simetrično navezuje pot, ki vodi na travnik, kjer je danes lapidarij, in na parkirišče. Lapidarij bomo obravnavali v naslednji fazi. Parkirišče je na

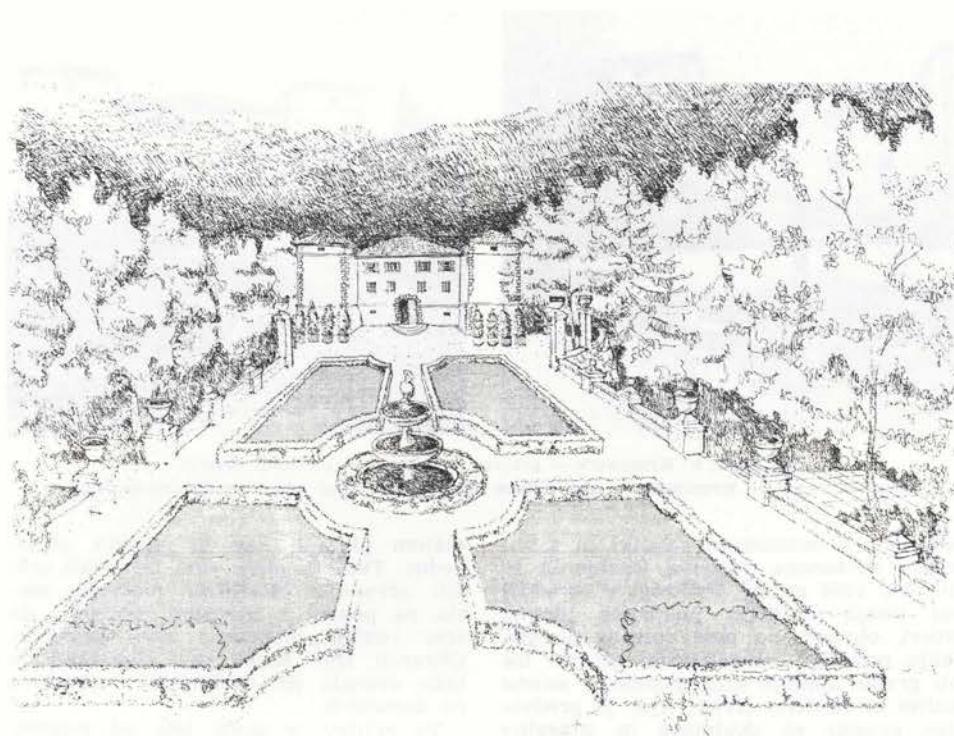
nižjem platoju, kar je ugodno zaradi vedut. Tudi ta plato smo izravnali, uredili odvodnjo, asfaltirali, parkirna mesta pa pokrili s travnimi ploščami, da smo razbili monotono sivo površino. Ohranili smo skoro vso vegetacijo in tako dosegli, da parkirišče v prostoru ne dominira.

Ta rešitev je samo ena od možnih. Bila pa je kvalitetno izvedena, v najkrajšem času in s prizadevanjem vseh izvajalcev. Zato je redno vzdrževanje toliko bolj pomembno, kajti le tako bo park opravljal funkcijo, ki smo mu jo

Sl. 37. a, b: Kromberk — obnovljeni del grajskega parka in fontane

Fig. 37 — a, b: Kromberk — the restored part of the palace park and the fountain

Sl. 38. Kromberk — iz načrta popolne obnove grajskega parka
Fig. 38 — Kromberk — from the plan for the complete renewal of the palace park

namenili. Z akcijo želimo skupno z Gorškim muzejem še nadaljevati, saj pripravljamo nadaljnje načrte. — M. S.

Obnovljena je bila baročna fontana iz leta 1774 na severnem grajskem dvorišču, kar je postalo nujno zaradi njenega slabega stanja in tudi urejanja parka na tem prostoru. Vodnjak je sestavljen iz okroglega bazena, ki se na vrhu zaključuje z obodom, sestavljenim iz več kamnoseško obdelanih rezanih kamnov. Točno na sredino bazena je postavljen kamnit kvadraten podstavek, v katerega je vložen osmerokoten steber, ki se zaključuje v višini zgornjega roba bazena. Na spodnji, širši steber, je postavljen še eden, vendar krajski in trebušasto oblikovan steber z okrog in okrog nekoliko izstopajočimi masivnimi rastlinskimi listi. V zgornjem delu tega stebra je tik pod prstanom izklesana letnica 1774, na vrhu pa je nanj naslonjena okrogla široka

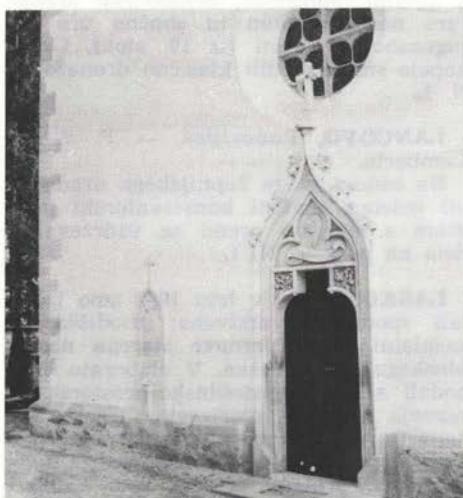
kamnita skleda. Iz le-te izhaja na sredini krajši, a prav tako izrazito plastično baročno oblikovan steber, ki v pomanjšanem merilu v bistvu ponavlja zasnovno spodnjega nosilca večjega krožnika. Na vrhu fontane je nameščena še ena skleda, ki je ožja od spodnje, a je razgibano izklesana v obliki nekakšne školjke z izmenično konveksno in konkavno vzvalovano lupino. Na njenih izbočenih zunanjih partijah so v plitvem reliefu izklesane spačene maske z odprtinami oziroma ust, skozi katera curlja voda navzdol v spodnjo skledo in nato čez rob slednje v bazen. Na najvišji točki fontane je do prve svetovne vojne bila postavljena kamnita figura Tritona, ki je sedaj precej poškodovana hranjena v Coroniničevem parku v Gorici (Italija). Fontano je leta 1774 po naročilu grofa Rudolfa Coronini-Cronberg izdelal kipar Marko Chieareghini iz Gorice. Vodnjak je bil pred

začetkom obnove popolnoma dotrajan in tudi njegova vodovodna napeljava ni več delovala, najbolj okrnjen pa je bil pri obeh skledah, ki ju je bilo potrebno v precejšnji meri dopolniti. Zaradi nepredvidene tehnične okvare stroja je do nekaterih dodatnih poškodb prišlo tudi ob demontaži oziroma dviganju osrednjega dela fontane tik pred začetkom obnove, kar pa je izvajalec v končni izvedbi rešil zadovoljivo in brez škode za celovit estetski videz ter izvirno verodostojnost. Obnovitveni postopek je potekal tako, da so fontano najprej razstavili na posamične dele, nato pa so kamnoseki njihovo površino ponovno obdelali z enakimi orodji kot v času nastanka oziroma z upoštevanjem prvočne obdelave površine, ki je glede na lepotin in funkcionalni vidik izmenično hrapava ali gladka. Manjkajoče oziroma dotrajane dele je bilo potrebno nadomestiti z novimi, seveda v originalni obliki, največ dela pa je obnovitveni poseg terjal pri obeh skledah, pri katerih je bilo potrebno ponovno vstaviti večja manjkajoča kosa. Med obnovo je bilo ugotovljeno, da posamični sestavnici deli fontane niso iz enakega materiala, marveč izvirajo iz različnih kamnolomov, po vsej verjetnosti s Krasa in iz Istre. Montaža obnovljene fontane je potekala postopoma, obnovljen je bil tudi bazen ter nameščena nova vodovodna napeljava, ki spet omogoča dotoč vode. Vsa kamnoseška dela je izvedlo Kamnoseštvo Opatje selo (TOZD Marmor, SGP Kraški zidar), finančno pa jih je omogočil IPPI iz Nove Gorice. — M. V.

KRTINA, Domžale. — Na vlogo župnijskega urada Dob je zavod izdal soglasje z navodili za obnovo fasade na p. c. sv. Lenarta. Obnovo fasade je financiral župnijski urad s krajanji. Odstranjeni so bili odstopljeni ometi, pod katerimi so se pokazali izredno dobro ohranjeni šivani robovi iz peščenjaka, medtem ko drugih prezidav razen regotiziranih oken ni bilo opaziti. Zaradi obogativitve fasade smo se pri obnovi ometov odločili za prezentacijo šivanih robov z ustreznim zaščitnim premazom peščenjaka, medtem ko niso bile upoštevane smernice, da se odpreta zazidani gotski okni na vzhodni steni. Okni sta sedaj prezentirani kot niši. Okoli objekta je bila izvedena drenaža, zamenjani so bili tudi dotrajanji žlebovi. De-

la je izvajal Franc Pelko z Bleda. — N. L.

KRUMPERK, Domžale. — Na gradu so se v okviru spomeniškovarstvene akcije nadaljevala dela pri sanaciji poligonalne, dvoetažne baročne kapele, v kateri je bil v zadnjih letih skladišče jahalnega kluba, saj je bil kvaliteten baročni oltar s sliko Oznanjenja dokumentiran v kapeli še l. 19 izgubljen, tako kot ostala oprema. V začetku osemdesetih let je bila na kapeli obnovljena streha, nato pa so bila dela prekinjena oziroma so se nadaljevala v gradu, kjer je bilo obnovljeno dvoramno stopnišče. V letošnjem letu so bile izdelane arhitekturne izmere kapele, načrt za rekonstrukcijo poslikave fasad na osnovi sondiranja ter načrt za izvedbo drenaže in statično sanacijo. Med obema etažama je bila izvedena nova armirana betonska plošča, sidrana v obodne stene. Plošča obenem nosi kvaliteten leseni strop v sp. etaži, ki je bil predhodno ustrezno prepariran. V kletni etaži, kjer je bila po tleh prvotno zbita zemlja, smo na tanjšo izravnalno ploščo položili opečni tlakovec, dopolnili manjkajoči vratni podboj, enokrilna vrata in dve manjši okni. Ometi v tem prostoru so ostali originalni. V zgornji etaži so

Sl. 39. Krtina — obnovljena fasada p. c. sv. Lenarta (fototeka ZVNKD Kranj)

Fig. 39 — Krtina — the restored façade of the filial church of St. Leonard's (photo archives of the Institute for the Preservation of Natural and Cultural Patrimony in Kranj)

Sl. 40. Krumperk — obnova grajske kapele (fototeka ZVNKD Kranj)

Fig. 40. — Krumperk — renewal of the castle chapel (photo archives of the IPNCP in Kranj)

bila prav tako zamenjana dotrajana okna in vrata ter opečni tlakovec. Dotrajane omete na fasadi smo obnovili z novimi, apnenimi, restavrirali štukaturo nad portalom in sončno uro na jugozahodni strani (iz 19. stol.). Okoli kapele smo naredili klasično drenažo. — N. L.

LANCOVO, Radovljica. — P. c. sv. Lambert.

Na osnovi vloge župnijskega urada je bil izdelan okvirni konservatorski program s statično oceno za vzdrževalna dela na p. c. — N. L.

LAŠKO. — Že v letu 1982 smo izdelali spomeniškovarstvena izhodišča za zazidalni načrt prenove starega naselbinskega jedra Laško. V elaboratu smo podali analizo zgodovinsko-prostorskega razvoja naselja, valorizacijo naselja ter kriterija za varstvo celotnega obravnavanega prostora kot urbanističnega spomenika. Paralelno s tem smo izdelali inventarizacijo ter valorizacijo objektov ter opredelili varstvene režime za posamezne objekte.

Izdelava elaborata in kontinuirani stiki z nosilcem prenove (SSS) je postopoma sprožila vse večjo prisotnost

zavoda pri poseghih v naselju. V letu 1988 smo sodelovali pri vseh pomembnejših poseghih na objektih. Kljub dobremu medsebojnemu sodelovanju rezultati prenove niso povsod na zadovoljivi ravni. Vzroki za to so različni.

V prvi vrsti so ti posegi usmerjeni na adaptacije le dela objekta (preureditev pritličja v lokale). Takšne delne vsebinske spremembe imajo za posledico tudi oblikovne spremembe v samem objektu ter na fasadi. Tovrstni parcialni posegi na objektu in v naselju ne morejo dati kvalitetne prenove. Razen tega se pojavljajo dodatni problemi čisto organizacijsko tehnične narave, nekvalitetna izvedba, neusklajenost izvedbe z izdelano tehnično dokumentacijo ipd. Da bi se ti problemi odstranili, menimo, da je najnajboljši pristopiti k izdelavi zazidalnega načrta, ki mora vsebovati tudi analizo najprimernejših namembnosti za posamezne objekte in zunanje prostore. Le na osnovi tega bo možen kontinuiran plavski pristop k prenovi naselja, ki bi lahko dal zaželeni rezultate.

Kratek pregled sodelovanja zavoda SNJ Laško:

— Izdelali smo spomeniškovarstvena izhodišča za celotno prenovo objektov Aškerčev trg 1 in Orožnov trg 4; izdelava projektne dokumentacije je v teku.

— Izdelali smo spomeniškovarstveno analizo možnosti izrabe podstrešja v zavarovanem delu SNJ Laško; menimo, da je to analizo potrebno vključiti v gradivo za izdelavo zazidalnega načrta.

— Izdelali smo niz smernic za način izvajanja vzdrževalnih del na zavarovani kulturni dediščini.

— Izdelali smo izhodišča ter sodelovali pri izvajjanju nekaterih lokalov v pritličjih zavarovanih objektov (Titova ul. 1, B. Kraigherja 1, Titova 2, Orožnov trg 3, Valvazorjev trg 8).

— Izdelali smo izhodišča za novogradnje (Kare 8, poslovno-stanovanjski objekt).

— Sodelujemo pri prenovi kompleksa graščine — danes občinske stavbe (Ul. B. Kraigherja 2). — D. G.

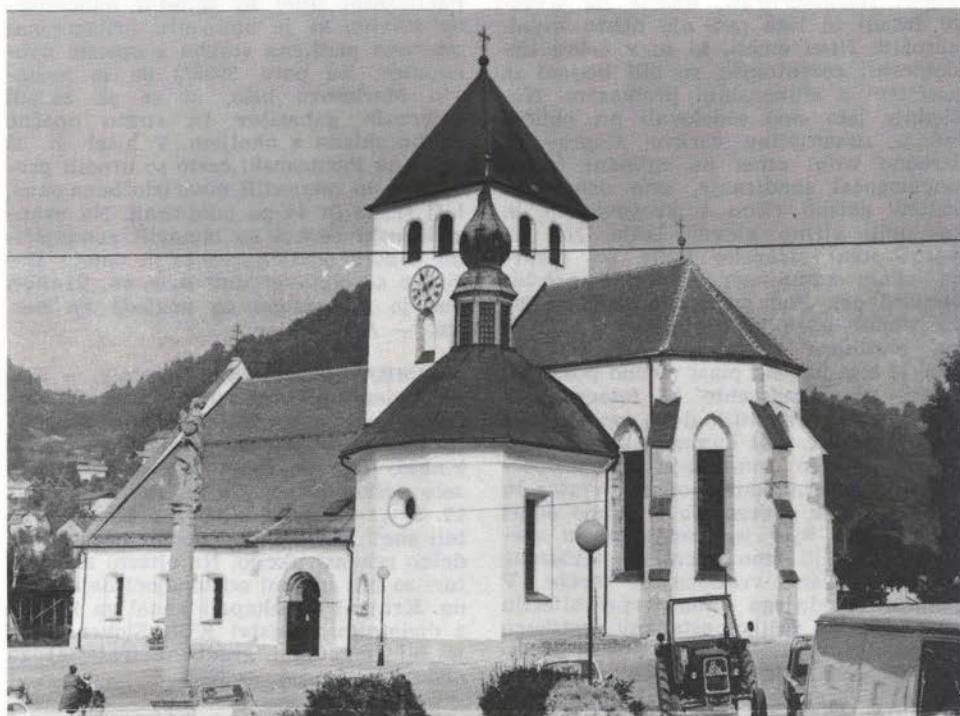
V letu 1988 je bila dokončana obnova starega gradu Tabor nad Laškim, ki jo je v celoti financirala laška pivovarna. Pričo skrajno derutnega stanja grajskega kompleksa je zavod vztrajal le pri zahtevi, da se v celoti respektira avtentične arhitekturne člene na osrednjem, še romanskem stolpu, v ostalem

pa, da se novo zidovje nasloni na stare temelje in se pri tem upošteva prvotno razmerje mas. Tako obnovljeni grajski kompleks zdaj učinkuje nekoliko »romantično«, vendar ohranja pričevalnost nekdanje zasnove in nekdaj že pozabljeno lokacijo prvotnega dostopa na grajsko dvorišče ipd. Notranja oprema in ureditev kompleksa se podrejata zahtevam sodobnega gostišča, ki mu bo grad v prihodnje služil. Načrte za obnovo je pripravil arhitekt Andrej Kemr in pri tem upošteval izhodišča spomeniške službe. — I. S.

Nekdanji **dvorec**, sedaj sedež občine, je dobil novo zunanjø podobo. Severni ulični trakt je bil obnovljen leta 1986, južni, ob bregu Savinje, naslednje leto, dvorišni trakt pa leta 1988. Na uličnih fasadah so bili obnovljeni ometi in členitev le v manjši meri. Ker je odstranitev recentnega obrizga za izvajalca del predstavljal tehnični problem, smo se odločili, da se ravne površine, barvane oker, izvedejo v apnenem obrizgu, pro-

filirana členitev, barvana belo, pa v zaledjenem ometu. Pri ogledu končnih del smo ugotovili, da je vsa površina s členitvijo vred obrizgana. Leta 1988 smo na osnovi sondiranj fasad dvoriščnih traktov graščine izdelali načrt arhitekturne poslikave, ki je v bistvu fasadna členitev uličnih traktov izvedena v ometu, prenesena v ploskoviti stil. Starejši ometi so bili nato odstranjeni. Na novejše izvedene v tehniki zaribanega ometa, smo narisali sistem poslikave. Pleskar F. Kos je nato toniral stene v kombinaciji bela členitev na oker podlagi. Obnovljene so bile tudi fasadne površine gospodarskih traktov, vendar z manj definirano arhitekturno poslikavo. — B. B.

V letu 1988 smo naredili predlog ureditve **dvorisca** renesančne stavbe, danes sedeža občine Laško. Kriteriji urejanja so bili pohodnost, možnost dovoza servisnih vozil, historični značaj bodoče površine. Danes močno nepregleden in z različno vegetacijo in škarpami natr-

Sl. 41. Laško — obnovljena zunanjščina ž. c. sv. Martina (f. B. Badovinac)

Fig. 41 — Laško — the restored exterior of the parish church of St. Martin's (photo B. Badovinac)

pan prostor smo v predlogu izravnali na enoten nivo in odstranili rastje. Fa-sade se s tem odkrijejo in preidejo do veljave. Nastane velik zaključen dvo-riščni prostor skoraj kvadratne oblike. Parterna ureditev je tlak s kasetiranim vzorcem, ki ga dosežemo z dvema tono-ma sive barve v kamnu. Za centralni motiv, ki naj bi razgibal veliko tlakovano površino smo predlagali tri možnosti. Veliko talno fontano z bogato pro-filiranim kamnitim robnikom, fontano in štiri kasete s trato in manjšo talno s štirimi srednje debelimi drevesi, posa-jenimi v kasete tako, da se krošnje sti-kajo in dajejo strnjeno zeleno maso, ki členi sicer veliko tlakovano ploskev in zmanjša merilo dvorišča. — A. K.

Zvonik ž. c. sv. **Martina** je bil ob-novljen leta 1987, ostala zunanjščina pa-leto kasneje. Po obnovi je oblika zvonika ostala nespremenjena. Ob sondiranju ometov iz leta 1937 smo odkrili šilastoločno okno na južni strani, ki smo ga odprli do polovične globine. De-le krogovičja, najdene v polnilu, nismo uspeli rekonstruirati. Rozete na severni fasadi in line pod njo nismo uspeli združiti. Novi ometi, ki so v celoti nadomestili recentnejše, so bili beljeni in zaščiteni s silikonskim premazom. Na-slednje leto smo sodelovali pri obnovi ostale zunanjščine cerkve. Čeprav je izredno trdn omet na zahodni fasadi onemogočal sondiranje, smo uspeli iz-luščiti gotsko okno s krogovičjem in ugotoviti širino glavne ladje. Na se-verni steni stranske ladje pa cezure in zalom kamnitega odkapa v prezbi-terialni del. Pod grobim obrizgom smo na stenah obeh baročnih kapel naleteli na poslikane postaje križevega pata. Ker je bila barvna plast močno poškodo-vana, smo fragmente le fotografirali. Na klesanih kamnitih delih prezbitiera smo našli več vrst kamnosekih znakov. Pri nadalnjem sondiraju smo v oporniku ob severni kapeli odkrili vratca in tuljavo, ki je povezovala tristrano odprt zgornji del, kjer je visela laterna sve-tilka. Naredili smo načrt za odklesane profile, kovane vratnice in mreže. V polnilu osrednjega okna v prezbitеријu smo odkrili veliko ostankov gotskega krogovičja in sredinskih palic. Po na-vodilih zavoda je bil izveden nov omet, ki se je brez cezure stekal s klesanci. Naredili smo načrt poslikave celotne zunanjščine, kjer so obrobe okoli baroč-nih oken barvane svetlo modro, gotski

kamniti člena pa svetlo rumeno. Na osnovi lastne vizije o podobi prezbi-te-rija je župnik naročil klesanje ometov na opornikih; ti so pozidani iz različnih dimenij klesancev ter poudarjeni še s cezuro med ometi in klesanci, ki so osta-li nebarvni. Celotna zunanjščina je bila po obnovi zaščitena s silikonskim pre-mazom. — B. B.

LENDAVA. — Na gradu so z mladinsko delovno akcijo obnovili del opor-nega zidu ob poti. Zavodova sodelavka I. Kranjc, ing. arch., je izdelala projekt portala, ki bi poudaril zdaj razvre-doten vhod. **Spodnji grad** je prevzela obrtna zadruga. V teku je prenova, ob kateri je treba ohraniti vse prostore v prvotnih dimenzijs, oboke s štukaturnimi okviri, stavbno pohištvo, železne vratnice kamionov, cementne stopnice pa bodo oblekli v kamen, prav tako tlake arkadi-nih hodnikov. V dveh sobah je ohranjen originalni parket. **Partizanska 15**, pritlična osna hiša je nadomeščena z nadstropno kot so sosednje. Ob kinu v Partizanski ulici so zgradili nadomestno stavbo, ki je ambientu prilagojena: ometana pritlična stavba z opečno dvo-kapnico. Na parc. 3985/2 pa so posta-vili Marlesovo hišo, ki se pa zaradi ustreznih gabaritov in strmo opečno streho sklad z okoljem. V hišah št. 33 in 38 na Partizanski cesti so uredili pro-dajalne in namestili nova izložbena okna, hiši št. 42 in 44 pa adaptirali. Na **evan-geličanski** cerkvi so obnovili zunanjšči-no, uredili odvodnjavanje in omete. Po-dobno so obnovili tudi **p. c. sv. Trojice**, kar je pomembno za poglede na me-to. — A. V.

LIMBARSKA GORA, Domžale. — P. c. sv. Valentina: V okviru spomeniškovar-stvene akcije so bile izdelane arhitek-turne izmere objekta in načrt za zračno kineto. RC je začel z restavriranjem zelo poškodovanega zunanjega oltarja iz 17. stol.: vsi trije kipi iz pečenjaka so bili sneti, utrjeni in izdelani negativi za delno rekonstrukcijo. Na oltarni arhitek-turi so bili utrjeni odstopajoči deli kam-na. Krajanji so izkopali kanal za kineto, z dodatnimi sredstvi KUS Slovenije pa je bil nabavljen gradbeni material za nadaljevanje del. — N. L.

LIMBUŠ, Maribor. — Na ž. c. sv. Ja-koba smo obnovili omet na obeh prizi-danih kapelah iz 17. in zvoniku iz 15.

stoletja. Rekonstruirali smo vogalno poslikavo švanih robov na zagljenem ometu. Pri tem smo uporabili opečno rdečo in oker barvo v diagonalnih poljih. — A. V.

LOČICA PRI VRANSKEM, Žalec. — Pri ogledu zunanjščine p. c. sv. Magdalene smo investitorja del župnijski urad Vransko opozorili na arhitekturno poslikavo prezbiterija, ki jo je potrebno sondirati in dokumentirati. Potem, ko so bili postavljeni gradbeni odri, smo poleg poslikave ogelnikov odkrili tudi šilastoločne zaključke oken, katerih obrobe so bile prav tako barvane v rdeči barvi in kamnit odkap. Večji, šilastoločno zaključni okni na severni steni prezbiterija in ladje sta imeli poslikani obrobi razdeljene v kvadratke, znotraj katerih je bil diamantni vzorec okrašen s pikami. Na severni steni ladje smo odkrili le slabo ohranljeno obrobo, verjetno okvir za stensko slikarijo s sv. Krištofom. Pri nadaljnjem sondiranju smo odkrili še gotsko okno na južni steni ladje in poleg naslikano sončno uro in poslikano notranje osteno lunete v rdeči barvi na zvoniku. Podali smo navodila za rekonstrukcijo gotskih oken in izvedbe poslikave. Pri ponovnem ogledu smo ugotovili, da je vsa zunanjščina cerkve izvedena v tehniki zaribanega ometa brez beležev in poslikav. Rekonstruirana so bila le šilastoločna okna na prezbiteriju in na južni steni ladje. V notranjščini, kjer so pod ometi še vidne stenske slikarije, smo dovolili le beljenje. — B. B.

LOKAVEC, Ajdovščina. — Po obnovi stare ž. c. sv. Lovrenca se je župnijski upravitelj lotil zahtevne akcije, in sicer postavitev oltarjev, ki so leta ležali pozbavljeni na župniščem podstrešju. Gre za dva oltarja iz stare župnijske cerkve, in sicer glavni monumentalni oltar ter severni stranski oltar, ki je delo domačina Mihaela Kuše (Cussa) iz leta 1699. Župnik se je odločil, da bo stranski oltar postavil v prezbiterij sedaj obnovljene stare župne cerkve, glavni oltar pa naj bi obogatil nekoliko pusto notranjost Fabijanijeve cerkve. S tem posegom se naš zavod sicer ni strinjal, vendar je do realizacije projekta vseeno prišlo. Pri sestavi monumentalnega oltarja je pomagal tudi naš restavrator, saj je bila sama montaža problematična zaradi

manjkajočih kamnoseško obdelanih delov oltarja. — R. Č.

LOKEV, Sežana. — Kapela Marije Pomocnice je locirana v kotu cerkvene ograde in ima nad portalom letnico 1426, vendar nekateri zgodovinarji menijo, da je to letnica predelave. Objekt naj bi pripadal vitezom templarjem in je bil posvečen sv. Juriju. Tloris je pravokoten in trostransko zaključen. Streha je krita s skrljami. Nivo kapele je dvignjeno tako, da je dostop do gotsko zašiljenega in profiliranega portala po stopnišču. Nad fasado se dviguje manjši zvonik (jahač). Objekt je grajen iz pravokotno obdelanih kamnov in je neometan. Izdelali smo tehnično dokumentacijo objekta. — B. Z.

LOVRENC NA POHORJU, Maribor. — Predlagamo, da bi pri preurejevanju trga spremenili smer slemena na gasilskem domu, zgrajenem v nizu hiš med vojno. Sleme naj bi se ravnalo po sodnih hišah. Na ž. c. so pa obnovili streho nad zakristijo z bakreno pločevino. — A. V.

MAJŠPERK, Ptuj. — Erozija je bila vzrok odpadanja delov s stolpa starega gradu. To je ogrožalo prebivalce bližnje hiše. Izdali smo navodila za sanacijo. — A. Z.

MALI GRAD, Murska Sobota. — V delu gradu so danes stanovanja, del je pa prazen. Odklonili smo vlogo za porušenje in nadomestno gradnjo. Stavbo je mogoče prenoviti za stanovanja in poslovne prostore. — A. V.

MARIBOR. — Pri prenovi objektov **Gravni trg 2, 3, 4 in 5** ter Mesarski prehod 3 smo sodelovali pri izdelavi gradbene dokumentacije. Spremljali smo vse gradbene posege v historično substanco in ugotovitve tudi dokumentirali. V nadstropju stavbe **Glavni trg 4** smo odkrili okrašen in dobro ohranjen leseni tramovni strop, ki je bil prej delno zakrit z ometi in oboki. To odkritje je potrdilo naše domneve o lokaciji prvotne mestne hiše v Mariboru. Začela so se pripravljalna dela v **Zidovski ulici 8 in 10**, medtem so dela na stavbi št. 2 blizu konca. Sicer smo izdelali program za objekte Koroška c. 9, 11 in 15 ter **Zički prehod 3** in **4** ter za sinagogo — **Zidovski trg 4**. S tem smo končali programe za

enega od mestnih karejev. S predhodnimi pogoji in v ocenjevalni komisiji smo sodelovali tudi pri dvostopenjskem anketno-projektнем natečaju za ureditev Slovenske ulice in Grajskega trga. — M. H.

Na osnovi smernic in po preizkušu izrabe za vzorčni objekt Stefensonova 6 v železničarski koloniji so izvedli natečaj za prenovo te hiše. Dela so že v teku, izdelan je pa tudi načrt za celotno kolonijo.

Podjetje Lipa je nadaljevalo z adaptacijskimi deli na stavbi gradu **Betnava** in z ureditvenimi deli v okolini. Fasade gradu so obnovljene, zamenjane ob požaru uničene baročne stopnice in ograje s kopijami, ometi so popravljeni. Jarek ob severni fasadi je urejen. Agrokombinat si je pridobil gradbeno dokumentacijo za postavitev vmesnega krila med grajskima dvoriščema, da bosta tako dve namembnosti gradu ločeni med seboj. Strojno postajo pa je vsekakor treba preseliti iz gradu, saj ta dejavnost vsekakor ni združljiva s prihodnjo namembnostjo reprezentančnega dela gradu (razstavišče, restavracija, prenocišče). Stroške obnove stopnišča sta delno krili tudi OKS Maribor in KSS.

V mestu so adaptirali za stanovanja podstrešja v stavbah Aškerčeva 16, Cankarjeva 13, Krekova 21, Maistrova 23, Partizanska 7, Prešernova 3 a, 26, Razlagova 21, 25, Smetanova 34, Taborska 4, Trg Borisa Kidriča 6, 7, 8, Tomšičeva 1, Vinarska 7 b in 14. — A. V.

Zaradi ekonomskih razlogov je investor opustil misel urediti hotel Zamorc v hotel visoke kategorije. Soglasje na spremenjeno dokumentacijo smo izdali s pogojem, da se ohranijo vsi kvalitetni elementi (stopnišče, zasnova hodnikov, fasada), ker bodo v ugodnejših pogojih omogočili rekonstrukcijo.

Pripravili smo program za prenovo stare dvorane v **gledališču**. Predvideli smo ponovno stene med ložami, poslikano železno zaveso, obnovo oblog in opreme z ustreznim tekstilom, primerna svetila. Predvideli smo tudi pravokotno zazidavo sedaj presekanega vogala Slovenska-Gledališka. Tako bi pridobili tudi potreben prostor za gledališko tehniko. — A. Z.

Z idejno dokumentacijo smo **Vodnemu stolpu** določili vlogo vinoteke, upravljanje je prevzel Vinag, izvedbeni projekt in opremo je investor zaupal M. Ocvirku d. i. a., profesorju na FAGG. Projekt-

na dokumentacija se je žal med izvedbo spremenjala, v spremembe nismo imeli vpogleda, tudi konsultacij je bilo pre-malo. Tako menimo, da sedanja rešitev ne more služiti za vzor revitalizacije in prezentacije kulturnega spomenika takih kvalitet, zlasti zaradi tega, ker je spremenjena historična zasnova prostora in ker je v objektu zdaj preveč raznih neavtentičnih materialov. — M. H.

V Orožnovi 11, Umetnostni galeriji, smo s sanacijo temeljev in zidov pridobili velik obokan kletni prostor za posebno razstavišče oziroma depo. — Z. A.

MARTJANCI, Murska Sobota. — Z. u. je zamenjal dotrajano opečno kritino na ladji ž. c. sv. Martina in z bakrom pokril zvonik. — A. V.

MORAVČE, Domžale. — Ž. c. sv. Martina: Na vlogo župnijskega urada je zavod izdal soglasje za zamenjavo kritine. — N. L.

MURSKA SOBOTA. — Nekdanje židovsko pokopališče je urejeno dokaj zadovoljivo po navodilih. V gradu je več uporabnikov. Gledališko dvorano v južnem krilu je treba prenoviti v okviru programa za prenovo celotnega gradu. Obnovili so streho **evangeličanske cerkve**. — A. V.

NEGOVA, G. Radgona. — S sredstvi OKS G. Radgona in KSS smo izdelali 5 dvojnih oken s kovaško izdelanim okovjem, po vzoru prvotnih. — A. V.

NOZNO, N. Gorica. — V letu 1988 smo nadaljevali z odkrivanjem stenske poslikave v obnovljeni p. c. sv. Petra in Pavla. Ostanki pozognotske freske so vidni na južni steni ladje. Freska je bila močno napikana in mestoma hudo zasigana. Sama stena je likovno razdeljena v dve vrsti, likovni prizori v gornji vrsti si sledijo ujeti v pravokotne okvirje, v spodnji vrsti pa teče niz stoječih svetnic. Bolje se je ohranil samo motiv sedeče Marije z otrokom ter glava sv. Magdalene v spodnji vrsti. Ker ohranjeno stanje ni dopuščalo temeljitejšega čiščenja, smo se omejili na to, da smo fresko »obšivali« z dekorativnim ometom. — R. P.

OKONINA, Mozirje. — Med požarom pred drugo svetovno vojno so zgorele

podružnične strehe p. c. sv. Jakoba. Na pobudo župnijskega urada Radmirje smo na osnovi fotografije objavljene v topografiji gornjegrajske dekanije A. Stenzenška iz l. 1905, izdelali projekt zvonikove strehe in treh latern nad kupolami. Nove strešne konstrukcije je napravil F. Kovačič, z bakreno pločevino pa jih je pokril J. Geršak. V načrtu je novo prekrite kopol in obnova fasadnih ometov. — B. B.

OLŠEVEK, Kranj. — P. c. sv. Mihaela: S sredstvi, ki jih je prispeval župnijski urad in krajanji, je bila prebeljena notranjost. Izvedli smo sondiranje beležev v ladji in v prezbiterijsku, na osnovi katerih je bila določena barva za beljenje. Ob sondiraju je bilo ugotovljeno, da je obstoječa ornamentalna poslikava iz začetka tega stoletja izredno slabe kvalitete, zato smo se odločili, da se ornamenti po predhodnem čiščenju s krtačenjem prebelijo. Baročna ladja s prezbiterijem je tako dobila prvočno podobo.

Ob ogledu je bilo ugotovljeno, da so bila brez soglasja zamenjana okna, ki so premasivna in zastekljena z nepremernim steklom, zahtevali pa smo tudi, da se kamnitni arhitekturni členi iz peraškega tufa očistijo oljnate barve.

Okoli cerkve je bila izvedena klasična drenaža. Dela so opravili krajanji s prostovoljnimi delom.

Notranjost je belil Jože Zupan z Gorij. — N. L.

OREHEK, Postojna. — Z. c. sv. Florjana zavzema med ohranjenimi primeri protiturških taborov pomembno mesto. Prvotno grajsko kapelo so v začetku 16. stoletja fortificirali, jo opremili s strelnimi linami, obdali z obrambnim zidom, ob Zahodni fasadi pa so sezidali mogočen petetažni zvonik, ki je služil predvsem obrambni funkciji, delno pa tudi zatočišču. Tako se nam je, čeprav v zelo slabem stanju, ohranil do danes. Široke razpoke, ki potekajo vzdolž celotnega zvonika in trebušasti izboklini severne in južne stene stropa so resno opozarjale na možnost zrušitve.

Lani smo pristopili k statični sanaciji ob pomoči koprske škofije in krajevne skupnosti, ki so prispevali del sredstev k sredstvu KSS in OKS. Zaradi tehničnih problemov se je pričetek del zavlekel v pozno jesen. Izvedena so bila naslednja dela: delna posta-

vitev odra, vrtanje lukenj za horizontalne vezi, fugiranje vezi, fugiranje razpok v zidovih ter injeciranje zidov do prvega podesta. Razpoložljiva sredstva so bila s temi deli izčrpana. Če želimo zaustaviti propadanje tega spomenika, bomo v prihodnjem letu morali s sanacijo nadaljevati v vseh etažah. Ob ustreznih finančnih podporah je smiselno obnoviti tudi zunanjje omete ter ustrezeno prezentirati vse utrdbene elemente stolpa. — R. Č.

OSEK, N. Gorica. — V letu 1988 je župnik s pomočjo vaščanov obnovil zunanjje omete cerkve ter zvonik ž. c. sv. Martina. Zavod je predlagal ročno obdelavo finalnega ometa, prezentacijo zvonika in obarvanje arhitekturnih elementov. — R. Č.

OSP, Koper. — Pred gradbenimi deli, ki so se v ž. c. sv. Tomaža pričela že v letu 1987 zaradi hujših poškodb sten in posedanja južne stene že od potresa dalej smo v februarju presondirali stene, zaščitili glavni oltar, sneli oltarni slike in angela z atike stranskega oltarja ter jih deponirali v župnišču.

Sondiranje ladje je pokazalo prvočno členjenje pilastrskih stebrov, sledove manjših stranskih oltarjev, sonde danes svetlo sivega oltarja z južne stene, pa mnogo zlata z marmoracijo v modri in rožnato-rumeni barvi. — J. B.

OTOŠČE, Sežana. — Na pobudo župnijskega upravitelja iz Podnanosa je bila obnovljena p. c. sv. Magdalene, ki je bila že vrsto let v razvalinah in je bila praktično že odpisana. Cerkev stoji nedaleč od ruševin gradu knezov Parciov in je verjetno funkcionirala kot grajska kapela. Iz virov je znano, da je bila cerkev posvečena 1496. leta, po potresu so jo obnovili v letih 1511—1518, današnji rekonstruiran slavolok pa nosi letnico 1654 kar kaže na dodatne kasnejše prezidivate. V zadnjih desetletjih je bila cerkev zapuščena in se kaj kmalu spremenila v razpadajočo lupino obodnih zidov. Vaščani Lozic so z iniciativo prizadevnega župnika uredili boljši dostop do objekta in se lotili obnove. Zavod je v ta namen priskrbel statični načrt in vso potreben tehnično dokumentacijo. Čeprav se končni izgled nekoliko oddaljuje od konservatorskih zahtev smaramo, da je bil ta primer pozitiven premik v oživljjanju tovrstnih sakralnih objektov.

Podobno se je v tem letu dogajalo tudi s sicer mlajšo (posvečena je bila 1642. leta) cerkви sv. Trojice nad Orehovico, ki tudi spada v župnijo Podnáenos. Začetne težave pri obnovi je predstavljala že sama lega objekta, saj stoji cerkev sredi gozda in je bilo potrebno najprej urediti precejšen del dovozne poti. Tudi tu je prišla do izraza predvsem požrtvovalnost domačinov, saj so breme obnove sami nosili. Zavod je s svoje strani prispeval načrte rekonstrukcije ostrešja, statični načrt. Vso obnovo je tudi aktivno spremljal. V prihodnjem letu namerava taisti župnik obnoviti cerkev sv. Hieronima na Nasosu. — B. Z.

PIRAN. — V sklopu akcije širšega pomena je bila po programu dela zavoda za leto 1988 narejena arhitekturna dokumentacija naslednjih sakralnih objektov v mestu Piran, ki so z odlokom razglašeni za spomenik:

— p. c. Marije Tolažnice, Ulica IX. korpusa

— p. c. sv. Petra, Tartinihev trg

V cerkvi sv. Frančiška v Piranu je bila narejena fotodokumentacija (6×9) in 6×6 30 slik, ki se nahajajo v cerkvi in v zakristiji. — M. G.

Prenova **Tartinijeve hiše**, (Tartinihev trg 8, Kajuhova 12) in restavratorski posegi v njej pomenijo v okviru prenove Pirana leto največjih in najzahtevnejših del preteklih let. Z obnovitvenimi in restavratorskimi deli smo pričeli leta 1984. Zaključena so vsa gradbena in obrtniška dela, restavratorska dela v pritličju in večjem delu I. nadstropja, v drugem nadstropju pa so poslikave ostenja odkrite in deloma utrjene. Slovesna otvoritev hiše, ki je sedež Skupnosti Italijanov občine Piran, je bila 8. oktobra 1988.

Tartinijeva hiša je arhitekturni in umetnostnozgodovinski spomenik z bogato stavbno zgodovino od 14. do 19. stoletja. Z raziskavami pred začetkom gradbenih del ter spremeljanjem vseh gradbenih posegov, je bilo mogoče dovolj zanesljivo ugotoviti ter dokumentirati historični razvoj stavbnega kompleksa hiše, posamezne faze njenega preoblikovanja, zlasti pa dekorativne obdelave notranjih prostorov.

Na mestu sedanje hiše je že v 14. stoletju ob notranjem mandraču stala »Sassa Pizzagrua«, ob kateri je vodila pot do današnje Ulice IX. korpusa. V

16. stoletju sta bili na tem mestu dve gotski hiši, ki pa sta ob predelavi proti koncu 17. stoletja združeni v enoto baročno palačo. Takrat bi lahko nastal delno ohranjeni vhodni portal, ki je vodil v hišo iz prvotne ulice in je sedaj prezentiran v pritličju ter tisti v I. nadstropju, ki se je odpiral na tistem času še nepozidani del, ob kamnitih cisterni za vodo (tudi cisterna je prezentirana v pritličnem poslovнем prostoru). Ob baročni predelavi je bilo enoto obdelano prvo nadstropje s štukaturno ornamentiko. Okoli leta 1780 so večji del notranjščine ponovno predelali in poslikali. Hiša je bila dozidana in dvignjena za eno etažo, v stavbno maso so vključili tudi cisterno ter preoblikovali zunanjščino tako, da se je z glavnim fasadom obrnila proti pristanišču. Palača je s tem dobila podobo, ki jo kaže še danes.

Raziskave pred in med izvajanjem gradbenih del ter skrbno izvajanje teh so nam omogočile, da bomo reprezentančne obdelave prostorov v velikem obsegu lahko restavrirali. Grafične predloge za poslikavo najkvalitetnejših prostorov s scenografsko in fantastično motiviko arhitekturnih prizorov so delo beneškega arhitekta ter slikarja arhitekturnih in teatralnih prizorov Pietra Gasparija (1720—1785). Pietro Gaspari izhaja iz znane beneške umetniške družine (oče Antonio 1670—1730, brat G. Paolo 1714—1775), ki je deloval na Barvarskem in v Benetkah. Leta 1772 je Pietro postal beneški Akademije, kjer je poučeval arhitekturo in perspektivo. V njegovih seriji ohranjenih dvanajstih bakrorezov najdemo arhitekturne perspektive, upodobitve ruševin, fantastične rekonstrukcije antičnih in egipčanskih stavb. Grafike hranijo tudi v Padovi, kar nas ponovno povezuje s Tartinijem, ki je od leta 1726 dalje živel in delal prav v Padovi. P. Gaspari je pomemben beneški mojster, primerljiv z Visentinijem, Canalettom in drugimi beneškimi mojstri. V njegovih delih je opaziti vpliv arhitekta in najpomembnejšega grafika tega časa G. B. Piranesija, katerega rod, kot kaže njegovo ime, izhaja iz Pirana. Odkritje grafičnih predlog beneškega umetnika Pietra Gasparija, na podlagi katerih je delavnica slikarskih mojstrov poslikala notranjost Tartinijeve hiše, odpira izjemno zanimive povezave Pirana z Benetkami kot sočasnim kulturnim središčem. Rojstna hiša G. Tartini-

ja z ohranjenimi notranjimi obdelavami dokumentira visoko kvalitetno raven meščanske arhitekture, kulturno razgledanost njenih naročnikov ter njihovo petost v beneški kulturni krog in preko njega povezanost s sočasnim najkvalitetnejšim kulturnim dogajanjem v Evropi.

Odkrivanje in restavriranje oziroma rekonstrukcija poslikav so strokovno izjemno zahtevno delo. Stukaturni okras v dveh sobah prvega nadstropja je restavriran, v celoti je restavrirana tudi poslikava v sobi prvega nadstropja. Ostali poslikani prostori so v restavratorskih postopkih.

Med izvajanjem prenovitvenih del smo dopolnjevali dokumentacijo o stavbi; fotografško in z arhitektonskimi posnetki smo dokumentirali gradbene faze ter predelave objekta. Gradbena in restavratorska dela smo dokumentirali tudi na filmski trak. Doslej je posnetek za ca. 30 min dokumentarnega filmskega gradiva.

V letu 1988 smo v Tartinijevi hiši izvajali predvsem naslednja restavratorska dela:

— V prvem nadstropju smo v celoti odstranili mlajše plasti preslikav 19. in 20. stoletja, sanirali omete in delno potruširali poškodbe.

— V drugem nadstropju smo dokončali odkrivanie »prostora s perspektivami«, sicer ročno nakljuvane poslikave so v celoti ohranjene na steni med oknoma, na dveh stenah pa so bile pred med gradbeno sanacijo delno uničene.

— S sten vogalnega prostora drugega nadstropja smo odstranili recentne omete. Sanirali omete prvotne poslikave, jo potruširali in izdelali rekonstrukcije na uničenih vrhnjih predelnih kompozicij. Restavratorska dela v Tartinijevi je vodil Jure Bernik, izvajala akademska slikarja Cyril Bratuž in Rajko Apollonio ter drugi. — J. B., S. H., T. M.

V letu 1987 in 1988 so stekla prereditvena dela na ploščadi **Tartinijevega trga** po projektih arhitekta Borisa Podrecce. Projekt prereditve je plod sodelovanja konservatorjev in projektantskega tima, pod vodstvom arhitekta Podrecce, ki je glavnino projektantskega dela opravila v poletnih mesecih leta 1986 v prirejenem ateljeju Kosmačeve hiše v Portorožu.

Pri ureditvi Tartinijevega trga so bila upoštevana naslednja izhodišča: slučajnost nastanka trga in zapolnitve prvot-

nega mandrača, njegova preobsežnost glede na merilo hišnega zidu, ki ga obdaja in zgodovinsko heterogeni prostor, ki že zaradi svoje raznolikosti zahteva večslojno strategijo oblikovanja.

Začetek prereditvenih del je stekel v prostoru pred cerkvijo Sv. Petra, v teku pa so dela ureditive tržne ploščadi med občinsko hišo in galerijo ter pravne za izvedbo osrednje elipse, ki s svojo zaključenostjo korigira predimenzionirani tržni prostor. — S. H.

Prostorov med Prvomajskim trgom, Savudrijsko, Trubarjevo in Verdijevo ulico predstavlja **židovski kare**, ki se prenavlja v večih fazah. V letih 1987 in 1988 (III. in IV. faza) so bili prenovljeni naslednji objekti: Trubarjeva ulica 31, 33, 35, 37 in 39, Prvomajski trg 11 in nekdanja cerkev Sv. Donata. Prenova zadnje faze še poteka in bo predvidoma zaključena v letu 1989.

Pristop k prenovi tega območja se razlikuje od ene do druge faze. Gabariti ulic so ostali nespremenjeni. Notranjost kareja je bila očiščena naknadno pozidanah provizoričnih objektov, tako da je bilo možno formirati notranja dvorišča — trge in jih med seboj in med ulicami povezati. Posamezni objekti so bili prenovljeni tako, da so se obodni — fasadni zidovi ohranili, notranja konstrukcija pa je bila v celoti zamenjana z novo armirano — betonsko. Lesena strešna konstrukcija in kritina je nova.

Objekti zadnje faze so bili prenovljeni tako, da so bili v celoti porušeni, nato pa na novo zgrajeni v delno spremenjeni obliki.

Pred porušitvijo teh objektov je bilo možno narediti le najnujnejše raziskave — sondirali smo fasado nekdanje cerkve Sv. Donata in hiše Prvomajski trg 11, Trubarjeva ulica 37 in 39. Najdeni so bili sledovi renesančnih odprtin in poslikave fasade. Na fasadi stavbe Trubarjeva ulica 33 je bilo odkrito polkrožno okno, ki je imelo naslikano letnico 1627. V objektu, ki je imel v ulici viseče nadstropje je bila sneta poslikava iz 19. stoletja.

Ob porušitvi teh objektov so bila na njihovem mestu izvedena arheološka izkopavanja (glej arheološko poročilo). Prenova zadnjih objektov še poteka v letu 1989. — J. B., M. G.

Sondirana je bila glavna fasada stavbe glasbene šole **Levstikova 8** in na podlagi rezultatov sondiranja je bila

obnovljena in prezentirana neogotska fasada. — J. B.

Po izvršeni rekonstrukciji gotsko šlastega loka Dolfinovih vrat (zaradi dotrjanosti kamnitega loka je bil le-ta zamenjan z enakim materialom) iz leta 1403 je bil obnovljen del **obzidja** v Obzidni ulici, ki se navezuje na mestna vrata.

Obnovljeno je bilo obzidje v dolžini ca. 20 m. Zid je bil na severni strani v celoti očiščen in ponovno zafugiran s podaljšano cementno malto. Preperel oziroma dotrajan kamen je bil odbit. S kamnom so bili pozidani deli obzidja, kjer so v preteklosti posamezne poškodbe sanirali z opeko oziroma kamnom neustreznih dimenzij. Zaključek obzidja je v celoti prikrit s korci. V obzidju so bile rekonstruirane prvotne odprtine (line) za topove. Zaradi povečanja vododbojnosti je bilo celotno obzidje dvakrat premazano z vododbojnim prozornim preparatom Cromosil S.

Na južni strani je na obzidje prislonjena novogradnja, stavba Savudrijska ul. št. 5. Nad Dolfinovimi vrti je balkon z ograjo, ki pripada sosednjemu objektu. Najprimernejše bi bilo balkon odstraniti.

Kopenski del obzidja na pobočju Mognorona je nastal med leti 1475 in 1534. Na delu obzidja med nekdanjimi vrti Sv. Nikolaja in morjem so bila opravljena vzdrževalna dela. Očiščena in ponovno prepleskana je bila kovinska ograja, zaščiteni so vsi leseni deli, pravljeni poškodovani deli zidu in stopnišč. Dela so se opravljala brez fasadnih odrov, na zahodni, proti mestu obrnjeni strani zidu.

Po dogovoru v Kulturni skupnosti občine Piran je bil program obnovitvenih del v nekdanjem **minoritskem samostanu sv. Frančiška** za leta 1988 deloma spremenjen. V pritličnem delu južnega trakta objekta ob križnem hodniku so bile urejene sanitarije in garderobe. Za vstop v preurejene prostore smo ponovno odprli vratno odprtino iz hodnika, ki je bila v preteklosti zazidana. Ob tem smo očistili kamnite vratne ter okenske obrobe. Z ureditvijo garderobe in sanitarij je omogočena ustreznnejša izraba križnega hodnika kot prireditvenega prostora.

Južno steno križnega hodnika bomo obdelali, ko bo izvršena ustreznna sanacija pred vLAGO.

Nadaljevanje prenovitvenih del v nekdanjem samostanu je povezano z dolgoročnejo določitvijo namembnosti posameznih traktov oziroma prostorov. Sprejeti je potrebno odločitve glede pobude minoritov o odkupu dela samostana, o prostorskih zahtevah srednje šole za zdravstvene delavce ter o pobudi za preseleitev Pokrajinskega arhiva v primernejše prostore. — T. M.

V povezavi s prenovo I. faze Tartinijevega trga in ureditvijo Tartinijeve hiše ter ob finančnem sodelovanju župnijskega urada je bila obnovljena zunanjščina cerkve sv. **Petra** (Pietro Nobile, 1818).

Popravljen je bil odpadajoči omet na severni in vzhodni fasadi, na vzhodni fasadi izdelan kamnit podstavek (zokel), zamenjani so bili žlebovi in odtocne celi. Omet na dveh fasadah je bil prebarvan v tonu, ki smo ga določili po opravljenem sondiranju. — T. M.

V letu 1987 pričeta restavratorska dela na ohišju orgel v **ž. c. sv. Jurija** so se v članskem letu končala, prav tako korna ograja, glavni in oba stranska vhoda.

Prezentirana je bila prvotna faza koščeno belo in zlate kombinacije, ki se najverjetneje pokriva s predelavo orgel mojstra Nakiča iz leta 1746. Restavracijsko je izvajal Sandi Huszar. — J. B.

PLANINA PRI SEVNICI, Šentjur pri Celju. — V letu 1988 iz raznih vzrokov ni bilo mogoče začeti s statično sanacijo **grajske razvaline**, ki bo terjala znatno višja sredstva od doslej predvidenih. Kdaj bo s sanacijo mogoče pričeti, ta hip spričo njene izjemne zahtevnosti ni mogoče reči, vendar pa so bila v tekočem letu opravljena najnujnejša pripravljalna dela, tako zlasti natančen geodetski postopek obstoječega stanja. — I. S.

PLANINA, Slov. Bistrica. — Po pravilu strehe p. c. sv. Trojice je občinska kulturna skupnost pričela s sanacijo stropa med srednjo in stransko ladjo ter s popravilom ometov. Dogovorili smo se za snemanje beležev in restavriranje arhitekturne poslikave iz 16. stoletja. — A. V.

PODČETRTEK, Šmarje pri Jelšah. — Dela na **gradu Podčetrtek**, ki je v zadnjem času pričel naglo propadati, za-

radi drugih prednostnih nalog na kozjanskem območju v letu 1988 niso bila predvidena. Kljub temu pa se je zaradi rušenja obzidja na tistem delu gradu, ki je obrnjen proti naselju, pokazala potreba, da se takoj prične z najnujejšimi zavarovalnimi deli, ki naj na eni strani preprečijo rušenje zidovja v dolino, po drugi pa zaustavijo naglo propadanje grajske stavbe. S sredstvi iz lokalnih virov je bil zato jeseni saniran in delno na novo pozidan del južnega obzidja, obenem pa so bili na najkritičnejših mestih obnovljeni ozioroma na novo pozidani oporniki. Na grajski stavbi je bila popravljena streha, nad nekdanjo konjušnico, kjer so se že rušili oboki, je bila napravljena zasilna streha, v celoti pa je bila obnovljena v stolpiču nameščena baročna ura, ki je dobila tudi novo bakreno streho. Na dvorišču so bili opravljeni najnujejši posegi za odvod meteorne vode, ki je že načenjala temelje grajske stavbe. Trenutno je v izdelavi natančna tehnična dokumentacija, ki naj pomaga pri pripravi kompleksnega sanacijskega in prezentacijskega programa. — I. S.

PODLIPJE, Radlje. — Z apnenim zاغlajenim ometom na ladji in prezbiteriju in z zaribanim obetom na mlajšem zvoniku so obnovili zunanjščino p. c. sv. Primoža. Na osnovi sond je rekonstruirana arhitekturana poslikava na zunanjščini prezbiterija, vogale zvonika so pa poslikali domačini. — A. V.

PODPEČ, Koper. — Stolp v Podpeči je bil zgrajen v 15. stoletju, verjetno na mestu stolpa iz 13. stoletja. Zaradi nevarnosti in turških vpadov je Beneška republika zavarovala ogroženo vzhodno mejo z obrambno črto utrjenih zatočišč in stražarskih točk. Sočasno so v skalni steni pod stolpom utrdili naravno jamo.

Stirinadstopen stolp ima tloris kroga s premerom sedmih metrov in debelino zidu skoraj poldrug meter. Grajen je iz klesanega belega kamna z vložki iz peščanca. Približno 17 m visok valj zaključuje enokapna streha, ki je bila prvotno krita s škriljem.

V letu 1988 smo začeli s temeljito prenovo objekta, ki je bila končana v istem letu.

Na stolpu je bila izvedena skoraj polna rekonstrukcija prvotnega stanja. Manjkajo le zaključki stolpa, saj o tem

ni ohranjenih podatkov. Prvotno škriljasto streho je nadomestila bakrena. Na novo so zgrajene zunanje lesene stopnice, ki omogočajo dostop v stolp. Objekt je ojačan s protipotresno vezjo.

Urejena je tudi dostopna pot v dolžini 300 m iz vasi do stolpa ter 80 m dostopne poti do utrdbene Jame, ki jo bo treba obnoviti v naslednjih letih. — B. G.

PODSREDA, Šmarje pri Jelšah. — V letu 1988 so se nadaljevala že pred leti pričeta dela pri sanaciji in prezentaciji **gradu Podsreda**. Statično je bil do kraja urejen južni trakt, obenem pa je bilo s statičnimi posegi utrjeno tudi renesančno stopnišče, ki oblikuje zahodno krilo grajskega jedra. V severnem traktu so bili okrepljeni nosilni arkadni stoli, kar je omogočilo odpiranje sekundarno zazidanih arkadnih lokov, pri tem pa so bili v notranji steni severnega palacijia odkriti še nekateri romanski arhitekturni elementi, ki dopolnjujejo našo vednost o stavbnem razvoju grajske stavbe. Z novimi ometi so bili urejeni prostori v vrhnjem nadstropju južnega stanovanjskega trakta in renesančna obrambna galerija nad zahodnim stopniščem, kjer so bili poleg renesančnih oken prezentirane tudi prej zazidane renesančne strelnice, obenem pa je bil na hodnikih nameščen nov opečni tlak. Poleg vrste vzporednih gradbenih posegov, ki bodo natančneje opredeljeni v podrobnejši študiji ob dokončanju ureditvenih del, velja opozoriti na ureditev reprezentačne renesančne dvorane v južnem traktu, ki je poleg rekonstruiranega renesančnega stropa dobila tudi ustrezne stenske oblage in nov parket, enako pa je bila urejena tudi soba v stolpu poleg dvorane. Dela se kljub zimi kontinuirano nadaljujejo, terjajo pa spričo vedno novih stavbno-zgodovinskih odkritij in nepričakovanih statičnih problemov nenehno prilagajanje že tako zahtevnega programa novim danostim. — I. S.

Narejena so bila konservatorska izhodišča za ureditev okolice gradu **Podsreda**. Ker nimamo ohranjenih podatkov o nekdanji zasnovi, smo se odločili za nevtralno ureditev, ki ohranja dominantno vlogo grajske arhitekture, omogoča normalno pohodnost in dovoz servisnih vozil. Okolica je sestavljena iz platoja pred gradom, ki ga obroblja kostanjeva drevoreda, dveh teras na

strmem zahodnem pobočju ter ostanka ribnika v grapi ob vznožju istega pobočja. Ureditev zajema tlakovanje s kamnitimi kockami pred gradom, obnovno drevoredov, ureditev zeliščnega in rožnega vrta z vodnim motivom na pobočni terasi ter ureditev ribnika. Vsi programi so sestavni del gostinske in turistične ponudbe gradu, njihova oprema pa posnema vzore iz parkov 19. stol., je zelo preprosta in se prilagaja naravnemu okolju. — A. K.

POLIČKI VRH, Maribor. — V gradiču Jareninski dvor so stanovanja in pisarne. Zraven so zgradili veliko sadno skladišče. Zdaj je treba ponovno zasaditi nekdanji park, dopolniti kostanjev drevored in celotno območje ograditi z živo mejo. — A. V.

POLJANA, Ravne. — Restavrirana sta bila dva oltarja v ž. c. sv. Janeza Krstnika. — B. K.

PONIKVA pri Žalcu. — Spomeniško-varstvene smernice pri obnovi ž. c. sv. **Pankracija** so bile naslednje: zunanja podoba cerkve, kot rezultat zadnje večje obnove v letu 1825, se ohrani. To velja tudi za ohranjeno baročno členitev zvonika. Poškodovani ometi se nadomestijo z novimi apnenimi, ki se prilagodijo obstoječi strukturi in tehniki izvedbe na mestu manjkajočih ometov. Osnovni barvni ton, ugotovljen z delnim sondiranjem, je svetlo oker. Toniranje zunanjščine se je prilagodilo obstoječemu načinu poudarjanja izstopajočih členov z barvo. Sondiranje in meritve zvonika nismo izvršili, ker nas izvajalci del, ki so samovoljno odstranili vse omete, o tem niso obvestili. Nova členitev zvonika se je po obliki približala oblikovanju ostale cerkvene zunanjščine. — B. B.

PORTOROŽ, Piran. — Stavba Obala 29 (vila Marija) ob glavni portoroški prometnici je nameščena na vogalu tik pred novo hotelsko zazidavo.

Obdaja jo kamnita ograja z ohranjeno vrtno arhitekturo. Skozi glavni ulični vhod z oznako Villa Maria pridemo po vrtnih poteh do stavbe, ki je nameščena na nekoliko dvignjenem platoju iz izstopajočo balkansko osjo.

Stavba novejšega datuma nastala v tradiciji klasicistično zasnovanih hiš ima enotno kvadratasto tlorisno zasnova s prizidanim delom za stopnišče. V stavbi je

od 1. 1947—1953 delovalo slovensko učiteljišče, nakar je tudi do današnjih dni stavba namenjena vzgojnim in izobraževalnim inštitucijam.

Sondirali smo notranjščino prostorov in našli členitve s sistemi uokvirjenih polj, ki so v pritličju močneje poudarjeni z intenzivnejšimi barvnimi odtenki, v prvem nadstropju pa so ti bolj pastelnii v pretežno sivo modrih barvnih kombinacijah.

Po opravljenih raziskavah je zavod predpisal konservatorske pogoje za prenovu objekta in ureditev parka. Histroičnemu objektu je bil dodan nov prizidek. — S. H., T. M.

SMOKVICA, Koper. — Zaradi izredno slabega stanja glavnega oltarja v p. c. Marije Magdalene, smo demantirali in prepeljali oltar v rezbarsko delavnico Sandorja Huszarja v Piran. Na podlagi izvedenih sond je bilo ugotovljeno originalno stanje polihromacie. Oltar je bil pozlačen na temno rjav poliment, nekateri okrasni elementi so bili posrebeni z rdečimi in zelenimi lazurami. Zaradi dotrajanoosti so bili nosilni elementi zamenjani z vodooodporno vezano ploščo. Aplikacije so bile snete, utrijene in vrnjene na novo podlago ter obdelane po prvotnem stanju. Predela z napisom in datacijo ostane originalna, vendar je konservirana in restavrirana.

Plastika in slika na usnu bo restavrirana in konservirana. — M. G., J. B.

POTOČE, Kranj. — Kapela ob gradu Turn: V okviru sanacije in prezentacije baročne kapele je bila restavrirana baročna freskoposlikava v kupoli (neznanega avtorja) ter na fasadi. Pod beleži je bila odkrita in prezentirana freska, od katere pa se je ohranila se kompozicija: ženska klečeča figura na oblakih, obkrožena z angeli, verj. Brezmadežna.

Restavrirana je bila tudi štukatura v notranjosti, oltarna slika s prizorom Pieta, nagrobniki in obnovljene korne klopi. Oltarna arhitektura se ni ohranila.

Na zunanjščini so bili obnovljeni ometi, urejena okolica in saniran spomenik pesnici Josipini Turnograjski ob kapeli. — N. L.

PREBOLD, Žalec. — Na osnovi sondiranj zunanjih fasad severnega trakta **graščine Prebold**, smo v letu 1987 izdelali načrt vogalne poslikave stolpov. V načrtu za izvedbo poslikave ni bilo ho-

rizontalnih delilnih pasov in okenskih obrob, zaradi različnih dimenzijs okenskih odprtin. Naslednje leto je isti izvajalec del GP Obnova in investitor Samoupravna stanovanjska skupnost Žalec, brez našega sodelovanja obnovil fasado severnega dvoriščnega trakta in zunanjо zahodno fasado z vogalno poslikavo stolpov.

— B. B.

PREDENCA, Šmarje pri Jelšah. — Restavratorji RC SRS so v letu 1988 v kapelicah šmarske Kalvarije nadaljevali z dodatnim zavarovanjem (injektiranje, plombiranje) ohranjenih stenskih poslikav in nanašanjem finih ometov na že izvedene grobe omete. Župnijski urad je organiziral prenos lesenih kipov iz kapel v prostore Kulturnega doma v Šmarju pri Jelšah. Tako je bilo omogočeno še dodatno zavarovanje stenskih poslikav. Vzporedno z navedenimi deli je potekalo

v delavnicih RC restavriranje figuralne skupine iz tretje kapele. Restavratorska dela financirata republiška in občinska kulturna skupnost. — B. B.

PREDJAMA. Postojna. — Lani smo med obnovo notranjosti p. c. Žalostne Matere božje nenadejano odkrili večjo površino stenske poslikave (5 m^2). Gre za odlomek Poklona sv. treh kraljev na severni steni ladje in sicer skupino Matere božje z otrokom, tremi kralji s spremstvom in Jožefom. Freska je sicer močno poškodovane, saj so jo pred njenim novega ometa močno nakljuvali, vendar se je ohranilo nekaj detajlov oddišne kakovosti. Freske je treba pripisati mojstru Srednje vasi pri Šenčurju in jih glede na razpoložljive podatke datirati proti sredini 15. stoletja. V kvaliteti freska v Predjamah v ničemer ne zavrstaja za tistimi v Srednji vasi. Frag-

Sl. 42. Predjama — detalj freske Poklon 3 kraljev v p. c. Marija sedem žalosti (sredina 15. stol., mojster Srednje vasi pri Šenčurju)

Fig. 42 — Predjama — a detail from the fresco Adoration of the Kings in the filial church of Virgin Mary of Seven Sadnesses (from the middle of the 15th century, the Master from Srednja vas near Šenčur)

ment smo dokončno odkrili in začeli s čiščenjem ter utrjevanjem, vendar smo morali zaradi neugodnih klimatskih razmer dela prekiniti. Nadaljevali jih bomo v pomladanskem času. — R. P.

PREDOSLJE, Kranj. — Ž. c. sv. Siksta. Na vlogo župnijskega urada Predoslje je zavod izdal soglasje za zamenjavo kritine. Bogato ornamentirano kritino iz škrilja so nadomestili z bakrom. — N. L.

PREM, Ilir. Bistrica. — Koncem leta 1987 se je zrušil del podpornega oziorama obrambnega zidu, ki obdaja notranje grajsko dvorišče. Ta del je bil sicer leta 1981 že obnovljen, vendar so se dela omejila na čiščenje bršljana in fugiranje zidu. Do zrušitve je verjetno prišlo zaradi pritska talne vode, ki je pronicala z višje ležečega notranjega dvorišča. V spodnjem delu zidu je tako nastala zajeda, ki je merila ca. 2 m v višino in 4 m v širino. Sanacije smo se lotili tako, da smo obstoječi zid predhodno podprtli in ga s tem zavarovali pred nadaljnjam rušenjem ter odstranili tisto kamenje, ki je grozilo, da se bo samo nekontrolirano zrušilo.

Sledil je izkop in betoniranje temelja zidu v katerega so bila vgrajena vertikalna sidra. Hrbtno stran plombe smo zidali z armiranim betonom, medtem ko smo lice ponovno pozidali s kamenjem, ki je izpadlo.

V preteklih letih je v ž. c. sv. Helene z restavratorskimi posegi pričel prof. Franc Kokalj z ALU. Skupaj z ekipo študentov je v letih 1986—87 izvedel več poskusnih sond, ki naj bi potrdile uspešnost restavratorskega postopka. Preizkus je bil namreč izведен z različnimi topili, ki naj bi odstopajočo barvno plast ponovno fiksirali na stenski nosilec.

Po večmesečnem opazovanju je bilo na strokovnem sestanku letos sklenjeno, da se k obnovi pristopi s sredstvom, ki se je na podlagi sond izkazal z najboljšimi rezultati. V prihodnjem letu bo izvajalec s pomočjo študentov podiplomskega študijskega za ALU organiziral akcijo, in sicer na primeru Cirila in Metoda. Ekipa bo pod vodstvom mentorja opravila naslednja dela: čiščenje stenske poslikave, utrjevanje poslikanih površin, obnova odpadlega ometa in retuša plomb. — R. Č.

PREVALJE, Ravne. — Na terenu smo ugotovili, da stojijo ob zidu iz žlindre

garaže tako, da posegajo v ta zid, kar je mimo vseh varstvenih pogojev. — G. B.

PTUJ — Rekonstrukcija prezbiterija minoritske cerkve se bliža koncu. Obnovljena in obarvana so bila vsa manjkajoča gotska rebra, ometi so bili v celoti obnovljeni po prvotnih vzorcih in tlaki. Gotova so vrata in vstavljeni prva poslikana okna. Sicer so pri obnovi traktne samostana našli v pritličju mnogo ostankov gotske gradbene faze (bifora, ostanek slavoloka, niša, veliko profiliranih spolij). V pritličju vzhodnega trakta, kjer bo župnijska pisarna in zakristija, smo od teh najdb prezentirali ostanke poznogotske kapele. V refektoriju je bila obnovljena in sanirana stropna štukatura in vse freske. Bivalni prizidek ob v. zunanjih fasadi, ki je imel prej neustrezno ravno streho ima novo trikarno streho z opečno kritino, obnovljena pa je tudi fasada. V stavbo so ustrezno nameščeni nekateri za delovanje potrebeni sodobni elementi: stopnišče ob prezbiteriju, kopalnice v zahodnem traktu. — A. Z.

PTUJSKA GORA, Ptuj. — Posegi v strogem središču trga na hišah št. 35 in 37 so bili neustrezni in so skazili videz celote. Ustrezno smo urgirali. — A. Z.

PUŠČAVA, Maribor. — Ob gradnji novega mostu čez Radoljno so razstreljevali skale, a to na arhitekturo p. c. sv. Ane na Oslici ni vplivalo. Priporočili pa smo rekonstrukcijo prvotnega kamnitega mostu, ki je bil porušen med vojno. S tem bi vrnili prvotno podobo zaščitenem ambientu s cerkvama na obeh bregovih deročega potoka. Načrt za tako rekonstrukcijo je naredil v. g. t. J. Požauko. Sedanjemu lastniku kipa sv. Ane Samotretje iz oltarja podružne cerkve smo predlagali zamenjavo z novejšim kipom: stari kip je tako spet na prvotnem mestu. — A. V.

RAČE, Maribor. — Nadaljevali smo z obnovo strehe na gradu in nabavili material za tlakovanje dvorišča. V kleti gotskega dela gradu je tovarna Pinus uredila kuhinjo, jedilnico in posebno sobo za delavce. Dohod so ogradili. To ni v skladu z našimi smernicami, a rešitev je le začasna, dokler tovarna ne bo uporabljala treh traktov in stolpa. — A. V.

RADEČE, Laško. — Spomeniškovarstvena izhodišča pri obnovi historične fasade župnišča, so poleg navodil za obnovu neoromanske fasadne členitve določale tudi bledo rdeč barvni ton, določen na osnovi sondiranj, s katerim se enovito barva zunanjščino. Po obnovi poškodovanih ometov se je župniški upravitelj odločil za nevtralnejši okras barvni ton. — B. B.

RADLJE. — Na gotskem gospodarskem poslopju Pod Perkolico 1 je predvidena obnova lesene kritine na štirikapni strehi. GG Radlje je pripravilo potrebne skodle. — J. S.

Sicer smo pa sodelovali z navodili le pri obnovi hiše Mariborska 4. Pri obnovi trških hiš nas premalokrat pritegnjo. Tako se zgodi, da podro hišo, ki je jasno označena kot kulturna dediščina in osnova za načrtovanje. — A. V.

RADOVLJICA. — Na vlogo župnijskega urada je zavod izdal soglasje za izvedbo drenaže okoli župne cerkve sv.

Petra in konservatorski program s statično oceno za pokopališko kapelo. — N. L.

RAKIČAN, Murska Sobota. — Nadaljevali smo z obnovo in vzdrževanjem grajskega parka. Vse bolj aktualno je vprašanje obnove razvalin kapele, ki bi jih bilo treba sanirati. — J. U.

Streho smo delno pokrpalji. — A. V.

RAZVANJE, Maribor. — Obnovljena je bila zunanjščina p. c. sv. Mihaela, s katere so že v 60-tih letih odbili prvotni omet. Ta je ohranjen le na zvoniku, kjer so bili vidni tudi sledovi sgrafitne poslikave s temno rdečimi šivanimi robovi. Poslikavo smo pri obnovi rekonstruirali. starejša ladja je bila brez talnega zidca. Zato bi bilo treba stene ometati do tal, tega pa pri obnovi niso storili. — A. V.

REČICA, Laško. — Stebrastemu znamenju iz 17. stol. sta manjkali baza in del stebra. Po modularnih proporcijih, ki jih je izračunal d. i. a. Dušan Kramber-

Sl. 43. a, b: Rečica — stebrasto znamenje pred in po obnovi

Fig. 43 — a, b: Rečica — wayside shrine with columns before and after restoration

ger, je bil narejen načrt za izvedbo manjkajočih delov, ki jih je nato v letu 1988 izklesal Anton Podkrižnik. Znamejne je zaradi varnosti prestavljeno v neposredno bližino prejšnje lokacije in zasloneno z nizko kovano ograjo. — I. G.

RIBNICA NA POHORJU, Radlje. — Imetnik je obnovil zunanjščino p. c. sv. Lenarta. Rekonstruirana je zunanja podoba iz 17. stol. — s poslikanimi črno-sivimi robovi. — A. V.

ROČICA, Maribor. — Utrdili so temelje in obnovili fasado z ohranljeno poslikavo in kipi na kapelici. Dela je oskrbel župni urad. — A. V.

ROGAŠKA SLATINA, Šmarje pri Jelšah. — S številnimi novimi gradnjami v starem klasicističnem delu zdraviliškega kompleksa se je v zadnjih letih precej spremenil njihov nekdanji značaj, pokazala pa se je tudi potreba po novi lokaciji za klasicistični Attemskov spomenik, ki je doslej stal v parku, a so ga nove stavbe povsem zakrile. Na predlog Zavoda so spomenik ustanovitelja zdravilišča Attemsa predstavili v osrednjem delu kompleksa, pred fasado stare zdraviliške upravne stavbe, v kateri je sedaj nameščena bogata grafična zbirka zdravilišča. — I. S.

RUŠE, Maribor. — Pri občini je imenovan odbor za obnovo kulturnega spomenika ž. c. sv. Marije. Streha iz bobrovca je obnovljena. Za pripravo načrtov ureditve okolice je geodetsko izmerjen prostor okoli cerkve. V restavratorski delavnici smo restavrirali pozognogotski korpus iz Križeve kapele in celotni Križev pot, slike o. pl. z okvirji iz leta 1693. — A. V., B. K.

SELA, Šmarje pri Jelšah. — V letu 1987 je zvonik p. c. sv. Filipa in Jakoba dovo kritino iz bakrene pločevine. Prejšnja čebulasto-laternasta oblika strehe je ostala nespremenjena. Dela sta izvajala tesar F. Kovačič in krovec J. Geršak. Leto kasneje je bila obnovljena vsa zunanjščina tako, da so stare omete le barvno osvežili: poudarjeni arhitektturni členi v beli, ravne površine pa v oker barvi. V načrtu je ureditev drenaže, v izdelavi so novi okenski okviri. Dela financira župnijski urad Podčetrtek. — B. B.

SENIČNO, Tržič P. c. sv. Jerneja. —

Na osnovi vloge župnijskega urada Križe in po predhodnem sondiranju je zavod izdal soglasje za obnovo beležev v ladji.

Obenem je bila restavrirana arhitekturna poslikava slavoloka, medtem ko sondiranje slavoločne stene v ladji ni bilo mogoče zaradi izredno slabega stanja obeh stranskih oltarjev, ki ju ni mogoče premikati brez poškodb. — N. L.

SENOŽEČE, Sežana. — V letu 1988 je za potrebe spomeniške dokumentacije in sanacijskih del geodetska služba izdelala načrt obstoječega stanja gradu in štiri poglede fasad v merilu 1 : 100. Vzpostredno je tudi krajevna skupnost Senožeče izdelala delni posnetek spodnjega gradu. V obeh primerih je bilo ugotovljeno, da so izmere zaradi zaraščenosti ruševin in nevarnosti pred nenadno porušitvijo lahko le orientacijske. Zavod je dal izdelati tudi statični načrt za sanacijo. Ustavilo pa se je pri načrtih, saj finančnih sredstev, ki bi bila potrebna za strokovni pristop k sanaciji, zamenkat ni. — R. Č.

SEVNICA. — Na gradu so se nadaljevala že pred leti začeta obnovitvena in prezentacijska dela. Po obnovi vzhodnega trakta v letu 1987, ko je bila opravljena statična sanacija tega dela gradu in kjer je bil del prostorov urejen z novo odkritimi in potem restavriranimi renesančnimi leseni stropi, je bila v letu 1988 na vrsti ureditev še dveh sob v zahodnem traktu ter ureditev sobe v severozahodnem stolpu, tako da so prostori v tem delu gradu zdaj povsem urejeni. Pri tem so bili v novem ometu nakazani nekateri elementi, ki opozarjajo na stavbno zgodovino gradu, restavratorski pa je bilo prezentiranih nekaj starejših z grafitom na starem ometu — na enem izmed njih je narisana nekdanja podoba sevnškega gradu. — I. S.

V letu 1988 smo ob pomoči in sodelovanju Zavoda za kulturo Sevnica zaceteli s prenovitvenimi deli v grajskem parku. Svojčas je bil urejen po baročnem vzoru. Sestavljen je bil iz dveh oblikovanih parterjev s potmi na današnjih travnatih ravninah, iz obdelanih škarpiranih teras, razglednega platoja na zahodnem robu, h kompleksu pa so spadali še gospodarski objekti, med njimi znana Lutrovska klet z bogato poslikavo. Danes nekdanja zasnova, zlasti oba parterja, ni več razvidna. Večina povr-

šine je v zaraščanju, vidna je še mreža poti v gozdu kot naknadna parkovna sestavina. Korespondenco med gradom in odprtim prostorom predstavljata terasi ob vzhodni in zahodni fasadi, slednja z balustradno ograjo, okrašenimi nosilci in dvojnim stopniščem. Ohranjenih je nekaj parkovnih plastik ter nekaj lepih parkovnih dreves z večjo dendrološko vsebnostjo.

Pripravili smo podrobnejša konservatorska izhodišča za obnovo objekta, pri čemer smo izhajali iz sedanje in bodoče namembnosti gradu. Ker je ta kulturno-reprezentančna, delno pa gostinska, imamo redko priložnost ponovno vzpostaviti večino elementov nekdanje zasnove z manjšimi modifikacijami zaradi prilagoditve sodobnim potrebam. Imamo tudi relativno veliko kartografskih in materialnih podatkov o bivši zasnovi. Zato smo se odločili za skoraj popolno rekonstrukcijo zasnove, saj bo ta po eni strani stilno dopolnjevala grad, hkrati pa ne bo ovirala ostalih funkcij odprtega prostora (sprehodi, počitek, prieditve na prostem).

Ureditev bo temeljila na treh bistvenih členih:

- rešitev statičnega in dinamičnega prometa in dostopov,
- ureditev platoja okrog gradu in
- ureditev terasiranega južnega pobočja.

Leta 1988 smo uspeli odstraniti večji del zarasti na južnem grajskem pobočju, pri tem pa smo odkrili povezovalno stopnišče ob terasah. — A. K.

Čas je kamnito **kužno znamenje** na glavnem trgu že tako načel, da so nekatere figure na njem ne le izgubile svojo celovitost, ampak je bila kamnita površina plastičnih in arhitekturnih sestavin že povsem zabrisana. Sprejeta je bila odločitev, da se plastike restavrira in na spomeniku zamenjajo z ustreznimi odlitki, zamenjajo pa se tudi nekatere do trajane kamnite plošče na podstavku. Likovno najpomembnejše sestavine spomenika so bile že prepeljane v delavnice Restavratorskega centra v Ljubljani, kjer jih bodo obnovili in nato napravili ustrezne odlitke. — I. S.

SLAKE, Šmarje pri Jelšah. — V decembru 1. 1988 je bil v restavratorsko delavnico škofijškega ordinariata Maribor odpeljan oltarni nastavek iz južne kapele **DM na Pesku**. Dogovorili smo se o načinu in postopkih pri njegovi restav-

raciji. Pred ponovno postavitvijo obnovljenega oltarja bo potrebno restavrirati baročne freske na oboku kapele. — B. B.

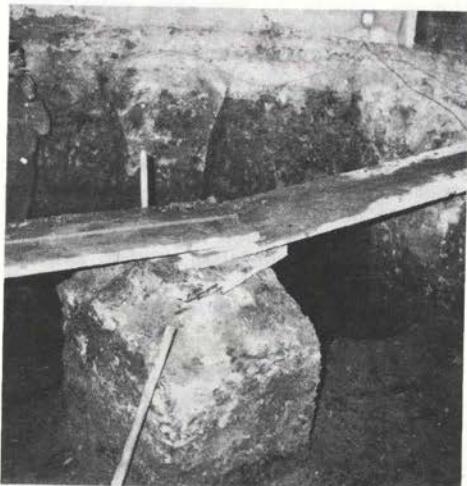
Leta 1988 smo naredili izhodišča za zunanjou ureditev ob cerkvi Marija na Pešku, ki predvideva utrditev nekaterih frekventnejših površin, obnovo in podaljšanje oz. zaokroženje pokopališke ograle in kovanih vhodnih vrat. Predlagali smo smer širitve pokopališča ter nekatere izboljšave na stiku pokopališča — ravnica pred cerkvijo. V celoti naj bi pokopališče ohranilo svoj podeželski značaj, zato so ureditveni elementi predvsem trata v parterju ter živa meja kot zaključek strukture. — A. K.

SLOVENSKA BISTRICA. — V gradu so nekaj prostorov izvzeli iz stanovanjske rabe in jim dodelili primernejši namen: etnografska zbirka v pritličju, glasbena šola v II. nadst. in mladinski klub v 1. nadst. upravne stavbe. Teniški klub je začel urejati igrišče v grajskem parku. To je izzvalo ogorčeno nasprotovanje kulturnih delavcev v občini. Zato je občina naročila pri RC izdelavo načrta za celoten grajski kompleks. V s. steno nekdajne grajske jahalnice so vzdali okno na mestu, kjer je bilo nekoč.

Izdali smo več navodil in mnenj za hiše po mestu: Špindlerjeva ulica, Kolodvorska 10, Partizanska 3, 10, Titova 53, Trg svobode 8, 10, 30. Nismo soglašali s tržnico na Trgu A. Šarha in gradnjo prodajalne med Kolodvorskou ul. in s. srednjeveškim mestnim obzidjem, pa tudi ponovno vlogo za gradnjo v nekdajnjem mestnem jarku pri obrambnem stolpu smo ponovno zavrnili. — A. V.

SLOVENSKE KONJICE. — Zaradi obnovitvenih del v notranjščini **p. c. sv. Ane** je bilo potrebno umakniti oltar posvečen sv. Floriju iz leta 1675 v prostore tukajnjega župnišča. Slika oltarnega patrona iz začetka 18. stol. je bila prinešena v restavratorski atelje akad. slikarja in restavratorja Viktorja Povšeta v nadaljnji postopek restavriranja. — B. B.

SOPOTE, Šmarje pri Jelšah. — Strokovno verificiran funkcionalni program izrabe prostorov **graščine Olimje** predvičeva poleg ureditev lekarne v pritličju še informacijsko sobo, prostor za sanitarije in v JV stolpu večnamenski prostor; v prvem nadstropju predstavitev farmacije, v drugem pa predstavitev življenja in dela škofa A. M. Slomška. V prvi

Sl. 44. Sopote — Olimje: delno izkopan obrambni vodni jarek in odstranjevanje nasutja v lekarniškem stolpu

Fig. 44 — a, b: Sopote — Olimje: partially excavated defence water moat and removal of stones from the pharmacy tower

gradbeni fazi se je leta 1988 pričelo z urejanjem informacijske sobe, kjer je bil prebit naknadno zazidan vhod iz veže ter pozidana predelna stena v prostoru za sanitarije. Pred tem so bile vstavljene nove oknice v vse okenske odprtine graščine. S spoznanjem, da je odstranitev vlage in njenih kvarnih vplivov na freske v lekarni le del celotnega načrta reševanja objekta, se je po predlogu RC SRS pričelo z ureditvijo kinet v arkadnem hodniku in veži ter z odstranjevanjem nasutja v samem lekarniškem prostoru. Po odstranitvi nasutja v višini dveh metrov so se pokazali nastavki obokov in osrednji slop ter stopnice, ki so vodile v klet, v baroku preetažiranega obrambnega stolpa. Z namenom, da bi odpravili veliko količino talne vode, smo pričeli z ročnim izkopom obrambnega vodnega jarka. Dela, ki jih izvaja gradbena zadruga Zenit, se financirajo iz sredstev republiške in občinske kulturne skupnosti, ter iz občinskega samoprispevka.

Pred pričetkom prezentacijskih del v notranjščini p. c. sv. Andreja smo žeeli ugotoviti obseg in stopnjo ohranjenosti stenskih poslikav. Na osnovi sondiranj, ki jih je opravila ekipa restavratorjev RC SRS v avgustu l. 1988, je bilo ugotovljeno, da je ob nadalnjem odstra-

njevanju recentnih beležev mogoče v celeti obnoviti starejšo stensko slikarijo v prezbiteriju, v manjši meri pa v ladji, kjer je stenska slikarija manj in slabše ohranjena. Pred nadaljevanjem restavratorskih del je potrebno sproti preverjati učinke drenaže pri izsuševanju sten. — B. B.

SPODNJA BESNICA, Kranj. — P. c. Janeza Krstnika: Župnijski urad v Besnici je zaprosil za soglasje za obnovo kritine na zvoniku. Obstoječa kritina iz železne pločevine so zamenjali z bakreno v enaki obliki. Obenem smo izdali soglasje tudi za obnovo ometov na zvoniku, ki so bili odstranjeni po predhodnem sondiraju, ob katerem smo dokumentirali baročne šivane robe in bogat prečni pas pod trikotnim zaključkom stene. Ornament in šivani robovi so bili rekonstruirani na novem ometu po načrtu restavratorja Toneta Marolta. — N. L.

SPODNE JEZERSKO, Kranj, kapela sv. Huberta. — Na vlogo župnijskega urada Jezersko je zavod izdal soglasje za obnovo kritine in dotrajalnega ostrešja. V kapeli, zgrajeni v začetku tega stol., z nekaterimi elementi neogotike, je kvalitetna lesena, ornamen-tirana oprema in slika sv. Huberta nezn.

avtorja. Ker je cela kapela v slabem stanju, so bila izdana tudi navodila za zidarska popravila. — N. L.

STANOŠINA, Ptuj. — Nadomestni objekt št. 34 v neposredni bližini cerkve je spremeljiv, če bo primerno oblikovan. — J. S.

STARÍ TRG PRI SLOVENJ GRADCU. — Restavrirali smo notranjščino cerkve. V cerkvi so bile tri vrste stenskih poslikav in to na slavoločni steni freske iz 18. stol., na s. in j. steni baročne freske iz 17. stol. in pod temi ostanek prave gotske freske. Fragmente fresk smo utrdili in zavarovali. — B. K.

STRANICE, Slovenske Konjice. — Zunanjščina župne cerkve sv. Lovrenca je bila v letu 1988 obnovljena brez sodelovanja ZVNKD Celje. Na celotni zunanjščini so ometi izvedeni v tehniki grobega obriza iz kremenčevega peska. — B. B.

STARÉ SLEMENE, Slovenske Konjice. — V letu 1988 je bila prekrita streha na »gotskem hospicu« Žičke kartuzije. Na osnovi sondiranj in meritev smo izdelali konservatorski program za Gastuž. Gradbeni finalist iz Maribora je na osnovi načrtov izdelal in v nadstropju vstavil pet renesančnih kamnitnih okenskih ovirov. Izdelan je bil geodetski posnetek ožrega območja samostanskega kompleksa. Geološki zavod Ljubljana je pregledal nahajališča litovskega apnence, ki bo potreben za rekonstrukcijo kamnitnih gradbenih členov. — B. B.

SUŽID, Tolmin. — Zaključili smo več let trajajočo obnovo p. c. sv. Treh kraljev v Sužidu. V preteklih letih smo se predvsem posvetili utrjevanju stenskih poslikav v prezbiteriju in na zunanjščini cerkve, katere sta precej načela z občasno potres leta 1976. Vzporedno smo tudi odkrivali poznosrednjeveško poslikavo na severni steni ladje. Gre za dovolj poljubno izdelan prizor Pohoda in Poklona sv. Treh kraljev, ki je bil po vsej verjetnosti izdelan v prvi polovici 16. stoletja. Isti avtor se pojavlja z enakim motivom v cerkvi sv. Antona v Šepuljah. Avtor je naivno poenotil ta ikonografski motiv, katerega vzor je lahko iskal v cerkvi sv. Helene v Gradišču. Ne glede na to pa so novo odkrite freske v ladji dodatno obogatile cerkveno notranjost. Lani smo obnovili cerkveno streho, ki je

bila dotrajana. Stene smo utrdili z AB vezjo, nad prezbiterijem smo izvedli strešno betonsko ploščo, v ladji pa se je po obstoječi konstrukciji in uporabili obtanega stropa izkazalo, da je prvotno odprto ostrešje slonelo na kamnitih konzolah. Tako ostrešje smo z dekorativnimi poslikanimi planetami tudi ponovili. Za kritino celotnega objekta smo uporabili »mediteran«. Streho lope smo obnovili po obstoječi oknstrukciji in uporabili obstoječe poslikane planete. Zamenjali smo tudi vse dotrajane žlebove in ob stikih s ploščatim zvonikom namestili bakreno obrobo. Finančne stroške za obnovo je delno pokrival župnijski upravitelj, ki je tudi sicer aktivno sodeloval, da čiščenje in vzdrževanje okolice objekta pa bo poskrbela vaška skupnost Sužid. — R. Č. in R. P.

SV. PETER V RIBIČJU, Radlje. — Restavrirali smo srednjebaročno oltarno skulpturo in manjše oltarne slike. — B. K.

SV. PRIMOŽ NA POHORJU, Radlje. — Na p. c. so zamenjali dotrajano ostrešje in kritino. — A. V.

SV. PRIMOŽ, Kamnik. — Restavratrorji RC so v okviru spomeniškovarstvene akcije zatesnili razpoke ob rebrih na stropu v severni ladji ter injektirali odstopajoče freskoomeže na severni steni v ladji. — N. L.

SV. URH nad Tinjem, Slov. Bistrica. — Pripravljalni odbor se je lotil obnove strehe na cerkvi. — A. V.

SVETO, Sežana. — Osmerokotna ladja p. c. sv. Egidija ima šotorasto odprto ostrešje z barvanimi planetami, ki sloni na centralnem stebru. Sama kritina in del strešne konstrukcije je dotrajana in tudi na stenah ladje se na več mestih pojavljajo dolge vertikalne razpoke. Zato smo se odločili za kompletно sanacijo ostrešja in protipotresno statično sanacijo. Ker v letu 1988 ni bilo dovolj denarja za sanacijo celotne strehe, smo nameravali popraviti le 3/8 strehe, vendar smo se po pogovoru z izvajalcem odločili za sanacijo celote. KS je nabavila tramovje za cerkev in naročila ves ostali material. Ostanek denarja pa bomo nameravamo zgodaj spoštovati. — B. Z.

SVIBNO, Laško. — Že pred leti pričeta obnovitvena dela na ž. c. sv. Križa se priblijujejo koncu. V letu 1988 je bila na temelju analogij izdelana tehnična dokumentacija za rekonstrukcijo lesenega patroniranega stropa v osrednji ladji po vzorcih, posebej za ta namen posnetih po motivih na pozognogotskem lesenem stropu p. c. sv. Duha pod Ostrim vrhom blizu Dravograda. Dela je prevzela Akademija likovnih umetnosti v Ljubljani, ki je že oskrbela potreben les, ga ročno primerno obdelala, obenem pa po pred-

logah oskrbela različne šablone, ki bodo uporabljene pri polihromiranju desk in letev. Izbrana in določena je tudi že barvna skala, a posebej v ta namen izdelanimi barvami pa so bili opravljeni tehnični preskusi. Tako se končana vsa pripravljalna dela za polihromiranje novega stropa in njegovo montažo v letu 1989. — I. S.

SENTJUR PRI CELJU. — Obnovo notranjščine ž. c. sv. Jurija sta poleg drugačnega narekovali prostorska stiska in no-

Sl. 45. Sužid — p. c. sv. Treh kraljev, freska z motivom Poklona 3 kraljev

Fig. 45 — Sužid — the filial church of the Three Kings, a fresco with the motif of the Adoration of the Kings

va liturgična pravila. Zato smo soglašali z ureditvijo oltarja proti ljudstvu, podaljšanjem ograje pevskega kora, predtjem niš in novim tlakovanjem. Zaradi ureditve dodatnega vhoda v severni steni ladje smo soglašali tudi z odstranitvijo oltarnih menz Ivana Šubica, pod pogojem, da se shranijo na podstrešju cerkve. Ker o poteku obnovitvenih del nismo bili sproti obveščeni, nismo uspeli narediti arheoloških sond. Okviri slik križevega pota so bili na novo pozlačeni v restavrorski delavnici mariborske škofije. — B. B.

ŠILENTABOR. — P. c. sv. Martina stoji na markantni vzpetini južno od vasi. Obdaja jo kamnita ograda z dvema pilastrskima vhodoma. Objekt je pravilno orientiran: prostrano zaključen prezbiterij z ostanki gotskih lin, nekoliko širšo ladjo z izrazito pilastrsko zidavo. Oba dela sta imela nekoč strmo skrlasto streho, danes je korčna. Ob zahodno steno je naslonjen zvonik namesto prejšnje zvončnice. Ob severni steni je zakristija. Cerkve je bila v prvi polovici 17. stol. predelana.

Severna stena ladje je precej nagnjena navzven in jo bo potrebno sanirati. Izdelali smo tehnično dokumentacijo objekta, na podlagi tega pa bo potrebno narediti sanacijski načrt. — B. Z.

SMARTNO NA POHORJU, Slov. Bistrica. — Stanovanjska hiša Marotove domačije, št. 17, leži vzdolž ceste v središču strnjenega naselja razložene pohorske vasi. Hiša je pribrežno poslopje z zidanim kletnim in zidanim in lesenim bivalnim delom, ki ga pokriva strma čopasta streha, krita s slamo. V hiši vodi vhod prek zunanjega stopnišča — tega pokriva širok strešni napušč. Prostorska zasnova notranjščine je tradicionalna: v sredi sta veža in kuhinja (do leta 1962 še črna in obokana), levo shramba in izba, desno hiša s krušno pečjo. Na nosilnem tramu v hiši je letnica 1812. Dosedaj je bilo obnovljeno stopnišče in kamnit tlak na ganku z ograjo. Del ganku je bil ustrezno preurejen v sanitarije. Stavba je bila ometana z gladkim in apneno prebeljenim ometom. Leseni deli so bili premazani z zaščitnim sredstvom, stavbno pohištvo obnovljeno. Nova vrata so kasetirana. Slavnato streho je obnovil lastnik sam. Zdaj bo na vrsti obnova notranjščine. — J. S.

ŠMARJETNA GORA, Kranj. — P. c. sv. Marjete se v pisanih virih omenja že v 13. stol. Konec 18. stol. je bila zaradi slabega vzdrževanja ukinjena s cesarskim dekretom. Opromo so raznesli, ladja se je postopoma podrla, ostal je le zvonik, zahodna stena in del temeljev.

Z arheološkim sondiranjem, ki ga je opravil Andrej Valič iz Gorenjskega muzeja, ni bilo mogoče potrditi oz. ugotoviti prvotne oblike cerkve z domnevним romanskim kvadratnim prezbiterijem in prizidanim mlajšim vzhodnim zvonikom, zato je zavod izdal soglasje župnijskemu uradu Šmartin le za sanacijo zvonika. Ob nadzoru gradbenih del je bilo ugotovljeno, da je obseg del večji. Pozidan je bil parapet na zahodni strani ter temelji ladje in prezbiterija. Poseg je bil prijavljen inšpekcijski službi, ki je dela ustavila. Naknadno je župnijski urad Šmartin predložil zavodu vlogo za rekonstrukcijo celega objekta s poročilom o arh. sondiranju in načrtom dipl. arh. Suhadolca. Na osnovi komisijskega ogleda lokacije je zavod izdelal konservatorske smernice za rekonstrukcijo cerkve s pogojem, da izda soglasje k lokacijski dokumentaciji in izvedbenemu projektu. V poletnih mesecih je bil objekt pozidan v celoti, vendar brez lokacijske dokumentacije in soglasja k projektu.

Nova stavba ima pravokotno ladjo, ožji pravokotni prezbiterij med ladjo in obstoječim zvonikom ter vhodno lopo na zahodni strani. Pokrita je z dvokapno streho, ki ima vzdolž lope, ladje in prezbiterija sleme v isti višini. Izhodišče te višine je v ohranjeni zahodni steni. Ker ni jasna prvotna višina domnevnega kvadratnega prezbiterija, sedanja streha nad tem delom sega ob stiku z zvonikom čez zvonikovi lini, ki so ju predhodno zazidali. To ni v skladu z našimi smernicami.

Ob sanaciji zvonika so bile na njegovem jugozahodnem vogalu nad linami najdene spolije — del ostanka gotskih oken s freskoposlikavo krogovičja (zač. 16. stol.). Spolije so bile izluščene in bodo prezentirane v cerkvi.

Gradbena dela izvaja Franc Pelko z Bleda. — N. L.

ŠMIHEL NAD LAŠKIM. — Potem, ko sta strehi zvonikov p. c. sv. Mihaela dobili novo bakreno kritino, je naslednje leto (1988) prišla na vrsto obnova ometov zvonikov in prezbiterija. Navkljub prejšnjim dogовором so domačini

odstranili vse omete na zunanjščini južnega zvonika in prezbiterija. Pri rekonstrukciji slikane arhitekturne poslikave južnega zvonika smo uporabili elemente iz severnega zvonika, ki je bil kasneje tudi obnovljen. Pri rekonstrukciji arhitekturne poslikave prezbiterija smo uporabili elemente poslikave na cerkveni ladji. V osi prezbiterija je bilo nad baročno oblikovanim oknom odprto okroglo okno. Zidarska dela je izvajal Dominik Rajšp, finančiral pa župnijski urad Laško. — B. B.

STANJEL, Sežana. — Že nekaj let trajajoča obnova grajskega palacij, ki ga je leta 1661 dal zgraditi Johan Filip Cobenzl, je z otvoritvijo galerije Lojze Spacala končno dobila svoj smisel. S tem seveda rekonstrukcija v vojni porušenega gradu še zdaleč ni zaključena, saj je dobršen del kompleksa še vedno v ruševinah in brez ustreznega uporabnika.

Temeljna gradbena in obrtniška dela pri usposobitvi prostorov za namene galerije so bila končana že pretekelo leto, letos smo večino sredstev vlagali v ureditev teras pod grajskim palacijem, nad vhodom v naselje in v manjša obrtniška dela: izdelava dela stavbnega pohištva na dvoriščni strani, elektroinstalatferska dela, dodatna osvetlitev, lakiranje lesenih tlakov v notranjščini (lak je prispeval slikar L. Spacial) in postavitev kamnitih tlakov v t.i. belvederju in sprejemnem prostoru. Sodelovali smo tudi pri postavitvi stalne zbirke in pripravi slovesne otvoritve vključno z oblikovanjem in realizacijo zloženke, vstopnic, vabil ipd.

Galerijo je prevzel v upravljanje Gorški muzej. Ob otvoritvi je bil razstavljen tudi projekt ureditve prostora okrog renesančne rondele za gostinski lokal. Že pred odprtjem stalne zbirke slik smo se pogovarjali o realizaciji manjšega gostinskega prostora v pritličju gradu, ki bi se v drugi fazi razširil oziroma presebil v kletne prostore. Po otvoritvi smo se problema lotili bolj načrtne, vse pale do idejnih zasnovev, ki jih želimo skupaj z bodočim upravljalcem prostora v prihodnjem letu vsaj delno realizirati.

KS Stanjel je po našem načrtu dala izdelati in montirati glavna vrata v grad. — M. M.

TABOR NAD IHANOM, Domžale. — P.c.sv. Kunigunde: Na vlogo župnijske-

ga urada v Ihanu je zavod posredoval navodila za obnovo šivanih robov na obnovljenih ometih na zvoniku. Ometi na ladji in kapelah pa so bili samo popravljeni in prebeljeni. V ladji je bil brez vedenosti in soglasja zavoda montiran nov leseni strop in neustrezeno restavriran olтарja iz 17. stol. (restavriral ju je samouk iz Šentjošta). Izdelane so bile arhitekturne izmere tabornega obzidja in stanovanjske stavbe ob njem. — N. L.

TITOVO VELENJE. — V letu 1988 so na **gradu** obnovili severno fasado grajskega jedra, s čimer se je pričela sistematična sanacija grajskih fasad. Dotrajani omet je bil odstranjen, pri tem pa je bilo ugotovljeno, da je bila pravilna teza o času zidave tega gradu, ki smo ga svoj čas postavili v renesančno fazo grajskega razvoja, v čas med 1520—1530. Ugotovili smo, da so vsa okna iz 19. stol. na mestih, kjer so bila prej gotska-renesančna okna, saj ni bilo mogoče najti nobenih starejših, zazidanih okenskih odprtin. Le za oblikovno indiferentno pravokotno okence na zahodni strani fasade, v bližini gotsko-renesančnega dostopa v grajsko jedro, je bilo ugotovljeno, da se pod novejšimi ometi skriva kamnit gotsko-renesančni profil: gre za običajen, na ajdovo zrno posnet rob. Fasada je bila obnovljena v gladkem apnenem, lahno podaljšenem ometu, gotsko-renesančno okence pa je bilo očiščeno, zdaj pa bo dobilo še leseno, »grajsko« poslikano loputo. S takšnimi loputami — njihov nekdanji obstoj dokazujo utori v profilih — bodo še letos opremljena tudi vsa pravokotna okanca v kletni etaži tega dela fasade, ki pa nimajo poševno prievezanih robov. — I. S.

TOPOLŠICA, Velenje. — Fasadni ometi na zvoniku **p. c. sv. Jakoba** so do obnove v letu 1988 ohranili več plasti slikanih arhitekturnih poslikav. Vendar smo po opravljenih sondiranjih z vso verodostojnostjo rekonstruirali le najstarejšo ohranjeno poslikavo, čeprav se je na ostali zunanjščini ohranila le poslikava iz 1. 1830, iz časa večje prezidave cerkve. Poslikavo zvonika na beli podlagi tvorijo ogelnički, ki so svetlo sivo modre barve, obrobljeni z rumenim pasom. Kombinacija obeh barv z belo je prisotna pri slikanih obrobah lin in vhodov v zvonico. Horizontalni delilni pasovi in obrobe čelnih zaključkov imajo vzorec valovnice. Vzporedno z obnovo zunanjih ometov s

poslikavami je bila obnovljena zvonikova strešna konstrukcija in nanjo položena nova bakrena pločevina. Obnovitvena dela je financiral župnijski urad Skorno pri Šoštanju. — B. B.

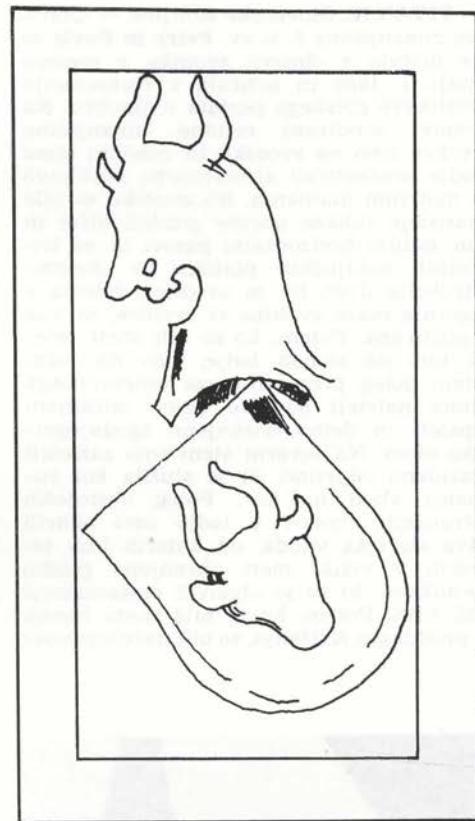
TURNIŠČE, Lendava. — Ž. u. je kapelico sv. Roka vodoravno izoliral, betonski tlak nadomestil z opečnim, le restavriranje poslikave sten še čaka. — A. V.

Na severni strani ž. c. sta v travi ležala dva kosa nagrobne plošče, morda je kje tudi tretji. — Nagrobna plošča iz rdečega marmorja je nastala v drugi polovici 14. stol., morda za katerega od prednikov družine **Bánfi** iz Lendave (Alsólendva), za Nikolaja, sina hrvaškoslavonskega bana Štefana (†1359), ali pa za enega njegovih štirih sinov, ki so umrli okoli leta 1390 in so bili torej v času poslikave cerkve v Turnišču (1383–1389) še vsi živi. Nagrobnik je bil vse do leta 1928 vstavljen v tlak sredi zahodne traveje prezbiterija. Plošča, ki je okrašena z grbovnim ščitom in šlemom, je močno izhojena; likovno vsebino nagrobnika lahko jasneje razberemo iz risbe, ki jo je v svoji knjigi o starih stenskih slikarijah na Madžarskem objavil Floris Rómer (Régi falképek Magyarországon, Budapest 1984, str. 25, repr. 28). Ker je nagrobnik zgodovinsko, genealoško in heraldično ozko povezan s stensko poslikavo cerkvene notranjščine v Turnišču, bi ga kljub močno okrnjeni likovni pričevalnosti, kazalo prezentirati kot zgodovinski spomenik. — Zaenkrat je shranjen v stari zakristiji.

Informacijo nam je posredoval dr. Pál Lövei, Országos műemléki felügyelőség (Madžarski zavod za spomeniško varstvo), Budimpešta. — B. U.

USTJE, Ajdovščina. — Tudi v letu 1988 so domačini nadaljevali z obnovo p. c. sv. Janeza Evangelista. Obnovili so omet v cerkveni notranjščini odbili omet z zunanjih sten ter položili opečnat tlah v prezbiteriju. Pri teh delih se je izkazalo, da je bil prezbiterij kasneje prizidan k obstoječi ladji. — R. Č.

VELIKA NEDELJA, Ormož. — V gradu smo najprej obnavljali fasade in streho. Na prvem dvorišču smo odstranili lope — drvarnice. Obnovili smo tudi del stavbnega pohištva in ga zaščitali. V približku s. trakta smo rekonstruirali delno porušen obok. Predvidevamo, da bo grad služil za muzejsko zbirko, arhiv in raz-

Sl. 46. Turnišče — skica grba na nagrobniku
Fig. 46 — Turnišče — a sketch of a tombstone coat-of-arms

stavne ter umetniške ateljeje in bo imel ustrezne gostinske prostore. — A. Z.

VIDOVICA, Šmarje pri Jelšah — Na osnovi sondiranj notranjščine p. c. sv. Vida jeseni leta 1988, smo ugotovili več barvnih beležev in prvotno barvno podobo s svetlo oker ravnimi stenskimi površinami in poudarjeno členitvijo v beli barvi, ki je bila kasneje tudi obnovljena z apnenimi barvami. Soglašali smo z zamenjavo dotrajane kamnitnega tlača z opečnimi tlakovi ob predhodni drenazi okoli cerkve. Za obnovo cerkvene oprave smo zahtevali, da jo obnovi le za ta dela usposobljena restavratorska delavnica ali restavrator. Obnovitvena dela financira župnijski urad sv. Ema. — B. B.

VITANJE. Slovenske Konjice. — Obnova zunanjščine ž. c. sv. **Petra in Pavla** se je pričela z obnovno zvoniku v mesecu maju l. 1988 in končala z restavracijo poslikave gotskega portala v oktobru. Na osnovi sondiranj celotne zunanjščine cerkve smo na zvoniku in zahodni steni ladje prezentirali arhitekturno poslikavo z motivom diamanta. Na zvoniku so bile narisane slikane obrobe gotskih bifor in lin, delilni horizontalni pasovi in na trikotnih zaključkih platišča ur. Rekonstrukcija dveh lin in ureditev dohoda v zgornje etaže zvonika iz zvonice, ni bila realizirana. Potem, ko so bili sneti ometi tudi na stenah ladje, smo na južni steni poleg prezentiranega renesančnega okna naleteli na dve delno ohranjeni špaleti in delno ohranjeno zgodnjegotosko okno. Na severni steni smo zasledili zazidano odprtino, ki je služila kot zunanjji vhod na kor. Poleg obstoječih stranskih vhodov v ladjo smo odkrili dva starejša vhoda, od katerih ima severni v veliki meri ohranjeno gotsko poslikavo, ki so jo obnovili restavratrorji RC SRS. Potem, ko je bila sneta freska s prizidkom Križanja, so bili narejeni novi

ometi in poslikava obrob oken na prezibiteriju in ladji. Obnovljeni so bili tudi ometi baročnih kapel in poslikava s pilastri in obrobami oken in lunet. Na južni kapeli je bila rekonstruirana sončna ura, na severni pa kronogram, ki govorji o obnovi streh v letu 1810 in posredno tudi o arhitekturni poslikavi, ki smo jo kot prvo našli pod cementnim obrizgom. Kljub večkratnim poskusom pleskar ni uspel zadeti barvnih tonov poslikave. Kljub nasprotnim navodilom je bila prezentirana kamnitna gradnja sten v višini talnega zidca. Obnovitvena dela, ki jih je v celoti financiral župnijski upravitelj, je izvajalo GP Konstruktor, restavrorska dela pa je delno sofinancirala občinska kulturna skupnost. — B. B.

VOLIČINA, Lenart. — Sodelovali smo pri izdelavi tipskih projektov za zazidavo v Voličini. Zdaj tak projekt upošteva krajinske značilnosti slovenskogoriške arhitekture. — B. B.

VRABČE, Sežana. — Domačini so na pobudo župnijskega upravitelja letos obnovili zvonik ž. c. **Marijinega darovanja** v Vrabčah. Zavod je za obnovo izdal ustrezno soglasje in spremjal potek del. — R. P.

VRANJA PEČ, Kamnik. — Ž. c. sv. Urha: Na vlogo župnijskega urada je zavod posredoval navodila za obnovo beležev. Ker izvajalci niso javili pričetka del, smo barvo fasade in členitev s poslovi delno rekonstruirali le na podlagi izjave zidarjev, ki so odstranjevali omete. — N. L.

VRBA, Jesenice. — P. c. sv. Marka: Finančna sredstva, ki sta jih občinska in republiška kulturna skupnost namenili za akcijo, so bila prvotno namenjena za restavriranje fresk. Ker je bilo ob ogledu ugotovljeno, da je spomenik v slabem stanju, je bil z dodatnimi sredstvi republiške kulturne skupnosti ter s sredstvi krajanov ter župnijskega urada Breznica razširjen obseg del tudi na gradbeno sanacijo, ki jo je izvajal Franc Pelko. Predhodno so bile izdelane tudi arhitekturne izmere spomenika.

Poleg hidroizolacije in statične sanacije objekta so bili na ladji, prezibiteriju in zvoniku odstranjeni odstopajoči ometi. Ob tem posegu je bilo na južni steni ladje odkrito romansko okno, ki pa ga zaradi poslikav v notranosti ni bilo mo-

Sl. 47. Vitanje — vzh. del obnovljene ž. c. sv. Petra in Pavla (f. B. Badovinac)

Fig. 47 — Vitanje — the eastern part of the restored parish church of St. Peter's, and St. Paul's (photo B. Badovinac)

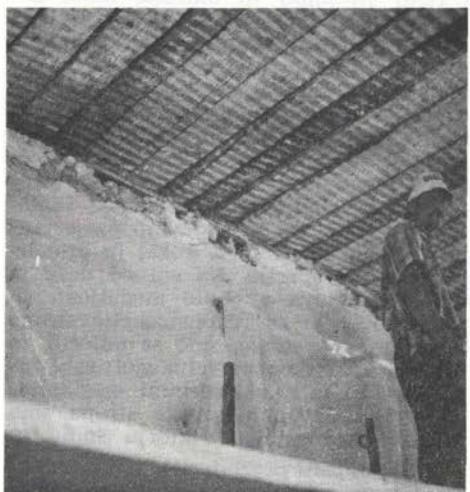
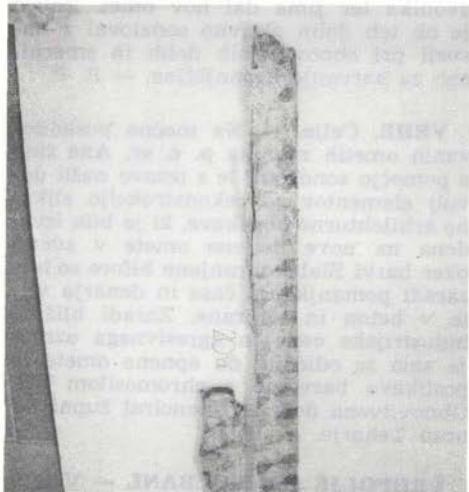

Sl. 48. a, b: Vrba — romanska apsida in romansko okence v p. c. sv. Marka

Fig. 48 — a, b: Vrba — Romanesque apse and Romanesque window in the filial church of St. Mark's

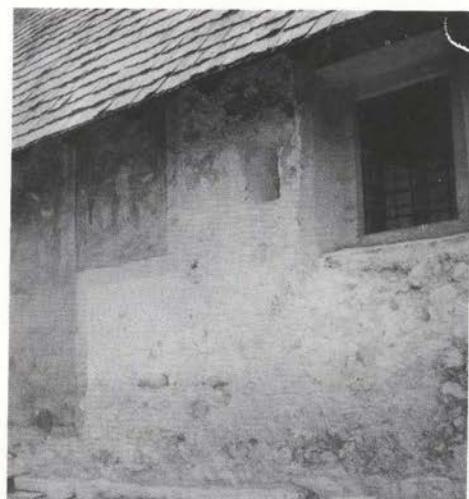
goče odpreti v celoti in je prezentirano le kot niša, prav tako kot gotsko okno na prezbiteriju, ki se zaradi odstranjenih kamnitih členov ni balo rekonstruirati v celoti. Na zvoniku je bila ob odstranjevanju ometov odkrita arh. poslikava s

šivanimi vogali, ki je bila rekonstruirana na novih apnenih ometih. Na zvoniku in prezbiteriju je bila zamenjana lesena kritina in obnovljen strelovod, ki sicer ustreza požarnovarnostnim predpisom, vendar je estetsko nesprejemljiv.

Sl. 49. a, b: Vrba — ležišče ostanka in del gotskega figuralno poslikanega stropa (fototeka ZVNKD Kranj) v. p. c. sv. Marka

Fig. 49 — a, b: Vrba — foundation of remnants and a part of the Gothic figurally painted ceiling (photo archives of the IPNCP in Kranj) in the filial church of St. Mark's

Sl. 50. a, b: p. c. sv. Marka med gradbenimi deli in romansko okno v steni (fototeka ZVNKD Kranj)

Fig. 50 — a, b: Vrba — the filial church of St. Mark's during the building works, and the Romanesque window in the wall (photo archives of the IPNCP in Kranj)

Poleg novih ometov na ladji in prezbiteriju so bili obnovljeni tudi ometi v lopi, kjer je bil predhodno odprt zazidan vhod ob prižnici na južni strani.

V ladji je bil zaradi dotrajnosti odstranjen omet na stropu, zamenjani dotrjani stropniki in uničena lesna gobba, ki se je pojavila ob stiku ladje z zvonikom. Ob odstranjevanju stropnikov so bili najdeni fragmenti lesenega poslikanega gotskega stropa, ki po mnjenju dr. Nataše Golobove datira v začetek 16. stol. Ostanki stropa so služili kot podloga stropnikom na vrhu severne in južne stene ladje. Na ohranjenih fragmentih prevladujejo geometrijski šablonsirani vzorci, na dveh deskah pa je vidna figuralna poslikava (roke) in brokatni vzorec draperije. Na eni od desk je vidna poslikava v obliki medaljona ali rozete. Ker je za rekonstrukcijo stropa fragmentov premalo, smo se odločili za idealizirano rekonstrukcijo z golj šablonsiranega stropa z vključenimi originalnimi vzorci. Izvedbo novega stropa smo zaupali restavratrorju Viktorju Snoju.

V notranjosti prezbiterija je bila dokumentirana arhitekturna poslikava okoli okenskih odprtin in z arheološkim sondiranjem odkopani temelji romanske apside. Za prezentacijo apside so bili izdelani idejni načrti. — N. L.

VREMSKI BRTOF, Sežana. — Stekla je obnova zvonikov ž. e. Marijinega vnebovzetja. Pred leti je namreč v južni zvonik udarila strela in ga delno razkrila. Letos je župnik ob finančni podpori občinske kulturne skupnosti na novo prekril z bakreno pločevino oba zvonika ter jima dal nov omet. Zavod je ob teh delih aktivno sodeloval z nasceti pri obnovitvenih delih in smernicah za barvanje zunanjščine. — R. P.

VRHE, Celje. — Na močno poškodovanih ometih zvonika p. c. sv. Ane smo s pomočjo sondiranj le s težavo našli dovolj elementov za rekonstrukcijo slikane arhitekturne poslikave, ki je bila izvedena na nove beljene omete v svetlo oker barvi. Slabo ohranjene bifore so bile zaradi pomanjkanja časa in denarja vlike v beton in tonirane. Zaradi bližine industrijske cone in agresivnega ozračja smo se odločili, da apnene omete in poslikavo barvamo s chromosilom PB. Obnovitvena dela je financiral župnijski urad Teharje. — B. B.

VRHPOLJE PRI KOŽBANI. — V letu 1988 je potekala restavracija strehe na p. c. sv. Andreja v Gluhem Vrhovlju. Gre za manjšo podružnično cerkev, ki je nastala nekje sredi 15. stoletja. (sl. 34)

Pred restavracijo je bil zunanji izgled tak, da so si v osi sledili triosminsko zaključen prezbiterij, krit s kamnito streho, nadvišana ladja krita s korčno streho, ki pa je nad zahodno steno zaključena s ploščatim zvonikom (zvončnico), mlajša lopa je krita z dvokapno korčno streho. Najhujši problem varstva oziroma vzdrževanja objekta se je pojavljala ob stiku višje ladijske strehe s kamnito streho prezbiterija, kjer je parcialnim popravilom navkljub vedno zamakalo, posledice tega pa se odražajo na poškodovani poslikavi slavoločne stene. Ob izdelavi temeljitejše dokumentacije objekta smo prišli do zaključka, da je smiseln poenotiti strešno konstrukcijo in kritino. To smo dosegli s tem, da smo stene ladje ponovno zvišali na originalno višino, saj je bila naknadna nadzidava potrebna zaradi spremembe kritine, ki ni prenesla strogega naklona (prvotno je bila cerkev v celoti krita s kamnitimi ploščami). Tako poenoteno strešno konstrukcijo smo prekrili s sivimi betonskimi zarezniki. Za ta poseg, ki je sicer spremenil zunanji videz objekta, smo se morali odločiti zaradi težav pri preskrbi in kasnejšem vzdrževanju kamnite kritine.

Pri obnovitvenih delih v notranjosti smo morali odstraniti raven ometan strop, ki ga bomo v prihodnjem letu nadomestili z lesenim stropom, katerega nameravamo po srednjeveških vzorih ustrezno poslikati. Nujno bo treba tudi restavrirati poškodovane dele stenske poslikave. — R. Č.

VUZENICA, Radlje. — Na nadžupnijski cerkvi sv. Nikolaja so zamenjali dotrjano kritino z bobrovcem in bakreno pločevino. Restavriralj smo tudi dve večji slike (o. pl.) iz 17. stoletja. — AV. B. K.

ZAGON, ruševine cerkve sv. Jerneja. — Skupaj s predstavnikom postaje milice Postojna smo si ogledali stanje cerkvene lupine, potem ko je sedaj že znani storilec verjetno porušil preostalo zidovje in odpeljal kamnoseško obdelano kamenje. Žoper storilca bo podana kazenska ovadba. — R. Č.

ZAGORJE, Šmarje pri Jelšah. — Potem, ko je bil na strehi zvonika ž. c. Device Marije zavetnice preložen skril, se je pričela v letu 1988 obnova njegove zunanjščine in nadstropne lope na

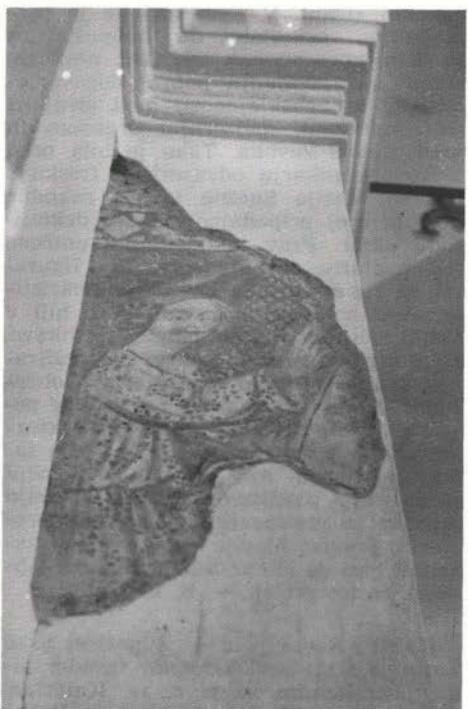
zahodni strani. V času obnove je permanentno prihajalo do neupoštevanj spomeniškovarstvenih izhodišč, nesporazumov pri izvajanju poprej dogovorjenih del in neusklenjenosti med izvajalcem, župnikom, nadzornim organom in predstavniki zavoda. Tako je bila pred prihodom slikarja odstranjena freska s podobo Marije Snežne v niši zahodne lope in njej pripadajoči slikani dekorativni okvir. Prav tako so bile uničene fragmentarno ohranjene freske s figuralimi na zunanjih stenah sedanje zakristije. Pred sondiranjem zvonika so bili v veliki meri odstranjeni ometi s poslikavo, ki imitira vogalne klesance. Po sondirjanju in meritvah ter s primerjavo ohranjene poslikave na ostalih fasadnih površinah, smo naredili načrt arhitekturne poslikave vogalov zvonika in dela zakristije. Barvni ton, ki smo ga določili za barvanje poslikave, je slikar na željo župnika in gradbenega nadzornika presvetil. Podobo Marije Snežne v niši zahodne lope je slikar Stane Petrovič obnovil po fotografiji. — B. B.

ZASIP, Radovljica. — Župnijski urad Zasip je s sredstvi krajanov izvedel zamenjavo kritine na p. c. sv. Katarine. Zaradi pomanjkanja denarja so leseno

Sl. 51. Zagorje — zunanji del obnovljene zunanjščine ž. c. Marije zavetnice (f. B. Badovinac)

Fig. 51 — Zagorje — a part of the restored exterior of the parish church of Virgin of Mercy (photo B. Badovinac)

Sl. 52. Žiganja vas — freska z Oznanjenjem na slavoloku p. c. sv. Urha (zač. 15. stol., furlanski mojstri, fototeka ZVNKD Kranj)

Fig. 52 — Žiganja vas — the fresco of the Annunciation on the chancel arch of the filial church of St. Urch's (the beginning of the 15th century, Friulian masters, photo archives of the IPNCP in Kranj)

kritino zamenjali s cementnim bobrovcem sive barve. Obenem je bila ob severni steni ladje in prezbititerija izvedena klasična drenaža. — N. L.

ZG. NOVA VAS, Slov. Bistrica. — Kapelica sredi vaškega trga je nepogrešljiv del tega ambienta, ki ga kazi neprimerni objekt za zbiranje mleka. — A. V.

ZG. POLSKAVA, Slov. Bistrica. — Za popravilo skoraj uničene kapele s kupolo pri hiši št. 23 je pričel zbirati sredstva ž. urad. OKS je nadaljevala s popravilom ostrešja na graščini in zamenjala kritino na drugi polovici strehe. — A. V.

ŽALEC — V preteklem letu je zavod pripravil spomeniškovo varstvena izhodišča

za zazidalni načrt prenove starega mestnega jedra Žalca. Elaborat je obsegal historično-urbanistični razvoj naselja, analizo problematike prenove zavarovanega dela prostora ter okvirne spomeniško-varstvene smernice za izvajanje prenove. Razen tega je bil izdelan celovit pregled in valorizacija kulturne dediščine in podani primarni varstveni režimi.

Izdelava elaborata je sprožila pri poselih na objektih veče obveščanje in prisotnost zavoda.

Le-ti so v prvi vrsti usmerjeni na adaptacije pritličij v lokale. Te vsebinske spremembe celotnega ali samo dela pritličja imajo za posledice tudi oblikovne spremembe na tem delu objekta (fasade). Take parcialne adaptacije dajo redko kdaj kvalitetne rezultate, če pa so že lokali v delu objekta izvedeni, je potrebno čakati vrsto let, da se pristopi k ponovni adaptaciji. Zato menimo, da je nujno čim hitreje začeti z izdelavo zazidalnega načrta prenove, določiti najustreznejše namembnosti za posamezne objekte in prostore itd. ter nato začeti s planskim izvajanjem prenove naselja.
— D. G.

Pri ogledu vzhodnega dela ž. c. sv. Miklavža smo ugotovili, da so bili enoslojni ometi in členitev leta 1906 na novo zgrajene cerkve barvani oker. Na vzhodnem pročelju in obeh stenah ladje so bili mestoma dotrajani ometi obnovljeni in barvani oker s chromosilom. Na zvoniku smo odkrili fragmentarno ohranjeni dve plasti poslikav in gotsko lino, ki je sedaj prezentirana kot fragment starejše gradbene faze v novi členitvi zvonika. Tudi obnovljeni ometi zvonika so barvani oker. Zidarska in pleskarska dela je v celoti finančiral tukajšnji župnijski urad. — B. B.

ŽIGANJA VAS, Tržič. — P. c. sv. Urha: S sredstvi, ki jih je prispeval župnijski urad, je bila prebeljena notranjost. Barvo smo določili na osnovi sondiranja. Ob delih je bila odkrita poslikava slavolocene stene s prizidkom Oznanjenja (delo furlanskih mojstrov iz začetka 15. stol.). Sočasne freske (Poklon) so sicer že prezentirane na severni steni, vendar verjetno pri prvem sondiraju le-to ni bilo dosledno. Freska oz. del s podobo anglela je izredno dobro ohranjena, tako da ni zahtevala nobenih retuš razen zi-

darske obdelave robu, medtem ko je na južni strani ohranjenih le nekaj drobnih fragmentov, na podlagi katerih ni mogoče rekonstruirati celote.

V mlajšem prezbiteriju (17. stol.) štukaturni okras ni bil očiščen kasnejših beležev, zato je z novim nanosom že skoraj zabrisana plastičnost. — N. L.

Zgodovinska in tehnična dediščina

Avtorji

- B. Z. — Branko Zbačnik, ZVNKD Gorica
 D. H. — Darij Humar, ZVNKD Gorica
 J. P. — Judita Podgornik, ZVNKD Novo mesto
 L. M. — Ljiljana Medved, ZVNKD Maribor
 N. L. — Nika Leben, ZVNKD Kranj
 R. P. — Rudi Pergar, ZVNKD Gorica

BATE — spomenik NOB. — V krajevnih skupnosti Ravne-Bate so postavili spomenik padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja iz sedmih zaselkov, ki tvorijo krajevno skupnost. Skupno smo za pomnik izbrali lokacijo na vaškem trgu v Batah. V kontekst pomnika smo vključili skoraj sto let stari vaški vodnjak oz. koriti z dotokom vode skozi kamnito, reliefno oblikovanjo odprtino v sredini. Objekt smo temeljito očistili in obnovili, ponovno pozidali vodoravno instalacijo

in vse kanalizacijske vode. Kamnitni zid smo v celoti sanirali in fugirali ter pozidali v trikotniški zaključek, po vzorcu prvotne oblike. Zid smo zaščitili s stariimi kamnitimi zaključki in nanj pritrtili, po projektu, ki smo ga izdelali na zavodu, spominske plošče z imeni padlih. Celotno ureditev poudarja stalen vodni pretok skozi kamnito figuro v srednje korito in nato v obe večji koriti ter preko novih kamnitih prelivov v zemljo. — D. H.

BEKA, HRUŠICA PRI KOBJEGLAVI.

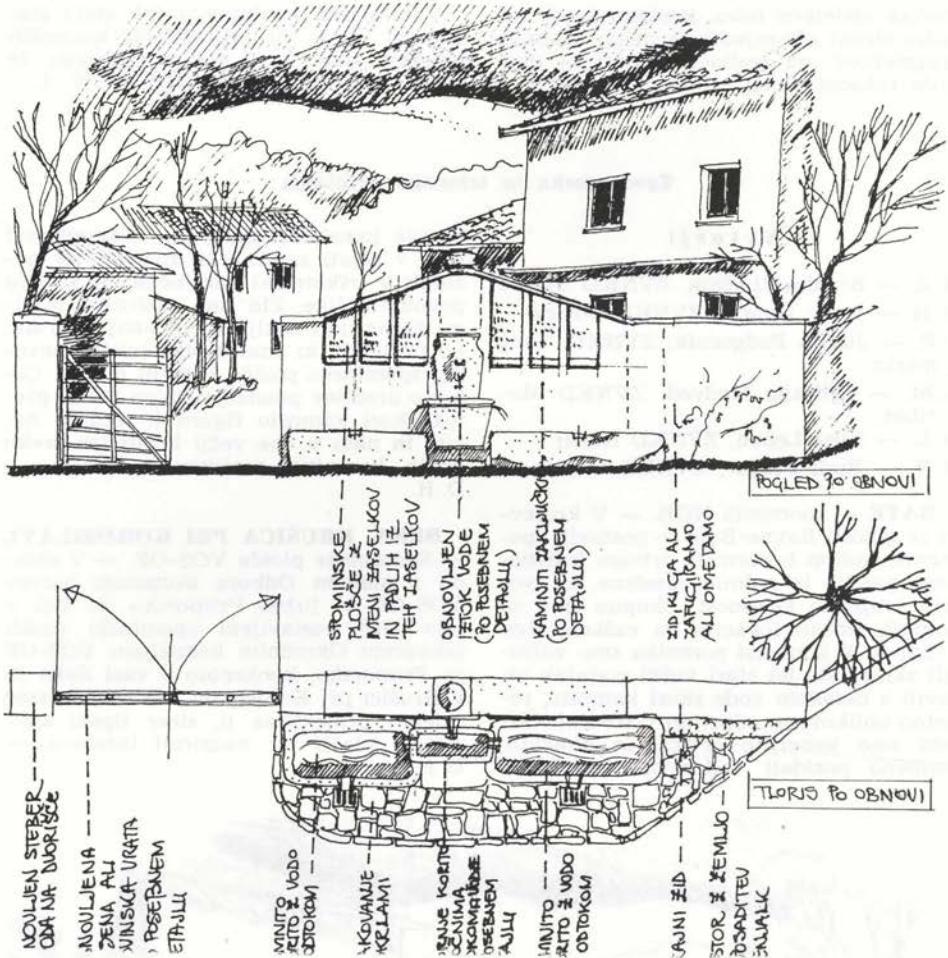
— Spominske plošče VOS-OF. — V skladu s planom Odbora skupnosti borcev VOS-OF za južno Primorsko sta bili v letu 1988 postavljeni spominski plošči posvečeni Okrožnim komisijam VOS-OF za Primorsko, konkretno v vasi Beka in v Hrušici pri Kobjeglavi. Na zavodu smo izdelali projekt za ti, sicer tipski spominski plošči ter nadzirali izdelavo. — D. H.

POGLEJ PRED OBNOVO

Sl. 52. Bate — spomenik NOB (risba D. Humar): prostor pred ureditvijo

Fig. 53 — Bate — monument of the National Liberation War (drawing by D. Humar): the spot before final arrangement

Sl. 54. Bate — urejen prostor, kjer je vodnjak smiseln vključen v spomenik (risba D. Humar)
Fig. 54 — Bate — the final arrangement with the fountain being logically incorporated into the monument (drawing by D. Humar)

CERKNO. — Adaptacija bivše osnovne šole v otroški vrtec. — V preteklem letu smo po dokončni odločitvi investitorjev, da objekt bivše osnovne šole v Cerknem adaptirajo v otroški vrtec in ga povežejo na severni strani z obstoječim vzgojno-varstvenim objektom, sodelovali pri izdelavi izvedbenih projektov. Posebno skrb smo namenili ohranjanju obstoječih dokaj ambiciozno oblikovanih fasad (vzhodna, zahodna in južna) ter ponovni ustreznejši prezentaciji stavbne fasade, na katero je vezan komunikacijski hodnik. — D. H.

CURNOVEC — Spominsko znamenje na Lastinah. — Jeseni 1988 nas je ZZZB NOV občine Brežice opozorila na slabo stanje stavbe, na kateri je pritrjena spominska plošča, posvečena petim članom družine Petan in še šestim drugim žrtvam, ki so jih Nemci na tem mestu ubili in vrgli v gorečo hišo marca 1945.

Lokacijo smo si ogledali in ugotovili nujnost popravila ostrešja na gospodarskem poslopju (hram), na katerem je pritrjena spominska plošča. Na prednji strani poslopja, pod ploščo, smo opazili več vdolbin, ki bi lahko ostale od strelnega

orožja, saj so tu streljali talce. V bližini poslopja so v grmovju vidne ruševine požgane viničarske hiše. Objekt z okolico smo fotodokumentirali in opravili osnovne meritve. Zaradi nezainteresiranosti lastnika bo pri obnovi verjetno precej težav.

Ker pa je to eden redkih avtentičnih spomenikov NOB v občini Brežice, je potreben naše pozornosti in skrbi. — J. P.

DESKLE — Napoleonov most. — Dokumentirali smo poškodbe na kamnitih ograjih mostu iz obdobja Napoleonove zasedbe naših krajev. Ograjo je poškodoval tovornjak med izvajanjem zimske službe. — D. H.

DOLANCI — spomenik baronu Čehovinu. — Manjkajoči deli glave (uhu, del nosu, del pokrivala) so bili domodelirani. Glavo smo prilepili na kip in domodelirali še neke odbitine. Napise na spomeniku smo delno očistili. Izdelali smo betonske temelje za kamnite stebre ograje okrog spomenika. — D. H. in R. P.

DOLENJI NOVAKI — spominska plošča. — V Dolnjih Novakah je bila na objekti, kjer je bila javka za SVPB Francija in vodna žaga, ki je žagala les za potrebe partizanske NOV, v spomin na to postavljena spominska plošča. Delavci zavoda smo sodelovali z Mestnim muzejem Idrija in Krajevnim odborom ZZB NOV Cerkno pri lociranju spominske plošče. — D. H.

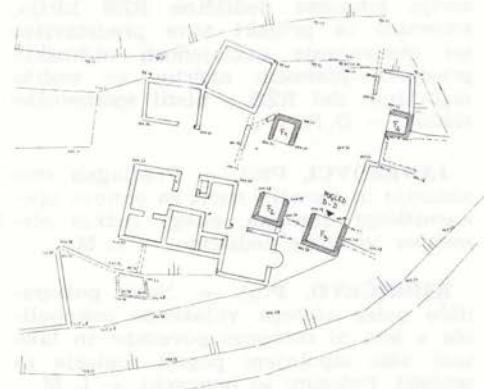
Mlin, št. 35. — Nedaleč od stanovanjskega kompleksa leži ob potoku manjši mlin. Je enostavnega pravokotnega tlorisa in krit s slamnato streho. Ob zatreplji fasadi ima mlinsko kolo, do njega pa je po jarku ter lesenem žlebu speljana voda. Zidovi so kamniti, neometani, zatrepni pa obiti z leseniimi deskami. V notranjosti so še ohranjene mlinske naprave. Izdelali smo tehnično dokumentacijo mlina. — B. Z.

ERZELJ — spominska plošča NOB. — V sodelovanju s krajanimi, občinskimi odborom ZZB NOV Ajdovščina in predvsem z odborom skupnosti borcev Varnostno-obveščevalne službe OF za severno Primorsko smo na bivši podružnični šoli na Erzelju locirali spominsko ploščo, posvečeno delovanju okrožne komisije in bataljona VOS OF za Vipavsko. Projekt, sicer tipske, iz dveh delov se stavljene bronaste plošče, smo na zavodu

izdelali že v preteklem letu. Projekt predvideva enotni del plošče z vgrajeno reliefno poudarjeno simboliko delovanja organov in enot VOS OF, ki je enak za vsa primorska območja ter desni, tekstovni del, ki pa se spreminja pri vsakem obeležju. — D. H.

HUBELJ — Fužine. — V letu 1988 smo izdelali projekt obstoječega stanja kompleksa fužin pod izlivom Hubla nad Ajdovščino. Projekt obstoječega stanja obsega geodetske katastrske podatke in mapno kopijo, situacijo vseh objektov, vključno z višinski izmerami, v merilu 1 : 250, detajlnješo izmero oziroma posnetek ožrega dela vseh fužin v merilu 1 : 100 ter projekt obstoječega stanja vsega od petih »fužinskih stolpov« v merilu 1 : 50. — D. H.

IDRIJA. — Ob zapiranju rudnika živega srebra v Idriji sta pred spomeniško-varstveno službo dve poglavitni nalogi. Gre za ureditev tehniškega muzeja rudnika živega srebra ter za eventualni, delni ogled rudniških jam in rovov in za selitev rudniških naprav z grajskega dvorišča na novo lokacijo. Delavci ZVNKD smo skupaj s predstavniki Zavoda SRS, Mestnega muzeja Idrija, občine Idrija, Tehniškega muzeja Idrija, rudnika živega srebra in Ateljeja za projektiranje Idrija izbrali kot najprimernejšo lokacijo v rudniških halah ob vhodu v jašek Borba (Frančiška). S to rešitvijo bi trajno, dokončno ohranili na-

Sl. 55. Hubelj — situacijska skica Fužin (risba D. Humar)

Fig. 55 — Hubelj — a situation sketch of the iron-works (drawing by D. Humar)

Sl. 56. Hubelj — skica fužinskega objekta F 3
(risba D. Humar)

Fig. 56 — Hubelj — a sketch of the iron-works object F 3 (drawing by D. Humar)

prave, predvsem pa bi jih primerno prezentirali, upoštevajoč tehnološko zaporedje pridobivanja živega srebra. Za izvedbo teh nalog je v izdelavi inventarizacija tehnične dediščine RŽS Idrija, smernice za projekt nove predstavitev ter preverjanje usklajenosti občinskih prostorsko-planskih načrtov in načrta zapiralnih del RŽS s plani spomeniške službe. — D. H.

JANEŽOVCI, Ptuj. — Predlagali smo sanacijo in naredili načrt za obnovo opekarniškega dimnika, enega redkih elementov tehnične dediščine. — L. M.

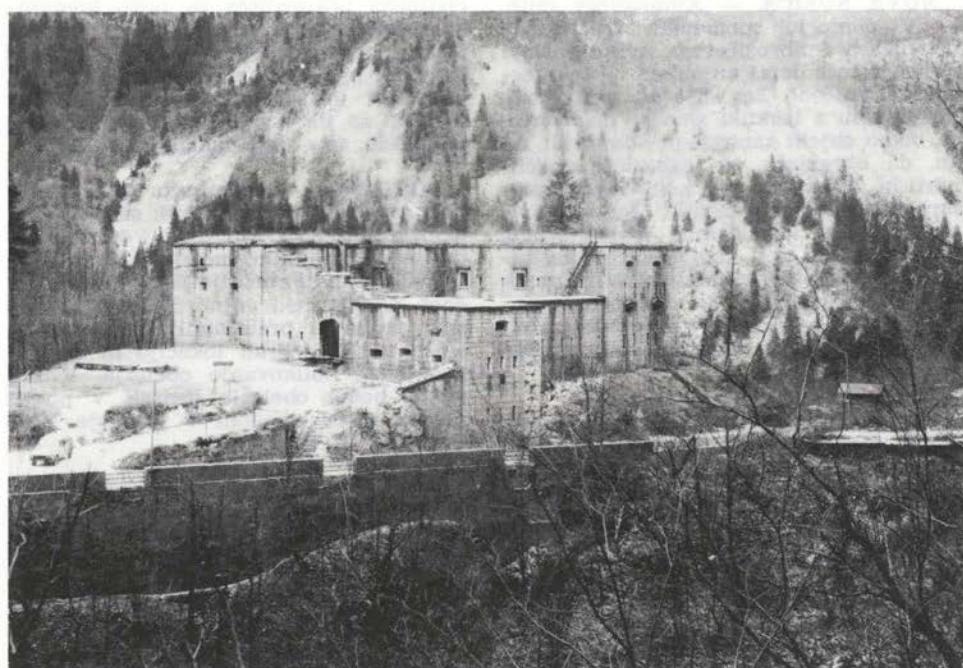
KIDRIČEVO, Ptuj. — Novo pokopališče poleg starega vojaškega pokopališča s tem ni ustrezno povezano in tako tudi niso izpolnjeni pogoji soglasja za projekt. Potrebni so popravki. — L. M.

KLUŽE — trdnjava. — V letu 1987 smo temeljito sanirali nižji, zahodni del terasaste strehe, vključno z odvodnjava-

njem meteornih vod, kompletно hidroizolacijo in potrebnimi kleparskimi deli. Lani smo s postopkom nadaljevali na višjem, obsežnejšem delu, ki meri celih 620 m². Zaradi drugačnega načina gradnje tega dela smo morali med izvedbo sanacijski postopek prilagoditi drugačnim zasnovam strešne konstrukcije. Strešni del je namreč »skrival« pod debelim s podrstajo in grmovjem poraščenim nasutjem plitko trapezoidno betonsko konstrukcijo. Taka danost bi nam narekovala izjemno — tudi do skoraj meter visoko nasutje iz pranega procta ter seveda enako visoke betonske venčne strešne zaključke. Po konsultacijah, preverjanju potrebnih materialov in načinov izvedbe smo se odločili, da ta del strehe zaščitimo s sistemom, ki ga »ponuja« Tovarna izolacijskih materialov TIM Laško. Na skrbno očiščeno in oprano betonsko podlago smo izvedli betonsko izravnavo vključno s ponovno namestitvijo izpadlih venčnih kamnitih kamnov. Na tako obdelano podlago smo izdelali hladni premaz s timbitolom, nanj postavili plast aluventitiba, ki je točkovno varjen in s preklopi najmanj 10 cm. Nanj smo postavili dve plasti timbitekta, ki je po celotni površini varjen in s preklopi 10 cm in zamikom 50 cm. Kot zaščito teh slojev, ki pomenujo hidroizolacijsko zaščito strešin objekta, pa smo iz opisanih razlogov za zaščito hidroizolacije namesto nasutja s spranim prodecem uporabili lego timrefleksa 100 sv/40 SHB, to je posebnega bitumenskega tlaka s škrilavimi luskami, ki jih ni potrebno ne vzdrževati ne obnavljati.

Za način in kvaliteto izvedbe smo si od izvajalca pogodbeno zagotovili 10-letni garancijski rok, kar velja tudi za nižji trakt, saj je obe sanaciji izvajal »Izolacije« Jože Zupanc iz Hrastnika. S tako sanacijo bodo dela v kratkem končana — dokončno sanirana in streha zaščitenata proti meteornim vplivom, drugih, vidnih statičnih problemov ni, zato menimo, da je objekt pripravljen za programsko ustrezno zasnovana funkcionalna projektiranja in izvedbe. — D. H.

KOJSKO — obnova grobnice. — Na civilnem pokopališču je bila 1961. leta urejena grobnica padlih borcev in žrtev fašizma, katere avtor je kipar M. Keršič. Zaradi neustreznih in netočnih napisov kot tudi zaradi dotrajnosti grobnice sta se krajevni in občinski odbor ZZB

Sl. 57. Kluže — pogled na trdnjavo po obnovi strehe na sprednjem objektu

Fig. 57 — Kluže — a view of the fortress after the renewal of the roof on the front object

NOV odločila, da grobničo dokončno sanirata in uredita. Na zavodu smo za posuge izdelali projekt sanacije in ureditve. — D. H.

KOMEN — spominsko obeležje. — Za spominsko obeležje padlima borcema Radu Škrtu in Romanu Melalahu ob križišču cest Komen—Krajna vas—Gabroviča—Volčji grad, smo delavci zavoda v sodelovanju z odborom skupnosti borcev 19. SNOUB Srečko Kosovel in občinskim odborom ZZB NOV Sežana določili lokacijo in izdelali smernice za oblikovanje obeležja. — D. H.

KRNICA — spomenik NOB. — Na križišču gozdnih poti iz Trnovega v Krnico in v Vipavsko dolino je bila določena lokacija za obeležje zmage 1. bataljona S. Gregorčič in oskrbovalne poti IX. korpusa. Na zavodu smo izdelali projekte obeležja in nadzirali izvedbo, sama postavitev pa je zaradi zapletov z izvajalcii pomaknjena v letošnje leto. — D. H.

LEVPA — oporni zid ob spomeniku NOB. — Spomenik padlim borcem in žrtvam fašizma iz vasi Levpa je lociran ob glavni cesti, ki pelje iz Kanala v Kal nad Kanalom. Zaradi neustreznega temeljenja leta 1951 zgrajenega spomenika in vplivov tovornega prometa so na spomeniku nastale razpoke, oporni zid je počil in se nagnil navzven. Na zavodu smo za sanacijo izdelali program sanacije in statični armaturni načrt. — D. H.

LIG — spomenik NOB. — Skupaj z vaščani in OO ZZB NOV smo postavili spominsko tipsko obeležje, posvečeno okrožni komisiji VOS za Benečijo. Sodelovali smo s projektom in pri izbiri ustrezne lokacije. — D. H.

MARIBOR. — V bivši pasarski delavnicu v Orožnovi ulici je treba v celoti ohraniti in obnoviti stavbno pohištvo, prebeliti stene, dotrajana lesena tla pa nadomestiti s tlakovcem. — L. M.

NOVA SUŠICA — Ambrožičev mlin. — V območju spomenika zaščitenega kompleksa Ambrožičevega mlina v Novi Sušici je tudi dotrajajoč objekt z bivšo, sedaj že uničeno kovačijo in svinjakom. Po posvetu z lastniki smo se dogovorili, da bomo objekt sanirali in adaptirali tako, da ohranimo vse gabaritne značilnosti in danosti ter vse kamnoseško sicer skromno obdelane detajle. Za zagotovitev tega in kot pomoč investitorjem, predvsem pa kot kompenzacija lastnikom, ki so odstopili od nameravane gradnje montažne hiše na zaščitenem območju, smo na zavodu v letu 1988 začeli izdelavo idejnih arhitekturnih projektov. — D. H.

PEKEL (Steske) — graščinski kompleks, obnova žage. — Po pripravljalnih delih in podpirjanju spodnjega stropa smo odstranili vso dotrajano strešno konstrukcijo ter odstranili še uporabne opečnate planete in korce. Na očiščenem in poravnanim zidu smo horizontalno izvedli 20 cm visoko AB vez. Zaradi statično izredno neugodne konstrukcije smo morali dotrajan leseni poveznik nadomestiti z AB nosilcem in nanj pozidati zatrepni zaključek z modularno opeko. Močno dotrajan in slabo temeljen objekt pa se je ob rušitvi in demontaži strešne konstrukcije pokazal za statično popolnoma nestabilnega, saj se je del stene in vogala močno nagnil, tako da je bilo potrebno rušenje obodnih sten ter kompletna sanacija tega dela objekta. Izdelali smo betonski pasovni temelj, ponovno pozidali obodni zid, izdelali AB vez in šele nato ponovno prekrili objekt z leseno strešno konstrukcijo in opečnatimi korci. Rušenje tega dela objekta smo izkoristili tako, da smo pozidali neustrezenne okenske odprtine ter odprli okna na prvotnih lokacijah. Ob sanaciji obodov smo obnovili tudi kamnit okvir vhodnih vrat v žago. Vsa navedena dela, ki so bila zaradi lokacije žage tik ob vodotoku Vipave in same statične nestabilnosti dokaj zahtevna, je opravil obrtnik V. Peričič iz Tubelj pri Komnu. — D. H.

POD NANOS — vojaško pokopališče iz prve svetovne vojne. — V preteklem letu smo za vojaško pokopališče iz prve svetovne vojne, ki je locirano na jugovzhodnem delu civilnega pokopališča, izdelali revizijo, oziroma dopolnitev k projektu, ki smo ga izdelali v letu 1980 in ki ni bil v celoti realiziran. Za nove razširitve

civilnega pokopališča in novo komunikacijsko funkcijo osrednje steze čez vojaško pokopališče smo izdelali projekt izvedbe; popis projektiranih del in ureditev ter projektantski predračun. Vsa dela, ki so jih izvajali na vojaškem pokopališču, smo tudi nadzirali — D. H.

POSTOJNA — spominska plošča padlim pripadnikom varnostnih sil. — V sodelovanju z RSNZ in UNZ Postojna bodo bivši pripadniki enot NZ, VOS-OF in OZNE postavili obeležje pripadnikom teh enot, padlih med vojno. Delavci zavoda smo skupaj s predstavniki teh enot in služb za NZ izbrali lokacijo in določili pogoje za oblikovanje obeležja. V Postojni bomo obeležje locirali v pokrit prostor pred vhodom v poslopje UNZ Postojna. — D. H.

ROŽNA DOLINA — židovsko pokopališče. — DO Komunala je ponovno postavila del betonskega obodnega zidu, ki je bil porušen ob poplavah oktobra 1987. leta. Dodatno smo uredili tudi vhod, kar omogoča tudi deloma strojno vzdrževanje tega spomeniškega objekta.

Židovska skupnost v Trstu se za ureditev notranjosti pokopališča še ni odločila. — D. H.

SELO PRI ČRNICAH — spomenik NOB. — Zavod je sodeloval s projekttanti in investorji pri izbiri lokacije za spomenik NOB ob gasilskem domu v Selu, posebno pa še z izvajalcem kamnoseških del. Omeniti moramo, da je spomenik v zasnovi delo pokojnega Negovana Nemca in da je med izvedbo bilo popravljenih le malo nebistvenih dejajev. — D. H.

SKALNICA — bunker. — Ob asfaltiranju ceste na Sv. goro so izvajalci Cestnega podjetja Nova Gorica del meteornih voda speljali v povezovalni rov serije bunkerjev, ki so nastali v času soške fronte. Ob intervenciji smo predlagali rešitev, ki ohranja vhod v ta zanimivi rov (rov preseka hrib in izhaja na plan nad vasjo Grgar) in možnost prezentacije celote. — D. H.

ŠEMPETER — spominska plošča. — Na prošnjo OO ZZB NOV in KS Šempeter smo za spominsko ploščo padlim branilcem Goriške fronte izdelali skico montaže na južno pročelje doma krajevne skupnosti. — D. H.

ŠEMPAS — osnovna šola. — V sodelovanju z OO ZZB NOV smo v avli osnovne šole Šempas določili prostor in izdelali idejni projekt za postavitev stalne razstave o bataljonu in postavitev dortsnih kipov komandantov bataljona. — D. H.

VELIKA POLANA, Lendava. — Na pobudo OKS predlagamo razglasitev domačije Miška Kranjca za spomenik. Vzroki za razglasitev so pisateljevo delovanje in dejstvo, da je bilo prvo uredništvo Ljudske pravice v tej hiši. Notranjost mora to dvoje predstaviti. — L. M.

VIPAVA — ureditev trga in okolice spomenika NOB. — Krajani Krajevne skupnosti Vipava so se odločili, da uredijo osrednji krajevni trg, na katerem je lociran tudi spomenik padlih med NOB, katerega avtor je bil prof. Plečnik. Delavci zavoda smo sodelovali pri projektnem reševanju detajlov trga v okviru celostne, dokončne ureditve trga, parka in locirjanja ter ureditve ambientalnih akcentov (ostanek portala, spomenik NOB). — D. H.

VOGRSKO — spomenik NOB. — Ob 45-letnici ustanovitve Tržaške proletarske udarne brigade je bilo na osnovni šoli postavljeno obeležje. Na zavodu smo izdelali projekt in izbrali lokacijo. Pri izvajanju pa je žal, zaradi razpoložljivih finančnih sredstev, predvsem pa materialov, prišlo do sprememb, ki so bistveno vplivale na izgled obeležja.

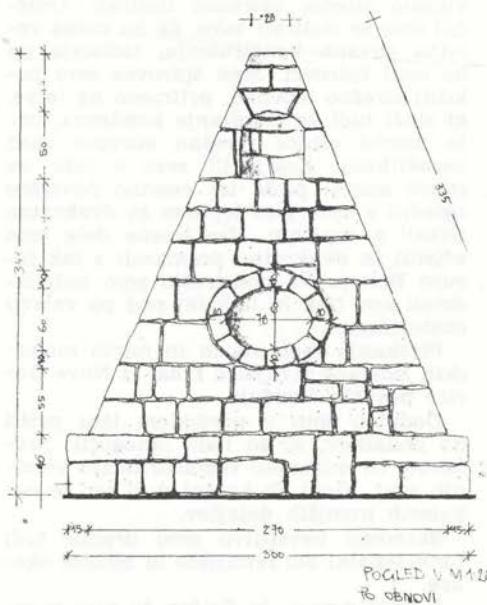
Pred postavitvijo plošče smo obnovili obokani vhod in ostanke romanskega objekta znotraj nekdanjega gradu, bistveno spremenjenega v času med obema vojnami, in očistili plevl. — D. H.

VOLČE — spominska plošča. — Na počelo krajevne konference SZDL Volče in osnovne šole Volče in sklepom kranjanov, obe poimenujejo šolo po revolucionarju Antonu Majniku, smo na zavodu izdelali projekt spominske plošče, organizirali izdelavo ter v sodelovanju s predstavniki osnovne šole določili tudi lokacijo. — D. H.

VOGRŠČEK — spomenik iz prve svetovne vojne. — Na območju sedanjega akumulacijskega jezera je bil med prvo

PRED OBNOVO

POGLED V VIAD
PO OBNOVI

Sl. 58. Vogršček — spomenik iz 1. svet. vojne pred in po obnovi (risba D. Humar)
Fig. 58 — Vogršček — a World War I monument before and after restoration (drawing by D. Humar)

svetovno vojno postavljen spomenik padlim oficirjem avstroogrške armade. Po izdelavi projekta obstoječega stanja in projekta ureditve smo pred gradnjo akumulacije spomenik demontirali in prenesli v območje pod pregradno. Po zapletih z lastništvtom smo končno uspeli spomenik — kamnitno piramido — ponovno postaviti. Izdelali smo več kamnoseško obdelanih kamnitih robov in uspeli pridobiti tudi marmornato ploščo jajčaste oblike, na kateri je ohranjen napis, žal precej zabrisan. — D. H.

ZAKOJCA, Bevkova domačija. — Po opravljenih večjih sanacijskih delih, ki jih je izvajal zasebni obrtnik gradbene stroke Franc Kaver in predhodnem konzervatorskem raziskovanju objekta v letu 1986, smo preteklo leto v skladu s terminskim planom nadaljevali s sanacijo oz. prezentacijo objekta. Pri tem mislimo predvsem na gradbeno-obrtniško finalizacijo objekta. Tako smo na podstrešju, kjer bomo predstavili delo in življenje pisatelja, odstranili vse dodatne, novejše funkcionalne konstrukcije in nepotrebne pregrade in prostore. Tako poenoten in vizualno celostno zaokrožen prostor smo morali, ker je tik pod pločevinasto streho, ustrezno izolirati. Odločili smo se izolirati tako, da bo vidna celotna strešna konstrukcija, izolacija pa bo med špirovci. Med špirovce smo položili strešno lepenko, pritrjeno na letve, ki služi tudi za odvajanje kondenza, nato kombi plošče (prešan stiropor med heraklitom). Zaključili smo z juto na stikih kombi plošč ter celotno površino zgladili s knin gips lepilom in dvakratno slikali z jupolom. Vse lesene dele smo očistili in dvakratno premazali z lak lazurom Beltop. Na podstrešju smo tudi izdelali nov tlak in ladijski pod po vzorcu obstoječega.

Pleskanje vseh starih in novih mizarških izdelkov izvajalec Final iz Nove Gorice pravkar končuje.

Dodatno smo v preteklem letu prišli do podatkov, ki so nam omogočili projektno in mizarško rekonstrukcijo vhodnih vrat, klopi ob krušni peči ter še nekaterih manjših detajlov.

Skromno nevsljivo smo uredili tudi funkcionalni del zemljišča in bližnje okolice.

S temi posegi, ki fizično še niso v celoti opravljeni, so pa dela v teku, smo objekt toliko usposobili, da ga lahko v skladu s prezentacijskimi progami in po

izdelavi opreme in namestitvi eksponatov usposobimo kot muzej z etnološko zbirko v kleteh in bivalnem delu ter celotno zbirko Franceta Bevka na podstrešju. — D. H.

ŽEJE — Tišlerjev mlin. — Z obnovo strehe nad stanovanjskim delom mлина smo uspeli dokončati večletno akcijo obnove streh. Leseno ostrešje, ki je bilo do trajano, smo v celoti zamenjali (les je prispeval lastnik) in nanj položili opečnatno kritino (bobrovec).

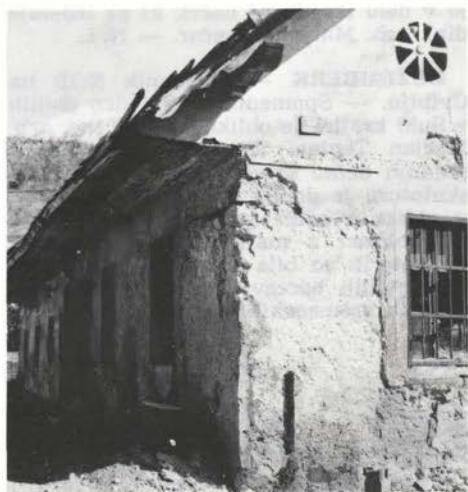
Mlin namerava lastnik vključiti v kmečki turizem in je pripravljen sofinansirati nadaljnjo obnovo rak, mosta in žage, kar bi bilo — glede na kvaliteto — smiselno. — D. H.

ZIROVNICA — Rojstna hiša Matije Čopa. — V letu 1988 so slovenski šolarji hišo odkupili z namenom, da se v njej uredi lokalna knjižnica. Za koordinacijo del pri sanaciji in prezentaciji spomenika, je bil v okviru KS ustanovljen odbor, v katerem je tudi predstavnik zavoda. Pred izdelavo izvedbenih načrtov je bila hiša temeljito presondirana. Sondiranje je spremljal prof. dr. Peter Fister — FAGG, ki je na osnovi ugotovitev o stavbi zgodovini izdelal tudi idejni načrt prezentacije.

Ob sondirjanju smo dokumentirali najmanj pet gradbenih faz, ki so rezultat štirih večjih prezidav:

— najstarejši del obstoječe hiše je enoceličen prostor (hiša v hiši) iz 16. stol., dokumentiran z dvema gotskima oknoma; okno na severni strani ima ohranjen kamnit okvir iz peščenjaka s porezanimi vogali, medtem ko je bil okvir notranjega oz. južnega okna odstranjen, okno pa kasneje deloma zazidano in zaprto z zidno omarico. Ohranjen je tudi kamnit, polkrožen portal iz peščenjaka s porezanimi vogali. S sondo v tleh je bil v tem prostoru dokumentiran tlak iz okroglic. Prostor je pokrit z ravnim lesenim stropom. Bel apneni omet je še prvoten;

— v 17. stol. je bil na zahodni strani prizidan manjši prostor z dvema oknoma na severni in južni strani. Južno okno je bilo odprto pri sondirjanju in ima ohranjen kamnit okvir iz peščenjaka s porezanimi vogali, tako kot obstoječe okno na severni strani. Strop je raven lesen, po tleh so okroglice. V tej fazi je bila hiša nadstropna, kar nam dokazuje ohranjeno okno v nadstropju, vidno le s podstrešja;

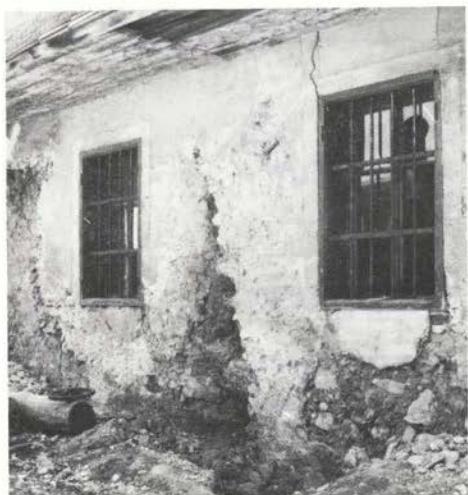

Sl. 59. a, b: Žirovnica — r. hiša M. Čopa, pogled na glavno fasado in na najstarejši del hiše (16., 17. stol. fototeka ZVNKD Kranj)

Fig. 59 — a, b: Žirovnica — the birthplace of M. Cop. a view of the main façade and of the oldest part of the house (16th cent. photo archives of the IPNCP in Kranj)

— v naslednji fazi (18.—19. stol.) je bila hiša razširjena proti jugu z zidano vežo in kamro. Glavni vhod je bil v tej fazi iz lope na jugozah. strani hiše, poleg temeljev z vratno odprtino pa smo s sondiranjem v vzhodnem delu hiše dokumentirali tudi jugovzhodni zidan polkrožen vogal te faze in leseni nosilni tram v podaljšku zidanega temelja;

— v zadnjih dveh fazah (18. in 19. stol.) z nekaj vmesnimi prezidavami, ki jih dokazujejo spolije (baročni okenski

Sl. 60. a, b: Žirovnica — r. hiša M. Čopa, med oknoma viden vogal in pri sondiranju ugotovljeno gotsko okno (fototeka ZVNKD Kranj)

Fig. 60 a, b — Žirovnica — the birthplace of M. Cop, a corner seen between two windows and a Gothic window found during the sounding (photo archives of the IPNCP in Kranj)

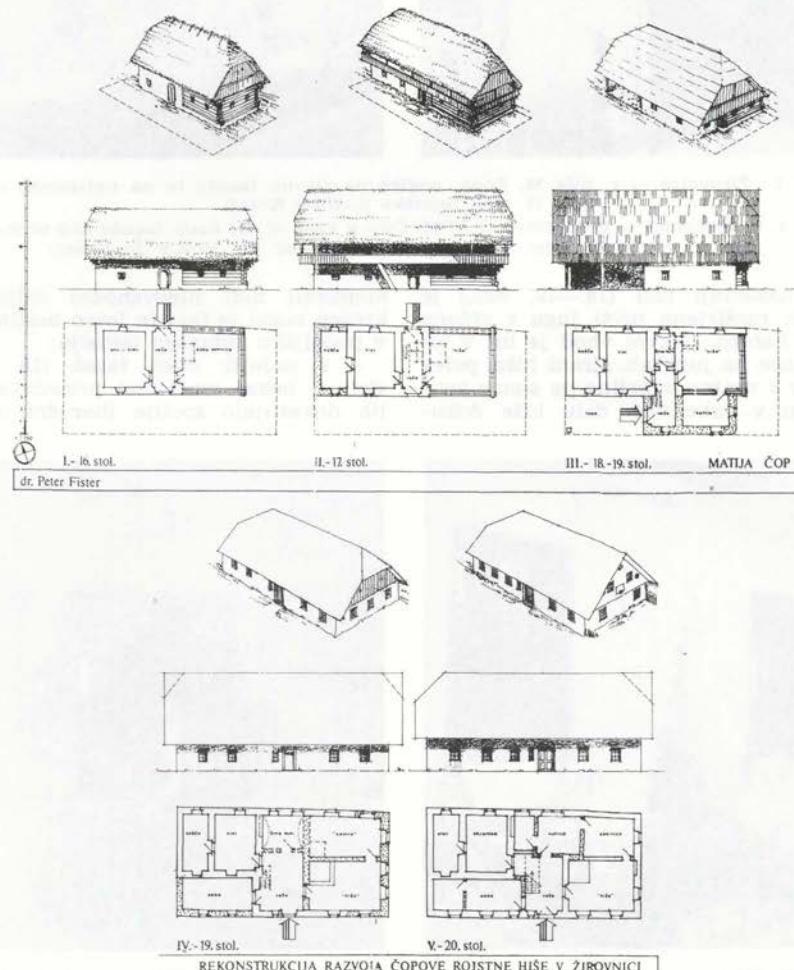

okviri vzdani v južni fasadni steni) je hiša dobila današnji tloris z vežo, kuhinjo, hišo, kamro, dvocelično kletjo in dvema manjšima sobama na mestu prvotne lope v pritličju ter dvema sobama v nadstropju. Ob sondiranju smo odprli tudi več zazidanih stenskih niš, ugotovili prvotno obliko okenskih niš in dokumentirali velb v črni kuhinji. Streha je dvokapna s čopom na zahodni strani, krita s cementnim špičakom.

Na osnovi valorizacije in bodoče namembnosti objekta so bile izdelane konzervatorske smernice, na osnovi katerih

je v delu izvedbeni načrt, ki ga izdeluje dipl. arh. Marjana Senčar. — N. L.

ZUŽEMBERK — Spomenik NOB na Cviblju. — Spomenik z grobico padlih v Suhi krajini je oblikoval dipl. ing. arh. Marjan Tepina. Spomenik je bil med gradnjo delno spremenjen. Aluminijasta skulptura je dobila 8 m visok podstavek v obliki trikotne prizme. Podstavek je bil obložen z marmornatimi ploščami, na katerih so bila vklesana imena nad 1100 padlih borcev. Zaradi slabe kakovosti in vremenskih vplivov so bile mar-

Sl. 61. Žirovnica — r. hiša M. Čopa, rekonstrukcija razvoja (dr. P. Fister)

Fig. 61 — Žirovnica — the birthplace of M. Čop, reconstruction of the development (Dr. P. Fister)

mornate plošče že precej poškodovane in večino imen je bilo nečitljivih. Že v prejšnjem letu smo začeli z zbiranjem projektne dokumentacije. Ker originalnih projekov nismo dobili, smo morali nadrediti nove.

S konkretnimi deli na spomeniku smo začeli jeseni 1988. Odstranili smo plošče z napis, utrdili jedro prizme in jo obložili z nepoliranimi ploščami iz jablaninskega marmorja. Ob spomeniku v smeri

proti Žužemberku smo postavili 9 poliranih blokov dimenzijsi $110 \times 200 \times 8$ cm z imeni, izpisanimi na obeh straneh vsakega bloka. Tako so imena padlih bližje obiskovalcu in lažje berljiva. Stare plošče z imeni padlih, ki smo jih odstranili s spomenika, smo deponirali v temelje novih napisnih plošč. Na spomeniku je samo osrednji napis.

Sanacijo smo končali konec novembra 1988. — J. P.

RESTAVRATORSKI CENTER SLOVENIJE

Zbral: Valentin Benedik

AHAC nad Turakom

Delna konservacija dveh lesenih plastik.

AJDNA nad Potoki

Nadaljevanje prezentacijskih del na arheološki lokaciji. Nosilec naloge Franc Vardjan, d. i. a.

AVBER — ž. c. sv. Nikolaja

Retuširanje, rekonstrukcija manjkajočih delov, obdelava in vračanje in situ stenske poslikave Toneta Kralja (levi del prizora Sv. Družine — Jožef pri delu). Nosilec naloge Ivan Bogovčič, akad. slik. rest. spec.

BISTRA — Tehniški muzej Slovenije

Odlivanje reliefsa poštnega voza. Nosilec naloge Momo Vuković, akad. kip. rest. spec.

BORL — grad

Izdelava idejnega predloga zunanje ureditve. Nosilec naloge Franc Vardjan, d. i. a.

BREŽICE — grad

Zaključna dela na stropni štukaturi okrogle sobe v stolpu ter čiščenje, kitanje in finalizacija štukature na stropu v sosednji prehodni sobi. Nosilec naloge Ljubo Zidar, akad. kip. rest. spec.

BUŠEČA VAS — p. c. Žalostne matere božje

Rekonstrukcija krogovičja gotske bifore. Nosilec naloge Momo Vuković, akad. kip. rest. spec.

CELJE — antične freske

Začetek sestavljanja fragmentov (zdroljenih ostankov) antične poslikave, naj-

denih v nasutju pod podom. Nosilec naloge Rado Zoubek, akad. slik. rest. spec.

ČRNA — p. c. sv. Primoža nad Kamnikom

Priprave za injektiranje in izvedba, utrjevanje in konsolidacija reber na oboke ladje in izdelava predloga programa nadaljnjih restavratorskih del. Nosilec naloge Darko Tratar.

DOL pri Ljubljani — park

Nadaljevanje rekonstrukcijskih del pri obnovi grajskega parka. Nosilec naloge Franc Vardjan, d. i. a.

GOSTEČE — p. c. sv. Andreja

Nadaljevanje restavratorskih del na snetih tablah poslikanega lesenega stropa ladje: utrjevanje barvne plasti, čiščenje in kitanje. Nosilec naloge Marko Butina, akad. slik. rest. spec.

DVORJE pri Cerkljah — p. c. sv. Miklavža

»Širinajst priprošnjikov«, Anton Cebej, slika na platnu. Izvedba kompletnega restavratorskega posega. Nosilec naloge Miha Pirnat, akad. slik. rest. spec.

GROBLJE — Muzej Jelovškovič fresk

Zaključno kitanje na nekaterih mestih, retuširanje poškodb in zakitanih predelov po celotni površini poslikave. Nosilec naloge Aleš Sotler, akad. slik. rest. spec.

IZOLA — palača Besenghi

Obdelava snetega fragmenta stenske poslikave. Utrjevanje in armiranje lica poslikave, izdelava nosilne hrbitne armature, retuširanje, delna rekonstrukcija poslikave ter muzejska prezentacija. Nosilec naloge Darko Tratar.

Sl. 62. a, b: Kandrše — slika sv. Vincenca Ferrerskega pred in po restavriranju (f. V. Benedik)
Fig. 62 — a, b: Kandrše — the painting of St. Vincentius Ferrerius before and after restoration
(photo V. Benedik)

JELŠEVEC — p. c. sv. Antona Padovanskega

Restavriranje levega stranskega oltarja, rekonstrukcija marmoriranega antependija, ter ponovna montaža oltarja v cerkvi. Postopek restavriranja je bil potreben, kot pri desnem stranskem oltarju. Nosilka naloge Miladi Makuc Semion, akad. kip.

KANDERŠE pri Izlakah — p. c. sv. Lenarta

Slika na platnu »Vincenc Ferrerski« (A. Cebej). Čiščenje, kitanje in retuširanje slike, ki je bila precej poškodovana. Nosilec naloge Miha Pirnat, akad. slik. rest. spec.

KOPER — stolnica

Izvajanje restavratorskega nadzora pri obnovitvenih delih. Nosilec naloge Momčilo Vuković, akad. kip. rest. spec.

KOSTANJEVICA — mestno jedro

Strokovna obdelava območja kulturne dediščine za planske dokumente (razglasitev) in nadaljevanje del na p. c. Matere dobrega sveta — Slinovce. Nosilec naloge Franc Vardjan, d. i. a.

KOSTANJEVICA — ž. c. sv. Jakoba

Obdelava snete slike sv. Krištofa s severne fasade cerkve in priprave za muzejsko prezentacijo. Nosilec naloge Ivan Bogovčič, akad. slik. rest. spec.

KOŠTABONA — p. c. sv. Andreja

Nadaljevanje restavriranja lesenega antependija z levega stranskega oltarja. Nosilka naloge Lidija Avbelj, akad. slik. rest. spec.

KUREN — p. c. sv. Nikolaja

Sondiranje in projekt obnove stenske poslikave v notranjščini in na fasadi. Nosilec naloge Marko Butina, akad. slik. rest. spec.

LANŠPREŽ — graščina

Izdelava šablon za rekonstrukcijo štukature. Nosilec naloge Vito Dolničar.

KOMENDA — ž. c. sv. Petra

Nadaljevanje restavriranja posameznih plastik z glavnega oltarja (2 angela). Nosilka naloge Miladi Makuc Semion, akad. kip.

LESKOVEC — grobnica Anastasiusa Grüna

Nadaljevanje zunanjih ureditvenih del, odpravljanje vzrokov vlage na objektu, statična konsolidacija grobnice ter sanacija stopnic. Nosilec naloge Franc Vardjan, d. i. a.

LESKOVEC — park

Narejene so bile izmere, katastrski posnetek in delna inventarizacija. Nosilec naloge Franc Vardjan, d. i. a.

LOPATA — p. c. sv. Neže

Dokumentiranje obstoječega stanja, raziskave in meritve zunanjščine in notranjščine za izdelavo projekta kompleksnega restavratorskega posega. Nosilec akcije Franc Vardjan, d. i. a. in Ivan Bogovčič, akad. slik. rest. spec.

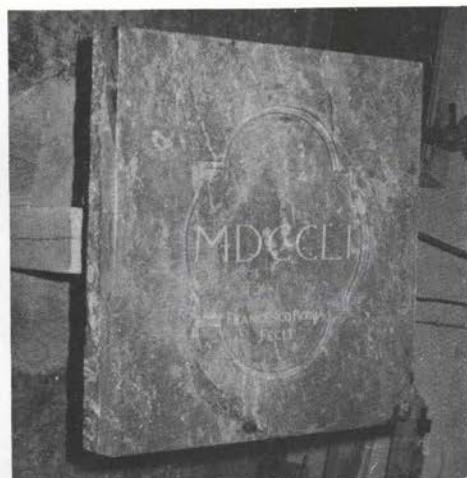
LIMBARSKA GORA — p. c. sv. Valentina

Utrjevanje kamnite plastike in začasna dislokacija iz lope ob zahodni steni, v cerkev. Nosilec naloge Momo Vuković, akad. kip. rest. spec.

LJUBLJANA

Beografska banka

Restavriranje slike na platnu: Anton Koželj »Pogled na Kamnik«. Nosilec naloge Miha Pirnat, akad. slik. rest. spec.

Sl. 64. Ljubljana — Robbov vodnjak, klesanje kopije ozadja za figure (f. V. Benedik)

Fig. 64 — Ljubljana — the Robba fountain, the hewing of the copy of the background for the figures (photo V. Benedik)

Čečeva hiša

Sondiranje fasade ter analiziranje in preiskava vzorcev barvnih slojev. Nosilec naloge Ivo Nemeč, dipl. ing. kem.

Fužine, grad — lesen strop

Poskusno retuširanje dela lesenega stropa (prizor Evangelista Mateja). Nosilec naloge Aleš Sotler, akad. slik. rest. spec.

Levstikov trg

Izdelava kalupa in odlivanje betonskih krogel po naročilu Komunalnega podjetja. Nosilec naloge Momo Vuković, akad. kip. rest. spec.

Ljubljanski grad

Ciščenje poslikave v grajski kapeli, odstranjevanje preslikav, kopiranje grbov na PVC folijo; raziskave za izdelavo projekta sanacije poslikave. Nosilka naloge Lidija Avbelj, akad. slik. rest. spec.

Mercator Interna banka, Titova 137

Restavriranje slike na platnu F. Klemencič: »Pomladna idila«. Ciščenje in konserviranje, sanacija raztrganine, retuširanje in zaščitno lakiranje. Nosilec naloge Miha Pirnat, akad. slik. rest. spec.

Mestni trg 17

Izdelava dekorativnih elementov iz poliestra armiranega s steklenimi vlakni —

Sl. 63. Ljubljana — poškodbe v poslikavi kapeli na Gradu

Fig. 63 — Ljubljana — damaged paintings in the chapel of the castle of Ljubljana (photo V. Benedik)

Sl. 65. Ljubljana — med obnovo vodnjaka v Tivoliju (f. V. Benedik)
Fig. 65 — Ljubljana — during the restoration of the fountain in Tivoli (photo V. Benedik)

v barvni imitaciji terakote, za montažo balkonov (konzole, stebrički, kapitelji) na fasadi obrnjeni proti Ljubljanci. Nosilec naloge Momo Vuković, akad. kip. rest. spec.

Miklošičeva 4

Izvedba pri sondirjanju ugotovljene pozlate na okraskih balkonskih ograj. Nosilec naloge Momo Vuković, akad. kip. rest. spec.

Mladinska knjiga

Restavriranje od udarca poškodovane slike — Mičo Popović »Tihozitje«. Opravljeno delo: podlepljanje, kitanje poškodb, retuširanje. Nosilec naloge Miha Pirnat, akad. slik. rest. spec.

Muzej ljudske revolucije Slovenije

Restavriranje mavčnih odlitkov (kipov) znanih avtorjev (lepljenje, kitanje, poškodb, retuširanje). Nosilec naloge Ljubo Zidar, akad. kip. rest. spec.

Restavratorski poseg je bil opravljen tudi na dveh slikah na platnu: »Berač in

kapitalist« Alberta Sirka in »Partizanska kolona« Vita Globičnika. Nosilec naloge Marko Butina, akad. slik. rest. spec.

Narodni muzej: prestol nadvojvode Karla

Čiščenje poslikave in napisa na lesene temeljniki, utrjevanje barvne plasti in retuširanje. Nosilec naloge Marko Butina, akad. slik. rest. spec.

Narodni muzej: antični mozaik

Čiščenje posameznih kamenčkov mozaika, utrjevanje, ponovno fugiranje na mestih propadle malte, delna rekonstrukcija z originalnimi kamenčki (vaza z rožami) ter rekonstrukcija manjših poškodb z imitiranjem kamenčkov. Celoten mozaik je bil obdelan za muzejsko prezentacijo. Nosilec naloge Darko Tratar.

Robbov vodnjak

Izdelava ozadja figur z letnicami in podpisom ter delno popravilo stopnic. Nosilec naloge Tone Pezdirc.

Spomenik Tonetu Tomšiču

Zaradi poškodovanja spomenika v prometni nesreči je bila potrebna ponovna postavitev na postament in fiksiranje. Nosilec naloge Momo Vuković, akad. kip. rest. spec.

Stolnica, ž. c. sv. Nikolaja

Sondiranje zahodne fasade in obeh zvonikov zaradi ugotovitve izvirne poslikave. Izdelava projekta obnove ometov in dekorativnih členov ter odstranitev recentnega trikotnega čela, zamenjava z originalnim baročnim. Restavratorski nadzor nad obnovitvenimi deli, kitanje balustrad v linah, obnova urnih številčnic, pozlata obeh jabolk ipd. Nosilec naloge Franc Vardjan, d. i. a.

Šiška, ž. c. sv. Frančiška — Plečnikovi stebri

Izdelava kalupa in odlivanje stebrov za izvedbo nadstreška ob cerkvenem vhodu. Nosilec naloge Momo Vuković, akad. kip. rest. spec.

Tivoli

Obnova fontane je v teku. Čiščenje kamnitih delov in kitanje podstavkov za

vaze. Nosilec naloge Franc Vardjan, d. i. a.

Tržaška 4

Čiščenje stopnic na objektu. Nosilec naloge Momo Vuković, akad. kip. rest. spec.

Vič

Reševanje problematike v zvezi s premestitvijo kapelice. Nosilec naloge Franc Vardjan, d. i. a.

V. P. Bor: I. Vavpotič »Ljubljana«

Slika na platnu je imela veliko število predtin. Poseg: čiščenje, dubliranje, kitanje in retuširanje.

MALOVŠE pri Ajdovščini

Po naročilu narodne galerije restavrali Cebejevo sliko na platnu »Vsi svetniki«. Nosilec naloge Miha Pirnat, akad. slik. rest. spec.

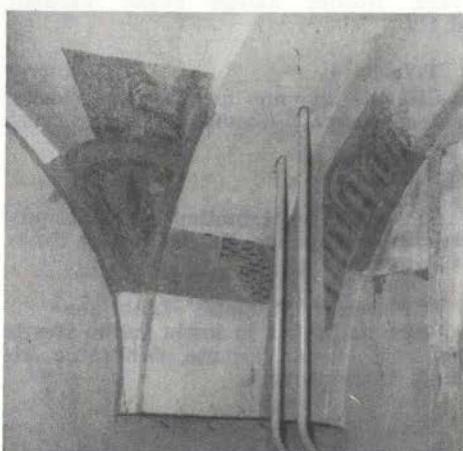
MEDIJA — kapela v grajskem kompleksu

Rekonstrukcija ostankov štukатурne dekoracije po analogiji. Nosilec naloge Ljubo Zidar, akad. kip. rest. spec.

Sl. 66. Ljubljana — slika A. Koželja po sondiranju (f. V. Benedik)

Fig. 66 — Ljubljana — painting by A. Koželj after the sounding (photo V. Benedik)

Sl. 67. Novo Celje, graščina — sondiranje poslikave v nekdanji kapeli (f. V. Benedik)
Fig. 67 — Novo Celje, the manor — sounding of paintings in the one-time chapel (photo V. Benedik)

MOKRICE — grajska kapela

Korekcije na štukaturi (venčni zidec) in dokončanje del. Nosilec naloge Momo Vuković, akad. kip. rest. spec.

NAKLO pri Črnomlju — p. c. sv. Jakoba

Sondiranje zunanjščine in notranjščine cerkve in izdelava predloga restavrator-

skega posega na objektu. Nosilec naloge Marko Butina, akad. slik. rest. spec.

NOVAKI — SVPB Franja

Zaključna dela pri rekonstrukciji električne centrale ter podbetoniranje in saniranje kioska. Nosilec naloge Franc Vardjan, d. i. a.

NOVO CELJE — graščina

Odkrivanje poslikave izpod beležev v nekdanji kapeli, obšivanje poškodb in delno kitanje. Sondiranje stropa v salnu. Nosilec naloge Aleš Sotler, akad. slik. rest. spec.

NOVO MESTO — Dolenjski muzej

Restavriranje dveh leseni plastik (Marija z otrokom, Svetnica). Obe sta bili prekriti z debelo plastjo počrnelih lakov in umazanije. Očistili smo barvno plast, jo utrdili, poškodbe zakitali in retuširali, ter rekonstruirali manjkajoče dele. Nosilec naloge Lidiya Avbelj, akad. slik. rest. spec.

Čebelji panj

Mehansko čiščenje, kitanje in retuširanje poškodb, utrjevanje barvne plast ter izdelava manjkajočih leseni obročev. Nosilec naloge Aleš Sotler, akad. slik. rest. spec.

Mordaxova kapela

Zaključna dela na kamnitih reljefih s fasade. Nosilec naloge Ljubo Zidar, akad. kip. rest. spec.

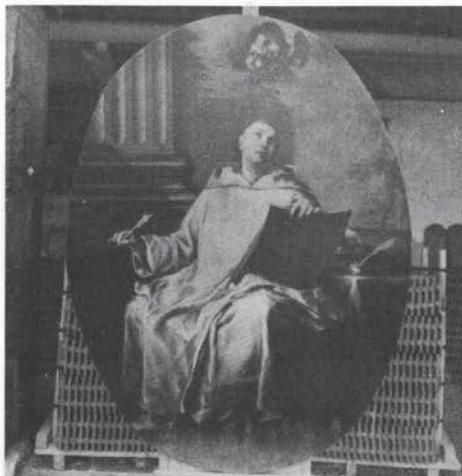

Sl. 68. a, b: Novo mesto — kip svetnice iz Dolenjskega muzeja med in po posegu (f. V. Benedik)
Fig. 68 — a, b: Novo mesto — statue of a saint from the Museum of Dolenjska during and after the intervention (photo V. Benedik)

Sl. 69. a, b: Pleterje — slika sv. Dionizija »Dionysius scriptor« pred in po posegu (f. V. Benedik)
Fig. 69 — a, b: Pleterje — painting of St. Dionysius — "Dionysius scriptor" — before and after the intervention (photo V. Benedik)

OLIMLJE — apoteka

Izvedba projektne dokumentacije za odpravo vlage in razbremenitev bočnih pritiskov v arkadnem hodniku. Vgraditev armirane betonske plošče v apoteki in strokovno svetovanje. Nosilec naloge Franc Vardjan, d. i. a.

PIRAN — Tartinijeva hiša

Zaključna dela na rekonstrukciji stropne štukature v sobi s pogledom na ulico (prostor je sedaj namenjen bifeju). Obdelava nivojskih ometov na stenah ter v okenskih in vratahni nišah. Nosilec naloge Ljubo Zidar, akad. kip. rest. spec.

PIRAN — ž. c. sv. Jurija

Sondiranje dveh slik velikega formata (Sv. Luka, Rozeta) in utrjevanje barvne plasti pri slednji. Nosilec naloge Miha Pirnat, akad. slik. rest. spec.

PLETERJE — Kartuzija

Restavriranje močno poškodovane, ovalne slike na platnu z naslovom Dionysius Scriptor. Nosilec naloge Miha Pirnat, akad. slik. rest. spec.

PTUJ — mozaik Bellerophontes

Odstranjevanje malte in umazanije s hrbtno strani mozaika. Nosilec naloge Ljubiša Milić, akad. slik.

RADOV LJICA — park

Projektna dokumentacija za rekonstrukcijo baročnega parka, organizacija in izvedba razstave na to temo v Šivčevi hiši. Nosilec naloge Franc Vardjan, d. i. a.

RIBJEK pri Osilnici — p. c. sv. Egidijsa — leseni strop — Čiščenje, utrjevanje in retuširanje poslikanega lesenega stropa ter ponovna montaža. Začetek restavratorskega posega na prižnici. Nosilec naloge Ljubiša Milić, akad. slik. in Vito Dolničar.

ROBANOV KOT — znamenje

Utrjevanje barvne plasti in snemanje starih prizorov.

Gospodarsko poslopje (pri št. 27)

Utrjevanje barvne plasti in snemanje treh prizorov. Nosilec naloge Aleš Sotler, akad. slik. rest. spec.

SEVNICA — Martinovo znamenje

Dokumentiranje obstoječega stanja, izmere in izris spomenika, za izdelavo projekta obnove. Demontaža figurarnega dela na vrhu podstavka. Nosilec naloge Momo Vuković, akad. kip. rest. spec.

SLADKA GORA — ž. c. sv. Marije

»Vsi svetniki«, A. Cebej — slika na platnu. Restavriranje slike konveksne oblike. Poseg je bil izvršen zaradi plani-

Sl. 70. a—d: Sevnica — Martinovo znamenje pred posegom (f. V. Benedik)

Fig. 70 — a—d: Sevnica — St. Martin's wayside shrine before the interventional (photo V. Benedik)

rane razstave. Nosilec naloge Miha Pirnat, akad. slik. rest. spec.

SLOVENSKA BISTRICA

Izdelava programa obnove grajskega območja. Nosilec naloge Franc Vardjan, d. i. a.

SNEŽNIK — grad

Obdelava območja, sanitarna sečnja in odpiranje vedute ter predlog sanacije parka po projektni dokumentaciji. Nosilec naloge Franc Vardjan, d. i. a.

SOPOTE nad Olimjem — p. c. sv Andreja

Ogled in ob sondiranju ugotovitev poslikave v prezbiteriju. Nosilec naloge Aleš Sotler, akad. slik. rest. spec.

SPODNJA IDRIZA, Kendova domačija — kmečke freske

Izdelava projekta za rekonstrukcijo fasadne poslikave in restavriranje ohranjenega originala na kašči Kendove domačije. Nosilec naloge Ljubiša Milić, akad. slik.

STIČNA — samostanska cerkev

Sondiranje in odkrivjanje petih grbov v stranski ladji ter obdelava ostalih grbov.

Neffova opatija: čiščenje, kitanje in retuširanje fragmenta poslikave v zazidani okenski niši in snemanje manjše naslikane rozete. Nosilec naloge Darko Tratar.

STRAHOMER — p. c. sv. Jakoba

Zaključna dela in retuširanje poškodb na poslikavi severne stene (Pohod treh kraljev). Nosilec naloge Marko Butina, akad. slik. rest. spec.

STRAŽNI VRH — p. c. sv. Nikolaja
Leseni poslikani strop: utrjevanje barvne plasti, čiščenje, barvna reintegracija, vstavljanje novih deščic v poškodbe, retuše na poškodbah, zaščita pred lesnimi škodljivci. Nosilec naloge Ljubiša Milić, akad. slik.

STRUNJAN — ž. c. Marijinega prikazovanja

Restavriranje dveh slik na platnu velikega formata: »Marijina zaroka«, »Marijino rojstvo«, avtorja T. Gregolina. Nosilec naloge Miha Pirnat, akad. slik. rest. spec.

ŠMARJE pri Jelšah — kapelice križevga pota — Ječa

Nadaljevanje restavratorskih del na figuralni kompoziciji in rekonstrukcija manjkajočih in uničenih delov. Nosilec naloge Momo Vuković, akad. kip. rest. spec.

Injektiranje votlih mest na stenski poslikavi in kapelicah in izdelava finih ometov za eventualno rekonstrukcijo poslikave. Nosilec naloge Aleš Sotler, akad. slik. rest. spec.

Sl. 71. Smarje Sap — detalj z »Alegorij« Mirka Subica po posegu (f. V. Benedik)
Fig. 71 — Smarje Sap — detail from 'The Allegories' by Mirko Subic after the intervention
(photo V. Benedik)

Sl. 72. Smarje pri Jelšah — lesena plastika med posegom

Fig. 72 — Smarje pri Jelšah — wooden plastic during the reconstruction (photo V. Benedik)

ŠMARJE SAP, Lahova cesta 13 — Mirko Šubic: »Alegorije«

Snemanje poslikave na fasadi, obdelava hrbitve strani in montiranje na novi nosilec. Sledilo je kitanje razpok. Retuširanje bo opravljeno v prihodnjem letu. Sneli smo tudi tri mavčne relieve (portreti: Lah, Luznar, Karlin), ki smo jih očistili beležev in montirali na nov nosilec. Nosilci naloge Ivan Bogovčič, akad. slik. rest. spec., Ljubiša Milić, akad. slik. in Darko Tratar.

ŠTANJEL — Spacialova galerija
Izdelava modela kandelabra in strokovno svetovanje. Nosilec naloge kiparski oddelek.

ŠTATENBERG — grad

Odpravljanje vzrokov vlage v ostenu in ureditev parterja grajskega dvorišča. Nosilec naloge Franc Vardjan, d. i. a.

TOLMIN, kmečke freske — Potoki — Križanje

Obdelava po potresu snete poslikave, retuširanje in muzejska prezentacija. Nosilec naloge Ljubiša Milić, akad. slik.

TURJAK — grad

Zaključno kitanje v grajski kapeli in delno retuširanje poslikave. Nosilec naloge Darko Tratar.

Rekonstrukcija grajskega parka in sanacija lip z drevesno kirurgijo. Nosilec naloge Franc Vardjan, d. i. a.

VISOKO pod Kureščkom — p. c. sv. Nikolaja

Poslikava J. Ljubljanskega na zunanjščini vzhodne stene — Luxuria. Po zaključni obdelavi hrbitne strani je sledila obdelava lica, nato pa izdelava kopije freske in izdelava reliefnega poliestrskoga nosilca zanjo. Nosilec naloge Ivan Bogovčič, akad. slik. rest. spec. in Darko Tratar.

VITANJE — ž. c. sv. Petra in Pavla

Utrjevanje in snemanje ostankov različnih faz poslikave na zunanjščini južne stene ladje. Nosilec naloge Aleš Sotler, akad. slik. rest. spec.

ZGONČE — p. c. sv. Primoža in Felicijana

Priprava podlage za fine omete na vseh poškodovanih površinah v prezbiteriju (nanos srednje fine malte). Nadaljevanje delnega odpiranja zazidanih okenskih odprtin v prezbiteriju. Nosilec naloge Aleš Sotler, akad. slik. rest. spec.

SLIKARSTVO ISTRE in njenega zaledja v 17. stoletju

Priprave na restavriranje eksponatov za razstavo.

Poleg naštetih akcij smo izdelali razne ponudbe in predračune ter nudili strokovno pomoč in svetovanje. Pripravili in postavili smo tudi strokovno razstavo na IGLG z naslovom »Baročna dediščina« in razstavo v Radovljici v zvezi z rekonstrukcijo grajskega parka.

Razno**Avtorji:**

A. K. — Alenka Kolšek, ZVNKD Celje
 A. P. — Andrejka Pavlin, ZVNKD Gorica
 M. H. P. — Milena Hazler Papič, ZVNKD Celje
 M. S. — Marvy Sušnik, ZVNKD Gorica

AJDOVŠČINA, mesto. — Izdelali smo nalogu Smernice za urbanistične zaslove na širšem območju mesta Ajdovščine z vidika naravne in kulturne dediščine. Naloga je bila izdelana za potrebe urbanističnih zasnov na širšem mestnem območju in je nastala kot rezultat terenskega dela, pregleda obstoječe dokumentacije in arhivskega gradiva in valorizacije celotne kulturne in naravne dediščine. V nalogi smo podali usmeritve v prostor na način, ki je upošteval izjemne vrednote tako naravne kot kulturne dediščine. — A. P.

BENEDIKT, Lenart. — Izdali smo soglasje s pogoji za gradnjo hotela v Črnom lesu, v izdelavo načrta za ureditev okolja pa še vedno nismo vključeni. — G. B.

CELJE — Vključevanje naravne in kulturne dediščine v prostorske plane. — V letu 1988 smo dopolnili in popravili dolgoročne plane naravne in kulturne dediščine za tri občine od 11 na območju celjskega zavoda. Žalski plan v februarju, sevniški v novembru in možirski v decembru. Šlo je za prilagoditev vsebine in kartografskega prikaza navodilom, ki jih je izdal Zavod za družbeno planiranje SRS v začetku leta. Za tovrstne popravke, dopolnitve ali celo izdelavo plana v celoti nam tako ostane še osem občin, ki prilagojenega gradiva še nimajo. Po najnovejših pravilih naj bi poleg sektorskega plana varstva naravne in kulturne dediščine zavodi skrbeli še za usklajevanje z ostalimi uporabniki prostora, kadar na nekem območju pride do konfliktov med rabami npr. melioracije, vodni zadrževalniki, regulacije; močvirski rezervat, veduta gradu, cerkve; antenski pretvorniki, daljinovodi, arheološka naselbina; kamnolom regionalnega pomena itd. Na našem zavodu se s »planerskimi« nalogami bolj ali manj redno (ob ostalih nalogah) ukvarja en delavec, situacija pa tudi drugod (z izjemo enega

zavoda) ni dosti boljša. Zato mislimo, da planiranje oz. vnašanje ovrednotene dediščine na planske karte, opredeljevanje etapnosti ravnanja z njo in režimov njenega varovanja ob hkratnem usklajevanju z ostalimi uporabniki prostora (preko KS občin) v postavljenih rokih, ob še nepolni evidenci in z znano kadrovsko zasedbo ni realna in izvedljiva naloga. Dokler bo na zavodih za varstvo naravne in kulturne dediščine slonel levji delež varovalnega planiranja, presoj vplivov na okolje, odpravljanje in tehtanje konfliktov med dejavnostmi, namesto, da bi bilo to delo strokovnih skupin znotraj planerskih služb, tako dolgo ne bomo dosegli ustreznegra varovanja prostora oz. optimalnega razmeščanja in količine razvojnih dejavnosti v njem. — A. K.

MARIBOR. — Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine je poleg naštetih pripravil še soglasja, stališča in mnenja o regijskem parku Pohorje, krajinskem parku Mura, obnovah stavb v Dravogradu — negativno — o širjenju zidave pod starim gradom v Dravogradu, spomeniku talcev v Dravogradu, lokacijah v Radencih in pri hotelu Radin, **Benediktu** — gostišče, Cerkvenjaku — vodohram, združstveni dom, **Lenartu** — gaisilski dom, Murkova 8, Lackova 5, Kragičerjeva, **Krivem vrhu pri Kapeli, Treh Kraljih**, Mariborski 1, **Gradišču** — trgovina, **Lendavi** — Partizanska 33, 38, 42, 44, **Odrancih, Veržeju, Borecih** — kapela, **Mariboru**, območje ob Kardeljevi, ob železnici, Partizanski, Črtomirovi, Koroški in na Pristanu, Mladinski 11, Gospovški 53, Ljubljanski 3, **Kamnici**, mrljška vežica, bloki Mariborski otok, **Sentilju** — negativno — k širjenju obrtne delavnice, gradovih v **Radvanju, Viltuši in Slivnici** — preskus uporabe, **Hočah**, stari objekt tovarne Sana, **Jarenini**, kulturni dom, **Selnici**, Slovenski trg 3, **Vurbergu** 109, **Limbušu** 53, **Smolniku**, Haričeva domačija, **Vukovju, Ptiju, Reberniku**, kapecica itd.

RAFUTSKI PARK NA PRISTAVI, Nova Gorica. — Park je poznan po številnih, lepo ohranjenih eksotah, ki, glede na geografsko lego, dosegajo izjemne dimenzijs. Park je zavarovan že od leta 1952, leta 1985 pa je bil razglašen za kulturni spomenik. Akcija urejanja poteka od leta 1986. Z urejanjem smo začeli v

južnem in zahodnem delu parka, ki je bil dvajset let nedotaknjen. Po triletnem čiščenju vegetacije je tudi ta del, razen nekaj mejnih predelov, prehoden. To nam je dalo možnost realne ocene stanja drevesnega in grmovnega fonda, ki je v splošnem precej slabše od pričakovanega. Številna drevesa in grmovnice bodo zahtevali posebne sanacijske ukrepe.

V letu 1988 je urejanje parka potekalo po dogovorjenem programu in je obsegalo:

— preprečevanje ponovnega zaraščanja prostih površin. To je v bistvu počista košnja, ki poleg zelenih delov odstranjuje tudi olesene poganjke in bambus. Na tak način računamo na normalno košnjo že kmalu;

— v zaraščenih in neprehodnih delih smo postopno odstranjevali plevl in bambus. Delo je potekalo na ustaljen način in počasi. Na bambusni površini smo večkrat orali, da smo odstranili odvečne korenine. Način je učinkovit, zato ga nameravamo uporabiti tudi drugje;

— v očiščenih delih smo začeli urejati posamezna drevesa in grmovnice. Odstraniti je bilo treba bršljani in suhe veje, očistili smo tudi več velikih lovorikovcev, prepredenih z robido in bršljonom;

— za nadaljevanje je potreben ureditveni načrt.

Razlastitev spodnjega dela parka, ki je v privatni lastnini, še ni rešena. — M. S.

TRBOVLJE. — V drugi polovici leta 1988 smo izdelali strokovne podlage za prostorsko ureditvene pogoje občine, ločeno za severno in južno območje občine. Ker oba planska dokumenta zajemata izredno široko območje, ter praktično vsa naselja, ki so izven širšega območja naselja Trbovlje, je bila naloga dokaj obsežna. Za strokovne podlage smo uporabili že evidentirano naravno dediščino na območju občine, ponovno pa smo pregledali vsa naselja in etnološko dediščino (ki je bila prvič spomeniškovarstveno ocenjena že leta 1980, za prostorski plan Trbovlje, in ponovno pregledana leta 1986, ko smo je del predlagali za razglasitev).

Strokovne podlage tako obsegajo tabelarični pregled etnološke in naselbinske dediščine na območju občine, z merili varovanja in njegovega vplivnega območja. Na TTK 1:5000 so vrnsani tudi vsi zavarovani objekti kulturne in naravne dediščine.

Prostorski ureditveni pogoji za južni del občine skoraj v celoti pokrivajo območje, predlagano za krajinski park Kum. — M. H. P.

TREBČE. — V mesecu juniju 1988 smo izdelali tabelarni pregled etnološke in naselbinske dediščine ter vrednejših krajinskih območij v Spominskem parku Trebče.

Elaborat dopolnjuje strokovne osnove ZVNKD Celje za PUP-e občine Šmarje pri Jelšah, ki so bile izdelane v letu 1986 in je skupaj z njimi osnova za selektivni pristop zavoda k lokacijskim ogledom na območju SPT. Kljub temu, da ima območje kot celota spomeniško vrednost (predvsem kot območje, povezano z življnjem in delom tovariša Tita, prizoriščem kmečkih uporov v 17. stol. in ostalih dogodkov, pomembnih za NOB in ljudske revolucije), je bilo na nivoju lokacijske dokumentacije izredno velik odstotek takih posegov v prostor, kjer so veljala splošna strokovna načela, ki so bolj urbanistična kot spomeniškovarstvena.

Zavod bo lahko usmeril svojo pozornost na tiste ključne vrednosti v prostoru, ki v resnici nosijo spomeniški delež območja (naštetih zgodovinskih vrednostih). Poleg gradov, cerkva in nekaterih že do sedaj znanih objektov ljudske arhitekture se sedaj varuje na območju parka 11 naselij, ki so kulturna dediščina, in 144 objektov etnološke dediščine. V povezavi z vrednejšimi krajinskimi območji (za ožje območje SPT bodo ovrednotena v okviru strokovnih podlag za krajinske zaslove) je to dovolj jasna slika spomeniških vrednosti v prostoru in prostora samega.

Dejstvo je, da nam šele popolna evidenca dediščine daje pravo osnovo za kvalitetno varstvo spomeniško zavarovanega prostora in njegovih sestavin. — M. H. P.

TRIGLAVSKI NARODNI PARK. — V tolminskem delu TNP smo v lanskem letu, usklajeno z zavodom TNP Bleč, sodelovali pri pripravljanju UN za Log v Trenti ter spremljali vse gradbene posuge znotraj območja. Predhodno smo izdelali elaborat za potrebe plana Celovit razvoj Trente, Soče in Lepene. V njem smo predstavili problematiko aktivnega varovanja naravne in kulturne dediščine. Za Ureditveni načrt Log v Trenti smo skozi prej omenjeni elaborat ter skozi

strokovne podlage za izdelavo PUP v občini Tolmin podali smernice za urbanistično urejanje tega območja, ki ga je prvenstveno treba sanirati zaradi neustreznih gradenj vojaške kasarne ter neustreznih predelav objektov predvsem v vikende. Ob tem smo že rešili problem oblikovne in vsebinske predelave stare osnovne šole v turistične apartmajte ter v Bavšici sanacijo »divjega« tabora Mladinskega planinskega izobraževalnega centra oz. novogradnje v obliki domačije. Med ostalimi gradbenimi posegi so tudi lani prednjačile prenove planin, predvsem Krnskih planin: za planino Leskovco je bil po izvedbi črne gradnje hleva narejen sanacijski načrt, za planino Kuk pa načrt adaptacije obstoječih hlevov, stanu in sirarnice. — B. K.

VIPOLŽE, park. — V zahodnem delu parka ob starem gradu se je zaradi trajanosti sesul podporni zid, ki je predstavljal oporo za stare ciprese na robu parka. Ciprese so zaradi dimenzij in starosti izjemne dendrološke vrednosti. S sesutjem zida je stabilnost vseh cipres močno ogrožena. Posebej je ogrožena zadnja cipresa v vrsti, ki je poleg nekaj poševnega habitusa še močno nagnjena na eno stran in obstaja možnost zvrnitve drevesa. Edina rešitev je takojšnje nasutje zemlje in ponovna pozitivna

dava opornega zidu. Žal za izvedbo nimamo zagotovljenih sredstev.

Konec leta so nekateri krajani brez dovoljenja upravnega organa in soglasja strokovne organizacije začeli na vzhodni terasi ob gradu urejati površino za tenis igrišče. Odstranili so večji hrast, zravnali teraso in izkopali dostopno pot. Škodo so povzročili tudi na samem grajskem objektu. Zadevo smo predali urbanističnemu inšpektorju. — M. S.

VOJNIK. — V letu 1988 smo izdelali spomeniškavarstvene strokovne podlage (na nivoju prenove) za zazidalni načrt Vojnika. V okviru strokovnih podlag so bili evidentirani vsi objekti, ki imajo spomeniško vrednost in podane osnovne smernice za njihovo varovanje. Narejena je bila tudi celovita prostorsko-urbanistična analiza naselja s smernicami varovanja posameznega historičnega kareja ter naselja v celoti.

Zdi se, da bomo ob tem uspeli v planskem izvedbenem dokumentu zavarovati severno zaledje naselja z graščino Tabor, ki tudi drugače opredeljuje identiteto prostora.

Ze nekaj let nazaj so namreč obstajali zelo močni pritiski po spremembi severnega obroba naselja v obrtno cono, za kar seveda nismo izdajali nobenega sočasja. — M. H. P.

RAZGLASITVE

Mesto Ljubljana

Uradni list SRS, 3/20. 1. 1988, 189: odlok o določitvi Poti spominov in tovarištva za spomenik skupnega pomena za mesto Ljubljana.

Občina Zagorje

Uradni vestnik Zasavja 6/15. 3. 1988, 41: odlok o razglasitvi grajskega kompleksa Medija za kulturni in zgodovinski spomenik.

2. člen: Grajski kompleks Medija... sestavljajo ruševine gradu, kapela ob gradu, gospodarsko poslopje in zemljišče nekdanjega grajskega vrta.

Občina Črnomelj

Skupščinski Dolenjski list 3/XXV/18. 2. 1988, 24: odlok o razglasitvi krajinskega parka Lahinja.

6. člen: Kot kulturni spomeniki: a) arheološko najdišče Pusti Gradac, b) antično grobišče Sipek, c) gomilno grobišče Veliki Nerajec, d) p. c. Pusti Gradac, e) žaga venecijanka in mlin, Pusti Gradac, f) leseni most Pusti Gradac.

Občina Ljubljana Vič-Rudnik

Uradni list SRS, 13/8. 4. 1988, 1072: odlok o razglasitvi paviljona v Mestnem logu na Cesti dveh cesarjev za zgodovinski spomenik.

1. člen ... Spomenik je bil zgrajen 1820. leta ... ko je Lj. za kratek čas ... postala evropska prestolnica — kongresno mesto ... zgrajen v empirskem slogu ... Paviljon je eden redkih empirskih objektov v Sloveniji ... pomemben pa je tudi za obdobje zgodovine NOB.

Občina Kočevje

Uradni list SRS, 14/15. 4. 1988, 1106: odlok o razglasitvi parka na Trati pri Kočevju s p. c. Sv. Rešnjega Telesa, kapelo Božjega groba in kapelo Križevega poto ter s kenotafom padlih borcev NOV in ŽFN za kulturni in zgodovinski spomenik.

2. člen: P. c. sv. Rešnjega telesa, kapelo Bg in kapelo Kp razglasamo za kulturni in zgodovinski spomenik, ki je po svojih značilnih lastnostih arhitekturni in umetnostni spomenik zaradi naslednjih zgodovinskih, kulturnih, estetskih in znanstvenih vrednot:

P. c. je bila zgrajena v 17. stol. na starejši zasnovi, po požaru pred 1. svetovno vojno pa je bila močno prezidana, o čemer priča vrsta stavbnih členov. Cerkev s pravokotno banjasto obokano ladjo in bogato členitijo ostenja, tristrannim križno obokanim prezbiterijem ter masivnim kvadratnim zvonikom s hruškasto streho in križno obokano zvonico na z. fasadi predstavlja kvalitetni primer baročne sakralne arhitekture. Celoto dopoljuje izredno kvaliteten glavni oltar P. Raihilovitscha iz l. 1677. Obe kapeli sta s cerkvijo neločljivo oblikovno in stilno usklajeni in povezani.

Partizansko pokopališče na Trati je bilo urejeno l. 1949, potem ko so tu pokopali posmrtnje ostanke 167 padlih borcev NOV in ŽFN, padlih v letih 1941 do 1945 na Kočevskem in drugod. Pokopališče predstavlja večjo parkovno urejeno površino, v kateri so posebej označena skupinska grobna mesta z osrednjim spomenikom. Projektant je inž. arh. Milan Bižal. Po opustitvi mestnega pokopališča na Trati l. 1968 so posmrtnje ostanke padlih borcev ponovno pokopali in prenesli v grobničo na novem mestnem pokopališču...

Tradicionalno hortikulturno opremo predstavljajo stara in dobro ohranjena lipa in pet skupin klekov. Ta drevesa so nujno sestavni del spomenika in ga dopoljujejo.

Občina Idrija

Uradni list SRS, 17/11. 5. 1988, 1342: odlok o spremembah in dopolnitvah odloka o razglasitvi...

1. člen: doda nova alinea »18. Porečje Govškarce«.

Občina Kočevje

Uradni list SRS 20/3. 6. 1988, 1489: odlok o razglasitvi Šeškovega doma v Ko-

čevju za kulturni in zgodovinski spomenik.

1. člen: Šeškov dom v Kočevju se razglasiti za kulturni in zgodovinski spomenik zaradi svojega narodno zgodovinskega pomena. Razglasitev temelji na ugotovitvi, da je v tem domu zboroval v dneh od 1. do 3. oktobra 1943. leta prvi zbor svobodno in demokratično izvoljenih odposlancev slovenskega naroda. Zbor je na svojem enkratnem zasedanju izvolil 120-članski plenum OF oz. slovenski narodnoosvobodilni odbor kot najvišji politični organ oziroma organ ljudske oblasti na Slovenskem ter s tem postavil temelje slovenske državnosti.

Občina Ljubljana-Center

Komite za družbene dejavnosti 05-63-21/88 KP/LM z dne 6. 6. 1988: odločba o razglasitvi posameznih delov zapuščine Riharda Jakopiča za kulturni spomenik.

Občina Maribor-Tabor

Uradni vestnik (medobčinski uradni vestnik mesta Maribor, mariborskih občin ter občin Dravograd, Radlje ob Dravi in Ravne na Koroškem), 15—23/12. 8. 1988: odlok o razglasitvi nepremičnih kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Maribor-Tabor

4. člen: Za arheološke spomenike se razglasijo naslednja arheološka območja: Poštela gradišče in grobišče, Razvanje utrjena kopa in gomili, Razvanje — Kosova gomila, Pekre — Korbunova ulica, Radvanje, Zgornje Radvanje, Limbuš gradišče, Limbuš gomile, Limbuš prazgodovinsko grobišče, Limbuš grajski grič, Laznica gomila.

5. člen: Za urbanistične spomenike se razglasijo naselbinska območja: Maribor — spominsko območje Tabor, Maribor — delavska kolonija, Maribor — Železničarska kolonija, Maribor — ambient okoli ž. c. sv. Jožefa.

6. člen: Za zgodovinski spomenik se razglasiti memorialno območje spominski park Ledina (je oblikovano tako, da je obnovljeno grobišče in avtentični bombni lijaki, obelisk).

7. člen: Za umetnostne in arhitekturne spomenike se razglasijo gradovi: Betnava — Streliška 150, Radvanjski grad — Lackova 41.

Zgradbe meščanske in trške arhitekture: Reiserjevo posestvo — Hrastje 30, 32, Schmiedererjevo posestvo — Hrastje 49, vinogradniško posestvo — Hrastje 51,

zidanica — Limbuš Ob Blažovnici 48, kmečka hiša — Limbuš Ob Blažovnici 53, Limbuš Ob Blažovnici 61, šentpavelska zidanica — Limbuš Ob Blažovnici 80, Taborska ul. 7, Taborska ul. 9, Taborska ul. 11, Taborska ul. 13, Ruška 3, Ruška 5, Ruška 7 (s spominsko tablo IZ TE HIŠE DELAVSKEGA DOMA...), vila — Ruška 27, gradič — Titova 21, Prinčev vrh ali Meranovo — Vrhov dol 14 (stavba pomembna za razvoj vinogradništva).

Sakralni spomeniki: p. c. sv. Bolfenka na Pohorju, Limbuš — ž. c. sv. Jakoba, Maribor — ž. c. sv. Magdalene, Pekre — Slovenska Kalvarija, Razvanje — ž. c. sv. Mihaela.

Javni spomeniki, znamenja, vodnjaki: znamenje ob Strelški 73.

8. člen: Za etnološka spomenika se razglasita Šfiligoj — Hrastje 84 in Spodnji Marin — Vrhov dol 19.

9. člen: Za zgodovinske spomenike se razglasijo: Hrenova ul. 10 — hiša boja 15. julija 1944 s spominsko tablo; Parmova 20 — stavba ilegalnega delovanja 1943-44 Jožice Flander s spominsko ploščo; Pobreška c. 26, nekdanja moška kaznilnica, Ruška c. 7 — delavski dom.

Občina Vrhnik

Uradni list SRS, 35/14. 10. 1988, 2258: odlok o razglasitvi podružnične cerkve sv. Nikolaja na Kurenu za kulturni spomenik.

Občina Metlika

Skupščinski Dolenjski list, št. 10, leto 25, 30. 6. 1988: odlok o razglasitvi Stravsove domačije v Prilozju 10 za etnološki spomenik.

1. člen, 1.... Domačijo tvorijo pritlična, lesena s slamo krita stanovanjska hiša in pripadajoča gospodarska poslopja: skedenj, hlev in svinjak. Sklop stanovanjskega in gospodarskih objektov v domačiji predstavlja enkraten primer ljudskega stavbarstva, ki je nepogrešljiv in izredno pomemben za proučevanje in poznavanje ljudske arhitekture Bele Krajinе.

Občina Brežice

Uradni list SRS, 42/9. 12. 1988: odlok o razglasitvi starega mestnega jedra Brežice za kulturni in zgodovinski spomenik.

4. člen: Meje ožjega spomenika potekajo: na d. bregu Krke od začetka železnega cestnega mostu, po mostu (ki ga vključujemo v varstvo) po povezovalni

cesti na železni most preko Save (ki ga vključujemo v varstvo) in na l. bregu Save po bregu proti vzhodu do sejnišča (ki ga vključujemo v varstvo) ter ob sejnišču na Dobovsko cesto. Z Dobovske ceste gre po robu parka (ki ga vključujemo v varstvo) na Ulico pod obzidjem in po njej do Križiča z Levstikovo ulico. Varovano območje izključuje kompleks Agrarie, se ravna po v. robu Černelčeva ulice, jo preseka in gre po z. robu par. 227 (ob stavbi Černelčeva 15) proti s. ter se pri stiku parcel 225 in 226 obrne proti zahodu in gre po s. robu parc. 139, 137, 138 in 145 na Trg Ivana Ribarja ter po njegovem z. robu proti j. do roba parc. 107 in nato na z. ter po bregu navzdol pod z. pobočje stare savske ceste na Vrbino. Po sp. robu terase (po Vrbini) poteka meja do l. brega reke Save in po bregu proti v. do železnega cestnega mostu.

2. člen: Staro mestno jedro je postavljeno na jezikastem pomolu med Savo in Hrastinjem s. od grajskega kompleksa, ki s svojo zasnovno predstavlja enega najpomembnejših dosežkov historičnega urbanizma na Slovenskem. Enkratna zunanjna podoba mestnega tkiva z značilnimi dominantami, tipična pozidava in oblikovanje mestnega središča z vrsto posameznih stavb, ki kvalitetno dopolnjujejo mestno podobo, utemeljujejo razglasitev...

Uradni list SRS, 42/9. 12. 1988, 2532: odlok o razglasitvi območja Šentvid-Malence za kulturni spomenik.

1. člen: Območje Šentvid-Velike Malence se zaradi posebne kulturne, zgodovinske, znanstvene, raziskovalne in izjemne krajinske vrednosti razglasiti za kulturni spomenik, in sicer kot arheološko območje in značilna krajina...

4. člen: V mejah ožje varovanega območja sta obe naselbini (na Šentviški gori in Velikih Malencah s pripadajočimi grobišči), širše varovano območje pa je območje od Krke do slemena Šentviške gore. Natančneje bo meja opredeljena v zemljiško-katastrskih načrtih...

Uradni list SRS, 42/9. 12. 1988, 2533: odlok o razglasitvi grajskega kompleksa Mokrice z varovalnim območjem za naravno znamenitost in kulturni spomenik.

1. člen: ... Grajski park ima naslednje lastnosti, ki utemeljujejo razglasitev: uvrščamo ga med naše večje spomenike oblikovane narave. Pomemben je zlasti kot dendrološka zbirka številnih eksotič-

nih in avtohtonih vrst z ohranjeno krajinsko zasnovjo, ki predstavlja ob monumentalni grajski arhitekturi kvalitetno kulturno krajino.

Grad Mokrice... sodi med najpomembnejšo dediščino grajske arhitekture na Slovenskem. Zasnovan je bil v 15. stol. in povečan v 16. stol. Predstavlja kvaliteten primer vnašanja in oblikovanja renesančnih stavbnih členov v kompaktno gmoto prvotne utrbene arhitekture. Posebno vrednost ima vhodna partija z ohranjenim mehanizmom za pritezanje dvižnega mostu, ki je edini ohranjeni primer takšne obrambne naprave pri nas. Grajski kompleks kvalitetno dopoljuje grajska kapela s štukaturami iz 16. stol. in še ohranjena gospodarska in stanovanjska poslopja...

Občina Ljubljana Vič-Rudnik

Uradni list SRS, 43/16. 12. 1988, 2627: odlok o razglasitvi turjaškega grajskega kompleksa za kulturni in zgodovinski spomenik ter naravno znamenitost.

1. člen: ... Spomenik predstavlja v umetnostnem in zgodovinskem pogledu zaokroženo celoto s prostorsko kontinuiteto z antiko, srednjim vekom, v povezavi z vsemi pomembnejšimi zgodovinskimi datumimi v razvoju fevdalne posesti na Kranjskem, z boji proti Turkom ter je pomemben za obdobje NOB na Slovenskem. Ima dokumentarno vrednost v nizu renesančnih trdnjavskih zasnov v srednjem Evropi.

2. člen: V območju razglašamo... objekt gradu: Poznan že v zač. 13. stol. z glavnimi prezidavami v 1. pol. 16. stol. Pomembnejši grajski sestavini: kapela z apsido in prvotni palacij zanesljivo sodita v zač. 13. stol., obzidano srednjeveško grajsko jedro z dvema vogalnima okroglima stolpoma in bastijo na vzhodni strani dvorišča pa sodita v 16. stol. Nova kapela na zahodni strani dvorišča, ki jo na zunaj poudarja zvonik, je nastala vsaj v 17. stol. — Ostanki pomožnih gospodarskih poslopij pred gradom — razvaline starejšega prvotnega gradu

pod današnjim gradom — pokopališče v gozdu.

Spomenik oblikovane narave... Grajski drevored lip na s. strani gradu — divji kostanji ob ostankih gospodarskih objektov — grajski lipi ob gradu — južno terasasto grajsko pobočje z ostanki rastlinjaka (oranžerije) ter vso vrtno opremo — s. pobočje rastišče lobodike.

Občina Litija

Uradni list SRS, 44/23. 12. 1988, 2742: odlok o razglasitvi arheološkega kompleksa Vače za kulturni in zgodovinski spomenik.

2. člen: Namen zavarovanja je ohranitev naravne dediščine, arheoloških najdišč ter sakralne in etnološke kulturne dediščine na tem območju.

Občina Metlika

Skupščinski Dolenjski list 18, leta 25, 22. 12. 1988: odlok o razglasitvi prazgodovinskega gradišča in kasnoantične naselbine na Kučarju, gomilnih in planih grobišč pri vasih Grm, Zemelj, Podzemelj, Otok in Škrilje za kulturni spomenik.

2. člen: Kužar, strm osamelec sredi belokranjske kotline ob Kolpi, je skupaj z gomilnimi in planimi grobišči v okolici del prazgodovinskega kompleksnega najdišča, ki ga v literaturi označujemo z imenom Podzemelj. Tu je bilo osrednje in največje železnodobno selišče v Beli Krajini. Na j. vrhu je bila prazgodovinska naselbina, obdana z 2,2 m debelim in sedaj 0,4 m visokim nasipom, ki meri v obsegu 2300 m. Na s. vrhu so ohranjeni temelji kasnoantičnih cerkv in stavb, pod tem pa so tudi prazgodovinski sledovi naselitve.

4. člen: Meje varovanega območja potekajo na s. strani Kučarja po asfaltirani cesti 10 po makadamskem odcepnu pod pobočji Kučarja do Podzemlja, po poti, ki se l. pred cerkvijo vzpne v pobočje in po njej, po parcelnih mejah 378, 412/2, 411 do j. roba parcele 413, nato pa po cesti Zemelj—Grm do asfaltirane ceste...

Iz gradiv, ekspertiz

UGOTOVITVE IN PRIPOROČILA UDELEŽENCEV SEMINARJA »VARSTVO NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠCINE V GOZDU IN GOZDARSTVU«

8. in 9. decembra 1988 je VTOZD za gozdarstvo BF v sodelovanju z Zavodom SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine priredil na IGLG seminar z naslovom »Varstvo naravne in kulturne dediščine v gozdu in gozdarstvu«. Seminarja se je udeležilo okrog 115 gozdarjev in strokovnjakov s področja varstva obeh vrst dediščine. Sedemnajst referentov je predstavilo dvajset referatov, objavljenih v publikaciji Varstvo naravne in kulturne dediščine v gozdu in gozdarstvu. Udeleženci so obiskali tudi Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine in Gozdarski oddelek TMS v Bistri. Zvečer prvega dne so bile organizirane še projekcije o Krakovskem gozdu, gozdnih železnicih v Bosni in Hercegovini ter o Gnezdovem izvleku.

V dveh plenarnih razpravah je sodelovalo 39 razpravljalcev. Za oblikovanje zaključkov seminarja so udeleženci soglasno imenovali delovno skupino v sestavi: Iva Mikl-Curk, Stane Peterlin, Dušan Robič, Anton Simonič, Peter Skoberne in Boštjan Anko, ki naj bi povzela glavne misli iz referatov in iz razprave. Ta skupina je pripravila naslednje zaključke.

Ideja varovanja naravne in kulturne dediščine gozdarstvu ni tuja in ima v stroki že dolgo tradicijo. Glede na njen prihodnji razvoj so bili glavni cilji seminarja predvsem:

1. Utemeljiti zakonsko uvrstitev funkcije varovanja naravne in kulturne dediščine (v nadaljevanju dediščinsko-varstvene funkcije) med kulturno pogojene funkcije gozda.

2. Izoblikovati izhodišča za vključevanje dediščinsko-varstvene funkcije v gospodarjenje z gozdovi in gozdnato krajino.

3. Okrepiti in izboljšati tudi institucionalne oblike sodelovanja med dediščinsko-varstveno in gozdarsko dejavnostjo.

Pri tem so bila sprejeta naslednja priporočila:

1. Da bi se konkretnizirala določila o gospodarjenju z naravno in kulturno dediščino, ki jih smiselnoprinaša Zakon o naravni in kulturni dediščini in da bi s tem zagotovili načrtovanje in vsako-

dnevno gospodarjenje z dediščinsko-varstveno funkcijo v gozdu, je treba to funkcijo kot enakovredno ostalim funkcijam gozda uvrstiti v skupino kulturno pogojenih splošno koristnih funkcij gozda kot jih navaja Zakon o gozdovih.

2. Zakonsko je treba opredeliti vlogo in naloge gozdarstva pri varstvu avtohtnih rastlinskih in živalskih vrst ter gospodarjenju z vsemi zvrstmi in oblikami naravne in kulturne dediščine v smislu Zakona o naravni in kulturni dediščini.

3. Zakonsko je treba opredeliti pristojnost gozdarstva tudi pri gospodarjenju s posameznimi drevesi ali skupinami dreves izven gozda, ki imajo ekološki, estetski ali dediščinsko-varstveni pomen.

4. Z izročilom in naravo smiselnopovezana raba prostora je ena osnovnih oblik varstva kulturne krajine. Operativno gozdarstvo naj bi zato tudi v tej zvezi prevzelo odgovornost za aktivno varstvo človekovega avtohtonega obstoja v prostoru in za varstvo ostankov — vzorcev tradicionalnih rab zemljишč z vključenim gozdnim drevjem, ki predstavljajo naravno in kulturno dediščino hkrati.

5. Dediščinsko-varstvena in gozdarska stroka morata v bodoče še bolj sodelovati pri oblikovanju ustrezega zakonodajnega gradiva.

6. V sodelovanju obeh strok je treba izoblikovati izhodišča za vključevanje dediščinsko-varstvene funkcije v gospodarjenje z gozdom in gozdnato krajino:

- s pripravo metode valorizacije gozdnih površin z izjemno že poudarjeno ali potencialno dediščinsko-varstveno funkcijo,

- z doslednim obojestranskim upoštevanjem postopkov in nalog, predpisanih v procesih družbenega planiranja,

- s skupnim oblikovanjem izhodišč za konkretno gospodarjenje z gozdom v tipičnih in posebno zahtevnih primerih.

7. Sodelovanje med strokama bo boljše in plodnejše, če se bosta stroki bolje spoznali in stiki ne bodo omejeni na naključne ali sporne situacije. V ta namen naj bi predvsem:

- a) preverili možnost, da se predstavniki obeh dejavnosti vzajemno vključijo v delo ustreznih samoupravnih interesnih skupnosti,

b) izdelali podrobne smernice za sodelovanje med strokama v procesih sektorškega in splošnega družbenega planiranja.

8. Nadaljnje sodelovanje med strokama naj se poleg tega razvija ob konkretnih akcijah kot so npr.:

— prizadevanja, da se več gozdarskih strokovnjakov vključi v organizacije za varstvo naravne in kulturne dediščine,

— redna in sistematična predavanja delavcev spomeniškovoarstvene službe za člane društev inženirjev in tehnikov gozdarstva,

— pogostejše objave s spomeniškovoarstveno vsebino v gozdarskem strokovnem tisku,

— ustreznnejša opredelitev dimenzij, nad katerimi so posamezne drevesne vrste zakonsko zaščitene,

— prizadevanja za ustreznnejši odnos gozdarstva do tehnične dediščine stroke,

— medsebojna pomoč pri izdelavi in azuriranju inventarja naravne in kulturne dediščine po gozdnogospodarskih območjih,

— akcija snovanja palinoloških rezervatov,

— seminar o gospodarjenju z gozdom za ohranitev gozdnega živalskega sveta,

— prizadevanja za načrten razvoj drevne kirurgije,

— izdelava praktičnih smernic za vzgojo in varstvo drevesnih orjakov,

— prizadevanja, da se v redni program študija gozdarstva vključi več znanja s področja varstva naravne in kulturne dediščine.

9. Udeleženci posebej podpirajo prizadevanja TMS za ohranitev Pantzove žičnice v Soteski, ki predstavlja izjemni spomenik tehnike kulture.

10. Ti zaključki naj se objavijo v revijah »Varstvo narave«, »Varstvo spomenikov« in »Gozdarski vestnik«.

Za razpravo na Strokovnem svetu s SRS VNKD KOLIZEJ

Ljubljana se v prvi polovici 19. stoletja ravno ne ponaša s številnimi novimi stavbami, kljub temu pa lahko opazimo, da so se tudi pri nas pojavile težnje po opuščanju strogih oblikovnih shem poznega klasicizma in iskanje novega oblikovnega izraza, ki se je začel uveljavljati v delih naprednih arhitektov na Dunaju in drugih večjih središčih tedanje Evrope. Odpor do racionalističnih izhodišč klasicizma je umetnike vseh zvrsti spodbudil k romantično občutnemu odkrivanju t. i. zgodovinskih slogov (sprva predvsem romanike in gotike), ki se je v zgodovini arhitekture izrazilo v postopnem uveljavljanju historičnih stilov. Arhitekti se sprva niso odpovedali pomembni pridobitvi klasicizma — kubičnosti stavbnega telesa, zato so pa s prevzemanjem oblikovnih elementov zgodovinskih slogov začeli rahljati dotedanjo strogost oblikovnega izraza.

Med pomembnejše ljubljanske stavbe, ki so neposreden odraz teženj romantičnega historizma kot osnove, na kateri so se v šestdesetih letih 19. stoletja utrdili historični slogi v ljubljanski arhitekturi, sodi Kolizej. Graditi so ga začeli leta 1844 za graškega tovarnarja in arhitekta Jožefa Benedikta Withalma po vzoru njegovega Kolizeja v Gradcu. Pretežno dvonadstropna, kastelno razpotegnjena stav-

ba s poudarjenim čelnim in dvema za nadstropje dvignjenima začelnima rizalitoma stoji v nekdanji gramoznici. Neglede na to ali je arhitekt lahko sodeloval pri izbiri zemljišča za gradnjo Kolizeja je bila odločitev, da se bo le-ta gradil pod nivojem tedaj že redko pozidanega predmestja, če ne pogumna, pa vsekakor enkratna. Od začetka 19. stoletja naprej so v Ljubljani nekdanje obrambne jarke, gramoznice in celo naravne jame praviloma izravnali z nasutji (npr. nekdanji Zoisovi vrtovi ob Prešernovi, južni del Kongresnega trga, Krekov trg (Mahrova hiša!), Vegova ulica itd.), zato lahko pri Kolizeju govorimo tudi o njegovi izjemni urbanistični zasnovi. Poleg rekaterih oblikovnih naprednosti (precejšnja razgibanost tlorisne zasnove in višinskih gabaritov, oblikovanje vogalnih pilastrov z nizi rozet v kartušah in oblike oken in okenskih okvirjev v duhu romantičnega historizma) stavbo odlikuje tudi smotrna razporeditev prostorov in litoteleznna konstrukcija dvoriščne fasade.

Kolizej so prvič otvorili 31. decembra 1845, vendar sta se v naslednjem letu zvrstili še dve ob zaključnih delih obretnikov v posameznih delih stavbe. Požar, ki je leta 1847 delno poškodoval stavbo, je verjetno povzročil tudi prezidavo hod-

nikov in odstranitev dvoetažnega arkadnega hodnika, ki je obdajal stavbo. Če verjamemo Gustavu Dzimskemu (Laibach und seine Umgebung, 1860) pa sodi požar leta 1847 celo v obdobje pred popolnim dokončanjem te stavbe.

Kolizej je bil namenjen združevanju večih dejavnosti pod isto streho, vseeno pa velja opozoriti predvsem na osnovno namembnost, predhodno oddajanje sob vojakom na poti iz Dunaja v Benečijo. Ob dograditvi je bilo v stavbi poleg 126 sob še 6 večnamenskih dvoran in jahalnica, pekarna ter kavarna.

Kolizej uvrščamo med pomembne ljubljanske arhitekturne spomenike 19. stol. zaradi zgoraj navedenih ugotovitev,

ki so povzetek temeljne raziskave o ljubljanski arhitekturi prve polovice 19. stol. (D. Prelovšek, Sinteza — 1976) in diplomskega dela arh. Jane Gojanovič in po našem mnenju zadostna osnova za spoznanje njegovega pomena in spomeniških kvalitet. Ob tem se popolnoma zavedamo, da bo potrebno pred samo prenovo objekta podrobno raziskati tudi arhivsko gradivo o njegovi stavbni zgodovini do današnjega dne, kar pa je praviloma pogoj za izdelavo vsakega konservatorskega programa prenove arhitekturnih spomenikov.

Uroš Lubej, Janez Kromar,
LRZVNKD

IZ EKSPERTIZE

»METODA RAZVOJNIH USMERITEV NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE NA KMETIJSKIH OBMOČJIH«

Ugotovitve

— Naravna in kulturna dediščina na kmetijskih površinah je bodisi **izvirna**, ker sodi v naravno okolje: npr. geološki in geomorfološki pojavi, živa narava, ki je trajno prisotna v kmetijskih površinah; ali ker je s kmetijsko dejavnostjo smiselnopovezana: kulturna dediščina je že samo dejstvo, da gre za njivske površine starega izročila; parcelne oblike, pota, meje, posamezne umetne tvorbe in naprave, povezane s to dejavnostjo (npr. kozolci ali druge shrambe).

NKD na kmetijskih površinah je pa tudi **preostanek**: arheološke plasti in sledovi, rastišča in bivališča določenih naravnih vrst — skratka habitat in biocenoze.

Kulturna dediščina, ki je izvirno vezana s kmetijstvom, je tudi zunaj čistih kmetijskih površin (vasi, kmetije).

— Na ohranitev NKD na kmetijskih površinah ne vpliva zgolj kmetijstvo. NKD ogrožajo, enako kot rezultate kmetijstva, tudi druge spremembe. Spremembe v kmetijski tehnologiji in intenziviranje pridelave pa tudi lahko pomenijo ogrožanje naravne in kulturne dediščine, predvsem tiste, ki je preostanek določenega fenomena.

— Medsebojna informiranost v strokovnih službah obeh področij je še vedno pomanjkljiva. Za definitivno velja mnogokrat parcialna informacija na nižji stopnji obdelave. Načini prezentacije po-

sameznih dokumentov (tudi objavljanja) so prav tako pomanjkljivi, zlasti v sedanji fazi, ko število potrebnih dokumentov ni zaokroženo.

— Varstvo naravne in kulturne dediščine in kvalitetno kmetijstvo sta dejavnosti, ki se med seboj podpirata in si ne nasprotujejo.

— Strokovna podlaga za razvoj kmetijstva in usklajevanje interesov so ugotovitve v agrokartah. Zato je zelo pomembno čimprejšnje dopolnjevanje agrokart tudi s podatki o naravni in kulturni dediščini.

— Na trenutni stopnji razvoja strokovnosti na obeh področjih je prvenstvena naloga dokumentov predvidenih z Zakonom o naravni in kulturni dediščini lociranje in identificiranje območij in objektov naravne dediščine ter evidentiranje zadevnih zahtev in omejitev s posebno oznako tistih primerov,

a) ki so nesporno v nasprotju s proizvodnimi usmeritvami agrokarte in

b) tistih, ki so možni v nasprotju s proizvodnimi usmeritvami agrokarte.

— Konfliktnih situacij med varstvom NKD in kmetijstvom je mnogo manj, če je osnovno strokovno delo tj. identifikacija pojavov dobro opravljeno.

— Tehnologija gnojenja je pri nas bolj prilagojena izročilu in naravnim pogojem, da lahko le v manjši meri spremiščevalno vpliva na naravno dediščino:

večji, dasi ne odločilen vpliv imajo pesticidi.

— Največji vpliv tako na kmetijsko proizvodnjo kot naravno in kulturno dediščino pa imajo namerna zviševanja ali zniževanja podtalnice in ostalih voda. Izboljšanje analiz posledic je nujno potrebno in usklajeno sodelovanje tako kmetijstva kot varstva naravne in kulturne dediščine z vodnim gospodarstvom.

— Pridelava biološko neoporečne hrane mora biti splošni cilj, ne posebnost posameznih območij.

— Območja NKD, v katerih so delno kmetijske površine ali še uporabni obrati za pridelavo in predelavo hrane vseh vrst (celotne kmetije, planine ali posamezna gospodarska poslopja) se morajo v celoti vključevati tudi v strokovne osnove za načrte razvoja kmetijstva — vnašati v agrokarte.

— Nekatere spremembe so razvojna nuna: npr. vedno večje število parcel zasejanih s kulturnimi, ki so gospodarsko trenutno najbolj aktivne, sprememba oblike zaradi mehanizacije itd. Posamezen sporen primer je treba posebej obdelati.

— Socioekonomski kompleks se do dolocene mere najbolj izmika predvidevanjem, zato niso prav zaživelja zakonska določila, ki naj bi podprla perspektivne kmetije.

Najboljši način ohranjanja živih in močnih kmetij, ki imajo (pomembno) kulturno dediščino in sooblikujejo identiteto dežele, je trajno sodelovanje strokovnih služb, družbenopolitične skupnosti in imetnikov.

— Arondacije so nuja za boljšo pridelavo in za ozdravitev škode, ki jo je kmetijstvu prizadela drobitev poseti v zadnjih desetletjih. Dobro poznanje razvoja kmetijske posesti, njenih enot v preteklosti mora pa biti osnova za koristne in tudi v smislu varstva zgodovinske dediščine in krajine pravilne arondacije.

— Raziskovalno delo in objavo rezultatov o kmetijski dejavnosti je treba okrepiti in čimveč takih podatkov vključiti v splošne osnove za načrtovanje, zlasti za prostorske sestavine družbenih planov.

— Posebne obravnave območij in objektov NKD (strokovne osnove aktov za razglasitev za NZ in KS), katerih del so kmetijske površine ali ki jih sestavljajo objekti za pridelavo in predelavo hrane, morajo vsebovati tudi nastavke za dolo-

čitev najbolj ustreznega načina gospodarjenja.

— Za velika strnjena območja, namejena predvsem kmetijstvu, je treba v planih opredeliti značilne vrste NKD in možnosti za njeno ohranitev.

— Dograjevati je treba kompatibilnost strokovne terminologije za javne dokumente obeh delovnih področij.

Predlog za ukrepanje

— Opozorilo družbenopolitičnim skupnostim za zadosten prenos informacij v procesu sprejemanja aktov, družbenih planov in priprave agrokart.

— Navodila strokovni službi za varstvo NKD — osnutek za pripravo strokovnih osnov za planiranje v skladu z 9. členom Zakona o NKD, strokovnih osnov za akt o razglasitvi za naravno znamenitost ali kulturni spomenik po 19. členu ZNKD in drugih konservatorskih programov je pomembna lokacija in identifikacija območja ali objekta po dosedaj uporabljalni delovni metodi.

Za objekte in območja, ki so v kmetijskih površinah ali povezani s pridelavo in predelavo hrane, se pri identifikaciji ugotovi najmanj to dejstvo, po možnosti pa razširi še v dimenzije

. ali je povezava izvirna ali je preostanek,

. definicija regionalne tipike naravne in kulturne dediščine,

. definicija morebitnih dodatnih prednosti za ohranitev dediščine in spomenika zaradi povezave s kmetijstvom,

. definicije morebitnega ogrožanja ali poškodb zaradi povezave s kmetijstvom,

. ugotovitev ali so potrebni posebni ukrepi za odvrnitve poškodb in ogrožanja,

. morebitno detajlno naštevanje teh ukrepov v povezavi z varstvenim režimom (19. člen ZNKD),

. ali so potrebne posebne raziskave zaradi morebitnega ogrožanja v zvezi s kmetijstvom,

. za strokovne osnove za prostorske sestavine družbenih planov, če je mogoče, kratek povzetek historiata zemljiške posesti na obravnavanem teritoriju.

— Ugotovite te ekspertise kažejo tudi prek njenega okvira. Podzakonski akti in navodila s področja kmetijstva, ki zadevajo izboljšavo kmetijskih zemljišč, niso usklajeni z Zakonom o naravnih kulturnih

dediščini. Ker informacije iz agrokarte ne morejo zagotoviti zadostnega vpliva na vse posege, naj Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine za Republiški komite za kmetijstvo, gozdarstvo in

prehrano pripravi pregled neuskajenosti oziroma potrebnih izboljšav.

Obdelali: Vera Germek, dipl. ing. agr., Kmetijski inštitut Slovenije, in dr. Iva Curk, Stane Peterlin.

OBMOČJE, OBJEKT V REŽIMU	PRESKUŠENI NACINI OBDELAVE,	TRADICIONALNI NACINI	INTENZIVIRANJE OBDELAVE BREZ SPREMENB IZOBLIK	INTENZIVIRANJE OBDELAVE S SPREMENAMI IZOBLIK (TERASE ITD.)	SPREMENBE VIŠINE POTALNICE	ARONDACIJE	
NARAVNI REZERVAT (NZ, tudi del NP, KP)							
NAJSTROŽJE ZAVAROVANO OBMOČJE KS (1. REŽIM) - VZDRŽEVANJE STANJA BREZ POSEGOV V ZEMELJSKO PLAST							
OKOLICA NZ, OBMOČJE ND, OHRANJANJE ALI IZBOLJŠANJE SEDANUGA OKOLJA (tudi del NP, KP)							
OKOLICA KS, OBMOČJE KD OHRANJANJE ALI IZBOLJŠANJE STANJA, ZAV.ARHEOL.IZKOPAVANJA (Z.R.)							
OBJEKT ND V ČISTO KMETIJSKEM ZEM-LJIŠČU (tudi del NP, KP)							
OBJEKT KD V ČISTO KMETIJSKEM ZEM-LJIŠČU (3. REŽIM)							
OBJEKT ND V MEŠANEM OBMOČJU (tudi del NP, KP)							
OBJEKT KD V MEŠANEM OBMOČJU (3. REŽIM)							

Sl. 76. Objektu nekaterih varstvenih kategorij po srečanju s kmetijskimi posegi

METHOD OF DEVELOPMENT ORIENTATIONS OF NATURAL AND CULTURAL PATRIMONY IN RURAL AREAS

Natural and cultural patrimony in rural areas is **authentic**, since it belongs to natural surroundings: e.g. geological and geomorphological phenomena, the living nature which is ever present in rural areas; or since it is logically connected with agricultural activity: the fact that we deal with fields defined according to old traditions can alone represent a kind of cultural patrimony; forms of parcels, roads, borders, individual artificial formations and devices connected with this activity (hay-racks, depositories, e.g.) can also be regarded as such.

However, natural and cultural patrimony in rural areas is also a **remnant**: archaeological layers and traces, vegetations and domiciles of definite natural species — in short, habitats and biocoenoses. Cultural patrimony which is ori-

ginally connected with agriculture can be found also outside of purely agricultural areas (villages, farms).

Agriculture is not the only factor that affects the preservation of natural and cultural patrimony in rural areas. Just as the results of agriculture, natural and cultural patrimony is threatened by other changes. Alterations in agricultural technology, intensifying of its processes, can also represent a threat to natural and cultural patrimony, particularly that which is a remnant of a certain phenomenon.

Preservation of natural and cultural patrimony and quality agriculture are two professions which sustain each other and do not contradict each other.

The biggest influence upon agricultural production as well as upon natural and cultural patrimony exercise delibe-

rate heightenings and lowerings of underground water and other waters. It is urgent that analyses of consequences be improved, and co-operation of agriculture and preservation of natural and cultural patrimony be adjusted with administration of waters.

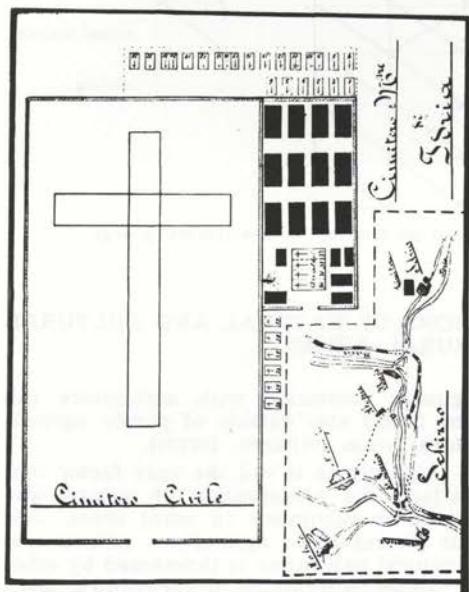
Production of biologically clean food should become a general aim, not the particularity of individual areas.

Some changes are unavoidable owing to the development: e.g. the ever growing number of parcels (lots) planted with cultures which are at the moment economically the most active, changes because of parcel forms because of mechanization, etc. Each controversial case demands separate treatment.

The best manner to preserve live and strong farms which present also (important) cultural patrimony and help to shape the land's identity is the permanent cooperation of professional institutions, socio-political communities, and owners.

Extension increases of estates are urgent in order to obtain better production and repair the damage caused to agriculture by the parcelling-out of estates in the last decades. Fair knowledge of the development of agricultural estates, of their units in the past, should represent the basis for useful, and also in the sense of the preservation of historical patrimony and landscape correct roundings-off.

ZGODOVINSKA DEDIŠCINA V OBČINI TOLMIN

Sl. 73. Idrija pri Bači, arhivski vir — načrt vojaškega pokopališča iz 1. svet. vojne

Fig. 73 — Idrija near Bača, archival source — a plan of the military cemetery from the World War I

ne tega obdobja. Vedno se jo omenja le v zvezi z zadnjima ofenzivama soške fronte (predvsem znani preboj pri Kobaridu, takozvani »Čudež pri Kobaridu«). Vedno se bolj poudarja pomembnost ofenziv, ki so potekale na področju Gorice in fronte v smeri proti morju. Stevilo ofenziv in obseg posledic vojaških bojev na tem področju je vsekakor dal svoj pečat, vendar menim, da bi morali biti ostanki vojnih grozot (deli utrjenih frontnih bojišč; grobišča; spomeniki, ki so nastali v tem času...) enakovredno upoštevani pri proučevanju in evidentirjanju.

Seznam evidentirane zgodovinske dediščine 1. svetovne vojne v občini Tolmin

BAČA PRI MODREJU — avstrijsko vojaško pokopališče

BOVEC — pri cestnem križišču v Trento kamnit spominski steber, posvečen avstrijskim vojakom iz prve svetovne vojne in nedaleč od tod pokopališče padlih avstrijskih vojakov

— na Čukli pod Rombonom spomenik iz prve svetovne vojne, posvečen padlim italijanskim vojakom; pokončen spomenik so postavili alpini iz bataljona Basano

— Kluže — avstrijske kaverne iz prve svetovne vojne

— Kluže — vojaška utrdba

ČEZSOČA — Humčič pri Čezsoči — kaverne iz prve svetovne vojne

Naslednji zapis je informacija o evidentiranju zgodovinske dediščine 1. svetovne vojne v občini Tolmin.

Tolminske se morda pušča nekoliko preveč ob strani pri proučevanju dedišči-

— spomenik iz kamna, posvečen ostrostrelcem v Boški kotlini

DOLGI LAZ — utrdbe iz prve svetovne vojne

DOLJE — kaverne na pobočju Vodil vrha. (Na zahodni strani pod vasjo sta v prvi vojni potekali avstrijska in italijanska fronta le nekaj metrov narazen)

DREŽNICA — (Maja 1915 je italijanska vojska vdrla v Drežniški kot in od tod naskakovala Krn)

— opuščeno italijansko vojaško pokopališče

— tik pod vrhom Krna je bilo italijansko zavetišče »Alberto Picco«, postavljeno kot spomenik v spomin na osvojitev Krna v noči iz 15. na 16. junij 1915

— Peski — spomenik iz prve svetovne vojne

DREŽNIŠKE RAVNE — lokacija italijanskega vojaškega pokopališča okrog cerkve sv. Martina (iz leta 1511)

— na planini Zapleč vojaško pokopališče

GABRJE — vojaško pokopališče italijanskih alpinov, ohranjena kapela

GORENJI LOG — lokacija grobov padlih v 1. svetovni vojni

IDRIJA PRI BAČI — lokacija vojaškega pokopališča avstrijskih vojakov ob vaškem pokopališču

KAL-KORITNICA — (nad vasjo je v prvi vojni potekala fronta)

— na pobočju Svinjaka, Na Čelu in Na hribu še ohranjene utrdbe, kaverne in bunkerji

KAMNO — opuščeno italijansko vojaško pokopališče ob vaškem pokopališču

KLAVŽE — opuščeno avstrijsko vojaško pokopališče

— pri zaselku Rakovec opuščeno avstrijsko vojaško pokopališče

KOBARID — italijanska kostnica

— topovi iz 1. svetovne vojne

KOSEC — vojaška kapela

KOZARŠCE — (tod je potekala fronta)

— avstrijske kaverne in jarki

LADRA — vojaška kapela iz 1. svetovne vojne

LEPENA — (Na bližnjih slemenih je potekala fronta. Številni snežni plazovi,

Sl. 74. Zatolmin — Loče, nagrobnik na avstrijskem vojaškem pokopališču iz 1. svet. vojne
(f. D. Fortunat)

Fig. 74 — Zatolmin—Loče — a tombstone in the Austrian military cemetery from the World War I (photo D. Fortunat)

ki so za te kraje značilni, pa so pod seboj pokopali številne skupine vojakov.)

— grobišča pod Skutnikom, Lipnikom, Šmohorjem, pri planini Duplja in pri Krnskem jezeru

LIVEK — v vasi Pod Krasom predor za ranjence

(Avstrijska vojska je 25. 10. 1917 zavzela Livški preval, kjer je prebila italijansko fronto in nato udarila v Furlanijo.)

LOG POD MANGARTOM — avstrijsko vojaško pokopališče iz 1. svetovne

vojne s spomenikom padlim borcem na Rombonu

— lokacija mošeje, zgrajene za vojake muslimane na soški fronti (ni točno znana)

— rudarski rov od Loga pod Mangartom v dolino Jezernice pri Rablju, usposobljen za dovoz materiala in odvoz ranjencev

MODREJ — topovska zaklonišča in streški jarki

MODREJCE — kaverne

— avstrijsko vojaško pokopališče

MOST NA SOČI — kaverne

— na civilnem pokopališču del vojaškega pokopališča (opuščen)

PLUŽNA — vojaško pokopališče

PODBRDO — grobnica badlih borcev iz 1. svetovne vojne na vaškem pokopališču

POSTAJA — spomenik avstrijskim vojakom 15. korpusa

ROČE — avstr. voj. pokopališče

SRPENICA — spomenik grofici Chritalinig

SENTVIŠKA GORA — ob cerkvi spominska plošča iz 1. svetovne vojne

— kapelica pred cerkvijo je spomenik 38 padlim domačinom v prvi vojni

TOLMIN — topovska zaklonišča (Kozlov rob)

— nemška kostnica

— lokacija opuščenega vojaškega pokopališča ob civilnem pokopališču

— Tolminski most — dve spominski plošči

— most čez Tolminko — spominski kamen

TOLMINSKI LOM — lokacija grobov padlih v 1. svetovni vojni

TRENTE — vojaško pokopališče

VOLČANSKI RUT — (V prvi vojni so to področje zasedli Italijani, zlasti na Gradu so imeli pomembno oporišče v ne posrednem zaledju soške fronte.)

— dva spomenika

— zajetje fontane s koritom pri Ograjnici

VOLČE — utrdbe na Kolovratu

— na vaškem pokopališču spominska plošča posvečena padlim domačinom v vasi Volče in Kozaršče iz 1. svetovne vojne

ZATOLMIN — Loče — avstrijsko vojaško pokopališče

— Javorca — spominska cerkvica avstrijskim vojakom

ZABČE — na terasah Krnic avstrijsko vojaško streljišče

Poleg teh lokacij pa so pomembni tudi odseki bojišč, mesta hujših bojev iz 1. svetovne vojne, in sicer:

KOZMERICE/588 Selski vrh

MENGORE/453 sv. Marija

BATOGNICA/2164

KRN/2244

VRŠIČ/1897

JAVORŠČEK

ČUKLJA

ROMBON

Znane lokacije vojaških bolnišnic v času 1. svetovne vojne:

ČADRG — lokacija avstrijskega vojaškega štaba in bolnišnice, ki sta bila v neposrednem zaledju avstrijske fronte

KLAVŽE — avstroogrška vojaška bolnišnica

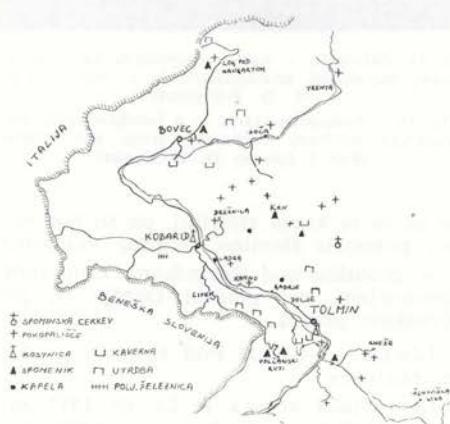
KOBARID — italijanska poljska bolnišnica

BOVEC — pod Čuklo, nad planino Goričica italijanska vojaška bolnišnica

DREŽNICA — kaverna pod Gradom

— italijanska bolnišnica

— pred planino Zapleč (pod Skrucami) italijanska bolnišnica

Sl. 75. Tolminske — skica legi objektov iz 1. svet. vojne (D. Fortunat)

Fig. 75 — Tolminske — a sketch of the position of World War I objects (D. Fortunat)

— med planino Zapleč in planino Zaprakraj (v Voglu) italijanska bolnišnica

DREŽNIŠKE RAVNE — italijanska bolnišnica

SRPENICA — italijanska bolnišnica

TRENTE — vojaška bolnišnica

Za nacionalno zgodovino je zgodovinska dediščina prve svetovne vojne pomembna zaradi sodelovanja Slovencev v vojaških operacijah, zaradi udeležbe civilnega prebivalstva v času vojne (izseljevanja s področja soške fronte, lakovita, epidemije), številnih padlih slovenskih vojakov na Soški in drugih frontah ter zaradi vpliva vojne na razvoj političnih dogodkov na področju po vojni razpadle Avstroogrsko države.

Sledovi, ki jih je pustila na naših tleh Soška fronta ter številni objekti so prvo vrsten dokument nekega časa ter zanimiva atrakcija za turiste. Cerkvica v Javorcah je zaradi kvalitetne gradnje, ohranjenosti (prenovljena), časa nastanka (zgrajena med boji), same izvirnosti (vzgana imena padlih v hрастovih ploščah), umetnostnih kvalitet (pozni secesijski slog), med drugim je znan tudi avtor spominske cerkvice (avstrijski slikar, dekorater in arhitekt Remigius Geyling), izjemen spomenik. Na Tolminskem so najštevilnejša vojaška pokopa-

lišča, ki sodijo med spomenike. Izstopa pokopališče v Logu pod Mangartom s svojo ohranjenostjo (sicer je to italijanska obnova v 30 letih), kvalitetnim spomenikom znanega avtorja (Ladislav Kofranek) in zanimivim večjezičnim napisom. Ostala pokopališča pa so pomembna zaradi dokumentiranja posameznih odsekov fronte ter bolnišnic oz. lazaretov. Dodatno vrednost pa daje pokopališčem umetniški značaj spomenikov. Med spomenike pa vsekakor sodijo tudi objekti spomeniške namembnosti že v času nastanka (Postaja) in trdnjavske komplekse (Kluže). Kot neavtentična spomenika pa imata svojo historično, dokumentarno in umetniško vrednost italijanska kostnica v Kobaridu in nemška kostnica v Tolminu.

V Tolminskem muzeju sem v fondu — pokopališča padlih v 1. svetovni vojni našla zanimive načrte vojaških pokopališč ter popise pokopanih. Celotno do sedaj zbrano gradivo, ki zajema tudi posamezne opise objektov (lokacije, zgodovinsko ozadje nastanka, opis temeljnih značilnosti in najpomembnejših sestavin spomenikov), katerih dolžina in natančnost je odvisna od kvalitete spomeniškega objekta in seveda obsega gradiva o objektu, ki mi je bilo na razpolago, bo objavljeno v Goriškem letniku (1990).

Damijana Fortunat

ICOMOS

Mednarodni simpozij 12. in 13. 10. 1987. Washington: iz sklepov

a) Simpozij je poudaril, kako pomembno je stalno izobraževanje konservatorjev, saj se stroka neprestano razvija. Zelo pomemben pripomoček za to izobraževanje so arhivi z dokumentacijo opravljenih akcij in patronažnih ogledov. Ti arhivi naj bodo dostopni študiju in izobraževanju, informacije o takih arhivskih podatkih pa objavljene in tako širše dostopne.

b) Udeleženci so spet priporočili, naj si konservatorji in arhitekti prizadevajo najti harmonično razmerje med ohranjenimi starimi stavbami in kreacijo nove arhitekture.

c) Udeleženci so opozorili na to, da so za razvoj stroke seminarji in tematske »delavnice« nadvse pomembni.

d) Udeleženci simpozija so opozorili, da so davčne olajšave in dobre ekonomske študije problemov v zvezi z varstvom življenjskega pomena za uspeh dejavnosti.

e) Udeleženci so opozorili na to, da je tudi podeželje, vsi prostorski pojavi podeželja in način življenja na podeželju nadvse pomembna kulturna dediščina, ki ji velja posvetiti vsaj toliko napora konservatorske teorije, kot smo ga v preteklih desetletjih posvetili starim mestnim jedrom.

f) Za uspeh varstva je zelo pomembno, da je širša javnost seznanjena z nameni in cilji naše dejavnosti. Zato si mora strokovna služba prizadevati, da so na

voljo splošno razumljivi priročniki. Razlaga v teh priročnikih mora seveda sloveni na vsebini mednarodnih dokumentov, v podrobnosti je pa vendarle naj-

bolj važno, da je besedilo prilagojeno izkušnjam in izročilu v posameznih deželah.

Priredila Iva Curk

